SOSYAL VE BEŞERÎ

BİLİMLERDE ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR - IV

Aralık 2022

EDİTÖR
DOÇ. DR. SALİH BATAL

SERÜVEN YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2022

ISBN • 978-625-6399-03-7

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Yalı Mahallesi İstikbal Caddesi No:6 Güzelbahçe / İZMİR
Telefon / Phone: 05437675765
web: www.seruvenyayinevi.com
e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Uluslararası Araştırmalar - IV

Aralık 2022

Editör

Doç. Dr. Salih BATAL

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

CRITIC TABANLI ORESTE 1 VE WASPAS YÖNTEMLERI İLE TARIM ÜRETICILERI İÇIN KREDI KARTI SEÇIMI: BOLU İLI ÖRNEĞI

Abdulhamit EŞ.....1

Ayşe Kübra ÜNALAN 1

Bölüm 2

KÜLTÜR VARLIKLARI PAZARLAMASINDA MAKRO VE MİKRO DÜZEYLER

Ulvi Cenap TOPÇU 31

Bölüm 3

FELSEFEYE GİRİŞ ÇERÇEVESİNDE ÖNEMLİ BAŞLIKLAR

Ali Sertan BEŞER.....51

Bölüm 4

SÜMERLER ZAMANI'NDA ARŞIVLER VE GÜNÜMÜZ KOLEKSIYONLARINA ETKILERI

Edine FIKRET SÜLEYMANOĞLU.....67

Bölüm 5

AKILLI SAAT SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ÖNEM SIRALAMASININ YAPILMASI

Alper AYTEKİN 77

Fatma AKGÜN 77

Bölüm 6

YÖKTEZ'DE BAĞIMLILIK TEDAVİSİ HAKKINDA HAZIRLANMIŞ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Hakan KARAMAN.....93

Bölüm 7
MELÂMÎLİK VE DÎVÂNINDAN HAREKETLE YÛNUS EMRE'DE MELÂMET NEŞVESİ
Mustafa ALKAN 107

Bölüm 8
KÜLTÜR, SAĞLIK VE BESLENME BAĞLAMINDA KAHVE
Müge KARDEŞ 163
Abdullah BAYCAR 163

Bölüm 9
FİNANS EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI
Filiz KONUK 179
Çisem BEKTUR 179

Bölüm 10
İZMİR'DEN GÖKYÜZÜ
Özgür CENGİZ 207

Bölüm 11
KIRSAL KIYI ALANLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM VE REKREASYON POTANSİYELİ
Kübra TEKDAMAR 247
Canan CENGİZ 247

Bölüm 12
GÖÇÜN EV SAHİBİ ÜLKEYE EKONOMİK ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Gökhan ERKAL 259
Sena GÜLTEKİN 259

Bölüm 13
MONTESSORİ YÖNTEMİNİN ANAOKULU ÇOCUKLARININ SOSYAL YETKİNLİK VE DAVRANIŞ DURUMLARINA ETKİSİ
İsmail Berat UZUN 279
Özden KUŞCU 279

Bölüm 14
SOSYAL AĞ ANALİZİ
Züleyha ÖZBAŞ ANBARLI 291

Bölüm 15
SOSYAL MEDYADA HALKIN SAĞDUYUSUNA ÇAĞRI: POPÜLİZM 2.0
Ezgi ÇAKIR 307

Bölüm 16
ENERJI TÜKETIMININ HISSE SENEDI FIYATLARINA ETKISI; OECD ÜLKELERI İÇIN PANEL EŞBÜTÜNLEŞME VE PANEL NEDENSELLIK ANALIZI
Şahin BULUT 333

Bölüm 17
YENİ MEDYANIN ÖTEKİ YÜZÜ:
SOSYAL MEDYADA ETİK SORUNLAR
Aziz COŞKUN 349

Bölüm 18
GÜLEZ YÖNTEMİNE GÖRE ORDU VE GİRESUN KENTLERİNDE KIYI VE SAHİL ŞERİDİNİN REKREASYON POTANSİYELİ DEĞERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI
Eren ŞENOL 379

Bölüm 19
ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİNDE ÜRETİMDE TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞUNUN BÜYÜMEYE KATKISI VE TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN ORTA TEKNOLOJİ TUZAĞI RİSKİ
Joshgun ABDULLAYEV 401
Murat AYKIRI 401

Bölüm 20
AFETLERDE TOPLUMSAL DAYANIŞMA-ÇATIŞMA BİÇİMİ VE TOPLUMSAL HAREKETLER İLE SİYASAL PARTİLERİN ROLÜ
Celal İNCE 431

Bölüm 21
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN KÜRESELLEŞME KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARI ÜZERİNE METAFORİK BİR ARAŞTIRMA
Coşkun DİKBIYIK.....449

Bölüm 22
TÜRKIYE ILE ROMANYA ARASINDAKI TICARI İLIŞKILER (1923-1950)
Serdar GÖKTAŞ 467

Bölüm 23
DİYARBAKIR İÇKALE ARTUKLU SARAYI KAZISI 2021 YILI ÇALIŞMALARI
İrfan YILDIZ.....483

Bölüm 24
SİVAS'TA İBTİDAİ MEKTEPLERE MUALLİM YETİŞTİRİLMESİ VE SİVAS DARÜLMUALLİMİN MEKTEBİ'NİN AÇILMASI (1884-1908)
Ayşe YANARDAĞ 503

Bölüm 1

CRITIC Tabanlı ORESTE 1 Ve WASPAS Yöntemleri İle Tarım Üreticileri İçin Kredi Kartı Seçimi: Bolu İli Örneği[1]

Abdulhamit EŞ[2]

Ayşe Kübra ÜNALAN[3]

1 Abdulhamit Eş danışmanlığında Ayşe Kübra Ünalan'ın 'CRITIC Tabanlı ORESTE 1 Ve WASPAS Yöntemleri İle Tarım Üreticileri İçin Kredi Kartı Seçimi: Bolu İli Örneği' başlıklı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

2 Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İşletme Bölümü, es_a@ibu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-4120-0768

3 Yüksek Lisans, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İşletme Bölümü, aysekubra3@hotmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2259-8344

1. Giriş

Tarım denildiğinde aklına gelen bitkisel üretimdir. Ancak çok kapsamlı bir içeriğe sahip olan tarım; üretim, işleme, saklama ve pazarlama süreçlerinin hepsini içinde barındıran bir kavramdır. Kelime anlamına bakarsak; bitki ve hayvan yetiştirme, bitkisel ve hayvansal ürün elde etme, bu ürünleri nitelik ve niceliklerini iyileştirme, bunları saklama, işleme, değerlendirme ve pazarlama bilim ve sanatıdır. Tarımla uğraşan kişilere çiftçi (tarımsal üretici) denilmektedir(Doğan vd., 2015). Üretici kelimesinin birçok anlamı olmasına rağmen hepsinin ortak noktası üreten kişi veya canlı olmasıdır. Ziraat terimi olarak ele alındığında tarım " üretim sağlayan, bir şey yetiştirip ya da bir şey yapıp satışa sunan kimse, yetiştirici, müstahsil" olarak tanımlanmaktadır (başarı sıralamaları, terimler sözlüğü:04.06.2022).

Tarım, insanlığın var oluşundan itibaren birçok evreden geçmiştir. Bu evreler toprak mülkiyeti ve üretim faaliyeti olarak iki başlığa ayrılabilir. Toprak mülkiyetine göre: miri arazi(devlet arazisi) ve haraci ve öşri arazi(mülk arazisi) olmak üzere iki evrede incelenebilir, üretim faaliyetine göre: avcılık ve toplayıcılık, ilkel ziraat, geçimlik tarım, uzmanlaşmış tarım ve modern tarım olmak üzere beş evrede incelenebilir(Gıda ve Beslenme Derneği :04.06.2022). Teknolojik gelişmelere paralel olarak tarım sektörü de gelişmiştir. Tarım ve teknoloji sektörlerinde meydana gelen bu gelişimler çiftçilerin tarım sürecinde birçok alanda finansmana ihtiyaç duymasına neden olmuştur. Arazi temini, kuruluş yeri maliyeti, üretim sürecinde kullanılacak makine ve teçhizat temini, damızlık ve tohum temini, tedavi ve ilaç temini, çalışan ücretlerinin karşılanması, doğal afetlerden kaynaklanan zararların karşılanması, ürünlerin kalite ve veriminin artırılması bu ihtiyaçlardan bazılarıdır. Tarımsal finansman, üreticilerin tarım faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli olan parasal kaynak olarak tanımlanabilir (Özvardar, 2019). Tarım sektöründeki üreticiler gelir elde edene kadar birçok maliyeti karşılamak için finansal kaynaklardan yararlanmaktadır.

Nakit ihtiyacı veya alışveriş esnasında oldukça kullanışlı ve avantajlı olduğundan günümüzde birçok kişinin cüzdanında kredi kartı bulunmaktadır.

Kredi kartı; mülkiyeti kendilerine ait olmak üzere banka ya da finansal kuruluşların müşterilerine önceden belirlenen limitlerde, anlaşmalı işyerlerinden yurtiçi ve yurtdışında mal ve hizmet satın alma ile nakit ödeme birimleri veya otomatik ödeme makinelerinden nakit çekimlerde kullanılmak amacıyla verilen karttır (Yılmaz, 2000, Akt. Sayılı ve Adıgüzel, 2011:216). Resmi gazetede 23.02.2006 tarihinde yayınlanan Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu 5464 No'lu Kanun'da, nakit kullanımı

gerekmeksizin mal ve hizmet alımı veya nakit çekme olanağı sağlayan basılı kartı veya fiziki varlığı bulunmayan kart numarası olarak tanımlanmaktadır.

İlk olarak modern kredi kartının başlangıcı olarak görülen kredi kartı Diners Clup tarafından 1950 yılında ülke genelinde bulunun tüm restoranlarda kullanılması amacıyla çıkartılmıştır (Kaplan,1999:8). Kısa süre içerisinde şirketin seyahat, otel ve eğlence sektöründe bulunan farklı işletmeleri kart sistemine dahil etmesi ile uluslararası alanda geçerli ilk kredi kartı olarak örnek olmuştur(Budak, 2011:7). Türkiye' de ise kredi kartı kullanımı ise ilk olarak 1968 yılında SETUR Anonim Şirketi'nin ihraç ettiği Diners Clup kartlarıdır(Budak 2011).

Dijitalleşme ve küreselleşme ile birlikte tüketiciler satın aldıkları mal ve hizmet karşılığında yurt içi ve yurt dışı ödemelerinde kredi kartını kullanmakta ve toplam ticari işlem hacmi içerisinde kredi kartı ile ödeme tercihleri giderek artmaktadır. Bu gelişmeler neticesinde kredi kartı üreticileri bankalar farklı avantaj ve fırsatlarla kredi kartlarını müşterilerinin beğenisine sunmakta ve yaşanan yoğun rekabetten fazla pay alma yarışı içerisine girmektedir. Bankalar sundukları genel kredi kartları dışında öğrenci, üretici veya ticari kartlar gibi farklı kredi kartları ile farklı hedef pazarlara hitap etmektedir. Her bir kredi kartının kendine özgü avantajları ve fırsatları olması müşterilerin birden fazla kriteri göz önünde bulundurarak en iyisini kullanma sürecini başlatmaktadır.

Bu çalışmada Bolu ilindeki bankaların tarım üreticileri için sundukları kredi kartları içerisinden en uygun kredi kartı seçiminin CRITIC tabanlı WASPAS ve ORESTE I yöntemleriyle seçilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sırasıyla, çalışma konusunun literatürü yapılmış, kullanılan yöntemlerin uygulama aşamalarına yer verilmiş, uygulama ve sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır

2. Literatür incelemesi

Literatürde kredi kartı, CRITIC, WASPAS ve ORESTE yöntemlerinin yer aldığı çalışmalar incelenmiş ve Tablo 1'de özet halinde sunulmuştur.

Tablo 1: *Literatür Çalışmaları*

Yazar ve Yayım Yılı	**Çalışmanın amacı ve çalışmada kulanılan yöntemler**
Ayla vd. 2020	Kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi.
Köktürk ve Çetinkaya 2020	Kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi.

Berk 2019	Çiftçilerin tarımsal kredi kullanım kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi.
Dilek 2019	Tüketicilerin kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi.
Pilatin 2019	Tüketicilerin kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi.
Rad ve Aydoğdu 2019	Üreticilerin banka tercihleri ve banka tercihini etkileyen faktörler ile kredi talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesi.
Yıldırım 2019	Türkiye'de faaliyet gösteren kredi kartı platformunun değerlendirilmesi. Topsis
Bedirhanoğlu ve Lezki 2018	KOBİ'lerin banka tercihlerinde etkili olan kriterlerin neler olduğunun ve bu kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi AHP
Cebeci ve Çabuk 2016	Tüketicilerin banka tercihini etkileyen faktörlerin belirlenmesi,
Ponnam 2014	Hindistan bağlamında çeşitli kredi kartı seçim faktörlerinin belirlenmesi.
Orçanlı ve Özdemir 2013	Tüketicilerin en uygun kredi kartını seçimini nasıl yapabilecekleri ve kredi kartına ilişkin tereddütlerinin ortadan kaldırılması.
Khare, vd.2012	Kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi.
Organ ve Genger 2012	Kredi kullanmak isteyen tüketiciler için alternatif kredi seçenekleri sunan optimam kredi sunan bankanın seçiminin yapılması.
Budak 2011	Kredi kartının ihtiyaçlar karşısında (rasyonel) kullanımı ve kişilerin kredi kartı ile gereksiz ve aşırı borca girilmemesi için dikkat edilmesi gereken sorumlulukları yerine getirme sıklığı bakımından ele alınmış ve bu davranışa etki edebilecek faktörler araştırılması.
Sayılı ve Adıgüzel (2011),	Kredi kartı kullanan çiftçilerin sosyal ve ekonomik yapıları, kredi kartı kullanım durumu ve kredi kartı kullanımlarını etkileyen faktörleri belirlemeyi.
Taşkıran ve Özüdoğru 2010	Türkiye'de tarımsal kredi uygulamalarının incelenmesi.
Cengiz 2009	Bireylerin kredi kartını tercih ederken önem verdikleri faktörlerin, mevcut kredi kartını değiştirme nedenlerinin belirlenmesi.
Patır ve Tetik 2009	Kriz döneminde, kredi kartı tercihini etkileyen faktörleri belirlenmesi.
Sinangil 2005	Öğrencilerin kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesi.

Apan ve Öztel 2020	2012-2016 yılları arasında finansal verileri tam olan girişim sermayesi yatırım ortaklıkları (GSYO) şirketlerinin performanslarının ölçülmesi. CRITIC ve PROMETHEE
Ayçin 2020	Bir lojistik firmasının bilgi departmanı için personel istihdam sürecinde en uygun personelin belirlenmesi. CRITIK ve MAIRCA
Biswas (2020	Sera gazı emisyonunu ve hava kirliliğini azaltan en uygun otomotiv binek aracın belirlenmesi. CRITIC ve CoCoSo
Siksnelyte-Butkiene vd. 2020	Yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirildiği makalelerin incelenmesi ve çok kriterli karar verme modellerinin avantaj ve dezavantajlarının incelemesi.
Zaralı 2020	Lojistik firması için en uygun ağır ticari aracın belirlenmesi. CRITIC ve CODAS
Aydın 2019	2009-2018 yıllarına ait Türkiye Taşkömürü Kurumuna Ait veriler kullanılarak finansal performansın değerlendirilmesi. ENTROPİ, CRITIK, SD, MW, COPRAS, GİA ve TOPSİS
Kiracı ve Bakır 2019	Küresel kriz öncesi ve küresel kriz sonrası hava yolu şirketlerinin performanslarının değerlendirilmesi. CRITIC ve EDAS
Raikar 2019	Gıda işletme endüstrilerinin performanslarının değerlendirilmesi. SAW, CRITIC ve TOPSİS
Demircioğlu ve Coşkun 2018	Tüketiciler için kesintisiz güç kaynağı olan UPS seçim probleminin çözümlenmesi. CRITIC ve MOOSRA
Wati vd. 2018	Öğrencileri akademik performans düzeyinin değerlendirilmesi. CRITIC, SAW, TOPSİS ve WA
Adalı ve Işık 2017	Bir tekstil firmasının imalat operasyonu için en uygun fason üreticinin seçilmesi. CRITIC ve MAUT
Ayrım ve Can 2017	2016 yılı risk düzeyi yüksek olan iş kolunun belirlenmesi. CRITIC ve TOPSİS
Akpınar 2021	İşletmelere dışarıdan hizmet sağlayan 3 taraf lojistik(3PL) firmaları arasından bir seçim yapılabilmesi. SWARA ve WASPAS
Arslan 2021	Hava yolu taşımacılığı yapılabilmesi için gerekli olan havalimanların sıralanması. CRİTİC ve WASPAS
Arslanhan ve Tosun 2021	Yük taşımacılığı için en iyi ulaştırma modunun seçilebilmesi. WASPAS
Demirci 2021	Tedarikçi seçimi yapılabilmesi. WASPAS ve TOPSİS
Aghamammadli 2019	BDT'ye üye 7 ülkenin küresel rekabetçilik durumu. WASPAS

Bid ve Siddique 2019	Hindistanda bulunan bir barajın risklerinin sıralanması. TOPSİS ve WASPAS
Karaca ve Ulutaş 2018	Türkiye için en uygun yenilenebilir enerji kaynağının seçilmesi. ENTROPİ ve WASPAS
Toklu vd. 2018	Demir çelik fabrikası için tedarikçi seçimi. SWARA ve WASPAS
Can vd. 2017	Bir işletmenin üretim verirliliğini arttırabilmek amacıyla en uygun ergonomik oturma düzeninin seçilmesi. SWARA ve WASPAS
Yurdoğlu ve Kundakçı 2017	Bilgisayar verimliliğini arttırabilmek için kullanılan sunucular arasında bir seçim yapılması. SWARA ve WASPAS
Tayalı 2017	İşletmeler için tedarikçi seçiminin yapılması. WASPAS
Arslan 2018	Kamu işletmesinin ısınma ihtiyacını karşılamak için en uygun yakıt türünün belirlenmesi. AHP ve ORESTE
Arslan 2018	Otel işletmesinin su ısıtma ihtiyacını karşılamak için en etkin güneş enerjisi su ısıtma sisteminin belirlenmesi. ARAS ve ORESTE
Wu ve Liao 2018	Yenilikçi ürün tasarımı seçiminin yapılması. QFD, ORESTE, HFLTS ve PLTS
Güney ve Kaya 2017	Borsa İstanbul'da yer alan aracı kurumların 2014-2015 yıllarındaki performanslarının ölçülmesi. ELECTRE, ORESTE ve TOPSİS
Işık 2016	Tekstil firması için en uygun sigorta şirketinin belirlenmesi. QUALİFLEX ve ORESTE
Madic ve Petrovic 2016	Lojistik ve taşımacılık hizmeti için seçiminin yapılması. AHP, Bulanık TOPSİS ve ORESTE
Yerlikaya ve Arıkan 2016	Kobilerin devlet hibe destekleri başvurularında uygun seçim yapabilmeleri için desteklerin performans etkinliğinin ölçülmesi. AHP ve ORESTE
Taşabat vd. 2015	Birden fazla ağırlıklandırma yöntemi ile Türkiye'deki mevduat bankalarının mali performanslarının ölçülmesi. Eşit Ağırlıklı Puanlama, Saaty'nin Yöntemi, ELECTRE, TOPSIS, VIKOR, PROMETHEE, ORESTE ve MAPPAC
Eroğlu vd.(2014	Firmaya personel seçimi. ORESTE
Jafari (2013	Tahıl boşaltma süreçleri risklerinin ölçülmesi. ORESTE ve ENTROPY
Dinçer (2011	Türk İmalat Sanayii'nin 2007 yılındaki ekonomik faaliyetlerinin incelenmesi.

3. Yöntem

3.1. CRITIC(Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemi

CRİTİC yöntemi çok kriterli karar verme problemlerindeki kararı etkileyen kriterlerin yani karara ne kadar etkilediğini objektif olarak belirlenmesi amacıyla 1995 yılında Diakoulaki vd. tarafından yapılan bir çalışma ile literatüre kazandırılmıştır(Kiracı ve Balar, 2019). CRİTİC yönteminde kriter ağırlıklarının hesaplanabilmesi için korelasyon analizinden ve standart sapmadan yararlanılmaktadır(Biswas vd., 2020). CRİTİC yöntemine göre kriter ağırlıkları aşağıdaki 5 adımla hesaplanmaktadır(Ayçin, 2020).

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

İlk adımda *xij* değerlerinden oluşan ve K ile gösterilen karar matrisi Eşitlik (3.1)'de gösterilen şekilde oluşturulur (Ayçin 2020).

$$K=\begin{bmatrix} x_{01} & x_{0j} & x_{on} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{i1} & x_{ij} & x_{in} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{mj} & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Aşağıdaki Eşitlikler Kullanılarak Karar Matrisinin Normalizasyonu

$$r_{ij}=\frac{x_{ij}-x_j^{min}}{x_j^{max}-x_j^{min}} \quad j=1,2,....n \text{ fayda kriterleri için} \quad (2)$$

$$r_{ij}=\frac{x_j^{max}-x_{ij}}{x_j^{max}-x_j^{min}} \quad j=1,2,....n \text{ maliyet kriterleri için} \quad (3)$$

3. Adım: Simetrik Doğrusal Korelasyon Matrisinin Hesaplanması

Kriterler arasındaki ilişkinin gücünü belirlemek üzere, doğrusal korelasyon katsayılarından oluşan doğrusal korelasyon matrisi oluşturulur. Doğrusal korelasyon katsayıları eşitlik (3.4)'ten yararlanılarak hesaplanır.

$$p_{jk}=\frac{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij}-\overline{r_j})(r_{ik}-\overline{r_k})}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij}-\overline{r_j})^2\sum_{i=1}^{m}(r_{ik}-\overline{r_k})^2}} \quad (4)$$

Eşitlik (4)' Peorson Korelasyon Katsayısı kullanılırken Alternatif sayısının az olduğu durumlarda Spearman Sıra Korelasyonu Katsayıları kullanılmaktadır. (Kiracı ve Bakır(2019).

4. Adım: Bilgi Miktarının (*cj*) Hesaplanması

Kararı etkileyen kriterlerde bulunan zıtlık yoğunluğu ve çelişkilerden elde edilmek istenen bilginin iki sinide bulunduran *Cj* değerinin hesaplanabimesi için Eşitlik (5) ve (6)'dan yararlanılarak hesaplanmaktadır.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{m} (1 - t_{jk}) \tag{5}$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^{m} (r_{ij} - \overline{r_j})^2}{m}} \tag{6}$$

5. Adım: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Son adım olarak kriter ağırlıkları Eşitlik (7)'den yararlanılarak hesaplanmaktadır.

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^{n} c_k} \tag{7}$$

3.2. WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment) yöntemi

Zavadskas vd. Tarafından 2012 yılında literatüre kazandırılan WASPAS yöntemi iki farklı yöntemin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. AÇ(Ağırlıklandırılmış Çarpım Modeli) ve AT(ağırlıklandırılmış toplam modeli) yöntemlerinin λ ile gösterilen bir katsayıyla birleşiminden oluşmaktadır (Satıcı,2021:354).

ÇKKV yöntemleri tek bir yöntem olarak kullanıldığında bir ağırlıklandırma yada sıralama yapabilmekte ancak bu yöntemin ne kadar doğru bir sonuç verdiği bilinmemektedir. Bu yüzden bazı çalışmalarda yöntem sonuçlarının doğruluğu için alternatif yöntemler kullanılarak kıyaslanmaktadır. Ancak yöntemler farklılık göstermektedir bazı yöntemlerde nitel bazı yöntemlerde nicel veri türü kullanımına uygun değildir. Bu yöntemleri uygulamak isteyen kişiler veri türünün aynı olduğu yöntemleri kullandığında daha doğru sonuçlar elde edilebilinmektedir.

WASPAS yöntemi de kendi işleyişi içerisinde duyarlılık analizi yaparak alternatif sıralamalarındaki tutarlılığı kontrol edebilmektedir(Yurdoğlu ve Kundakçı, 2017; Chakraborty ve Zavadskas, 2014).

WASPAS yöntemine göre alternatiflerin sıralaması aşağıdaki 6 adım sonucunda elde edilmektedir(Arslanhan ve Tosun, 2020;10-11, Zavadskas vd, 2012).

1. Adım: Karar Matrisinin Oluşturması

$$X = [X_{ij}]_{mxn} = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \dots & \dots & \dots \\ x_m & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \tag{8}$$

2. Adım: Aşağıdaki Denklemler Kullanılarak Karar Matrisinin Normalizasyonu

$$X_{ij}^{*} = \frac{x_{ij}}{max_i x_{ij}} \text{ Fayda yönlü kriterler için} \quad (9)$$

$$X_{ij}^{*} = \frac{min_i x_{ij}}{x_{ij}} \text{ Maliyet yönlü kriterler için} \quad (10)$$

3. Adım: Ağırlıklıklı Toplam Modeli(WSM) ile toplam kriter ağırlıklarının bulunması

$$Q_i^2 = \prod_{j=1}^{n} x_{ij}^{*} w_j \quad (11)$$

4. Adım: Ağırlıklıklı Çarpım Modeli (WPM) ile her bir kritere göre alternatiflerin performans değerlerin bulunması

$$Q_i^2 = \prod_{j=1}^{n} x_{ij}^{*} w_j \quad 12)$$

5. Adım:Ağırlıklı ortak genel performans değerlerinin hesaplanması(sıralama için gerekli değerin hesaplanması

$$Q_i; = 0.5Q_i^{(1)} + 0.5Q_i^{(2)} \quad 13)$$

Karar verme sürecinin etkinliğini ve doğruluğunu artırmak için λ = 0 ile 1 arasında değer alan birparametredir. Karar verici, λ değerine istediği değeri verebilir. Bu çalışmada λ değeri 0,5 olarak belirlemiş ancak λ için en uygun değerin hesaplanmasını önermektedir.

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda) Q_i^{(2)} \quad (14)$$

6. Adım: alternatiflerin sıralanması(sıralamanın elde edilebilmesi için 5. Adımda elde edilen değerler büyükten küçüğe sıralanır)

7. Adım: 0 ile 1 arası birbirinden farklı λ değerleri verilerek duyarlılık analizinin yapılması(alternatiflerin sıralamadaki değişikliklerinin incelenmesi)

8. Adım: Eşitlik 3.15 göre optimal λ bulunması ve sıralamanın doğruluğu kontrol edilmesi

$$\lambda = \frac{\sum_{i=1}^{m} Q_i^{(2)}}{\sum_{i=1}^{m} Q_i^{(1)} + \sum_{i=1}^{m} Q_i^{(2)}} \quad (15)$$

3.3. ORESTE(Organisation, Rangement Et Synthèse De Données Relationnelles) I yöntemi

M.Raubens tarafından 1979 yılında ELECTRE yöntemine alternatif olarak sunulmuştur. ORESTE yönteminin temellerini 1980 yılında yayımlamış olduğu bir makalede göstermiş ve 1982 yılında ise bir vaka analizi çalışması yayımlanmıştır. Yöntem ilk olarak 1989 yılında Postijin ve Leysen tarafından daha sonra da 1990 yılında Lillich tarafından geliştirilmiştir(Güney ve Kaya, 2017 ve Yerlikaya ve Arıkan, 2016).

Çok kriterli karar verme yöntemlerinin birçoğu farklı kriterlere ait detaylı bilgiler (oranlar, sıra ilişkileri, tercih fonksiyonu) dikkate alınır. Kriter önem dereceleri belirlenirken ağırlıklar yerine ORESTE yönteminde alternatiflerin her bir kritere göre diğer bir alternatifine üstünlüğünün belirlendiği ön sıralama (zayıf sıralama) tercih yapısı kullanılır. ORESTE yöntemi ORESTE I tam sıralama ve ORESTE II farksızlık ve uyuşmazlık analizi olarak ikiye ayrılır.

Bu çalışmada ORESTE yöntemi ile sadece alternatiflerin sıralanmasının yapılması amaçlandığı için sadece ORESTE I yöntemi kullanılmıştır. ORESTE I yöntemi 6 adımdan oluşmaktadır ve ORESTE yönteminin uygulama aşamaları aşağıda verilmiştir.

1. Adım: Karar Matrisinin Belirlenmesi
2. Adım: Göreli Önemlerin Ön Sıralama ile Belirlenmesi
3. Adım: Besson Rank Değerlerinin Belirlenmesi
4. Adım: Projeksiyon Uzaklıklarının Hesaplanması

Rϵ(-∞,-1,1,2,∞) olmak üzere,

R= 1 : Ortalama rank (ağırlıklı aritmetik ortalama)

R= -1 : Harmonik ortalamaya dayalı rank

R= 2 : Kuadratik ortalamaya dayalı rank

R= -∞ : min. (r(*ci*),*rci*(*aj*))

R= +∞ : max. (r(*ci*),r*ci*(*aj*))

$$DR_j(a_j) = \left[\frac{1}{2}(rc_i^R + rc_i(a_j)^R\right]^{1/R} \tag{16}$$

5. Adım: Global Rankların Belirlenmesi
6. Adım: Ortalama Rankların Belirlenmesi

$$\mathrm{r}(a_j) = \sum_{i=1}^{m}(a_j) \tag{17}$$

4. Uygulama

Bu çalışmada bankalar tarafından, çiftçilere(üreticilere) özel olan kredi kartlarının CRİTİK WASPAS ve ORESTE 1 yöntemleri ile değerlendirilmesi ve çiftçiler için en iyi kredi kartının belirlenmesi amaçlanmıştır. Kriterlerin önem derecelerinin belirlenebilmesi amacıyla CRİTİK yöntemi, alternatiflerin sıralanmasının yapılabilmesi amacıyla ORESTE 1 ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır.

Bu çalışmasının Bolu ilinde bulunan ve tarımsal finansman kapsamında üreticilere özel kredi kartı hizmeti sağlayan özel ve devlet bankalarını kapsamaktadır. Çalışmadaki veriler 10-25 Ocak 2022 tarihleri arasında banka çalışanları ile yüz yüze görüşülerek elde edilmiştir. Çalışmada Bolu'da bulunan 16 adet bankadan (şubeler dikkate alınmamıştır) tarımsal finans sağlamadıkları ya da tarımsal finansman sağlayıp çiftçilere özel kredi kartlarının bulunmaması yada talep görmemesi üzerine hizmetten kaldırılması nedeniyle sadece 9 banka alternatif olarak değerlendirilmiştir.

Alternatiflerin ve Kriterlerin Sınıflandırılması; Çalışma kapsamında verilerin, banka adları kullanılmama koşuluyla elde edilmiş olması nedeniyle alternatifler A1, A2, A3,A4, A5, A6, A7, A8, A9 olarak kodlandırılmıştır.

Kriterin kodları, ölçütleri ve fayda-maliyet optimizasyonları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: *Kriter Kodları, Ölçüt ve Fayda/Maliyet Durum*

	Kriter Kodu	Ölçüt	Maliyet / Fayda
Faizsiz Dönem	K1	Ay	Fayda
Temazsız İşlem Limiti	K2	TL	Fayda
Yılda 1'den Fazla Hasat Yapanlar için Ödeme Dönemi	K3	Yılda X Kere	Fayda
Yılda 1 Kez Hasat Yapanlar için Ödeme Dönemi	K4	Yılda X Kere	Maliyet
Nakit Kredi Kullanma Faizi	K5	%	Maliyet
Alişveriş Faizi	K6	%	Maliyet
Akti Faiz	K7	%	Maliyet
Anlaşmalı Banka Sayısı	K8	Adet	Fayda
Anlaşmali Kurum sayısı	K9	Adet	Fayda
Atm Sayısı	K10	Adet	Fayda
Sigorta Ücreti	K11	TL	Maliyet

4.1. CRITIC yöntemi uygulama adımları

Bu kısımda kriterlerin önem derecelerinin belirlemek amacıyla CRITIC yöntemi kullanılmıştır. Yöntemin ilk adımı olarak karar matrisi oluşturulmuştur. Çalışmaya ait karar matrisi Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: *CRITIC Yöntemi Karar Matrisi*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
A1	4	350	12	1	0	1,80	2,10	0	1	3	0
A2	5	0	1	1	1	3,25	1,85	3	7	3	0
A3	5	500	12	1	0.10	1,84	2,10	2	35	22	0
A4	6	1000	4	2	0	1,80	2,50	1	15	5	0
A5	6	500	2	2	0.30	2,15	2,40	1	5	12	0
A6	4	0	1	1	0.30	3,25	3,25	1	8	2	105
A7	6	500	1	1	1	3,25	4,87	1	30	15	105
A8	6	350	12	1	1	2.00	2,28	0	12	8	105
A9	6	0	12	1	0	2,33	2,33	0	4	9	460

CRITIC yönteminin ikinci adımında ise farklı ölçütlere sahip olan verilerin standart hale getirilebilmesi amacıyla Normalize Karar Matrisi oluşturulmuştur. Normalize karar matrisi oluşturmak için fayda temelli kriterler için denklem 2 ve maliyet temelli kriterler için denklem 3'te yer alan formüllerden yararlanılmıştır.

Tablo 4: *CRITIC Yöntemi Normalize Karar Matrisi*

A\K	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
A1	0	0,35	1	0	0	0	0,05	1	1	1	0,917
A2	0,5	0	0	1	1	0,176	0,05	1	1	0	1
A3	0,5	0,5	1	0,333	0,666	1	1	1	1	0,972	0,917
A4	1	1	0,272	0	0,333	0,411	0,15	1	0	1	0,784
A5	1	0,5	0,090	0,3	0,333	0,117	0,5	1	0	0,758	0,817
A6	0	0	0	0,3	0,333	0,205	0	0,771	1	0	0,536
A7	1	0,5	0	1	0,333	0,852	0,65	0,771	1	0	0
A8	1	0,35	1	1	0	0,323	0,3	0,771	1	0,862	0,857
A9	1	0	1	0	0	0,088	0,35	0	1	0,634	0,841

CRITIC yönteminin üçüncü adımında ise normalize edilmiş kriterler arasındaki ilişkinin gücünü belirlemek için denklem 4'teki formülden yararlanılmıştır.

Tablo 5: *CRITIC Yöntemi Korelasyon(Ilişki) Matrisi*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
K1	1,000	0,412	- 0,026	0,224	- 0,144	0,219	0,385	- 0,297	- 0,436	0,164	- 0,177
K2	0,412	1,000	- 0,026	- 0,200	- 0,076	0,416	0,303	0,477	- 0,683	0,557	- 0,123
K3	-0,026	- 0,026	1,000	- 0,311	- 0,504	- 0,004	0,234	- 0,320	0,346	0,713	0,482
K4	0,224	- 0,200	- 0,311	1,000	0,376	0,319	0,128	0,184	0,367	- 0,544	- 0,319
K5	-0,144	- 0,076	- 0,504	0,376	1,000	0,337	0,151	0,474	0,000	- 0,422	0,123
K6	0,219	0,416	- 0,004	0,319	0,337	1,000	0,794	0,211	0,143	- 0,029	- 0,443
K7	0,385	0,303	0,234	0,128	0,151	0,794	1,000	0,005	0,024	0,218	- 0,209
K8	-0,297	0,477	- 0,320	0,184	0,474	0,211	0,005	1,000	- 0,327	0,126	0,113
K9	-0,436	- 0,683	0,346	0,367	0,000	0,143	0,024	- 0,327	1,000	- 0,375	- 0,111
K10	0,164	0,557	0,713	- 0,544	- 0,422	- 0,029	0,218	0,126	- 0,375	1,000	0,553
K11	- 0,177	- 0,123	0,482	- 0,319	0,123	- 0,443	- 0,209	0,113	- 0,111	0,553	1,000

CRITIC yönteminin dördüncü adımında ise kriterlerde bulunan zıtlık yoğunluğu ve çelişkilerden elde edilmek istenen bilginin ikisinin de bulunduran *Cj* değerinin hesaplanabilmesi amacıyla denklem 5 ve 6'dan yararlanılmıştır.

Tablo 6: *CRITIC Yöntemi 1-T_{jk} Matrisi*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
K1	0	0,588	1,026	0,776	1,144	0,781	0,615	1,297	1,436	0,836	1,177
K2	0,588	0	1,026	1,200	1,076	0,584	0,697	0,523	1,683	0,443	1,123
K3	1,026	1,026	0	1,311	1,504	1,004	0,766	1,320	0,654	0,287	0,518
K4	0,776	1,200	1,311	0	0,624	0,681	0,872	0,816	0,633	1,544	1,319
K5	1,144	1,076	1,504	0,624	0	0,663	0,849	0,526	1,000	1,422	0,877
K6	0,781	0,584	1,004	0,681	0,663	0	0,206	0,789	0,857	1,029	1,443
K7	0,615	0,697	0,766	0,872	0,849	0,206	0	0,995	0,976	0,782	1,209
K8	1,297	0,523	1,320	0,816	0,526	0,789	0,995	0	1,327	0,874	0,887
K9	1,436	1,683	0,654	0,633	1,000	0,857	0,976	1,327	0	1,375	1,111
K10	0,836	0,443	0,287	1,544	1,422	1,029	0,782	0,874	1,375	0	0,447
K11	1,177	1,123	0,518	1,319	0,877	1,443	1,209	0,887	1,111	0,447	0

Tablo 7: *CRITIC Yöntemi S Değerleri*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
S	0,433	0,327	0,496	0,443	0,333	0,349	0,331	0,324	0,441	0,451	0,307

Tablo 8: *CRITIC Yöntemi Cj Değerleri*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Cj	4,191	2,927	4,669	4,333	3,229	2,807	2,641	3,033	4,874	4,081	3,099

CRITIC yönteminin son adımında ise denklem 7'deki formülden yararlanılarak kriterlerin önem dereceleri hesaplanmış ve Tablo 9'de gösterilmiştir.

Tablo 9: *CRITIC Yöntemi Wj(Ağırlık) Değerleri*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Wj	0,105	0,073	0,117	0,109	0,081	0,07	0,066	0,076	0,122	0,102	0,078

WASPAS yöntemi uygulama sonuçları

Waspas yönteminin uygulama aşamalarında yer alan formülasyonlar karar matrisine uygulanarak eld edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 10: *WASPAS Yöntemi Karar Matrisi*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
A1	4	350	12	1	0	1,80	2,10	0	1	3	0
A2	5	0	1	1	1	3,25	1,85	3	7	3	0
A3	5	500	12	1	0.10	1,84	2,10	2	35	22	0
A4	6	1000	4	2	0	1,80	2,50	1	15	5	0
A5	6	500	2	2	0.30	2,15	2,40	1	5	12	0
A6	4	0	1	1	0.30	3,25	3,25	1	8	2	105
A7	6	500	1	1	1	3,25	4,87	1	30	15	105
A8	6	350	12	1	1	2.00	2,28	0	12	8	105
A9	6	0	12	1	0	2,33	2,33	0	4	9	460

WASPAS yöntemnin ikinci adımı ise normalizasyon işlemidir. Normalizasyon işleminde fayda ve maliyet fonksiyonları dikkate alınmaktadır. WASPAS yöntemi normalizasyon matrisi 9 ve 10 denklemleri kullanılarak elde edilmektedir. Tablo 11'de normalize edilmiş karar matrisi gösterilmiştir.

Tablo 11: *WASPAS Yöntemi Normalize Karar Matrisi*

A\K	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
A1	0,667	0,350	1,000	0,010	0,003	0,029	0,136	1,000	1,000	1,000	0,881
A2	0,833	0,000	0,083	1,000	1,000	0,200	0,136	1,000	1,000	0,554	1,000
A3	0,833	0,500	1,000	0,100	0,667	1,000	1,000	1,000	1,000	0,978	0,881
A4	1,000	1,000	0,333	0,010	0,333	0,429	0,227	1,000	0,500	1,000	0,740
A5	1,000	1,000	0,167	0,300	0,333	0,143	0,545	1,000	0,500	0,837	0,771
A6	0,667	0,000	0,083	0,300	0,333	0,229	0,091	0,000	1,000	0,554	0,569
A7	1,000	1,000	0,083	1,000	0,333	0,857	0,682	0,000	1,000	0,554	0,380
A8	1,000	1,000	1,000	1,000	0,003	0,343	0,364	0,000	1,000	0,900	0,811
A9	1,000	1,000	1,000	0,010	0,003	0,114	0,409	0,000	1,000	0,773	0,794

WASPAS yönteminin üçüncü adımı WSM yöntemi ile Qi(1) değerlerinin bulunması. Qi(1) değerleri 11 denklemi kullanılarak elde edilmiştir.

Tablo 12: *WSM Yöntemi ile Değerlerin Hesaplanması ve Qi(1) Değerlerinin Bulunması*

A\K	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	∑
A1	0,07	0,03	0,12	0,00	0,00	0,00	0,01	0,08	0,12	0,10	0,07	0,594
A2	0,09	0,00	0,01	0,11	0,08	0,01	0,01	0,08	0,12	0,06	0,08	0,643
A3	0,09	0,04	0,12	0,01	0,05	0,07	0,07	0,08	0,12	0,10	0,07	0,810
A4	0,11	0,04	0,04	0,00	0,03	0,03	0,01	0,08	0,06	0,10	0,06	0,588
A5	0,11	0,04	0,02	0,03	0,03	0,01	0,04	0,08	0,06	0,09	0,06	0,586
A6	0,07	0,00	0,01	0,03	0,03	0,02	0,01	0,00	0,12	0,06	0,04	0,385
A7	0,11	0,07	0,01	0,11	0,03	0,06	0,04	0,00	0,12	0,06	0,03	0,638
A8	0,11	0,07	0,12	0,11	0,00	0,02	0,02	0,00	0,12	0,09	0,06	0,730
A9	0,11	0,07	0,12	0,00	0,00	0,01	0,03	0,00	0,12	0,08	0,06	0,595

WASPAS yönteminin dördüncü adımı ise WPM yöntemi ile Qi(2) değerlerinin bulunması. Qi(2) değerleri 12 denklemi kullanılarak elde edilmektedir. Qi(2) değerleri elde edilirken Qi(1) değerlerinin satır toplamları kullanılmıştır.

Tablo 13: *WPM Yöntemi ile Değerlerin Hesaplanması Qi(2)*

	Qi(1)	Qi(2)
A1	0,594	0,228
A2	0,643	0,232
A3	0,810	0,692
A4	0,588	0,371
A5	0,586	0,479
A6	0,385	0,088
A7	0,638	0,278
A8	0,730	0,262
A9	0,595	0,130

WASPAS yönteminin beşinci adımı Qi(ortak genel performas) değerlerinin hesaplanması ve WASPAS yönteminin altıncı adımı alternatif sıralamasının elde edilmesidir. 13 numaralı denklemde yer alan 0.50 değerleri isteğe bağlı alınmıştır. Waspas yöntemi iki farklı yöntemin birleşmesi ile oluştuğu için iki yönteminde karar üzerinde etkisinin eşit olması amacıyla 0.50 alınmıştır.

Tablo 14: *Qi Değerlerinin Bulunması ve Alternatiflerin Sıralanması*

Tercih Sırası	Alternatif	Qi
1	A3	0,751
2	A5	0,533
3	A8	0,496
4	A4	0,479
5	A7	0,458
6	A2	0,437
7	A1	0,411
8	A9	0,362
9	A6	0,236

WASPAS yönteminin yedinci adımı isteğe bağlı farklı λ değerleri verilerek duyarlılık analizi yapılması ile birlikte elde edilen sıralamaların karşılaştırılması amacıyla Tablo 15'te farklı λ değerleri ile elde alternatiflerin ortak genel performansları gösterilmiştir.

Tablo 15: *Farklı λ Değerlerinin Verilerek Performans Değerlerinin Hesaplanması*

	λ =0.331	λ =0.40	λ =0.50	λ =0.70
A1	0,350	0,375	0,751	0,484
A2	0,368	0,396	0,533	0,519
A3	0,731	0,739	0,496	0,774
A4	0,443	0,458	0,479	0,523
A5	0,515	0,522	0,458	0,554
A6	0,186	0,207	0,437	0,296
A7	0,397	0,422	0,411	0,530
A8	0,417	0,449	0,362	0,590
A9	0,284	0,316	0,236	0,455

WASPAS yönteminin son adımı 3.15 denklemi ile optimal λ değerinin bulunması ve farklı λ değerleri ile alternatiflerin sıralamaların karşılaştırılması amacıyla Tablo 16 oluşturulmuştur.

Tablo 16: *Farklı λ Değeri ile Elde Edilen Sıralamalar*

	λ0.331	λ 0.40	λ 0.50	λ 0.70
1	A3	A3	A3	A3
2	A5	A5	A5	A5
3	A4	A4	A4	A8
4	A8	A8	A8	A7
5	A7	A7	A7	A4
6	A2	A2	A2	A2
7	A1	A1	A1	A1
8	A9	A9	A9	A9
9	A6	A6	A6	A6

Farklı λ değerleri kullanılarak elde edilen tüm sıralamalarda A3 alternatifin ilk sırada ve A9 alternatifinin son sırada yer aldığı görülmektedir. Tüm λ değerleri kullanılarak elde edilen tüm sıralamalarda 2.,3. ve 4. Sırada yer alan alternatif değerlerinin değiştiği görülmüştür. Ancak optimalλ değeri kullanılarak elde edilen sıralamalar ile ona en yakın alınan 0,40 değeri arasında bir sıralama farkının olmadığı gözlemlenmiştir.

WASPAS yöntemi ile farklı λ değerleri kullanılarak elde edilen tüm sıralamalarda A3 kodlu alternatifin ilk sırada tercih edilmesi gereken alternatif olduğu ve A9 kodlu alternatifin en son tercih edilmesi gereken alternatif olduğu tespit edilmiştir.

ORESTE yöntemi uygulama adımları

WASPAS yönteminde de belirtildiği gibi ORESTE yöntemininde ilk adımı karar matrisinin oluşturulmasıdır.Tablo 17'de ORESTE 1 yöntemi karar matrisi gösterilmiştir.

Tablo 17: *ORESTE 1 Yöntemi Karar Matrisi*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
A1	4	350	12	0	0	1	3	0	1	1,80	2,10
A2	5	0	1	1	3	7	3	0	1	3,25	1,85
A3	5	500	12	0.10	2	35	22	0	1	1,84	2,10
A4	6	1000	4	0	1	15	5	0	2	1,80	2,50
A5	6	500	2	0.30	1	5	12	0	2	2,15	2,40
A6	4	0	1	0.30	1	8	2	105	1	3,25	3,25
A7	6	500	1	1	1	30	15	105	1	3,25	4,87
A8	6	350	12	1	0	12	8	105	1	2.00	2,28
A9	6	0	12	0	0	4	9	460	1	2,33	2,33

ORESTE yönteminin ikinci adımında ise göreli önem değerlerinin ön sıralama ile belirlenmesidir. Ön sıralama hem kriterlere hem de kriterlere göre alternatiflere uygulanmaktadır. Sıralama sırasında kullanılan P ve I değerleri üstünlük ve farksızlık anlamında kullanılmaktadır. P değeri bir üstünlüğü ifade ederken I değeri herhangi bir üstünlüğün söz konusu olmadığını ifade etmektedir.

Yöntemin ikinci adımında kriter arası ön sıralama CRITIC yöntemi ile elde edilen ağırlık değerleri dikkate alınarak yapılmıştır.

Tablo 18'de CRITIC yöntemi ile elde edilen ağırlıklar gösterilmiş ve tablo 19'da kriterler arası ön sıralama gösterilmiştir.

Tablo 18: *CRITIC Yöntemi Kriter Ağırlıkları*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
Wj	0,11	0,073	0,117	0,109	0,08	0,07	0,07	0,08	0,12	0,10	0,08

Tablo 19: *Kriterlere Göre Alternatiflerin Ön Sıralaması*

K1	A4 I	A5 I	A7 I	A8 I	A9 P	A2 I	A3 P	A1 I	A6
K2	A4 P	A5 I	A3 I	A7 P	A8 I	A1 P	A2 I	A6 I	A9
K3	A1 I	A3 I	A8 I	A9 P	A4 P	A5 P	A2 I	A6 I	A7
K4	A2 I	A7 I	A8 P	A5 I	A6 P	A3 P	A1 I	A4 I	A9
K5	A2 P	A3 P	A4 I	A5 I	A6 I	A7 P	A1 I	A8 I	A9
K6	A3 P	A7 P	A4 P	A8 P	A6 P	A2 P	A5 P	A9 P	A1
K7	A3 P	A7 P	A5 P	A9 P	A8 P	A4 P	A1 I	A2 P	A6
K8	A1 I	A2 I	A3 I	A4 I	A5 P	A6 I	A7 I	A8 P	A9
K9	A1 I	A2 I	A3 I	A6 I	A7 I	A8 I	A9 P	A4 P	A5
K10	A1 I	A4 P	A3 P	A8 P	A5 P	A9 P	A2 I	A6 I	A7
K11	A2 P	A1 I	A3 P	A8 P	A9 P	A5 P	A4 P	A6 P	A7

ORESTE yönteminin üçüncü adımında R ve I değerlerine göre kriterlerin ve kriterlere göre alternatiflerin sıra değerleri belirlenmektedir. Sıra değerleri belirlenirken kriterler arası sıra numaraları kullanılmaktadır. I harfi kullanılarak gösterilen sıralamalarda sıra numaralarının aritmetik ortalaması alınır. Tablo 20'de kriterlerin sıra değerleri Tablo 21'de kriterlere göre alternatiflerin sıra değerleri gösterilmiştir.

Tablo 20. *Kriterlerin Sıra Değerleri*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
R	4	9	2	3	6	10	11	8	1	5	7

Tablo 21: *Kriterlere Göre Alternatiflerin Sıra Değerleri*

	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
rK1	8,5	6,5	6,5	3	3	8,5	3	3	3
rK2	5,5	8	3	1	3	8	3	5,5	8
rK3	2	8	2	5	6	8	8	2	4
rK4	8	1,5	6	8	4,5	4,5	1,5	3	8
rK5	8	1	2	4,5	4,5	4,5	4,5	8	8
rK6	9	6	1	3	7	5	2	4	8
rK7	7,5	7,5	1	6	3	9	2	5	4
rK8	3	3	3	3	3	7	7	7	9
rK9	4	4	4	8	9	4	4	4	4
rK10	1,5	8	3	1,5	5	8	8	4	6
rK11	2,5	1	2,5	7	6	8	9	4	5

Yöntemin üçüncü adımında 16 numaralı denklem kullanılarak projeksiyon uzaklıkları hesaplanmıştır. Tablo 22'de projeksiyon uzaklığı matrisi gösterilmiştir.

Tablo 22*: Projeksiyon Uzaklığı Matrisi*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
1	6,25	7,25	2	5,5	7	9,5	9,25	5,5	2,5	3,25	4,75
2	5,25	8,5	5	2,25	3,5	8	9,25	5,5	2,5	6,5	4
3	5,25	6	2	4,5	4	5,5	6	5,5	2,5	4	4,75
4	3,5	5	3,5	5,5	5,25	6,5	8,5	5,5	4,5	3,25	7
5	3,5	6	4	3,75	5,25	8,5	7	5,5	5	5	6,5
6	6,25	8,5	5	3,75	5,25	7,5	10	7,5	2,5	6,5	7,5
7	3,5	6	5	2,25	5,25	6	6,5	7,5	2,5	6,5	8
8	3,5	7,25	2	3	7	7	8	7,5	2,5	4,5	5,5
9	3,5	8,5	3	5,5	7	9	7,5	8,5	2,5	5,5	6

Yöntemin dördüncü adımında projeksiyon uzaklıklarına göre global rank değerleri belirlenmiştir. Global rank değerleri Tablo 23'te gösterilmiştir.

Tablo 23: *Global Rank Değerleri*

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
1	8,5	5,5	2	8	8	9	7,5	3	4	1,5	2,5
2	6,5	8	8	1,5	1	6	7,5	3	4	8	1
3	6,5	3	2	8	2	1	1	3	4	3	2,5
4	3	1	5	6	4,5	3	6	3	8	1,5	7
5	3	3	4	4,5	4,5	4	3	3	4	5,5	6
6	8,5	8	8	4,5	4,5	5	9	7	4	8	8
7	3	3	8	1,5	4,5	2	2	7	4	8	9
8	3	5,5	2	3	8	4	5	7	4	4	4
9	3	8	4	8	8	8	4	9	4	6	5

Yöntemin beşinci adımında satır değerleri toplanarak ortalama rank değerleri hesaplanmıştır. Tablo 24'te ortalama rank değerleri gösterilmiştir.

Tablo 24: *Ortalama Rank Değerleri*

A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9
59,5	54,5	36	48	44,5	74,5	52	49,5	67

Ortalama rank değerleri küçükten büyüğe sıralanarak sıralama elde edilir. Birinci sırada yer alan alternatif en iyi alternatiftir. Son sırada yer alan alternatif ise en kötü ya da en son tercih edilmesi gereken alternatiftir.

Tablo 25: *ORESTE Yöntemine Göre Alternetiflerin Sıralanması*

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
A3	A5	A4	A8	A7	A2	A1	A9	A6

Tablo 25'te ORESTE 1 yöntemi ile elde edilen sıralamalar gösterilmiştir. Tablo 25'e göre A3 kodlu alternatifin birinci sırada yer aldığı yer aldığı tespit edilmiştir. A3 kodlu alternatifi sırasıyla A5, A4, A8, A7, A2, A1, A9 ve son sırada da A6 kodlu alternatifin takip ettiği tespit edilmiştir.

ORESTE 1 yöntemi ile elde edilen sıraya göre ilk olarak tercih edilmesi gereken kredi kartı A3 kodlu kredi kartıdır. İkinci ve üçüncü sırada tercih edilmesi gereken kredi kartları ise sırasıyla A5 ve A4'tür.

ORESTE 1 yöntemi ile elde edilen sıraya göre son sırada yer alan A6 kodlu alternatifinin en son tercih edilmesi gereken alternatif olduğu tespit edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

İnsanlar ihtiyaçlarını karşılamak için farklı ödeme yöntemleri ve farklı ödeme araçları ile alışveriş yapmaktadırlar. Para yerine geçebilen bu araçlara çek, poliçe, kredi kartı ve kredili alışveriş örnek olarak gösterilebilir. İşletmelerinde tıpkı insanlar gibi sektörde tutunabilmesi için ihtiyaçları vardır. İşletme ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için farklı finans kaynaklarından yararlanılmaktadır. Yabancı kaynaklardan sağlanan finansmanda finans kaynaklarına örnek verilebilir. Yabancı kaynaklardan sağlanan finansmana kredi denilmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan kredi kartları, aslında bir kredi çeşididir.

Çalışma kapsamında ele alınan kredi kartları, belirlenmiş bazı sınırlar ile evreni daraltılmış ve örneklem oluşturulmuştur. Bu sınırlar coğrafi sınır(Bolu), kart çeşidi(kredi kartı) ve hedef pazar(üretici-çiftçi).

Bankalar tarafından tarım sektörünün özelliklerine bağlı olarak kredi (kredi kartı) sunulmaktadır. Bu kredi kartları tarım sektöründe elde edilen gelirin bazı bölgelerde yılda 1 hasat yapılmasına göre ödeme döneminin de yılda 1 kere olması, tarım işletmelerinin ihtiyaçları olan işletme için gerekli madde ve malzemenin anlaşmalı kurumlar tarafından belirli dönem faizsiz alınabilmesi ve bazı tarım kartlarının ise anında belirlenen limit kadar nakit kredi sağlama özelliği bulunmaktadır. Ayrıca bu kartlar sadece bankaların anlaştığı işletmelerde yapılan alışveriş ödemelerine onay vermektedir.

Genel olarak istatistikler incelendiğinde kredi kartı kullanımı yıllar içinde artmıştır. Bunun sebeplerine bakacak olursak kredi kartının ulaşılabilirliğinin artması, kredi kartının taşıma kolaylığı, herhangi bir kayıp ve çalıntı durumunda kartın iptalinin sağlanması, tüketicilerin ödeme gücünün yetersiz olması ve kredi kartının farklı avantajlar sağlaması örnek verilebilir.

Covid-19 pandemi döneminde kredi kartı kullanımı artmıştır bunun sebebi ise ilk olarak pandemi sürecinde meydana gelen kısıtlı çalışma süreci ile ücretlerde meydana gelen azalış nedeniyle tüketicilerin finansmana ihtiyaç duyması hem de hijyen nedeniyle kredi kartının temassız ödeme ve mobil ödeme gibi yöntemlerin bulunmasıdır.

Çalışma sürecinde çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak tarım üreticilerine özel kredi kartları arasında bir sıralama yapılarak optimum kredi kartının seçilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca ORESTE 1 yöntemi ile elde edilen sıralamalarının doğruluğunun belirlenebilmesi amacıyla ikinci bir yöntem olarak WASPAS yöntemi kullanılmıştır.

WASPAS yöntemi iki farklı yöntemin birleşmesiyle oluşmuş ve doğruluğun doğruluğunun belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Çalışma-

da farklı lambda değerleri kullanılmış ve elde edilen sıralamalardaki değişimlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada kriterlerin ağırlıklandırılması için CRITIC yöntemi alternatiflerin sıralandırılması içinde WASPAS ve ORESTE 1 yöntemi kullanılmıştır.

CRITIC yöntemi ile elde edilen ağırlıklar incelendiğinde kriter önem derecenin en büyük olduğu kriter anlaşmalı kurum sayısı olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeninin diğer kriter değerlerinin birbirine yakın olması olduğu düşünülmektedir. Önem derecesinin en küçük olduğu değer ise akti faiz olduğu tespit edilmiştir.

WASPAS yöntemi farklı lambda değerleri ile elde edilen sıralamaların

Lambda= 0.331 iken : A3, A5, A4, A8, A7, A2, A1, A9, A6

Lambda= 0.40 iken : A3, A5, A4, A8, A7, A2, A1, A9, A6

Lambda =0.50 iken : A3, A5, A4, A8, A7, A2, A1, A9, A6

Lambda =0.70 iken : A3, A5, A8, A7, A4, A2, A1, A9, A6

şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Bu sıralamalar dikkate alındığında en optimal, en iyi kredi kartının alternatif 3 olduğu ve ilk sırada tercih edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Alternatif 6'nın ise son sırada bulunması diğer alternatiflere göre en son tercih edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

WASPAS yöntemiyle elde edilen sıralamada olduğu gibi ORESTE 1 yöntemi ile elde edilen sıralamada da A3 alternatifin birinci sırada yer aldığı yer aldığı tespit edilmiştir. A3 kodlu alternatifi sırasıyla A4, A8, A7, A5, A2, A1, A9 ve son sırada da A6 kodlu alternatifin takip ettiği tespit edilmiştir.

ORESTE 1 yöntemi ile elde edilen sıraya göre ilk olarak tercih edilmesi gereken kredi kartı A3 kodlu kredi kartıdır. İkinci ve üçüncü sırada tercih edilmesi gereken kredi kartları ise sırasıyla A4 ve A8'dir. ORESTE 1 yöntemi ile elde edilen sıraya göre son sırada yer alan A6 kodlu alternatifin en son tercih edilmesi gereken alternatif olduğu tespit edilmiştir.

WASPAS ve ORESTE yöntemlerinde elde edilen sonuçların birbirini teyit ettiği ve WASPAS yönteminde Lambda değerinin 0,70 alınmasıyla A4 ve A7 alternatiflerinin yer değiştirmesi dışında sıralama değerlerinin birbirine benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Literatür araştırması aşamasında incelenen makaleler dikkate alındığında üreticilerin kredi kullanımını etkileyen faktörler ve kredi kartı seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesini amacıyla yapılan birçok ça-

lışma bulunmakta ancak üreticiler için optimal kredi kartının belirlenmesine yönelik herhangi bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra ÇKKV yöntemleri ile birçok optimal tercihe ulaşmak amacıyla çalışmalar yapılmış ancak kredi kartı seçimine yönelik nadir çalışma bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışmada sadece nicel verilerin kullanılması söz konusu iken daha sonra yapılacak çalışmalarda nitel ve nicel verilerin birlikte kullanılması yada sadece bir tanesinin seçilmesi, çalışmada tarım üreticileri ile kısıtlanan kredi kartlarının KOBİ'lere özel yada öğrenciler özel gibi kısıtlar ile değiştirilebilmesi, çalışmada kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinin değiştirilmesi, çalışmada bulunan coğrafi kısıtın değiştirilmesi ve çalışmada pandemi öncesi ve pandemi süreci olarak iki karar matrisi ile yeni çalışma yapılabilmesi, kredi kartı kullanıcıları arasında kart tercihlerinin belirlenmesi daha sonra bu konu ile ilgili uzman kişiler tarafından bilinçlendirilmesi ve yeniden bir tercih yapılması istenildiğinde tercihler arasında farklılık olup olmamasının incelenmesi gibi çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Çalışma kapsamı içerisinde belirlenen kriterler arasından önem derecesi en yüksek olan kriterin anlaşmalı kurum sayısı olduğu tespit edilmiş ve tespit doğrultusunda bankaların anlaşmalı kurum sayısını arttırması önerilmektedir. Anlaşmalı kurum sayısı arttığında bu kredi kartlarının kullanım oranının artacağı öngörülmektedir.

Tarım sektöründe yer alan üreticilerin başka kredi işlemlerinin uzun sürmesi ya da kredi için gereken koşullar ile uğraşmak istememesi gibi durumlarda farklı alternatiflerden Finansman sağlamaktadır ancak kredi kartlarında önceden belirlenen bir kredi limiti vardır ve bu kredi limitlerini normal kredi olarak kullanılmaktadır ancak tarım sektöründeki üreticilerin kartın özellikleri hakkında bilgi sahibi olmama ya da eksik bilgiye sahip olmaları söz konusu olabilmektedir. Bankaların kartlar hakkında mevcut ve potansiyel kullanıcılara detaylı bir şekilde bilgilendirme yapmaları önerilmektedir.

Tarım sektöründe yer alan üreticilerin finans, finans kaynakları ve alternatif finans kaynakları konusunda bilgilendirilmesi ile fahiş faiz oranları olan kurumsal olmayan kredi kaynaklarının kullanım oranının azalacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Adalı, E. A., ve Işık, A. T. (2017). Bir Tedarikçi Seçim Problemi için SWARA ve WASPAS Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşimi. *International Review of Economics and Management*, *5*(4), 56-77.

Aghamammadli, F. (2021). *Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Küresel Rekabetçilik Durumunun WASPAS Yöntemiyle Değerlendirilmesi* (Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.

Akpınar, M. E. (2021). Third-Party Logistics (3PL) Provider Selection Using Hybrid Model of S WARA and WASPAS. *International Journal of Pure and Applied Sciences*, *7*(3), 371-382.

Apan, M. ve Öztel, A. (2020). Girişim sermayesi yatırımlarının değerlendirilmesi CRITIC-PRO bütünle verme yöntemi ile değerlendirme: Borsa İstanbul'da bir değerlendirme uygulaması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (63), 54-73.

Arslan, H. M. (2018). AHP ve ORESTE Yöntemleri ile En Etkin Yakıt Türünün Belirlenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 160-170.

Arslan, H. M. (2018). ARAS ve ORESTE Yöntemleri ile Otel İşletmeleri İçin En Etkin Güneş Enerjisi Su Isıtma Sisteminin Belirlenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 58-69.

Arslan, R. (2021). 3. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki Havalimanlarinin Ciritic Temelli Waspas Yöntemi İle Siralanmasi: Ranking Of Airports In The East And Southeastern Anatolia Regions With The Ciritic Based Waspas Method. *International Journal Of Economic And Administrative Academic Research (E-ISSN: 2757-959X)*, *1*(1), 27-38.

Arslanhan, H. ve Tosun, Ö. (2021). Solving Transport Mode Selection Problem With Integrated Best-Worst and WASPAS Methods. *Pamukkale University Journal Of Engineering Sciences-Pamukkale Universitesi Muhendislik Bilimleri Dergisi*, *27*(1).13-23.

Ayçin, E. ve Güçlü, P. (2020). BIST Ticaret Endeksinde Yer Alan Işletmelerin Finansal Performanslarının Entropi Ve MAIRCA Yöntemleri Ile Değerlendirilmesi. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (85), 287-312.

Aydın, B. (2019). *Farklı Ağırlıklandırma Temelli Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Finansal Performans Ölçümü Üzerine Bütünleşik Bir İnceleme: Türkiye Taşkömürü Kurumu örneği* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayla, D., Dilek, Ö., Pilatin, A., ve Bayrak, A. Z. (2020). Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi: Doğu Karadeniz Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(2), 245-265.

Ayrım, Y., ve Can, G. F. (2017). Risk Değerlendirmesinde CRITIC Metodu ile Sektörlerin Karşılaştırılması. *Journal of Turkish Operations Management*, *1*(1), 67-78.

Bedirhanoğlu, Ş. B., ve Lezki, Ş. (2018). KOBİ'lerin banka tercihini etkileyen kriterlerin AHP yöntemi ile belirlenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *18*(1), 191-208.

Berk, A. (2019). Niğde ve Karaman İllerinde çiftçilerin tarımsal kredi kullanım kararlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Türk Tarım-Gıda Bilim ve Teknoloji dergisi*, *7*(8), 1182-1188.

Bid, S. ve Siddique, G. (2019). Human risk assessment of Panchet dam in India using TOPSIS and WASPAS multi-criteria decision-making (MCDM) methods. *Heliyon*, *5*(6), e01956.

Biswas, T., Chatterjee, P. ve Choudhuri, B. (2020). Selection Of Commercially Available Alternative Passenger Vehicle İn Automotive Environment. *Operational Research İn Engineering Sciences: Theory And Applications*, *3*(1), 16-27.

Budak, G.S. (2011). *Tüketici Finansmanında Kredi Kartlarının Rasyonel Kullanımı: Bilecik Ili Örneği* (Bilecik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yükseklisans tezi). Bilecik.

Can, G. F., Delice, E. K., ve Özçakmak, B. C. (2017). Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımıyla Oturma Düzeneği Seçimi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, *5*, 213-225.

Cebeci, İ., ve Çabuk, Z. (2016). Tüketicilerin Banka Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Giresun'da Bir Araştırma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, *8*(14), 57-66.

Cengiz E (2009). Bireylerin Kredi Kartlarını Değiştirme Tutumları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 179 - 196.

Cevizci, D. K. ve Kayacan, O. (2019). Konfeksiyon İşletmelerinde En Uygun Fason Seçimi Problemine MACBETH ve TOPSIS Yöntemlerinin Uygulanması . *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi* , 21 (62)

Çelik, A. ve Azabağaoğlu, Ö.M. (2019). Özel Bankalarda Tarımsal Kredi Uygulamaları ve DenizBank Örneği. XII. IBANESS İktisat, İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongreler Serisi – Plovdiv / Bulgaristan, 167-174

Demirci, A. (2021) Tedarikçi Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Tekniği Uygulamasi: WASPAS ve TOPSIS Teknikleri ile Bir Siralama. *Journal of Business Innovation and Governance*, *4*(1), 98-112.

Demircioğlu, M., ve Coşkun, İ. T. (2018). CRITIC-MOOSRA Yöntemi ve UPS Seçimi Üzerine Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *27*(1), 183-195.

Dilek, Ö.(2019). Kredi Kartı Kullanımında Etkili Olan Faktörler: Trabzon Üzerine Bir Uygulama. *Executive Committee*, Artvin İnternational Congress On social Sciences (AICOSS 19) 17-19 APRIL 2019, Hopa, Artvin/Turkey 262-278

Dinçer, S. E. (2011). The Structural Analysis Of Key İndicators Of Turkish Manufacturing İndustry: ORESTE and MAPPAC Applications. *European Journal Of Scientific Research*, *60*(1), 6-18.

Doğan, Z., Arslan, S. ve Berkman, A. (2015). Türkiye'de Tarim Sektörünün İktisadi Gelişimi Ve Sorunlari: Tarihsel Bir Bakiş. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1) , 29-41 .

Eroğlu, E., Yıldırım, B., Yıldırım, B. F., Özdemir, M., ve Özdemir, M. (2014). Çok Kriterli Karar Vermede "ORESTE" Yöntemi ve Personel Seçiminde Uygulanması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*, *25*(76).

Günay, B., ve Kaya, İ. (2017). Borsa İstanbul'da yer alan aracı kurumların performansının çok kriterli karar verme yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *15*(2), 141-164.

Işık, T. A.(2016). QUALIFLEX and ORESTE Methods For The İnsurance Company Selection Problem. *Alphanumeric Journal*, *4*(2), 55-68.

Jafari, H. (2013). Identification And Prioritization Of Grain Discharging Operations Risks By Using ORESTE method. *Journal of Asian Business Strategy*, *3*(9), 233-245.

Kaplan, C. (1999). *Finansal yenilikler Ve Piyasalar Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği*. TCMB.

Karaca, C. Ve Ulutaş, A. (2018). Entropi ve Waspas Yöntemleri Kullanılarak Türkiye Için Uygun Yenilenebilir Enerji Kaynağının Seçimi. *Ege Academic Review*, *18*(3), 483-494.

Khare, A., Khare, A. veSingh, S. (2012). Factors affecting credit card use in India. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*. 236-256

Kıral, E. (2015). Yönetimde Karar ve Etik Karar Verme Sorunsalı. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *6*(2), 73-89.

Kiracı, K. ve Bakır, M. (2019). CRITIC Temelli EDAS Yöntemi ile Havayolu İşletmelerinde Performans Ölçümü Uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (35) , 157-174 . DOI: 10.30794/pausbed.421992

Köktürk, O., ve Çetinkaya, N. Ç.(2020). Kredi Karti Sahipliğinde Tüketicilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler. 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi *Kongre Künyesi*, 55.

Kuzgun, Y. (1992). Karar stratejileri ölçeği: Geliştirilmesi ve standardizasyonu. *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, *161*, 170

Madić, M., ve Petrović, G. (2016). Application of the ORESTE method for solving decision making problems in transportation and logistics. *UPB Scientific Bulletin, Series D: Mechanical Engineering*, *78*(4), 83-94.

Orçanlı, K., ve Özdemir, A. (2013). Kredi Kartı Seçimine Yönelik Bir Karar Modeli ve Uygulama: Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)-ELECTREYöntemi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *4*(1), 77-106.

Organ, A., ve Kenger, M. D. (2012). Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ve Mortgage Banka Kredisi Seçim Problemine Uygulanması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 119-135.

Özvardan, B. (2019). *Türkiye'de Tarımsal Finansman Ve Kredi Uygulamaları: Tekirdağ İli Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ

Patır, S. ve Tetik, N. (2009). Kriz Döneminde Kredi Kartlarının Tercihine Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi: Malatya örneği. *İnönü Üniversitesi Dergisi*. 1-23 ss.

Pilatin, Ö. G. A. (2019, November). Kredi Karti Kullaniminda Etkili Olan Faktörler: Ordu İli Örneği. In *International Congress Of Management Economy And Policy 2019 Autumn Proceedings Book,* (P. 335).

Ponnam, A., Sahoo, D., Sarkar, A., ve Mohapatra, SN (2014). Hindistan'da kredi kartı markasını ve kategori seçimini etkileyen faktörlerin açıklayıcı bir çalışması. *Finansal Hizmetler Pazarlama Dergisi*, *19* (3), 221-233.

Rad, S. T., ve Aydoğdu, C. (2019). Tarımsal Finansman: Mersin İlinde Tarımsal Kredi Kullanımı. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, *5*(2), 58-67.

Raikar, A. V. (2019). Performance evaluation of food processing Industries in India with multicriteria decision technique of SAW ve TOPSIS with CRITIC based weight determination. *Research Journal of Social Sciences*, *10*(5), 160-171.

Satıcı, S. (2021). Farkli Normalizasyon Tekniklerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerine Etkisi: WASPAS Örneğİ. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *4*(2), 350-361.

Sawicki, P., Żak, J., & Redmer, A. (1999). The Comparison of ELECTRE, ORESTE and MAPPAC Methods Applied To The Quality Evaluation Of Transportation Systems. *Modeling And Management İn Transportation*, *1*, 223-230.

Sayili, M. ve Adigüzel, F. (2011). Tokat İli Merkez İlçede Çiftçilerin Tarımsal Girdi Temininde Kredi Kartı Kullanımlarının İncelenmesi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, *2011*(2), 215-225. Tokat

Siksnelyte-Butkiene, I., Zavadskas, E. K. ve Streimikiene, D. (2020). Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) For The Assessment Of Renewable Energy Technologies İn A Household: A Review. *Energies*, *13*(5), 1164.

Sinangil, V. G. (2005). *Tüketici Davranışlarının Önemi ve Konya İlinde Üniversite Öğrencilerinin Kredi Kartı Tercihlerinin Araştırılması* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taşabat, S. E., Cinemre, N., ve Serkan, Ş. (2015). Farklı Ağırlıklandırma Tekniklerinin Denendiği Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Türkiye'deki Mevduat Bankalarının Mali Performanslarının Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, *4*(2), 96-110.

Taşkıran, R. ve Özüdoğru, H. (2010). Türkiye'de Tarımsal Kredi Uygulamaları. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 150-163.

Tayalı, H. A. (2017). Tedarikçi Seçiminde WASPAS Yöntemi (WASPAS Method on Supplier Selection). *Asos Journal, The Journal of Academic Social Science Yıl*, *5*, 368-380.

Tekeş, M. (2002). *Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemleri ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Kullanılan Tabancaların Bulanık Uygunluk İndeksli Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Karşılaştırılması* (Doctoral dissertation), Fen Bilimleri Enstitüsü.

Tiryaki, M., ve Göker, İ. E. K. (2021). Türkiye'de Tarım Sektörünün Finansal Yapısı ve Tarımın Finansmanı Üzerine Bir Çalışma: Alternatif Bir Finansman Yöntemi Olarak Selem Sözleşmeleri. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, *6*(14), 1-18.

Wati, M., Novirasari, N. ve Pakpahan, H. S. (2018, October). Evaluation Of Scholarly Performance Student Using Multi-Criteria Decision-Making With Objective Weight. In *2018. International Electronics Symposium On Knowledge Creation And Intelligent Computing (IES-KCIC)*(pp.56-61).

Wu, X. ve Liao, H. (2018). Çok uzmanlı çok kriterli karar verme için olasılıksal dilsel terim kümelerine ve ORESTE yöntemine dayalı kalite işlevi dağıtımına yönelik bir yaklaşım. *Bilgi Füzyonu* , *43* , 13-26.

Yerlikaya, MA ve Arıkan, F. (2016). KOBİ'lere Protestoların desteklerin performans sıraları. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* , *31* (4).

Yıldırım, B. F. (2019). Kredi Kartı Platformlarının Sezgisel Bulanık TOPSIS Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, *13*(1), 37-58.

Yurdoğlu, H., ve Kundakci, N. (2017). SWARA ve WASPAS Yöntemleri Ile Sunucu Seçimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *20*(38), 253-270.

Zaralı, F. (2020). CRITIC-CODAS entegre yaklaşımı ile ağır ticari araç seçimi üzerine bir uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimlerde Güncel Araştırmalar* , *74* , 87.

Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Kildienė, S. (2014). State of art surveys of overviews on MCDM/MADM methods. *Technological and economic development of economy*, *20*(1), 165-179.,

http://gidabeslenme.org/tarimin-tarihsel-gelisimi

https://www.basarisiralamalari.com/uretici-nedir

Bölüm 2

KÜLTÜR VARLIKLARI PAZARLAMASINDA MAKRO VE MİKRO DÜZEYLER

Ulvi Cenap TOPÇU[1]

1 Dr., Araştırma Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ulvicenap@gmail.com, 0000-0001-6301-2357

Giriş

Kültür varlıkları yönetimi ve pazarlama ilişkisi, araştırmacıların değişik perspektiflerden ele aldıkları bir konu çeşitliliği oluşturmaktadır. Kültür ve kültürel ögeler, pazarlama araştırmalarında ürünleri zenginleştiren destekleyici unsurlar ya da tüketicilerin davranışlarına yön veren nitelikler olarak anlaşılmaktadır. Bu bakış açısına göre kültür, ekonomik hayatın işleyişi sırasında pazarlama profesyonellerinin yararlandıkları bir araç halindedir. Bu aracın içeriği, ekonomik faaliyetin kendisini değil sunumunu ilgilendirmekte ve bu nedenle kültüre ilişkin bir kapsamın değil iletişime ilişkin çözümlemelerin konusunu oluşturmaktadır. Kültürel varlıklar pazarlaması ise kültürün bir iletişim aracı olarak kullanılmasının ötesinde doğrudan "ürüne" ilişkin bir çalışmayı ifade etmektedir. Bu durumda pazarlamaya konu olan "şey", konu oluşu nedeniyle ürün haline gelmektedir. Kültür varlıklarının kitlelere nasıl tanıtılacağı, ulaştırılacağı ve nasıl değerlendirileceği ise karmaşık bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu anlamda kültürle ilişkilendirilen ve literatürde kültür pazarlaması konu başlığı altında ele alınan "ürünler", müzik, sinema, roman gibi popüler kültür ürünlerinden ziyaretçi çekme hedefindeki kültürel miras alanlarına; tüketicileri yeni deneyimlerle cezbetmeyi amaçlayan gastronomi planlarından kendisini entelektüel bir tatminle eğitici nitelikler arasında konumlayan müzeciliğe uzanan geniş bir alana yayılmaktadır. Bu konu başlıklarının her birinde pazarlama biçimlerinin çoğu zaman müdafi bir üslupla konu edildiği görülmektedir (Misiura, 2006: 1-6; Parowicz, 2019: 137). Bu nedenle örneğin kültürel miras pazarlaması çoğunlukla daha "meşru bir alan olarak" turizm temalı araştırmaların konusu halindedir. Bununla birlikte ne kültürel miras pazarlaması ne de daha genel bir ifadeyle kültür pazarlaması, turizm faaliyetleri ile sınırlı bir alan değildir. Kültürel mirasın ve müzecilik faaliyetlerinin ya da daha yaygın kültürel ögelerin pazarlaması konusundaki literatür, kendisini turizmden ayrıştıran ve kültür ürünlerinin işlevine içkin nedenlerle pazarlama ile ilişkisini ortaya koyan bir içerik de taşımaktadır. Bu içerik kültür varlıklarının çağdaş toplumlar açısından taşıdığı anlamların üretilmesi ile oluşturulan değer ve derinliğin tüketilmesi hakkında bir incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Pazarlama, diğer aktörlerin hareket alanlarının dışında, kültür varlıklarının kendi varoluşlarına ilişkin bir işlev görmekte, eksikliği halinde kültür varlığının kendisinden beklenen değeri ortaya çıkaramayacağı anlamında bir gereklilik taşımaktadır. Bu nedenle bir pazarlama konusu olarak değerlendirildiğinde, kültür varlıklarının nasıl ve hangi motivasyonlarla tüketildiği soruları da gerekli hale gelmektedir. Bu çalışmada yapılmak istenen pazarlama ile kültür varlıklarının ilişkisini farklı bir bakış açısı ile ele alarak pazarlamanın kültür varlıkları açısından önemini ortaya koymaktır. Bu amaçla kültürel varlıkların varoluşları tartışılmış, kültür

ürünlerinin işlevleri ile korunması süreçlerinde pazarlanın rolü üzerinde durulmuştur.

GENİŞLETİLMİŞ ÜRÜN KAVRAMI VE KÜLTÜR VARLIKLARI

Anlamı itibariyle belli bir metanın, ürünün, düşüncenin başkalarına sunulması ile ondan fayda sağlamayı ifade eden pazarlama kavramına ilişkin tanım ve anlayışlar, klasik iktisattan kopuşla başlayan bir süreç içinde evrilmiştir. En başlarda bir malın satılması için gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, daha sonra tüketicinin ikna edilmesi ve tüketicilerle ilişkilerin korunmasını sağlayacak hizmetlerin sunulması olarak geliştiği görülmektedir. Klasik pazarlama anlayışı artık pazarlamadan ziyade "satış" olarak anılmaktadır. Pazarlama yazınında "satış anlayışı" olarak adlandırılmakta, geçmişteki iktisadi koşulların ve bu koşulların bugün de geçerli olduğu durumların açıklanmasında kullanılan bir anlayış olarak bulunmaktadır (Mucuk, 2004: 8-9). Stratejik pazarlama yazınında ise araştırmacılar pazarlamayı ürüne değer katılan, onun topluma daha iyi anlatılmasını sağlayan (Janes, 2006: 5) ya da müşteriyi ortaya çıkarmayı ve elde tutmayı sağlayan (Shoemaker vd., 2000: 20) bir süreç olarak tanımlamışlardır. Kotler ve Levy (1969), pazarlamanın kâr amacından bağımsız, doğrudan ilgilisine sunulacak "şeyin" ne olduğunu tanımlamakla ilgili bir süreç olduğunu açıkladıkları çalışmalarında, kendi tezlerini diş macunu "satmaktan", polisin imajına ve eğitim sisteminin doğru çalıştırılmasına uzanan farklı alanlardaki deneyimlere atıfla savunmaktadırlar. Dolayısıyla pazarlama faaliyeti, ulaştığı insanları yönlendirerek, parasal anlamda kâr amacı içersin ya da içermesin, belirli işlevlerin yerine getirilmesini sağlamak üzere imgeler, göstergeler ve nesneler ile anlamlar arasındaki bağlantıyı kurma sürecini içermekte, başkaları için değer oluşturmak biçiminde anlaşılmaktadır (Lib, 2007). Bu bakış açısıyla pazarlama, kurum, grup veya bireylerin nesneler, ürünler, varlıklar ya da olgulara değer katarak başkalarının ve tüketici, paydaş ve toplumların algılarında onları yeniden ürettikleri ve değerlendirilmesine yol açtıkları bir süreçtir (Kotler vd., 2006: 13).

Her ne kadar anılan tanımlar pazarlamanın ilk akla gelen nihai tüketici ile kurulan ilişki bağlamının sınırlarını aşıyorsa da ekonomik faaliyetlerin dönüşümü ile tutarlıdır. Firmalar açısından en temel tüketim ürünlerinde dahi tüketici ile kurulan ilişkinin satıcı-müşteri ilişkisinin ötesinde bağlarla sağlamlaştırılması, pazarlama faaliyetinin daha karmaşık anlamlar ve değerler üretmesine bağlıdır. Dolayısıyla pazarlama tanımları da değişmiş, bir anlamda çevresindeki bütün ögelerle bağlarının içerildiği geniş bir çerçeveye kurulmuştur. Pazarlama tanımlarındaki bu genişleme, tüketilen ürünün niteliklerine ilişkin tanımlamalarda kendisini

göstermektedir. Buna göre ürünün kendisinden beklenen faydayı sağlamasının ve somut özelliklerinin ötesinde sahip olduğu anlamlar, semboller, ürettiği hisler gibi zor açıklanabilir nitelikleri genişletilmiş ürün ya da zenginleştirilmiş ürün olarak anılmaktadır (Chhabra, 2010: 45). Ürünün bu "asıl" işlevinden bağımsız nitelikleri, ona farklı işlevler yüklenmesine yaramakta ve zaman zaman tüketiciye kattığı değerin ürünün tüketiminden beklenen faydanın ötesinde faydalar sağlanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle çoğu zaman birbirine benzeyen çok sayıda ürünün kendisini daha tercih edilebilir kılmasının yolu -Amerikan kültürünün taşıyıcısı olarak algılanan bir meşrubatın yerine "yerli" oluşu vurgulanan çok benzer bir ürünle rekabet etmek gibi- işlevinden bağımsızlaşmakla ve aşkın anlamlar taşımakla oluşmaktadır. Böylece tüketiciye sunulan ve kabul gördüğünde tüketici tarafından tüketilen şey, "asıl" ürüne iliştirilmiş anlamlar ve onun etrafında inşa edilmiş yeni gerçeklik olmaktadır.

Pazarlamanın bu geniş bakış açısıyla anlamların üretilmesi, türetilmesi ve bu anlamların dönüştürülmesi işlevi kültür varlıklarının varoluşları ile doğrudan ilişkilidir. Bir kültür ögesinin taşıdığı anlam, onun üretilmesi ile başkaları tarafından paylaşılmasına bağlıdır. Bu süreç, konu edilen nesne, mimari yapı, müzik eseri gibi kültür varlıklarının insanlara sunulması, açıklanması, yayılması ve nihayetinde bir değer oluşturması biçiminde gelişir. Misiura (2006: 93), özellikle kendisini belirli bir grubun üyesi olarak kabul eden insanların, kültür varlığının hazırlanarak çevresinde oluşturulan bir öykü ile sunulmasını talep ettiğini, söz konusu değeri tüketmek üzere hazır olduklarını belirtmektedir. Dolayısıyla tüketime konu olan ürün, kültür varlığının görünen ögeleri üzerine inşa edilen anlatı ve bu anlatının tüketicinin yaşamında edindiği işlevlerdir. Bu açıdan düşünüldüğünde kültür varlıkları, genişletilmiş bir anlam taşıyıcısı halinde tüketicinin hayatında yer edinmekte ve kültür varlığını oluşturan anlamlar tüketicinin yaşamı içinde işlev kazanarak tüketilmektedir.

Kültürel mirasın nasıl tanımlanacağına ilişkin Parowicz (2019: 12-13), bütün miras olgusunun temelinde ve kaçınılmaz olarak geçmişten bugüne bağ kurması anlamında tarihselliğe vurgu yapmakta; tarihselliğe bağlı olarak kendisini belirli bir değer algısı ya da önem ile ayrıştırdığını belirtmektedir. Pignataro ve Rizzo (1997) bu vurgunun ötesinde, "önem" terimini açıklayacak biçimde kültürel mirasın toplum(lar)daki gelişmeyi anlaşılır kıldığını düşünmektedir. Diker ve Deniz (2017: 8-9) ise kültürel mirasın yalnızca tarihselliği olan ve bugüne ulaşmış olgulardan oluşmadığını, bu olguların bugüne ulaştırılmasının tercih edildiğini öne sürmektedir. Bu tercih önceki dönemlerde yaşamış aktörlerin kendilerinden sonra gelecek olanlarla kurdukları iletişimin bir yolu olarak ve kendilerini ifade etmelerini sağlayacak araçları belirleme ve sunma davranışları olarak görülebilmektedir. Bu kapsamda kültürel mirasın düne dair her şeyi kapsa-

madığı ve bugünden geçmişe dönük anlamlar içeren olguları ifade ettiği düşünülmelidir. Diğer bir deyişle, kültürel miras, içinde bulunulan zaman diliminde, geçmişte var olmuş olanlara ilişkin ve geçmişten ulaştırılan anlamları türetme ve bunlardan yeni anlamlar çıkararak iletişim kurma aracıdır.

Özetle, kültürel miras literatürü pazarlama ile ilişkisini açıklarken müdafi, hatta bir anlamda kendisini aklama gereği gören mahcup bir tutum sergilemektedir. Söz gelimi Misiura (2006: 2) kültürel miras pazarlamasını açıklarken "kâr" elde etmek amacı ile kültürel miras pazarlaması arasındaki ayrımı ayrıntılı biçimde vurgulamakta, kültür pazarlaması ile klasik pazarlama anlayışı arasında belirgin bir fark olduğunu belirtmektedir. Bu vurgu, pazarlama teriminin para kazanma, bir şeyleri satmak için insanları ikna etme, kapitalist tüketim ilişkilerini anımsatma gibi rollerinden kaynaklanmaktadır. Oysa kültürel miras alanında çalışan araştırmacılar, örneğin müzeyi "öğrenim katedrali" (Merriman, 1991: 88) ve hatta "kültürün elitist tapınağı" (McLean, 2003: 110) olarak tanımlamakta, bir anlamda yüceltmektedirler. Bu bakış açısına göre pazarlamanın rolü ancak müzenin, ören yerinin, kültürel mirasın bakımı ve korunmasını sağlayacak kaynaklara destek olarak girdileri artıracak kadardır. Dolayısıyla pazarlama anlayışları dar bir çerçevede kalmakta, aslında kaçındıklarını ifade ettikleri para ilişkisi ile sınırlandırılmaktadır. Araştırmacılar çoğunlukla kültür varlıkları yönetiminde pazarlama arasında kurdukları ilişkiyi varlıkların korunması ve saklanması için gerekli fonları sağlama açısından değerlendirmektedir (Chhabra, 2010). Bu bağlamda kültür varlıkları gelir sağlayıcı diğer ögelerle birlikte insanlara sunulmakta ve elde edilen gelirler, kültür varlıklarının korunması amacıyla değerlendirilebilmektedir. Yalnızca tanıtım ve ilgi çekme ile sınırlı olmayan bu pazarlama anlayışı, müzelerdeki hediyelik/hatıra eşya satışlarının, biletleme ve ücretli özel sunumların ve toplamda kültür varlığını sunma hizmetinin, koruma için gerekli personel ve malzeme tedariki için gerekli kaynakları sağlamaya yardımcı olduğu temeline dayanmaktadır. Ayrıca pazarlama, kültür varlığı ile ilgilenen kişilerle iletişim kurma ve onları çekme ve hedef kitlenin istek ve ilgilerini tanımlama açısından da kültürel mirasla ilişkilendirilmektedir (Shaw ve Stone, 1988). Bununla birlikte kültür varlıklarının oluşumu da, onları var eden anlamların inşa edilmesi de güncel tüketim ilişkilerine ve dolayısıyla kurgulanan pazarlama faaliyetine bağlıdır.

KÜLTÜR VARLIKLARI VE TÜKETİM

İnsanlar Maslow'un klasik ihtiyaçlar hiyerarşisindeki sıra ile açıklanabilecek biçimde hayatlarına farklı nesneler, ürünler, deneyimler katma amacındadır. Temel fizyolojik ihtiyaçları olarak beslenme, nefes alma ve diğer metabolizma gereklerini karşıladıktan sonra beden güvenliği, sağ-

lık, aile, korunma ve mülkiyete ihtiyaç duymaları beklenmektedir. Sonrasında bireyin sosyalleşme ve saygınlık kazanma beklentilerinin oluşacağını gösteren teoriye göre bu ihtiyaçlarını karşılayan birey kendisini var etme, kimlik ve benliğini inşa etme yoluna gidecektir (Maslow, 1987). Bu temel çıkış noktasında pazarlama araştırmacıları açısından tartışılabilecek konulardan biri, sayılan aşamaların birbirinden belirgin biçimde ayrışıp ayrışmadığı sorunudur. Bu tartışmayı teorinin yalnızca genel hatlara işaret ettiği ve dolayısıyla hangi tüketim faaliyetinin hangi aşamayı net biçimde gösterdiğinin belirlenmesine gerek olmayabileceği kabulü ile atlamak mümkündür. Tüketimin işaret ettiği ihtiyaçlar doğrusal biçimde belirmeyebileceği gibi ele alınan konunun içeriği bu ayrımın çoğu zaman tartışmalı bir akıl yürütmenin ötesine gitmeyecek biçimde gelişmesine neden olmaktadır. Kültür ürünlerinin tüketimi açısından incelendiğinde ise belirgin bir doğrusallık tespit edilmesi ve ihtiyaçlar hiyerarşisinin her bir aşamasında, bu ürünlerin tüketiminde artış eğilimi oluştuğu görülebilmektedir. Bireyin içinde bulunduğu toplumun nitelikleri ile ilişkili olarak ihtiyaçlar hiyerarşisinin her adımında kültürel ürünlerin tüketimine duyduğu yatkınlık daha fazla olmaktadır (Gambrel ve Cianci, 2003).

Temel fizyolojik ihtiyaçlar söz konusu olduğunda kültürün rolü, söz konusu ihtiyacın nasıl karşılanacağına dair biçem önermekle sınırlıdır. Bu aşamada birey elindeki olanaklar ile sınırlanmış ve kaynaklarının olabildiğince değerlendirilmesi ile ihtiyacını gidermek durumunda kalmıştır. Söz gelimi beslenme ihtiyacı fizyolojik bir gereksinim olarak nesilden nesile biyolojik yolla aktarıldığından, birey her devirde ve her koşul altında yaşamını sürdürmesini sağlayacak besin kaynaklarını tüketmek durumundadır. Bu ihtiyacın kendisi kültürel olarak var edilmemiş, bireyin genetik kodları ile örülmüş kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak oluşmuştur. Bunu nasıl gerçekleştireceğine ilişkin yollar ise sonradan gözlemleyenlerin kültür olarak adlandırdığı ortaklıklar oluşturmaktadır. Birbirine yakın yerlerde yaşayan insanlar bile aynı besin kaynaklarından yararlanmak için farklı yollar üretebilirken farklı besin kaynaklarına ulaşabilen insanların ihtiyaçlarını farklı biçimlerde gidermeleri kaçınılmazdır. Söz gelimi tüketilen ürünlerin bireyin vücut bütünlüğü açısından risk oluşturabileceği coğrafi koşullarda gastronomi alışkanlıklarının bu riski azaltacak biçimde geliştiği, örneğin zararlı bakterileri engelleyen acı baharatlar kullanılması gibi tüketim alışkanlıklarının zaman içinde kültürel nitelikler haline geldiği görülmektedir (Saad, 2012: 58-60). Her zaman nedensellikleri açık seçik ortada olmasa da bu gibi işlevleri gören bilgi ve deneyimler nesiller arasında daha farklı bir mekanizma ile aktarılmakta ve zaman içinde süreklilik gösterebilmektedir. Bu nedenle yaşamını sürdürmek için beslenmek kültürel bir tercih değilse de, edinilen yordam bilgisi kültür olarak anılmaktadır. Bununla birlikte teorinin daha ileri aşamalarda tarif ettiği,

bireyin kendi benliğini üretmesi anlamında yapacağı tüketim, kültür adı altında değerlendirilebilecek verili koşullar altında neredeyse tamamen ve tanımı gereği kendi tercihleri ile bağımlıdır. Birey, bu tercihlerini oluştururken o güne dek edindiği bilgi birikimi, aldığı eğitim, tanıklıkları ve deneyimleri ile bağlı ve karşısında bulunan seçenekler arasında kendisi açısından biricik ve kendisini var ettiğini hissettiği tercihlerle yüz yüzedir. Bu tercihler de bir araya gelerek kültür kavramının içini doldurmakta, bir anlamda ufak değişimlerle kültürün evrimine yol açmaktadır. Popüler kültür tüketimi bu aşamada en belirgin biçimde anlaşılabilmektedir.

Elbette Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi ya da biyolojik gereksinimler bütün bir tüketim faaliyetini açıklamak ve anlaşılır kılmak için yeterli değildir. Ancak bu bakış açılarının araştırmacılara sunduğu bir fırsat, çeşitli kültür varlıklarının tüketiminin bireyin hayatında ne biçimde anlam kazandığının anlaşılmasıdır. Söz gelimi ergenlik çağlarındaki bireylerin, içinde bulundukları topluluklarda kendi yerlerini edinmelerine yarayacak biçimde çağın müziğine ilgi duyma ve böylece sosyalleşme davranışı gösterdiğini öne sürmek mümkündür. Birey bu yolla kendisini ailesinden, yakın çevresinden ayrıştırarak bağımsız bir varlık olarak üretebilmekte, belirli bir grubun parçası olarak tanımlayabilmekte, başkalarından ayrıştırabilmekte ve kendisine uygun olduğunu hissettiği bir tüketim tercihi deneyimi yaşayabilmektedir. Böylece bir yandan kim olduğuna ilişkin kanıt repertuarını güçlendirmekte, bununla birlikte kendisini inşa edebileceği bir dünya üretmektedir. Benzer biçimde düşünüldüğünde, daha özel ve niş kültür varlıklarına ilişkin deneyimin, yaşça ileri, aile üyeleri ile vakit geçirmek isteyen, bilgi birikimi karşı karşıya olduğu öykü ve nesnelerle bir anlam ilişkisi kurmasına olanak veren ve elbette yeterli kaynak ve zamana sahip tüketiciler tarafından (Misiura, 2006: 86), kendi yaşamını anlamlandırma ve zenginleştirme arzusu ile talep edildiği görülmektedir. Dolayısıyla kültürel miras, müzeler, özel koleksiyonlar gibi daha "elit" kültür ürünleri tüketiminin pazarlama literatürü perspektifinde çözümlemesi, bireyin ilişki kurduğu nesnelerle yaşadığı deneyimin (Jaziri, 2019) kendisini yeniden üretmesi biçiminde açıklanabilmektedir. Böylece benliğin kurgulanmasına yarayan deneyim repertuarının güçlendirilmesi, bireyin temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Yaşama değer katarak onu özelleştirme isteği, bireyin kendisini nasıl tanımladığını ve ifade ettiğini yönetmesi, içinde bulunduğu grubun bütünlüğüne dâhil olarak kendi çocuklarının geleceği açısından grubun sürekliliğini sağlamak gibi beklentiler, bireyin sahip olduğu kaynakları nasıl değerlendireceğine ilişkin kararları üzerinde etkili olmaktadır. Birey böylece popüler ya da "elit" kültür ürünlerine ilgi göstermekte ve talep oluşturmaktadır.

Birey, kültür varlıkları ile seçenekler arasında tercihlerini oluşturarak kendi benliğini kurgulamakta ve kendisini var etmektedir. Ancak tüketi-

ci olarak kültür varlıkları ile kurduğu ilişki tek yönlü bir ilişki değildir. Bireyin tüketimi bir yandan kültürün evrilmesine neden olan sapmalar ve farklar içerirken, bir yandan da tükettiği ürünlerin taşıdığı anlamlar birey tarafından yeniden üretilmektedir. Diğer bir deyişle, tükettiği kültürel semboller aynı zamanda bireyin zihin dünyasında yeniden anlam kazanmaktadır. Farklı deneyimlere sahip bireyler açısından aynı sembollere verilen anlamlar farklılaşabileceği gibi zaman içinde aynı toplumu oluşturan bireyler açısından da farklı biçimlerde yorumlanabilecektir. Dolayısıyla uzun vadede kültür varlıklarına ilişkin pazarlama iletişimi değişim gösterebildiği gibi aynı zamanda bu durum bireyin benliğini üretmesine olanak verirken, kültür varlığının kendisinin de zaman içinde yeniden var olduğu anlamına gelmektedir.

Her bir pazarlama sürecinde tüketime konu olan kültürel varlık yeniden tanımlanmakta ve yeniden üretilmekte, kültür varlığı diye anılan eser ilk üretildiği zaman taşıdığı anlamı ile değil, yeniden üretilen değerle pazarlanmaktadır. Bu anlamda kültür varlığı üzerinden zaman geçtikten sonra kaybolmuş olan "gerçek" haliyle değil, kendisi üzerinden üretilmiş olan gerçeklikle değer kazanmaktadır. Geçmiş zamanlardan bugüne ulaşmış ancak belli bir zaman diliminde hasar görmüş bir su kemeri onu gözlemleyerek hayatına katan, ilgi düzeyleri farklı bugünün insanları için ilk inşa edildiği dönem taşıdığı değeri taşımamaktadır. Artık su iletme işlevi olmayan ve bu nedenle daha önceki gibi onu tamir edip ondan faydalanmaya devam edecek insanlar bulunmayan bu su kemeri, yalnızca geçmişle ilgili profesyonellerin profesyonel ilgileri açısından önemi olan ve korunması istenen bir eser durumundadır. Bu kemerin hangi su kaynağını taşımakta kullanıldığı, ne kadar ve nasıl su taşıdığı, inşa edildiği dönemin özellikleri, bu dönem kullanılan malzemenin nasıl temin edildiği, hangi sürecin sonunda hasar gördüğü gibi ansiklopedik bilgiler ancak bu konuda çalışan profesyoneller tarafından yürütülebilecek bilimsel incelemeyi ilgilendirmektedir. Bu sorulara verilen yanıtlarla oluşturulan gerçeklik ve hakikati ne kadar yansıttığı aynı profesyoneller arasında akademik bir tartışma konusudur. Onu gözlemleyenler açısından ise bu gerçeklik, başka bir değer oluşturmakta, esere anlam katan bir öykü ile yeniden üretilmesi sonucu deneyimlenen yeni varlığı haline gelmektedir. Bu bağlamda kemerin yakınında bulunan bir köyde anlatılan efsaneler, anlatının gerçekle ilişkisinden bağımsız olarak, onu gözlemleyenler açısından daha değerli bir deneyim oluşturabilecektir. Bu durumda denilebilir ki böyle bir su kemerinin, bir kültürel miras değeri haline gelmesi ve korunmasını finanse edecek paydaşlarca anlaşılması, onu akademik olarak tanımlayan bilgilerin onu gözlemleyecek olanlara, onların ilişki kurabileceği ve bu gözlemi kendileri açısından deneyim haline getirebilecekleri bir biçimde sunulması ve tüketilmesi ile mümkündür. İşte kültürel mirasın ve kültür

varlıklarının değerini ortaya çıkaran tüketim sürecinin pazarlama faaliyeti ile ilişkisi bu noktada belirginleşmektedir.

Kültür varlığı ancak hedef kitlesi ile ilişki kurabildiği bir anlam çerçevesi içinde değerli olabilmektedir. Diğer bir deyişle, kültür varlığının oluşumu ilgili varlığın sunduğu deneyimin artırılması, deneyimi yaşayacak olanlara uygun biçimde pazarlanması ile mümkündür. Bu da o deneyimi var eden, destekleyen, erişilebilir kılan, anlaşılır yapan ve bu sırada kültür varlığını tanımlayan bir içerik kurulmasına bağlıdır. Bu amaçla kültür varlıkları, kendisi ile ilgilenmesi beklenen tüketici grupları için deneyimlenebilir bir içeriğin oluşturulması ile kurgulanmakta ve sunulmaktadır.

Kültür varlıklarından tüketiciler ve tüketici gruplarının temel beklentilerinden birisi içinde bulundukları toplumun, topluluğun, hatta zamanın anlamlandırılmasına hizmet etmeleridir. Kültür varlığı, kendisini deneyimleyene hayatla ve çevresi ile kurduğu ilişkiyi makul kılma olanağı vermektedir. Glassberg'e (1996) göre, tarih üzerine çalışmaların, müzelerin, arşivlerin ve mirasın korunmasının temel işlevi toplumun ortak hafızasını oluşturmaktır. Böylelikle kökeni geçmiş zamanlara dayanan nesneler, hikayeler, gelenekler kendisini bu olguların mirasçısı olarak konumlayan kitlelere sunularak o kitlelerin birliktelikleri yeniden üretilmekte, bir arada oluşlarının haklılığına ilişkin deliller sunulmaktadır. Bu durumla ilgili kültür ögesi de her seferinde tekrar tanımlanmakta, yeniden değerlendirilmekte ve varlığına yeni anlamlar katmaktadır. Gelibolu'da bulunan Çanakkale Savaş alanları ziyaretlerinin konu hakkında bilgi edinme ve tarihi bir olayın gerçekleştiği yeri görme motivasyonu ile birlikte öğrenilmiş bir anlatının güçlendirilmesi için gerekli kaynakları sağlaması ve ziyaretçilerin bu işlevin görülmesini sağlayan bir planı tercih etmeleri (Topçu, 2020), böyle bir anlatının kullanımına örnek teşkil etmektedir. Baram ve Rowan (2004) ise, arkeolojik bulguların toplumsal açıdan değerlendirilmesini "geçmişin tüketilmesi" olarak anarken bu biçim bir pazarlama sürecini açıklamakta ve kültürel mirasın toplumun kendisini inşa ederken tükettiği bir emtia olduğunu öne sürmektedir. Buna göre geçmişe dair bulguların bu andaki işlevi, bugün için ortaya konan toplumsal temsilin seyahat ve eğitim çalışmaları ile yaygınlaştırılarak hem toplumu oluşturan bireylerin hem de toplumun dışındaki başkalarının zihninde üretilmesidir. Dolayısıyla geçmişten kalan ve çoğu zaman geçmiş işlevlerini yerine getiremeyen "şeyler", kültürel varlık olarak tüketilerek başka bir gerçeklik düzeyinde yeniden var edilebilmektedir.

Yapılan tanımlar kültür varlıklarını, varlığın bugün yaşayan insanlar tarafından değerlendirilmesine bağlamaktadır. Buna göre tüketici ve tüketici grupları, kültür varlığına bilinçli ya da bilinçsizce işlevler kazandırarak, onu yaşamlarına dâhil ederek kültür varlığı olarak var olmasını sağlamaktadırlar. Dolayısıyla, söz gelimi, geçmişten bugüne ulaşmış an-

cak çevresindeki insanlar tarafından herhangi bir önem atfedilmemiş bir mimari yapı ya da unutulmaya yüz tutmuş bir gastronomi bilgisi bu haliyle kültürel miras kapsamında değildir. Bir olgunun kültürel miras olarak kabul edilebilmesi için "insanların deneyimleri, alışkanlıkları ve çevreleri ile ilgili ilişkileri hakkında bilgi" (Diker ve Deniz, 2017: 15) sunması; toplumu var eden niteliklerle veya çağdaş insani değerlerle ilişki kuruyor olması, onu deneyimleyenlerin yaşamında bir işlev görmesi gereklidir. Bu işlevlerin ortaya çıkışı ise kültür varlığının doğru pazarlama iletişimi ile var edilmesine bağlıdır.

KÜLTÜR VARLIKLARI PAZARLAMASI

Kültür varlıkları, ihtiyaç duyulan sembolik anlamların üretilmesi ile toplumların inşa edilmesinde rol oynamaktadırlar. Bu inşa, ortak amaçlar etrafında toplanma ve birlikte yaşama iradesinin sağlanması biçiminde gerçekleşmektedir. Tam da bu nedenle koruma gereği devletler tarafından öne çıkarılmış, kültür varlıklarının yok olacağı endişesi ile çözüm aranmıştır. Kültür varlıkları artık önceki işlevlerini görmeyen eserler oldukları için varlıklarını sürdürmeleri özel bir çabaya bağlıdır. Müzeler ve miras alanları sunduğu hizmetler, giriş biletleri ve hediyelik eşya satışları gibi faaliyetlerden elde ettikleri gelirle mali durumlarını iyileştirerek bu çabayı sürdürmek hedefindedirler (Parowicz, 2019: 28). Kültür varlıkları ile pazarlamanın ilişkisi de bu biçimde başlamış ve sürdürülmektedir. Bu eserler çoğu zaman turizm faaliyetlerine konu olabildikleri için bu alandaki ilk çalışmaların turizm ile ilişkili olduğunu ifade etmek doğrudur (Misiura, 2006: 7). Bununla birlikte kültür varlıkları çok sayıda paydaşın ilişki içinde olduğu bir konu olması nedeniyle farklı perspektiflerle değerlendirilen ve bu nedenle çeşitli biçimlerde ele alınan bir konu olmak durumundadır.

Mirasa konu eserlerin sunumu her zaman tartışmalı bir konu olagelmiştir. Miras olarak değerlendirilen "şeyin" geçmişinden ne ölçüde koparıldığı, ne kadar "doğru" biçimde sunulduğu ve sunulmasına nasıl karar verildiği disiplinler arasında çatışma konusu olabilmektedir. Lowenthal (1998: 127-128), her ne kadar tarih profesyonelleri bu durumdan memnun olmasalar da kültürel mirasın özü itibariyle geçmişle bağının zaten kopmuş olduğunu belirtmektedir. Tarih ve kültür aynı eser, nesne, yordam üzerinden birbiri ile ilişkilendirilebilen ancak aynı olmayan bilgiler verebilmektedir. Bu durumda tarihsel doğruluk ve tutarlılık ancak kurulan öykünün gücünü sağlamak açısından önem taşımakta ve kültür varlığının değeri paydaşların sahip olduğu akademik bilgiden ziyade inanç ve ilgileri ölçüsünde ikna edilmeleri ile oluşmaktadır. Mirasın geçmişi, geçmişte ne olduğu üzerine çalışan profesyonellerce ele alınan akademik bir konu olmakla birlikte, mirasın korunması için gerekli finansmanı sağlamak

onun bugünkü değerinin oluşturulması ile ilgili bir konudur. Bununla birlikte güçlü bir iletişim için geçmişin nasıl anıldığı, mirasın nasıl tanıtıldığı bilinen gerçeklerle tutarlı bir gerçeklik içinde kurgulanmak durumundadır. Bu nedenle miras pazarlamasının temel ayaklarından birini ele alınan konuda gerekli bilgi birikimi ve akademik birikimden yararlanmak oluşturmaktadır. Oluşturulan çerçeve içinde pazarlama faaliyetleri yürütülebilecek, mirasla ilgili öyküler, rivayetler bu çerçeve içinde derlenip sunulabilecektir. Böylece geçmişten bugüne aktarılan varlık, bugünün insanları açısından anlaşılabilir ve değer taşıyan bir kültür varlığı haline gelebilecektir. Bu bağlamda, mirasın geçmişi dışında onun var olageldiği süre içinde neler geliştiği, onunla ilişkili insanların neler yaşadığı ve dolayısıyla mirasın ilişkili olduğu kimlik ve kişiliklerle bağlantıları hakkındaki bilgiler de değerlendirilmelidir. Ancak bu biçimde mirasın yaşayan bir ilgi odağı haline gelmesi mümkün olabilmektedir.

Kültür varlığını, bugünkü gerçeklik içinde kurgulayarak bugüne taşımak yalnızca onun var oluşu ile ilgili değildir. Aynı zamanda kültür varlıklarının, kültürel ürünlerin ve kültürel mirasın bir değer olarak belirmesi, tanımlanması, insanlara açıklanması, duyurulması, sunulması ve yaygınlaştırılması, birer kültür varlığı olarak kendilerine atfedilen işlevleri gerçekleştirebilmeleri için de gereklidir. McLean (2003: 107), müzelerin işlevlerini saklanan parçaların korunması, araştırma olanakları sunmak, müzenin sahip olduğu koleksiyon ve onların ilişkili olduğu dönem ve yerlere ilişkin bilgi sunmak, eğitim faaliyetlerine destek olmak ve genel anlamda ziyaretçileri ağırlamak olarak sıralamaktadır. Bu yönüyle müzeler, ev sahipliği yaptığı değerler için bugün üretilecek anlamlar ve okunacak mesajlar açısından çerçevesi belirlenmiş bir uzam niteliğindedir. Bu değerlerin ortaya çıkması müzenin işlevini yerine getirebilmesi ile mümkündür. Bu bağlamda Hooper-Greenhill (1994) koleksiyonu ziyaretçilerle buluşmayan müzelerin ancak statik öğrenme depoları olarak kalacağını belirtirken müzelerin hedef kitle ile ilişkisini artırma gereğini ortaya koymaktadır. Çoğu zaman müzelerin hedef kitlesi, nihai tüketici konumundaki genel ziyaretçiler olarak düşünüldüğünden, müze pazarlaması da bu grup bağlamında ifade edilmektedir. Ancak müzeler anılan her bir işlev açısından farklı gruplarla iletişim kurmak durumundadır. Söz gelimi, müzenin araştırmacıları davet ederek kendi koleksiyonundaki parçalar hakkında daha fazla araştırma yapılmasını teşvik etmesi, bu nesnelere ilişkin daha fazla bilgi edinilmesini sağlaması ve diğer işlevlerini de olanaklı kılan ve sahip olduğu değeri artıran bir biçimde tanıtılması gerekmektedir. Bunun için koleksiyonun tanıtımı ve "hedef pazar" konumundaki araştırmacıların zaman, enerji ve birikimlerini değerlendirmeye ikna edilmeleri gerekmekte, müze araştırma işlevini ancak bu biçimde yerine getirebilmektedir. Araştırmacıların sağlayacağı bilgiler müzenin diğer ilgililerine

sunulmakta, dolayısıyla pazarlama fonksiyonu ve müzenin farklı işlevleri müze açısından birbiri ile iç içe geçmektedir. Diğer bir deyişle, her koşulda müzenin farklı paydaşları ile kurduğu ilişki birbirlerini destekler niteliktedir. Genel ziyaretçilerden elde edilen gelirin artırılması, özellikle özel müzelerde ve daha çok Avrupa ve ABD'de görülen uygulamalarda olduğu gibi bağımsız destekçilerin müzeye daha fazla katkı sunmasını sağlayacak araştırma ve koleksiyona değer katılması uygulamaları, birbirini destekleyen nitelikte bir pazarlama iletişimi gerektirmektedir. Aynı biçimde müzenin değerinin artırılması, müzenin ve ev sahipliği yaptığı parçaların eğitim süreçleri ile ilişkilendirilmesine de bağlıdır. Müze ziyaretçilerinin önemli bir kısmının müze ziyaretini çocuklarının eğitimi ile ilişkilendiren ebeveynler olması (Çalıkoğlu, 2009: 7, 134), bir kültür taşıyıcısı olarak müzelerin bu motivasyonu karşılayacak bir içeriği sahiplenebilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla müze bu amaca uygun bir içerik oluşturulması ve sunulması ile pazarlanmak durumundadır. Ancak bu biçimde müzenin işlevlerini yerine getirerek değer üreten bir uzam olması sağlanabilecektir.

Kültürel mirasın korunması için gerekli finansmanı sağlama sorunu çözülmemişken, birçok ülke için temel sorun genel ekonomik gidişatla ilgilidir. Kültürel mirasın sunumu ve turizm faaliyetleri, yalnızca döviz girişi sağlayan uluslararası pazarlardan yararlanmayı değil, aynı zamanda istihdam yaratarak ülke ekonomilerine destek olmayı da sağlamaktadır. Örneğin eski demir perde ülkelerinde, kapitalist dönüşüm sürecinde yaşanan işsizlik sorunlarının çözümlenmesinde hizmet sektörü ve turizm uygulamaları, mevcut kültürel mirasın pazarlanması ile ekonomik olanaklar sağlamıştır (Biçerli, 2001). Bu amaçla miras pazarlaması daha niş alanlarda daha yüksek gelir sağlayan uygulamalarla çeşitlendirilmekte, mirasın sunumunu genişletilerek daha önce sahip olmadığı anlamlarda ve biçimlerde kullanılması sağlanmaktadır. Mirasın edebiyat, müzik, gastronomi gibi alanlarla ilişkilerinin kurulması hem turizm açısından gelirleri artırıcı olduğu için hem de mirasın taşıdığı içeriği güçlendirdiği için kamu otoriteleri tarafından da teşvik edilmektedir. Bu kapsamda miras, bazen tarihsel bağını güçlendirerek ve bazen de tarihsel bağından ayrışarak ilgi çekici bir kutsiyetle tekrar yaşatılmaktadır (Lowenthal, 1998).

Kültür varlıkları pazarlamasında da, diğer pazarlama konularında olduğu gibi, pazarı tanımak, pazarın beklenti ve taleplerini anlamak, böylece pazarı bölümlere ayırarak ve hedef pazar bölümlerini belirleyerek sürdürülebilirliği sağlamak büyük önem taşımaktadır (Misiura, 2006: 82-83). Literatürde kültürel varlıkların, kültür ürünlerinin, kültürel mirasın ve müzelerin pazarlaması konusu büyük ölçüde genel ziyaretçi sayısının artırılmasının önemi ve nasıl artırılacağı ile açıklanmaktadır. Birçok araştırmacı için kültür varlıklarının pazarlanması, turizm faaliyetini geliştirmekle ve ziyaret hizmetlerini artırmakla, miras alanlarına değer katmakla

ve müze faaliyetlerini yürütmekle eş değerdir (Parowicz, 2019: 6). Ayrıca kültürel miras bir yandan insanların tarihe olan sorumluluklarını yerine getirmek bir yandan da başkalarının ilgisini çekecek bir turizm aracı olarak korunmalıdır. Ziyaretçilerin daha fazla ilgi göstermesi, kültürel mirasın korunması gibi masraflı işlere kaynak sağlamayı kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda araştırmacılar ziyaretçiler ile nasıl iletişim kurulacağı ve eğitim müfredatı ile kültürel nesnelerin ilişkisinin nasıl kurulacağını önemsemektedirler. Ayrıca araştırmacılar koruma faaliyetleri için gerekli kaynaklara erişimin kamu otoriteleri ve büyük firmalar, gönüllü fonlar gibi karar alıcılarla ilişki kurmayı gerektirdiğini de vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla kültür varlıklarının pazarlanmasından söz edildiğinde birbirinden ayrışan hedef kitleler ve yöntemler bulunması kaçınılmazdır.

Kültür varlıkları hedef kitlesini ve pazarlama türünü mikro ve makro pazarlama olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Buna göre ziyaretçi pazarlaması, hizmet kalitesi, ürün yönetimi gibi konular mikro kültür varlıkları pazarlamasının konusunu oluşturmaktadır. Burada amaç kültür varlığının toplum ve geniş kitleler tarafından değer verilen bir biçimde var edilmesi ve elde edilen ticari gelirle işlemlerin sürdürülmesidir. Bu biçim bir pazarlama iletişimi sürecin en başından beri araştırmacıların temel ilgi alanı olmakla birlikte, koruma çalışmaları için gerekli finansmanı sağlamak için yeterli olmanın uzağındadır. Koruma faaliyetleri büyük ölçüde büyük masrafların karşılanması ile yürütülebilmekte olduğundan makro düzeyde pazarlama ile kamu otoritelerinin, gönüllü fonlar ve özel yatırımcıların ikna edilmesi önem taşımaktadır. Buradan hareketle hedef kitle tanımlaması iki grupta ayrı ayrı değerlendirilmektedir: Kültür varlıkları pazarlaması mikro ve makro düzeyde gerçekleşmekte, mikro düzeyde nihai tüketiciyle ilişki kurulmakta, kültürel miras alanlarında ya da müzelerde daha fazla ve daha memnun tüketicilerin varlığı hedeflenmektedir. Böylece tüketiciler de kamu kaynaklarının kültür varlıklarını korumak için harcanmasına razı olmakta, bunu talep etmekte, hatta bunun için baskı oluşturmaktadırlar (Parowicz, 2019: 29). Ayrıca kültür varlığına verilen değerin artması nedeniyle korunması için büyük fonlar kullanabilecek kamu otoritesi ve fon sahipleri için finansal destek sağlamak daha uygun ve özel firmalar için daha faydalı olmaktadır.

Kültürel mirasın sunulması için oluşturulması ve bunun için de geçmişi açıklayan, içinde bulunduğu mekân ve mekânın tarihi ile ilgisi kurulabilen bir niteliğe sahip olması gereklidir. Bu kapsamda Misiura (2006), mirasın ilgili kişilerin görüşlerinden yararlanmak ve tarihsel kökenlerine ilişkin bilgilere hâkim olmak kadar, mirasın sunulacağı insanların geçmişleri, deneyimleri, beklentileri ve ilgi alanları ölçüsünde üretilebileceğini belirtmektedir. Bu açıklama bir yandan kültür varlıklarının gerçekten koparılması endişesi üretirken, diğer taraftan ilgili gerçeğin geçmişte kaldığı

ve her durumda bugün inşa edilmiş bir gerçeklik içinde var olabileceği olgusunu işaret etmektedir. Her şartta kültür varlığının anlaşılması, içinde bulunduğu çağın elverdiği ölçüde mümkün olabilmekte ve araştırmacılar kendi kültürel ve akademik deneyimleri ölçüsünde onu anlamlandırabilmektedir. Bu sürecin devamlılığı ise kültür varlığı paydaşlığını güçlendirmekle mümkün olabilmektedir. Mirasın korunması için paydaşlarla kurulan ilişkinin ziyaretçiler açısından giriş ücretleri ve yeme-içme, hediyelik eşya gibi ek hizmetlerle desteklenmesi, fon sahipleri açısından koruma faaliyetlerinin duyurulması gibi ek işlevler türetmesi bu kapsamda değerlendirilmelidir. Ancak bu biçimde mirasın bozulmaması, bakımı, değerini kaybetmemesi ve bu amaçla gerekli koruma hizmetlerinin sürdürülmesi olanaklıdır (Parowicz, 2019). Dolayısıyla, kültür varlıkları pazarlaması paydaşların türüne, niteliğine ve beklentisine göre oluşturulmak durumundadır.

Kültür varlıklarının mikro düzeyde pazarlanması

Kültür varlıklarının mikro düzeyde pazarlanması, bir yandan koruma faaliyetleri için kaynakları artırırken bir yandan da yerel ekonominin desteklenmesi için gelir ve istihdam artışını sağlamakta, bu yönüyle kültür varlıkları ekonomik bir fırsat sahası olarak görülmektedir (Misiura, 2006: 7). Kültür varlığının tüketici zihninde değerlendirilip ürün haline gelmesi, tüketicinin kendi bilgi ve deneyim birikimi ile doğrudan ilişkili bir konudur. Birey, kültür varlığının kendisi için anlamlı olabilmesi için onunla ilişki kurduğu mesajların tanıdık olmasına ihtiyaç duyacaktır. Diğer bir deyişle, kültür varlığının tüketilebilmesi, onunla karşılaşan bireyin bu deneyimden anlam çıkarabilmesine bağlıdır. Bu nedenle doğru bir iletişim ve ilişki için içinde bulunulan çevrenin tanınması kaçınılmaz önemdedir. Kültür varlığının çevresini oluşturan sosyal, politik, ekonomik ve teknolojik çevre onun nasıl pazarlanacağı üzerinde belirleyiciliğe sahiptir. Bu bağlamda tüketici evreninin anlaşılması, pazarın bölümlendirilesi ve hedef kitlenin belirlenmesi için kitlenin demografik, sosyoekonomik, kültürel ve psikografik açıdan değerlendirilmesi gereklidir. Bu amaçla gerçekleştirilecek pazar araştırmasında ulaşılabilecek tüketici gruplarının yaş, cinsiyet gibi nitelikleri sorulmakta, genel kabul görmüş çıkarımlara göre pazarlama planı yapılmaktadır. Ayrıca genel ziyaretçi kitlesine sunulan hizmetlerin ölçülmesi ve değerlendirilmesinde ziyaretin kaç kişi ile gerçekleştirildiği, ne kadar sürdüğü, ne kadar harcama yapıldığı, hangi bilgi kaynaklarından yararlanıldığı gibi hususlar da önemlidir. Bununla birlikte ziyaretçinin genel değerlendirmesi ile ulaşılabilirlik, sunum ve içerik, otopark, hediyelik/hatıra eşya olanakları, çocuklar için uygunluk, yapılan etkinlikler gibi konular genel ziyaretçiler ile kurulan ilişki açısından önemli konuları oluşturmaktadır (Misiura, 2006).

Müze gibi kültür varlıkları ile ilgilenen farklı kitleler içinde, her bir bireyin ilgisi ve konuyla ilişki kurma biçimleri önemli farklar gösterebilmektedir. İlgisi en dar ancak sayıca çok geniş bir kitle olan genel ziyaretçi kitlesiyken, profesyonel ziyaretçiler, sayıca çok daha az ve koleksiyonla daha fazla ilişki kurmak isteyen bir kitledir. Doğal olarak bu iki uç arasında her bir ziyaretçi profilinin farklarının gözetilmesi ve kurulacak iletişim ve sunulacak hizmetin buna göre belirlenmesi gereklidir (Cameron, 2003). Bu da kitlenin tanınması için gerekli araştırmanın yapılmasını ve beklentilerin belirlenip ona göre sunum yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Araştırmalar kadınların erkeklere göre kültür ürünlerine daha fazla ilgi gösterdiği sonucu vermekte, bu durum hayatı zenginleştirme eğilimi ile açıklanmakta ve kadınların kültür varlıkları pazarlamasına daha pozitif yanıt vermesi beklenmektedir. Yaş açısından değerlendirildiğinde ise yaşamsal sorunlarını çözmüş, "kalan yıllarını zevkle geçirmek isteyen" (Odabaşı ve Fidan, 2002: 261) elli yaş üstü bireylerin kültür varlıkları ile ilgisinin de daha fazla olması beklenmektedir. Bu nedenle kültür varlıkları pazarlaması açısından asıl hedef kitleyi bu grup oluşturmakta, ekonomik olarak daha fazla kaynağa sahip olan, yaşamını daha "elit" tüketimlerle zenginleştirme eğilimindeki ve ilgisini yöneltebilecek zamana sahip bu tüketici grubuna ulaşmanın ve onları ikna etmenin daha olası olduğu düşünülmektedir (Misiura, 2006). Diğer taraftan genç tüketicilerinin ilgisinin pazarlamanın nasıl yapıldığının değerlendirilmesi için daha önemli bilgiler sunduğunu öne sürülmektedir. Gençler, genellikle olumsuz bir deneyim olarak hafızalarında kalmış olan okul çağlarındaki iletişimlerinin de etkisiyle ve büyük ölçüde daha ileri yaşlardaki bireylere göre kaynak ve ilgilerinin kısıtlı olması nedeniyle, kültür varlıklarını deneyimlemeye daha mesafelidirler. Ancak tam da bu nedenle gençler, pazarlama iletişiminin ne kadar başarılı olduğunun anlaşılması için uygun bir kitledir. Kültür varlığının ne kadar iyi anlatıldığı, ne kadar ilgi uyandırdığı ve konuyla ilişkisi sınırlı kitleler tarafından ne kadar ilişki kurulabildiği, gençlerin ilgisinden anlaşılabilmektedir. Genç ziyaretçilerin kültür varlıklarında tekdüze bilgilendirmedense öykülemeyi ilgi çekici ve anlaşılır bulduğu, buna karşın bilet fiyatları ve entelektüel bariyer nedeniyle daha az ilgi gösterebildikleri görülmektedir (Cerquetti ve Ferrara, 2018). Buradan hareketle, uygun pazarlama dilinin teknik açıklamalardan ziyade somutlaştıran bir anlatının, metin ile anlatımdansa grafik gösterimlerin varlığının ilgiyi çekme konusunda daha başarılı olması ve genç tüketici grupları için indirimli bilet uygulamaları ile deneyimi çeşitlendiren özel turların talebi artırması beklenmelidir. Ayrıca sanal turlar gibi bariyerlerin bir kısmını ortadan kaldıran teknoloji kullanımları, gençler tarafından cazip bulunmaktadır (Misiura, 2006: 73). Genel olarak teknolojik gelişme, çevrimiçi uygulamalar ve bilgi verme olanakları, potansiyel ziyaretçilere

ulaşmanın kolaylaşması ve dolayısıyla mikro pazarlamanın gerçekleşmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır (Kotler vd., 2006: 379-400). Ayrıca kültür varlıklarının halka sunulması, özellikle de müzecilik açısından, artan pazarlama faaliyetleri nedeniyle daha keskin bir rekabet yaşanmasına neden olmakta ve bu nedenle hedef kitleye ulaşmak için yapılacaklar artmaktadır (Tobelem, 2007). Cameron (2003) tarafından çevrimiçi müze sunumları için yapılan gelişim sıralaması bu açıdan da anlamlıdır. Buna göre zaman içinde ilk aşamada çerçevesi belirlenmiş doğrusal bir anlatı varken, ikinci aşamada ziyaretçinin bilgiye erişiminin özgürleştirildiği ve son olarak üçüncü aşamada ilgilinin kişiselleştirilmiş bir ilişki kurabildiği bir deneyim olduğu belirtilmektedir.

Farklı sosyoekonomik gruplar içinde pazarlama literatüründe ABC1 grubu olarak adlandırılan ve tüketime daha yatkın olduğu düşünülen grup, öncelikli hedef pazar olarak görülmektedir. Pazarlama iletişiminin kültür varlığını nostalji, ulusal kültür gibi vurgularla sunması durumunda bu kitle için ürünün değeri artmakta, elde edilecek deneyim zenginleştirilmektedir. Özellikle tarım, gastronomi etkinlikleri gibi etkinlikler ABC1 grubu tarafından bu biçimde tercih edilmektedir (Misiura, 2006: 75). Kültür ögelerinin, bir pazarlama aracı olarak kullanımında da bu biçim bir anlatı kurulduğu görülmektedir. Firmalar, ürünlerini tüketicinin zihninde yer edinmiş olan ve benliğini oluştururken kullandığı simgelerle ilişkilendirerek, tüketimi ve ürünü zenginleştirebilmektedir (Holt, 2006). Böylece statü farkı ile belirlenen ABC1 grubunun beklediği gibi, tükettiği ürünün değerini artıran ve onu farklılaştıran nitelikler, ürüne eklenebilmektedir (Odabaşı ve Fidan, 2002: 301-305). Bu da kültür varlıkları pazarlamasında, ABC1 grubu ile kurulan ilişkinin varlığın değerini artıracak söz gelimi grup üyeliğine vurgu yapan ya da entelektüel tatmin sağlayan güçlü ve tutarlı bir hikâye ile sunulmasını gerekli kılmaktadır.

Mikro düzeyde kültür varlıklarının pazarlanması ile ilişkilendirilebilecek bir diğer hedef grup eğitim pazarı haline gelmiştir. Pazarlama süreçlerinde yaratılan serbestleşme ile birlikte eğitimcilerin üzerine kendi anlatımlarını inşa edebilecekleri olanaklar sunulabilmektedir (Cameron, 2003). Bu anlamda okullarda yürütülen eğitim faaliyetine dâhil olmak ve müfredatla ilişki kurmak kültür varlıkları yönetimi için önemli bir hedeftir. Müfredatın somutlaştırılarak sunulabilmesi nedeniyle eğitimciler de bu ilişkiden memnundur (Misiura, 2006: 105). Böylece kültür varlığının işlevi artırılmakta, toplumla kurduğu ilişki de sağlamlaştırılabilmektedir.

Kültür varlıklarının makro düzeyde pazarlanması

Genel tüketici kitlesinin kültür varlıkları konusunda bilgilendirilmesi ve onunla ilişki kurması, sağlayacağı gelirden çok makro pazarlamanın yapılabilmesine olanak verecek ortamın hazırlanmasını sağlamaktadır

(Parowicz, 2019: 138). Demokrasinin doğal bir süreci olarak, vatandaşlar vergileri ile yapılan harcamaları bilme, sorgulama ve denetleme hakkına sahiptirler. Bu nedenle kültür varlıklarının korunması için kamu kaynakları kullanılarak yapılan harcamalar, kitlenin en azından rızasına sahip olmalıdır. Miras alanlarının korunması için gerekli finansman çoğu zaman ve büyük ölçüde kamu kaynakları ile gerçekleştirildiğinden, kamunun desteğini almak ve ortak kaynakların bu amaçla kullanılmasını sağlamak büyük önem taşımaktadır. Çünkü mirasın pazarlaması kapsamındaki çalışmalar toplum kesimlerinin ödemelerinden gelir sağlamakla birlikte, koruma çalışmaları halen büyük ölçüde ortak bütçe ile, fonlarla ve bazen de bağışlarla finanse edilmekte, yine de gerekli kaynaklar yeterli düzeyde karşılanamamaktadır. Bu anlamda mikro pazarlama, bir sosyal pazarlama uygulaması olarak gerçekleşmekte, bu da ticari işlemlerin sosyal fayda yaratmasına, sosyal farkındalığın artırılmasına ve sosyal faydanın sürdürülmesi için gerekli motivasyonun kitle içinde yayılmasına neden olmaktadır (Kotler, 1982).

Kültür varlıkları pazarlaması, ilk olarak akla miras alanları ve müze ziyaretçilerine yönelik hizmet ve pazarlama çalışmalarını getirse de özellikle 1990'lı yıllarda ekonomik hayatta yaşanan gelişmeler ve daha genel olarak ulusal bilincin kültür varlıkları yönetimi ile ilişkisi nedeniyle, kamu otoritesi ve hayır kurumları, gönüllü fonlar gibi destekçileri daha belirgin biçimde içeren bir niteliğe kavuşmuştur (Samuel, 1989). Kültür varlıklarının korunması yüklü finansal desteği gerektirdiğinden daha özel olarak büyük aktörlerle kurulacak ilişkiye bağlı olabilmektedir. Bu durumda bu aktörlerin desteğini almak için pazarlamanın onları hedefleyerek gerçekleştirilmesi gerekmekte ve ilişkisel pazarlama uygun yöntem olmaktadır (Harwood ve Garry, 2006).

SONUÇ

Kültür varlıkları pazarlaması mikro ve makro açılardan farklılık göstermekle birlikte kültür varlıklarının korunması için her ikisi de dikkate alınması gereken düzeylerdir. Bu çalışmada ifade edildiği biçimiyle kültür varlıkları pazarlamasında optimum sonuç elde etmek için makro ve mikro boyutlar, araştırmacılar için her iki düzeyin ayrı ayrı, uygulayıcılar içinse birlikte değerlendirilmesi gereken gündemleri gerektirmektedir. Bu anlamda Parowicz (2019) odak noktasına koruma için gerekli fonların sağlanmasını koyarak, nihai tüketici ile kurulan ilişkiyi de bu bağlamda değerlendirmiştir. Ona göre kültür varlıklarının korunması ve işlevini sürdürebilmesi için, koruma hizmetlerinin de "pazarlanması" gereklidir. Bu bağlamda yapılanlar hem kitlelere hem de gerekli finansmanı sağlayabilecek aktörlere açıklanmalıdır. Ayrıca bu paydaşlarla katkılarını açıklayan ve sürekli bir ilişki kurulmalı, bu katkılar diğer paydaşlarla paylaşılmalı

ve finansman katkısı sunan paydaşların koruma süreçlerine dâhil olmaları sağlanmalıdır. Ancak böylece sürdürülebilir bir ilişki kurulabilecek ve kültür varlığının korunması ve işlevini sürdürmesi için gerekli finansman sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

Baram, U. ve Rowan, Y. (2004). Archaeology after Nationalism: Globalization and the Consumption of the Past. içinde Y. Rowan ve U. Baram (ed.), *Marketing Heritage: Archaeology and the Consumption of the Past*, Altamira Press, California.

Biçerli, M.K. (2001). Ekonomik Dönüşümü Düşük İşsizlikle Sağlamada Çek Cumhuriyeti Tecrübesinin Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(2), 1-20.

Cameron, F. (2003). Digital Futures I: Museum Collections, Digital Technologies, and the Cultural Construction of Knowledge. *Curator*, 46(3), 325-340.

Cerquetti, M. ve Ferrara, C. (2018). Marketing Research for Cultural Heritage Conservation and Sustainability: Lessons from the Field. *Sustainability*, 10(3):774.

Chhabra, D. (2010). *Sustainable Marketing of Cultural and Heritage Tourism*. Routledge, New York.

Çalıkoğlu, L. (2009). *Çağdaş Sanat Konuşmaları – 4: Koleksiyon, Koleksiyonerlik ve Müzecilik*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Diker, O. ve Deniz, T. (2017). *Coğrafya ve Tarih Perspektifinden Somut Kültürel Miras ve Türkiye*. Pegem Akademi, Ankara.

Gambrel, P.A. ve Cianci, R. (2003). Maslow's Hierarchy of Needs: Does It Apply in a Collectivist Culture. *The Journal of Applied Management and Entrepreneurship*, 8(2), 143-161.

Glassberg, D. (1996). Public history and the study of memory. *The Public Historian*, 18(2), 7-23.

Harwood, T. G. ve Garry, T. (2006). Relationship Marketing: Why Bother? *Handbook of Business Strategy*, 7, 107–111.

Holt, D.B. (2006). Jack Daniel's America: Iconic brands as ideological parasites and proselytizers. *Journal of Consumer Culture*, 6(3), 355–377.

Hooper-Greenhil, E. (1994). *Museums and Their Visitors*. Routledge, Londra.

Jaziri, D. (2019). The advent of customer experiential knowledge management approach (CEKM): The integration of offline & online experiential knowledge. *Journal of Business Research*, 94, 241–256.

Janes, P. (2006). *Marketing in Leisure and Tourism: Reaching New Heights*. State College, Venture Publishing, Pennsylvania.

Kotler, P. ve Levy, S. (1969). Broadening the Concept of Marketing. *Journal of Marketing*, 35, 3–12.

Kotler, P. (1982). *Marketing for Nonprofit Organisations*. Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs.

Kotler, K., Bowen, J., ve Makens, J. (2006). *Marketing for Hospitality and Tourism*. Upper Saddle River, Prentice Hall, New Jersey.

Lib, A. (2007). *Definition of Marketing*. ELMAR: Electronic Marketing.

Lowenthal, D. (1998). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press, Cambridge.

Maslow, Abraham H. (1987). *Motivation and Personality*. Longman, New York

McLean, F. (2003). *Marketing the Museum*. Routledge, New York.

Merriman, N. (1991). *Beyond the Glass Case. The past, the heritage and the public in Britain.* Leicester University Press, Leicester.

Misiura, S. (2006). *Heritage Marketing*. Elsevier, Oxford.

Mucuk, İ. (2004). *Pazarlama İlkeleri*. Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Odabaşı, Y. ve Fidan, G. (2002). *Tüketici Davranışı*. MediaCat, İstanbul.

Parowicz, I. (2019). *Cultural Heritage Marketing A Relationship Marketing Approach to Conservation Services*. Palgrave MacMillan, Frankfurt.

Pignataro, G., ve Rizzo, I. (1997). The Political Economy of Rehabilitation: The Case of the Benedittini Monastery. içinde M. Hutter ve I. Rizzo (Ed.), *Economic Perspectives on Cultural Heritage*. Macmillan Press Ltd., Basingstoke.

Saad, G. (2012). *Tüketim İçgüdüsü: Neden Ferrari, fast-food ve porno seviyoruz?*. (Çev: N. Özata), MediaCat, İstanbul.

Samuel, R. (1989) *Patriotism: the Making and Unmaking of British National Identity. Volume 1*. Routledge, Londra.

Shaw, B. ve Stone, M. (1988). Competitive Superiority Through Database Marketing: Long Range Planning: LRP. *International Journal of Strategic Management*, 21(5), 24–40.

Shoemaker, S., Lewis, R., ve Yesawich, P. (2000). *Marketing Leadership in Hospitality and Tourism. 4th edt*. Upper Saddle River, Pearson Prentice Hall, New Jersey.

Tobelem, J.M. (2007).The Marketing Approach in Museums. içinde R. Sandell ve R.R. Janes (ed.), *Museum Management and Marketing*, 294-312, Routledge, New York.

Topçu, U.C. (2020). Consuming History in a Political Context: Motivations of Turkish Visitors of the Gallipoli Battlefields. *Journal of Global Business Insights*, 5(2), 103-119.

Bölüm 3

FELSEFEYE GİRİŞ ÇERÇEVESİNDE ÖNEMLİ BAŞLIKLAR

Ali Sertan BEŞER[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
ORCID: 0000-0002-3859-070X

Felsefe Nedir?

Yüzyıllar boyunca insanoğlu dünyanın değişik yerlerinde felsefî faaliyetle uğraşa gelmiştir. Antik Yunanistan'dan kalan eserler bu faaliyetin başlangıcı olarak görülmektedir. Ancak Antik Yunan'dan başka Asur, Babil, Pers, Hint ve Çin medeniyetinde de felsefî uğraşlara rastlamak mümkündür. Peki, uzun bir süredir insan zihninin kayıtsız kalamadığı bu felsefe nedir? Kayıtsız kalamamasını Aristoteles, "bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler" (Aristoteles, Metafizik 980a 20, 1996: 75) şeklinde ifade etmiştir. Tanımına gelince felsefenin çok çeşitli tanımları yapılmaktadır. Kelime olarak, "philosophia" yani "bilgelik sevgisi" anlamına gelmektedir. Felsefe her şeyden önce bir anlama çabasıdır. Özellikle yaşadığımız evrene, dünyaya ve insana dair var olan kanaatlerimiz yerine bilgiyi edinmeye çalışmaktır (Strauss, 1988:11). Bunun yanında bilgi edinme bir süreçte gerçekleşir. Özne (süje) ile nesne (obje) arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkar (Çüçen, 2001: 36). Bilgiye sahip olarak insanın bilgeliğe ulaşacağının düşünüldüğü antik dönemde birçok filozofun arasından Sokrates en ünlü tarihî karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Platon'un (Eflatun) yazmış olduğu diyaloglarda geçen Sokrates, özellikle "… nedir?" tarzında sorularla insanları bazı kavramlar hakkında tartışmaya ve sorgulamaya teşvik etmiştir. Örneğin; Adalet nedir? Güzellik nedir? Sanat nedir? Gibi.

Kaynaklara bakıldığında felsefî tartışmalara dair bilgimizin özellikle Antik Yunan'da başladığı görülmektedir. Sokrates öncesi (pre-Socratics) denilen filozoflar arasında bazı felsefî tartışmalar gerçekleşmiştir. Mesela "evrenin temel maddesi (archē) nedir?" gibi bir soru Sokrates öncesi filozofların gündemindedir. Bu soruya cevaben, Thales, "su" derken, Herakleitos "ateş", Anaksimenes "hava", Demokritos "atom", Pisagor "sayı", Ksenofon "su ve toprak" (nem ve kuruluk), Anaksimandros ise "sınırsız şey (apeiron)" (Kranz, 1994:31) cevabını vermişlerdir. Antik Yunan'daki bir diğer tartışma da "varlık" üzerinedir. Heraklitos, "değişmeyen tek şeyin değişim" olduğunu söylerken, varlığın da değiştiğini iddia etmiştir. Diğer taraftan Parmenides, değişimin aldatıcı olduğunu, görünen değişimin arkasında değişmeyen bir şeyin olması gerektiğini aksi halde sürekli değişen bir şeyin nasıl var olduğunun iddia edilebileceğini sorgulamıştır (Kranz, 1994: 54). Antik Yunan'da göze çarpan ilginç tartışmalardan biri de "paradoks"lardır ki en meşhuru Zenon'un ortaya attıklarıdır. Bu dönemde farklı meseleleri tartışan filozofların yanında, bazı felsefî konular hakkında halka para karşılığı ders veren sofistler de bulunmaktadır. Sofistler ilk defa "doğru bilgi nedir?" diye sormuşlar ancak bilginin insandan insana değiştiğini iddia etmişlerdir. Sofistlerin göreli ve bireyci anlayışına karşın Sokrates, bilgide nesnelliği, değişmezliği, gerçekliği ve tekliği savunarak evrensel bilginin olduğunu ileri sürmüştür (Çüçen,

2001: 102-104). Sokrates'ten sonra Platon, özellikle varlık, ahlak ve siyaset üzerine eserler verirken, Aristoteles, siyaset felsefesi ve etik üzerine çalışmalarının yanında doğa bilimleri üzerine yaptığı çalışmalarla kendisinden sonra uzun bir dönemi etkilemiştir. Sonuç olarak felsefenin başlangıcında hem teorik hem de pratik konular üzerine kafa yorulduğunu belirtmek gerekmektedir.

Felsefi Düşüncenin Temel Özellikleri

Felsefî düşüncenin özelliklerini sıralarken belli başlı kavramları göz önüne almak gerekmektedir. Bunlar; teori, pratik, eleştirel olma, soru sorma, şüphecilik, temellendirme, tutarlılık ve mantıktır. Bu kavramları açıklamak felsefî düşüncenin daha iyi anlaşılması için gereklidir.

Teori: Felsefe teorik bir disiplindir. Teori (θεωρία) kelimesi Yunanca olup bakmak, temaşa etmek, seyretmek, tiyatroda seyirci olmak, dünyayı görmek için yurtdışına çıkmak gibi anlamlara gelmektedir (Çelgin, 2011: 319). Latince'de "bir şeye dikkatlice bakmak" anlamına gelen *contemplatio* (Kabaağaç;Alova: 1995: 127) kelimesi varken Arapça'da *nazariyat* (Mutçalı, 2011: 895) kelimesi teoriyi karşılamaktadır. Felsefede bir problemi ele alırken onun teorik çerçevesini ele almak ilk önce yapılması gereken iştir. Yaşadığımız toplum ve âleme ilişkin problemleri sağlıklı bir şekilde ele almak için onları birbiriyle ve diğer problemlerle ele almamız gerekmektedir. Bu ele alış da ancak teorik çerçeve içinde yapılmak zorundadır.

Pratik: Felsefenin doğrudan pratik sorunlarla ilgilenen kısmıdır. Özellikle ahlak ve siyasete ilişkin konular bu gruba girmektedir. Douglas Soccio'ya göre pratikte felsefe; anlam, yorum, değerlendirme, mantıksal ya da rasyonel tutarlılık gerektiren belli meseleleri, sistematik ve geniş çaplı incelemesinden meydana gelmektedir. Buradan felsefenin başlıca alanlarına değinmek yerinde olacaktır:

- Metafizik, kimi zaman "nihaî gerçeklik" olarak adlandırılan mevzuyu da kapsar. Hakikat hakkında, algısal deneyimin ve bilimin ötesine geçen sorular sorar. Metafizik meseleler olarak; özgür irade, zihin-beden ilişkisi, doğaüstü varoluş, kişinin ölümsüzlüğü ve varlığın doğası ile ilgilidir.
- Epistemoloji (Bilgi felsefesi), Yunanca "bilgi" (episteme) kelimesinden gelir. Felsefenin bu alanı bilginin doğası, kökeni ve mümkün olup olmadığı ile ilgilenir. Epistemolojik meseleler apaçıklık, hakikat, inanç, bilginin kaynağı, algı, bellek ve bilginin derecelerini kapsamaktadır. Epistemolojik konular, felsefenin diğer alanlarıyla ilgilidir.

- Ahlak, "karakter" anlamındaki Yunanca "ethos" kelimesinden gelir. Ahlak problemlerine yönelik çalışmalar; pratik akıl yürütme, doğru ve yanlış, iyi ve kötü, erdem ve zaaf, karakter gibi meselelerin yanı sıra; ahlakın doğası, kökeni ve ahlakî değerlerin kapsadığı alanlar ile ilgili konuları kapsar. Bugün ahlak çalışanlar arasında; tıbbî ahlak, ticaret ahlakı (iş ahlakı), çevre ahlakı, akademik ahlak, etnik ve cinsiyet ile iyi hayatın yapısı üzerine uzmanlaşmak yaygındır. Ahlakî konular arasında doğruyu söyleme, görecelik ve evrensellik de bulunmaktadır.
- Toplumsal ve siyasî felsefe, devletin (hükûmetin) doğası ve kökeni, hâkimiyet, güç kullanımı, sosyal kurumların birey üzerine etkileri, etnik kökenler, cinsiyet, sosyal statü, değişik türden toplumların zaafları ve güçlü yanları ile ilgili konuları kapsar (Soccio, 2010: 31-32).
- Ontoloji (Varlık felsefesi), gerek fiziksel gerek zihinsel varlık türünden olsun, varlığın en genel ve temel karakteristiklerini soruşturan incelemeye varlık felsefesi denir. Esas olarak varlığı konu alan varlık felsefesi, şu tarz sorular sorar: Varlık var mıdır? Varsa ne olarak vardır? Varlığın türleri nelerdir? Uzay zaman kaplamı içinde yalnızca fiziksel varlıklardan mı söz edilir yoksa tinsel-zihinsel varlıklardan da söz edilebilir mi? Eğer böyle iki ayrı tür varlık varsa, onlar arasındaki ilişkiler nelerdir? Bedenle ruh arasındaki ilişkiler nelerdir? Varlığın temel karakteristikleri nelerdir? Hareket, oluş bir varlık mıdır? (Arslan, 2007: 90)
- Bilim felsefesi, Bilim nedir? Bilimin türleri nedir? Bilimsel bilgi nedir? Felsefe-Bilim arasındaki ilişki nedir? Felsefe, bilim felsefesi midir? Tarzında sorular sorarken diğer taraftan varsayım, doğrulama, deney-gözlem, yasa, bilimsel yasa-doğa yasası, bilimsel yasa-toplum yasası, kuram gibi konularla da ilgilenmektedir.
- Sanat felsefesi, temelde estetik konusu ile ilgilenmektedir. Bu felsefenin başlıca sorduğu sorular şunlardır: Estetik nedir? Estetik tavır nedir? Güzel olan nedir? Gibi sorular sorar. Bunun yanında sanat felsefesi, estetik açıdan sanat, sanat ve ahlak, sanat ve doğru, estetik ve sanatsal değerlere öznel ve nesnel bakış açısı gibi konularla uğraşır.
- Din felsefesi, din üzerine felsefî düşünmek, dinin kendisini, çeşitli görüntülerini veya türlerini, temel kavramlarını ve iddialarını felsefenin eleştirel, tutarlı, sistemli ve akılcı soruşturmasının konusu yapmaktadır (Arslan, 2007: 259). Din felsefesinin sorduğu bazı sorular şunlardır: Din nedir? Tanrı nedir? Din-felsefe ilişkisi nedir? Teoloji ve din felsefesi arasındaki ilişki nedir? Bunların dı-

şında din felsefesi Tanrı'nın varlığına dair kanıt ve tartışmaları, evrenin oluşumuna dair ontolojik argümanları konu edindiğini de belirtmek gerekmektedir.

Felsefenin bunlardan başka mantık, değerler felsefesi, dil felsefesi, eğitim felsefesi gibi birçok alanları bulunmaktadır. Felsefenin teorik ve pratik kategorisine göre sınıflandırılan bu alanların dışında bazı alanlar, örneğin, Estetik, dil felsefesi gibi, bu sınıflandırmanın dışında tutulup ayrı bir yere sahiptirler. Felsefenin alanlarından eğitim felsefesi, felsefenin önemli ancak son dönemlerde gündeme gelmeye başlayan bir alandır. Şimdi felsefî düşüncenin diğer bir özelliği olan "eleştirel olma" konusuna değinelim.

Eleştirel olma: Felsefî düşüncenin en önemli unsurlarından biri eleştirel olmasıdır. Belli düşünce ve olguları sorgulamasından ötürü felsefenin eleştirel özelliğe sahip olması kaçınılmazdır. Eleştiri sayesinde felsefe verilen bir meseleyi en küçük parçalara kadar analiz eder ve sorgular. Günümüzdeki günlük kullanımda olumsuz anlamda anlaşılan "eleştiri", felsefede yapıcı bir unsur olarak kullanılıp kavram ve meselelerin daha açık bir şekilde anlaşılması için gerekli olan araştırma ve tartışmaya zemin hazırlar. Diğer taraftan, felsefenin bu eleştirel yönünün, toplumda yerleşik olan belli kanaatleri sorgulamasından ötürü yıkıcı olduğu da söylenebilir.

Soru Sorma: Felsefî düşüncenin belki de en önemli özelliklerinden bir tanesi ise soru sormadır. Olayları ve olguları eleştirel bir gözle inceleyen felsefenin, soru sorarak incelemelerini yaptığını söylememiz gerekmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere Sokrates "…nedir?" sorularıyla tüm kavramları sorgulamaya gitmiştir. Soru sorma sayesinde felsefî araştırma, kavramların özünü anlamaya çalışır. Sağlıklı bir felsefî analiz yapabilmek için söz konusu bir mesele hakkında anlamlı soru sormak çok önemlidir. Felsefe kendisi de dâhil her kavram ve fikir hakkında sorular sormaktadır. Hatta çoğu zaman soru sormanın, cevaplardan daha önemli vurgulanmaktadır.

Şüphecilik: Tarih boyunca bilgiye ulaşmaya çalışan felsefenin bu çabasına bazı düşünürler şüphe ile bakmışlardır. Çünkü bilgiye ulaşmanın imkânsız olduğunu savunan şüphecilere (septikler) göre özellikle insanın bilgi edinme sürecinde hataya düşebildiği dikkate alındığında, bilgi konusunda kesinlikten söz edilemeyeceğinin altını çizmektedirler. Bu anlamda kesin bilgiden söz edilemeyeceğini vurgulayan şüpheciliğin farklı türleri olduğunu belirtmek gerekmektedir. Öncelikle şüpheciliğin nedenlerinin ne olduğu üzerine eğilmek gerekmektedir.

- Günlük Deneyimler ve Duyumlar: Birçok filozof günlük deneyimlerin ve duyumların bilgi sağlama hususunda güvenilir kaynaklar olmadığına işaret etmişlerdir. Yani ilk bilgi kaynağımız

olan duyular bizi yanıltabilmektedir ki buna en iyi örnek su dolu bir bardaktaki kaşığın kırık görülmesidir. Fiziksel illüzyon olarak da adlandırılan bu olay her insanda deneyimlenen bir durumdur. Duyuların bizi yanılttığına yönelik tartışmaya en önde gelen örneklerden biri olarak Descartes'ın Meditasyonlar'ını verebiliriz.

- Bilimsel Bilginin Tarihsel Değişimi: Tarih boyu bilgide kesinliğe yönelik arayış devam etmiş ve etmektedir. Zaman içinde bilimsel bilgide meydana gelen değişim, teorilerin, yasaların dahi yeniden ele alınmasını gerektirmiş, bilgide kesinlikten emin olunmasının önüne geçmiştir. Buna örnek olarak Aristoteles fiziğiyle desteklenmiş Batlamyus astronomi evreninin düzenin de merkezde durağan bir dünya, güneş ve diğer gezegenlerin ise dünyanın etrafında döndüğü kabul edilmiştir. Modern Çağ'daki bilimsel gelişmelerle Kepler ve Newton sistemi Batlamyusçu evren anlayışının yerini almıştır. 20. Yüzyılda ise Albert Einstein'ın görecelilik temelindeki evren anlayışının, bugün ise Kuantum fiziğinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Yaşanan değişime bakıldığında bugünkü evren anlayış ve açıklamalarının gelecekte değişmeyeceğine dair bir garanti verebilir miyiz? Tarihsel süreçte bu anlamda da şüphecilikten vazgeçilemez.
- Toplumsal ve Bireysel Görelilik: Bilgideki doğruluğun zaman içindeki değişiminin yanı sıra bilginin farklı toplum ve bireylerde farklılık arz etmesi de bilgideki kesinliğe şüphe ile bakılmasına neden olan bir husustur. Bir olguya ait bilgi iki farklı toplumda aynı olabildiği gibi farklı da olabilir.
- Var Olanın Değişimi: Özellikle Heraklitos'un "Her şey akar" sözüyle karşılık bulan varlıktaki değişim, sürekli değişen varlığa dair doğru ve mutlak bilginin imkânını sorgulatmaktadır.
- Aklın Bilgi için Farklı Yöntemleri Kullanması: Bilgiye ulaşmada farklı yöntemlerin kullanılması da şüpheciliğe sebep olabilecek bir durumdur. Bilgiye ulaşmak için farklı yöntemler kullanılabilir. Ancak bunların hangisinin bilgiyi edinmede doğru yöntem olduğu ya da hangisinin gerçekten bilgiyi verdiği sorularını gündeme getirebilir ki bu da kuşkuculuğun doğmasına sebep olan meselelerdir (Çüçen, 2001: 52-53).

Şüpheciliğin çeşitlerini ise dört grupta toplamak mümkündür:

- Bir Tavır olarak şüphecilik, özellikle Antik Yunan döneminde ortaya çıkmış olan bu tip şüphecilikte, filozof kendisinden önce gelen bilgi birikimini, teorileri ve düşünceleri eleştiri ve sorgulamaya tabi tutmuştur. Şüpheciliğin Antik Yunan'daki belki de en

iyi ifadesini Sokrates şöyle belirtmiştir: "Tek bildiğim hiçbir şey bilmediğimdir." Her ne kadar Sokrates şüpheciliğini bu şekilde vurgulasa da diyaloglarında özellikle belli doğruları aradığını ve dinleyicilerini konuşmasının sonunda belli hakikatlere yönlendirdiği unutulmamalıdır. Sokrates'in bir ahlak teorisi üzerine düşündüğünü hatta savunduğu değerler uğruna hayatını verdiğini de hatırlamalıyız. Onun cezaya karşı meşhur savunması, Platon'un "Sokrates'in Savunması" adlı eserinde anlatılmaktadır. Sokrates'in bir tavır olarak şüpheciliği, belli kanaatleri sürekli sorgulamaktan vazgeçmemesi sebebiyledir.

- Bir Yöntem olarak şüphecilik, her ne kadar Sokrates'in bu şüpheci tavrını ifade etmiş olsa da kendisi de "iyi"yi ve "doğru" olanı bir ahlak sistemi içinde aramış ve hatta bu uğurda hayatını vermiştir. Dolayısıyla insanın bilgiye ulaşma çabası farklı bir aşamaya geçerek devam etmiştir ki şüphecilik artık bir tavırdan çok bir yöntem haline gelmiştir. Özellikle "şüphe edilemez" bilgiyi aramak şeklinde ortaya çıkan ve bilimsel incelemelerde bir yöntem olarak kullanılan bu şüpheciliğin Batı'daki en iyi temsilcisi Descartes iken İslam dünyasında Gazzâlî'dir.
- Deney-dışı bilgiye ilişkin şüphecilik, özellikle İngiliz filozof David Hume ve daha sonra onun felsefesinden etkilenmiş olan Alman filozofu Immanuel Kant tarafından ortaya konulan bir şüpheciliktir. Hume, nedensellik ilkesinin – ki bu ilke her olayın bir nedeni olduğunu ve evrendeki olayların bir nedensel zincirle birbirine bağlı olduklarını belirtir – deneyden tarafından ortaya konulmadığını, eğer nedensellik ilkesi doğruysa tüm bilimleri hatta gündelik bilgilerimizin temelinin sağlam olmadığını iddia etmektedir. Kısaca, Hume'un temsil ettiği bu şüphecilik, deney dışında her tür bilgiye kuşkuyla yaklaşmaktadır. Kant'ın şüpheciliği ise daha farklıdır. Hume, nedensellik ilkesini eleştirirken, Kant bu ilkeyi savunur. Ancak, insan deneyini aşan varlık alanı yani "numen" dünya ile insan deneyi alanını ihtiva eden "fenomen" dünya arasında ayrım yaparak, deneyimizin dışında olan ve konuşamadığımız dünya olan "numen" dünyasının felsefeye dahil edilmesini reddeder. Kısaca Kant açısından deneyden gelen bilgi geçerli olup bunun dışında kalan metafizik dünya ile uğraşmak anlamsızdır.
- Aşırı şüphecilik, bu yaklaşımda ise tarihte bilgide meydana gelen değişimlere işaret edilerek bunun nasıl değiştiğine vurgu yapılarak yalnız felsefede değil bilimsel bilgideki değişimin de altı çizilmektedir. Bu sebeple aşırı şüphecilik, bilginin imkânını reddeder. Antik Yunan'da Sofistler ve Septikler aşırı şüpheciliğe örnek verilebilecek gruplardır. Aşırı şüphecilikte, sadece sanılarımız ya

da kanılarımız (doxa) vardır ki bunun Antik Yunan'daki en önemli temsilcisi Protagoras'tır. Protagoras'a göre insanın bilgi yetileri, yani duyuları, deneyleri ve aklı doğru bilgiyi edinmek için yetersizdir. Ona göre doğru için tek tek olarak insan her şeyin ölçüsü olup ne kadar insan varsa o kadar doğru vardır. Protagoras dışında Gorgias, Pryhon (M.Ö. 365-275), Arkesilaos (M.Ö. 316-240), Karneades (M.Ö. 219-129), ve Sextus Empiricus (M.S. II. Yüzyıl) örnek verilebilir. Kısaca, septiklere göre genel olarak bilgi mümkün değildir. Sokrates'in "tek bildiğim şey hiçbir şey bilmediğimdir" ifadesini Karneades, daha da ileri götürerek "Hiçbir şey bilmediğimi de kesin olarak bilemem" demiştir (Arslan, 2007: 29-37).

Temellendirme: Felsefî düşüncenin olması gereken özelliklerinden biri de bir temellendirmeye dayanması gerektiğidir. Ortaya atılan bir düşüncenin belli bir temellendirme ile hakikati gösterilmeye çalışılıp hatadan kaçınma hedeflenir. Bu yapılırken verilen bir düşüncenin dayandığı diğer temeller sorgulanır ve bir hata ve eksik olmamasına dikkat edilir (Goldman; Bender, 2005: 465). Özellikle mantık ile doğrudan ilişkili olan temellendirmede savunulan bir düşünce sonuç önermesi olarak gösterilip bunun dayandığı diğer önermeler de onu destekleyerek onlardan zorunlu olarak ulaşılır. Örnek olarak "Sokrates ölümlüdür" önermesinin mantıksal olarak nasıl temellendirildiği şöyle ifade edilebilir:

1. Tüm insanlar ölümlüdür.
2. Sokrates insandır.
3. O halde Sokrates ölümlüdür.

1. ve 2. önermelerden sonuç önermesine ulaşılarak, mantıkî açıdan, "Sokrates ölümlüdür" düşüncesi bu şekilde temellendirilmektedir. Temellendirme, kanıtlama değildir. Çünkü onun kadar kesinlik içermemektedir. Bu anlamda felsefede, matematik, aritmetik ve geometri bilimlerindeki tarzda bir kanıtlama olduğunu söyleyemeyiz. Felsefî temellendirme çok farklı şekillerde yani farklı temeller üzerinde yapılabilir. Burada önemli olan husus düşüncelerin tutarlı olup olmadığıdır ki felsefî düşüncenin bir diğer özelliğidir.

Tutarlılık ve Tutarsızlık: Tutarlılık, bir araya getirilen düşünceler arasında bir çelişki bulunmaması ve bunlardan çıkan sonucun mantık kurallarına uygun olması anlamına gelmektedir. Bu yolla sonuç düşüncesinin dayandığı düşüncenin ya da öncüllerin ne kadar sağlam olduğu test edilerek aralarında kurulan anlamsal ilişki incelenmiş olmaktadır. Ancak tutarlı bir düşünce grubu ile sağlam bir sonuca varmak mümkün olabilmektedir. Düşünceler arasında tutarlılığın olmaması durumunda "tutarsızlık"

ortaya çıkar. Yukarıda örnek verdiğimiz "Sokrates ölümdür" düşüncesinin temellendirilmesinde öncüllerin ve sonucun tutarlığı olduğunu gördük. Bu örneği bir de aşağıdaki gibi kuralım:

1. Bütün insanlar ölümlüdür.
2. Sokrates insandır.
3. Sokrates ölümlü değildir.

Bu düşünce zincirinde bir "tutarsızlık" söz konusudur. Çünkü bütün insanların ölümlü olduğu ve bahsettiğimiz kişinin yani Sokrates'in insan olduğu kabul edildiğinde, "Sokrates ölümlü değildir" düşüncesi diğerleriyle tutarsız olup ulaşılan sonuç olarak da geçersizdir. Felsefede sağlam bir temellendirmenin, birbiriyle tutarlı düşünceler veya önermeler ile yapıldığı unutulmamalıdır. Önermeler arasında ise iki tür ilişkiden söz edilebilir: a. Mantıksal ilişki, b. Nedensel ilişki. Zihnimiz nesneleri ya da olguları mantıksal olarak sınıflamakla yetinmez, nesneler ya da olgular arasında bir neden-sonuç ilişkisi de kurmak ister. Nedensellik, özellikle David Hume ile beraber problematik bir hale gelmiştir. Mantıkta felsefî argümanlar analiz edilirken aşağıdaki ilkeler de göz önüne alınır.

Mantık ve Temel İlkeleri

Grekçe "logos" sözcüğünden gelen "mantık", akıl, söz, düşünme, yasa, düzen, ilke gibi anlamları içermektedir. Bu anlamlardan "söz" esas alınarak Arapça'ya ve Arapça üzerinden dilimize geçmiştir. Kısaca mantık, doğru düşünme yasalarının bilimidir. Dayandığı ilkeler ise:

a. Özdeşlik İlkesi: İfadesini özellikle "A, A'dır" şeklinde bulan özdeşlik ilkesi bir şeyin (kavramın, olgunun, nesnenin, vb.) kendisi olma durumudur. Özdeşlik, eşitlik demek değildir. Benzer şeyler eşit olabildiği halde özdeş olamazlar. Burada vurgulanması gereken husus, özdeşliğin iki şey arasındaki ilişkiyi değil, A'nın A olduğunu ifade ettiğidir.

b. Çelişmezlik İlkesi: Kısaca, "Bir şey hem kendisi hem başkası olamaz" şeklinde ifade edilen çelişmezlik ilkesi mantığın göz önüne aldığı önemli bir ilke olup özdeşlik ilkesinin bir onayı konumunda olduğunu söyleyebiliriz. "A, A olmayan değildir" şeklinde ifade edilir.

c. Üçüncü Halin İmkansızlığı: Çelişmezlik ilkesiyle düşündüğümüz "A" ve "A olmayan", bir anlamda üçüncü bir halin olmadığı sonucuna da varmamızı sağlar ki mantıkta buna üçüncü halin imkansızlığı denir. Yani, bir şey ya A'dır veya A olmayan olmak zorundadır. Daha somut bir örnek vermek gerekirse bir şey ya kır-

mızıdır ya da kırmızı olmayandır. Üçüncü bir durum düşünülemez (Özlem, 1996: 27-28, 45-47).

Kuvvetli bir temellendirme yapmak için bilgimizi arttırmamız büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bilgi meselesine değinmek elzemdir.

BİLGİ PROBLEMİ

Bilgi nedir?

Bilgi, özne (insan, bilen) ile nesne (bilinen) asındaki ilişki sonucunda ortaya çıkan üründür (Mengüşoğlu, 1997: 47-48). Platon'dan bu yana bilgi meselesi tartışılagelmiştir. Bilme etkinliği ise farklı kaynaklara dayanılarak yapılır.

Bilginin Kaynakları veya Elde Edilme Yolları:

Bilginin imkânı konusunda iki ana görüş hâkimdir. Biri bilgiye ulaşmanın imkânsız olduğunu savunan Septikler ve Sofistler olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bilginin imkânını kabul eden görüşler ise bilgiye ulaşmada farklı yöntemlerden veya araçlardan bahsetmiştir. Şimdi bunları görelim:

1. Akılcılık (Rasyonalizm): Bilgiye ancak akıl ve düşünce ile ulaşılabileceğini savunan görüştür. Nasıl ki deneyciliğin aşırı halinde her şey deneye dayandırılmaya çalışılıyorsa, aşırı akılcılıkta da her şey akla dayandırılmaya çalışılır. Deneycilik kadar popüler olamayan akılcılığın zirve dönemi daha Antik Yunan döneminde gerçekleşmiştir. Özellikle Parmenides, duyuların gösterdiği değişimin çelişki içerdiğini, aklın bu değişimin arkasında değişmeyen bir şeyin olması gerektiğini düşündüğünü iddia etmektedir. Çağdaşı sayılan Zeno da ortaya attığı "paradoks"larla (Achilles ve kaplumbağ) Parmenides'in akılcılığını desteklemiştir (Lacey, 2005: 783). Bunların yanında Platon, Descartes, Leibniz, Spinoza ve Hegel akılcı olarak örnek gösterilebilecek filozoflardır.

2. Deneycilik (Empirizm): Bilginin beş duyu verisiyle elde edildiğini savunan görüştür. Özellikle Batı'da John Locke tarafından klasik anlamda deneyciliğin kurulduğu söylenebilir. Locke'a göre insan zihni doğduğunda "boş bir levha" (tabula rasa) gibidir. Ancak duyu verileriyle kendisi ve çevresi hakkında bilgi sahibi olur. Deneyciliğin karşılaştığı önemli sorulardan bir tanesi zihnin duyu verilerini nasıl kullandığı ve bunların ötesinde bir şey bilip bilmediğidir. Locke'dan sonra deneyciliğin önemli takipçilerinden David Hume ve George Berkeley bu tarz sorularla ilgilenmişlerdir (Lacey, 2005: 242-244).

3. Eleştiricilik (Kritisizm): Ne sadece deneye ne de sadece akla dayanan ancak her ikisinin birleşimi ile bilgi edinildiğini savunan görüştür. En önemli temsilcisi Kant'tır. Kant'a göre deneyle gelen veriler, akıl tarafından düzenlenmek ve belli bir kavramsal çerçeve açısından değerlendirilmek zorundadır. Aksi halde kavramsal bir değerlendirmeye tutulmayan duyu verileri, hayvanlardaki gibi bir durum oluşturacaktır. Bunun yanında duyu verilerini kullanmayan bir bilim de kavramsal açıdan fazla bir şey ifade etmeyecek olup Kant açısından böyle bir bilim metafiziktir (Arslan, 2007: 43).
4. Sezgicilik (Entüisyonizm): Akıl ve deney dışında farklı bir kaynaktan da bilgi edinebileceğimizi savunan görüştür. Bu kaynak "sezgi"dir. Batı'da Henry Bergson, İslam dünyasında ise Gazzâlî bu görüşün en önemli temsilcileridir. Sezginin ne tür bir şey olduğuna dair tam bir görüş mevcut değilse de sezgicilerin hem fikir olduğu husus, sezginin, insanın duyular ve aklın ötesinde, onlardan üstün ve aracısız olarak kavrayabilmesini, üzerinde herhangi bir akıl yürütme ve kanıtlamaya gerek duymaksızın bilmesini sağlayan bir yetidir (Arslan, 2007: 44). İslam dünyasında Mevlana, Yunus Emre ve Muhyiddin İbni Arabi sezgici olarak verilebilecek isimlerdir.
5. Fenomenoloji: Sezgi kavramını içeren bir başka akım olan fenomenolojide fenomenin (duyularla algılanabilen şey ya da nesne) doğrudan bilgisine ulaşılmaya çalışılır. Fenomenin özünü anlamanın esas amaç olduğu bu yaklaşımda empirik ve duyusal yöntem değil sezgisel yöntem kullanılır. Doğrudan bir deneyim ve analitik yargılar söz konusudur. Kısaca fenomenolojistlerin ilgilendiği fenomen fiziksel bir nesne değil şeylerin doğrudan kendileridir (Çüçen, 2001: 91). Kurucusu Edmund Husserl olan fenomenoloji, Heidegger, Sartre, Foucault gibi düşünürleri etkilemiştir.
6. Temelcilik: Bu yaklaşımda bilginin temellendiği yapı üzerine vurgu yapılmaktadır. Buna göre inançlarımızın ve düşüncelerimizin temellendirmelerinin bir son halkası vardır ve bu son halkanın kendisi herhangi bir temellendirmeye ihtiyaç duymayan, doğruluğu apaçık ve kendi kendisine kanıt olan bir bilgiye dayanmaktadır. Temelciliğin yaklaşımında işte bu kendisi apaçık olan temel bilgi sayesinde biz diğer inanç ve düşüncelerimizi inşa ederiz. Bu görüşün en önemli temsilcisi kendisi aynı zamanda "yöntem olarak şüpheciliğin" de temsilcisi olan Descartes'tir. Descartes, bilginin

temeline insanın reddedilemez özelliği olan "düşünme"yi (cogito) koymuştur (Çüçen, 2001: 92-94).[1]

Bilginin Alanı, Kapsamı ve Sınırları:

Çağdaş döneme gelindiğinde felsefenin anlamı artık önemli ölçüde değişmiştir. Artık "bilgelik sevgisi" olarak anlaşılmamaktadır. Mesela Deleuze'e göre felsefe, kavramlar oluşturmak, keşfetmek, üretmek sanatıdır (Deleuze; Guattari, 2001: 12). Felsefenin özellikle metafizik öğelerden kurtarılıp kapsamını belirleyen yaklaşımlar bulunmaktadır. Kavramsal açıdan bilginin araştırılmasında belli sınırları kabul eden yaklaşımlar şunlardır:

1. Pozitivizm (Olguculuk): ilk defa Saint Simon tarafından ortaya atıldığı düşünülen pozitivizm, Auguste Comte tarafından sistemleştirilerek bir felsefî etkinlik haline getirilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Batı'da hem felsefeyi hem de bilimi etkilemiş ve temel görüş haline gelmiştir. Başlıca tezi, bilimin tek geçerli bilgi çeşidi ve sadece olguların doğru bilgi nesnesi olduğudur. Pozitivizm yalnızca bilimsel bilgiyi ve olguları araştırma konusu yaptığından, töz, ruh, Geist, Tanrı, öz vb. metafizik öğeleri reddeder. Bilginin imkânını savunan pozitivizm, bunun ancak bilgiyi olguların bilimsel bilgisi olarak sınırlamaktadır (Çüçen, 2001: 90). 20. yüzyılda pozitivizm, özellikle Rudolf Carnap ve Viyana çevresi ile birlikte yeni-pozitivizm olarak nitelenebilecek bir hale gelmiştir.
2. Analitik Felsefe: 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış bu yaklaşım felsefeyi epistemoloji, mantık ve dil çalışmalarıyla sınırlamıştır. Bu yaklaşımın temel tezi gerçekliğin yapısı ile mantığın yapısı arasında benzeşim olduğu, gerçekliğin anlamını verecek en iyi dilin bulunması için mantık ve dilin beraber çalışılması gerektiğidir. Bu görüşün en önemli temsilcileri Moore, Russel, Wittgenstein, Carnap, Ryle, Ayer, Quine ve Chomsky'dir (Çüçen, 2001: 92).
3. Pragmatizm (Faydacılık): 19. yüzyılın sonlarına doğru özellikle İngilizce konuşan ülkelerde açığa çıkan pragmatizm kuramı, felsefede doğruluk ölçütleri olan uygunluk ve tutarlılık yerine "fayda" kavramını esas almıştır. Pragmatistlere göre bir şey doğruysa başarı ve fayda getirmektedir. Düşüncelerini psikolojizmle temellendiren pragmatistler, her türlü bireysel özelliğin bilgiyi etkilediğini ve bu sebeple mantıksal ve metafiziksel düşünmenin de psikolojiye bağlı olduğunu iddia etmektedirler. Pragmatik düşünce

1 Descartes'ın "düşünme" üzerine tartışması için bkz; Descartes, *Meditasyonlar*, çev. Çiğdem Dürüşken, ALFA Yay., İstanbul 2015, s. 32-47.

bilgi felsefesinde farklı bilgilerin ya da birbirine zıt kuramların aynı değerde olduğunu kabul eder. Önemli olan bu düşünce ve kuramların pratikte ne gibi değişikliklere yol açacaklarıdır (Çüçen, 2001: 86-88). Pragmatizmin en önemli temsilcisi John Stuart Mill'dir.

Diğer Felsefeler:

1. Varoluşçuluk: 20. yüzyılda varoluş kavramının metafiziğin etkisinden kurtulmasıyla daha çok insana özgü ve insanın merkezde olduğu bir anlam kazanmış ve bu anlamda "varlık" karşıt bir hale gelmiştir (Bozkurt, 2008: 112). İnsanın varoluşu merkezde olduğundan, özgürlük, seçim, irade, bunalım, bulantı gibi pek çok kavram ele alınıp incelenmiştir. Varoluşçuluk her ne kadar Antik Yunanlılara kadar götürülebilirse de Varoluşçuluğu modern anlamda ele aldığımız filozof Soren Kierkegaard'tır. Diğer önde gelen varoluşçu filozoflara örnek olarak Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Karl Jaspers, Gabriel Marcel, Jean Paul Sartre, Albert Camus gibi isimleri örnek verebiliriz.

2. Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Max Horkheimer (1895-1973) önderliğinde Frankfurt'ta bir araya getirilen gruba Frankfurt Okulu denmektedir. Horkheimer, grubun programını toplumsal olguları daha iyi kavramak için disiplinlerarası bir çalışmaya başvurmanın zorunlu olduğu şeklinde belirterek oluşturmuştur (Delacampagne, 2016: 156). Bu bağlamda felsefe, sosyoloji, psikoloji, psikanaliz, siyaset bilimi, iktisat, edebiyat ve estetik gibi disiplinlerden gelen bir grup entelektüelin ortak teorik çabalarını içeren Eleştirel Teori, toplumun ekonomik temeliyle kültürel alanı arasındaki diyaloğu ve etkileşimi gerçekleştirmeye çalışan anti-ortodoks Marksist eğilimli bir teoridir (Kızılçelik, 2018: 5). Bu okulun en önemli temsilcileri arasında Erich Fromm, Theodor Wiesengrund Adorno, Herbert Marcuse bulunmaktadır.

3. Postmodernizm: Modernizmin varlık, gerçeklik, bilgi, dünya sorunları ve insani fenomenler hakkındaki genel geçer ve üst akıl söylemlerine kuşku ile bakan postmodernizm, aydınlanma felsefesinden, bilim ve sanayi devriminden, Marksizmden kaynaklanan modernitenin çöktüğünü savunan bir felsefe olarak karşımızda çıkmaktadır. Postmodernist anlayışa göre modernizmin "gerçeklik" kavramına karşı Yahudi soykırımından sonra ortaya çıkan bellek yitimi, hayal ülkesi Disneyland, siber-uzay, Fukuyama gibi bazı düşünürlerin "tarihin sonu" iddiası gibi birçok tuhaf fenomeni barındıran bir "üst-gerçeklik" dünyasında yaşamaktayız. Diyebiliriz ki genel olarak sanatlar, felsefe, tarih ve kuram alanla-

rında geçerli olan postmodernizmin en önemli temsilcileri olarak Michel Foucault, Jacques Derrida, Jacques Lacan, Jean François Lyotard, Jean Baudrillard gibi isimleri verebiliriz (Bozkurt, 2008: 439).

Böylece "felsefeye giriş" anlamında bilinmesi gereken önemli konular hakkında genel bir bilgi vermeye çalıştığımız bu yazının, özellikle felsefeye ilgi duyanlara yararlı olmasını umut ediyoruz.

KAYNAKÇA

Aristoteles, *Metafizik* 980 a 20, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yay., 2. Basım, İstanbul 1996.

Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Adres Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2007.

Bozkurt, Nejat, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları*-Yorumlar ve Eleştiriler, Morpa Kültür Yayınları Felsefe Dizisi, İstanbul 2008.

Çelgin, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yay., İstanbul 2011.

Çüçen, Kadir, *Bilgi Felsefesi*, ASA Yay., Bursa 2001.

Delacampagne, Christian, *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*, çeviren Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, 5. Basım.

Descartes, *Meditasyonlar*, çev. Çiğdem Dürüşken, ALFA Yay., İstanbul 2015.

G. Deleuze; F. Guattari, *Felsefe Nedir?*, çeviren: Turhan Ilgaz, YKY, İstanbul 2001, 6. Baskı.

Goldman, Alvin; Bender, John, "justification, epistemic", *The Oxford Companion to Philosophy,* ed. Ted Honderich, Oxford University Press, New York 2005.

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 11. Basım, İstanbul 1999.

Kabaağaç, Sina; Alova, Erdal, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yay., İstanbul 1995.

Kızılçelik, Sezgin, *Frankfurt Okulu*, ANI Yayıncılık, Ankara 2018, 4. Baskı.

Kranz, Walther, *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1994, 2. Basım.

Lacey, Alan, "rationalism", *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. Ted Honderich, Oxford University Press, New York 2005.

Lacey, Alan, "empiricism", *The Oxford Companion to Philosophy,* ed. Ted Honderich, Oxford University Press, New York 2005.

Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, 6. Basım.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 2011.

Özlem, Doğan, *Mantık*, Anahtar Kitaplar, 1996, 2. Basım.

Soccio, Douglas J., *Felsefeye Giriş: Hikmetin Yapıtaşları*, Türkçesi Kevser Kıvanç Karataş, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.

Strauss, Leo, *What Is Political Philosophy? And Other Studies*, University of Chicago Press, Chicago&London, 1988.

Bölüm 4

SÜMERLER ZAMANI'NDA ARŞİVLER VE GÜNÜMÜZ KOLEKSİYONLARINA ETKİLERİ

Edine Fikret SÜLEYMANOĞLU[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, T.C. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Arşivcilik Anabilim Dalı

Sümerler Zamanı'nda Arşivler ve Günümüz Koleksiyonlarına Etkileri

Sümerler, sadece yazıyı bulmakla kalmamış, insanın geçmişine ait ilk kayıtları yaparken, bir yandan bu bilgilerin yazıldığı ortamların saklanacağı arşivleri de oluşturmuşlardır. Arşiv denilince akla ilk gelenler: Çeşitli ortamlarda yazılı bilgiler ve bunların kataloglarıdır. Sümerler, yazılı belgelerin kataloglarını da ilk defa oluşturan medeniyettir.

Sümerce, M.Ö. 3. binyılda Mezopotamya'nın güneyinde konuşulan, çivi yazısıyla yazılan dil'dir. Bilinen ilk yazıya geçirilmiş dil "Sümerce"dir. Dilbilimciler bu dille başka diller arasında herhangi bir akrabalık kuramamışlardır. Sümer dilinin tarihi: Arkaik, Eski (ya da Klasik), Yeni ve Sümer sonrası olmak üzere dört dönemde ele alınır. M.Ö. 3100 – 2500 arasına tarihlendirilen Arkaik Sümer dili, ticaret, yönetim ve eğitimle ilgili metinlerle günümüze ulaşmıştır. M.Ö. 2500 – 2300 arasına tarihlendirilen Eski ya da Klasik Sümer dili ise Lagaş krallarına ait metinlerin dilidir. Bu metinler arasında ticari anlaşmalar, hukukî ve idarî metinler, tanrılara adanmış yazıtlar, mektuplar vb. yer alır. Yeni Sümer döneminde, bir Sami halkı olan Akadlar Babil'i ele geçirdiğinden, Akad dili Sümer dilini gölgede bırakmıştır. Bu dönem Sami halkların 3. Ur sülalesini yıkıp Larsa ve Babil'de Sami hanedanları kurmaları üzerine M.Ö. 2000'lerde sona ermiştir. Bu hanedanlar dönemi Eski Babil Dönemi olarak bilinir.

M.Ö. 2000'den sonra Sümerler siyasi kimliklerini yitirince, konuşma dili olarak Sümer dili yerini Akad diline bırakmıştır ama çiviyazısı kullanıldığı sürece yazı dili olmaya devam etmiştir. Sümer sonrası olarak adlandırılan bu dönemin başlarından kalma hukukî ve yönetsel metinler ile krallık yazıtlarının çoğu iki dilliydi: Belgelerde hem Sümer dili hem de Babil dili kullanılmıştı.

Akadların bütün Mezopotamya'ya egemen oldukları dönemden sonra ülkenin tamamında yalnızca Akad dili konuşulur olmuştur. Çiviyazısı o zaman gerçek bir yazıya dönüşmüş, yalnızca Akad dilini değil, kutsal bir dile dönüşmüş eski Sümerceyi de (bugünkü kilise Latincesi gibi) kaydedebilmiştir.[1]

Basit muhasebe işlemleri için alçakgönüllü bir amaçla ortaya çıkan yazı Mezopotamyalılar için önce bir bellek yardımcısı, sonra da konuşma dilinin izlerini koruma yöntemi, hatta iletişim kurmanın, düşünmenin ve ifade etmenin farklı bir aracı olmuştur. Böylece eski Sümerler, Akadlar, Babilliler ve Asurlular mektuplaşmayı, posta sistemini, hatta kilden zarflar icat etmişlerdir. Eski Sümerler Gılgamış Destanı'nı yazmışlardır. Bu eserin, Asur Kralı Asurbanipal'in (M.Ö. 669 – 627) Ninova'daki kitaplı-

1 Georges Jean, *Yazı İnsanlığın Belleği*, YKY 1601, 2006, s. 18

ğında saklanmış örneği başta olmak üzere birçok parçası sonradan bulunmuştur. Yunan mitolojisinin büyük efsanelerini, özellikle de Herakles'in kahramanlıklarını müjdeleyen bu destanda, din kitaplarında bahsedilen ve sonradan gerçekleşecek olağanüstü tufana da önceden değinilmiştir.[2]

Sümer dilinin mitolojik öykü, destan, ilahi, ağıt, ayin şarkısı, atasözleri gibi çok çeşitli türlerde gelişmiş, zengin bir edebiyatı vardır. Bu metinlerin çoğu, Sümer dilinin konuşma dili olarak ortadan kalkmasından yüzyıllar sonra, ilk kez Eski Babil döneminde yazıya geçirilmiş ve okullarda okutulmuştur. Helenistik Dönemden kalma bazı çiviyazısı tabletlerde de Yunan harfleriyle yazılmış Sümerce sözcüklere rastlanır.

Bu yazıda Sümer diline bu kadar detaylı değinilmesini sebebi, dünyada "yazı" anlamında ilk defa kayıt altına alınmış belgelerin bu dilde üretilmiş olmalarındandır. Sümer zamanına kadar duvar ya da taşlara çizdikleri ya da kazıdıkları şekiller ile anlaşan insanlar, bu dönemde, özellikle "ekonomi" yani "ticaret" ile ilgili bilgileri kayıt etmeye başlamış ve bu sebeple de, daha önce kullandıkları şekilleri "çivi yazısı" şekline dönüştürmüşlerdir.

Yani ilk yazılar Mezopotamya'da çiviyazısı ve Mısır'da hiyeroglif olmak üzere, çeşitli şekillerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş metinlerdir. Mısır'daki hiyeroglif yazıları, öncelikle tapınakların / binaların duvarlarına kaydedilmiştir. Sümerlilerin çivi yazıları ise kil tabletlere yazılmıştır. Kil, Sümerlerin diyarında yani Fırat ve Dicle nehirlerinin arasında bulunan topraklarda, her iki nehrin kenarındaki toprak yapısından ve bol sudan dolayı çokça bulunan bir malzeme idi. Ayrıca belli şekillere getirilebiliyor ve üzerine yazı yazılabilmesi için, kurumadan önce bolca zaman kalıyordu.

Yazının doğması ile birlikte, yazılı metinlerin arşivlenmesi konusunda ilk adım M.Ö. III. Bin yılda atılmıştır. Mezopotamya çevresinde (Şuruppak, Ur, Uruk, Lagaş, Nippur, Kiş gibi şehirlerde) yapılan arkeolojik çalışmalarda bulunan eserlerden ve eserlerin bulunma şekillerinden / ortamlarından kil tabletlerin sistematik bir şekilde düzenlendiği ve saklandığı anlaşılmıştır. Örneğin Ninova'daki kral sarayında tabletlerin saklanması için tuğla kutuların kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca buradaki tabletlerin sınıflandırılmasında da küçük etiketlerin kullanılmış olduğu anlaşılmıştır. Etiketlerin, bir köşelerinden delinmiş olması ise, onların bulunduğu kutulara iple bağlanmış olduğunu göstermektedir.

Arşivlerin düzenlenmesinde, tabletlerin şekillerinin esas alındığı belirlenmiştir. Örneğin III. Ur dönemine ait (M.Ö. 2100 – 2000) tabletlerin, işlevlerine göre farklı şekillerde olduğu görülür. Burada, yuvarlak şekildeki tarım tabletlerinin yanı sıra günlük ekonomik işler için kullanılan

2 Jean, a.g.e. s. 18 – 19.

küçük tabletler ya da sözlük listelerinin yer aldığı çok sütunlu tabletler bulunmuştur. Böylece bu eski yerleşmelerde tabletlerin, türlerine göre sınıflandırılıp, ayrı ayrı saklandığı belirlenmiştir.[3]

Edebî metinlerin kataloglarının düzenlenmesi konusunda Sümer'de Nippur kentindeki buluntuların incelenmesi gerekmektedir. Nippur'da gün ışığına çıkarılan arşivde böyle bir katalog bulunmuştur. Burada çağdaş dünyada örneklerine rastladığımız gibi edebî metinlerin kataloglarının düzenlendiğine tanık oluruz. Söz konusu katalog günümüzde Philedelphia Üniversitesi müzesinde sergilenmektedir. Burada bir envanter tablet üzerinde 62 edebî yapıtın adının yazılmış olduğu görülür. Fransa Louvre müzesinde bulunan bir diğer envanter tablet üzerinde ise 68 yapıtın adı yer alır. Bu envanterler birbirleriyle karşılaştırılarak 43 yapıtın adının her iki tablette de yer aldığı tespit edilmiştir.[4]

Bu tür kayıtların düzenlenmesindeki amaç bunların kullanımları ile ilgiliydi. Bu sayede çeşitli tip ve büyüklükteki edebî yapıtlar bir araya toplanmış oluyordu. Tapınak ya da saraydaki tablet evinde bulunan tabletlerden sorumlu katipler, bunların listelerini çıkararak hizmete sunmuş oluyorlardı. [5]

Sümer edebiyat yapıtlarının, Sümer okullarında okutulduğu bilinmektedir. Bu nedenle Sümer okullarındaki bazı görevliler, bunlardan kolaylıkla yararlanılabilmesi için yazılı tabletleri gruplandırarak listelemeye çalışmışlardır. Dolayısıyla katalogların, pratik gereksinimlere yanıt vermesi çabasıyla düzenlenmiş olabileceği akla gelmektedir. Öte yandan yazmanların, tabletleri saklamak amacıyla küp'lere yerleştirmeleri yada kitaplık raflarına dizerken bunların başlıklarını yazmaları, bu tür kayıtların yani katalogların ortaya çıkmasını sağlamıştır.[6]

Nippur aynı zamanda bilimin ve bilginin kentiydi. Sümer'lilerin en önemli okullarından birisi Nippur'daydı. Bilgeliğin merkezi Nippur'da kırk bine yakın tablet bulunmuştur. Bunların bir kısmı yönetimle ilgili olup, kral listelerinden oluşur. Ayrıca belgeler arasında atasözleriyle karşılaşılır. Tabletlerin bir kısmı da dinle ilgilidir. Hukuk ve edebiyata ilişkin olanlar da vardır. Ayrıca bilimsel nitelikte olan belgeler de bulunmaktadır. Bu tür kayıtlar, astronomi, matematik ve fizik dallarıyla ilgili konuları içermektedir.

Burası Sümer dünyası için o kadar önemliydi ki bilginin sınırlarını genişletmeye çalışan, doğayı – dünyayı öğrenme çabasına koyulan Nippur'lu bilginler, burada adeta yeni bir çığır başlatmışlardır. Örneğin

3 Nazmiye Mutluay, *Eskiçağ'da Yakın Doğu Toplumlarında Kültürel Yaşam*, Alter Yay., Ankara, 2015, s. 85 – 86.
4 Mutluay, a.g.e. s. 86.
5 Mutluay, a.e. s. 86.
6 Mutluay, a.e. Sf. 86-87.

astronomlar, yıldızların ve ayın hareketlerini ve güneşin devinimlerini izleyerek bazı belirlemelerde bulunmuşlardır. Bu bilgileri değerlendiren Sümer'li bilginler, yeni yılı ilkbaharda ayın ilk hilal şeklini aldığı gece başlatmışlardır. Yine bu bilgiler ışığında Sümerler, bir yılın yirmi dokuz ya da otuz güne bölünmüş olan on iki aydan oluştuğunu tespit etmişlerdir. Ay yılını benimseyen Sümerlere göre yıl 364 günden ibaretti. Sümerlerin düzenlediği Nippur takvimi, yaklaşık dokuz yüz yıl boyunca, Büyük İskender dönemine kadar kullanılmıştır. Böylece Mezopotamya'dan günümüze yedi günlük haftalar ve adları yıldızlarla ilişkili olan günler aktarılmıştır.[7]

Sümer zamanı / dili ve arşivleri ile ilgili bunca bilginin, günümüz koleksiyonerleri ile ne ilgisi olabileceği düşünüldüğünde yukarıda belirtildiği üzere, Sümer'ler, gerek yazıyı bulmaları, gerek ticarî, idarî, hukuki ve edebî bilgileri ilk kaydedenler olmaları, bütün bunlarla yetinmeyip bir de üstüne dünyadaki ilk katalogları hazırlamaları; bilimsel araştırmalar yapıp, günleri / haftaları yani zamanı yönetmeyi ilk ifade edenler olmaları bakımından, bilimsel – ticarî – edebî açıdan, insanın geçtiği yolları ve gelişmeleri belirleyenler olarak, bu konularda günümüzde yapılan çalışmaların temellerini oluşturanlardır.

Türkiye'de ve dünyada, koleksiyonerlerin ve ailelerin kurmuş olduğu özel müzelerin koleksiyonları içinde çok çeşitli eserler bulunmaktadır. Bunların arasında, özellikle ticaretle ilgili olanlar olmak üzere, edebî metinler, eski mektuplar, arşiv katalogları dahi olabilir. Bu tip eserleri olan kurum ve kişilerin, bu eserleri bilimsel araştırma yapanlara açmaları, şimdiye kadar fark edilmemiş önemli bilgilere ulaşılmasına imkan sağlayacaktır.

2000'li yıllarda Klaus Schmidt tarafından, bilinen insanlık tarihini değiştiren çok önemli bir antik şehir tespit edildi: Göbeklitepe. Bilimsel araştırmalar sonucunda, şehrin yeri yaklaşık olarak tespit edilerek, sonrasında ilgili bölgede uzun zaman araştırmalar yapıldı. Şimdi, orada bulunan ve henüz bulunamamış objelerle ilgili çok yoğun araştırmalar arkeologlar ve ilgili bilim insanları tarafından sürdürülmektedir. Taşların neden yuvarlak düzenle dizildiği, taşların üzerindeki şekillerin neleri sembolize ettiği, yuvarlakların ortasında dikilen iki sütunun neye ait olduğu ve neden orada olduğu, bu dizilimlerin başka antik kentlerde olup olmadığı, sürdürülen araştırma konularının sadece birkaçıdır.

7 Mutluay, a.e. Sf. 89.

Sonuç:

Göbeklitepe, Sümerlilerin ve sonrasındaki Akadların, Babillilerin yaşadığı Mezopotamya'nın yakınıdır ve günümüzün Anadolu'sundadır. Özel koleksiyonlarda hal-i hazırda bulunan eserlerden bazıları Mezopotamya'ya veya Göbeklitepe'ye ait olabilir ve üzerinde bir harf dahi olsa, sembolik olarak kullanım şekli ve amacı bakımından önemli bilgilerin bir parçası olabilir. Bu açıdan bakıldığında, bu eserler, bilimsel araştırmalar için çok önemli kaynaklardır. Anadolu'da sürdürülmekte olan incelemeler ile mutlaka farklı kültürlere / zamanlara dair yeni eserlere ulaşılması söz konusu olacaktır. Bu sebeple özel koleksiyonlarda yer almakta olan arkeolojik eserlerin, dönemsel ve bulunma yeri ile bulunma şekli konularındaki bilgilerin, yeni araştırmacılara açılabilmesi, yeni sergilere konu olabilmesi; insanlığın geçmişi ve dönemsel olarak yaşananlar ile ilgili çok önemli ve değerli yeni bilgilere ulaşımı sağlayacaktır.

© Bu yazı ve ekindeki fotoğraflardan alıntı yapılması durumunda, yararlanılan kaynaklar bölümünde referans verilmesi gerekmektedir.

Yararlanılan eserler:

1) Arşivlerde Provenans Sistemi'nin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Uygulanması, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Arşivcilik Bölümü, Edine Süleymanoğlu, 1997.

2) Arşivsel Girişim – Modern Arşivcilik İlkeleri, Uygulamaları ve Yönetim Teknikleri, Bruce W. Dearstyne, Çevirenler: Mustafa Akbulut – A. Oğuz İcimsoy, İstanbul, 2001

3) Ana Brittanica Ansiklopedisi, "Sümer dili" ve "Sümer" maddeleri.

4) Yazı İnsanlığın Belleği, Georges Jean, YK Yayınları, 2006

5) Eskiçağda Yakın Doğu Toplumlarında Kültürel Yaşam, Nazmiye Mutluay, Alter Yayınları, Ankara, 2015

6) Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri, Nuray Yıldız, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

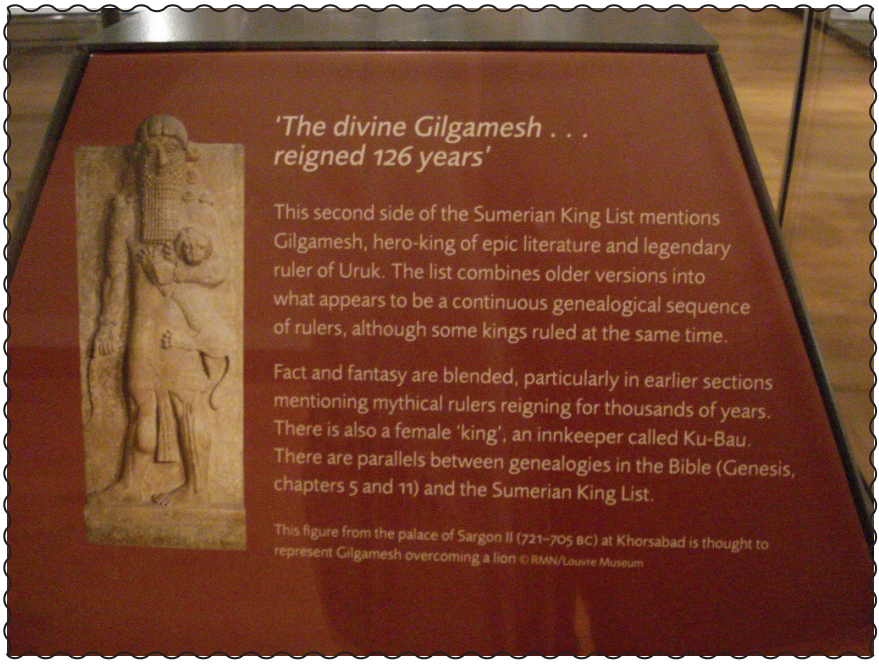

İngiltere Ashmolean Müzesi sergilerinden birinde Gılgamış

British Museum'da Asur zamanından kalma yazı / mektup ve zarfı örneği.

Göbeklitepe'den görünümler.

Bölüm 5

AKILLI SAAT SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ÖNEM SIRALAMASININ YAPILMASI

Alper AYTEKİN[1]
Fatma AKGÜN[2]

1 Prof. Dr. Alper Aytekin, Bartın Üniversitesi, Orcid: 0000-0002-2756-7870
2 Arş. Gör. Fatma Akgün, Bartın Üniversitesi, Orcid: 0000-0002-7380-9463

1. Giriş

Tarihte saatin ilk bilinen kullanımına milattan önce 4000'li yıllarda Mısır'da rastlanmıştır. Mısır'da güneşin hareketini açıklamak için kullanılmaya başlanan saatler yıllar içerisinde pek çok değişim geçirmiştir. 1950'li yıllara kadar kurmalı ve mekanik olarak kullanılan saatler 1950'den sonra günümüzdeki halini almaya başlamıştır. Özellikle 1970 ve 1980'li yıllarda ilk elektronik ve akıllı saatlerin örneklerine rastlanmaktadır.

Bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimler hayatımızın pek çok noktasında kendini hissettirmiştir. Özellikle akıllı cihazlarda yaşanan teknolojik gelişmeler bu cihazların günlük hayatımızın vazgeçilmezleri haline getirmiştir. Bu akıllı cihazların en önemlisi ve hayatımızın her noktasında kolaylık sağlayan akıllı telefonlardır (Ayaz vd., 2019). Akıllı telefonların bu kadar yaygın kullanımı ile birlikte bu cihazla uyumlu çalışabilecek pek çok yeni teknolojide hayatımıza girmiştir (Ayaz vd., 2019). Bu teknolojilerden özellikle akıllı saatler günümüzde yaygın bir kullanıma sahiptir. Günümüzde akıllı saatler hemen hemen bir telefonun yapabildiği tüm işlemleri yapabilmekte ve bunları yaparken de telefonlarla senkronize olarak çalışmaktadır. Günlük hayatta sıklıkla kullanılmasıyla birlikte artık akıllı saat sektörü de hareketlenmiş ve farklı özelliklerde ve türlerde akıllı saatler piyasaya çıkarılmıştır. Cep telefonlarıyla uyumlu olarak çalışması ve günlük aktivitelerin gerçekleştirilmesinde kullanıcıya yardımcı olmasından dolayı akıllı saatler çokça kullanılmaya başlanmıştır.

Bilgi çağı olarak adlandırılan yaşadığımız dönemde ürünler hem farklılaşmış hem de bu farklılaşma teknoloji ile desteklenmiştir. Bu farklılaşmanın başında nesnelerin interneti olarak adlandırılan ve yeni teknoloji gelmektedir. Nesnelerin interneti, internet aracılığı ile kullanıcıdan veri alıp veren ve bu verileri kaydedip saklayabilen cihazlara verilen ismin genel adıdır. Özelliklede yaşanılan pandemi ve sonrası dönemde önemi artan kavramlardan biri internet olmuştur. İnsanoğlu günlük işlerinin tamamına yakınını bir teknolojik alet kullanarak internet aracılığı ile halledebilmektedir. Günlük rutin işlerin gerçekleştirilmesinden oyun ve eğlenceye kadar pek çok alanda hem teknolojiden hem de internetten faydalanılmaktadır (Sönmez Çakır vd., 2018).

Nesnelerin interneti kavramıyla insanoğlunun hayatına pek çok akıllı cihaz girmiştir. Akıllı telefonlar, akıllı saatler, akıllı spor malzemeleri, akıllı takılar ve daha pek çok ürün nesnelerin interneti ile hayatımıza girmiş ve günlük kullanımımızda yerlerini almıştır. Nesnelerin interneti kavramının kullanımı 2015 ve sonraki dönemde her geçen gün artmıştır. Özellikle son yıllarda yaşanan ekonomik krizden dolayı pek çok sektörde küçülme ve daralmalar yaşansa da bu durum akıllı cihaz sektöründe çok

fazla hissedilmemiştir. Bir araştırma şirketi olan CounterPoint'in yaptığı Pazar araştırması sonucuna göre akıllı saat sektörü küresel ölçekte Pazar payını bir önceki döneme göre %30 arttırmıştır. Pazar paylarının her geçen gün artmasıyla birlikte sektörde yoğun rekabet yaşanmaktadır. Firmalar rekabet avantajı kazanabilmek için yeni özellik ve teknoloji kullanımıyla farklılaşmaya ve ürün çeşitliliğine gitmektedir. Bu durum akıllı telefon ve saat sektöründe yaygın olarak yaşanmaktadır. Telefonlarla uyumlu olması ve hatta telefon olarak bile kullanılmasından dolayı akıllı saatler günlük rutinleri gerçekleştirmede önemli role sahiptirler. Hem günlük hayatta yaygın kullanılması hem de bu yaygın kullanımdan dolayı sektörde pek çok çeşidinin bulunmasından dolayı akıllı saat seçimi zor bir karar haline gelmiştir.

Karar verme eylemlerinin zor ve karmaşık olmasından dolayı bu eylemi kolaylaştırmak adına pek çok yöntem geliştirilmiştir (Tüminçin vd., 2019). Bu yöntemlerden en sık kullanılanı çok kriterli karar verme (ÇKKV) metotlarıdır. Bu metot içerisinde pek çok yöntemde bulundurmaktadır. Metot genel olarak kriter ve alternatif sayısının fazla olduğu durumlarda kullanıcıya yol göstermektedir. ÇKKV yöntemleri ile kriter sayısı ne kadar fazla olursa olsun tüm kriterler aynı anda değerlendirilebilmektedir. Yine ÇKKV yöntemleri karar vericiye hem objektif hem de sübjektif yargıları birlikte değerlendirme imkanı tanımaktadır. Metodun kolay ve anlaşılır olması da tercih edilmesinde etkili olmaktadır. ÇÇKV yöntemleri içerisinde kullanımının kolay oluşu ve diğer avantajları Analitik Hiyerarşik Prosesi (AHP) yönteminin literatürde sıklıkla tercih edilmesinde etkili olmaktadır.

AHP yöntemi 1970'li yılların sonralarında Thomas Saaty tarafından ortaya atılmış ve geliştirilmiş bir yöntemdir. Yöntem hem kullanımının kolaylığı hem de karar vericiye sunduğu avantajlar sayesinde sıklıkla kullanılmaktadır(Aytekin, 2017). AHP yönteminde kriterlerin göreceli ağırlıkları belirlenerek karar verme sürecinde kullanılmaktadır. AHP yöntemi de hem nitel hem nicel kriterleri aynı anda değerlendirebilme yeteneğine sahiptir.

Çalışma kapsamında akıllı saat seçimini etkileyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Hazırlanan çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; konuya giriş yapılarak genel bilgiler verilerek konu ve önemi açıklanmaya çalışılmıştır, ikinci bölümde; araştırmada kullanılacak kriterlerin ne olduğu ve nasıl elde edildiğine değinilmiştir, üçüncü bölümde; konuyla alakalı literatür çalışması yapılarak çalışmanın literatürde olmayan yönü kapsam, amaç ve özgün değerine yer verilmiştir, dördüncü bölümde; çalışmada kullanılacak yönteme değinilmiştir, beşinci bölümde; araştırmanın uygulama aşamasına yer verilmiş, altıncı bölümde sonuçlar yorumlanmıştır.

Çalışmada, akıllı saat seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi aşamasında, en çok tercih edilen akıllı saat markaları satış oranlarının yüksekliğine göre belirlenmiştir. Satış oranı en yüksek olan üç marka tercih edilerek bu üç markada çalışan kişilerden uzman görüşü alınması amaçlanmıştır. Uzmanlardan alınan görüşler neticesinde kriter oluşturulmuştur. Görüşler doğrultusunda ortaya çıkan 8 kriterin kullanıcının karar vermesine etki edecek faktörler belirlenmiştir. Çalışmada belirtilen kriterler AHP yöntemi ile kullanılarak alanında uzman olan farklı akıllı saat markası yöneticileri tarafından değerlendirilmiştir. Çalışma sonunda kriterler ağırlıkları bulunarak kullanıcıların karar verme eylemlerinde dikkate almaları için en bir puan sıralaması yapılmıştır.

2. Akıllı Saat Seçiminde Dikkate Alınan Faktörler

Son yıllarda günlük hayatta yaygın olarak kullanılmakta olan akıllı saat seçimini etkileyen pek çok kriter bulunmaktadır. Bu kriterlerden her biri faklı önem derecelerine sahiptir. Karar verme eylemi gerçekleştirilirken bu önem dereceleri göz önüne alınarak karar verilmelidir. Verilen kararlar pek çok açıdan özellikle maliyet ve günlük kullanım açısından önemlidir.

Akıllı saat seçimini etkileyen pek çok faktörün varlığı söz konusu iken kullanıcı bu kriterlerden hangilerine ne derece dikkat etmelidir? Sorusuna cevap aranmaktadır. Kullanıcıların bazıları bu konuda bilinçli yani hangi tercihi yapacakları konusunda fikirleri varken birçok kullanıcının ise bu konuda fikri bulunmamaktadır. Bu durum karar verme eylemini oldukça zorlaştırmaktadır. Özellikle popülerliğinin arttığı son dönemlerde pek çok seçeneğin bulunduğu göz önüne alınırsa bu işlem daha da zor ve karmaşık bir hal almaktadır.

Bu konuda farklı görüşler olsa da çalışma kapsamında kriterler belirlenirken en çok tercih edilen üç marka belirlenmiştir. Bu üç markada yönetici pozisyonunda olan üç kişi uzman olarak seçilerek kriterlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. İlk olarak detaylı bir literatür taraması yapılarak dikkat edilecek tüm kriterler daha önceki çalışmalardan elde edilmiştir. Bu kriterler uzmanların görüşlerine sunularak elimine edilmiş ve kriter sayısının optimum seviyeye indirilmesi istenmiştir. Yine uzmanlara taranan kriterler dışında başkaca kriterlerin olup olmadığı bilgisi sorularak net bir çerçeve belirlenmeye çalışılmıştır.

Uzmanlardan elde edilen görüşler neticesinde Tablo 1'de yer alan sekiz kriter çalışmada kullanılmak üzere belirlenmiştir.

Tablo 1: *Akıllı Saat Seçimini Etkileyen Kriterler*

Kriterler	Açıklama
F	Fiyat
IS	İşletim Sistemi
EO	Ekran Özellikleri
PO	Pil Ömrü
UC	Uygulama Çeşitliliği
AK	Arayüz Kullanımı
M	Marka
T	Tasarım

Yukarıda belirtilen kriterler uzmanların görüşleri doğrultusunda belirlenerek araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir.

3. Literatür Çalışması

AHP yöntemi kullanılarak yapılan ilk çalışma 1970'li yıllarda Thomas L. Saaty tarafından yapılan çalışmadır. Yöntemin anlaşılır ve kullanımının kolay olması gibi sebeplerden ötürü pek çok alanda yaygın olarak kullanılmıştır. Detaylı literatür çalışması yapıldığında konuyla doğrudan ilişkili herhangi bir makale ya da çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden bir takım arama kriterleri eklenerek literatür çalışması genişletilerek tamamlanmıştır.

Yapılan çalışmada amaç daha önce değinilmemiş olan akıllı saat seçimini etkileyen faktörler kapsamlı olarak belirlenmiş ve bu faktörlerin AHP yöntemi kullanılarak önem dereceleri hesaplanmıştır. Tablo 2'de yapılan detaylı literatür çalışması bulunmaktadır.

Tablo2: *ÇKKV Yöntemi Kullanılarak Yapılan Çalışmalar*

Yıl	Yazar/ Yazarlar	**Araştırmanın Bulguları**
2013	Taner	Çalışmada Kastamonu ilinde yaşayanların akıllı telefon seçimini etkileyen kriterler çok değişkenli varyans analizi ile ele alınmıştır.
2014	Erinci ve Sulak	Çalışmada akıllı telefon seçim problemi AHP yöntemi kullanılarak ele alınmıştır.

2014	Bayhan	Çalışmada akıllı telefon seçimi yapmak için çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP yöntemi kullanılmıştır.
2015	Tatlı	Çalışmada Bingöl Üniversitesi öğrencilerinin akıllı telefon seçimi etkileyen faktörler lojistik regresyon yöntemiyle ele alınmıştır.
2016	Keçek ve Yüksel	Çalışmada 18-25 yaş arasındaki nüfusun akıllı telefon seçimi çok kriterli karar verme yöntemlerinden AHP ve PROMETHEE yöntemleriyle ele alınmıştır.
2017	Sağbaş ve Ballı	Hazırlanan çalışmada makine öğrenmesiyle kullanılarak akıllı saatlerde kullanılacak mobil uygulama geliştirilmiştir.
2018	Albayrak ve Erkayman	Çalışmada sporcular için akıllı bileklik seçimi Bulanık Dematel yöntemi kullanılarak ele alınmıştır.
2018	Dilek	Çalışmada Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi öğrencilerinin akıllı telefon seçim problemi ki kare yöntemi kullanılarak ele alınmıştır.
2018	Yıldırım ve Tektaş	Çalışmada akıllı telefon seçimini etkileyen faktörler Faktör analizi kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır.
2019	Perçin ve Pancaroğlu	Çalışmada akıllı telefon seçimi problemi için bütünleşik yapısal eşitlik modeli ve çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP yöntemi kullanılmıştır.
2019	Şahin ve Aydemir	Çalışmada kullanıcıların akıllı telefon seçimini etkileyen kriterler çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP ve gri ilişkisel analiz yöntemi ile ele alınmıştır.
2019	Bulğurcu	Çalışmada MAUT ve CRITIC analizleri kullanılarak akıllı saat tercihinde önemli olan kriterler değerlendirilerek ve marka seçimi yapılmıştır.
2020	Turgut vd.	Çalışmada spor yapanların ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri en uygun akıllı saatin seçimi çok kriterli karar verme yöntemlerinde AHP ve PROMETHEE yöntemleri kullanılarak ele alınmıştır.
2021	Aytekin vd.	Çalışmada YBS öğrencilerinin cep telefonu seçimini etkileyen kriter ve en uygun marka alternatifi belirlenmiştir.
2021	Deringöz vd.	Bu çalışmada endüstriyel alanda kullanılabilecek en uygun akıllı gözlük seçimi çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP, PROMETHEE ve TOPSIS kullanılarak karar vericilere yol gösterilmiştir.
2022	Akıncı vd.	Hazırlanan çalışmada obezite hastaları için en uygun giyilebilir cihazı belirlemek için çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan AHP, TOPSIS ve PROMETHEE yöntemleri kullanılmıştır.

4. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) 1970'li yıllarda Thomas L. Saaty tarafından kullanılabilir hale getirilmiştir (Tüminçin, 2016). AHP objektif ve sübjektif kriterleri (Wu, 2010) bir arada değerlendirebilen matematiksel bir yöntemdir (Dağdeviren ve Eren, 2001). AHP yöntemi çok kriterli karar verme yöntemleri arasında olan yaygın kullanıma sahiptir. AHP yöntemi hem yapısının anlaşılır olması hem de kullanımının kolay olmasından dolayı literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. AHP yönteminin hiyerarşik bir yapıda olmasından dolayı kriterler ve alternatifler arasında ilişki anlaşılırdır. Bu hiyerarşik yapıdaki katmanlardaki tüm ilişkiler tek yönlü olup birbirleri ile ilişkileri bulunmamaktadır (Liberatore ve Nydick, 2008). AHP yönteminde hiyerarşisinin en üstünde amaç yer almaktadır. Sonrasında araştırmada kullanılacak kriterler yer almaktadır. En altında ise karar sürecinde kullanılacak olan alternatifler yer almaktadır (Scholl, 2005). AHP'nin hiyerarşik yapısı Şekil 1'de görüldüğü gibidir.

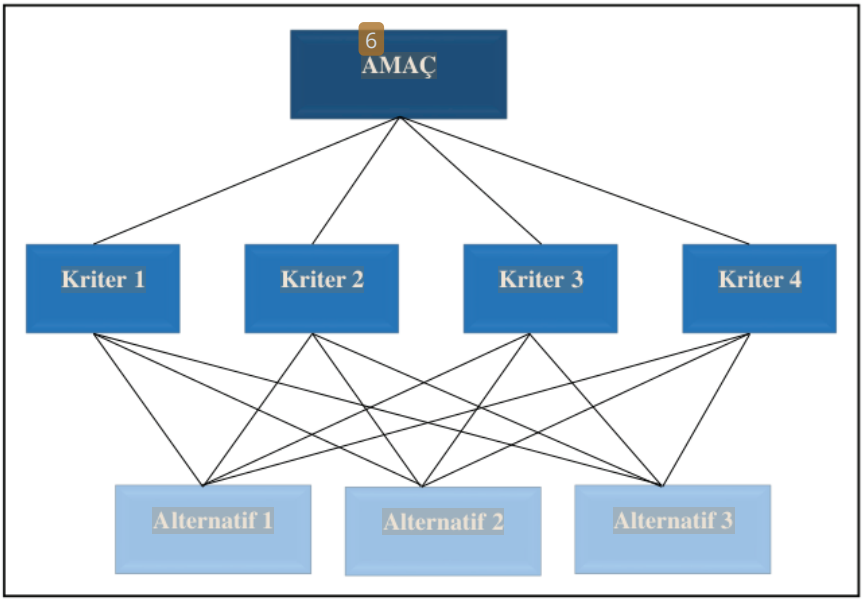

Şekil 1: *AHP Hiyerarşisi*

AHP yöntemi ile hızlı ve etkin kararlar alınabilmektedir. Kriter ve alternatif sayısı az olduğunda karar verme işlemi zor olmasa da bu durum sayı arttıkça oldukça zorlaşmaktadır. Bu noktada AHP yöntemi kullanıcıya ya da karar vericiye hem zaman hem de maliyet avantajı sağlamaktadır. AHP yöntemi altı adımdan oluşmaktadır. Bu adımlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: *AHP Adımları*

AHP Adımları	
1	Problemin tanımlanması
2	Hiyerarşik yapının oluşturulması
3	Kriterler için ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulmasın
4	İkili karşılaştırma matrisinin normalize edilmesi
5	Kriterlerin öz vektör ağırlıklarının hesaplanması
6	Tutarlılık oranının hesaplanması

AHP yönteminde uzman görüşlerinin değerlendirilebilmesi için 1980'li yıllarda Saaty tarafından geliştirilen 1-9 skalası kullanılır. Tablo 4'te kullanılan ölçek yer almaktadır

Tablo 4: *AHP 1 – 9 Ölçeği*

Açıklama	**Önem düzeyi**
Eşit derecede önemli	1
Orta derecede önemli	3
Oldukça Önemli	5
Çok önemli	7
Son derece önemli	9
Ara Değerler	2,4,6,8

AHP yönteminde ilk olarak yukarıda yer alan 1-9 Saaty ölçeği kullanılarak belirlenen kriterler karşılaştırmaya tabi tutulur. Her bir kriter diğer kriterler ile ayrı ayrı karşılaştırılır. Aynı işlemler alternatifler için de gerçekleştirilerek her bir kriter belirlenen alternatifle kıyaslanır. Bu kıyaslama sonucunda hem kriterler hem de alternatifler için bir önem derecesi yani kriter ağırlığı hesaplanmaktadır. Bu işlemler gerçekleştirilirken uygulanacak adımlar ve bu adımda yer alan formüller Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5: *AHP İşlem Adımları*

1- Her bir uzman için karar matrislerinin oluşturulması	$B = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1k} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{l1} & \cdots & x_{lk} \end{bmatrix}$
2- Karar Matrislerinin geometrik ortalamasının bulunması	$C_{nm} = \sqrt[k]{X_{nm}^{(1)} * X_{nm}^{(2)} * \ldots * X_{nm}^{(k)}}$
3- Karar matrisi oluşturulması	$F = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1m} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & \cdots & x_{nm} \end{bmatrix}$
4- Matrisin normalize edilmesi	$c_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{b=1}^{a} x_{bj}^2}}$
5- Ağırlık değerleri elde edilmesi	$w_i = \frac{\sum_{b=1}^{a} C_{ij}}{n}$
6- λ değeri hesaplanması	$\lambda = \frac{\sum \frac{d_i}{w_i}}{n}$
7- (CR) tutarlılığın hesaplanması	$CR = \frac{(\lambda - \mathrm{n})/(\mathrm{n} - 1)}{RI}$

Tablo 6: *Rassal Index (RI) Değerleri*

Kriter Sayısı	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI Değeri	0	0	0,52	0,89	1,11	1,25	1,35	1,40	1,45	1,49

AHP'nin önemli kararlarından biri olan tutarlılık analizinde amaç karar vericinin kriterler arasında karşılaştırma yaparken tutarlı davranıp davranmadığının belirlenmesidir (Tüminçin, 2016). Tutarlılık yani CR değerinin <0.1'in altında olması gerekmektedir. Eğer oran büyük çıkıyorsa ikili karşılaştırma matrisine dönülerek kontrol edilmelidir. Yapılan çalışmada belirlenen kriter sayısının fazla olması analizde tutarlı sonuçlar çıkma olasılığını düşürmektedir (Kwiesielewicz ve Uden, 2004: 712-712).

5. Uygulama

a. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hazırlanan çalışmada kullanıcılar için akıllı saat seçiminde dikkat edilmesi gereken kriterler ele alınarak ağırlıklandırılması yapılmıştır. Karar verici için karar verme eylemleri zor bir süreçtir. Çünkü çok sayıda alternatif ve kriter değerlendirilerek en iyi sonuç alınmaya çalışılmaktadır. Yapılan araştırmada amaç bu karmaşık süreçte kullanıcıya yol göstermektir. Uzmanlardan alınan görüşler yardımıyla karar vericiye yol göstermek hedeflenmiştir.

Detaylı literatür çalışması yapıldığında akıllı saat seçim problemi ile ilgili çok sayıda çalışma olmadığı sadece birkaç çalışmanın bulunduğu ve bulunan çalışmaların direkt olarak bu konuyla alakalı olmadığına dikkat edilmiştir. Bu noktada araştırma yaygın etki sağlaması konusunda önem arz etmektedir.

b. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada kriter ağırlıklarını değerlendirme noktasında farklılıklara yol açabilecek bazı koşullar göz önüne alınarak araştırma bu kapsamda ilerletilmiştir. Bu sınırlılıklar "marka" ile ilgili sınırlamalardır. Görüşleri alınacak uzmanlar farklı akıllı saat firmalarında görev yapmaktadır. Çalışmayı kendi marka özelliklerine yönlendirebilme ihtimalini ortadan kaldırmak için görüşleri alınacak uzmanlar farklı marka yöneticilerinden seçilmiştir.

c. Araştırmanın Bulguları

Araştırmada ana kriter ve alt kriterlerin önem derecesinin belirlenmesi için AHP yöntemine başvurulmuştur. 1-9 ölçeği kullanılarak uzman görüşleri elde edilmiştir. Farklı görüşleri ve özellikleri yansıtmak adına üç farklı firmada çalışan uzmanın görüşüne başvurulmuştur.

1. Adım: Uzmanların görüşleri geometrik ortalama ile birleştirilerek tek ikili karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur. Ana kriterler için oluşturulan ikili karşılaştırma matrisi Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Kriterlerin Geometrik Ortalama Matrisi

Kriterler	F	IS	EO	PO	UC	AK	M	T
F	1,00	0,41	0,69	0,33	0,69	0,69	0,34	0,41
IS	2,47	1,00	2,08	0,69	3,00	1,44	0,69	3,00
EO	1,44	0,33	1,00	0,33	1,00	0,33	0,33	3,00
PO	3,56	0,69	3,00	1,00	5,00	3,00	3,00	3,00
UC	1,00	0,33	0,33	0,33	1,00	0,33	0,20	0,33
AK	1,00	0,33	3,00	0,33	3,00	1,00	0,33	1,00
M	2,08	0,33	3,00	0,33	3,00	3,00	1,00	3,00
T	1,44	0,33	3,00	0,33	3,00	3,00	0,33	1,00

2. Adım: Ana kriterleri değerlendirmek için normalleştirilmiş bir karar matrisi oluşturulur.

Tablo 8: *Kriterlerin Normalize Karşılaştırmaları*

Kriterler	F	IS	EO	PO	UC	AK	M	T
F	0,07	0,11	0,04	0,09	0,04	0,05	0,05	0,03
IS	0,18	0,27	0,13	0,19	0,15	0,11	0,11	0,20
EO	0,10	0,09	0,06	0,09	0,05	0,03	0,05	0,20
PO	0,25	0,18	0,19	0,27	0,25	0,23	0,48	0,20
UC	0,07	0,09	0,02	0,09	0,05	0,03	0,03	0,02
AK	0,07	0,09	0,19	0,09	0,15	0,08	0,05	0,07
M	0,15	0,09	0,19	0,09	0,15	0,23	0,16	0,20
T	0,10	0,09	0,19	0,09	0,15	0,23	0,05	0,07

3. Adım: Ana kriterlerin ağırlık değerleri hesaplanır.

Tablo 9: *Kriterlerin Ağırlık Değerleri*

Kriterler	F	IS	EO	PO	UC	AK	M	T
Ağırlıklar	0,06	0,17	0,08	0,26	0,05	0,10	0,16	0,12

4. Adım: Ağırlıklandırma işleminden sonra modelin tutarlılığını test etmek için CR değeri bulunur.

Tablo 10: *Kriterlerin Tutarlılık Değerleri*

Lamda	CI	CR	
8,739	0,106	0,075	<0,10

Modelin tutarlılığını test etmek için CR değerli hesaplanarak tutarlılık analizi yapılmıştır. Yapılan analizde CR değeri 0,07 < 0,1 olduğundan modelimiz tutarlı çıkmıştır.

6. Sonuç

Bilişim çağı olarak adlandırılan bu dönemde teknoloji hayatın her noktasında yer almaktadır. Teknolojinin insan hayatının bu kadar odağında olmasıyla beraber sektörlerde bu noktalara kaymışlardır. Firmalar arasındaki rekabet daha da yoğunlaşmıştır. Bu nedenle firmalar varlıklarını devam ettirebilmek için daha fazla çaba sarf etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu çaba her ne kadar üreticiler için zor olsa da tüketici açısından oldukça olumlu sonuçlara neden olmaktadır. Üreticiler artık tüketici istek ve ihtiyaçlarına daha fazla önem vererek tüketicileri odak haline getirmişlerdir.

Günümüzde tüketicilerin istek ve arzularına daha yakın mamuller üretilmektedir. Bu durum pazarda bulunan mal çeşitliliğini arttırmıştır. mal çeşitliliğinin artması ise olumlu bir durum olsa da karar vericiler için olumsuz durumlara yol açabilmektedir. Artan çeşitlilik karar verme noktasında daha fazla kriterin göz önünde bulundurulmasına neden olmaktadır. Bu durum karar verme eylemini zor ve karmaşık bir hale getirmektedir. Tüketici konumundaki karar vericilerin doğru ve etkin karar verebilmeleri için ellerindeki bilgiyi en verimli şekilde kullanmaları gerekmektedir. Bu durumda tüketicileri karmaşık bir sürecin içerisine sokmaktadır.

Yapılan çalışmada son dönemlerde yoğun olarak kullanılan ve artık birçok bilgiyi takip edebilme imkanı sunan akıllı saat seçim problemi ele alınarak seçimi etkileyen kriterlerin önem aralıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada literatürde yer almayan ve uzman görüşleri doğrultusunda çalışmaya dahil edilmiş kriterler bulunmaktadır. Bu nedenle literatüre katkı sağlanmıştır. Çalışmanın sona ermesiyle ortaya çıkan sonuçlar ile ayrım yapılmaksızın tüketicilerin seçecekleri akıllı saatlerde dikkat edecekleri kriterlerin önem dereceleri bulunarak karar vericiye ışık tutması ve karar verme işlemini daha kolay yapması beklenmektedir.

Bu çalışmada uzmanlardan alınan bilgiler doğrultusunda akıllı saat seçiminde göz önüne alınacak kriterler belirlenirken dünya genelinde en çok satılan üç akıllı saat markası satış oranlarına göre belirlenerek bu üç firmada belirlenen uzmanlardan görüşler alınmıştır. Nihayetinde ortaya karar vericilerin değerlendirmesi için fiyat (F), pil ömrü (PO), işletim sistemi (IS), ekran özellikleri (EO), uygulama çeşitliliği (UC), arayüz kullanımı (AK), marka (M) ve tasarım (T) olmak üzere sekiz ana kriter oluşturulmuştur.

Çalışmada 8 ana kriter ağırlık değerleri uzmanlardan alınan görüşler neticesinde belirlenmiştir. Kriterlerin ağırlık değerleri incelendiğinde uzmanların en çok önem verdiği kriter PO olup bu sıralama IS, M, T, AK, EO, F ve UC şeklinde devam etmektedir. PO, IS ve M kriterleri diğer kriterlere göre daha yüksek çıkarak bu üç kriter ağırlıkların %59'unu oluşturmaktadır. Uzmanlara göre akıllı saat tercih edilirken en çok önem verilen kriterler PO, IS ve M olup bu kriterlerin uygunluğu diğer kriterleri olumlu olarak etkileyecektir. Uzmanlardan görüşleri ile değerlendirilen kriterlerin ağırlıkları Şekil 2'de verilmiştir.

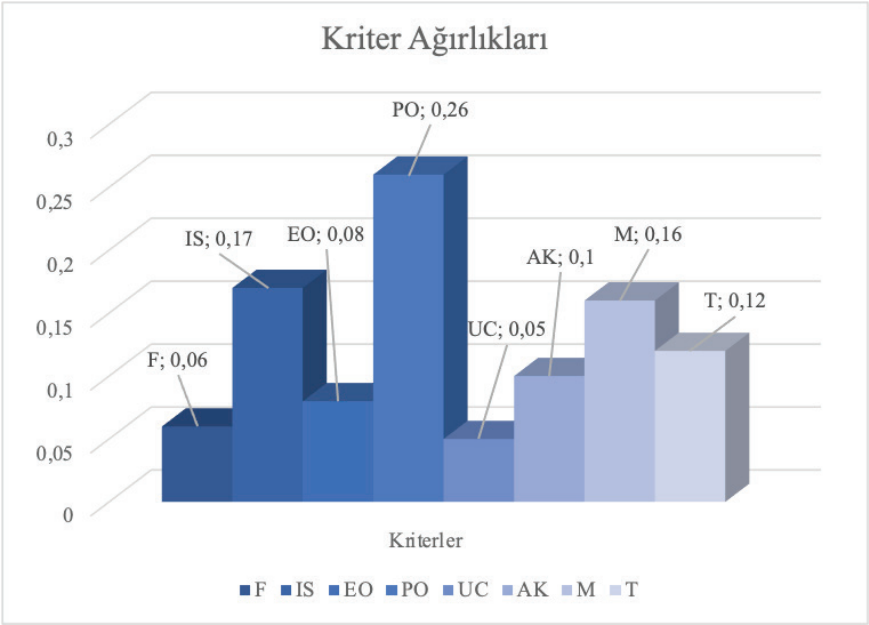

Şekil 2: *Kriter Ağırlıkları*

Çalışmadaki alt kriterler incelendiğinde;

Literatürde yer alan bilgiler ve uzman görüşlerine göre akıllı saat seçiminde önemli noktaların başında cihazın pil ömrünün geldiği görülmektedir. Sonraki çalışmalarda belirlenen kriterler farklı karar verme yöntemleri ile değerlendirilerek ortaya çıkabilecek farklılıklar incelenebilir ve yöntemler birbiri ile kıyaslanabilir. Yine belirlenen kriterler doğrultusunda alternatif seçim işlemi de eklenebilir.

KAYNAKÇA

Akıncı, B. N. , Danışan, T. & Eren, T. (2022). Obezite Hastaları İçin Giyilebilir Teknolojilerin ÇKKV Yöntemleri İle Seçimi. Politeknik Dergisi, 25 (3), 947-957.

Ayaz, A., Aytekin, A., & Tüminçin, F. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Akıllı Telefon Seçimi. SADAB 5th International Social Research and Behavioral Sciences Symposium.

Ayaz, A., Aytekin, A., & Tüminçin, F. (2019). Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci ile Cep Telefonu Seçimi. SADAB 5th International Social Research and Behavioral Sciences Symposium

Aytekin, A., Akgün, F. Ve Aydoğan, H. (2021). Bartın Üniversitesi Yönetim Bilişim Sistemleri Öğrencilerinin Cep Telefonu Seçiminin Analitik Hiyerarşik Süreç Ve Bulanık Analitik Hiyerarşik Süreç Yöntemleri Kullanılarak Belirlenmesi. Bireyden Yapay Zekaya Sosyoekonomik ve Kültürel Çalışmalar, Akademisyen Yayınevi, Ankara.

Aytekin, A., (2017). Academic Staff Performance Evaluation (Analytical Hierarchy Process) and Software Package Preparation with AHP, Journal of Advanced Engineering and Management Research (IJAEMR), 2(4), 1127-1147.

Bayhan, M. & Bildik, T. (2016). Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden Analitik Hiyerarşi Süreciyle Akıllı Telefon Seçimi. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 6 (3).

Bulğurcu, B. (2019). Çok Nitelikli Fayda Teorisi ile CRITIC Yöntem Entegrasyonu: Akıllı Teknoloji Tercih Örneği. OPUS International Journal of Society Researches, 13 (19), 1930-1957.

Dağdeviren, M., Akay, D., Kurt, M. (2004). İş Değerlendirme Sürecinde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Uygulaması. Gazi Üniversitesi Mühendislik Ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt 19(2), Ankara, 131-138.

Deringöz, A. , Danışan, T. & Eren, T. (2021). Endüstriyel Giyilebilir Teknolojilerin ÇKKV Yöntemleri ile Değerlendirilmesi ve Seçimi. Ergonomi, 4 (1), 10-21.

Dilek, Ö. (2019). Akıllı Telefon Kullanım Tercihlerini Etkileyen Faktörler: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33 (1), 203-218.

Erinci, F. & Sulak, H. (2014). Analitik Hiyerarşi Proses İle Akıllı Telefon Seçimi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19 (4), 225-239.

Keçek, G. & Yüksel, R. (2016). Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve Promethee Teknikleriyle Akıllı Telefon Seçimi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (49), 46-62.

Kwiesielewicz, M., Van Uden, E. (2004). Inconsistent and Contradictory Judgements in Pairwaise Comparison Method in the AHP. Computers & Operations Research, Cilt:31 Sayı:1.

Liberatore, M. J. & Nydick R. L. (2008), The Analytic Hierarchy Process in Medical and Health Care Decision Making: A Literature Review‖, European Journal of Operational Research, 189 (1), 194-207.

Albayrak, Ö. & Erkayman, B. (2018). Bulanık Dematel Ve Edas Yöntemleri Kullanılarak Sporcular İçin Akıllı Bileklik Seçimi, (1) 92–102. Ergonomi.

Perçin, S. & Pancaroğlu, M. S. (2019). Akıllı Telefon Seçim Faktörlerinin Bütünleşik Yapısal Eşitlik Modeli-Analitik Hiyerarşi Süreci ile İncelenmesi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (23) 113-130.

Saaty, T. L. (1980). "The Analytic Hierarchy Process", Mcgraw-Hill International Book Company, New York S. 54.

Sağbaş, E. A. & Ballı, S. (2017). Akıllı Saat Algılayıcıları ile İnsan Hareketlerinin Sınıflandırılması. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 21 (3), 980-990.

Sönmez Çakır, F., Aytekin, A. ve Tüminçin, F., (2018), Nesnelerin İnterneti ve Giyilebilir Teknolojiler, Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, C:4, S:5, s.84-95.

Şahin, Y. & Aydemir, E. (2019). Akıllı Telefon Teknik Özellik Önem Derecelerinin AHP Ağırlıklı Gri İlişkisel Analizi Yöntemi İle Belirlenmesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14 (1), 225-238.

Taner, N. (2013), "Kullanıcılarının Akıllı Telefonları Değerlendirmeleri: Kastamonu Şehir Merkezinde Bir Uygulama", Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi, Sayı.1, (127-140).

Tatlı, H. (2015). Akıllı Telefon Seçiminin Belirleyicileri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (2), 549-567.

Turgut, Z. N. , Danışan, T. & Eren, T. (2020). Spor yapanlar için en uygun akıllı saatin AHP ve PROMETHEE yöntemleri ile seçimi. Uluslararası Beden Eğitimi Spor ve Teknolojileri Dergisi, 1 (2), 1-11.

Tüminçin, F. (2016). Analitik Hiyerarşik Proses (AHP) İle Bir Karar Destek Sistemi Oluşturulması: Bir Üretim İşletmesinde Uygulama (Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Tüminçin, F., Aytekin, A., & Ayaz, A. (2019, October). Veri madenciliğinde karar ağacı algoritması. SADAB 5th International Social Research and Behavioral Sciences Symposium, Tbilisi, Georgia.

Yıldırım, A. ve Tektaş, N. (2018). Akıllı Telefon Satın Alma Tercihlerini Etkileyen Belirleyiciler Üzerine Bir Araştırma, II. International Symposium on Economics, Finance and Econometrics, December 6-7, Bandırma/Balıkesir.

Wu, F. (2010), Housing Environment Preference of Young Consumers in Guangzhou, China: Using The Analytic Hierarchy Process Property Management, 28 (3), 174–192.

Bölüm 6

YÖKTEZ'DE BAĞIMLILIK TEDAVİSİ HAKKINDA HAZIRLANMIŞ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ[1]

Hakan KARAMAN

1 Hakan Karaman, Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, karamannhakann@gmail.com , ORCİD: 0000-0002-5729-6012

Bağımlılık en genel anlamıyla, bir maddeye karşı kişinin kendini geri çekilmiş hissetmesine yol açabilen psikolojik bir tepki olarak değerlendirilmektedir (Preyde ve Adams, 2008:). Bu bağlamda , kişinin fiziksel ve psikolojik işlevlerini harekete geçirecek bir maddeye olan ihtiyacı olarak da ifade edilebilir (Carpenter, 2011; akt Preyde ve Adams, 2008:). Ögel (2001: 17) *ise bağımlılığı, ""kişinin kullandığı maddeyi birçok kez bırakma girişiminde bulunmasına rağmen bırakamaması, giderek madde dozunu arttırması, kullanmayı bıraktığında yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkması, zararlarını görmesine rağmen madde kullanmayı sürdürmesi, zamanının büyük b.lümünü madde arayarak geçirmesi"* olarak tanımlanır. Uluslararası Hastalık Sınıflandırması Versiyon 10 (ICD- 10) tanı kriterleri ise bağımlılık yerine "zararlı kullanım" kavramını tercih ederek, bunu kişiye fiziksel ve ruhsal yönden zarar veren maddelerin kullanımı olarak açıklamaktadır (Cacciola ve Woody, 2005; akt. Polat, 2012: 33).

Genel olarak tanımlarda da görüldüğü üzere bağımlılık, fiziksel ve psikolojik parametreleri aynı anda içeren bir sorundur. Bağımlılığın fiziksel boyutu ilgili madde kullanılmadığında, eski kullanımlara bağlı olarak beyin yapısında oluşan bozulmalara bağlı olarak kişinin yoksunluk yaşamasını ve devam eden kullanımlarda alkol ya da madde miktarının sürekli olarak arttırmasını; yani kullanıcı bedeninin bu yöndeki fiziksel kullanım arzusunu ifade etmektedir. Böylesi durumlarda yoksunluk talebi karşılanmadığında uykusuzluk, kusma, baş ağrısı, terleme, kasılma, bulantı, iştahsızlık gibi fiziksel belirtiler görülebilmektedir (Köknel, 1998: 17-18). Psikolojik boyut ise kişinin haz alma ve doyum sağlamak amacıyla alkol ve madde kullanımına olan eğilimini ifade etmektedir (Ögel, 2010). Yine Laudet ve arkadaşları da (2009) psikolojik boyutu sürekli kullanmaya yönelik ister ve arzunun varlığı ile açıklamaktadır.

Bağımlılık tedavisi, kullanıcı ile madde türünün özelliklerine göre birçok faktör nedeniyle geniş bir alanı içine almaktadır. Kullanılan maddenin türü, maddenin kullanım miktarı, kişinin özellikleri ve diğer patolojik durumlar değerlendirildiğinde tedavi sürecine göre değişiklik göstermektedir. (Beyazyürek ve Şatır, 2000: 54). Bağımlılık tedavisinde amaç bireyin bağımlı olmadan önceki sağlıklı yaşamına ve iyilik halinin bağımlılık yapıcı madde olmadan sürdürebilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe yönelik bağımlı bireyi ilaç tedavilerine, bireysel ve grup terapileri ile psikososyal yaklaşımlar kullanılarak multidisipliner bir çalışma yapılmaktadır (Uluğ, 2019).

Alkol ve madde bağımlığında tedavi süreçleri: tıbbi tedavi, psiko-sosyal tedavi ile birlikte sosyal rehabilitasyon programlarından oluşmaktadır (Köknel, 1998). Tıbbi tedavi, kısa ve uzun süreli ilaç tedavisi olmak üzere bağımlının kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan fiziksel ve ruhsal sorunların ortadan kaldırılması ve yoksunluk belirtilerinin kontrol

edilmesine yöneliktir (Erükçü Akbaş ve Mutlu, 2016). Sosyal rehabilitasyonun temel amaç ise bağımlının topluma adapte edilerek toplumsal rollerinin kazandırılması ve sosyal işlevselliğini yerine getirmektir (Savaşan, 2010). Psiko-sosyal tedavide ise bağımlının madde kullanmasına tekrar başlamasının engellenmesine yönelik bireysel becerilerin kazandırıldığı, yeni davranışların yer aldığı, sosyal çevresiyle ilişkilerinin geliştirildiği bireysel ve grup terapilerinin yer aldığı tedavi yöntemidir (Öğel, 2001).

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı Ulusal Tez Merkezi'nde bağımlılık tedavisi hakkında hazırlanmış lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik olarak analiz edilmesidir. Temel olarak bibliyometri, akademik çalışmaların çeşitli unsurlar bağlamında analiz ve istatistik yardımıyla incelenmesidir. Bu doğrulta bibliyometrik çalışmalar tanımlayıcı nitelikte (belirli aralıkta yayınlanan çalışmaların incelenmesi) olabileceği gibi değerlendirici nitelikte de (gelecek çalışmaları ne yönde etkileyebileceğinin incelenmesi) olabilmektedir (Mc Burney ve Novak, 2002). Bu çalışma tanımlayıcı nitelikte bibliyometri tanımına daha yakın tarzda bir araştırmayı içermektedir.

Çalışmanın veri toplama sürecinde Ulusal Tez Merkezinin arama sekmesinde bağımlılık tedavisiyle ilişkilenebilecek anahtar kavramlar yazılarak ilgili yayınlara erişilmiştir. Bu anlamda "uyuşturucu", "madde", "alkol", "bağımlılık", "bonzai", "sentetik", "esrar" anahtar kavramları "tedavi", "rehabilitasyon", "iyileşme" gibi kavramlarla çaprazlama olarak taranmıştır. Bu doğrultuda 10.11.22 – 15.11.22 tarihleri arasında erişilen 126 lisansüstü çalışma, araştırmaya dahil edilmiştir. Ulaşılan tez çalışmaları, tez türü, sayfa sayısı, yayın tarihi, üniversite, anabilim dalı ve enstitü bilgisi, araştırma yöntemi, veri toplama yeri, katılımcı profili ve bağımlılık türleri açısından analiz edilmiştir.

BULGULAR

Ulusal Tez Merkezi'nde bağımlılık tedavisi alanında hazırlanan lisansüstü tez çalışmaları incelendiğinde konuyla ilgili 126 çalışmanın mevcut olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmalar arasında 74 çalışmayla yüksek lisans tezlerinin tüm tezlerin yaklaşık %59'una karşılık geldiği anlaşılmıştır. Ardından 40 çalışmayla tıpta uzmanlık tezlerinin yaklaşık %32 oranla öne çıkan tez türü olduğu anlaşılmıştır. Doktora çalışmalarının ise 12 çalışmayla tüm tezler içerisinde %9'luk bir paya sahip olduğu görülmüştür. Hazırlanan tezlerin sayfa sayılarına bakıldığında ise tüm çalışmaların yaklaşık %85'inin 150 sayfadan az olacak şekilde hazırlandığı görülmektedir. Bu grup içinde kalan 107 tezin yaklaşık %60'ının yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olduğu belirlenmiştir. Konuyla ilgili detaylı tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Tez Türleri ve Sayfa Sayısı

Tez Türü/Sayfa Sayısı	50-99 sayfa	100-149 sayfa	200-249 sayfa	250 ve üstü sayfa	**Toplam**
Yüksek Lisans	33	31	8	1	**74**
Doktora	1	5	4	1	**12**
Tıpta Uzmanlık	16	21	2	1	**40**
Toplam	**50**	**57**	**14**	**3**	**126**

Hazırlanan tez çalışmalarının yıllara göre dağılımına bakıldığında ise 2017 yılı itibariyle belirgin biçimde bu konudaki tez çalışmalarının arttığını söylemek mümkündür. Genel olarak tablo incelendiğinde 2017 yılı öncesinde bağımlılık tedavisiyle ilgili 30 tez çalışmasının hazırlandığı görülürken bu sayı toplam tez çalışmalarının yaklaşık %24'üne karşılık gelmektedir. Diğer yandan bu yılların hiç birinde 10 ve üzeri tez çalışmasının hazırlanmamış olduğu görülmektedir. 2017 ve sonrası süreçte ise 15 Kasım 2022 itibariyle 96 tez çalışmasının hazırlanmış olduğu anlaşılırken son 7 yılda bağımlılık tedavisine ilişkin olarak lisansüstü çalışma eğilimin arttığını söylemek mümkündür. Öyle ki 2017 ve sonraki her yılda 10'dan fazla tez çalışmasının olduğu görülmektedir. 2018 yılı, belirlenen 22 tez çalışmasıyla bu konuda en çok tezin hazırlandığı yıl olarak dikkat çekmekte iken takip eden yıllarda 2020-2021 arası hariç konuyla ilgili tez sayısındaki artışın azalma eğilimi göstermektedir. Buna rağmen 15 Kasım 2022 itibariyle sonlanan veri toplama süreci itibariyle 11 çalışmanın belirlendiği görülmektedir. Dolayısıyla 2017 ve sonrasındaki trendin azalarak da olsa devam ettiğini söylemek mümkündür. İlgili tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Tez Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

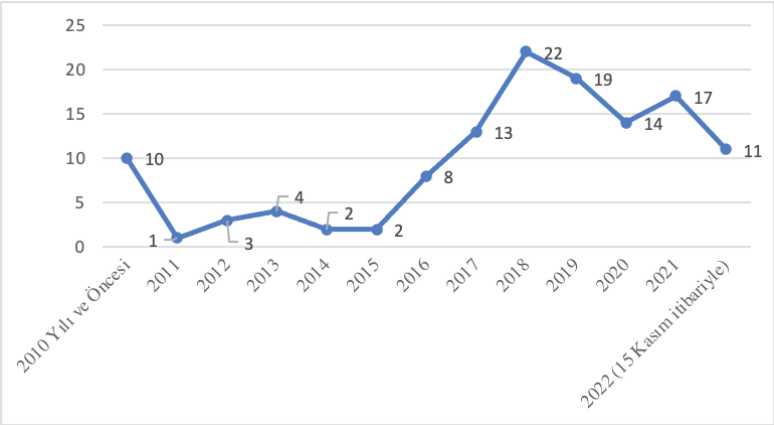

Ulusal Tez Merkezi'nde bağımlılık tedavisiyle ilgili olarak hazırlanan tezlere üniversite bazlı baktığımızda Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi ve Ege Üniversitesi belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Bu üç üniversite içerdiği toplam 45 tezle toplam tez sayısının yaklaşık %36'sını teşkil etmektedir. 15 Kasım 2022 itibariyle Üsküdar Üniversitesi, bu alanda içerdiği 20 tez çalışmasıyla bağımlılık tedavisiyle ilgili olarak en çok lisansüstü tezin hazırlandığı üniversite konumundadır. Ardından Sağlık Bilimleri Üniversitesi 14 ve Ege Üniversitesi 11 lisansüstü çalışmayla sıralamayı takip etmektedir. Bu konuya ilişkin tablo, üç ve üzeri sayıdaki tez çalışmalarını içerecek şekilde aşağıdaki gibidir:

Tablo 3: Üniversitelere Göre Tez Sayıları

Üniversitelere Göre Tez Sayısı	Sayı
Üsküdar Üniversitesi	20
Sağlık Bilimleri Üniversitesi	14
Ege Üniversitesi	11
Hacettepe Üniversitesi	8
Beykent Üniversitesi	7
İstanbul Üniversitesi	7
Haliç Üniversitesi	5
Gaziantep Üniversitesi	4
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	4
Ankara Üniversitesi	3
Diğer Üniversiteler	43
Toplam	126

Çalışmaların hazırlandığı anabilim dalı/enstitü dağılımına bakıldığında Psikoloji ABD, içerdiği 21 tez çalışmasıyla bağımlılık tedavisiyle ilgili en çok tezin hazırlandığını anabilim dalı olarak belirlenirken tüm tez çalışmalarının yaklaşık %17'sini içermektedir. Ardından 13'er çalışmayla Aile Hekimliği ve Psikiyatrı ABD, bu sırayı takip etmektedir. Devam eden sırada Klinik Psikoloji 11, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları ve Sosyal Hizmet ABD 10'ar tez çalışmasıyla bu alanda ilgi ve üretimin yoğun olarak öne çıktığı anabilim dalları olarak belirlenmiştir. Diğer yandan enstitü bilgilerine bakıldığında Sosyal Bilimler Enstitüsü 34 tez çalışmasıyla bu alanda en çok lisansüstü tezinin hazırlandığı enstitü olurken tek başına tüm tezlerin yaklaşık %27'sini teşkil etmektedir. Takip eden sıralamada Sağlık Bilimleri Enstitüsü 32 ve Tıp Fakültesi 24 tez çalışmasıyla bu alan-

daki lisansüstü çalışmaların yoğunlaştığı enstitüler olmuştur. İlgili tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 4: *Anabilim Dalı/Enstitü Dağılımına Göre Tez Sayıları*

Ana Bilim Dalı/Enstitü	**Bakırköy EAH**	**Erenköy**	**Lisansüstü Eğitim**	**Sağlık Bilimleri**	**Sosyal Bilimler**	**Tıp Fakültesi**	**Diğer Enstitüler**	**Toplam**
Psikoloji			7		13		1	**21**
Aile Hekimliği						8	5	**13**
Psikiyatri		2		3		8	-	**13**
Klinik Psikoloji					11		-	**11**
Ruh Sağlığı ve Hastalıkları	2	1		1		5	1	**10**
Sosyal Hizmet				4	6		-	**10**
Bağımlılık Danışmanlığı ve Rehabilitasyon				8			-	**8**
Hemşirelik			1	5			-	**6**
Sosyal Bilimler							4	**4**
Diğer	3	2	2	11	4	3	5	**30**
Toplam	**5**	**5**	**10**	**32**	**34**	**24**	**16**	**126**

Ulusal Tez Merkezi'nde bağımlılık tedavisine ilişkin yürütülen lisansüstü çalışmaların tümümün araştırma çalışması olduğu görülmüştür. Araştırma yöntemleri açısından bakıldığında 109 çalışma ile tüm çalışmaların yaklaşık %87'i nicel araştırma desenine göre kurgulanmıştır. Nitel araştırma deseni kullanılan çalışmalar ise yalnızca 13 çalışma ile sınırlı kalırken tüm çalışmaların %11'ini kapsamaktadır. Her iki araştırma deseninin kullanıldığı karma desen araştırmalar ise 4 çalışma ile sınırlı kalmıştır.

Tablo 5: *Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılım*

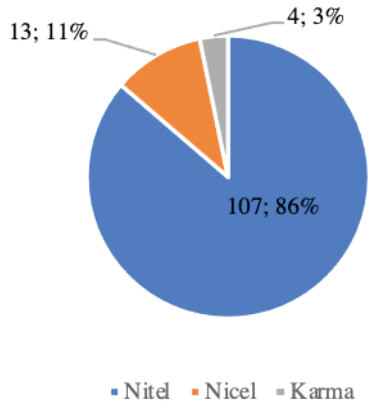

Araştırma verilerinin toplandığı yerler açısından bakıldığında ise çeşitli kurum/kuruluş yapıları söz konusudur. Bu anlamda çalışmaların çok büyük kısmı bağımlılık tedavi sürecinde etkinliği olan kurumlar ortamında yürütülmüştür. Bu açıdan 126 çalışmanın 47si, yani yaklaşık %38'i, verileri AMATEM ve ÇEMATEM gibi doğrudan bağımlılık tedavisiyle ilgilenen kamu kuruluşlardan toplamıştır. Bu çalışmaların 42'si nicel, 4'ü nitel ve bir tane karma desen olarak hazırlandığı görülmüştür. Ardından psikiyatri kliniği, bağımlılık tedavi ünitesi gibi alt birimleri içeren hastaneler, verilerin en sık toplandığı ikinci yer olarak belirlenmiştir. Bu anlamda 46 çalışma ile tüm çalışmaların yaklaşık %37'si hastane ortamlarından toplanmıştır. Bunların da 43'ü nicel ve 3'ü nitel araştırma desenine uygun olan çalışmalarda değerlendirildiği görülmüştür. AMATEM/ÇEMATEM ve hastane verilerinin birbirine oldukça yakın olduğu görülmekte iken tüm çalışmaların yaklaşık %75'inin bu ortamlarda yürütüldüğü görülmektedir. Bunların yanında daha çok ayaktan tedavi modelinin öne çıktığı tedavi kuruluşlarının kullanıldığı çalışma sayısının 19 olduğu belirlenmişken bu sayı, tüm çalışmaların yaklaşık %15'ine karşılık gelmektedir. Bağımlılık tedavisi ile ilgilenen kuruluşların yanı sıra denetimli serbestlik birimleri de tamamı nicel araştırma deseniyle hazırlanmış 8 tez ile öne çıkan bir diğer veri toplama sahası olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 6: *Veri Toplama Yeri/Çalışma Yöntemi Dağılımı*[1]

Veri Toplama Yeri/Çalışma Yöntemi	Nicel	Nitel	Karma	Toplam
AMATEM/ÇEMATEM	42	4	1	47
Hastane	43	3	-	46
Tedavi Merkezleri	14	3	2	19
Denetimli Serbestlik	8	-	-	8
Diğer (Adsız Alkolik/Narkotik, İnternet, Üniversite)	4	-	-	4
Belirtilmemiş*	1	3	1	4

Ulusal tez merkezinde bağımlılık tedavisiyle ilgili olarak hazırlanan 126 çalışmada değerlendirilen katılımcıların cinsiyet, yaş ve katılımcı profil dağılımı aşağıdaki tabloda derlenmiştir. Buna göre tüm çalışmalarda toplamda 38.176 katılımcı verisi değerlendirilirken bu sayının 30.223'ü, yani yaklaşık %80'i, erkek katılımcılara ait veriler olmuştur. Kadın katılımcıların sayısı ise 7769 iken bu sayı da toplam katılımcıların yaklaşık %20'sine karşılık gelmektedir. Yani yürütülen her beş çalışmanın dördü erkeklerle, biri kadınlarla yürütülmüştür.

Profil açısından bakıldığında katılımcılar kullanıcı, kullanıcı yakını/aile ve kullanımla ilgisi olmayan gruplar (öğrenci, profesyoneller vd.) olarak kategorize edilmiştir. Kullanıcı olanlar ise 18 yaş altı ve 18 yaş üstü olarak ayrıca sınıflandırılmıştır. Buna göre tüm kategorileri içeren tablo aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

Tablo 7: *Çalışma Gruplarına Göre Dağılım*

Çalışma Grupları	**Erkek**	**Kadın**	**Belirlenemeyen**	**Toplam**	**İlgili çalışma sayısı**
Sadece 18 Yaş Üstü Kullanıcı	19487	3825	184	23496	**92**
Hem 18 Yaş Altı Hem 18 Yaş Üstü Kullanıcı	8967	2725	-	11692	**8**

1 Bu tablo, tezlerde kullanılan veri toplama alanlarını göstermektedir. Kimi çalışmalarda veri toplama alanı olarak birden fazla yer kullanıldığından tabloda kimi çalışmalar mükerrer olarak ifade edilmiştir.

Kullanımla doğrudan ilgisi olmayan gruplar (öğrenci, profesyoneller vd.)	870	898	-	1768	**6**
Sadece 18 Yaş Altı Kullanıcı	569	160	-	729	**6**
18 Yaş Üstü Kullanıcı ve Kullanıcı Yakını/ Aile	196	53	-	249	**2**
18 Yaş Altı Kullanıcı ve Kullanıcı Yakını/ Aile	61	41	-	102	**2**
18 Yaş Üstü Kullanıcı- ve Kullanımla doğrudan ilgisi olmayan gruplar (öğrenci, profesyoneller vd.)	38	21	-	59	**1**
Sadece Kullanıcı Yakını/Aile	35	46	-	81	**2**
Belirlenemeyen	-	-	-	-	**7**
Toplam	**30223**	**7769**	**184**	**38176**	**38176**

Tabloya göre sadece 18 yaş üstü kullanıcılarla yürütülen 92 çalışma belirlenmişken bu sayı toplam çalışmaların yaklaşık %74'üne karşılık gelmektedir. Bu çalışmalarda toplamda 23.496 katılımcıya ait veriler incelenirken bu verilerin yaklaşık %83'ü erkek katılımcılara %17'si kadın katılımcılara ait olarak belirlenmiştir. Bu kategoride 184 kişilik katılımcı grubuna ilişkin cinsiyet dağılımı ise belirlenememiştir. Hem 18 yaş altı hem 18 yaş üstü kullanıcıları içeren çalışma sayısı 8 olarak belirlenmişken bu çalışmalarda 11.692 katılımcı verisi incelenmiştir. Burada da yaklaşık %77 erkek katılımcı, %23 kadın katılımcı verisi incelenmiştir. Bunların yanında doğrudan kullanıcı veya kullanıcı yakını olmayan öğrenci, sağlık çalışanları, tedavi profesyonelleri vb. gibi grupların verilerini içeren 6 çalışma belirlenmişken bu grubun %51 kadın %49'u erkek katılımcılardan oluşmuştur. Bu grup, kadın katılımcı oranının erkek katılımcı oranını geçen 3 gruptan birisi olarak dikkat çekmektedir. Bu açıdan benzer şekilde

18 yaş altı kullanıcı ve kullanıcı yakını/aile kategorisinde ve sadece kullanıcı/aile yakını kategorisinde kadın katılımcıların oranı erkek katılımcılardan daha fazla olarak belirlenmiştir. Bunların yanında sadece 18 yaş altı kullanıcı bireylerin dahil olduğu 6 çalışma belirlenmişken bu grup da öne çıkan katılımcı profillerinden birisi olmuştur. Burada da genel dağılıma paralel olarak yaklaşık %78 erkek katılımcı %22 kadın katılımcı söz konusudur. Bunlarla birlikte toplam 7 çalışmada ilgili kategoriye dahil edilemeyen gruplarla çalışmaların yürütüldüğü belirlenmiştir.

Bağımlılık tedavisiyle ilgili olarak belirlenen lisansüstü çalışmaların bağımlılık türüne göre dağılımı incelendiğinde ise sadece madde bağımlılığıyla ilgili olan tez çalışmalarının sayısı 75 olarak belirlenmişken bu sayı tüm çalışmaların yaklaşık %60'ına karşılık gelmektedir. Bu çalışmalar içinde de sadece 18 yaş üstü kullanıcılarla yürütülen çalışma sayısı 50 olarak belirlenmişken bu sayı yaklaşık %84'lük bir orana karşılık gelmektedir. Alkol ve madde bağımlılığının birlikte ele alındığı tez çalışmalarının sayısı ise 35 olarak belirlenmişken bu sayı toplam çalışmaların yaklaşık %28'ine karşılık gelmektedir. Bu grupta da yine %80'lik oranla sadece 18 yaş üstü kullanıcı grubu belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Bunların yanında sadece alkol bağımlılığıyla ilgili yürütülen tez çalışmalarının sayısı diğer iki gruba kıyasla belirgin biçimde az olmakta iken bu kapsamdaki 16 tez çalışması, tüm çalışmaların yaklaşık %12'lik dilimini oluşturmaktadır. Diğer türlerde olduğu olduğu gibi sadece alkol bağımlılığında da %81'lik oranla sadece 18 yaş üstü kullanıcılar ağırlıklı olarak öne çıkmaktadır. Detaylı tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 8: *Çalışma Gruplar ve Bağımlılık Türüne Göre Dağılım*

	Sadece Madde Bağımlılığı	Alkol ve Madde Bağımlılığı	Sadece Alkol Bağımlılığı	**Toplam**
Sadece 18 Yaş Üstü Kullanıcı	50	28	13	**91**
Belirtilmemiş	2	4	2	**8**
Hem 18 Yaş Altı Hem 18 Yaş Üstü Kullanıcı	5	2		**7**
Sadece 18 Yaş Altı Kullanıcı	6			6
Kullanımla doğrudan ilgisi olmayan gruplar (öğrenci, profesyoneller vd.)	5	1		**6**

Sadece Kullanıcı Yakını/Aile	3			**3**
18 Yaş Altı Kullanıcı-Kullanıcı Yakını/Aile	2			**2**
18 Yaş Üstü Kullanıcı- Kullanıcı Yakını/Aile	2			**2**
18 Yaş Üstü Kullanıcı ve Kullanımla doğrudan ilgisi olmayan gruplar (öğrenci, profesyoneller vd.)			1	**1**
Toplam	**75**	**35**	**16**	**126**

SONUÇ

Bu araştırmada Ulusal Tez Merkezinde bağımlılık tedavisiyle ilgili olarak yayımlanan lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bu doğrultuda değerlendirmeye alınan tez çalışmaları tez türü, sayfa sayısı, yayın tarihi, üniversite, anabilim dalı ve enstitü bilgisi, araştırma yöntemi, veri toplama yeri, katılımcı profili ve bağımlılık türleri açısından analiz edilmiştir.

Analiz sonucunda öne çıkan hususlardan ilki hazırlanan çalışmaların yüksek lisans ve tıpta uzmanlık tezi olarak yoğunlaşmış olması olmuştur. Doktara çalışmalarının bu iki tez türüne kıyasla belirgin biçimde daha az çalışıldığı görülmüştür. Doktora çalışmaları, araştırmacıların ilgi duyulan konuya ilişkin daha derinlikli ve detaylı bir çalışma nihayetinde konuya ilişkin uzmanlığının geliştiği çalışmalardır. Bağımlılık tedavisi alanında doktora çalışmalarının belirgin biçimde azlığı, bu yöndeki çalışmalar açısından daha derinlikli ileri araştırmaların geliştirilmesine yönelik ihtiyacı işaret edebilmektedir. Yine yayın tarihleri açısından bakıldığında 2017 yılında konuyla ilgili çalışmalarda belirgin bir kırılmanın olduğu görülmektedir. Bu tarihten itibaren bağımlılık tedavisi alanında lisansüstü ilginin yüksek düzeyde seyrettiği görülmektedir.

Araştırma içerikleri açısından bakıldığında ilgili çalışmaların büyük oranda nicel yöntemlerle hazırlandığı görülmektedir. Nicel yöntemler, bir alana ilişkin istatistiksel analizlerin hazırlanması açısından önem arz eder. Diğer yandan nitel ve karma yöntem çalışmalar da ilgili konunun daha derinlikli olarak nasıllığını keşfetmeye yardımcı olmaktadır. İlgili literatürde nitel ve karma yöntem çalışmalarının yalnızca %14'lük bir dilime karşılık geldiği görülmektedir. Dolayısıyla bağımlılık tedavisi alanında nitel

araştırma yöntemlerini içeren lisansüstü çalışmaların arttırılması, bu alana ilişkin daha derinlikli bilgileri açığa çıkartmak adına faydalı olabilir. Diğer yandan cinsiyet açısından bakıldığında erkeklerin; araştırma grupları açısından bakıldığında 18 yaş üstü kullanıcıların oldukça belirgin biçimde yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda yaklaşık olarak her 5 çalışmadan 4'ünde erkek katılımcıların olduğu; her 4 çalışmanın 3'ünde 18 yaş üstü kullanıcıların olduğu bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu durum kadınlar ve 18 yaş altı gençler açısından önemli bir eksikliğe işaret etmektedir. Yapılan çalışmalarda bu konularda dengesiz bir dağılımın oluşmuş olması mevcut eğilimi yorumlarken kadınları ve 18 yaş altı kullanıcı grupları göz ardı etme riskini içerebilmektedir. Bunun yanında tedavi sürecine ilişkin değerlendirmelerin yetişkin erkekler üzerine yoğunlaşmasına sebebiyet verebilecektir. Dolayısıyla kadın ve 18 yaş altı kullanıcıların tedavi sistemlerine uyumsuzluğuna da sebebiyet verebilecektir. Dolayısıyla bu gruplara ilişkin lisansüstü tez çalışmalarının arttırılması, bu yöndeki eksikliği giderebilmek adına önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

Akbaş, G. E.ve Mutlu, E. (2016). Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Kişilerin Bağımlılık Ve Tedavi Deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *27*(1), 101-122.

Beyazyürek, M., Şatır, T., T. (2000). Madde Kullanım Bozuklukları. Psikiyatri Dünyası, 4, 50-56.

Epidemiology, Assessment and Treatment, USA: Elsevier; 3-16.

IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

İstanbul: Yeniden Yayınları.

Köknel, Ö. (1998). Bağımlılık - Alkol ve Madde Bağımlılığı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Laudet, A. B., Becker, J. B., & White, W. L. (2009). Don't wanna go through that madness no more: quality of life satisfaction as predictor of sustained remission from illicit drug misuse. *Substance use & misuse*, *44*(2), 227-252.

McBurney, M. K. & Novak, P. L. (2002). What is bibliometrics and why should you care?. In Professional Communication Conference, IPCC Proceedings. IEEE International, 108-114.

Ögel, K. (2001). Bağımlılığı Önleme: Anne Babalar Öğretmenler İçin Kılavuz. İstanbul:

Ögel, K. (2010). Sigara, Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları: Tanı, Tedavi ve Önleme.

Polat, G. (2012). Madde Bağımlısı Ergenlerin Tedavi Sonrası Toplumla Yeniden Bütünleşme Deneyimleri ve Sosyal Sermaye Yaklaşımı Temelince Sosyal Hizmet Müdahalesi, Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Preyde M., G. Adams (2008). Foundations of Addictive Problems: Developmental,Social and Neurobiological Factors. İ.inde C.A. Essau (Ed), Adolescent Addiction:

Savaşan, A. (2010). Bağımlılığı olan hastalarda servis ortamı ve tedavi motivasyonu ilişkisinin incelenmesi. Klinik Psikiyatri, 13, 119-126.

Uluğ, B.D. (2019). Bağımlılık Tedavisine Genel Bir Bakış, İçinde: *Bağımlılık: Tanı, Tedavi ve Önleme*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.

Bölüm 7

MELÂMÎLİK VE DÎVÂNINDAN HAREKETLE YÛNUS EMRE'DE MELÂMET NEŞVESİ*

*Mustafa ALKAN***

* Bu yazı, 4-6 Mayıs 2018 tarihinde Şanlıurfa'da yapılan Gap Zirvesi 1. Uluslar arası Gap Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "Dîvânından Hareketle Yunus Emre'de Melâmet Düşüncesi" başlıklı bildiri genişletilerek hazırlanmıştır.

** Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, AFYONKARAHİSAR.

Elektronik Posta: alkan@aku.edu.tr (orcid.org/0000-0002-9293-2715)

Giriş

"Ölüm dedikleri perdeyi delmiş", sadece Anadolu'da değil Türkçe sesin yettiği her coğrafyada "Bizim Yûnus" denilerek kabul görmüş olan Yûnus Emre, eşsiz bir üslupla dillendirdiği düşünceleri vasıtasıyla yolumuzu aydınlatmaya devam ediyor. Onun sanat dili, söyleyişlerinden çokça anlam çıkarmaya müsait olduğundan, üzerinden yıllar geçmesine rağmen, şiirleri tekrar tekrar okunup yorumlanmaktadır. Tabii ki bu yorumlamaya müsait olma, onun şiirlerinin her yöne çekilebileceği, onlardan her mana çıkarılabileceği anlamına da gelmemektedir. Olması gereken, "Bizim Yûnus"un bize anlattıklarını doğru tespit edip, onlardan, bugün belki çok daha çetrefilli hâle gelen hayat yolumuza ışıklar devşirebilmektir. Bu maksatla, onun eserleri üzerine yapılacak çalışmaların, yanlış anlaşılmaları engellemek maksadıyla, çok titizlikle yapılması gerektiği aşikârdır. Çünkü, bazen görülmektedir ki onun şiirleri, düşünceleri, hayatı; ideolojik kavgalara dahi malzeme yapılabilmektedir. Hâlbuki onun "Sevelim, sevilelim dünya kimseye kalmaz!" anlayışı kavgayı değil sevgiyi salık vermektedir.

Tasavvuf tarihimizdeki bir takım bilinmezlikleri ve zihinleri karıştıracak fikir ve davranışlarıyla Melâmîler ve melâmet düşüncesi bugün de sorgulanmaya devam etmekte ve doğru anlaşılması için bu konuda çalışmalar yapılmaktadır. Türk tasavvuf edebiyatının en seçkin şahsiyetlerinden biri olması hasebiyle Yûnus Emre'nin eserlerindeki melâmet neşvesini tespit etmek, Melâmîliğin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Yûnus Emre'nin tarihî hayatı ne kadar bilinmezliklerle dolu olsa da menkabevî hayatı bir o kadar malumatı içinde barındırmaktadır[1]. 1240(?) – 1320(?) yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Yûnus Emre'nin menkabevî hayatına dair malumatı Bektaşî Velâyetnâmesi'nde buluyoruz. Bu velâyetnâmedeki bilgilerden onun menkabevî hayatına dair bilgileri bulsak da onun tasavvuf düşüncesine katkılarını ortaya koymak, edebiyat ve tasavvuf tarihindeki yerini tespit edebilmek için eserlerini ayrıntılı olarak tahlil ve tetkik etmek zorundayız.

Yûnus Emre iki büyük eserini bize miras bırakmıştır. Bunlar **Risâletü'n-Nushiyye** ve **Dîvân**'dır.

Risâletü'n-Nushiyye: Eser, "fâilâtün/fâilâtün/fâilün" vezniyle kaleme alınmış 13 beyitlik giriş kısmından sonra mensur küçük bir bölüm ve devamındaki "mefâîlün/mefâîlün/feûlün" vezniyle yazılmış 563 beyitten müteşekkil tasavvufî bir mesnevî ve nasihatnamedir. Eserin farklı nüshalarında beyit sayılarında farklılıklar mevcuttur.[2]

1 Yûnus Emre'nin tarihî-menkabevî hayatı ve tesiri için bkz: Tatcı, 2013: 600-606; Köprülü, 1993: 181-357.

2 Eserin metni ve eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Tatcı, 1991.

Yûnus Emre Dîvânı: Şairin, aruz ve hece vezniyle yazdığı, kesin sayısı belli olmamakla birlikte, 400 civarındaki şiirini barındıran eseridir. Eserin farklı nüshalarında farklı sayılarda şiir mevcuttur. Ayrıca "Yûnus" mahlasını kullanan farklı şairlerin şiirlerinin de onun dîvân nüshalarında bulunması bu şiirlerin tamamının Yûnus Emre'ye ait olmadığını göstermekte Yûnus Emre'ye ait olmayan şiirler şairin üslûbundan hareketle tespit edilmeye çalışılmaktadır. Yine, çok okunması ve besteli olarak da söylenmesinden dolayı şairin şiirlerinin birçok mecmuada yer aldığı görülmektedir. Gerek dîvân nüshalarına gerekse mecmualara dair yeni araştırma ve yayınlar yapıldıkça Yûnus Emre'ye ait şiirlerin sayısında değişiklikler olması kaçınılmazdır. Yûnus Emre Dîvânı'nın Mustafa Tatcı tarafından hazırlanan tenkitli neşrinde 417 şiir mevcuttur.[3]

1. Bölüm

Melâmîlik Ve Melâmet Neşvesinin Esasları

Hazreti Peygamber (s.a.v)'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanında ortaya çıkan problemler Hz. Peygamber'in dizinin dibinde yetişmiş sahabelerin dirayet ve gayretiyle kolaylıkla çözülmüştü. Ancak Hz. Osman şehit edildikten sonra İslâm toplumunda meydana gelen siyasî ve fikrî ayrılıklar Hz. Ali zamanında savaşlara yol açmış, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ise İslâm toplumunda yüzlerce yıl sürecek ayrılık ve acıların zirvesi olmuştur. Hulefâ-yı Râşidîn zamanında fetihler neticesinde İslâm toplumu zenginleşmeye başlamış ancak Emevîler döneminde bu zenginlik, dünyaya fazlaca meyleden bir kitle vücuda getirmiştir. Gerek toplum hayatındaki ayrılık ve kargaşalar gerekse servet, saltanat ve dünya sevgisinden dolayı insanlar İslâm'la buldukları saflık, sadelik ve tabiiliği kaybetmeye başlamışlardır. Abbâsîlerin yönetimi devralmalarından sonra Hz. Peygamber'in ahlâkını kendilerine örnek alan, âbid ve zâhid olarak nitelenebilecek, zühdü bir yaşam tarzı olarak benimseyen hâl ehli kişiler yetişmeye başlamıştır. (İz, 1969: 21) Dini Hz. Peygamber ve sahabe dönemlerinde olduğu gibi derin ve içten bir şekilde yaşayıp Peygamberin ahlâkıyla ahlâklanmayı gaye edinen zâhidler, 9. yüzyıldan sonra başta Bağdat olmak üzere, Şam, Mısır ve Nişabur'da dinî anlayışlarını ve kendilerine özgü düşüncelerini yine kendilerine göre bir terminoloji ile ortaya koymaya başlamışlardır. Bu zühdî yaşam biçimi, zamanla bölgelere göre meydana gelen farklılıklarla, o bölgeye özgü bir akım hâline dönüşmüştür. Tasavvufun kuruluş dönemi olan bu çağda Bağdat'ta ve Horasan bölgesindeki Nişâbur'da iki farklı zühd akımı meydana gelmiştir. İşte bu iki akımdan Bağdat merkezli olana "sûfiyye" Nişâbur merkezli olana "melâmiyye" denilmiştir. (Azamat, 2004: 25)

3 Dîvân'ın tenkitli metni ve eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Tatcı, 1997.

Melâmiyye'nin 9. yüzyılda ortaya çıkmasından önce Horasan bölgesinde İbrâhim b. Edhem, Abdullâh b. Mübârek, Fudayl b. İyâz, Şakîk-i Belhî, Hâtim El-Asamm gibi zâhidler yaşamışlardır. (Azamat, 2004: 25) Dolayısıyla bu bölge, melâmî-meşrep, sûfîyâne ve zâhidâne bir hayata bu zâhidler vesilesiyle yabancı değildi. 9. yüzyılda bu bölgede yoğun şekilde mezhep kavgalarının yaşanması, topluma hâkim olan kargaşa ve güvensiz sosyal ortam insanların iç dünyalarına çekilmelerine bu da aslında hemen hemen bütün esaslarıyla İslâm'da var olan ve adına sonradan "melâmet" denilen bu düşüncenin sistemli hâle gelmesine ortam hazırlamıştır. O hâlde denilebilir ki gerek sûfîlik gerekse Melâmîlik, toplum hayatında meydana gelen karışıklıklardan sonra bir akım hâlinde ortaya çıkmıştır ve her iki akım da İslâm'ı özüne uygun şekilde yaşama arzusunun neticesidir. Ayrıca Melâmîliğin, Bağdat merkezli sûfiliğin şekilciliğine bir tepki olarak kendini göstermesi de üzerinde durulması gereken bir husustur.

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi, Tıbyânü Vesâilü'l-Hakâyık adlı eserinde "Melâmiyye" başlığı ile Melâmîliği bir tarikat olarak addedip, tarikatların kurumsallaşma döneminden önce 9. yüzyılda Horasan'da ortaya çıkmış olan "Melâmet neşvesi"ni Hamdûn Kassâr'a nispetle Kassâriyye olarak adlandırmış, Anadolu'da Bayramiyye tarikatının büyüklerinden Dede Ömer Sikkînî'ye (ö.1475) nispet ederek "Melâmiyye-i Bayramiyye"yi ve Muhammed Nûru'l-Arabî'ye (ö.1888) nispet ederek "Melâmiyye-yi Nûriyye"yi, Kassâriyye'nin kolları olarak nitelendirmiştir. Harîrîzâde'nin bu tasnifinden hareketle Sadık Vicdânî de **Tomar-ı Turûk-ı Âliyye** adlı eserinde Melâmiyye'yi "İlk, Orta ve Son Devir Melâmîliği" şeklinde üç bölümde incelemiş, Abdülbaki Gölpınarlı da **Melâmîlik ve Melâmîler** adlı eserinde bu sınıflamayı devam ettirip Melâmîliği "İlk devre Melâmiler'i (Melâmetîler), İkinci Devre Melamîler'i (Bayramîler) ve Üçüncü Devre Melamîler'i"[4] şeklinde ele almıştır. (Azamat, 2004: 25)

Abdülbaki Gölpınarlı, "Melâmetîlik"in Hamdûn Kassâr'dan önce de var olduğunu ve bir sülûk hâli, bir irfan neşvesinden ibaret olduğunu, Hamdûn Kassâr'ın ise onu Nişâbur'da bir meslek olarak neşrettiğini ifade eder. (Gölpınarlı, 1931: 4) Daha sonra sıralayacağımız Melâmet neşvesinin esaslarına bakıldığında görülecektir ki Melâmîlik, hemen hemen bütün esasları ile, Hazreti Peygamber'in sünnetinde, ashâbın yaşantısında[5] ve Horasan bölgesinde Hamdûn Kassâr'dan önce İbrâhîm b. Edhem, Ab-

4 Melâmîliğin bu üç devresi "Kassâriyye Melâmîliği, Bayramiyye Melâmîliği ve Nûriyye Melâmîliği" olarak da anılmaktadır. (Bardakçı, 2015: 21)

5 Hucvirî üçüncü halife Hz. Osman ile ilgili bir menkıbe anlatır: Hz. Osman dört yüz hizmetçisi olmasına rağmen hurma bahçesinden dönerken sırtında odun getirir. İnsanlar "Ey müminlerin emiri bu ne hâl böyle?" diye sorduklarında Hz. Osman; "Kendimi denemek istiyorum, gerçi benim bu işi görecek hizmetçilerim vardır. Ama istiyorum ki nefsimi tecrübe edeyim, böylece halk nezdindeki itibarım ve mevkiim, nefsimin herhangi (iyi) bir işi yapmasına engel olmasın." Hucvirî ekler "Bu menkıbe melâmetliğin (eskiden beri) var olduğunu açıkça gösterir." (Uludağ, 1982: 146-147)

dullâh b. Mübârek, Fudayl b. İyâz, Şakîk-i Belhî, Hâtim El-Asamm gibi zâhidlerin hâllerinde adı konmamış şekilde vardı.

Melâmet neşvesi; Kübrevîlik, Mevlevîlik, Bayramîlik, Halvetîlik gibi tarikatların öne çıkan bir özelliğidir. Gölpınarlı'ya göre Melâmîlik Hicrî 4. yüzyılın sonu 5. yüzyılın başında teşekkül etmeye başlayan ilk tarikatlara nüfuz etmiş, vahdet-i vücûd taraftarı bütün şeyhler Melâmîlik anlayışını benimsemişlerdir. Bu yolla Melâmet, Necmeddîn-i Kübrâ'nın[6] halifesi Bahâe'd-din Veled vasıtasıyla Mevlâna'yı yetiştirmiş ve Mevlevîlik tarikatını vücuda getirmiştir. Mevlevîlik ile Melâmîlik arasında sıkı bir münasebet vardır. Diğer tarikatlar Melâmîliği tezyîf[7] ettikleri hâlde Mevlevîlik, Melâmîlikle bağdaşmıştır. Hem Mevlânâ hem de Şems-i Tebrîzî'de Melâmet neşvesini görmemek mümkün değildir. Sultan Dîvânî'nin hâlleri Melâmet neşvesinin cezbeli bir tezâhürüdür. (Gölpınarlı, 1931: 25) Mevlâna kendini mutasavvıf addetmiyordu. Kendisine imamlık teklif edildiğinde Sadreddîn-i Konevî'yi murat ederek "Biz abdallarız, nerde olursa oturur kalkarız.[8] İmâmet, ehl-i tasavvuf ve temkine layıktır." diyerek Sadreddîn'e uymuştu. (Gölpınarlı, 1931: 9) Bu hâliyle Mevlâna tam anlamıyla bir melâmet örneğidir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Melâmîliğin, başlı başına bir tarikat değil de hem herhangi bir tarikata bağlı olarak seyr ü sülûk yapmayıp üveysî-meşrep olan ve İslâm'ı yaşama gayretindeki her kişinin tercih ettiği hâller hem de hemen hemen her tarikatta az çok görülen bir tasavvufî anlayış, neşve ve yaşam biçimi olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Nitekim Melâmîlik, sûfîlerde görülen kılık kıyafetteki şekilciliğe, tekke ve dergâhlarda bir araya gelinip halktan ayrı bir sınıf oluşturulmasına, hayatlarını kazanmak için bir işle meşgul olmak yerine tekkeye vakfedilen unsurlardan faydalanarak hayatlarını ikame ettirmeye karşı ortaya konan bir tepkidir. O hâlde zaten bu hususlara karşı olarak ortaya çıkan bir hareketin tarikatlaşması düşünülemez. Nitekim ilk dönem Melâmîlerinin kesinlikle tarikatlaşma gibi bir girişimleri olmamıştır. Ancak ikinci ve üçüncü dönem Melâmîliği olarak adlandırılan Melâmiyye-yi Bayramiyye ve Melâmiyye-yi Nûriyye'de tarikatlaşma eğilim ve gayretleri açıkça görülmektedir ve bu iki dönem tarikat olarak addedilir. Bu tarikatlaşma sürecinde, yani Bayramiyye ve Nûriyye Melâmîliklerinde, Melâmet neşvesi başlangıçtaki saf ve sünnet kaynaklı orijinal hâlini kaybetmiştir.

6 Kübreviyye tarikatının kurucusu ve piridir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Algar, 2006: 498-500.
7 Tezyîf: 1. Züyûfa çıkarma, kalp, sahte, değersiz olarak gösterme. 2. Eğlenme, alay etme. (Devellioğlu, 2007: 1107)
8 "Kuyût (kayıt) ile mukayyed (bağlı) değiliz olcak." (Gölpınarlı, 1931: 9)

Gölpınarlı'ya göre Bayramiyye Melâmîlerinde[9] Şiî unsurlara rastlamak mümkündür. Bayramî Melâmîler On İki İmam'ı kabul etmişlerdir ve onlara göre, Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra O'nun gerçek halifeliğini teşkil eden "hilâfet-i velâyet" sahibi kişidir. "Hilâfet-i nübüvvet"e sahip olan diğer halifelerin halifeliği ise zâhirî bir riyasetten (başkanlıktan) başka bir şey değildir. Yani onlara göre "Hakîkat-ı Muhammediye"nin gerçek varisi Hz. Ali'dir ve "Sırr-ı Hüviyyet" ona intikal etmiştir. Gölpınarlı bu özellikleriyle Bayramî Melâmîlerini "Şia-i ûlânın hayru'l-halefi" (ilk Şiîlerin hayırlı halefleri) olarak nitelendirmektedir. (Gölpınarlı, 1931: 197-199)

Son dönem Melâmîliği olan Nûriyye Melâmîliği'nde ise Şiî unsurlar Bayramiyye Melâmiliğine göre daha fazladır. Bu dönemin kurucu ismi Muhammed Nûru'l-Arabî'nin eserlerinde Hurûfîlik özelliklerine de rastlamak mümkündür. (Gölpınarlı, 1931: 275-285) Nûriyye Melâmîliğinde tarikat olma özelliği Bayramî Melamîliğine göre bir takım erkân ve usule sahip olmasından dolayı daha ileri noktadadır. Bu zamandaki melâmet neşvesi ilk zamanlardaki sırlı hâlini büyük ölçüde kaybetmiştir.[10]

Melâmet Neşvesinin Esasları

Melâmet kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla Arapça "levm" kökünden türemiş olup "ayıplama, kınama, azarlama, çıkışma" anlamlarına gelir. (Devellioğlu, 2006: 607) Melâmî ya da melâmetî ise "kınanmaya, azarlanmaya konu olan" demektir. (Türer, 1988: 59)

Melâmîlik ya da Melâmet düşüncesinin bir isimlendirme olarak hareket noktası Kur'an-ı Kerîm'in Mâide Suresi 54. ayetinde geçen "kınayanın kınamasından korkmama" ifadesidir.[11]

Kınanma, bir toplumda sıradanın dışına çıkan her insanın başına muhakkak gelecek olan bir durumdur ve gerek peygamberler, gerek düşünürler, gerekse evliyâullâh bu durumla sıklıkla karşılaşmışlardır. Hazreti Muhammed (s.a.v) nübüvvet vazifesinden önce kendi toplumu içerisinde güvenilen, kendisinden övgüyle söz edilen bir kişi olduğu ve kendisine "el-emîn" denildiği hâlde İslâm'ı neşretmeye başladığında kınanmaların

9 Bayramî Melâmîliği'nin diğer adı Hamzavîlik'tir. Gölpınarlı eserinde ilgili anlayışı benimseyenlerden "Melâmî-Hamzavîler" olarak bahsetmektedir. (Bkz: Gölpınarlı, 1931: 199)

10 Bayramiyye ve Nûriyye Melâmîliğinden bir kısım şeyhin, gerek ehl-i sünnet dışı fikirleri dolayısıyla gerekse Melâmîliğin kısa zamanda çok yayılıp asker arasına girmesi hasebiyle ulemanın tepkisine sebep olduğundan, Osmanlı yönetimi tarafından takibe uğradığı, idam edildiği, bir kısmının ise idam endişesinden dolayı son derece tedbirli hareket ettikleri Gölpınarlı'nın Melâmîlik ve Melâmîler adlı eserinde görülmektedir.

11 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihat ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir." (Kur'an, Mâide, 54. Bkz: Kur'an Yolu Meâli, 2020:116.)

en büyüğü ile karşı karşıya kalmış, hakaret ve tezyife uğramıştır. Hallâc-ı Mansûr, sadece kınanmakla kalmamış cezbeli hâlinin neticesini idam sehpasında yaşamıştır. Sokrates, Esop ve nice düşünürler de bu akıbetten kurtulamamışlardır. O hâlde hakikati ifade eden ve yaşayan herkes kınanmayla karşılaşacaktır; ancak - Mâide Sûresi 54. ayette de ifade edildiği gibi- bu durum, bir eksiklik değil "Allah'ın dilediğine verdiği bir lütuf"-tur.

Melâmî olarak nitelenebilecek birçok insan da, toplumun sıradan yaşantı ve düşüncesinin dışına çıktıklarından, bu kınanmayla karşılaşmışlardır ama Melâmîler bu kınanmadan rahatsız olma bir yana, nefisleriyle mücadele edebilmek için bunu özellikle tercih etmişler, hatta kendileri, kendi hâl ve nefislerini başkalarından daha çok kınamışlardır.

İlk dönem Melâmîliğinin en önemli ismi Hamdûn Kassâr, Melâmîliği "insanlara karşı her türlü gösterişten, hâl ehli olarak, sakınmak ve herhangi bir sıfat ve hareketi kabul ettirme gayretinden kaçınmak" olarak tarif etmiştir. (Çatak, 2013: 332) Osman Türer, tasavvuf tarihindeki önemli isimlerin Melâmîliğe dair düşüncelerinden hareketle Melâmiliği/ Melâmetîliği "Allah katında büyük bir mevkiye ulaşmış olmakla beraber, sahip oldukları manevî makamı açığa vurdukları düşüncesiyle kendi kendini kınadıkları gibi, zâhiren hoş karşılanmayan birtakım davranışlarla başkaları tarafından kınanmayı manevî ilerleyiş için bir prensip kabul eden kimselerin düşünce ve hayat tarzlarının adıdır." şeklinde tarif etmektedir. Görüldüğü üzere her iki tarifte de esas olan kınanmaktır. Kınanmak Melâmî'nin nefis terbiyesinde ve Allah rızasının tahsilinde en önemli hâlidir. Çünkü kınanma Allah'a giden yolda en büyük tehlike olan kendini beğenmişlikten Melâmî'yi korur. Hucvirî'ye göre Melâmîler, kötülük yaparsa kötülük yaptıkları için iyilik yaparlarsa eksik ve kusurlu yaptılar diye halk tarafından kınanırlar. Allah onların kendi hâllerini görüp "ucb" yani kendini beğenmişlik afetine düşmemeleri için kendilerini görmekten (hodbinlik, bencillik, kendini beğenme) korur ve halkı kınama hususunda onlara musallat eder. (Uludağ, 1982: 143-144)

Yukarıda da değinildiği üzere Melâmîlik ortaya çıkışı itibarıyla son derece Kur'an ve sünnet kaynaklıdır. Ancak zamanla içerisine karışan Şiî, İbâhî ve Kalenderî tavırlarla, özellikle de şer'î hükümlere muhalif davranış sergileyenlerin sığındıkları bir kale olmaya başlaması hasebiyle din dışı bir anlayış olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu durumda, Melâmîlerin kendilerini anlatma ve kabul ettirme gibi bir endişeleri olmadığı hâlde, gerçek Melâmîliğin ne olduğunun ortaya konması zaruret hâline gelmiştir.

Hucvirî, Keşfü'l-Mahcûb adlı eserinde üç farklı melâmet anlayışından söz etmiştir. Bunlar "istikâmet, kasd ve terk" şeklindeki melâmet anlayışlarıdır.

a. **İstikâmet şeklindeki melâmet:** Bir kimse amellerini yerine getirir, dinin hükümlerine riayet eder ve işlerinde doğruluktan ayrılmaz; bu özelliğinden dolayı halk onu kınar. Fakat o, halkın bu tutumuna hiç aldırış etmez ve doğru bildiği yolda devam eder. Halkın ona vereceği herhangi bir isim ya da sıfatın bir önemi yoktur, hepsi aynıdır, eşittir.

Bu şekil melâmet, esas olan melâmettir. Kişinin kendi tercihi olmayıp, halkın bu kınaması Hakk'ın gönlünü razı etme gayesindeki kişiyi yolundan caydıramaz.

b. **Kasd şeklindeki melâmet:** Kişi halk arasında büyük bir makam ve saygınlık kazanmış olup parmakla gösterilen bir şahsiyet hâline geldiğinde, kalbi makam ve itibara meyleder, gönlü halk ile alâka kurmaya heves eder. Ama o, kalbini bu duygulardan men ederek, Hak ile meşgul olmaya devam eder. Bunun için kendini "melâmet" yoluna girmeye zorlar, bu maksatla Şeriat'ın sakıncalı görmediği bazı davranışlarda bulunmak yoluyla halkın kendisinden nefret etmesini sağlar. Böylece halk onunla ilgilenmez hâle gelir.

Bu melâmet şeklinde kişi, afet olan rağbet ve şöhretten kaçabilmek için kendi isteğiyle melâmet yolunu seçmekte ve halkın rağbetini değil Hakk'ın rızasını amaç edinmektedir.

c. **Terk şeklindeki melâmet:** Kişi; küfür, dalâlet ve Şeriat'ı terk etme şeklinde kendini gösteren bir melâmet düşüncesine sahip olur. Buna rağmen, yaptığı şeylerin melâmet olduğunu iddia eder.

Hucvirî'ye göre bu melâmet şekillerinden en uygunu ve mükemmel olanı istikamet şeklinde olanıdır. Kasd şeklindeki melâmet de sahihtir ama terk şeklindeki melâmetin gerçek Melâmîlik ile hiçbir ilgisi yoktur ve tam bir sapıklık hâlidir. (Uludağ, 1982: 145-148)

Bu terk şeklindeki melâmete Aliy-yi Kürdî'nin halka edep yerlerini açıp göstermesi, Lâl Şehbâz Kalender'in halkın göreceği şekilde şarap içmesi, Muhammed Ma'şukî Tûsî ve Abdullâh-ı Mavsılî'nin namaz kılmaması, Şeyh Süleymân-ı Türkmânî'nin Ramazan'da alenen oruç yemesi örnek olarak gösterilebilir.[12] Bu örnekler Bâtınî ve Kalenderî meşreplerin çok yaygın hâle gelen Melâmiliği kendi gayr-ı şer'î hâllerine bir perde yapmasıdır yoksa şer'î kurallara aykırı davranışların melâmet neşvesi ile bağdaşması mümkün değildir. Nitekim Gölpınarlı'ya göre Melâmetîlik; Abdallık, Kalenderîlik gibi birçok Bâtınî mezhep ve mesleklerin ortaya

12 Bkz: Gölpınarlı, 1931:8-15.

çıkmasında etkili olmuştur. Batınî meslek erbapları bu çok meşhur ve yaygın yolun kisvesine bürünmüşler ve gizlenemeyen hâllerini Melâmet gereği yaptıklarını iddia etmişlerdir. (Gölpınarlı, 1931: 14-15)

Terk şeklindeki melâmette anlatıldığı üzere, din dışı davranışlarını melâmete haml edip bu yolu halk nazarında değersiz hâle getirenlerin artması neticesinde melâmetle ilgili sorulara cevap verme zorunluluğu Melâmîlik yolunun önemli simalarından Ebû Abdurrahman Es-Sülemî'yi Risâle-i Melâmetiyye'yi yazmaya itmiş olabilir.

Bu risalenin yazımında "Melâmîliğin, İslâm tasavvuf geleneği içerisinde bir yer edinmesini sağlamak, Nişâbur şeyhlerini desteklemek ve tasavvufî hareket içinde onların düşüncelerini değerlendirmek, anılan şeyhlerin haksız bir biçimde itham edilmelerinin yanlışlığını ortaya koymak gibi nedenler etkili olmuştur. Melâmetin ne olduğu sorusu ile sıklıkla karşılaşılması olgusundan hareketle, Melâmetîler'in genelde çok da net biçimde anlaşılamadıkları, anlaşılmak için çaba da göstermedikleri ve benzer fikir ve akımlar ile karıştırılma ihtimalinin yüksek olması, Sülemî'yi bu grubun sözcülüğünü üstlenmeye sevk etmiş olmalıdır." (Öztürk, 2016: 42)

Bu risale Melâmîlik hususunda ilk elden bir kaynak olması, müellifinin bizzat melâmet neşvesini yaşayan bir kişi olması, bununla beraber Melâmîliğin önemli şahsiyetlerinden Nişâbur ekolünün eser sahibi isimlerinden dedesi İbn-i Nüceyd'in elinde yetişmiş olması, bu risaleyi önemli hâle getirmektedir.

Sülemî'nin bu risalesinden hareketle melâmet neşvesinin esasları ve Melâmî'nin hâlleri şu şekilde sıralanabilir: [13]

1. **Zâhiren ibadetle övünmeyi şirk bâtınen hâl ile övünmeyi irtidat olarak kabul ederler.**

Melâmîler cemaatle namaz gibi görünmemesi mümkün olmayan ibadetler dışında açıktan ibadeti şirk gibi tehlikeli görürler çünkü onda riyaya açılabilecek çok kapı vardır. Kişinin iç dünyasındaki hâliyle kendini herhangi bir yücelikte görmesi ise bundan daha tehlikelidir, adeta dinden çıkmak gibidir.

13 Bu esasların yazımında, aslı Arapça olan bu eserin Türkçe'ye tercüme çalışmalarından Öztürk, 2016 ve Çatak, 2013'ten faydalanılmıştır. Öztürk, tercüme için Ömer Rıza Doğrul'un İslâm Tarihinde İlk Melâmet adlı eserinden faydalandığını belirtmiştir. Çatak ise Richard Hartmann'ın "As-Sulami's Risâlat al-Malâmatija" adlı yazısının tercüme edildiği Köprülüzade Ahmed Cemal'in çalışmasını yeniden yayına hazırlamıştır. Elinizdeki çalışmada maddelerin sıralamasında risaledeki sıralamaya bağlı kalınmış ancak bazı maddeleri "Melâmîler" gizli öznesiyle bazılarını ise "Melâmîlere göre" ifadesiyle yazmak tercih edilmiş ve gerekli görülen yerlerde açıklama yapılmıştır.

2. **Kendilerine bir şey sunulduğunda kabul etmemek gurura, izzete sebep olacaksa onu alırlar tam tersine almak gurur ve izzete sebep olacaksa onu reddederler.**

Rivayet edildiğine göre bir gün Hz. Ömer'e bir şey takdim edildiğinde onu kabul etmemek istemiş. Hz. Peygamber bunda bir izzet sezdiğinden, onun nefsine muhalefet etmesi için Hz. Ömer'e "Cenâb-ı Hakk'ın dilemeksizin verdiğini kabul eyle." buyurmuştur. (Öztürk, 2016: 66)

Kişi kuldur kula izzet gerekmez. O hâlde halktan ve sıradan bir insanın verdiği bir nimeti kabul etmek kişinin gururuna dokunuyorsa onu nefsi ezmek için kabul etmek esastır. Ama, mesela yüksek bir makamdan ya da bir hükümdardan da bir ödül gelebilir ve bu da nefse izzet verebilir, nefse muhalefet etmek için onu reddetmek gerekir.

3. **Her hakkı gözetirler ve hakkı hak sahibine tam olarak verirler ancak kendileri vazifelerini bihakkın yerine getirirler lâkin hak iddiasında bulunmazlar, haklarının peşinde koşmazlar ve haklarından feragat ederler.**

4. **İsteyerek verecekleri şeylerin kendilerinden zorla alınmasından memnun olurlar.**

Melâmîler için çalışıp kazanmak esastır ancak insanların bunu görmesini ve bundan dolayı nefislerine yücelik gelmesini asla istemezler. O nedenle bir şey kazandıklarında bunu kendilerinin olarak görmezler ve başkaları bunu zorla aldıklarında onların (zorla alanların) kendilerine ait olan bir şeyi aldıklarını düşünüp bundan memnun olurlar.

Rivayete göre pîrlerden biri malı kendisinden alındığı sırada "Haramdır, sizin bunu almanız revâ değildir." demiş. Buna rağmen almaya devam etmişler. Yanındakiler pîre "Haramdır dediğin hâlde alıyorlar, bu ne demektir?" diye sormuşlar. O da "Onlar ancak kendi mallarını alıyorlar, benim bu malda bir şeyim yoktur, fakat hasis (cimri) kişiden hak bu şekilde alınır." cevabını vermiştir. (Öztürk, 2016: 66)

5. **Melâmîlere göre; insanların, fiillerinden ve hâllerinden memnun olmaları gafletlerinden dolayıdır. Eğer hepsinin Allah'tan geldiğini bilselerdi bütün hâl ve fiillerinde katkılarının çok cüzî olduğuna hükmederler ve hâl ve fiillerini hor görürlerdi.**

İnsanoğlu yaptığı her şeyi Allah'ın dilemesi ile yapar, o hâlde Allah'ın dilemesi ile ortaya çıkan fiillerine ve hâllerine bakıp memnuniyet izhar etmesi son derece anlamsızdır. Melâmîler, her şeyi Allah'tan bilip nefse bir hisse vermezler.

6. **Kendilerine eziyet edenlere karşı yumuşaklık, sabır, alçak gönüllülük, özür ve iyilikle karşılık verirler.**

7. **Hiçbir hususta nefislerine güvenmezler. Nefisleri yüzlerine gülse de yüz çevirse de; itaat da etse isyan da etse nefislerini suçlarlar.**

Bu hususta Kuran-ı Kerim'de Yusuf Suresi 53. ayette[14] geçen "Şüphesiz nefis kötülüğü emreder" ifadesi hiçbir hususta nefse güvenmemek gerektiğini ortaya koyar.

8. **Melâmilere göre; ruhun hâllerinden sır haberdar olursa riya olur; sırrın hâlleri kalbe açılırsa şirk olur; kalpten nefse ulaşırsa boşa gider, insan fiillerini ve hâllerini ortaya dökerse aptallık etmiş olur ve Şeytan'ın oyuncağı hâline gelir. Kim ki bu gibi şeyleri tahkir ederse ilerler.**

Kişi bütün fiil ve hâllerini, riya ve boşa gitme korkusundan, asla ortaya dökmemelidir. Bu gizleme o derece olmalıdır ki ruhun hâlinden sır; sırrın hâlinden kalp, kalbin hâlinden nefis habersiz olmalıdır. Hâller ve fiiller ortaya dökülürse bundan duyulan zerre kadar riya onları boşa giderir; bu da Şeytan'ın en arzu ettiği durumdur. O hâlde, Melâmî, amel ve hâlinin zayi olmaması için her türlü fiil ve hâlini mümkün olan en gizli şekilde tutar.

Amelleri boşa gideren riya hususunda Hz. Peygamber, onu "küçük şirk" olarak nitelemiş, Allah'ın kıyamet gününde insanlara iyiliklerinin karşılığını verirken gösteriş için ibadet ve hayır yapanlara, "Ey riyakârlar! Dünyada amellerinizi gösteriş olsun diye kimin için yaptıysanız gidin onu arayın, bakalım bulabilecek misiniz?" şeklinde hitap ederek onları huzurundan kovacağını bildirmiştir. (Çağrıcı, 2008: 137)

Riya ve bâtınî hâlleri gizleme hususunda Sülemî, Muhammed b. Ahmed Ferrâ'dan işittiği bir sözü nakleder: "Kannâd'ın kölesi olan Ahdeb'e "Melâmetiyye nedir ve hakkında neler derler?" diye sorulmuştu. O da "Onların belirli ilimleri ve yazılı eserleri yoktur. Fakat adı Hamdûn Kassâr olan bir şeyhleri vardı ki; o şöyle derdi: Melâmetî'nin bâtınında (iç yüzünde) iddiası, zâhirinde (dış yüzünde) yapmacıklığı veya riyası yoktur. Allah ile arasındaki sırdan, gönlünün bile haberi yoktur; nerede halkın ondan haberdar olması!" (Öztürk, 2016: 84) Bu sözden anlaşılan odur ki Melâmî riyaya düşmemek için her türlü hâlini ve sırrı, değil halktan, kendi gönlünden bile gizler; gönlünün bile hâlinden haberi yoktur.

9. **Melâmîlere göre zikir dört çeşittir: Ruh ile zikir, sır ile zikir, kalp ile zikir, dil ile zikir. Ruh zikrederse sırrın ve kalbin zikri durur, buna "müşahede zikri" denir. Sır zikrederse kalp ve ruhun zikri durur, buna "heybet zikri" denir. Kalp zikrederse**

14 "Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir." (Kur'an, Yûsuf, 53. Bkz: Kur'an Yolu Meâli, 2020: 241.)

dilin zikri durur, buna "nimetlerin ve lütufların zikri" denir. Kalp zikirden geri kalırsa dilin zikri başlar, buna "âdet zikri" denir. Bu zikirlerin her birinin eksiklikleri vardır: Ruh zikrinin eksikliği sır ondan haberdar olduğunda ortaya çıkar; kalp zikrinin eksikliği nefis ondan haberdar olduğunda ortaya çıkar; dil ile zikrin eksikliği ise ondan zevk duymak, bu hâliyle kendini yüksek görmek, veyahut bununla bir makama ulaşacağını düşünüp mükafat beklentisine girmektir.

Zikrin en kıymetlisi ruh ile zikirdir buna halel getirmemek için öyle gizli tutulmalıdır ki sır dahi bundan haberdar olmasın. Bundan sonraki değerli zikir ise sırrın zikridir ama ondan da kalbin bîhaber olması gerekir. Sonraki kalbin zikridir ancak bundan da dil haberdar olmamalıdır. Dil zikri ise riyaya en açık olanıdır. Dil ile, görülecek şekilde zikretmek riyaya kapı açar ve bir makam ya da mükafat ummayı netice verir.

10. İyi amellerden dolayı hissedilen zevkle mücadele ederler, çünkü bunda öldürücü bir zehir vardır.

Melâmîler her tür kayıttan berî olup kalplerini sadece Allah'a bağlarlar. O nedenle de lezzet alınan ve nefse hoş gelen bütün fiil ve hâlleri hatta bu neviden sâlih amelleri dahi yok hükmünde sayarlar. İbadetin zevkinden dahi çekinirler çünkü bu hâl Melâmî'yi bir kayda bağlamış olur.

11. Kendilerine Allah'tan verilen, ilâhî olan her şeyi yüce görüp ona hürmet ederler ama kendilerinden sâdır olan her hâlde mütevazıdırlar. O nedenle gizli kalması gereken hiçbir hususu açığa vurmazlar.

12. Melâmîlere göre; mümin nefse sahip değildir. Sehl b. Abdullâh E't-Tüsterî'den Sülemî'ye ulaşan bir rivayete göre Sehl b. Abdullah E't-Tüsterî "Müminlerin nefsi yoktur ve onun nefsi çoktan gitmiştir." dedi. "Nereye gitmiştir?" diye soranlara "Allah'a biat sırasında, zira Allah buyuruyor ki, 'Allah, müminlerden nefislerini ve mallarını, Cennet karşılığında satın almıştır.'[15] cevabını vermiştir.

13. Allah'a karşı hüsn-i zan, nefse karşı sû-i zan beslerler.

Sülemî, risalesinde bu maddeyle ilgili olarak, Muhammed b. Abdullâh E'r-Râzî'den işittiği bir sözü nakletmektedir: "Cenabı Hakk'a karşı hüsn-i zan beslemek marifetin gayesidir. Nefse karşı sû-i zan ise, marifetin temelidir." Bu söze göre, tasavvufî düşüncede dört kapının (şeriat,

15 "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında Cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O hâlde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur. (Kur'an, Tevbe, 111. Bkz: Kur'an Yolu Meâli, 2020:203.)

tarîkat, hakîkat, marifet) en üst noktası olan marifete yani Allah'ı bilmeye erişmenin yolu nefsin her hâlini kötü bilip Allah'tan gelen her şeye hoş nazarla bakmaktır.

14. Kendilerine bir önderi (şeyh, mürşid) rehber tanıyarak onun terbiyesini alırlar, her bilgi ve ulaşılan hâl için ona başvururlar.

Sûfîlikte olduğu gibi Melâmîlikte de bir mürşide tabi olmak, esaslardandır. Bu hususla ilgili olarak Sülemî, risalesindeki bu maddede, Ahmet b. Ahmed'den işittiği Ebû Amr Zeccâcî'nin bir sözünü naklediyor: "Bir adam en yüksek mertebelere ve makamlara ererek gayba aşina olacak olsa dahi, üstatları olmadıkça hiçbir şey olmaz."

15. Melâmîlere göre, lezzet alınan ve kendince iyi bulunan her fiil ve sâlih amel yok hükmündedir.

Yukarıda, onuncu maddede de ifade edildiği üzere, Melâmî kendini hiçbir kayıtla mukayyed hâle getirmez, Allah'tan başka hiçbir amaç gütmez, kalbini O'ndan başka bir şeye bağlamaz. Zevk alınan her şeyde Allah'tan başka bir amaç ya da nefsi hoş edebilecek bir durum olduğundan zevk alınan her şeyden kendilerini korumaya gayret ederler, zevk duyulan sâlih ameli ise yok hükmünde görürler, boşa gitmiş sayarlar.

16. Kendi kusurlarıyla meşgul olup nefislerini bütün insanların nefsinden daha aşağı görürler ve insanları her hâllerinde mazur görüp hoş görüyle karşılarlar.

Sülemî risalesinde bu maddeyle ilgili olarak Abdullâh b. Muhammed Muallim'den, Ebû Bekir Fârisî'nin bir sözünü nakleder: "İnsanların en hayırlısı, hayrı başkalarında görüp, kendi yolundan başka, Allah'a varan yolların çok olduğunu anlayandır. Çünkü bu sayede, kusurunu kendi gözü ile görür ve bir kimseye hata ve eksiklik gözü ile bakmaz." Yine Sülemî, dedesi İsmail b. Nüceyd'den duyduğu, Şah Kirmânî'nin bir sözünü kaydeder: "Kim ki halka kendi gözü ile bakarsa, halkla husumeti uzun sürer. Onlara Hak gözü ile bakansa onların durumunu mazur görür ve onların kaldırabilecekleri yükten daha fazlasına güç yetiremeyeceklerini anlar."

Bu sözlerden anlaşılan odur ki kişi kendi nefsini esfel-i sâfilinde görmeli, başkalarını ise her hâllerinde mazur tutmalıdır. Bunun yolu da halka kendi nazarıyla değil Hak nazarıyla bakmaktır. Kişi halkın davranışlarına kendi bakış açısıyla yaklaşırsa halkla kavga eder.

Hamdûn Kassâr, "Ben nefsimi Firavun'un nefsine tafdil etmem (ondan faziletli görmem) çünkü ikisi de nefistir; ama gönlümü Firavun'un gönlüne tafdil ederim" (Gölpınarlı, 1931: 24) demektedir. O hâlde Melâmî kendi nefsini Firavun'un nefsi gibi görür.

17. Her varlık ve olayı hoş nazarla müşahede edip kalplerini muhafaza ederler, halka karşı edebe riayet etmek yoluyla da vakitlerini muhafaza ederler.

Sülemî bu maddede Ebû Abdullah Harbî'nin bir sözünü nakleder.[16] Bu sözden anlaşılan odur ki dünyada en aziz şey kalp ve vakittir. Sürekli gaybı yani henüz gelmemiş ve nasıl olacağı, ne getireceği belli olmayan geleceği düşünerek kalp de vakit de zayi edilmiş olur. Yine insanlara karşı edep dışı davranışlarla bu davranışların yapıldığı vakit boşa harcanmış olur. O hâlde Melâmî, olaylara ve insanlara karşı hoş nazar edip edeple davranarak hem vaktini hem de kalbini muhafaza eder ve akıp giden her anı kıymetli ve bâkî hâle getirir.

18. Melâmîlere göre; kulluk iki şeyden ibarettir: Allah'a muhtaç olma ve Hz. Muhammed (s.a.v)'i örnek alma.

Kişi her an kendini Allah'a muhtaç hissederek kendinde bir varlık ve değer görmez bu da kişiyi kibirden uzaklaştırır. Hazreti Peygamber (s.a.v) ise insanlar için üsve-i hasene yani en güzel örnektir. Çünkü bir hadiste buyrulduğu üzere Hazreti Peygamber'i Allah terbiye etmiştir.[17] O hâlde O'nda ahlâkın en kâmili mevcuttur ve tasavvufta güdülen amaç da Peygamber'in ahlakıyla ahlâklanmaktır. Melâmî de Allah'a muhtaç olduğunu hiçbir zaman aklından çıkarmaz ve her davranışında Hz. Peygamber'i kendine örnek alır.

19. Nefislerine düşmandırlar ve nefislerinin hiçbir hâlinden hoşnut olmazlar.

20. Yaptığı amele bakarak onunla övünmenin akılsızlıktan ve karakterin (tabiatın) küstahlığından ileri geldiğini bilirler.

Sülemî, risalesinde bu madde ile ilgili olarak Muhammed b. Abdullah'tan işittiği Muhammed b. Ali Kittânî'nin sözünü nakleder: "Akıllı bir adam ameli ile nasıl övünebilir ki, ameli hesabına hiçbir kudret yetiremez." Bu sözden anlaşılıyor ki insan Allah'ın yaratması ve takdiri neticesinde fiilleri ve hâlleri yaşar. Nefse hoş gelen fiil ya da hâllerde ferdin bir dahli yokken nasıl olur da iştirak olunmayan kendisine başkası dolayısıyla gelen bir şeyden dolayı övünülebilir? O şey, kişinin kendi kesbi olmayıp kendinden zuhûr eden bir şey değil ancak ona isnat edilen bir şeydir. Çünkü insan her fiil ve hâlinde Allah'ın iradesi ve idaresi altındadır, yaptığı bir şeyi cebren yapar. Melâmî de bunun farkında olduğundan hiçbir ameline değer atfetmez ve onlardan hoşlanmaz.

16 Bkz: Öztürk, 2016: 76.
17 "Beni rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti." (Suyûtî, 1992: 12)

21. İlmî meselelerde münakaşa etmezler, ilimlerinden dolayı gurura kapılmazlar, Allah'a dair sırları ehil olmayan insanlar yanında açıklamazlar.

Sülemî'nin risalesinde nakledildiğine göre Nişaburlu Abdullah b. Muhammed Ebu Hafs El-Haddâd'a "Niçin Bağdatlılar ve başkaları gibi söz söylemiyor ve niçin susmayı tercih ediyorsunuz?" diye sorar. Ebû Hafs bu soruya "Çünkü büyüklerimiz bilerek susarlar ve gerekmedikçe söz söylemezlerdi; bir şeye, Allah tarafından akılları erdirilmedikçe söz söylemezlerdi. Bu sayede, yeryüzünde Allah'ın emin kulları olmuşlardır ve emin olan kimse emanetini korumaya bakar." demiştir.

Kişinin gerekmediği sürece susması onun irfanını artırır ve hesabını kolaylaştırır. Çünkü ağızdan çıkacak her kelâmın hesabı verilecektir. O hâlde boş yere konuşmak hesabı kabartmaktan başka bir şey değildir. Allah tarafından kişiye verilen bir hakikat ise kişi ile Allah arasında bir sırdır ki ehil olmayanlara açılmaz. Bir kişinin sırrı ifşası güvenilmez olduğunun delildir. Melâmî de bunu bilir ve az konuşmayı huy hâline getirir sırrı ifşa etmeyip emin insanlardan olur.

22. Sema anında semadan (zikir) etkilenildiğinde yani cezbeden kaynaklanan hareket ve bağırmaları kerih görürler. Bu hareket ve bağırmalardan geri dururlar ki heybetin kemalini kaybetmesinler.

"Tasavvufî hâl olarak heybet; bir kimsenin veya bir şeyin haddizatında azametli, celâlli yahut korkunç olmasından sakınıp korkmak veyahut azamet, dehşet, celâl ile veya ululukla korku vermek manasına gelir." (Cebecioğlu, 2014: 207) Bu hâl tabii ki zikir anında Allah'ın celâl sıfatının tecellisi ile meydana gelir ve kişi zikir anında kendini kaybederek cezbe denen hâle düşüp istemsizce bağırabilir. Melâmîler bu bağırmaları hoş görmezler, bu davranışın heybet hâline zarar verdiğini düşünürler.

23. Fakr hâllerini bütün varlıklardan gizlerler; fakrı, Allah'ın kuluna tevdi ettiği bir sır olarak saklarlar. Onların fakr hâllerini sadece Allahu Teâlâ bilir; eğer fakr hâlini Allah'tan başkası bilirse o kişi fakr değil ihtiyaç hâlinde olur; fakr sırrını ifşa ettiği için emîn olma özelliğini kaybeder ve fakr hâli ondan alınır.

Fakr; yoksulluk, ihtiyaç sahibi olma demektir. Ayrıca varlığından sıyrılıp Allah'ta fâni olmaya da "fakr" denir. Fakr makamı yüce bir makamdır ve mutasavvıflara da "fukara" adı verilir. Çünkü onlar kendilerini dünya malından kurtarmışlar; içlerindeki dünyalık sevgisini yok etmişlerdir. Hakiki manada fakr, kişinin Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Bu nedenle fakr, sebeplerden el çekmek ve bir şeyler için vesile

aramaktan uzak olmaktır. Gerçekten fakr makamında olanlar yokluklarına yerinmezler ellerine bir şey geçince de onu başkasına verirler; başkalarını kendilerine tercih ederler. (Cebecioğlu, 2014: 158) Melâmîlere göre bu üstün hâl Allah'ın bir sırrı olarak saklanmalı kişi Allah'tan başkasına fakirliğinden dolayı el açmamalıdır. Zaten Allah'ın yarattığı bütün varlıklar ihtiyaçlıdır, muhtaç olan kullara el açmak fakrı kaybedip muhtaç hâle gelmektir.

24. Zaman ve duruma göre elbise değiştirmezler bütün insanlarla oldukları gibi görüşürler fakat iç hâllerini düzeltme gayretindedirler.

Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadisinde "Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar."[18] buyurmaktadır. Bu hadis de göstermektedir ki dış görünüşün Allah indinde bir kıymeti yoktur; kişinin iyiliğini ya da kötülüğünü belirleyen kalbi ve amelidir. Melâmîler de suretlerini, giyimlerini insanlara ya da zamana ve duruma göre değiştirmezler. Çünkü kişilere göre farklı giyim, olduğu gibi görünmemektir bu da riya olarak değerlendirilebilir. Melâmîler dış görünüşlerine ne kadar önem vermezlerse bunun tam tersi olarak da iç dünyalarını düzeltmek ve güzelleştirmek için çaba sarf ederler.

25. Daima kendi hatalarıyla meşgul olup kendi nefislerinin ıslahı için çaba sarf ederler ve asla insanların hatalarıyla iştigal etmezler.

Kişi kendisi ayıplarla doluyken başkasının ayıbını görmekle meşgul olmamalıdır. Melâmîler, kendi nefislerini bütün nefislerden aşağı gördükleri için, kendi nefislerini terbiyeyle uğraştıklarından, başkalarının hatalarına, örtmek maksatlı dahi olsa, nazar etmezler.

26. Birisine herhangi bir nesne verdiklerinde büyük bir şey yapmış zannına kapılmazlar. Çünkü kişi hiçbir şeye malik olmadığından o şey Allah'ındır; kişi vermekle sadece hakları hak sahibine ulaştırmış olur.

Kâinattaki bütün varlıklarda kişinin bir mülkiyeti olmayıp mülk sadece Allah'ındır. O hâlde kişi kendinin olmayan bir nesneyi verdiğinde nasıl gururlanabilir! O sadece bir aracıdır; mülk sahibi de veren de Allah'tır. "Hz. Peygamber; "Ben veren değilim yalnız taksim ediciyim."[19] buyurmaktadır. Her ne kadar bu hadisi ilim konusunda söylese de kişi hakikatte hiçbir şeye malik olmadığına göre ilmi de başka her nesneyi de veren Allah'tır; kişi sadece Allah'ın lütfunu dağıtan bir aracıdır. Melâmî de, birisine iyilikle bir şey verdiğinde bunu kendinden bilmez, bundan

18 Bkz: Müslim, Sahîh, Birr, 34.
19 "Allah, kimin iyiliğini isterse ona dinde büyük bir anlayış verir. Ben ise (verici değil) yalnız taksim ediciyim, veren ise Allah'tır." (Buhârî, İlm, 13.)

dolayı nefsine pay çıkarmaz, bir aracı olduğunun farkındadır ve hakikatte ihsan eden sadece Allah'tır.

27. Allah'ın inâyetine mazhar oluşlarını kendi fiil ve sâlih amellerine bağlamazlar, hak etmedikleri hâlde Allah'ın kendilerine lütfu olarak değerlendirirler.

Melâmîler hiç kimse hakkında dalâlet[20] iddiasında bulunmadıkları gibi kendi hidâyetlerini[21] ve Allah'tan gelen lütufları da asla kendilerinden bilmezler. Allah dilediğini doğru yola iletir, dilediğini saptırır ve onun lütuf ve ihsanları asla kişinin çabasıyla kazanılabilecek şeyler değildir. Eğer bir kişi, Allah'ın kendine lütfettiği doğru din yolunu ya da hayır olan her şeyi kendi gayret ve çabasının sonucu olarak görürse o, marifetten zerre kadar nasiplenemez. Kullar içinde Allah'ı en az tanıyan, kendi amel ve itaatinin Allah'ın ihsanını netice verdiğini zannedendir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "hiç kimsenin ameli neticesinde Cennet'e giremeyeceği ancak Allah'ın rahmetiyle bağışladıklarının Cennet'e girebileceği"ni bildirdiği hadîsi[22] bu husustaki gerçeği net bir şekilde vurgulamaktadır. Kişinin ameli hiçbir şekilde kendini kurtaramayacağına göre hiç kimse Allah'ın lütfunu kendi salih amel ve fiilinde aramamalıdır.

28. Örtmek amacıyla bile olsa kimsenin ayıbına nazar etmezler, insanların ayıbını görmezler.

29. Zor durumda ve ıstırap içinde olanlar hariç, dua etmekten kaçınırlar. Sûfîlere göre mustarip, hem Allah yanında hem kul yanında hiçbir dayanağı olmayıp makam ve mal sahibi olmayanlardır.

Melâmî'nin çok zor durumda kalmadıkça duaya sığınmama sebebi; içinde bulunduğu durumdan şikâyet etmeyi; kendine, kulluğuna yakıştıramamasıdır. Kişiye verilen her lütuf Allah'tan olduğu gibi başa gelen her tür ıstırap da yine Allah'tandır. O hâlde çok zor durumda kalanlar hariç olmak üzere, içinde bulunulan durumdan dolayı Allah'a dua edip bu hâlden kurtulmayı istemezler. Çok zor durumdaki Melâmî ise hüzün ve çaresizlik içinde, amellerini öne sürmeden Allah'a yalvarır. Melâmî'nin bu hâli bütün varlık ve yokluktan soyutlanmış hâlidir. Ancak bu hâl üzere dua etmek uygundur ve bu şekilde bir duanın kabul edilmesi umulur.

Risalede Sülemî bu hususta Ebû Hafs El-Haddâd ve Bayezîd-i Bistâmî'nin sözlerini nakleder: Ebû Hafs'a sorulmuş, "Allah'ın huzuruna nasıl girersin?" O da "Fakir zenginin yanına girmek için fakirliğin-

20 Dalâl, dalâlet (a.i.): Doğru yoldan sapma. (Devellioğlu, 2006: 163)

21 Hidâyet (a.i): Hak yoluna, doğru yola kılavuzlama. (Devellioğlu, 2006: 368)

22 "Hiç birinizi sadece ameli kurtaramaz. Fakat doğru yoldan ayrılmayın. İbadette ifrata gitmeyin. Sahâbe-i Kirâm, "Yâ Rasûlallah, seni de mi amelin kurtaramaz?" diye sordular. Allah Rasûlü: "Beni de sadece amelim kurtaramaz, meğerki Allah Teâlâ beni rahmet ve fazlıyla örtmüş olsun." (Buhârî, Rikâk, 18.)

den başka bir vesile ister mi?" cevabını vermiştir. Yine Bayezîd-i Bistâmî "İçimden şöyle bir nida geldi: Hazinelerimiz hizmetine amadedir. Bizi dinlersen ihtiyaç ve tevazu içinde gel." Anlaşılıyor ki istemenin iki şartı vardır: İhtiyaç içinde olmak ve tevazu ile istemek.

30. Melâmîlere göre Allah'ın rahmeti olan rahat, vaktini mücâhede ve amel ile geçirene lâyıktır. Allah böyle kişiye acır, onu esirger ve dinlenmesi için istirahat nasip eder.

Kulun ilk vazifesi kulluğunun farkında olup Allah'a yaklaştıran amelleri işlemek ve daima nefsine karşı mücadele ve mücâhede içinde olmaktır. Bunları yapmadığı hâlde nisyan yani unutma içinde olup vaktini gafletle geçirmesi insana yakışmaz. Amel ve mücâhedenin neticesinde bitkin vaziyete gelen kişi için Allah'ın ona gaflet ve nisyanı verip onu dinlendirmesi Allah'ın bir lütfudur.

Bu hususta Ebû Sâlih[23] gaflet ve nisyan hakkında şöyle demiştir: "Bu, ancak fazla çalışma yüzünden yatağına emekleyerek gidebilen, sonra yatak içinde yılan gibi kıvrılıp yatan kimseler içindir."

31. Melâmîlere göre, içinde bulunulan durumdan kurtulma vesileleri peşinde koşmak bedbahtlık; mukadderata boyun eğip sakin olmak ve her işi Allah'a havale etmek bahtiyarlıktır.

Kişinin içinde bulunduğu hâli yaratan Allah'tır. Allah, insanı içinde bulundurduğu, kişiye göre olumlu ya da olumsuz görünen durumlarla kim bilir ne hayırlar murâd etmiştir. O hâlde Allah kişiyi sıkıntılı anlarıyla da hayra ulaştırmak gayesinde olabilir. O nedenle her hâle şükür ve her hâlden hayır tahsil etme kişinin en önemli işi olmalıdır. Melâmîliğin kurucusu kabul edilen Hamdûn Kassâr bu hususla ilgili olarak, "Cenabı Hak, halkı kendine muhtaç yaratmıştır, onların başka çareleri yoktur. Onun için insanların en bahtiyarı, Allah'ın çare peşinde en az uğraştırdığıdır." demiştir.

32. Kendilerine hürmet edilmesini, saygı görmeyi, başkalarının kendilerinin ayağına gelmesini istemezler.

Eğer kişi ibadetlerini, makamını ya da zenginliğini kendine hürmet edilmesini sağlayacak şekilde kullanıyorsa o kişi kendini rableştirmiş demektir. Çünkü böylelerinin etrafında ona yücelik atfedecek, onun hizmetini görecek çok insan olur. Ayrıca kişi yine bu sayılanlar ya da başka yönleri itibarıyla hürmet ve saygı bekliyorsa gönlünden kibri kovamamış demektir. Melâmîlik anlayışında ya da geniş manada hak dinde zerre kadar kibre müsamaha yoktur.

---

23 Ebû Sâlih, Melâmîliğin en önemli ismi Hamdûn Kassâr'ın künyesidir. (bkz: Kara, 1997: 455-456)

Bu maddeyle ilgili olarak Sülemî, Hamdûn Kassâr ve Ebû Hafs'ın sözlerini risalesine alır: Hamdûn Kassâr'a "Kul kimdir?" diye sorulduğu zaman; "Kul odur ki, ibadet eder ve kendisine ibadet olunmasını sevmez." diye cevap verir. Ebû Hafs ise, "İbadetin, kullara kulluk ettiren bir Rab olmana sebep olmasın." demektedir. Demek ki kişi ibadetiyle bir saygı, makam, hürmet kazanmışsa ve bundan rahatsız olup kurtulmak için çabalamıyorsa o kişi Allah'a değil belki de nefsine ibadet etmektedir. Bununla beraber zenginlik ya da makam veyahut herhangi bir şey kişide hürmet edilme arzusu uyandırıyorsa o kişi hâlâ kibriyle baş başa demektir.

33. Firâset iddiasında bulunmazlar.

Firâset; "feraset" olarak da telaffuz edilip "anlayışlılık, çabuk seziş" (Devellioğlu, 2006: 258) anlamına gelir. Kişi başka insanların zamîrine[24] vâkıf olunca bu onun hoşuna gider; ama bir Melâmî başka insanların iç dünyalarındaki sırlara vâkıf olmaktan hoşlanmaz ve firâset iddiasında bulunmaz. Tabii ki Hz. Peygamber'in uyarısı gereği müminin firâsetinden sakınır[25] ama kendisinde kibre sebebiyet verebilecek bir firâset iddiası asla yoktur.

34. Diğer insanların iş ve ihtiyaçlarında onlara yardımcı olurlar.

Bu hususta Ebû Sâlih (Hamdûn Kassâr) şöyle der: "Mümin, kardeşi için gece kandil gündüz asa olmalıdır." Demektir ki kişinin, kardeşinin en ihtiyaç olduğu zamanda işini görecek şekilde onun yanında olması gerekir.

35. Melâmîlere göre; "ilmi çok olanın ameli az, ilmi az olanın ameli çoktur."

Bu söz Ebû Hafs'a aittir. Ebû Osman, bu sözü Ebû Hafs'tan işittiğini ifade eder. Dıştan bakılınca ilim sahiplerinin amelsiz olduğu gibi bir iddia taşıyan bu söz aslında bir gerçeği üstü kapalı olarak ifade etmektedir. Nitekim Ebû Osman, Ebû Hafs'a bu sözün anlamını sormuş o da; "İlmi çok olan, çok amellerini az telâkki eder; çünkü bilir ki bu hususta daima aşağı vaziyettedir. İlmi az olan ise amelini yüksek telâkki eder; çünkü bu hususta râcil[26], birçok hatalara malik olduğunu takdir edemez." demiştir. O hâlde, anlaşılıyor ki, bir Melâmî ameli ne derece olursa olsun onu az ve değersiz görür.

36. Melâmîlere göre, kulağın işitmesi, gözün müşahedesine üstün gelmemelidir. Yani kişinin nefsinden işittiği övgü ve sena, nefsine dair gerçekten bildiği ve açıkça gördüğü kusurları ve afetleri kapatmamalıdır.

24 Zamîr (a.i.c.: zamâir): 1. iç, içyüz. 2. kalp, vicdan. 3. Gönülde gizli olan sır. (Devellioğlu, 2006: 1167)
25 "Müminin ferasetinden sakının; çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar. (Tirmizî, Tefsîr, 16.)
26 Râcil (a.s. ricl'den): 1. yaya 2. mec. bilgisiz. (Devellioğlu, 2006: 871)

Yukarıda bahsedildiği ve Yusuf Suresi 53. ayette geçtiği üzere "nefis, kötüyü emreder." O nedenle bir Melâmî asla nefsine güvenmez ve ona kulak vermez. Nefis, kişinin kötü amellerini kendisine güzel gösterebilir ama o kişi nefsine dair kötülükleri yakinen biliyorsa nefsin bu aldatmacasına kanmaz. O hâlde nefsin sözüne değil gönül gözüne itimat edilmelidir.

37. İlmî incelikler ve manalı nükteler üzerine münakaşa etmezler, bunun yerine emir ve yasaklar sahasında kalmayı tercih ederler.

Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker, yani, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak İslâm'ın mühim esaslarındandır. Melâmî, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı ilmî tartışmalara ve nükteli sözlere tercih eder.

Risalede Sülemî'nin bahsettiğine göre; İbrâhim b. Şeybân, aldığı nüktelerle, işaretlerle dolu bir mektuba besmeleden sonra "Allah'ın aciz kulu İbrâhim b. Şeybân'dan…Kardeşim, emir ve nehye uyarsan, hayır içinde olursun." cevabını vermiş; yanına gelen oğluna da bu mektup ve verdiği cevapla alakalı olarak "İnsan, bâtınından (iç dünyasından) iyilikleri ayırırsa, dili büyük iddialarla ve ilmî inceliklerle dolar." demiştir.

38. Allah'a tevekkül ederler.

Tevekkül, gerekli tedbirleri alıp her türlü çabayı gösterdikten sonra işin sonunu Allah'a bırakmaktır. Serî E's-Sakatî'ye göre tevekkül "güç ve kudretten sıyrılmak", İbn Mesrûk'a göre ise "hükümlerdeki kaza cereyanına tamamen teslim olmak"tır. Tevekkül sahibi kişinin kalbi olabilecek şeylerden ötürü rahattır, ıstıraptan berîdir. Tam tersine, olabileceklerin endişesinden dolayı ıstırap duyan bir kalpte tevekkülden eser yoktur.[27] O hâlde bütün iş ve davranışlarında nefsini, varlığını ortadan kaldıran Melâmî'nin herhangi bir hususta Allah'a güvenmemesi, ona dayanmaması, tevekkül sahibi olmaması düşünülemez.

39. Kendilerinden sadır olabilecek keramet ve harikaları gizlerler bunları istidrâc[28] kabîlinden telâkki ederler.

İslâm'da esas olan istikamet üzere olmaktır. Kişinin en büyük kerameti emrolunduğu gibi dosdoğru olabilmektir.[29] Keramet, harika nevinden olağanüstü olaylar göstermek, tercih edilen bir durum değildir. Çünkü böyle bir hâlle insanları kandırmak da mümkündür. Nitekim inançsız insanlar da harikalar gösterebilirler. Melâmî keramete asla değer vermez hatta onu istidrâc nevinden kabul eder.

27 Tevekkül için bkz: Cebecioğlu, 2014: 494.
28 "İnançsız kişilerden meydana gelen olağanüstü olaylar. (Cebecioğlu, 2014: 248)
29 "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte sana buyrulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir." (Kur'an, Hûd, 112. Bkz: Kur'an Yolu Meâli, 2020: 233.)

40. Sema, zikir ve ilim meclislerinde ağlamayı terk eder bunun yerine mahzun olmayı tercih ederler.

41. Melâmîlere göre fakr, bütün ömrünü fakirlik ile geçirmek değil ölüm günü evin fakr içinde olmasıdır. Kişinin evi, ölüm günü o derece olmalı ki, fakirliği ile, kişinin en iyi övgüsünü evi yapmalı, bu ev insanlara en güzel nasihat olmalı; evi, zenginliği ile, orayı ebediyen terk eden için bir leke olmamalıdır.

Bu esastan anlaşılan şudur: Kişi yaşarken mal sahibi olsa bile ölüm vaktine kadar onları dağıtmalı ve ölüm günü evinde fakirliğin en üst derecesi görünmelidir. Kişinin fakrı mal kazanmaması ya da hiçbir şeyi olmaması değil onu biriktirmemesidir. Bunu yaşayan için onun evi, fakrın ne olduğunu öğreten en güzel nasihattir. Böyle bir ev ahiret yolculuğuna çıkan ve bir daha dönmeyecek olan için leke değil tam tersine huzurdur. Çünkü geride bırakılan malın sefasını başkaları sürerken cezasını onu biriktirip bırakıp giden çekecektir. Geride hiçbir mal bırakmayan, fakrın en güzel hâlini yaşamış olur; bu da o kişinin öldüğü gün geride kalan evinden anlaşılır.

Sülemî'nin risalesinde geçen şu söz bu esası açıklamaktadır: "Ömrün oldukça zenginmiş gibi görün ve müstağnî ol. Fakirliğine gelince, öldüğün gün evinin hâli onu belirtir. Böylece ölümün, geçmişler için rahat, kalanlar için öğüt olur." Ebû Hafs, Abdullah Haccâm'a "Eğer yiğit (fetâ, fütüvvet sahibi) isen, ölüm zamanında evin, yiğitlere bir öğüt olur." demiştir. (Öztürk, 2016: 82) Ebû Hafs'ın bu sözünden ve Melâmîliğin bu esasından anlaşılıyor ki fütüvvet ehli olmak, mal biriktirmeyip kazanılan malı dağıtmaktır.

42. Hiçbir kişiden yardım istemezler. Çünkü kime başvurulsa zaten muhtaç ve mustariptir.

Hakikatte her kul Allah'a muhtaçtır. O hâlde, zaten muhtaç olan kullardan yardım dilemek abestir. Bu hususta Ebû Hafs, "Mahlûkun, mahlûktan yardım dilemesi, mahpusun mahpustan yardım dilemesi gibidir." demiştir.

43. Dualarının kabul olduğuna şahit olduklarında endişeli ve kederli olurlar, bu durumu bir hile ve istidrâc olarak telâkki ederler.

Bu esası açıklamak için şu örnek kâfidir: Ebû Osman Nişâburî nakleder. "Ebû Hafs ile birlikte dağlara çıkmıştık. Ebû Hafs oturmuş, bizimle konuşuyordu. Bu sırada bir ceylan gelmiş ve Ebû Hafs'ın önünde çömelmişti. Ebû Hafs ağlamış ve durumu değişmişti. "Ne oldu?" diye sorulunca, o da şunları anlattı: "İçimden şöyle bir şey geçmişti. Keşke bir kuzumuz olsaydı da bu gece onun etrafında toplansaydık! Bu fikrin içimden

geçmesi üzerine bu ceylan geldi. Benim de Firavun gibi olmadığımı kim temin edebilir. Çünkü onun da her dilediği olmuştu, fakat sonunda bedbahtlığa mahkûm olmuştu." (Öztürk, 2016: 83)

44. Verilen rızkı almak izzet duymalarına, hırs ve oburluğa sebep olacaksa onu reddeder zillet duymalarını sağlayacaksa onu kabul ederler.

Sülemî, risalesinde bu madde ile ilgili olarak Hâtim-i Esamm'ın bir tavrını anlatır: Belhli İkâm b. Yûsuf, Ebû Hâtim-i Esamm'a bir şey göndermiş, o da kabul etmişti. "Niçin kabul ettin?" diye sordular. O da "Bunu almakta kendim için zillet ve onun için izzet gördüm. Reddetmekte ise benim için izzet ve onun için zillet vardı. İzzeti kendime değil ona ve zilleti ona değil kendime ayırdım." (Öztürk, 2016: 83) demiştir.

45. Mal ve mülklerini arkadaşlarının emrine verirler ama onlardan hiçbir şey istemezler. Arkadaşlarına tâbî olurlar ama onları kendilerine itaate zorlamazlar. Arkadaşlarından gelen zulme tahammül ederler ama onlara asla zulmetmezler. Arkadaşlarının her iyi amelini yüceltirler ama kendi amel-i sâlihlerine itibar etmezler.

Sülemî'nin Risâle-yi Melâmetiyye adlı eserinden hareketle ortaya konulan bu esasların temelde **nefisle mücadele, riyadan sakınma, muhabbet, marifet, tevekkül, rıza, fütüvvet, fakr ve cömertlik** ile özetlenmesi mümkündür. Yine bu esaslardan anlaşıldığı üzere Melâmîlik, temelde, kişinin Allah ile irtibatını ve halk ile ilişkilerindeki tavrını ortaya koyan bir tasavvufî düşünce ve hayata bakış tarzıdır. Allah ile irtibat ve halk ile ilişkide **kendini alçak görme, hiçbir hâlinden memnun olmama ve kendini kınama, sebeplerden el çekme, bâtınî hâlleri halktan gizleme, insanlarla değil nefsiyle meşgul olma, insanların ayıplarını görmeme, insanlardan hürmet ve hizmet beklememe, hiçbir iddia sahibi olmama ve münakaşadan kaçınma, kişiyi sıradan insanlardan ayıracak her türlü zahirî unsurları (kıyafet gibi) terk etme, adaletli olma ve hakka tecavüz etmeme, herkese yardım etme,** en öne çıkan özelliklerdir. Bütün bunlara bakıldığında melâmet anlayışı, toplum içinde huzura ermenin anahtarı olarak da görülebilir.

Melâmet neşvesi, Anadolu'daki tasavvuf düşüncesinin mimarlarından olan Yûnus Emre'nin eserlerinde belirgin şekilde görülmektedir. Dîvânında, gerek tasavvuf anlayışıyla gerekse sosyal hayatla ilgili birçok beyitte, bütün bu Melâmîlik esaslarıyla telif edilebilecek düşünceleri yoğun şekilde vardır. Aşağıda, bu beyitlerden hareketle, Yûnus Emre'deki melâmet neşvesi ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. Bölüm

Yûnus Emre Dîvânı'nda Melâmet Neşvesi

Horasan bölgesinde yetişmiş mutasavvıflar tasavvufî neşve olarak Melâmîliği benimsemişlerdir. Bu nedenledir ki çoğu mutasavvıf Horasan bölgesinde yaşamadığı hâlde melâmî-meşrep olduğu için "Horasan eri" olarak anılmıştır. Yûnus Emre, Horasan bölgesinde doğup yaşamadığı hâlde "Horasan eri" olarak nitelenebilen ve melâmî-meşrep olan bir şairimizdir. O gerek yaşantısı gerek eserleri ile Anadolu'daki tasavvufî düşüncenin öncülerindendir ve dîvânında melâmet neşvesinin ifadesi olabilecek birçok beyte rastlamak mümkündür. Melâmîlik anlayışının esasları göz önünde bulundurulduğunda aşağıdaki beyitlerde[30] melâmet neşvesinin dile getirildiği görülmektedir.

Melâmet yolu, bu yolu tercih etme ve kınanmaktan çekinmeme:

Yûnus Emre birçok beytinde kendi ihtiyarı ile melâmeti tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki beyitlerde şair, "cânan ili" olarak nitelediği Tanrı katından ilhamla, dünyanın bir harabat yani meyhane, eğlence yeri olduğunu, bu eğlence yerinde fazlaca eğlenilmemesi gerektiğini bilmiştir. Bu dünyanın donu, dışı, görünüşü ise melâmetten yani kınanmaktan, hor görülmekten ibarettir. Bununla da kalmaz bu meyhanede nice kanlar dökülür ve nice canlar yok olur.[31]

Nâ-gehân cânân ilinden irdi bu câna haber
Bu harâbât ikliminde eglenme yüri kıl sefer (67/1; s.123)

Bu harâbât iklimi anun melâmetdür tonı
Dökilür kanlar saçılur sad-hezarân başı yiter (67/2; s.123)

Şair "dost elinden kadeh yudumlayan" âşıkların ancak melâmetten olduklarını, melâmete uğradıklarını belirtiyor. Yani aşk ehli, melâmet ehlidir ki her hâllerinde kınanırlar.

'Işk durur âfet belâ döndürür hâlden hâle
Dost elinden piyâle hoş melâmet olmışlar (68/4; s.124)

---

30 Beyitler Mustafa Tatcı tarafından yayımlanan "Yûnus Emre Dîvânı Tenkitli Metin II" kitabından alınmıştır. Beyitlerin yanında parantez içinde verilen rakamlar sırasıyla şiirin, beytin ve beytin bulunduğu sayfanın numarasını vermektedir.

31 Şair meyhane olarak nitelendirdiği dünyadaki karmaşa ve cidali anlatırken "kan dökülmesi"nden bahsediyor. Burada şair kanın rengi ile meyhanedeki şarap arasında ilgi kurup, bu dünyada, şarap gibi, keyif verici her şeyin kan gibi acı ve ıstırap kaynağı olmasına atıfta bulunarak dünyada huzurun olamayacağını ifade ediyor.

Yûnus Emre bu melâmet yolunda bir âşık olarak kınanmaktan, adının kötüye çıkmasından çekinmemekte ve bundan ıstırap duymamaktadır.

Yûnus Emre'ye ne gam 'âşık melâmet bed-nâm
Küfrüm îmâna şol dem anda degişüp geldüm (181/11; s.248)

Şair, melâmet gömleği giyebileceklerin ancak kanaat sahibi, arif kişiler olabileceklerini belirtiyor.

Kanâ'at hırkası içre selâmet başını çekdüm
Melâmet gönlegin biçdüm 'ârif olup geyen gelsün (230/2; s.311)

Şair, melâmet yolunu tercih edip melâmet donunu giydiğini, kendiyle beraber bu yolda olabileceklerin ancak melâmeti tercih edip riyadan sakınanlar olabileceğini dile getiriyor.

Hele biz iş bu yola gelmedük riyâyıla
Bu melâmetlik tonın bizümle geyen gelsün (237/2; s.319)

Yûnus Emre bir melâmet yolcusudur ki onun nazarında övülmek ile sövülmek arasında hiçbir fark yoktur.

Yûnus'ı ögen ögsün sögen Yûnus'a sögsün
Keçe suya salupdur ne durur irte gice (342/7; s.435)

Şaire göre âşık, canından geçip kınanarak dillere düşendir.

'Âşık mı diyem ana cân terkini urmadı
'Âşık ana diyeler melâmet dile düşdi (391/4; s.493)

Bir başka beytinde şair yine âşığın en belirgin nişanının melâmet yani kınanma olacağını belirtmektedir.

'Âşık olanun nişânı vardur
Melâmet olur bellü beyânı (353/6; s.447)

Şaire göre melâmet, herkese nasip olmayan Tanrı tarafından takdir edilen bir yoldur. Dünyada sağ iken melâmet yoluna giren şaire ecelin yapacağı da melâmettir.

Yürüridüm sag selâmet takdîr eyledi melâmet
Ecel kıldı hoş melâmet esenledüm dünyâm seni (413/3; s.518)

Halkın Melâmî'yi kınaması:

Melâmîliğin "Kur'an-ı Kerîm'in Mâide Suresi 54. Ayetinde geçen "kınayanın kınamasından korkmama" ifadesinden mülhem olarak isimlendirildiğini belirtmiştik. Melâmîlerin hayata bakış açıları ve yaşam

biçimlerinden dolayı kınanmaları, Melâmî'nin de bu kınanmadan çekinmeyip dosdoğru yaşantısına devam etmesi melâmet neşvesinin en temel unsurudur.

Yûnus Emre'nin de zaman zaman bu kınamaya maruz kaldığını aşağıdaki beyitler ortaya koymaktadır.

Melâmî için kınayanın kınamasından çekinmeme ve kırılmama melâmet yolunun esasını oluşturur. Yûnus Emre de halkın kınayan acı sözlerinden kırılmak şöyle dursun onları şeker mesabesinde görmektedir.

Kördür münâfıkun gözi yarın kara koyar yüzi
Halkun bana acı sözi gerek şekeristân ola (4/6; s.47)

Halk, belki düşüncesinden belki yaşantısından dolayı Yûnus Emre'ye istihzâî olarak gülmektedir. Ancak Yûnus Emre, "ko gülen gülsün" diyerek bu gülmelerden, alaylardan hiç rahatsız olmaz, çünkü Hakk'ın kendileriyle birlikte olduğunun farkındadır ama gafiller, Hakk'ı sevenlerin hâllerini bilemezler.

Yâr yüregüm yâr gör ki neler var
Bu halk içinde bize güler var (79/1; s.136)
Ko gülen gülsün hak bizüm olsun
Gâfil ne bilür Hakk'ı sever var (79/2; s.136)

Yûnus Emre ve onun gibilerin "aşk" ile kast ettikleri Hak olan Allah'tır ancak halk onun kaş ve göze yani beşere âşık olduğunu zanneder ve bu aşk ile onu kınarlar.

Bizüm hâlümüzden bilen kimdür 'ışka münkir olan
Bizüm sevdügümüz Hak'dur bu halka göz ü kaş gelür (92/5; s.149)

Melâmîler halk arasında saygın bir konumda olmamak için süslü elbiseleri terk eder ve halkın çoğundan daha eski elbiler (pâlâs, çul) giyerler. Tabii ki eski elbise giymek de kınanmak için bir sebeptir. Ama buna tahammül edip bu dünyada pâlâs giyenler ahrette hulle ile yani Cennet elbisesi ile ödüllendirileceklerdir. O hâlde böyle bir ödüle lâyık olan pâlâs giyenlere gülmek, onları alaya almak abestir. Yûnus Emre de pâlâs giyenlere gülünmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

Kimdür bunda palâs giyen oldur anda hulle giyen
Dilde agızda söylenen ol kimseye gülmeyendür (99/2; s.154)

Şair, kendi hâlini bilmeyenlerin onu dinsizlikle suçladıklarını ifade ediyor. Ancak o kendini her şeyden geçmiş vaziyette "cansız ve gönülsüz"

olarak nitelendiriyor ki böyle birinin dinin dışa bakan unsurlarıyla ilgilenemeyeceğini bildiriyor. Burada üzerinde durulması gereken Yûnus Emre'nin hakiki hâlini bilmeyen halkın onu "dinsiz" olmakla kınamalarıdır.

Tuymayanlar hâlümi dînin kodı dir bana
Neyile dîn beslesin cânsuz gönülsüz kalan (264/2; s.348)

Sıradan olanın dışına çıkan her kişi gibi aşk yoluna girenler de kınanmayla karşılaşırlar. Şair aşka düşmeyi bir cenge girmek olarak niteliyor ki bu cenk sadece nefse karşı değil Allah'tan başka her şeye karşı verilir. Ancak bu cenkte halk tarafından kötü bilinip iyi adın kötüye çıkması da vardır.

'Işk çengine düşenün melâmet olur işi
Anun içün bed-nâmdur miskîn Yûnus'un adı (371/9; s.473)

Kendini kınama (Kendi hâl ve füllerini hor görme) (5. madde)

Melâmî kınanan kişidir. Halk onu kınar ama bundan da öte o kendisini kınar. Bu kınamada nefse pay vermeme, riyadan ve kibirden sakınma en önde olan amaçtır. Yûnus Emre'nin birçok beytinde kendini kınadığını görmekteyiz. Bu kınamada en fazla içiyle dışının (zâhir-bâtın) birbirine uymamasını yani riyalı oluşunu kınamaktadır. Yine derviş, sûfî gibi görünmesine, buna dair alametler olan hırka, tespih ve taca sahip olmasına rağmen gönlünün, içinin, hakikatinin dervişlikle ilgisi olmaması en fazla kınadığı husustur.

Aşağıdaki beyitte şair, diliyle söyleyip halka ilettiği hakikatleri kendisinin tutmamasını yani diliyle hâlinin birbirine uymayışını kınamaktadır.

Yûnus bu sözleri çatar halka ma'ârifet satar
Kendüsi ne kadar dutar söyledügi yalanı gör (22/7; s.68)

Yine Yûnus Emre, kendisini riya ile suçlamakta ve diliyle hâlinin birbirinden farklı oluşunu kınamaya devam etmektedir. Ona göre kendisi günahkârdır ve dilinde ilim ama gönlünde dünya sevgisi vardır.

Benüm gibi mücrim kul gel iste bir dahı bul
Dilümde 'ilm ü usûl gönlüm de dünyâ sever (41/2; s.89)

Dış görünüşü itibarıyla herkes onu iyi zannetmektedir ama onun gibi ayyar yani dolandırıcı Bağdat'ta bile yoktur. Burada Bağdat vurgusu ile kendi gibi bir dolandırıcının hiçbir yerde olamayacağına işaret etmekte yani kendisini bütün nefislerden daha aşağı olarak görmektedir.

Zâhirüm eyü adda gönlüm fâsid tâ'atda
Bulunmaya Bagdâd'da bencileyin bir 'ayyâr (41/3; s.89)

Şair, zâhiri ile bâtınının birbirine uymamasından dolayı kendini riya ile suçlamakta, insanlar içinde iyi ada sahipken bunun tersine aslının fitnekâr, hatta mürted yani dinden çıkmış olduğunu söyleyip en ağır şekilde kendini kınamaktadır.

Taşum biliş içüm yâd dilüm hoş gönlüm mürted
Yavuz işe eyü ad böyle fitne kanda var (41/4; s.89)

Yine içiyle dışının birbirine uymadığını vurgulamaya devam eden şair, yolu varmadığı hâlde, arştan haber verdiğini söylemektedir. Bununla kast ettiği, hâl olarak yaşamadığını kâl ile söylemektir.

Taşum göyner içüm ham dirligüm budur müdâm
Yol varmadum bir kadem 'Arş'dan virürem haber (41/5; s.90)

Dervişin zâhiri belirtisi hırkadır. Hırkanın hakkını vermeyenler onu yanlış işlerine perde yapabilirler. Aşağıdaki beyitte şair dervişlik görüntüsüne büründüğü hâlde bozgunculuk içinde olduğunu, gönlüyle dilinin farklı amaçlarda olduğunu ifade etmektedir.

Hırkam suçuma perde endîşem fâsid yirde
Gönlüm ayruk bâzârda dilümde sözüm esrâr (41/6; s.90)

Şair, hakikati söyleyip ondan nice insanlar faydalanıp Allah'ı ve doğruyu buldukları hâlde söylediği hakikatlerin kendisine bir türlü tesir etmediğini yani ondaki manevî hastalıkları iyileştirmediğini belirtmektedir.

Kime kim ögüt virdüm ol Hakk'a irdi gördüm
Bana benüm ögüdüm hîç eylemedi eser (41/7; s.90)

Melâmî, kendi kötü huylarıyla meşgul olmaktan başkasının kusurlarıyla ilgilenemez. Yûnus Emre, kendi kötü huyunun farkında olup "onu su dahi arıtamaz ancak Allah'ın inayeti temizler" diyerek kendi nefsini kınamakta, horlamakta onu aşağı görmektedir. Beyitte aynı zamanda kendinde herhangi bir varlık görmeme ve her iyi şeyi Allah'tan bilip nefse pay vermeme de dikkat çekmektedir.

Su ne kadar arıda çün yavuz hûyun bile
Meger bizi pâk ide Hak'dan 'inâyetümüz (116/6; s.171)

Marifet,[32] tasavvuftaki dört kapının (şeriat, tarikat, hakikat, marifet) sonuncusudur. Marifet kapısındaki kul, Allah'ı isim ve sıfatlarıyla bilir

32 Bkz: Cebecioğlu, 2014, s.318.

ve Allah'a karşı kulluk muamelesinde ciddi, samimi ve doğru olur. Aşağıdaki beyitte şair, halka sûfî edasıyla ve tespihle görünmeye ve dilinde bu dört kapının en yücesinin bilgisi olmasına karşılık gönlünde dilin söylediği marifetten eser olmayışını, gönlün dile uymayışını eleştirmektedir.

Sûfîyem halk içinde tesbîh elümden gitmez
Dilüm ma'rifet söyler gönlüm hîç kabûl itmez (117/1; s.171)

Şair riyalı hâlini eleştirmeye devam ederek ibadetlerindeki riyaya vurgu yapmaktadır. "Boyundaki icazet"ten kasıt derviş, sûfî olarak tanınması olmalıdır; "yolu gözetmemek" ise gerek erenler yolunu gerekse istikamet yolunu gözetmemek yani doğru yolda olmamaktır.

Boynumda 'icâzetüm riyâyıla tâ'atüm
Endîşem ayruk yirde gözüm yolı gözetmez (117/2; s.)

Yine aşağıdaki beyitte şair, halkın gözünde farklı, hakikatte farklı olmayı dillendiriyor.

Görenler elüm öper tâc u hırkama bakar
Şöyle sanurlar beni zerrece günâh itmez (117/6; s.172)

Kendini riyadan dolayı kınamaya devam eden Yûnus Emre, "iç bâzâr" ifadesiyle gönlü kastetmektedir. "Bin yıllık ayyâr" yani "bin yıllık dolandırıcı"nın etmeyeceği şey ise riyadır.

Taşumda 'ibâdetüm sohbetüm hoş tâ'atüm
İç bâzâra gelicek bin yıllık 'ayyâr itmez (117/7; s.172)

Dıştan derviş gibi görünen şair kendini din değiştirenden, yani, hak dinden batıl dine irtidâd edenden daha kötü görmektedir.

Taşum dervîş içüm boş dilüm tatlu sözüm hoş
İllâ ben itdügümi dînin degşüren itmez (117/9; s.172)

Yûnus Emre, kendini hakikatlere uyanamamak ve her işi şüpheyle yapmak, hakikat olan ölüme tam anlamıyla inanmamakla ve doğru yola gelmemekle suçluyor.

Yûnus dahı uyanmadın kendü ölümin sanmadın
Bu togrı yola gelmedin her işleri gümânımış (121/9; s.177)

Riya, ihlâsı yok eden zehirdir. Şair kendini ihlâsı unutup tüm amellerini riya ile yapmakla suçluyor.

'Amelüm ne ki varsa hep riyâdur
'Acebdür ihlâsı unutmışam ben (258/5; s.341)

Şair, kendi kusur ve eksiklerini uzun bir hikâye olarak değerlendirirken hatalarının çokluğuna işaret etmektedir. Kendisinin bu kadar çok eksikliğini dile getirme imkânı yoktur.

Bu kıssam uzun durur niçe dükedi bilem
Kangı bir eksükligüm getüribilem dile (338/7; s.431)

İhlâsla ibadet etmeyene âbid denilemez ancak âbid olmayan kişi âbid olamadığından dolayı kendini kınıyorsa onu "fâsık" demek yoluyla kınamak da doğru değildir. Kendini hatalarından ya da yapamadığı tâatinden dolayı kınayanlar aslında insanlar arasında üstün bir mevkide en azından nefs-i emmârede[33] değil nefs-i levvâmededir.[34]

'Âbid midür ol işlemedi tâ'at u ihlâs
Fâsık dimenüz kendözini suçlu bileni (357/4; s.455)

Alçak gönüllü olma ve kibirden sakınma: (6. madde)

Melâmî, insanlarla ilişkisinde, özellikle de kendine eziyet edenlere karşı muamelesinde, alçak gönüllü olmayı şiar edinmiştir. Alçak gönüllülüğün zıddı kibirdir. Alçak gönüllü olan kişi doğal olarak kendini kibir tehlikesinden korur. Yûnus Emre aşağıdaki beyitlerde alçak gönüllü olmayı yüceltirken kibirden uzak olmayı salık vermektedir.

O, kendini hem suçlu hem herkesten küçük görmekle birlikte erenlerin himmetini de dile getirir.

Yûnus'un yanar içi kamudan gönli kiçi
Soya sayılmamak suçı erenün himmetidür (34/7; s.82)

Abdullah İbn-i Mes'ûd'dan rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamber "Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse Cennet'e giremez."[35] buyurmaktadır. Bu hadisin mefhûm-ı muhâlifi düşünüldüğünde kibirli insanın yeri Cehennem'dir. Buna işaret eden Yûnus Emre'ye göre Tamu'dan yani Cehennem'den korkan kişi kibirden uzak olup kendini herkesten alçak görmelidir.

---

33 Nefs-i emmâre: "Emredici nefis. Kâşânî, bu nefsin, bedenî tabiata meylettiğini, lezzet ve hissî şehvetleri körüklediğini söyler. Yani kalbi, ulvî değil süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefs-i emmâre denir." (Cebecioğlu, 2014: 364)

34 Nefs-i levvâme: "Kendini kınayan nefis" anlamında olup, kalbin nuruyla aydınlanıp o derecede gafletten uyanmış nefistir. Bu derecedeki nefis yaptığı işlerdeki hatanın farkındadır ve bundan dolayı da kendini levm eder ve o işleri yapmak istemez. Ancak nefsine hâkimiyeti yeterli derecede olmadığından o kötü işleri yapmaya devam eder. Yaptığı hayırlı işleri Allah için yapar ama bu işleri kulların da bilmesi ve görmesini istediğinden riyadan sıyrılamamıştır. Bütün bunlara rağmen tövbekâr olarak nitelenebilecek bir nefistir. (Bkz: Cebecioğlu, 2014: 365.)

35 Müslim, İman, 147.

Korkarısan sen Tamu'dan (gel) alçak olgıl kamudan
Ol güni ince köpriden (bil) kamular geçmek gerek (137/5; s.198)

Ona göre imar olmanın yani manen kemale ermenin yolu harap olmaktan geçer. İmar olabilmenin önündeki en önemli engel kibirdir. Şeklen ve manen harap (perişan) olan kişide kibir olmaz. Kibirden kurtulan kişi, olgunlaşmak için gerekeni yaparak, gönül iklimini imar edebilir.

Sözi Yûnus'dan işit kibir kılma dut ögüt

'İmâret olmayasın tâ harâb olmayınca (297/8; s.384)

Şaire göre, insanları boş görüp onlara eksiklikle nazar etmek, yani onları kendinden aşağı görmek, hak yolun yolcusu erenlere yakışmadığı gibi, başkalarına da, erenlere eksiklikle nazar etmek yakışmaz.

Tehî görmen kimseyi hîç kimesne boş degül
Eksükligile nazar erenlere hoş degül (167/1; s.229)

Er, ricâlullâh[36] ya da gayb erenleri olarak da nitelenen Allah'ı bilip ondan başkasına yabancı olan ehlullâh, bu hâle miskin[37] olarak yani kendini hor ve hakir görerek erişmiştir. Eğer seyr-i sülûkunu tamamlayıp erlik makamına ulaşan kişi, bir an bile gönlünde kibir alâmetleri barındırır da insanlara yüksekten bakarsa elde ettiği manevi hâlleri kaybeder. Beyitte bu husus, yüksek bir merdivenden aşağı itilmeye teşbih edilmiş.

Miskînlikden buldılar kimde erlik varısa
Nerdübândan yitdiler yüksekden bakarısa (299/1; s.386)

Kibir, kendini diğer varlıklardan yukarıda görmektir. Sevdiği "dîdâr" -Cenâb-ı Hakk'ın görklü yüzü, tecellisi- olan kişinin en başta yüksek yerde durmaması yani kibirden uzak olması gerekir. Yûnus Emre, sevdiği dîdâr olanın mezar ve sırat görmemesini dilerken, bunun; Hak yoldan ayrılmamak ve yüksek yerde durmamakla (kibirden uzak olma) mümkün olabileceğini ima etmektedir.

Yûnus yoldan ırmasun yüksek yirde turmasun
Sinle Sırât görmesün sevdügi dîdârısa (299/8; s.387)

Yûnus Emre, söz söyleme, şiir ihdas etme hususunda kendinde bir kıymet görüp gururlanmaması için kendini uyarmakta ve her hususta olduğu gibi şiir ve nükte irat etme hususunda da üstünden daha üstünlerin olduğunu değerlendirmektedir. Aşağıdaki beyit, bu konuda kendini alçak görme ve kibirden sakınmaya matuf bir ifadedir.

36 Bkz: Cebecioğlu, 2014: 400.
37 Bkz: Cebecioğlu, 2014: 339.

Sözler eyitdüm diyü Yûnus nükte itmegil
Dahı yigrek eydür var el vardur el üstine (334/5; s.427)

Şair bu düşüncesini 340. şiirin 6. beytinde de tekrarlamaktadır.

İy Yûnus nükte kılma sözler eydürem diyü
Niçe bilürler vardur el var elüm üstine (340/6; s.433)

"Kendini görmek" kibirli, hodbin olmaktır. Allah'ın emrine itaat etmeyip Allah'a ve Hz. Âdem'e karşı kibirlenen böylece de Allah'ın rahmetinden kovulan ilk varlık İblis'tir. Bu yönüyle o, âdeta kibirli kimselerin üstadı konumundadır. Kibirli olup Allah'ın rahmetinden kovulan kişi her şeyini kaybetmiş demektir. Buna karşılık kazananlar ve rahmete erenler ise miskinler yani kendini hor ve hakir görenler, alçak gönüllü olanlardır.

Her kim kendüyi gördi üstâdı İblîs oldı
Kişi ne buldıyısa miskînligile buldı (367/12; s.464)

Kibir, nefis ülkesinin sağlam bir kalesidir. Onu ve onunla birlikte bütün nefsânî şeyleri ancak aşk ateşi yakıp yok edebilir. Kibir kalesini yıkmak için nefis ilinde çok savaş etmek gerekir.

'Işk nefs iline akdı ne buldıyısa yakdı
Kibir kal'asın yıkdı anda çok savaş oldı (394/3; s.495)

Yûnus Emre, kendisine, dolayısıyla herkese yüzünü toprak etmeyi yani alçakgönüllülüğü tavsiye etmektedir.

Yûnus Emrem aç gözün toprak eylegil yüzün
Sana dahı diyeler cigeri biryân kanı (396/16; s.498)

Aşık hem kibir ve kini hem de Allah'tan başka her şeyi, dünya dükkânını terk eder.

'Âşık kişi ögüt bilmez zîrâ ögüt assı kılmaz
Unıdur ol kibr ü kîni terk eyler gider dükkânı (402/4; s.503)

Her türlü tazyîki hoş görme: (6. madde)

Melâmî kendine karşı yapılan her türlü olumsuz duruma yumuşaklık, sabır, alçakgönüllülük, özür ve iyilikle mukabele eder.

Yûnus Emre aşık olanın, ki melâmet bir aşk hâlidir, her şeye teslim olmuş vaziyette olup kimden ne gelirse boyun eğerek gönül kırmaması gerektiğini ifade ediyor.

‘Âşık kişi miskîn olur yol içinde teslîm olur
Kim n’iderse boyun bura çâre yok gönül yıkmaga (1/8; s.42)

O, kendisine düşman olanların dahi iyiliğini istemekte ve düşmanı her nereye varırsa oranın bahar mevsimindeki bahçeler gibi güzel olmasını dilemektedir.

Her kim bana agyârısa Hak Tanrı yâr olsun ana
Her kancaru varurısa bâg u bahâr olsun ana (13/1; s.57)

Şair kendine, mecazen, ağı sunana şekerle karşılık verdiği gibi bütün işlerinin kolay olması için duada bulunmaktadır.

Bana agu sunan kişi şehd ü şeker olsun aşı
Gelsün kolay cümle işi eli irer olsun ana (13/2; s.57)

Şâir kendine taş atana güller dilemektedir.

Önümce kuyı kazanı Hak tahtın agdursun anı
Ardumca taşlar atanı güller nisâr olsun ana (13/3; s.57)

Kendisinin acısını isteyene tatlılık, ölümünü isteyene ömür dilemektedir.

Acı dirligüm isteyen tatlu dirilsin dünyede
Kim ölümüm isterise bin yıl ‘ömür virsün ana (13/4; s.58)

O, kendisinin düşman elinde inlemesini isteyenin düşmanının dahi ona dost olmasını ve dostlarının da yüzünün gülmesini ister.

Her kim diler ben hâr olam düşmen elinde zâr olam

Dostları şâd u düşmânı dost u agyâr olsun ana (13/5; s.58)

Yûnus Emre, kendisini kınayanların kınamasından rahatsız olmamakta hatta onların her isteklerinin kabulünü dilemektedir. Kendine vuranların elini ayağını öpecek kadar alçakgönüllüdür.

Her kim bizi yererise Hak dilegin virsün ana
Urmaklıga kasd idenün düşem öpem ayagını (376/4; s.478)

Şair, kendine taş atanlara gül diler, kendi ateşini (ocağını) söndürmek isteyenlerin ateşlerinin yanmasını ister. Beyitte geçen çırâg, çerâğ yani çıradır.[38] Çerâğ, tasavvuf düşüncesinde kudretin temsilidir. Bu manasıyla, şair; kendisinin gücüne, kudretine kast edip onu yok etmek isteyenin güç ve kudretinin artmasını dilemektedir.

38 Çerâğ için bkz: Cebecioğlu, 2014: 113.

Kim bize taş atarısa güller nisâr olsun ana
Çırâguma kasd idenün Hak yandursun çırâgını (376/5; s.479)

O; dervişin, bir melâmî-meşrep gibi halktan gelen her türlü tazyîke sabır ve iyilikle karşılık vermesi gerektiğini onun halkla bir olmayıp onlar gibi davranamayacağını belirtmektedir.

Dervîş gönülsüz gerekdür sögene dilsüz gerekdür
Dögene elsüz gerekdür halka berâber gerekmez (111/2; s.166)

Şair, bir melâmî-meşrep olarak, kimseye düşman nazarıyla bakmayıp herkesi yâr olarak görmektedir.

Kimseye düşmân tutmazuz agyâr dahı yârdur bize
Kanda ıssuzlık varısa mahalle vü şârdur bize (333/1; s.426)

Aşağıdaki beyitte kendini miskin (zelil, hor, zavallı kimse) olarak adlandıran Yûnus Emre, hiç kimseyi düşman olarak görmez cümle âlemi yâr olarak telâkki eder.

Adumuz miskîndür bizüm düşmânumuz kimdür bizüm
Biz kimseye kîn tutmazuz kamu 'âlem yârdur bize (333/2; s.426)

Şair kendisine tazyîk edenlere dâir gönlünde hiçbir kin barındırmaz. Önemli bir ayrıntı da kin tutan kişinin Hak dinden uzaklaşacağı vurgusudur.

Giderdüm gönlümden kîni kîn dutanun yokdur dîni
İy yârânlar ben bu sözi uludan işitdüm ahî (399/5; s.501)

Aşağıdaki iki beyitte ise, kin ile imanı mukayese edip kinle imanın birbirine düşman olduğunu ve yine kinin imanı yok edeceğini söylemektedir.

Îmân durur cân çerâgı gevde durur cân turagı
Kîn durur îmâna yagı gelse giderür îmânı (412/11; s.517)

Eger kîne tutarısan gitdi senden îmân dahı
Bi'llâhi ol Tanrı hak'ı yokdur bu sözün yalanı (412/12; s.517)

Nefse karşı sû-i zan besleme: (7. ve 13. maddeler)

Allah'a ve O'ndan gelen her şeye hüsn-i zan duyan Melâmî nefsinin iyi hâline de kötü hâline de sû-i zan besler; nefsi kendisine gülse de kendi-

sinden yüz çevirse de daima nefsini suçlar ve nefsi hakkında hiçbir zaman olumlu düşünmez. Çünkü bilir ki "nefis daima kötüyü emreder."[39]

Yûnus Emre, nefsine karşı olan kötü düşüncesini onu Müslüman olarak görmemekle ortaya koymaktadır. Nitekim "daima kötülüğü emreden nefis" salik nazarında kâfir mesabesindedir, ona uymayan can yani gönül ise Müslüman'dır. Gönül nefse uyduğunda kâfire uymuş olur.

Yûnus sen nefsüni müslümân sanma
Meger şimden girü cümle îmâne (346/7; s.438)

Şair bu beytin devamında Kevser'e ulaşacakların "ölmeden önce ölenler" olacağını belirtip Cennet'te Tûbâ'ya ulaşanların da nefse düşman olmakla mümkün olacağını ifade etmektedir.

Kevser havzına talanlar ölmezdin öndin ölenler
Nefsini düşmân bilenler konar Tûbâ dallarına (345/6; s.437)

Dost kelimesi tasavvufî manada "İlâhî sevgi"nin sembolüdür. Ayrıca seyr ü sülûk içindeki her sûfî de birbirine dosttur. Ancak hakiki manada dost ancak ve ancak Alllah'tır. Şair nefse uyanların dosttan gelen aşk kadehini içemeyeceklerini bu nedenle de nefse uyana iyi denilemeyeceğini belirtmekte ve nefse karşı kötü zannını devam ettirmektedir.

Esrik midür ol kadehi nûş itmedi dostdan
İyü dimenüz gafletile nefse uyanı (357/5; s.455)

Sürekli riya[40] endişesi taşıma: (8. madde)

Melâmîlerin en korktukları şey amellerinde riyaya düşmektir. Riyayı, yapılan işi Allah rızası için yapıyor görünüp hakikatte başka amaçlar için yapma olarak ifade etmek mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber, bir hadisinde, riyayı "Allah'a tâat sırasında insanları kastederek amel yapmandır."[41] şeklinde tarif etmiştir. Riya çok gizli bir duygu olduğundan tedavisi hiç kolay değildir. Nitekim riya, gizli şirk olarak tarif edilir ve Hz. Peygamber şirk için "Safâ tepesinde yürüyen kara karıncanın ayak sesinden daha gizli" demektedir.[42] Sûfî ve Melâmî nazarında kişiyi Allah'tan uzaklaştıran en önemli şey riyadır; riyanın ilacı ise ihlâstır.[43] İh-

39 "Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir." (Kur'ân, Yûsuf, 53)
40 Riya için bkz: Cebecioğlu, 2014: 402.
41 Müslim, Zühd, 46.
42 "Şirk, karanlık gecede Safa tepesinde yürüyen kara karıncanın ayak sesinden daha gizlidir." (Taberânî, Mu'cemü'l-Evsat, IV/10, hadis no: 3479)
43 İhlas için bkz: Cebecioğlu, 2014: 232.

lâsın olmadığı her işte riya var demektir. Melâmî, riyaya düşmemek için ibadetlerini açıktan yapmaz, halk nazarında iyi sıfatla anılmak istemez.

Aşağıdaki beyitte Yûnus Emre, kişinin sûfî olmadığı hâlde ariflerin huzurunda sûfîlik taslamasını ihlâslı aşka riya katmak olarak nitelemektedir.

'Ârifler ortasında sofîlik satmayalar
İhlâsıla bu 'ışka riyâyı katmayalar (57/1; s.111)

Riya kişiyi ateşe götürür; onun çaresi ihlâstır; Yûnus Emre bunu iyice anlamıştır.

Riyâ çökük yirde durur key sakın oda buyurur
İhlâs gelüp cümlesin yur Yûnus yolı yavlak sezer (83/7; s.140)

Ona göre, içinde riya saklı olan huzur, kişi için iyi bir nam değildir; dirlik, saadet elde etmek amacıyla riyaya sarılmak doğru olmaz.

Yûnus miskîn mestânesin sen seni gör ko bunları
Dünyâda riyâlu dirlik kişiye eyü ad degül (154/6; s.216)

Şâh-ı Kerîm yani cömertlerin şâhı olan Allah'a kavuşmak için zevk ve riyanın boynunu vurup onlardan kurtulmak gerekir.

Zevk u riyâ didükleri boynını urmayınca ben
Şâh-ı Kerîm'e sıdkıla kanda bulısaram visâl (155/6; s.217)

Cem**,** tasavvuf terminolojisinde kadim olan Yaratıcı ile hâdis (sonradan yaratılan) olan kul arasındaki ayrılığın ortadan kalkmasıdır. Şair, aşağıdaki beyitte "ben beni cem eyledüm" demekle Yaratan ile arasındaki ayrılığın sona erdiğini ifade ermektedir. Beytin ikinci mısrasından anladığımıza göre bu ayrılığı sona erdiren, kametle (ayakta durmak) ikame edilen namaz tâatıdır. Tabii ki bu tâatta "cem"in gerçekleşmesi için riyasız ve ihlâslı olunması gerekir.

Uş ben beni cem eyledüm ol dosta îmân eyledüm
Birligine kıldum kâmet riyâ tâ'at nemdür benüm (170/5; s.234)

Yine şair riyalı namazın Cehennem sebebi olacağını dile getirerek riyadan uzak olmayı salık vermektedir.

Kılursın riyâ namâz yazugun çok hayrun az
Dinle neye varur söz Cehennem'de yatarsın (248/8; s.330)

Aslında Hakk'dan başka dilekleri yerine getirebilecek kimse olmadığı hâlde iki yüzlülük, riyakârlık yapmanın gereği yoktur. Yûnus Emre,

sûfîlik iddiasında olup ikiyüzlü ve riyakâr olanı, Hak'tan başka, kişinin dileğini yerine getirebilecek olmadığı için, riya (sâlûs) satmaması yönünde uyarır.

Yüri hey sûfî zerrâk ne sâlûslık satarsın
Hak'dan artuk kim ola kula dilek viresi (378/8; s.480)

Gizli kalması gereken hâli açığa vurmama: (11 ve 21. maddeler)

Melâmî kendine Allah'tan verilen, ister lütuf olsun ister kahır, her şeyi yüce görüp onu ağyardan gizler. İnsanlardan gizlenmesi gereken hâllerden biri de onların duyduklarında ya da gördüklerinde tahammül edemeyecekleri yüce hâl ve sırları gizlemektir. Öyle ki insanoğlu bir ermişte gördüğü hâli şer'î hükümlerle izah edemediğinde ona düşman olabilir, ona gülüp kötü sözler söyleyebilir, hatta o ermişi Hallâc-ı Mansûr gibi din adına idam bile ettirebilir. Belki kişiye yapılacak bu türden zulümler bir Melâmî için önem arz etmez ama bu davranışları yapanların zulmüne ya da halk içinde fitneye sebep olunabilir. O hâlde insanların anlamaya kudretlerinin yetmeyeceği bir hâli insanlardan gizlemek ve bu hâli kendi içinde yaşamak gerekir.

Yûnus Emre dile geldiği takdirde insanların bazılarının gülüp bazılarının sövebileceği hakikatleri kendi içinde yaşayıp ıstıraba katlanmayı ve dile getirmemeyi tercih ediyor.

Söylerisem gelmez dile kim söge bana kim güle
Bâri yanayın derdile hâlüm dile gelmeyeyin (269/4; s.354)

Melâmî, hakkında yakinen bilgisi olmadığı hiçbir hususta fikir beyan etmediği gibi Allah tarafından kendisine bahşedilen ledünnî sırları da ehil olmayanlar arasında ifşa etmez. Bunun aksi sırrı kaybetmekle neticelenir. Yûnus Emre sırrı aşikâr etmemeyi gönülde ateş yandığı hâlde belli olmamakla ifade etmektedir. Bunu halk diliyle "ateşi yansa da dumanı tütmemek" şeklinde ifade etmek mümkündür. Yani sırra sahip kişi iç dünyasında bu sırdan ötürü nice ıstıraplar çekse de onu diliyle ya da hâliyle dışa vurmaz.

Sır sözi eşkere olmaz anda od yanar belürmez
Dün ü gün yanar söyünmez bu benüm çerâgum anda (310/7; s.401)

Aşk, seven ile sevilen arasındaki muhabbetin en yüce noktası ve Allah'ın kuluna en büyük lütfudur ki ağyardan gizlenmesi gerekir. Şair, "dost" tarafından cana konulan aşk ateşini aşikâre etmiyor.

Evvel dahı varıdı cânumda bu 'ışk odı
Eşkere itmez idüm bilürdüm ki dost kodı (371/1; s.472)

Bütün fiil ve hâlleri Allah'tan bilme: (11, 13 ve 31. maddeler)

Zâhire bakanlar hâl ve fiillerin kişiden geldiğini zannederlerken; Melâmîler, insanın fiil ve hâllerinde dahlinin çok cüzî olduğunu düşünürler ve her işin Allah'tan geldiğini bilirler. Melâmîler bu hâlleriyle tam manasıyla rızayı yaşarlar ve Allah'tan gelen her şeye razıdırlar.

Aşağıdaki beyitlerde Yûnus Emre'nin her işi Allah'tan bildiği anlaşılmaktadır.

Zâhire bakanlar söz söyleyenin kişiler olduğunu düşünür ancak Yûnus Emre hakiki konuşanın kim olduğunu sonraki beyitte dile getirmektedir.

İy sözlerün aslın bilen gel di bu söz kandan gelür
Söz aslını anlamayan sanur bu söz benden gelür (42/1; s.90)

Ona göre söz halktan değil Yaratıcı'dan gelmektedir.

Söz karadan akdan degül yazup okımakdan degül
Bu yüriyen halkdan degül Hâlik âvâzından gelür (42/3; s.91)

Yûnus Emre her türlü hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini bilmektedir.

Yûnus bu sözleri kogıl kendözünden elün yugıl
Senden ne gele bir digil çün Hak'dan ola hayr u şer (28/9; s.76)

O, Hz. Adem'in Cennet'te yasaklanmış olan buğdayı yemesini dahi Şeytan'dan bilmez ve onun da Allah'ın takdiri ile olduğunu düşünür.

Miskîn Âdem yanıldı Uçmak'da bugday yidi
İşi Hak'dan bilenler şeytândan tutmayalar (57/8; s.112)

Allah dilemedikçe hiçbir varlık bir şey yapamaz, haramî ya da başka tazyiklere karşı, gücün de yine Allah'tan olduğunu dile getirir.

Harâmîden benüm korkum kayum yok
Bu zûr u bu kuvvet Hak'dan benümdür (31/2; s.78)

Dünya dert meydanıdır. Bu meydanda derdi de dermanı da veren Allah'tır. Ancak nice insanlar dertle inlerken niceleri de derdine sabr ederek âh u vâh eylemezler. Bu iki hâl de Allah'tandır ancak dert sahibinin inlemek yerine Allah'tan gelene sabretmesi daha münasiptir. Melâmîler Tanrı'dan gelen her hâle razıdırlar.

Kimine derd virür asla inletmez
Kiminün dünyâda derdin bol eyler (95/8; s.151)

Kâmil mürşit ve şeyhler eliyle marifet edinme: (14. madde)

Genel olarak tasavvufta üveysî-meşrepler hariç olmak üzere bir mürşide bağlanmak esastır. Melâmî-meşrepler de seyr-i sülûk ederken bir mürşidi kendilerine rehber edinip onun terbiyesinden geçerler.

Yûnus Emre, "erenler" olarak bahsettiği kâmil mürşit ve şeyhlerin sohbetinin marifeti yani Allah'ı bilmeyi artıracağını ifade ediyor. Ancak, erenlerin sohbetinden feyiz alabilmek için dertli olmak gerekir. Bu dert Allah'ı bilme yani marifete erme derdidir. Böyle bir derdi olmayanların erenler sohbetinden tahsil edeceği bir şey yoktur. Şair böylelerini sohbetten kovmak istiyor.

Erenlerün sohbeti arturur ma'rifeti
Bî-derdleri sohbetden her dem süresüm gelür (46/5; s.97)

Saliki olgunlaştırıp marifete erdirmede mürşidin nazarı bir terbiye vasıtasıdır. Nazar, mürşidin müridine manevi yolla bakışı demektir. Bu bakış, feyzin akmasına ve intikaline sebeptir. (Cebecioğlu, 2014: 360) Öyle ki şair bu nazarın toprağı cevhere çevirebileceğini söylüyor. Bu tabii ki, mecazen, mürşidin; toprak gibi olan salikin hâlini, gönlünü marifete erdirmekle bir cevher kıymetine yükseltmesidir. Toprak olan gönül, erenlerin nazarıyla marifete erip cevher olmaktadır. Bu noktada Yûnus Emre de erenlerin ayağının tozu, toprağı olmayı istiyor.

Erenlerün nazarı topragı gevher eyler
Erenler kademinde toprak olasum gelür (46/8; s.97)

Mürid ve salik olmanın yolu şeyhin elinden tutmakla ve ondan sonra tam bir teslimiyetle olur. Bununla beraber, dünya hevesinden geçmek, gönle kibir verebilecek her şeyden el çekmek gerekir. Tasavvuf erbabı dünyadan ve saygı görmekten kendilerini muhafaza için gösterişli elbiseler giymezler bunun yerine kaba ve sert kumaştan yapılmış aba giymeyi onun da parça parça olmuşunu tercih ederler. Dervişlerin yamalı ve paramparça aba giymelerinden hareketle dilimize geçmiş olan "abası kırk yerinden yamalı olmak"[44] deyimi hem dervişliği hem de fakirliği işaret eder. Yûnus Emre de şeyhin eşiğine varmayı ve ondan sonra dervişlik alâmetlerinden olan parça parça olmuş aba giymeyi istemektedir.

44 Bkz: Cebecioğlu, 2014: 11.

Varam kul olam şeyh işigine

'Abâ dikinem yüz bin pâreden (284/7; s.368)

Tasavvufta yol alabilmek için mürşide tam teslimiyet gerekir. Öyle ki mürşide teslim olma, "gassâlin elindeki meyyit" yani "yıkayıcının elindeki ölü" teşbihiyle ifade edilir. Yûnus Emre, müşküllerin ortaya konup halli için dervişlerin hâliyle hâllenmek, yollarına yoldaş olmak ve en önemlisi "ulu" olarak bahsettiği mürşide baş indirmek yani ona itaat etmek gerektiğini ifade ediyor.

Hâlümüze hâldaş ol yolumuza yoldaş ol
Müşkilün beyân olsun baş indür ulumuza (319/4; s.412)

Nefsini en aşağı bilme: (16. madde)

Aşağıdaki beyitte Yûnus Emre, kendini bütün insanlardan daha değersiz ve günahkâr görmektedir. Öyle ki günahkârlar bile ondan daha kıymetli olup yüksektedirler.

İy bana eyü diyen benem kamudan kemter
Şöyle mücrimem yolda mücrimler benden server (41/1; s.89)

Kendinde bir kıymet gören hodbin, tasavvuf ya da seyr-i sülûk yolunda ilerleyemez, yolda kalır. Yûnus Emre, karıncada bile bir kıymet sezer ama, aşağıdaki beytin birinci mısrasından anlaşıldığı üzere, kendinde bir değer görmez.

Bunda kendözin gören ol durur yolda kalan
Benüm bir karıncaya va'llâh isnâdum vardur (51/5; s.105)

O, "sen" diye hitap ettiği kişiyi, dolayısıyla tüm insanları, hangi konumda, makamda, rütbede ya da kıymette olursa olsun, kendini tüm insanlardan aşağı bilmesi ve öyle durması hususunda uyarır; nasihat ettiği kişiden de sözüne kırılmamasını rica eder; çünkü onun sözüne ancak müfsit yani bozguncu, fesatçı kızar.

Sen kandasan teslîm ile kamulardan aşaga dur
Uşan olma bu sözümden gör müfsidi nice kızar (83/3; s.139)

Yûnus Emre, kendini herkesten kötü görmekte ve kendisine "iyi" diyenlere herkesten kötü olduğunu ifade ederken buna delil olarak, kendinde bir varlık, kıymet ve güzellik görüp alnını ay, gözlerini yıldız gibi parlak zannetmesini ileri sürmektedir. Kendinde bir kıymet görmek kötü olmak için yeterlidir çünkü bu duyguda şirke ve kibre açılan bir kapı vardır.

İy bana eyü diyen benem kamudan yavuz
Alnumı ay bilürem bu gözlerümi yılduz (106/1; s.160)

Şair kendi nefsini en aşağı mesabede görüp onu ite teşbih etmek**tedir.**

Yudum şöyle meyyitümi miskînem aran yetîmi
Öldürem nefsüm itini gelmesün koman gerekmez (108/2; s.163)

Kendini değersiz gören kişi, hakikatte Allah'a dost olacak kıymettedir. Şair kendini hor ve hakir görenin "Halîl" Allah'a dost olacağını bildiriyor. "Halîl, halîlullâh" sıfatı Hz. İbrahim'in sıfatıdır. Onun gibi Allah'ın dostluğuna erişebilmek O'nun yolunda en kıymetli varlığına dahi kıyabilmekle mümkündür. Nitekim Hz. İbrâhîm'in "Halîlullâh" olması söz verdiği gibi oğlu İsmâîl'i O'nun yolunda kurban etme cesaret ve kararından dolayıdır.

Gâyet hor u hakîr ol başda Halîl olasın
İsmâ'îl gibi sen de kurbâna irişince (309/3; s.399)

İnsanları her hâllerinde mazur görüp yermeme: (16. madde)

Melâmî, insanların fiillerini yaratanın da Allah olduğunu bildiğinden onların her hâlini hoş görür ve kimseyi, yermez, kınamaz. Bu bir nevi "yaratılanı Yaradan'dan dolayı hoş görmek"tir. Melâmî hiç kimseye hata ve kusur nazarıyla bakmaz; onları kötü görmez; çünkü yaratılanlara kendi gözüyle değil Hak nazarıyla bakar; böylece kimsede kusur bulmaz.

Aşağıdaki beyitte Yûnus Emre, hiç kimseyi kötü görmediğini ancak geveze dedikoducunun yapacağını yaptığını ifade ediyor. Anlaşılan odur ki Yûnus Emre kimseye kötü nazarla bakmamış ancak dedikoducu onu başkalarına gammazlamıştır.

Biz bu yoldan üşenmedük erenlerden usanmaduk
Kimseyi yavuz sanmaduk her ne ider kolmaş[45] ider (80/2; s.137)

Sadece insan değil her varlık Allah'ın eseri olup müessirini anlatır. O nedenle kıymetsiz hiçbir varlık yoktur. "İy 'ışk eri aç gözüni yir yüzine kılgıl nazar / Gör bu latîf çiçekleri bezenüben Hakk'a gider" (28/1; s.74) diyen Yûnus Emre, âleme nazar kılındığında bütün güzelliklerin lâtif olan Allah'ı anlattığını ifade etmektedir. Bütün varlıklar Hakk'ı anlatıyor ve ona gidiyorken ve bütün varlıklara Hak nazar ediyorken onları yermek mümkün değildir.

45 Herzevekil, geveze, fodul. (Kanar, 2018: 453.)

Hak nazar kıldugı câna bir göz ile bakmak gerek
Ana ki Hak nazar kıldı ben anı niçe yireyin (266/5; s.350)

Ona göre hakikate ermiş kişinin en birinci özelliği hiç kimseyi eleştirmemektir; çünkü eleştirenler, yerenler; yerinir kalırlar. "Yerinip kalmak"-tan kasıt; vakti, zamanı geldiğinde; hesap gününde; başkalarını yermenin olumsuz neticesinden dolayı pişman olup yerinmektir.

Evvel nişânı bu durur yirmeye cümle milleti
Yirenler kaldı yirini yir degmedi yirenlere (298/3; s.385)

Yaratan bütün insanları, kesretten kinaye olarak, yetmiş iki ayrı dille yaratmıştır. Ancak diller, ırklar, renkler ne kadar ayrı olursa olsun her insana bir nazarla, Hak nazarıyla, bakmak gerekir. Yûnus Emre, bütün insanlara bu nazarla baktığını ve gerek avamdan gerekse seçkin zümreden olsun kimseyi yermediğini ifade etmektedir.

Yitmiş iki dil seçdi aramuza söz düşdi
Ol bakışı biz bakduk yirmedik 'âm u hâsı (382/4; s.484)

Halka karşı edebe riayet etme: (17. madde)

Melâmî, olayları ve insanları hoş görüp insanlara edeple muamele eder, böylece insanlarla cedelleşmez, faydasız mücadele ile vakitlerini ve kalplerini zayi etmezler.

Yûnus Emre bütün insanlara (yetmiş iki millete) bir nazarla, hak nazarıyla bakar ve hiç kimseye kızmaz. O, insanları bir çeşmeden akan, kaynağı bir olan suya benzetiyor ve aynı çeşmeden akan suyun acı-tatlı, iyi-kötü olarak ayrılamayacağını ifade edip hiçbir insanı yermiyor ve yermeyi de edepsizlik olarak telâkki ediyor.

Yitmiş iki millete suçum budur Hak didüm
Korkı hıyânetdür yâ ben niçün kızaram (171/5; s.235)

Bir çeşmeden akan su acı tatlu olmaya
Edebdür bana yirmek bir lüleden sızaram (171/6; s.235)

İçinde bulunulan her hâlden hoşnut olma: (17. ve 31. maddeler)

Melâmî hangi hâlde olursa olsun o hâlinden kurtulup daha iyi bir hâle ulaşma peşinde koşmaz. Çünkü hayır ya da şer her durumun Allah'ın takdiri ile olduğunu bilir. İçinde bulunulan durumdan kurtulma çabasında

olanları da bedbaht olarak addederler. Allah'ın takdirine boyun eğmek ise insanı bahtiyarlığa götürür. Yine Melâmî her varlık ve olayı hoş nazarla müşahede edip kalplerini muhafaza eder.

Yûnus Emre gerek kahır gerek lütuf olsun bütün hâlleri bir görmeyi hakikat ilminin bir gereği olarak görmektedir. Hakikat ilmi dört kapı olarak teşbih edilen "şeriat, tarikat, hakikat, marifet" kapılarından üçüncüsüdür ki bu mertebe, havassu'l-havas olarak da nitelenen seçkinlerden daha seçkin bir zümrenin özelliğidir. Şâbân-ı Velî bu dört makamdan şeriatı beden, tarikatı kalp, hakikati ruh, marifeti de Hak olarak nitelemektedir. (Cebecioğlu, 2018: 188) İşte Yûnus Emre hakikat mertebesinde olan seçkin kişinin kahır ve lütfu bir görmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Melâmî de kahır ve lütuf hangi hâl olursa olsun o hâlden hoşnut olmayı önemser ve kurtulma çabası dahi sergilemez.

Her kim hakîkat süre kahrı lutfı bir göre
İş aça togrı dura bu hakîkat içinde (295/22; s.380)

Yine şair, hakikat ehlinin kahrı hoş karşılaması gerektiğini ifade etmektedir.

Ger togrı turmazısa yolına irmezise
Kahrı hoş görmezise adı yok ad içinde (295/23; s.381)

Yûnus Emre tam bir Melâmî olarak, birbirine zıt olan iki hâlden varlığı da yokluğu da eşit mesabede görmektedir. Ona göre varlık sevinme yokluk da yerinme sebebi olamaz. Melâmi her hâli hoş gören kişidir.

Ne varlıga sevinürem ne yokluga yirinürem
'Işkunıla avınuram bana seni gerek seni (381/2; s.483)

Yûnus Emre'ye göre her hâl, Hak âşığı için mukadderdir. Ağlamak da gülmek de, ölmek de dirilmek de, kahır da lütuf da âşık için birdir. O nedenle âşık hiçbir hâlden ötürü üzülmez.

Aglamak gülmek 'âşıka dirilmek ölmek 'âşıka
Kahırla lutfı bir bilür bilmez melûl oldugını (390/4; s.492)

Şair, malını mülkünü kaybeden insanların bu mallarından ötürü tasalandıklarını görerek alanın da verenin de Tanrı olduğunu, ne var ise Tanrı'nın olduğuna göre kişinin herhangi bir zararının olamayacağını vurgulamaktadır. Melâmî başına gelen her hâlden memnun olduğuna göre malı mülkü ziyan olsa da üzülmez çünkü mal ve mülkü kendine ait görmez.

Bir niçeler kayurur[46] bunca mâlum kaldı dir
Viren oldur alan ol sormaz nedür ziyânı (395/4; s.496)

Hz. Muhammed'i (s.a.v) örnek alma: (18. madde)

Melâmîlik düşüncesinde kulluğun ilk şartı kulun kendini Allah'a muhtaç bilmesi ikincisi ise Hz. Peygamber (s.a.v)'i örnek almasıdır.

Yûnus Emre bir Melâmî olarak öncelikle kendini eksikli görüp nefsine hiçbir pay vermemekte bununla birlikte Hz. Muhammed'in sofrasından yemeyenin mahrum kalacağını ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in sofrasından dağıtılanın beyitte geçtiği üzere aşk olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte O'nun sofrasında dağıtılan şey ilimdir. O hâlde mahrum olmamak için nefsi başka sofralardan değil Hz. Peygamber'in sofrasından doyurmak gerekir.

Yûnus Emrem 'ışkludur eksiklüdür miskîndür
Her kim yimez mahrûmdur honını[47] Muhammed'ün (145/7; s.206)

Şair, şiirlerinde dile getirdiği hakikatlerin kaynağı olarak Hz. Peygamber'i göstermektedir. "Ben andan aldum haberi" diyen şairin "haber" ile kastettiği insanlara verdiği hakikat haberleridir. Bu haberleri Hz. Peygamber'den alan şairin O'nu örnek alıp onu takip ettiği aşikârdır.

Bir Tanrı'nun Peygamber'i ben andan aldum haberi

Bir Tanrı vü Peygamber'e ikrâr iden gelsün berü (287/4; s.370)

Yûnus Emre, Hz. Peygamber'in kendi canına nazar kıldığını ifade edip candaki din ve imanı Hz. Muhammed'in (s.a.v) bina ettiğini söylemektedir. Gönüldeki iman ve din binası Hz. Peygamber tarafından inşa edildiyse şair tarafından örnek alınan, yolundan gidilen de odur.

Uş yine nazar oldı bu bizüm cânumuza
Muhammed bünyâd urdı dîn ü îmânumuza (311/1; s.402)

Hz. Peygamber'i örnek almak O'nun hâliyle hâllenmeyi onun ahlâkıyla ahlâklanmayı yani kişinin kendi yaratılışını, huyunu onun yaratılışına ve huyuna benzetmesiyle olur. Yûnus Emre yaratılışını, huyunu, karakterini Hz. Muhammed'e (s.a.v) benzetmeyene Hakk'ın görklü yüzünü göstermeyeceğini belirtmektedir.

46 Kayur-: Kaygılanmak, tasalanmak, endişe etmek, dert etmek. (Kanar, 2018: 422.)
47 Hon: Sofra, yemek. (Kanar, 2018, s. 343)

Hulkun olmayınca Muhammed gibi
Hak dîdârın sana göstermeye (326/7; s.420)

Nefse düşman olup nefsin hiçbir hâlinden hoşlanmama: (19. madde)

Melâmiliğin en mühim yanı kınanmaktan çekinmeme ise en az bunun kadar önemli olan bir ilkesi de nefse güvenmeme ve ona daima muhalefet etmedir. Çünkü nefsin kötü hâli bir yana iyi görünen hâli dahi tehlikelidir, çünkü nefsin herhangi bir hâlini iyi görme kişiyi riyaya götürür.

Yûnus Emre'ye göre nefis ile canın yani gönlün birbirine uyması, ulvî manaları duymaya engeldir. Can hiçbir vakit nefse uymamalıdır. İnayet yani Tanrı lütuflarına erişmenin yolu nefse mukabeleden geçer.

Ol nefs kim câna uyar ma'nîden sanma duyar
Her dem ana uymayan bil 'inâyet içinde (295/4; s.379)

Yûnus Emre vuslata ve hakikate erme talebindeki salikin yedi türlü özelliğini sayarken ikinci özellik olarak nefsini semirtmemeyi ve nefse kul olmamayı salık vermektedir.

İkinci nişânı budur hîç nefsini semirtmeye
Zinhâr siz andan olmanuz nefsine kul olanlara (298/4; s.385)

Şair, Cennet'te Kevser'e ulaşmanın yolu olarak nefse uymamayı göstermektedir. Nefse uymayıp ona muhalif olanın özelliği de durmadan ağlamasıdır.

Nefsine muhalif kişi turmaz akar gözi yaşı
Bunda nefse uyan kişi talmaz kevser göllerine (345/5; s.437)

Hakikat yolunda salikin yol kesicisi nefsidir. Nefse uyan yolda kalır. O hâlde salikin yolda kalmayıp menziline yetmesi için daima nefsiyle kavgalı olması ve onu azarlaması gerekir. Bu yolda başkalarıyla uğraşmak gereksizdir nefisle uğraşmak gerekir.

Nefsdür eri yolda koyan yolda kalur nefse uyan
Ne işün var kimseyile nefsüne kakı[48] buş yüri (403/3; s.504)

Hâl ve amelden dolayı övünmeme: (20. madde)

Melâmî, hiçbir amelinde kendi dahli olmadığını Allah'ın takdir, inayet ve yaratması neticesinde amel ettiğini idrak etmiştir. O hâlde bir amel-

48 Kakı-: Azarlamak. (Kanar, 2018, s. 396)

de dahli olmayanın övünmesi akılsızlıktan ileri gelir. Kişi her amelinde Allah'ın cebri ile karşı karşıyadır. Cebren yapılan bir işten övünmek küstahlıktır. İbadet ve amelle övünmeyi Melâmî şirk olarak görür.

Yûnus Emre şu beyitnde, ilim ve amelden dolayı gururlanmamayı öğütlemektedir.

'İlm ü 'amele olmagıl magrûr
Hak kabûl itdi kefen soyanı (353/7; s.447)

Zâhire değil bâtına önem verme: (24. madde)

Bir Melâmî için dış görünüşteki güzelliğin herhangi bir kıymeti yoktur. Çünkü Allah insanların "sûretlerine ve mallarına bakmaz, kalplerine ve amellerine bakar."[49] Bu nedenle Melâmîler dış görünüşün önemsizliğini bildiklerinden zaman ve duruma göre elbise değiştirmezler, bütün insanlarla oldukları gibi görüşürler. Bu davranışta riyadan kaçınma isteği de etkilidir. Ancak dış görünüşlerine ne kadar önem vermezlerse de bir o kadar iç hâllerini düzeltme ve güzelleştirme çabasındadırlar.

Elbise kişinin dışını güzelleştiren bir unsurdur. Bununla beraber, gerek ipekli güzel kumaşlar olsun gerekse çul olsun, kişinin onlara verdiği kıymete göre, tehlike arz eden şeylerdir. Çünkü ipekli güzel kumaşlar kibre, çul ise fakirlik alâmeti olarak riyaya düşmeye sebep olabilir. Önemli olan ikisine de kıymet vermemek daha da önemlisi palâs yani eski elbise, çul giyenleri küçümsememektir.

Yûnus Emre'ye göre aşk ehline ipekli elbise de çul da gerekmez, aşığın ikisine de ihtiyacı yoktur. Çünkü âşığın gönlünde kibirden eser kalmamıştır, onlar gönüllerinden kibri kovmuşlar, kibir pasını silmişlerdir. Zâhirlerini değil bâtınlarını önemsemişler ve iç hâllerini düzeltmekle meşgul olmuşlardır. İç hâliyle ilgilenip içini güzelleştiren biri için ipeğin de çulun da bir kıymeti yoktur.

'Işk erine dünyâda çi harîr ü çi palâs
Zîrâ kim gönli anun tutmadı kibrile pâs (119/1; s.174)

Şaire göre bütün insanları bir görmek, günahkârı da er görmek yani onun hakkında hüsn-i zan beslemek gerekir. Nitekim zahiren günah işleyen görünür de onun iç hâli nicedir bilinmez; çul giyeni de alçak görmemek gerekir nitekim iç hâli belki de atlas giyenlerden daha yücedir. Nitekim İbrahim Ethem atlasa değer vermeyip onu terk etmiş ve onun

49 "Allah sizin kalplerinize ve suretlerinize bakmaz; fakat o sizin kalplerinize ve amellerinize bakar." (Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9.)

yerine palâsı, çulu tercih etmiş, dünya sultanlığını bırakıp gönüller sultanı olmuştur.

Kamusın bir gör kemterin er gör
Alçak görmegil palâs giyeni (353/3; s.446)

Kodı atlası geydi palâsı
İbrâhîm Edhem sırdan duyanı (353/8; s.447)

Hidâyeti ve Allah'tan gelen bir inâyeti kendinden bilmeyip O'nun lütfu olarak görme: (27. madde)

Melâmîler, kendilerinde tezahür eden olumlu hiçbir şeyi kendilerinden bilmezler, Allah'ın kendilerine, hak etmedikleri hâlde, verdiği bir lütuf olarak değerlendirirler. Bu, Melâmî'nin kendinde bir varlık görmemesi ve kendini hiç mesabesinde addetmesi olarak değerlendirilebilir. Böyle düşünmede riyadan kaçınma amacı vardır.

Aşağıdaki beyitte Yûnus Emre, tasavvuf düşüncesinde "müşâhede" olarak adlandırılan her şeyde Allah'ı görme melekesine erişmiştir. Müşâhede, gözün, kalbin, ruhun ve sırrın müşâhedesi olarak dört çeşittir. Yûnus Emre gözün müşâhedesine erişmiştir ve bunu "server" kelimesiyle ifade ettiği Allah'ın bir lütfu olarak değerlendirmektedir.

Her kancaru bakarısam oldur gözüme görinen

Ol serverün lutfı bizi bu vechile kıldı basîr (53/2; s.106)

Kimsenin ayıbına nazar etmeme: (28. madde)

Melâmî, örtmek maksadıyla dahi olsa kimsenin ayıbına nazar etmez ve kimseyi kınamaz.

Yûnus Emre aşağıdaki beyitte kendisini başkasının ayıbına bakmaması için uyarır, bu davranışın "yazık" yani günah olduğunu ifade eder. Kişi kendi ayıbına bakmalı başkalarının ayıplarıyla ilgilenmemelidir.

Yûnus senün 'aybunı gözlegil ayrugı ko
Kimsenün 'ayıbına sen bakmagıl yazıkdur (86/7; s.142)

Şair, hiç kimseyi, bahtından, talihinden dolayı kınamaz ve ona gülmez.

Bir kimsenün devletine ta'n idüben biz gülmezüz50
Ne münkirüz 'âlimlere ne tersenün hâçındayuz (114/2; s.169)

Ona göre, gafil olmayıp gözünü açan, agâh olan kimse gönlünü kötüye meylettirmez; kendi saadetine, geçimine, dirliğine bakar ve kendisiyle ilgilenir; başkalarının ayıplarına bakmaz.

Eyâ gâfil aç gözüni gönlün yavlak uzatmagıl
Bakgıl kendü dirligüne kimse 'aybın gözetmegil (159/1; s.220)

İçinde bulunulan hâlden dolayı ve ihtiyaç için dua etmeme: (29. madde)

Melâmî içinde bulunduğu durumdan dolayı asla şikâyette bulunmaz ve şikâyet olur endişesiyle Allah'tan durumunun değişmesi için dilekte bulunmaz. Ancak çok zor durumda kalanlar ve mustaripler bunun dışındadır; mustarip, Allah ve kul yanında hiçbir dayanağı olmayıp makam ve malı bulunmayandır.

Melâmîlerin içinde bulundukları hâlden ötürü şikâyet etmek bir yana onu değiştirmek için dua bile etmemeleri rıza kavramıyla izah edilebilir. Onlar, Allah'tan her hâle razıdırlar, bu hâlleriyle tam bir rıza ehlidirler.

Yûnus Emre, dua ederek türlü ihtiyaçları istemeyi ve başkaları görsün diye ibadet etmeyi hoş karşılamamaktadır.

Gelsün münâcât eyleyen toksan bin hâcât söyleyen
Taşra 'ibâdet eyleyen görsün ki dost nemdür benüm (170/2; s.233)

İnsanlardan hürmet, saygı beklememe: (32. madde)

İnsanlardan hürmet bekleme, her ne yapılırsa ona riya karıştırmaktır. Melâmî'nin Allah'tan başka amacı yoktur o nedenle de insanlardan hiçbir beklentileri yoktur, buna hürmet de dâhildir. Hürmet bekleyen kişide muhakkak kibir alameti vardır. Kibir ise bir Müslüman'da asla olmaması gereken özelliktir. Çünkü gönlünde zerre kadar kibir olan Cennet'e giremez.[51]

50 "Gülmezüz" kelimesi Tatcı, 1997'de "gelmezüz" olarak okunmuştur ancak kelimenin, cümle anlamına göre, "gülmezüz" olması daha olasıdır. Nitekim Albülbaki Gölpınarlı tarafından yayımlanan Yûnus Emre Divanı'nda kelime "gülmezüz" olarak okunmuştur. Bkz: Gölpınarlı, 1943, s. 348.

51 "Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremeyecektir." (Müslim, İmân, 147; Ebû Dâvûd, Libâs, 26)

Yûnus Emre, bu hususta, gerçek aşığın izzet, hürmet, saygı beklentisini gönlünden kovması gerektiğini belirtiyor.

Girçek ‘âşık olan kişi anmaya dünyâ-âhiret
‘Âşık degüldür ol kişi yüriye ‘izzeti kova (2/2; s.43)

Bu beytin devamında şair saygı, hürmet arzusundan sıyrılmayana âşık demenin iftira, yalan olacağını çünkü hürmet ile âşıklığın aynı gönül evinde olamayacağını ifade ediyor.

Her kim ‘izzetden geçmedi ‘âşıklık bühtândur ana
Hergiz girdügi yok durur ‘ışkıla ‘izzet bir eve (2/3; s.43)

Allah aşkına düşüp aynı zamanda hürmet bekleyen kişi, ki onun aşkı sözdedir, aşkı kıymetsiz bir baha olan izzetle değişmiş olur. Aşkın değerinin izzet olmadığı, böylece aşkın kıymetsiz bir değere heba edildiği aşikârdır.

Diliyile ‘ışk diyenler bilmediler ‘ışk neydügin
Benüm cevâbum sen eyit ‘ışka ‘izzet midür bahâ (2/4; s.43)

Yûnus Emre’ye göre hürmet, saygınlık, yüksek makam gibi şeyler dünya sevgisinin neticeleridir. Dünyada hürmet arzulayan aşktan bîhaberdir.

İzzet ü erkân kamusı bunlardur dünyâ sevgüsi
‘Işkdan haber eyitmesün kim dünyâ ‘izzetin seve (2/5; s.43)

Bu beytin devamında şair dünya ve hürmet arzusunun aşkla muvafık olamayacağını söylemektedir. Yûnus Emre bu ince mananın kendisinin değil bizzat aşkın olduğunu, teşhis yoluyla, aşkın buna rıza göstermeyeceğini ifade etmektedir.

Dünyâ vü ‘izzet ‘ışkıla bunlar sâz-kâr olmadı
Vallah nükte benüm degül ‘ışk hâzırdur görmez revâ (2/6; s.43)

Şair, bir başka beytinde dünyaya karşı Tanrı’nın görklü yüzünü tercih ederken mana kavramayı, manaya ermeyi dava gütmekten üstün tutmaktadır.

Bize dîdâr gerek dünyâ gerekmez
Bize ma‘nî gerek da‘vâ gerekmez (101/1, s.156)

Şaire göre, aşığa izzet de ar da gerekmez. Aşığın meydana başından geçerek gelmesi ve destar kelimesiyle örneklenen şekilden vazgeçmesi gerekir.

‘Âşıka ‘izzet ü ‘âr va’llâh bedi’ bu haber
‘Âşıkısan cânsuz gel ne ser ü destâr gerek (135/6; s.194)

Şair; saygı, hürmet arzusunu fuzuli gördüğünden “kişiye onun başını kes gider!” diyerek seslenmektedir. Çünkü gönül evinde aşkla izzetin geçinmesi, dirlik bulması imkânsızdır.

Kes gider ‘izzet başını terk eyle sen fuzûllıgı
Kesmezisen başın anun ‘ışkıla dirligün muhâl (155/3; s.217)

Hürmet, yüksek makam ve iyi ad yani yüksek unvan beklentisi, arzusu aşk yolunda kişiye eksikliktir. Şair bu nedenle unvan ve şan yerine aşktan elde ettiği terbiyeyi önemsemektedir. Bu terbiye nefis terbiyesidir; bu terbiye Hz. Peygamber’in örnek ahlakıdır.

‘İzzet ü erkân eyü ad ‘ışk yolına noksân durur
Ben n’iderem eyü adı çün terbiyet ‘ışkdan yirem (209/4; s.292)

Hürmet, saygı, unvan gibi şeylerin arzusunu gönlünden atamayıp bunların peşinde koşan kişide âşıklık olmaz. Bunlar için aşkı bırakan kendi kendine etmiş; kendi güzel hâlini çirkinleştirmiş, kendine kara yakmış olur.

‘İzzete kalmış iken ‘âşıklık nemdür benüm
Ben kendü elümile yüzüme kara yakdum (221/2; s.302)

Ar endişesinde olmama: (32 ve 44. maddeler)

Melâmîlik yolunun esası kınanmaktan çekinmemeyi gerektiriyorsa ar, namus, izzet, şeref, saygı gibi kavramların Melâmî’nin gözünde hiçbir kıymeti yoktur. Bu yola girenin, bahse konu endişelerden sıyrılması esastır. Nitekim Nesîmî diliyle, “melâmet hırkasını kendi isteğiyle eğnine giyip ar ve namus şişesini taşa çalmayanın” Melâmîlik yolundan nasip alması düşünülemez.

Yûnus Emre her ne kadar aşağıdaki beyitte Tanrı’ya yönelişi konu alıp Tanrı’dan gelebilecek her türlü cefaya karşın yine yüzünü ona dönmesinden bahsetse de “ârum yok durur” ifadesi genel olarak dervişliğin ve Melâmîliğin ar, izzet, saygı kabul etmediğinin bir ifadesidir.

Eger beni Cercîs’leyin yitmiş kez öldürürisen
Dönem girü sana varam zîrâ ki ‘ârum yok durur (52/5; s.106)

Şair bir başka beytinde dervişlik yolunu tuttuğunda ar ve namus duygusunu terk ettiğini dile getiriyor.

‘Âr-nâmusı bırakdum külümi suya atdum
Dervîşlige el katdum Allah görelüm n’eyler (71/10; s.129)

Yûnus Emre’nin tahmin edilen çeşitli sebeplerden ötürü Tapduk ocağından ayrılması malumdur. Ancak o yine Tapduk Hazreti’nden medet ummakta ve kendisine ar gerekmediğini ifade etmektedir.

Yûnus esriyüben düşdi susakda
Çagırur Tapdug’ına ‘âr gerekmez (101/7; s.156)

Yine şair, bir başka beytinde dervişlik yolunda arın gereksizliğini vurgulamaktadır.

Ben dervîşem diyen kişi iş bu yola ‘âr gerekmez
Dervîş olan kişilerün gönli gendür tar gerekmez (111/1; s.166)

Yûnus Emre, ar endişesi ile ilgili olarak bir şiirinde “Abdü’r-rezzâk” isimli Şeyh-i San‘an’ı[52] örnek verir. Onun meşhur kıssasından hareketle, ar ve izzeti terk edip bir Rum kızına âşık olmasını ve bu nedenle din değiştirip haç öpmesini örnek vererek muhatabına namus endişesini bırakıp nefis itini ateşe yakmayı salık verir.

Anun gibi dîn ulusı hâç öpdi çaldı nâkûsı
Sen dahı bırak nâmûsı nefsün itini oda yak (130/6; s.187)

Ar endişesinde olma gerçek âşıkta ve melâmet yoluna girende olmaması gereken bir duygudur.

Gerçek sana ‘âşıkısam ‘ârlanmaklık nemdür benüm
Şükrâne cânumı virem ger melâmet tonın geyem (209/5; s.292)

Adı âşık olanın yapacağı şey “ud” yani utanma ve edep endişesini atmasıdır.

İlk adum Yûnus’ıdı adumı ‘âşık dakdum
Terk itdüm ud u edeb şöyle haber bırakdum (221/1; s.302)

Ar endişesi bazen insanı doğruluktan alıkoyabilir. Doğru olanlar ar endişesi taşımayanlardır.

Kimde kim togrulık var bilgil kim öldürür ‘âr
İki cihâna yarar girçek er ser-mâyesi (375/6; s.478)

Şair, aşağıdaki beytinde de âşıklarda ar olmaması gerektiğini vurguluyor.

52 Kıssa için bkz: Babür, 2013: 509-516.

‘Işkda kahırlar çok olur ‘ışk erine gayret muhâl
Yûnus ‘âşık oldunısa ‘âşıklarda ‘âr olmadı (386/8; s.489)

Allah’a tevekkül etme: (38. madde)

Tevekkül sadece Melâmînin değil her Müslüman’ın temel özelliğidir. Sülemî bu temel özelliği risalesinde bir Melâmî özelliği olarak açıklamakla tevekkülün kişi hayatındaki önemini de vurgulamış olmaktadır. Tevekkül sahibi olma alınabilecek tedbirleri aldıktan sonra işin sonunu Allah’a bırakmadır. Tevekkül edenin kalbi olabilecekler karşısında son derece rahattır. Her fiili Allah’tan bilen Melâmî tabii ki aynı zamanda mütevekkildir.

Yûnus Emre, dîvânının 295 numaralı, tasavvuf yolunun temel niteliklerini saydığı uzun şiirinde, menzile erenlerin, hakikate ulaşanların dört temel özelliğinden biri olarak tevekkülü zikreder. Tevekkül, hakikat yolcusunun temel işidir. Tevekkül ve kanaatin neticesi Allah’ın lütufları olur.

Tevekkül işi ola kanâ‘at aşı ola
‘İnâyet başı ola nûr-ı rahmet içinde (295/28; s.381)

Keramet heves ve iddiasında olmama: (39. madde)

Melâmî, keramet göstermek şöyle dursun kendinden keramet sadır olsa onu gizleme ihtiyacı hisseder. Kendilerinden sadır olan kerametleri istidrâc kabîlinden işler olarak telâkki ederler. Çünkü bir Müslüman’ın en büyük kerameti istikamet, doğru yol üzere olmaktır.

Şair, keramet iddiasında bulunmayı salûsluk yani riyakarlık, mürâîlik, iki yüzlülük olarak değerlendirmektedir. Ona göre keramet nefsi Müslüman etmektir.

Kerâmetüm var diyen halka sâlûslık satan
Nefsin müsülmân itsün varısa kerâmeti (380/5; s.482)

Herhangi bir iddia, dava peşinde olmama:

Her ne kadar Sülemî’nin risalesinde bir madde hâlinde yer almasa da Melâmîlikle ilgili bu risalenin birçok hususundan Melâmî’nin dünyada iddia ve ispat peşinde koşmadığını çıkarmak mümkündür. Bunlara ilgili risaleden şu örnekleri vermek mümkündür: Melâmîler, ibadetle övünmezler yani zahitlik, âbitlik iddiasında değildirler. Kendilerini gurura sürükleyebilecek her unsurdan kaçarlar, her hâllerinde mütevazıdırlar yani benlik

davası gütmezler. Her hakkı gözetirler ama hak iddiasında bulunmazlar. Firâset iddiasında değildirler. Kendilerinden keramet sadır olsa bile gizlerler, keramet ve ermişlik iddiaları yoktur. Bütün bunlardan hareketle rahatlıkla denebilir ki Melâmî iddiası, davası olmayan kişidir. Nitekim ilk dönem Melâmîlerinden Hamdûn Kassâr, Melâmîliği "insanlara karşı her türlü gösterişten, hâl ehli olarak, sakınmak ve herhangi bir sıfat ve hareketi kabul ettirme gayretinden kaçınmak" olarak tarif etmiştir. (Çatak, 2013: 332) Görülüyor ki Melâmî insanlara herhangi bir düşünceyi, iddiayı kabul ettirme gibi bir davadan uzaktır.

Yûnus Emre, aşağıdaki beyitte, "Hak'dan yana uçan kişi, ışk şarâbın içen kişi" ifadeleriyle birlikte "her da'vîden geçen kişi" ibaresini birlikte kullanmakla aşk ehli, Hak yolcusu kişilerin davasız ve iddiasız olduklarını dile getirmektedir.

Her da'vîden geçen kişi Hak'dan yana uçan kişi
'Işk şarâbın içen kişi geh esrük geh mestân ola (4/5; s.47)

Yine şairin bu beytin devamındaki ifadelerinden anlaşılmaktadır ki o, benlik iddiasında değil benliğini Allah'ta yok etmenin, yani O'nda fenaya ermenin derdindedir. O, benliğini "Dost"a vermesinden, Allah'a şükretmesinden ötürü, ne meşhur olup destanlaşmayı ne de bir dava ile anılmayı ister.

Her dem yüzüm yire uram Allah'uma şükür kılam
Ben benligüm dosta virem ne da'vî yâ destân ola (4/7; s.48)

Aşağıdaki beyitte şair, benlik davası gütmemeyi dervişliğin gerçek alâmetlerinden saymaktadır.

Geç benlik da'vâsından söyle sözün hâsından
Ol Allah korkusından benzi anun sarı gerek (142/2; s.202)

Yûnus Emre, dillere pelesenk olan aşağıdaki beytinde dava peşinde olmayıp sevgi peşinde, gönüller yapma amacında olduğunu dillendiriyor.

Ben gelmedüm da'vîyiçün benüm işüm seviyiçün
Dostun evi gönüllerdür gönüller yapmaga geldüm (179/2; s.245)

Şekilciliğe tepki:

Melâmîlik, esasen Bağdat merkezli sûfiliğin şekilciliğine, sûfîlerde görülen kılık kıyafette halktan ayrı ve farklı giyinmeye, tekke ve dergâhlarda bir araya gelinip halktan ayrı bir sınıf oluşturulmasına, hayatlarını kazanmak için bir işle meşgul olmak yerine tekkeye vakfedilen unsurlardan faydalanarak hayatlarını ikame ettirmeye karşı ortaya konan bir tepkidir. Yûnus Emre Divanı'nda bu hususta çok beyitle karşılamaktayız.

Aşağıdaki beyitlerde dervişliği, sûfiliği kılık kıyafete indirgeyip tasavvufun özünü kaybetmeye bir tepki söz konusudur.

Yûnus Emre, dervişliğin hırka ve taç ile değil gönülle olabileceğini, gönlünü derviş edemeyenlerin hırka ve taca muhtaç olduklarını ifade etmektedir.

Dervîşlik didükleri hırkayıla tâc degül
Gönlin dervîş eyleyen hırkaya muhtâc degül (162/1; s.223)

Dervişlik dış görünüşle ve dille dervişlik iddia etmeyle olmaz. Nitekim surete kanıp dervişliği dilde, sözde olanların aşkla hiçbir irtibatları yoktur.

Dervîşligi sanma hemân sûret düzmegile olur
Dilde ise senün işün 'ışk n'eylesün senünile (347/5; s.439)

Hırka, takke, dervişlik; ferec ise âlimlik alameti olan giyimlerdir. Ancak hakikatte ne hırka ve takke ile derviş; ne de ferec[53] ile âlim olunur. Gönlünde, özünde din olmayana bu sureti süsleyen unsurların hiçbir faydası yoktur.

Hırka vü takye yol virmez ferecile 'âlim olmaz
Dîn diyânet olmayıcak n'eylersün bunca varakı (366/4; s.465)

Sonuç

İslâm ve tasavvuf tarihinde Melâmîler, tekke tipi yapılara karşı çıkmaları, giyim-kuşamla halktan ayrı bir zümre meydana getirmeyi, vakıf malıyla geçinmeyi kabul etmemeleri ve herkesin, elinin emeğiyle çalıştığından faydalanmasını, bununla beraber sadece kendine, akrabasına değil, bütün insanlara faydalı olmayı önceleyerek tasavvuf anlayışında büyük bir değişmenin âmil unsuru olmuşlardır. Onların bu ilke ve gayeleri İslâm'da Peygamber ve sahabe devrinde açıkça görülür. Ancak onlar bu değerlerin örselenmeye başladığı bir çağda düşünceleriyle bir yenilenme meydana getirmişlerdir. Bu hâlleriyle önemli bir tesir meydana getirerek birçok büyük mutasavvıf ve düşünürün yetişmesine vesile olmuşlardır.

Melâmîliğin Yunus Emre'nin düşünce dünyasına tesiri bu yazıda ortaya konulmuştur. Onun dîvânından örneklenen melâmet yolu, kınanmaktan çekinmeme, halkın Melâmî'yi kınaması, kendini kınama, alçak gönüllü olma ve kibirden sakınma, her türlü baskıdan incinmeme, nefse karşı sû-i zan besleme, riya endişesi taşıma, gizli kalması gereken hâli açığa vurmama, bütün fiil ve hâlleri Allah'tan bilme, kâmil mürşit ve şeyhler eliyle marifet edinme, nefsini en aşağı bilme, insanları her hâllerinde ma-

53 Şeyh ve alimlerin giydiği çok geniş ve bol üstlük.

zur görüp yermeme, halka karşı edebe riayet etme, içinde bulunulan her hâlden hoşnut olma, Hz. Muhammed'i (s.a.v) örnek alma, nefse düşman olup nefsin hiçbir hâlinden hoşlanmama, hâl ve amelden dolayı övünmeme, zâhire değil bâtına önem verme, hidâyeti ve Allah'tan gelen bir inâyeti kendinden bilmeyip O'nun lütfu olarak görme, kimsenin ayıbına nazar etmeme, içinde bulunulan hâlden dolayı ve ihtiyaç için dua etmeme, insanlardan hürmet, saygı beklememe, ar endişesinde olmama, Allah'a tevekkül etme, keramet heves ve iddiasında olmama, herhangi bir iddia, dava peşinde koşmama, şekilciliğe tepki verme hususlarıyla ilgili beyitler göstermektedir ki Yûnus Emre Dîvânı âdeta bir melâmet kitabıdır. O bu fikirleri ile Anadolu'da İslâm'ı özüne uygun şekilde neşretmiş ve insanların onu doğru anlayıp yaşamalarına vesile olmuştur. Bütün bu yönleriyle o, yaşadığı çağda, bir Melâmî olarak Horasan ekolü tasavvuf anlayışının Anadolu'daki en büyük ismi ve kendinden sonraki yüzyıllarda da dinî tasavvufî edebiyatın en büyük kaynağıdır.

KAYNAKÇA

ALGAR, H. (2006), Necmeddîn-i Kübrâ, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.32, s. 498-500.

AZAMAT, N. (2004), Melâmet, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.29, s. 24-25.

BABÜR, Y. (2013), Şeyh-i San'ân Kıssasına Dair, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13, Fall 2013, p. 509-516.

BARDAKÇI, M. (2015), Tasavvufun Teşekkül Devrinde Melâmetîlik, *Uluslar arası Melâmîlik ve Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî Sempozyumu Bildirileri,* Ankara: TİKA Kültür Yayınları, s.21-41.

BUHÂRÎ, (1992), *Câmiu's-Sahîh,* Haz: Bedreddin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları.

CEBECİOĞLU, E. (2014), *Tasavvuf Termleri Sözlüğü,* Ankara: Otto Yayınları.

ÇAĞRICI, M. (2008), Riya, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.35, s. 137-138.

ÇATAK, A. (2013), Es-Sülemî'nin Risâletü'l-Melâmetiyyesi, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.2, S.3, s.329-360.

DEVELLİOĞLU, F. (2006), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Haz: Aydın Sami Güneyçal, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

EBÛ DÂVÛD, (2021), *Sünen (4 cilt),* İstanbul: Ocak Yayıncılık.

GÖLPINARLI, A. (1943), *Yûnus Emre Divanı (Metinler, Sözlük, Açıklama)*, C.1-2, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

GÖLPINARLI, A. (1931), *Melâmîlik ve Melâmîler,* İstanbul: Devlet Matbaası.

İBN-İ MÂCE (2018), *Sünen-i İbn-i Mace Tercemesi ve Şerhi,* Çev: Haydar Hatipoğlu, İstanbul: Kahraman Yayınları.

İZ, M. (1969), *Tasavvuf,* İstanbul: Rahle Yayınevi.

KANAR, M. (2018), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul: Say Yayınları.

KARA, M. (1997), Hamdûn el-Kassâr, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.15, s.455-456.

KARAMAN, H., ÇAĞRICI, M., DÖNMEZ, İ.K., GÜMÜŞ, S, (2020), *Kur'an Yolu Meâli,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

KÖPFÜLÜ, F. (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

MÜSLİM, (1988), *Sahih-i Müslim,* çev: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınevi.

ÖZTÜRK, E. (2016), *Ebû Abdurrahman Es-Sülemî ve "El-Melâmetiyye" Adlı Risâlesi Çerçevesinde Melâmetîlik ve İlkeleri,* Yayımlanmamış Yüksek

Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.

SUYÛTÎ, C. (1992), *Câmiu's-Sağîr,* İstanbul: Çağrı Yayınları.

TABERÂNÎ (2019), *El-Mu'cemu'l-Evsât*, Çev: İsmail Mutlu, İstanbul: Mutlu Yayıncılık.

TATCI, M. (1991), *Yûnus Emre Divânı Risâletü'n-Nushiyye III Tenkitli Metin,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TATCI, M. (1997), *Yûnus Emre Dîvânı Tenkitli Metin II,* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

TATCI, M. (2013), Yûnus Emre, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.43, s.600-606.

TİRMİZÎ, (1992), *Sünen (I-V),* İstanbul: Çağrı Yayınları.

TÜRER, O. (1988), Melâmet Düşüncesinin Orijinal Özelliği ve Bu Düşüncede Zamanla Meydana Gelen Değişmeler, *İslâmî Araştırmalar,* C.2, S.7, s.57-67.

ULUDAĞ, S. (1982), *Hucvirî, Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, İstanbul: Dergâh Yayınevi.

Bölüm 8

KÜLTÜR, SAĞLIK VE BESLENME BAĞLAMINDA KAHVE

*Müge KARDEŞ**

*Abdullah BAYCAR***

* Öğr. Gör., Siirt Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Siirt, Türkiye, muge.kardes@siirt.edu.tr 0000-0002-4444-0484

** Dr., Siirt Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Siirt, Türkiye, abaycar@siirt.edu.tr 0000-0003-4995-2275

Giriş

Kahve, *Coffea arabica L., Coffea canephora var. Robusta veya Coffea robusta, Coffea liberica Hiem* ve benzeri türlerin tarımı yapılan kahve ağaçlarının olgunlaşmış meyvelerindeki çekirdeklerin ayrılmasından sonra usulüne göre kavurup öğütülmesiyle toz haline gelen daha sonra ekseriyetle su ve süt ile pişirilen bir içecek olarak tanımlanabilir. Eski tarihten beri çok geniş bir coğrafya yayılan kahvenin, bugün yaklaşık yetmişten fazla ülkede tarımı yapılarak hemen hemen dünyanın her tarafında tüketilmek üzere ticareti yapılmaktadır. Dünya ticaretinde petrolden sonra en fazla satılan üründür. Dünyada yaklaşık yirmi beş milyon kişinin geliri kahve ticaretine dayanmaktadır. Yine dünyada sudan sonra en fazla içilen gıda ürünüdür (Atlı, 2018; Patay, vd., 2016; Bayramova, 2019; Temel, vd., 2018; Torok, vd., 2018). Hiç şüphesiz bu ticari önemi hoş tadına, lezzetli aromasına, rahatlatıcı etkisine ve uyku giderme özelliğine borçludur. Ayrıca kahvenin eski çağlardan beri bazı hastalıklara iyi geldiğinin söylenmesi ve günümüzde birçok hastalığın engellenmesinde tavsiye edilmesi bu önemi perçinlemesine ciddi katkı sağladığının gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Hastalıklara faydalı olduğu söylentilerinin aksine bir başka taraftan kahvenin sağlık üzerinde bazı kaygılar taşıdığı ve riskler ihtiva ettiği dile getirilmektedir (Taştan, 2009; Patay, vd., 2016). Bundan dolayı tüketimi hakkında sürekli uyarılarda bulunulmuş, hatta zaman zaman yasaklanmış ve tüketimi dini sınırlamalarla engellenmiştir (Taştan, 2009). Halen birçok kaynakta kahve içmek; sigara içmek, alkol tüketmekle aynı kategoride gösterilmek imasıyla aynı cümlede sarf etmektedir.

Küçük porsiyonların uzun soluklu sohbetlere eşlik ettiği Türk kahvesi, Türk toplumunda kızların görücüye çıkma ve kız isteme törenlerinde önemli bir yere sahiptir. Kız görme merasimlerinde gelin adayının damada hazırladığı köpüklü kahve ikramı, gelin adayının el becerisini ve misafire olan saygısını temsil etmektedir. Gelin adayının damada ikram ettiği kahveye eğer tuz eklenmiş ise gelinin düşüncesinin olumsuz olduğu, kahveye şeker konulmuşsa gelin adayının düşüncesinin olumlu olduğu mesajı verilmektedir. (Bulduk & Süren, 2008; Yeşilyurt & Kurnaz, 2021). Fakat günümüzde bu adet biraz değişime uğramıştır ve kız isteme törenlerinde gelenek olarak damat adayına içirilen tuzlu kahvenin damat adayının sevgisini ve isteğini belirlediği düşünülmektedir. Türk kültüründe eski zamanlarda çok daha yaygın olup, günümüzde de kısmen devam eden görücüye çıkma merasiminde ise kızı görmeye gelen hanımlar misafir odasına alınırken görücüye çıkacak olan kız hazırlanır, misafirlere kahve ikramında bulunarak görücülerin karşısına oturur ve bu sırada görücüler kızı konuşturarak onunla sohbet ederek kızı incelerler (Ayvazoğlu, 2016). Mardin'de ölüm (taziye) ritüellerinde ise, ölünün yasını tutmak için üç akşam süren Devredilen cenaze töreninde ölenin acısını temsil eden acı

kahve (mırra) ikramında bulunulur (Günçal & Saygın, 1987). Birine herhangi bir şey için teşekkür etmek amacıyla veya sohbet ortamı yaratmak için teklif edilen kahveler zaman zaman kişinin kendini ödüllendirmesi için kendine kahve ısmarlaması da günlük hayatta karşılaşılan uygulamalardandır (Yeşilyurt & Kurnaz, 2021).

Maalesef bu kadar ticari, kültürel ve tüketim önemi olan kahve hakkında bu ehem derecesinde sağlık, beslenme ve kültürü üzerindeki etkisinin izahatını yapacak ulusal yayın sayısı sınırlıdır. Gerek kulaktan dolma yayılan bilgi gerekse de internet sitelerindeki alelade yayınlanmış bilgiler ve kaynaklar bilimsellikten uzak ve genel beslenme ilkelerine aykırılık teşkil etmektedir. Bu çalışmadaki amaç ülkemizde bu alandaki boşluğu, ülkemizde kısıtlı ve dağınık olan bilimsel çalışmalarla derlemektir. Ayrıca derleme farklı dillerdeki yayınlar ile desteklenmiştir. Derleme, herkesin kolay anlayabileceği bir şekilde yazılarak ağır cümleler kullanmaktan kaçınılmıştır.

Kahvenin Kültürel Niteliği

Dünyaya Türkler üzerinden yayılan ve Türklükle özdeşleşen kahve kültürü, Türk kültürünün ekonomik değerinin yaygınlığını önlemek amacıyla bazı ülkelerde yasaklanmıştır. Bazı toplumlara göre Müslüman-Türk içkisi olarak nitelendirilen kahvenin, içen kişileri Müslümanlaştıracağı ve Türkleştireceğine inanılmaktadır (Toros, 1998; Sheridan, 2004). Şarap yerine kullanıldığı, şarabın açlık giderme etkisine benzer olarak kahvenin de uykuyu azalttığı veya yok ettiği düşünülmektedir. Şarap gibi İslam'da haram sayılan bazı alkollü içecekler gibi kahve de bir süre yasaklanmıştır (Hattox 1996).

Türk kahvesinin, dünyadaki diğer kahvelerden ayrılan en belirgin özellikleri farklı pişirme tekniğine sahip olması ve telvesi ile tüketilmesidir (Koca & Ersöz Tüğen, 2020). İlk zamanlarda Arap toplumlarda yalnızca kaynatılarak içilen kahve, zamanla Türk toplumlarında kahve üretim basamakları takip edilerek kavrularak, öğütülerek kısık ateşte yavaş yavaş pişerek fast food hareketine karşı geliştirilen slow food tekniğine uygun olarak pişirilmektedir (Özgen, vd; 2019). Uygun pişirme tekniklerinin yanında kahvenin sunum şekli de oldukça önemlidir ve bu sunumlar ev sahiplerinin misafire gösterdiği hürmetin ve misafirperverliğin değeri olarak görülmektedir. Önceleri saraylarda kendine has ritüellerle merasime dönüşen kahve sunumları daha sonraları en zarif şekliyle halk arasında ikram edilmeye başlanmıştır. Türk kültüründe kahvealtı kelimelerinin türemesiyle ünlü düşmesine uğrayan kahvaltı kelimesi, kahveden önce yenilen yemek olarak kullanılmaktadır. Ayrıca halk arasında kahve ile ilgili nesilden nesile aktarılan çeşitli türküler de günümüzde varlığını sürdürmektedir (Kartal, 2017). Kırk yıl hatırı olan ve Türk toplumunda misafir-

perverliğin simgesi olarak düşünülen kahve ile ilgili Köylünün kahve cezvesi karaca ama sürece, Kahve gibi aziz ol telvesi gibi zengin ol, Gönül ne kahve ister ne kahvehane, gönül muhabbet/bir dost ister kahve bahane dizeleri Türk kültüründe kahve, dost ve muhabbet üçlüsünü bir arada sunan manidar sözler olarak yer almaktadır (Ergun 2014; Güral, 1999).

Kahve tüketim mekânı olarak bilinen kahvehaneler, ilk olarak 1555 yılında Kapalı Çarşı'da açılmış ve o zamanlardan bugüne kadar önce İstanbul'da daha sonra tüm Osmanlı toplumunda sıklıkla gidilen bir alan haline gelmiştir (Fendal, 2014). Osmanlı döneminde evlerden sonra en çok gidilen bir diğer mekân kahvehaneler olarak bilinmektedir. Kahvehaneler hem kahvenin içildiği bir ortam hem de sosyalleşme aracı olarak kullanılmıştır. Osmanlı döneminde Mekteb-i İrfan adı verilen kahvehanelerde insanlar yeni çıkan kitapları, dergileri, şiirleri burada okumuş ve çevreye tanıtmışlardır (Yıldız, 2002; Balkaya, 2013). Belirli bir süre yasaklandığı dönemlerde bile kahvehaneye gitmeye devam eden kişilerin yoğun talepleri ile bu mekanlar tekrar açılmıştır ve balıkçı, esnaf, meddah gibi birçok aynı ve farklı meslek grubunda insanların bir araya gelmesini sağlamıştır. Kendi meslek grupları ile lonca teşkilatına benzeyen oluşumlar oluşturarak toplumsal bazı kurallar koymuşlardır (Çağlayan, 2012; Çoşkun & Orhan, 2019). İlk yayılmaya başladığı zamanlarda sadece zengin içeceği olarak bilinen kahve, zamanla kahvehanelerin açılmasıyla halkın tükettiği bir içecek haline gelmiştir (Koç, 2010). İstanbul'da en zengininden en fakirine Türk, Ermeni, Rum, Yahudi her türden insanın sabah kahvaltısı ve öğle yemeğinden sonra muhakkak kahve içtiği, Fransız bir seyyahın İstanbul'a seyahatinde gözlemlenmiştir (Ağıldere, 2019). Dünden bugüne artarak devam eden kahvehane kültürü, günümüzde modernleşerek yerini kafelere bırakmıştır. Kahve mekanlarının, kişinin sosyalleşmesini sağlayarak, kahve tüketimini artırdığı da yapılan çalışmalar sonucunda belirlenmiştir (Koca & Ersöz Tüğen, 2020).

Kahvenin Bileşenleri

Kahve; karbonhidratlar, lipitler, azotlu bileşikler, vitaminler, minerallerin yanında alkoloidler ve fenolik bileşiklerin de olduğu binden fazla kimyasal bileşiği ihtiva eden kompleks bir içecektir. Kahve çekirdekleri kısaca meyvelerden çıkarıldıktan sonra fermantasyona tabi tutulur, kurutulur ve kavrulur. Ham çekirdekten sadece 200 civarında tespiti yapılabilen bileşenlerin, kahvenin işlenmesiyle içeriğindeki bu sayı binleri geçmektedir (Mussatto, vd., 2011; Bhatti, vd., 2013; Liang, vd., 2014).

Tablo 1. *Yeşil kahvenin kimyasal bileşimi (Belitz, vd., 2004)*

Bileşen	Arap kahvesi	Robusta kahvesi	Çeşidi
Çözünür karbonhidratlar	**9–12.5**	**6–11.5**	
Monosakkaritler	0.2-0.5	0.2-0.5	Früktoz, glukoz, galaktoz, arabinoz (izler)
Oligosakkaritler	6-9	3-7	Sakaroz (>% 90), rafinoz (% 0-0.9), stakyoz (% 0-0.13)
Polisakkaritler	3–4	3–4	Galaktoz (55–65%), mannoz (10–20%), arabinoz (20–35%), glukoz (0–2%)
Çözünemez polisakkaritler	**46-53**	**34-44**	
Hemiselülozlar	5-10	3-4	Galaktoz polimerleri (% 65-75), arabinoz (% 25-30), manoz (% 0-10)
Selüloz, B (1-4) mannan	41-43	32-40	
Asitler ve fenoller			
Uçucu Asitler	0,1	0,1	
Kalıcı olmayan alifatik asitler	2-2.9	1.3-2.2	Sitrik asit, malik asit, kinik asit
Klorojenik asit	6.7-9.2	7.1-12.1	Mono-, dikafeoil- ve feruloilkinik asit
Lignin	1-3	1-3	
Lipidler	**15-18**	**8-12**	
Wax	0.2-0.3	0.2-0.3	
Yağ	7.7-17.7	7.7-17.7	Temel yağ asitleri: 16: 0 ve 18: 2 (9,12)
N bileşikleri	11-15	11-15	
Serbest amino asitler	0,2-0,8	0,2-0,8	Ana amino asitler: Glu, Asp, Asp-NH2
Proteinler	8.5-12	8.5-12	
Kafein	0.8-1.4	1.7-4.0	Teobromin ve teofilin izleri
Trigonellin	0.6-1.2	0.3-0.9	
Mineraller	**3-5.4**	**3-5.4**	

Kahvenin beslenme açısından önemli bileşenleri kısaca; Yeşil kahvede bulanan veya bulunmayan işleme sonrasında gelişen biyoaktif bileşenler, biyolojik olmayan reaksiyonlar sonucu oluşan bileşenler ve kontaminasyon ve mikroorganizmaların oluşturdukları bileşikler olarak sınıflandırılabilir.

2.1. Kahvede bulunan biyoaktif bileşenler: Kahve işlendikten sonra beslenme açısından içerdiği en önemli bileşenler kafein, diterpen alkoler ve klorojenik asit olarak kaynaklarda zikredilmektedir.

Kafein: Birçok gıdada doğal olarak bulunan bir bileşiktir. Yüzyıllardır bulunduğu gıdaların tüketilmesi ve hakkında yapılan onlarca çalışmaya rağmen sağlık açısından insanların zihninde hala bazı kaygılar bulunmaktadır. Kimyasal formülü Şekil 1'de görüldüğü gibi metilksantinler grubuna dahil 1,3,7-trimetilksantin diye isimlendirilen, çoğunlukla bitkilerde bulunan bir kimyasaldır.

Şekil 1. *Kafeinin kimyasal yapısı (Garipoğlu ve Kuyrukçu, 2009)*

Taşıdığı kaygılar çoğunlukla merkezi sinir sistemini uyaran uyarıcılardan olmasından ileri gelmekte ise de farmokolojik olarak orta seviyede uyarıcılar kategorisindedir. Kafeinin yarılanma süresi vücutta 4-6 saattir. Depolanmadığı için vücuttan hızlı bir şekilde atılır. Tamamı emilerek bütün dokularda metabolize olur. Vücutta kafeinden ilk etkilenen karaciğer, en çok etkilenen ise beyindir. Etkileri geçicidir ve kullanım çokluğuna göre etkilenme dozu sürekli artar. Kahvede kafein; bitki türü, cinsi, yetiştiği bölge, toprak, iklim ve işleme gibi faktörlere bağlı olmaktadır.

Tablo 2. *Kahvelerde kafein içeriği (International Food Information Council Foundation. 2008)*

Çeşidi (250 ml)	**Ortalama (mg)**	**En yüksek-En düşük**
Demlenmiş, damla yöntemi	85	65-120
İnstant	75	60-85
Kafeinsiz	3	2-4
Espresso **(250/8 ml)**	40	30-50

Günde sadece iki üç bardak kahve içen normal insanlarda 1-2 saat uykuyu giderdiği, vücudu rahatlattığı kalp atışını geçici olarak dakikada bir iki defa daha hızlı çalışmasına etken olduğu gözlemlenmiştir.

Klorojenik Asit: Kafeik asit, Ferulik asit gibi asitlerle beraber Polifenollerin, Hidroksisinamik Asit sınıfına giren antioksidant bir birleşiktir. Genelde bitkinin yaprak meyve ve köklerinde bulunabilir. Taraxacum officinale kloroetik, idrar söktürücü, antiromatizmal ve antiflamatuar (iltihap giderici) özellikleri vardır (Karadeniz ve Ekşi, 2001).

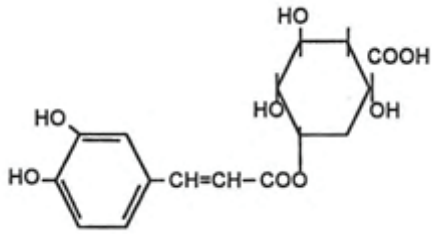

Şekil 2. *Klorojenik asit kimyasal yapısı (Karadeniz ve Ekşi, 2001)*

Kahvede en çok bilinen fenoliktir. Arap, Türk, Bulgar kahveleri gibi kaynatılan kahvelerde daha fazla görülmektedir. Yirmi farklı kahve satış yerinden toplanılan Espresso kahve çeşidinde 140 mg/ml olduğu ölçülmüştür. Bu değer fenolik kaynağı olarak bilinen birçok meyveden çok daha yüksek klorojenik asit bulunduruyor anlamına gelmektedir (Sözlü, vd., 2017; Crozier, 2017; Okan, vd., 2013).

2.2. Isıl işlemle oluşan bileşenler: Gıdalarda ısıl işlem sırasında gerçekleşen reaksiyonlar sonucu oluşan bileşiklerin başlıcaları; furanlar, HMF, maillard reaksiyonları ve akrilamiddir.

Akrilamid: Çiğ ve yüksek sıcaklık uygulanmamış gıdalarda bulunmayan, daha çok kızartma ve fırınlama gibi işlemlere tabi tutulmuş gıdalarda kendiliğinden oluşan sinir tahripleri ve kanser gibi olumsuzluklar

doğurabileceği kaygılarını içeren bir kimyasaldır. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu'nun (TÜBİTAK) yaptığı bir araştırma sonucuna göre kahve, akrilamid içeren gıdalar arasındadır. Kilogram kahvede kavurmaya bağlı olmakla 30 µg seviyesinde gözlemlenmiştir.

Maillard Reaksiyonları: Mekanizması tam olarak bilinmemekle beraber gıdalarda serbest amino grubunun indirgen şekerlerle girdikleri veya lipitlerin oksidasyonu esnasında ara ürün olarak oluşan enzimatik olmayan renk esmerleşmeleri olduğu zannedilmektedir. Kahvede kavurma işlemi ile Maillard reaksiyonlarının oluştuğu bilinmektedir. Maillard reaksiyonları hakkındaki araştırmalar daha önce besin kayıpları ve kanserojen madde oluşumu gibi olumsuz etkiler üzerine yoğunlaşmıştı. Lakin son yıllarda olumsuz etkileri yanında antioksidan aktiviteleri, melanoidinlerin üstün radikal süpürme özellikleri, oksijenle reaksiyonları gerçekleştirme gibi olumlu etkileri üzerinde araştırmalar yapılmaya başlanmıştır (Yıldız, vd., 2010).

Hidroksimetilfurfural (HMF): HMF, gıdaların işlenmesi, depolanması hakkında bilgi veren önemli bir göstergedir. HMF'nin yapısı şekilde görüldüğü gibi aromatik alkol, aromatik aldehit ve furan halkasından oluşur. Maillard reaksiyonları esnasında ara ürün olarak veya hegsozların asitli ortamda parçalanması ile oluştuğu tahmin edilmektedir. Türkiye'nin farklı yerlerinden farklı kahve çeşitlerinde yapılan araştırmada HMF miktarları kapuçino grubunda 396.65-850.08 mg/kg, hazır kahve grubunda 1154.65-2810.88 mg/kg, hazır toz karışım grubunda 798.33-974.58 mg/kg olduğu belirlenmiştir. Ayrıca HMF'nin sağlık üzerinde olumsuz etki oluşturduğu hakkında kanaat güçlüdür. Besin kayıplarının yanında doza bağlı olarak toksik etkisi, solunuma, göz, deri ve mukoza membranlarına karşı tahriş edici özelliği olduğu hakkında *in vitro* ve kobaylar üzerinde *in vivo* çalışmalar mevcuttur (Aslanova, 2005; Oral, 2006; Murkovic ve Pichler, 2006; Kowalski, vd., 2013).

2.3. Mikrobiyolojik bulaşma ile oluşabilen bileşenler: Kahve yapı ve proses itibari ile mikrobiyal tehlikesi düşük gıdalar içerisindedir. Bunun sebebi hem düşük nem içeriğine sahip olması hem de klorojenik asit gibi antimikrobiyal madde içermesindendir. Lakin yeterince kavrulmaması veya bağıl nemi yüksek yerlerde açık şekilde depolanması ve sonradan oluşabilecek bir bulaşma özellikle küf ve mayaların üremesine sebebiyet verebilmektedir. Kahvede mikroorganizmaların ürettiği toksinler denildiğinde akla ilk olarak Okratoksin A gelmektedir.

Okratoksin A (OTA): İnsanlarda immunotoksik, teratojenik ve karsinojenik etkilerinden dolayı kansere sebep olan *Aspergillus* ve *Penicillium* türü mantarların ürettiği nefrotoksik etkili bir metabolittir. Türkiye'nin farklı yerlerinden rastgele seçilen kahve örnekleri üzerinde yapılan

bir araştırmada numunelerin sadece %2,3'ünde OTA'ya rastlanmamış, numunelerin %20'sinde 2 ppm üzerinde çıkmış, OTA değerleri 0-2.6 ppm arasında bulunmuştur (Gökmen, 2006; Keyvan ve Yurdakul, 2015).

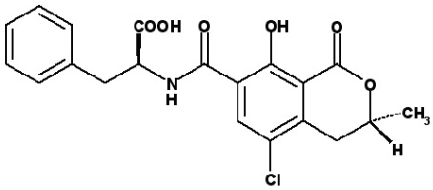

Şekil 3. *OTA'nın Kimyasal Yapısı (Gökmen, 2006)*

Kahvenin hastalıklar üzerine etkisi

Kahve içerdiği doğal bileşenler veya kurutma, kavurma, depolama gibi işlemler sonrası gelişen ve oluşan birleşiklere bağlı olarak insan metabolizmasına etki etmektedir. Kafein içeriğinden dolayı bu etkilerin başında kalp ve tansiyon hastalıkları gelmektedir. Kardiyovasküler hastalıkların dışında kolesterol, kanser, diyabet osteoporoz ve diğer hastalıklarla ilişkisi olduğu kaydedilmiştir.

Kalp-Damar ve Kolesterol Hastalıkları: Her ne kadar kalp, damar, tansiyon ve kolesterol hastalıklarının nosolojiye göre farklı oldukları söylense de birbirleri ile ilintili oldukları,birbirlerini etkiledikleri ve tetikledikleri yapılan araştırmalarla ispatlanmıştır. Bundan dolayı kahvenin bu hastalıklar üzerine etkisi bir başlık altında incelenmiştir. Kahvenin kan basıncı ve plazma homosistein gibi kardiyovasküler hastalıkların önemli semptomları olan risk faktörlerinde artışa neden olduğu zannedilse de kalp damar hastalıklarını tetiklediğine dair hiçbir kanıt elde edilememiştir. Hatta yapılan gözlemlerde yaşlı hastalarda düzenli kahve tüketiminin kalp hastalıklarını engellediği gözlemlenmiştir. Kan basıncına ve merkezi sinir sistemine (MSS) etkisi, kafeinin adenozin reseptörlerine antagonistik etkisinden ileri gelmekte olduğu tahmin edilmektedir. Kahve diterpen içeriğinden dolayı kolesterolü artırmaktadır. Lakin halk arasında kötü kolesterol olarak bilinen LDL kolesterolde yapılan birçok araştırmaya göre anlamlı artış gözlemlenmemiştir. Yapılan birçok araştırmada kronik kalp rahatsızlıklarında günde 4-5 fincan içilen kahve arasında önem arz edecek bir ilişki tespit edilememiştir (Oğuz, 2016; Saltan ve Kaya, 2018; Sözlü, vd., 2017).

Kanser: Tükettiğimiz yiyeceklerin kanserin hem sebebi hem de engelleyicisi olduğu genel gerekler arasına girmiştir. Yiyeceklerin kanser etmeleri serbest radikallerden, kanserojen maddelerden ileri gelirken engelleyici özelliğinin doğal antioksidanlar, doğal antimikrobiyaller gibi

bileşiklerden ileri geldiği bilinmektedir. Kahve yapı itibari ile çok sayıda antioksidan DNA hasarı onarımında rol almayan, immün süreci modüle eden ve inflamasyonu azaltan birçok bileşik içermektedir. Yapılan *in vivo* ve *in vitro* çalışmalarda kanseri engellediği veya sebep olduğuna dair düşük anlamlılık derecesine sahip birçok çalışma var olsa da bu konuyu aydınlatacak çarpıcı bir sonuç bulunamamıştır (Çevik ve Pirinçi, 2017; Nkondjock, 2009; Arab, 2010).

Diyabet: İnsülin sekresyonunda, insülinin etkisinde veya her ikisindeki eksikliği sonucunda ortaya çıkan hiperglisemi ile karakterize bir metabolizma hastalığı olarak tanımlanan diyabet mellitus son yıllarda gerek ülkemizde gerek dünyada hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Beta hücrelerinin dekstrüksiyonu sonucu gelişen Tip-1 diyabetes mellitus ve insülin direnci ve beta hücresi insülin salgı kusuru birlikteliği olarak sınıflandırılan Tip-2 diyabetes mellitus olmak üzere iki çeşit olarak ekseriyette görülür. Kahve muhteviyatındaki kafein ve diğer birçok biyoaktif molekül etkisiyle Tip 2 diyabetes mellitus riskini farklı cinsiyet ve ırklar üzerinde yapılan prospektif çalışma kafeinli ve kafeinsiz kahvenin dozuna bağlı azalttığını kanıtlamıştır. Her bir fincan kahvenin epidemiyolojik değerlendirmeler sonucunda meta-analiz çalışması, günlük içilen Tip 2 diyabetes mellitus riskini %7 oranında indirdiğine yönelik sonuçlar paylaşılmıştır. 1 kupa (=275 mL) kahvenin diğer şekerli içeceklerle alternatif olarak içilmesinin Tip 2 diyabetes mellitus'u %17 azalttığı izlenmiştir. Ayrıca şekerli kahvenin harici katılan şekerden dolayı Tip 2 diyabetes mellitus üzerine olumsuz etkisi atlanmaması gereken önemli bir konudur (Demirdağ, 2016; Huxley, vd., 2009; Peksever, vd., 2021; Sözlü, vd., 2017; Van Dam, 2005).

Nörodejeratif Hastalıklar: Kahvenin sağlık üzerine en çok tartışılan etkisi kafein, klorojenik asit, kafeik asit gibi zengin fitokimyasallardan dolayı Alzheimer, Parkinson gibi hastalıklar ile ilgilidir. Kahvenin en önemli bileşenlerinden biri kafein; adenozin reseptör antagonisti nöron koruyucu etki gösterebilmektedir. Bu etki ile nöronları eksitotoksisiteden muhafaza edebilmekte glukoz kullanımı uyarıcısı ve mitokondriyal aktivatör görevini üstlenmektedir. Kafeinden sonra en çok tanınan bileşen kafeik asit oksidatif stresi azaltmaktadır. Kafeik asit, trigonellin dentrit ile akson rejenerasyonu için mühim olup glukoz homeostazında fayda sağlayabilmektedir. Ayrıca antiinflamatuvar fonksiyonu göstermek laktonlarının ise nöron hücre ölümüne karşı muhafız görevi görmektedir. Kahveol ve kafestol gibi antioksidan kahve diterpenleri nöron hasarını önleyebilmektedir. Kahvede bulunan niasin önemli bir nörotransit olan dopaminin sentezinde enzim kofaktörüdür. Kahve, magnezyum muhteviyatından insülin hassasiyetini arttırabilmekte böylelikle amiloid beta yıkımı artabilmekte ve kahvenin günlük bir kupa fincan tüketiminin Parkinson ve

Alzheimer hastalığına karşı olumlu etki oluşturduğu ileri sürülmektedir (Saltan ve Kaya, 2018; Gönder ve Sanlıer, 2014; Kahır ve Gezer, 2021).

Sonuç

Kahve hem ülkemizde hem de dünyada lezzeti, rahatlatıcı etkisi ve uyku giderici özellikleri sayesinde en çok tüketilen içeceklerdendir. Kahve bu özelliklerinin yanında çok eski zamanlardan beri bazı hastalıkların tedavisinde etkili olduğu söylenilmekte, günümüzde de bazı hastalıkların önlenmesinde etkili olduğu ve sağlığa faydalı fonksiyonel nitelikte bileşenler içerdiği bilinmektedir. Fakat buna karşın yine çok eski zamanlardan süre gelen sağlığa olumsuz etkileri olduğu kaygılarını da taşımıştır. Bu kaygılara zamanla yeni kaygılar eklenmiştir. Hiç şüphesiz bu etkileri hem doğal olarak içerdiği hem de kavurma başta olmak üzere işleme sonrası oluşan bileşenlere bağlıdır. Bu çalışmada kahvenin belli başlı bileşenleri verilmiş sağlık ve beslenme ile ilgili çalışmalarla birlikte kültürel niteliği derlenmiştir.

İyi ve kötü günde içimine başvurulan bir içecek olan kahve, toplumun kültürel derinliğinde yerini almıştır. Süt ve/veya suyla pişirilen bir içecek olduğundan su ve protein ihtiyacını karşılamasının yanında kalp, tansiyon, kanser, diyabet ve başka birçok hastalığa olumlu etki etmektedir. Lakin fazla tüketilmesi uykusuzluk, kalp çarpıntısı gibi bazı yan etkilere sebep olabilmektedir. Kahvenin günde 1-2 fincandan daha fazla içilmemesi bu etkileri bertaraf edeceğinden kararında içilmesinin normal insanların sağlığına olumlu etki edeceği kanaati daha hakimdir.

KAYNAKÇA

Ağıldere, S. (2019). Batılı Seyyahların Gözünden İstanbul ve Cezayir'de Kahve ve Kahvehane Kültürü (17. Yy- 19. Yy). Milli Folklor. Sayı, 122, 14-28.

Arab, L. (2010). Epidemiologic Evidence on Coffee and Cancer. *Nutrition and Cancer*, *62*(3), 271-283.

Aslanova, D. (2005). *Reçel üretimi ve depolanması sürecinde HMF oluşum kinetiği* (Doctoral dissertation, yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Gıda Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Ankara).

Aşık, N. (2017). Değişen Kahve Tüketim Alışkanlıkları ve Türk Kahvesi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. Sayı,5, 310-325.

Atlı, F. (2018). Kahve Pazarlaması ve Türk Kahvesinin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Özelliklerinin Değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Sayı, 84, 413-424.

Ayvazoğlu, B. (2016). Kahveniz Nasıl Olsun? Türk Kahvesinin Kültür Tarihi, 3. baskı, İstanbul: Kapı Yay.

Balkaya, A. (2013). Mekân Politikası Bağlamında Âşık Kahvehaneleri ve Âşık Üzerinde Kimi Fonksiyonları. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Sayı, 8, 881-889.

Bayramova, G. (2019). Türk Kahvesi Pişirme Yöntemleri ve Tarihsel Gelişiminin Ürün Tasarımı Bağlamında İncelenmesi (Doctoral Dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Belitz, HD., Grosch, W., Schieberle, P. (2004). Coffee, Tea, Cocoa. In: Food Chemistry. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-07279-0_22.

Bhatti SK, O'Keefe JH, Lavie CJ. (2013). Coffee and Tea: Perks For Health and Longevity? Curr Opin Clin Nutr Metab Care 2013; 16(6) :688-97. doi: 10.1097/MCO.0b013e328365b9a0.

Bulduk, S., & Süren, T. (2007). Türk Mutfak Kültüründe Kahve. 38.Icanas 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Ankara.

Coşkun, O., & Orhan, F. (2019). Kültürel İncelemelere Coğrafi Bir Katkı: Erzincan'da Kahvehanelerin Mekânsal Özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 577-604.

Crozier, T. W., Stalmach, A., Lean, M. E., & Crozier, A. (2012). Espresso Coffees, Caffeine and Chlorogenic Acid İntake: Potential Health İmplications. *Food & Function*, *3*(1), 30-33.

Çağlayan, S. (2012). Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane. *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 29, 95-110.

Çaksu, A. (2019). Bir Siyasî İçecek Olarak Türk Kahvesi. SEFAD. Sayı, 41, 369-386.

Çevik, B. A., & Pirinçci, E. (2017). Beslenme ve Kanser. *Firat Tip Dergisi*, *22*(1).

Demirağ, H. E. (2016). *Tip-2 Diabetes Mellituslu Hastaların Birinci Derece Yakınlarında Diyabet Risk Değerlendirmesi* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Ergun, P. (2014). "Türk Kahvesi Söylenceleri", Türk Kahvesi Kitabı, Ed. Emine Gürsoy Naskali, İstanbul: Kitabevi, ss. 103-116.

Fendal, D. (2014). Türkiye'deki Kahve ve Mutfak Kültürünün Dönüşümü Üzerinden Küreselleşme Sürecinde Küresel ve Yerel Kültürün Etkileşim ve Eklemlenişi. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi,* Özel Sayı: 2 (Aynalı Labirent: Küreselleşen Kentte Tüketim), 147-180.

Garipağaoğlu, M., & Kuyrukçu, N. (2009). Çocuk sağlığı ve kafein. *Çocuk Dergisi*, *9*(3), 110-115.

Gökmen, E. (2016). Siyah Aspergillus Suşları Tarafından Kuru Üzüm Besiyerinde Okratoksin A (Ota) Oluşumunun İncelenmesi (Doctoral dissertation, Fen Bilimleri Enstitüsü).

Gönder, M., & Sanlıer, N. (2014). Kahve Tüketimi ve Nörodejeneratif Hastalıklarla İliskisi. *Turkiye Klinikleri Journal of Neurology*, *9*(2), 67-72.

Günçal, L. & Saygın, T. (1987). 1987 Mardin İl Yıllığı. İstanbul: Mardin Valiliği.

Güral, S. (1999). Türk Kültüründe Kahvenin Yeri. Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.

Hattox, R. S. (1996). Kahve ve Kahvehaneler. (Çev.: Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Huxley, R., Lee, C. M. Y., Barzi, F., Timmermeister, L., Czernichow, S., Perkovic, V., ... & Woodward, M. (2009). Coffee, Decaffeinated Coffee, and Tea Consumption in Relation to İncident Type 2 Diabetes Mellitus: A Systematic Review With Meta-Analysis. *Archives of İnternal Medicine*, *169*(22), 2053-2063.

International Food Information Council Foundation. (2008). Caffeine & Health: Clarifying The Controversies. *IFIC Review*.

Kahır, N., & Gezer, C. (2021). Kahve: Hastalıklara Karşı Koruyucu mu? *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, *4*(2), 263-274.

Kartal, S. G. (2017). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Eserlerinde Kahve ve Kahve Kültürü. Folklor/Edebiyat, 23(91), 211-236.

Keyvan, E., & Yurdakul, Ö. (2015). Çeşitli Gıdalarda Okratoksin A Varlığı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *3*(1), 27-33.

Koca, N. & Ersöz Tüğen, A. (2020). Somut Olmayan Kültür Miras Listesinde Bir Değer Olan Türk Kahvesine Coğrafya Perspektifinden Bakış. *Çanakkale*

On sekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (1), 347-362. DOI: 10.31454/usb.692043.

Koç, Y. (2010). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 16, 171-199.

Kowalski, S., Lukasiewicz, M., Duda-Chodak, A., & Ziec, G. (2013). 5-Hydroxymethyl-2-Furfural (HMF)–Heat-İnduced Formation, Occurrence in Food and Biotransformation-A Review. *Polish Journal of Food and Nutrition Sciences*, *63*(4).

Liang, N., & Kitts, D. D. (2014). Antioxidant Property of Coffee Components: Assessment of Methods That Define Mechanisms of Action. *Molecules*, *19*(11), 19180-19208.

Murkovic, M., & Pichler, N. (2006). Analysis of 5-Hydroxymethylfurfual İn Coffee, Dried Fruits and Urine. Molecular Nutrition & Food Research, 50(9), 842-846.

Mussatto, S. I., Machado, E., Martins, S., & Teixeira, J. A. (2011). Production, Composition, and Application of Coffee and İts İndustrial Residues. *Food and Bioprocess Technology*, *4*(5), 661-672.

Nkondjock, A. (2009). Coffee Consumption and The Risk of Cancer: An Overview. *Cancer Letters*, *277*(2), 121-125.

Oğuz, S., & Erdoğan, Z. (2016). Kahve Tüketiminin Kalp Sağlığı Üzerine Etkisi. *Journal of Cardiovascular Nursing*, *7*(14), 136-139.

Okan, O. T., VARLIBAŞ, H., Mehmet, Ö. Z., & Deniz, İ. (2013). Antioksidan Analiz Yöntemleri ve Doğu Karadeniz Bölgesinde Antioksidan Kaynağı Olarak Kullanılabilecek Odun Dışı Bazı Bitkisel Ürünler. *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty*, *13*(1), 48-59.

Oral, R. A. (2006). *Bazı Gıdalarda Hidroksimetilfurfural (HMF) İçeriğinin Saptanması, Depolanması Esnasındaki Değişimi ve Biyolojik Yöntemle Azaltılması* (Doctoral dissertation, Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri).

Özgen, L., Ergun, P., & Kaymaz, E. (2019). Slow Food Hareketine Uygun Bir İçecek: Türk Kahvesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi.*

Patay, É. B., Bencsik, T., & Papp, N. (2016). Phytochemical overview and medicinal importance of Coffea species from the past until now. *Asian Pacific Journal of Tropical Medicine*, 9(12), 1127-1135.

Peksever, D., Şimşir, I. Y., Meseri, R., & Haznedaroğlu, M. Z. (2021). Kahve ve Çay Tüketiminin Tip 2 Diyabet Ve İnsülin Direnci Olan Bireylerdeki Etkisinin Kesitsel Bir Çalışma ile Değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *14*(1), 44-55.

Saltan, F. Z., & Kaya, H. (2018). Kahve: Bir Farmakognozik Derleme. *FABAD Journal of Pharmaceutical Sciences*, *43*(3), 279-289.

Sheridan, C. (2004). Sade Türk Kahvesi. (Çev.: Zeynep Güden), İstanbul: Arion Yayınevi.

Sözlü, S., Yılmaz, B., & Acar, N. (2017) Kahve Tüketimi ve Bazı Hastalıklarla İlişkisi. *SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü* Dergisi / Early Online.

Şahbaz, S. (2007). Geçmişten Günümüze Kahvehaneler ve Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri ve Önemi: Aydın Merkez Örneği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

Taştan, Y. K. (2009). Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü. *Gazi Akademik Bakış*, *2*(4), 53-86.

Temel, M., Tınmaz A, B., Öztürk, M., & Gündüz, O. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Tıbbi-Aromatik Bitkilerin Üretimi ve Ticareti.

Torok, A., Mizik, T., & Jambor, A. (2018). The Competitiveness of Global Coffee Trade. *International Journal of Economics And Financial Issues*, 8(5), 1. i

Toros, T. (1998). Kahvenin Öyküsü. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunç, Ş. (2017). Osmanlı Payitahtında Kahvehane ve Kahvehane Kültürünün Yeri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Van Dam, R. M., & Hu, F. B. (2005). Coffee Consumption and Risk of Type 2 Diabetes: A Systematic Review. *Jama*, *294*(1), 97-104.

Yeşilyurt, B., & Kurnaz, A. (2021). Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine Gastronomik Bir Bakış. 2. Uluslararası Turizmde Yeni Jenerasyonlar ve Yeni Trendler Kongresi, 795-806.

Yıldız, M. C. (2002). Türk Kültür Tarihinde Kahve ve Kahvehane. Türkler Ansiklopedisi, 1189-1198.

Yıldız, O., Şahin, H., Meryem, K. A. R. A., Aliyazıcıoğlu, R., Tarhan, Ö., & Kolaylı, S. (2010). Maillard Reaksiyonları ve Reaksiyon Ürünlerinin Gıdalardaki Önemi. *Akademik Gıda*, *8*(6), 44-51.

Yılmaz, G. (2017). Nev'î-Zâde Atâyî, Subhizâde Feyzî ve Aynî'nin Sâkînâmelerinden Hareketle Kahvenin Osmanlı Toplumundaki 300 Yıllık Değişimi. Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları / Makaleler. 571-583.

Bölüm 9

FİNANS EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Filiz KONUK[1]

Çisem BEKTUR[2]

1 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, faygen@sakarya.edu.tr

2 Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, cisembektur@sakarya.edu.tr

1. Giriş

Finans sektörü, ticari hayata sağladığı bilgi ve fon kaynakları ile ekonomik büyümenin en önemli unsurlarından biridir. Sektörün değişen ihtiyaçlarına cevap verebilmek için ihtiyaç duyulan nitelikli personel temini ise kaliteli bir finans eğitimi ile mümkün olabilecektir. Özellikle, son yıllarda önemi giderek artan finansal okuryazarlık ve finansal bilgi düzeyinin artırılması, sermaye ve finansal piyasaların gelişiminin desteklenmesi, toplumda tasarruf bilincinin yerleştirilmesi gibi amaçların gerçekleştirilmesinde en etkili araç eğitimdir.

Ülkedeki finansal eğitim stratejisi ilkokuldan üniversite eğitimine kadarki süreci kapsayacak şekilde oluşturulmalıdır. Zira finansal bilgi ve becerinin temeli erken yaşlarda atılmaktadır. Bu çalışmada genel olarak üniversite düzeyinde finansal eğitim ele alınacak ve bu konuda yapılmış çalışmalara ilişkin bir yazın araştırması yapılacaktır. Şimdiye kadar yapılmış çalışmalar incelendiğinde genellikle muhasebe eğitimi üzerinde durulduğu ve muhasebe eğitiminin farklı yönleri ile sıklıkla incelendiği ancak finans eğitimine ilişkin yeterli sayıda araştırma yapılmadığı görülmektedir.

Dünyada ve ülkemizdeki uygulamalara bakıldığında finans eğitiminin sistematik şekilde ağırlıklı olarak yükseköğretimde verildiği görülmektedir. Üniversitelerin farklı bölümlerinde eğitim alan öğrenciler, alacakları temel düzey bir finans eğitimiyle iyi bir finansal planlama ile para yönetimini etkin şekilde gerçekleştirebilecek, temel finansal teori ve uygulamaları doğru şekilde algılayabilecek, finansal sistemdeki finansal araçlar arasında en optimalini seçebilecek ve bu böylece doğru bir şekilde tasarruf yapabileceklerdir. Alacakları bu eğitim sonrasında öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri de artacağından bu durum toplumun ekonomik büyümesine ve finansal refahına olumlu olarak yansıyacaktır.

2.Türkiye'de Finans Eğitimi

Finansal eğitim, bireylere finansal kurumlar, mali piyasalar ve yatırım araçlarına ilişkin bilgi sağlayan ve bunu yaparken de bireylerin söz konusu bilgileri kavrayış, değerlendirme, yorumlama ve uygulama becerilerini geliştiren dinamik bir süreçtir (Özçam, 2006: 2). Başka bir ifadeyle, finansal eğitim; toplumun finansal okuryazarlık düzeyini artıran; kişilerde temel finans kültürünün oluşmasını, bazı yerleşik davranış ve önyargıların değişimini ve gelişimini amaçlayan, finansal eğitim- öğretim faaliyetlerinin tamamıdır (Altıntaş, 2008: 14).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere finansal eğitim ve finansal okuryazarlık kavramları iç içe geçmiş şekilde birbirini etkilemektedir. Finans literatüründe, finansal okuryazarlık ve finansal bilgi temelinin önemli bir

bileşeni olan finans eğitimi birbirinden ayrı ama ilişkili iki kavram olarak kabul edilmektedir. Birey ancak temel finans bilgisini kapsam ve derinlik açısından optimal düzeyde tutabilirse doğru ve sağlıklı finansal kararlar alabilir (OECD, 2017: 15) Finans eğitimi olmaksızın finansal olaylara yönelik analiz yapmak oldukça zordur. Bu nedenle finansal okuryazarlığın temelinde finansal eğitim yatmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda istikrarlı kazanç sağlayabilen bir yatırımcı olabilmek için finansal okuryazar olmak; finansal okuryazar olabilmek için ise finansal eğitim almak zorunlu hale gelmiştir. (Sarı ve Ilgın, 2021). Finans eğitimi veren (okul, kurs, seminer vb.) ortamlarda eğitim alan kişilerin başarılı kararlar almaları ve bu doğrultuda finansal tutum ve davranışlarını belirlemeleri olası ve beklenilen bir sonuçtur (Güngör Karyağdı, 2018:116-117). Nitekim ileride açıklanacağı üzere, finansal okuryazarlık ve finans eğitimi arasındaki ilişkiye yönelik çalışmaların önemli bir kısmında finans/ekonomi eğitimi almanın finansal okuryazarlığı olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Finans esasında ekonomi ve muhasebeden doğmuştur ve bu iki disiplin arasında yer alan finans alanında çalışanların da bu iki disiplinle ilgili bilgi sahibi olması gerekir. Modern kuruluşlarda muhasebe departmanı finans direktörünün (CFO-Chief Financial Officer) kontrolü altındadır. Yine işletmede tüm departmanlar açısından finans bilgisi önemlidir. En önemli işletme kararları, bu kararların firma değeri üzerindeki etkileri açısından değerlendirilir. Şirketler çok büyük miktarlarda veri toplar bunları; tahmine dayalı işlerin çoğunu finansal kararlardan çıkarmak için kullanırlar (Brigham ve Houston,2014:4-15).

Bir işletmede finans yöneticisi, finansal piyasalardaki ve mevzuattaki gelişmeler doğrultusunda, finansal analiz ve planlamadan, sermaye ve finansal risk yönetimine kadar pek çok stratejik kararda önemli bir role sahiptir. Bu kararların işletme yönetimi ve paydaşlar için doğru, kaliteli ve güvenilir nitelikte olması için, mesleki bilgi birikimi, tecrübe ve yeteneklerin de bu doğrultu da nitelikli olması önemlidir. Bunun yolu da etkin ve tutarlı bir finans eğitiminden geçmektedir.

Türkiye'de büyüme sürecindeki finans sektöründeki personel sayısının artması ve sektörün sürekli olarak kendini yenilemesi, bu değişime uyum gösterebilecek, kapsamlı ve nitelikli bir eğitimi gerekli kılmaktadır (Büyükşalvarcı, vd., 2011:479-486). Mesleki bir eğitim olan finans eğitiminde kalıcı öğrenmeyi gerçekleştirebilmek için; oluşturulacak finans programlarında, finans eğitiminin hedefleri, içeriği, öğrenme sürecinde kullanılacak teknikler ve mesleki becerinin kazandırılması önemli hale gelmektedir (Büyükşalvarcı vd., 2011:480).

Ülkemizde finans eğitimi temel olarak muhasebe eğitimi ile paralel şekilde; orta öğretim düzeyinde meslek liseleri ve Anadolu meslek lise-

lerinin, ön lisans düzeyinde meslek yüksekokullarının ve lisans düzeyinde ise yaygın olarak İşletme, İktisadi ve İdari Bilimler, İktisat ve Siyasal Bilimler fakültelerinin ilgili bölümlerinde verilmektedir (Gençtürk, 2006:60). Finans bilgisinin bilgi kullanıcılarına aktarılmasında temel görev üniversitelerindir. Üniversiteler, uygulayıcıların ihtiyaçlarını karşılayacak yeterlilikte finans bilgisini etkin şekilde bilgi kullanıcılarına aktarmalıdır (Büyükşalvarcı vd., 2011:480).

Üniversitelerde lisans düzeyinde finans eğitimi genellikle finansal yönetim dersi ile başlamakta, para ve banka, sermaye piyasası işlemleri, şirket değerleme, finansal kurumlar, portföy analizi, katılım bankacılığı, çalışma sermayesi yönetimi, finansal yatırım araçları, proje yönetimi, yatırım projelerinin değerlendirilmesi, finansman teknikleri, mali tablolar analizi, davranışsal finans, oyun teorisi, finans teorisi, finansal okuryazarlık, bankacılık ve finansal ekonomi, türev ürünler gibi zorunlu veya seçmeli derslerle ilerleyen sınıflarda çeşitlenmektedir. Söz konusu derslerin ters yüz edilmiş sınıflar, simülasyon/finans laboratuvarları gibi yenilikçi ve teknoloji odaklı teknik /yöntemlerle desteklenmesi öğrenme sürecindeki etkinliği artırabilecektir.

Finans eğitimi alan öğrenciler, mezuniyet sonrası finansal sistem aktörlerinden özel şirketler, bankalar, sigorta şirketleri, finansal kiralama şirketleri, aracı kurumlar, borsalar, sermaye piyasası kurulu gibi kuruluşlarda iş bulma imkanına sahiptir. Öğrencilerin mezuniyet sonrası kariyer planında yer alacağı ortamın koşullarının farkında olarak kendini buna hazırlaması değerlidir (Özen ve Özek, 2017:199). Üniversite öğrencilerinin geleceğin refah toplumunun temeli olması açısından finansal bilince sahip olmaları önemlidir. Bir ülkedeki finansal sistemin etkinliğinin sağlanması temel anlamda o ülkedeki bireylerin finansal davranış ve tutum düzeylerinin yüksek olmasına bağlı olacak ve finansal tutum değerlerinin yüksek düzeyde olması finansal eğitimin etkinliğini artıracaktır (Güvemli ve Meydan, 2019:171).

Finansman alanında eğitim alanlar, gelişmiş ülkelerdeki finans konularına hakim olmakla birlikte konuya ilişkin sezgi, yaratıcılık ve kabiliyetlerini geliştirecek bir eğitim programına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu yüzden, gelişmiş ülkelerdeki finans eğitiminin içeriği ülkemizdeki ile karşılaştırılmalı, farklılıklar tespit edilerek yapılacaklar tartışılmalıdır (Korkmaz, 2000: 49).

3. Finans Eğitimini Etkileyen Faktörler

Son yıllarda küreselleşme ile birlikte yaşanan teknolojik, ekonomik ve sosyal gelişmeler, işletmelerin temel fonksiyonlarımdan olan finansta da değişim ve gelişime neden olmuştur. Değişim yaşanan konuların ba-

şında finans eğitimi gelmektedir. Hızla büyüyen ve değişen finans sektörünün ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün sağlanmasında en önemli görev üniversitelere düşmektedir.

1950'li yıllara kadar finans yöneticisinin asli görevi, geleneksel olarak muhasebe kayıtlarını tutma, gerektiğinde fon temin etme ve finansal raporları hazırlama iken; günümüzde finans yöneticisinin karar alma ve uygulama konusundaki yetki ve sorumluluk alanı genişlemiş, bu durum da finans eğitiminin önemini artırarak eğitimden beklentileri yükseltmiştir (Civan ve Cenger, 2010:84).

İşletmelerde muhasebe ve finans birbirini etkileyen ve destekleyen iki bilgi sistemi olarak işletme yöneticilerinin bilgi ihtiyacını karşılamada stratejik öneme sahiptir. Zaman içinde dijitalleşme, finansal raporlama ve denetim de yaşanan değişimler, kredi ve finans kurumlarının değişen yapısı, yeni finansal araçlar, yaşanan finansal krizler gibi etkenler işletmenin tüm paydaşları için kaliteli ve doğru finansal bilgi edinmede finans departmanından talepleri de etkilemiştir. Özellikle krizlerin bir sonucu olarak yaşanan finansal bilgi ve güven eksikliği, kaliteli bir finansal eğitime olan ilgiyi daha da artırmıştır. Zaman içinde finans eğitimindeki değişimde etkili olan faktörler aşağıda, "teknolojik gelişmeler, muhasebe ve finansal raporlama standartları, pandemi koşulları ve yeni uzmanlık alanları" olmak üzere dört başlık altında incelenecektir.

Teknolojik Gelişmeler

Finans hem bilgi sunan hem de uygulamalı bir bilim olduğundan teknolojik ve ekonomik gelişmelere paralel olarak bu değişimlerden etkilemektedir. 1990'lı yıllarda bilgisayarların ve internetin işletmelerde kullanılması, finansal kararlar için gerekli bilgilerin zamanında ve daha kolay sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Büyükşalvarcı, 2011:479-480). Bilgi ve iletişim teknolojisindeki ilerleme, endüstri 4.0 kapsamındaki teknolojik gelişmeler, kurumsal kaynak planlaması, elektronik veri değişimi, elektronik veri işleme, çeşitli yazılımlar, robotik süreç otomasyonu (RPA), yapay zeka (AI), blockchain ve kripto ödeme sistemlerindeki gelişmeler muhasebe ve finansın dijital ve elektronik açıdan gelişmesine önemli katkılar yaparak ciddi kolaylıklar ve yenilikler sağlamıştır (Sarıdoğan, 2020). Örneğin yapay zekanın bilgi derleme ve değerlendirmesi insan kapasitesinin çok ötesindedir. Borsa ve finans eğitiminde, tıp eğitiminde uygulamalı öğretim ve öğrenme teknikleri, yapay zekâ yoluyla öğrencinin ve öğretmenin yararlanabileceği örnekleri en etkili şekilde temin eder (Toprak vd., 2021:71).

Yine Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP/ERP) ERP alanındaki yeterlilik ve beceriler bugün pek çok alandaki iş ilanı tanımında yer verilen

temel bir özelliğe dönüşmüştür. Muhasebe ve finanstan, insan kaynakları ve mühendisliğe kadarki geniş bir yelpazede, iş ilanlarında KKP/ERP uzmanlık bilgi ve tecrübesi aranmaktadır (Kishalı ve Pehlivanlı, 2011:179). Bu nedenle finans alanında kariyer yapmayı düşünenlerin bilgi-teknolojilerine ilişkin farkındalığı artırılmalı, finans eğitiminde iyi derecede bilgisayar bilgisi ve entegre raporlama yapabilecek KKP mantığına sahip yazılım programları kullanabilme becerisi kazandırılmaya çalışılmalıdır.

Yapılan araştırmalara bakıldığında, finans eğitiminde teknoloji kullanımının verimliliği artırarak olumlu sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Günümüz şartlarında finans eğitiminde bilgisayar ve diğer teknolojik araç ve yöntemlerin kullanımı öğrencilerin iş hayatında daha başarılı olabilmeleri için onları hazırlamaktadır (Civan ve Cenger, 2010:97). Hein ve Austin (2001), teknolojinin lisans düzeyindeki finans eğitimine etkisini araştırdıkları çalışmada, teknolojinin, eğitim sürecini geliştirdiği tespit edilmiştir. Öte yandan, bilgi teknolojilerinin finans eğitiminde kullanımının artırılmasının finansal okuryazarlık düzeyini olumlu yönde etkileyebileceğini söylemek mümkündür (Çevik, 2018:36).

**Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları*

Ülkelerarası sınırların ortadan kalkması ile ortaya çıkan yakınsama çalışmaları çeşitli ülkelerde muhasebe ve finans uygulamaları için standart oluşturma sürecini başlatmıştır. Böylece muhasebe, denetim ve finans alanlarında da küreselleşme rüzgarının etkisi kendini göstermiştir (Akyel ve Yıldız, 2018:253). Bilindiği üzere, KAYİK'ler (kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar) Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) kararı ile konsolide ve münferit mali tablolarını Türkiye Muhasebe Standartları(TMS)/Türkiye Finansal Raporlama Standartları'na (TFRS) uygun olarak hazırlamak zorundadırlar (www.resmigazete.gov.tr). Ayrıca 2018 tarihi itibarıyla bağımsız denetime tabi ancak TFRS uygulamayan işletmeler BOBİ FRS (Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı) uygulayacaklardır. Bu standart setlerinin amacı, finansal bilgi gereksinimine ve gerçeğe uygun karşılaştırılabilir finansal tablo düzenlenmesidir (www.kgk.gov.tr). Bu standartların yanında, faizsiz finans sektöründeki gelişmeler doğrultusunda, faizsiz finansal işlemler hakkında farkındalığı artırarak kaliteyi yükseltmek amacıyla faizsiz finans standartlarına ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır (Öztürk ve Gereken, 2022:465). İslami finans işlemlerinin yakınsamasını gerçekleştirmek için İslami finans ile alakalı muhasebe, şeriat, etik, denetim ve yönetişim konularında çeşitli standartlar yayımlanmıştır.

Farklı büyüklükte ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren pek çok işletmenin ilgi alanına giren standartların etkin ve verimli şekilde uygulanmasında ülkemizde karşılaşılan en temel sorun, karmaşık ve teknik

bilgiler içermesi, anlaşılabilirliğinin zor olması ve farklı uygulamaları barındırmasıdır (Akdoğan, 2007:113).

Bu noktada finans ve muhasebe eğitimi verilen bölüm ve programlarda söz konusu standartlara yönelik derslerin eklenmesi veya halihazırdaki ders içeriklerinin standartları da içerecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir (Gökçen vd., 2015: 138). Ayrıca, bu standartların uygulanması, standartlarda sıklıkla kullanılan aktüeryal hesaplamalar ve finans matematiğini de Aktüer (Finans Matematiği Uzmanlığı) olarak ayrı bir uzmanlık alanına dönüştürmüştür. Bu uzmanlık, bu konudaki standartlara yön veren bugünkü değer kavram ve hesaplamaları ile enterpolasyon ve uzun vadeli tahmin metotlarının gerekliliği doğrultusunda, matematik ve istatistik konularında bilgi birikimi gerektirmektedir (Sayar ve Karataş, 2017:22).

Pandemi Koşulları

Dünya sağlık örgütü tarafından 11 Mart 2019 da küresel ölçekte pandemi olarak ilan edilen COVID-19 salgını, üretim, ulaşım vb. pek çok sektör yanında eğitim sistemi üzerinde de önemli etkilere neden olmuştur (Akpınar ve Yıldız, 2021:95). Bu etki, eğitim-öğretim yöntemleri, sunum şekli, değerlendirme sistemi, teknoloji kullanım yeteneği benzeri öğretim becerileri gibi sürecin çeşitli aşamalarında yaşanan zorluk veya kolaylıklar olarak kendini göstermiştir (Yıldız ve Akpınar, 2021:209).

Bu salgın tüm çalışma alanlarında olduğu gibi finans alanında da, uzaktan çalışma, online eğitim ve dijital işlemler gibi uygulamaların önemini artırmıştır. Finans da muhasebe gibi doğası gereği teori ve pratiğin birlikte ele alınmasıyla anlaşılabilecek ve bu doğrultuda online eğitime de yatkın bir disiplindir. Uluslararası akademisyenlerin çoğu, kişisel web sayfaları ile derse ilişkin bilgileri öğrencilerle paylaşabilmektedir. Günümüz bilişim çağında, finans eğitimi artık klasik sınıf ortamında, pasif eğitim tarzı uygulamalarla öğretilebilecek dönemi kapatmıştır (Toraman, 2000: 72-80).

Online finans eğitimine ilişkin Türkiye'deki çalışmalara bakıldığında Kurnaz ve Serçemeli (2020) ile Güngör Karyağdı'nın (2020) pandemi dönemi muhasebe ve finans dersi veren akademisyen bakış açılarının araştırıldığı çalışmalarına ulaşılmıştır. Her iki çalışmada da akademisyenlerin uzaktan eğitim sistemini çok fazla benimsemedikleri ve genel görüşlerinin olumsuz olduğu tespit edilmiştir. Çalışmasına finans alanını ekleyen Güngör Karyağdı (2020) ise sonuçta yüz yüze eğitimin uzaktan eğitimden daha verimli sonuçlar doğurduğunu tespit etmiştir.

Online eğitim yanında pandeminin diğer bir etkisi ise muhasebe ve finansta dijital dönüşümün daha da zorunlu hale gelmesi; ilgili birim yö-

neticileri ve çalışanların dijital çağın dijital ürünlerinden ve tüm olanaklarından en üst seviyede yararlanma zorunluluğudur.

Pandemi sonrası yakın gelecekte, defterlerden denetime kadar tüm muhasebe ve finans süreçlerinin dijitalleşmesi daha az sayıda ancak yazılım, sistem analizi, veri madenciliği, yapay sinir ağları, bulut sistemler gibi konularda dijital bilgiye sahip, çeşitli algoritmalar çerçevesinde tahminleme ve analiz yapabilecek, nitelikli ve yetkin meslek mensubunu gerekli kılmaktadır (Dursun vd., 2019). Bu noktada hem meslek mensuplarının hem ilgili finans çalışanlarının bu yeni yetkinlik ve becerilere sahip olabilmesi, mesleki faaliyet kalitesinin artması ve gelişen şartlara ayak uydurabilmesi için üniversite eğitiminde dijital ve teknolojik yeniliklerle uyumlu bir şekilde muhasebe ve finans eğitim müfredatının oluşturulması önemlidir.

Eğitim kurumları, geleceğin muhasebe ve finans mezunlarını hazırlamak için ağ güvenliği, Bilgi Teknolojileri (IT) kontrolleri, ERP, kodlama dilleri, iş zekâsı ve stratejik kurumsal yönetim gibi yazılım ve uygulamaları ders müfredatlarına koymalıdır (Kurnaz vd., 2020:95).

Salgının, işletme üzerindeki muhasebe ve finans etkilerine ilişkin uygulamalar, nakit akışlarını tahmin etme yeteneği, işletmenin sürekliliğinin değerlendirilmesi; borç sözleşmeleri; riskten korunma ve finansman; varlıklarda değer düşüklüğü, şirket değer tahmini gibi konuları içermektedir (Alao ve Lukman, 2020:109). Tüm bu gibi konularda Covid pandemisi, finansal bilginin ne derece önemli olduğunu tüm kesimler için tekrar ortaya koymuştur. Covid-19 sebebiyle oluşan belirsizlik ortamında, pek çok düzenleyici ve denetleyici kurum, muhasebe ve finans alanında çalışan akademisyenler ve çeşitli denetim ve danışmanlık şirketleri tarafından işletmelere yol gösterebilecek rapor ve çalışmalar yayınlanmıştır (Akpınar ve Yıldız, 2020: 55). Ekonomik ve finansal çalkantı zamanlarında belirsizlik hat safhada olduğundan, finansal anlamda eldeki parayı iyi yönetebilme daha da önem kazanmıştır. Son küresel finans krizine, finansal bilgi ve beceri eksikliğinin de etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle genç bireylerin bütçeleme, yatırım, kredi ve harcama gibi kişisel finans konuları hakkında yeterince bilgiye sahip olmaması yanlış finansal kararlar almalarına sebebiyet vermiştir. Alınan bu yanlış kararlar da mevcut ekonomik zorluk veya krizlerin büyümesine ve daha da yayılmasına imkân sunmuştur (Güneş, 2022:146-147).

*Yeni Uzmanlık Alanları

Son yıllarda finansal raporlama ve denetim alanındaki değişim, bilgi teknolojilerindeki ilerleme, yaşanan yoğun rekabet gibi gelişmeler işletmelerdeki finansman süreçlerini etkilemiş, yapılan finansal işlemlerde

giderek karmaşıklaşan işletme faaliyetlerine paralel olarak değişime uğramış ve muhasebe/finans alanında bazı uzmanlık alanlarının doğmasına neden olmuştur. Bunlar kurumsal yönetim, sürdürülebilirlik raporlaması, entegre raporlama, şirket derecelendirme, şirket değerleme, risk değerlemesi, finansal raporlama danışmanlığı gibi konuları kapsamaktadır (Yıldız ve Akyel, 2018:47). Finans alanında ilerlemeyi düşünen öğrencilerin de bu değişime hazırlıklı ve uluslararası gelişmelerle akredite şekilde, bu alanlarda yeterli bilgiyi sağlayacak bir eğitim almaları onları iş dünyasındaki iş alanlarına en iyi şekilde hazırlayacaktır.

Firmaların kredi notu ve yeterlik tespitinde kullanılan oran analizi, sektör ve yüzde analizi gibi tekniklerle finansal tablo unsurları ve aralarındaki ilişki incelenmektedir. Benzer olarak, kurumsal derecelendirme notu belirlenirken de, kurumsal yönetim uygulamasının temel bileşkelerini oluşturan hesap verebilirlik, şeffaflık, sorumluluk ve eşitlik kavramlarının finansal tablo ve raporlardaki konumunun anlaşılması çok önemlidir. Ayrıca yaşanan finansal krizler ve piyasa dalgalanmaları risk yönetim süreç ve uygulamalarının önemini ve gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Finans alanındaki bu hızlı değişim, bireysel yatırımcıların ve finansal kurumların risk yönetimine atfettikleri önemi artırarak risk yönetim teknik ve sistemlerinin gelişimini hızlandırmıştır (Şahin ve Öncü, 2015:137).

Yine, gerçeğe uygun değer kavramıyla birlikte finansal durum tablolarında bu değere uygun değerleme yapma gereksinimi, başta Patent Değerlemesi", "Gayrimenkul Değerlemesi", "Marka Değerlemesi" ve "Şerefiye Değerlemesi" gibi kavram ve uygulamaları özel bir uzmanlık haline getirmektedir (Sayar, 2010'dan aktaran: Sayar ve Karataş, 2017:18). Bunların yanında son yıllarda sürdürülebilirlik raporlaması ile birlikte ilgi alanı giderek artan karbon finansı, yeşil finans, yeşil tahvil, iklim finansı ve islami finans gibi konularda finans eğitimi içine entegre edilmesi gereken yeni uzmanlık alanları olarak değerlendirilebilir.

4. Finans Eğitimine Yönelik Bir Yazın Araştırması

Çalışmada, finans eğitimi üzerine çalışmalar "Öğrenci Odaklı Finans Eğitimi Çalışmaları; Finans- Finans Eğitimi ve Finansal Okuryazarlık Odaklı Çalışmalar; Sektörün Finans Eğitiminden Beklentilerine Odaklanan Çalışmalar" olarak üç kategoride incelenecektir. Öğrenci odaklı çalışmalar da kendi içinde "Öğrencilerin Finans Derslerine İlişkin Beklenti ve Görüşlerine İlişkin Çalışmalar; Finans Eğitiminde Öğretim Yöntemine ve Ders Müfredatına İlişkin Çalışmalar; Finans, Öğrenci Başarısı ve Diğer Dersler Arasındaki İlişkiye Yönelik Çalışmalar" olmak üzere üç başlık altına ele alınacaktır.

4.1. Öğrenci Odaklı Finans Eğitimi Çalışmaları

Öğrenci odaklı muhasebe araştırmalardan ulaşılabilenlere ilişkin bilgiler aşağıda açıklanmıştır:

Öğrencilerin Finans Derslerine/Mesleğine İlişkin Beklenti ve Görüşlerine İlişkin Çalışmalar

Sen ve Joyce (1997), işletme finansmanı dersi için öğrenci performansını araştırmışlardır. Sonuçta finansman eğitimi matematik ve iktisat bilgisi gerektirdiğinden, işletme bölümü öğrencilerinin finans dersi için yüksek bir performans beklentisi taşıdıkları görülmüştür.

Krishnana ve Bathala (1999), işletme finansmanı dersine yönelik öğrenci beklenti ve algılarının ölçüldüğü çalışmalarında, öğrencilerin dersi zor ama ilginç ve yararlı bulduğu tespit edilmiştir.

Krishnan vd. (1999), öğrencilerin finans derslerine ilişkin algılarını ve beklentilerini ölçmüşlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, öğrenciler finans derslerini oldukça zor, fakat kullanışlı ve eğlenceli bulmaktadır. Yine, öğrenciler mali analiz, paranın zaman değeri, menkul kıymet değerlemesi, yatırım bankacılığı, finansal planlama ve sermaye bütçelemesi konularını iş hayatında kullanılacak en önemli konular olarak görmektedirler.

Yücel (2000), öğrencilerin finans dersine ilişkin görüşlerini incelediği çalışmada, dersin öğrenciler açısından zor ama ilginç, faydalı ve iddialı bir ders olarak algılandığı tespit edilmiştir. Öğrenciler finans bilgisi gerektiren bir işte çalışmak istedikleri için finans derslerini seçmişlerdir. Ayrıca paranın zaman değeri ve finansal analiz konuları öğrenciler açısından daha yararlı kabul edilmektedir.

Worthington Andrew ve Helen Higgs, (2003); öğrenci özellikleri ve bankacılık ve finans mesleğine bakış açılarının finans mesleği seçimine etkisini araştırdıkları çalışmada, finans alanının seçiminde öğrenci ilgisi, finans alanının sorunlarla ilgilenme şekli ve derse devamın etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gençtürk, Demir ve Çarıkçı (2008), çalışmalarında meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebe-finans eğitimine ilişkin görüş ve farkındalıklarını tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonucunda, 1. Sınıf öğrencileri, muhasebe-finans eğitimini çok önemli bulmakta ve okudukları bölümün mesleki kariyerleri açısından önemli olduğunu düşünmektedirler. İkinci sınıf öğrencileri ise edindikleri teorik bilgileri pratiğe geçirme noktasında alınan eğitimin yeterli olmadığını ifade etmişler

Civan ve Cenger (2010), finansal yönetim dersini alan 192 öğrenci ile yaptıkları anket çalışması ile öğrencilerin finans eğitimine ilişkin bek-

lentilerini ölçmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda, teknoloji destekli finansa eğitim modelleri uygulanması, öğretim üyelerinin derslerde daha etkin olmaları ve iş dünyasına yönelik uygulamalara yer verilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Bulca ve Erem (2014), öğrencilerin muhasebe ve finans eğitimi hakkındaki görüşlerini belirlemeye çalışmışlardır. 739 öğrenci üzerinde yapılan anket çalışması sonucunda, öğrencilerin muhasebe ve finans eğitiminin kalitesinin belirleyicileri olarak gördükleri unsurlar, öğretim üyelerinin, fiziki ortam ve teknik donanımın ve öğrencilerin kalitesidir. Öğrencilerin çoğunluğu programdan memnundur ve mevcut programın mezuniyet sonrasında etkili olacağını düşünmektedir.

Demirkol ve Erduru (2017), öğrencilerin muhasebe-finans derslerine ilişkin genel düşüncelerini ve finansal okuryazarlık düzeyini inceledikleri çalışmada, 447 öğrenciye anket uygulamışlardır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyinin yeterli olmadığı; muhasebe ve finans derslerinin iş hayatındaki önemine inandıkları ancak sağladığı faydadan memnun olmadıkları; derslerin uygulamalı işlenmesi ve stajın yararlı olacağını düşündükleri belirlenmiştir.

Özen ve Özek (2017), lisans düzeyinde bankacılık ve finans alanında eğitim gören öğrencilerinin meslek hayatı ve üniversiteye ilişkin görüş ve beklentilerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. 353 öğrenci ile yapılan anket sonuçlarına göre, öğrenciler finans sektöründeki iş hayatının özelliklerinin farkındadırlar ve finans dünyası ile ilgili önemli beklentiler içindedirler.

Aydın (2018), çalışmasında alınan temel finans eğitiminin üniversite öğrencileri üzerindeki etkisini ve bu etkinin nasıl iyileştirilebileceğini araştırmıştır. 300 öğrenci ile yapılan çalışmada, öğrencilerin risk alma, finansal durumlarını yönetme, finansal farkındalık gibi konularda kendilerini geliştirmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenciler finans derslerini aldıktan sonra daha karmaşık hesaplamalar yapabilmiş ve bilgi birikimlerini kullanmada daha başarılı olmuşlardır.

Ukav (2018), finansal yönetim dersinin finansal kazanıma etkisini araştırmıştır. Sonuçta, öğrencilerin öğrenim kazanımları yönünden kendilerini yeterli bulduklarına ve alınacak finansal kararlarda daha bilinçli olacaklarına ilişkin sonuçlara ulaşılmıştır. Finansal yönetim dersi algı düzeyi erkek öğrencilerde kadınlarsa göre daha yüksek düzeydedir.

Demir ve Narlıkaya (2020), öğrenci bakış açısıyla pandemi dönemi finans derslerini inceledikleri çalışmada, muhasebe ve finans derslerini alan lisans öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarının, akade-

mik performans, sınıf, internet kullanım süresi ve uzaktan eğitim ön bilgi düzeyi değişkenleri açısından anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir

İkvan vd.(2020), öğrencilerin finans dersine ilişkin algılarını ve finansal okuryazarlık düzeylerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Sonuçta, öğrencilerin finansal yönetim dersine ilişkin olumlu bir tutum ve algıya sahip olduğu, algılarının güçlü olduğu tespit edilmiştir. Finansal okuryazarlık seviyesi ise öğrenci başarı notu ortalamasına göre farklılık göstermektedir.

Finans Eğitiminde Öğretim Yöntemine ve Ders Müfredatına İlişkin Çalışmalar

Danes ve Hıra'ya (1987) eğitim müfredatlarında finansal farkındalık ve bilinçlenmeye ilişkin yeterince ders olmadığını, bireysel finans yönetimi dersleri eklenmesinin, etkin bir finansal eğitim sağlamada ve öğrencilerin finansal tutum ve davranışlarını artırmada etkili olabileceği ifade edilmiştir.

Letterman Denise (2008), online ve yüz yüze finans eğitiminin öğrenci başarı ve tatminine olan etkisini araştırdığı çalışmada hem online hem sınıf içi ortamda verilen ikili dersin öğrenci motivasyon ve başarısını artırdığı, yalnızca online ödevler de öğrencilerin tartışma ortamı olmadığı için sıkıntı yaşadıkları görülmüştür. Çalışmada teori ve uygulama konuları içeren finans dersinde online ve yüz yüze verilecek konuların seçiminin önemli olduğu belirtilmiştir.

Gray (2013), Laine (2013) ve Contrafatto (2013) muhasebe ve finans eğitimi ile sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların yetersizliğini eleştirmişlerdir.

Sarıgül (2013), üniversitelerin Bankacılık ve Finans bölümleri müfredatlarının karşılaştırılmasını yaptığı çalışmada, kaliteli ve kapsamlı finans uygulamaları için ilgili bölümlerde teorik ve uygulamalı bilgi birikimi ve beceri geliştirmeyi sağlayacak şekilde ders içerik ve müfredatlarının oluşturulmasının öneminden bahsetmiştir.

Erdoğan vd. (2018) Bankacılık ve Finans bölümünde uygulanan bütünleşik müfredat sayesinde, öğrencilerin sektörün gerektirdiği niteliklere ve mesleki belgelere mezun olmadan edinimin sağlanacağını ifade etmişlerdir. Bu uygulama ile öğrencilerin iş bulma kaygısı taşımadığı, özgüven ve motivasyonlarının arttığı, kariyer planlarının netleştiği ifade edilmiştir.

Duramaz (2018), farklı üniversitelerdeki "Bankacılık ve Finans" bölümlerinin etkinliğini analiz ettikleri çalışmada, analizlerini veri zarflama analizi ile test ettiği çalışmasında, görece etkinliği düşük olan bölümler-

de akademisyen yayın sayısının artırılıp öğrenci sayısının azaltılmasının önemine vurgu yapılmıştır.

Mburayi ve Wall (2018) çalışmalarında, sürdürülebilirlik konusunun muhasebe ve finans eğitim müfredatlarına yansımasını incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, diğer yönetim disiplinlerinde sürdürülebilirliğin müfredata entegrasyonu açısından muhasebe ve finans alanı geri kalmıştır.

Günceler ve Kesebir (2019), bankacılık ve finans eğitiminde kalite artırımı için yapılacakları inceledikleri çalışmada, daha az ders, daha fazla iş hayatı ve piyasaya dönük çalışmalar gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Ağırman ve Trınh (2019), finans eğitiminde ters yüz edilmiş sınıf yönteminin kullanımına ilişkin bir literatür taraması gerçekleştirmişlerdir. Sonuçta, söz konusu teknik ve finans eğitimine ilişkin çok az uygulama ve dolaylı kanıtların olduğu tespit edilmiştir. Yazarlar, ilgili yöntemin finans eğitiminde kullanımının ve finans sektörü üzerindeki etkilerinin gelecekteki araştırmalar yön vereceğini vurgulamışlardır.

Finans, Öğrenci Başarısı ve Diğer Dersler Arasındaki İlişkiye Yönelik Çalışmalar

Tarun Dewan ve Alan Kaplan (2005), istatistik ve finans dersleri arasındaki ilişkiyi ve ayrıca finans ders başarısı ile öğrenci genel ortalaması arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 304 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada, finansa giriş dersi ile istatistik arasında yüksek korelasyon olduğu ve istatistik dersi almanın sayısal soruları çözmede finans dersi için destek sağladığı tespit edilmiştir. Yine finansa giriş ders notlarının genel not ortalamasını önemli düzeyde etkilediği vurgulanmıştır.

Sayın vd. (2005), muhasebe ve finans eğitiminin etkinliğini ölçmeye çalıştıkları araştırmada, Öğrencilerin muhasebe ve finans mesleğine verdikleri önem seviyesi ile başarıları arasında farklılık bulunmadığını tespit etmişlerdir. Yine, ders içerik ve önemine ilişkin açıklamalarla finans dersindeki öğrenci başarısı arasında ilişki tespit edilmiştir.

4.2. Finans, Finans Eğitimi ve Finansal Okuryazarlık Odaklı Çalışmalar

Chen ve Volpe (1998), çalışmada, ekonomi ve işletme bölümlerinde eğitim alan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyesinin daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Rosacker ve diğerleri (2009), öğrencilerinin toplumda başarılı ve faydalı olabilmeleri için yeterli seviyede finansal eğitim almalarının önemin-

den bahsetmişlerdir. Yazarlara göre, öğrencilerin pozitif nakit yönetimi tutum ve davranışlarına sahip olabilmeleri, temel düzeyde finansal bilgi ve beceri edinmeler için finansal okuryazarlıkları geliştirilmelidir.

Temizel ve Bayram (2011), öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyine ilişkin yaptıkları çalışmalarında, finansal okuryazarlık düzeyinin sağlıklı olarak yükseltilmesinin finansal bilgi temelli içeriklerinin eğitim müfredatlarında yer alması ile mümkün olduğunu vurgulamışlardır.

Bacova, Conkova ve Bricova (2013), 695 üniversite öğrencisi ile yaptıkları çalışmada, ekonomi bölümü öğrencilerinin, diğer bölüm öğrencilerine göre bireysel finans bilgisinin daha fazla olduğu görülmüştür. Erkeklerin finansal okuryazarlık düzeyi kadınlara oranla daha yüksektir.

Er vd. (2014), lisans eğitim programlarının finansal okuryazarlık düzeyine etkisini araştırdıkları çalışmada, öğrencilerin aldıkları finans ve ekonomi derslerinin sayısı ve çeşitliliğine bağlı olarak, finansal ürünleri tanımalarının da farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Saraç (2014), öğrencilerin finansal kararları nasıl aldıklarını araştırarak finansal okuryazarlık düzeylerini ölçmeye çalışmıştır. Sonuçta, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyi düşük olmakla birlikte, finans dersi alan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyi almayanlara göre daha yüksektir.

Aggarwal ve Grupta (2014), ticari bir disiplin alanında eğitim almanın finansal okuryazarlığı olumlu etkilediğini tespit etmişlerdir. Yazarlar, etkin bir finansal eğitim politikalarının oluşturulmasında finans eğitimini etkileyecek kişi ve kurumlar arasında işbirliğinin önemine vurgu yapmışlardır.

Kılıç, Ata ve Seyrek (2015), çalışmalarında diğer fakültelere nazaran ağırlıklı finansal eğitimin verildiği İİBF öğrencilerinin diğer fakülteleri göre en yüksek finansal okuryazarlık seviyesine sahip olduğu, bunun da fakülte finans derslerinin finansal okuryazarlık üzerindeki olumlu etkisinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Kozina ve Ponikvar (2015) tarafından yapılan çalışma sonuçlarına göre, ekonomi-finans dersleri alan öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri daha yüksektir. Söz konusu derslere katılım oranı arttıkça finansal okuryazarlık düzeyi ve finansal bilgiyi kullanım becerisi artmaktadır.

Şamiloğlu, Kahraman ve Bağcı (2016), çalışmalarında finans derslerinin ağırlıklı olarak verildiği işletme ve diğer bölüm öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerini karşılaştırmışlardır. Sonuçlar, işletme bölümü öğrencileri lehinedir.

Biçer ve Altan (2016), farklı boyutlar itibari ile öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerini incelemişlerdir. Sonuçlara göre, finans eğitimi alan öğrencilerin finansal okuryazarlık algıları; almayanlara nazaran daha yüksektir.

Çinko vd. (2017), öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyinin finansal bilgi, davranış ve tutum bileşenlerine göre tespiti amaçlanmıştır. Sonuçlara göre, finans ve ekonomi temelli dersler alan bölüm öğrencileri daha başarılıdır.

Güngör Karyağdı (2018), çalışmasında finansal eğitim ve finansal okuryazarlık arasında pozitif ilişki olduğunu belirlemiştir.

Çevik (2018), çalışmasında, finans dersi alan ve almayan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyini karşılaştırmıştır. Sonuçta, finans dersi alan öğrencilerin finansal durum ve para yönetiminde daha başarılı oldukları, finansal okuryazarlık bilgilerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Kocabıyık ve Teker (2018), Daha ağırlıklı olarak finansal bilgi verilen İİBF öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyesinin diğer fakülte öğrencilerine göre daha yüksek oluğunu tespit etmişlerdir.

Karakoç ve Yeşildağ (2019), 697 öğrenci ile yaptıkları çalışmada, finansal okuryazarlık düzeyinin ortalamanın üstünde olduğu tespit edilmiştir. Öğrenciler bireysel bankacılık konusunda en iyi başarıyı sergilerken, faiz ve matematik hesaplamalarında görece daha az başarılı olmuşlardır. Yine, finansal eğitim süresi arttıkça finansal okuryazarlık bilgi seviyesi de artmaktadır.

Gümüş ve Pailer (2019), tarafından yapılan çalışma verilerine göre, finans eğitimi almış öğrencilerin finansal okuryazarlığa ilişkin bilgi, algılama ve uygulamaları finans eğitimi almayanlara göre daha yüksektir. Finansal eğitimin öneminin vurgulandığı çalışmada, finans derslerinin sahip olunan finansal bilgi düzeyini önemli derecede etkilediği tespit edilmiştir.

Gerrans (2021), öğrencilerinin finans eğitimi aldıktan sonra finansal okuryazarlık düzeyinin arttığını, üç yıl geçtikten sonra düzeyde bir düşüş yaşansa da finansal okuryazarlık etkisinin devam ettiğini tespit etmiştir.

Karavardar ve Şeyranlioğlu (2021), finans eğitiminin finansal okuryazarlığa etkisini inceledikleri çalışma sonuçlarına göre, öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyi yüksektir. Öğrencilerin okudukları bölüm ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında Temel Düzeyde Ekonomi ve Finans, Emeklilik ve Sigortacılık, Yatırım alanında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Sarı ve Ilgın (2021), teorik çerçevede, finans literatürünü ve finans eğitimini ele aldıkları çalışmada, finansal okuryazarlığın geliştirilmesinde finansal eğitimin önemi üzerinde durulmuştur.

Tetik ve Işıldak (2022), çalışmalarında finansal bilgilerin finans eğitimi çerçevesinde verilmesini ve finansal okuryazarlık seviyesine etkisini araştırmışlardır. 390 öğrenci ile yapılan anket sonucunda, finans eğitiminin finansal okuryazarlık düzeyini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Güneş (2022), çalışmasında öğrencilerin finansal eğitim düzeyi ve finans alanına ilişkin aldıkları ders arttıkça finansal okuryazarlıklarının da arttığını tespit etmiştir.

4.3. Sektörün Finans Eğitiminden Beklentilerine Odaklanan Çalışmalar

Molbey ve Kuniansky (1991), finans sektöründeki tepe yöneticilerin finans alanında görev yapan akademisyenlere ilişkin görüşlerini incelemişlerdir. Sonuçta, yazarlar, akademisyenlerin yaratıcı düşünme, finans problem çözümü ve işletme bilgisi konularında yeterli olmadığını ve yetersizliklerinin bilincinde olmadıklarını tespit etmişlerdir.

McWilliams ve Pantalone (1994), 198 uzman ile finans bölümü mezunlarının aldıkları eğitimin yeterliliği ve kalitesi hakkında yaptıkları araştırmada, finans eğitiminde bilgisayar, muhasebe verileri kullanabilme, analitik araçları kullanabilme ve iletişim belcelerinin önemi üzerinde durulmuştur. Çalışma sonuçlarına göre, finans eğitiminde en önemli konular sermaye bütçelemesi, işletme sermayesi yönetimi, yatırım ve finansal kurumlar/ piyasalardır.

Graham Harvey (1999) 392 üst düzeyde finans yöneticisi ile yaptığı çalışmada, teorik finans eğitiminin uygulamaya etkilerini araştırmıştır. Sonuçlar, CAPM ve şimdiki değer yöntemi gibi konularda finans eğitiminin yüksek etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Yine finansal kararlarda dengeleme ve finansal hiyerarşi gibi finans teorilerinin de etkili olabileceği tespit edilmiştir.

Gençtürk (2006), muhasebe ve finans departmanlarında çalışanların alınan eğitimin yeterliliği hakkındaki görüşlerini incelediği çalışmada, teorik bilgi yanında uygulamalı eğitime önem verilmesi ve eğitim kalitesinin artırılması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, KOBİ'lere finansal yönetimin ve bölümün stratejik önemi anlatılması gerektiği söylenmiştir.

Doğanay ve Ünal (2008), finansal sistemin düzenleyici ve denetleyicisi olan kamu kurumlarında görev yapan yönetici ve uzmanların lisans seviyesindeki finans eğitimine ilişkin görüşlerini araştırmışlardır. Sonuçta, alınan finansal eğitim ve derslerin, kurumların ihtiyaçlarını karşılama-

da yetersiz olduğu, verilen eğitimde daha fazla finans dersine ve güncel uygulamalara yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Büyükşalvarcı vd. (2011), eğitimci ve uygulayıcı bakış açısıyla lisans düzeyindeki finansal eğitimde mevcut durumu ve beklentileri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, finans eğitim konularının önemlilik düzeylerinin ve öğrencilere aktarım başarısının eğitimci ve uygulayıcılar açısından farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuçlara göre eğitimciler açısından en önemli finans konusu paranın zaman değeri iken banka ve reel sektör uygulayıcıları açısından borç yönetim teknikleri ve basel uygulamalarıdır.

Akça ve diğerleri (2014), Sağlık sektöründe maliyet ve finans alanında çalışanların niteliklerini inceledikleri çalışmada, finansal eğitim almış olanların finansal bilgi düzeyi açısından ve finansal yönetimde daha yetkin olduğundan ve bu durumun öneminden bahsetmişlerdir. Kahyaoğlu ve diğerleri (2013),de sağlık yöneticilerinin en temel eksikliklerinin muhasebe ve finansal yönetim alanında olduğu tespit etmişlerdir.

Doğan vd. (2016) çalışmalarında lisans düzeyindeki bankacılık ve finans eğitiminin sektör ihtiyaç ve beklentilerini karşılama düzeyini araştırmışlardır. Bankacılık ve finans kurumlarının üst düzey yöneticileri ile yapılan araştırmada, mezunların taşıması gereken nitelikler; finans bölümü ders müfredatları ve öğretim tekniklerine ilişkin değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

Acaray ve Pelenk (2018), Bankacılık ve Finans bölümü öğrencilerinin sektördeki stajlarını incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin staj yaptıkları kurumların iklimine yönelik algılarının mesleki bağlılık düzeyini olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Arslan Çilhoroz ve Bozdemir (2021) üst düzey hastane yöneticilerinin finansal konulardaki bilgi ve beceri düzeyinin yeterliliğini ve temel yetkinlikleri belirlemek amacıyla yürüttükleri çalışmada, yöneticilerin çoğunluğunun finansal alanda eğitim aldıkları, ancak finansal analiz yapma yetkinliğinin düşük seviyede kaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda üst düzey yöneticiler istihdam edilirken mali konularda yeterli donanıma sahip kişilerden oluşması gerekmektedir

Germir ve Atlı (2021), bankacılık ve finans bölümü mezunlarının mesleki eğitime ilişkin düşünce ve beklentilerini araştırdıkları çalışmada, öğrencilerin aldıkları eğitimden beklentilerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Katılımcıların çoğu uygulamalı derslerin artırılmasını, kariyer yönlendirme gibi uygulamaların oluşturulmasını istemektedirler. Çalışan katılımcılar kariyerlerine katkı açısından okudukları bölümü yetersiz görmektedir.

Şıtak ve Yardımcıoğlu (2022), dijitalleşmenin muhasebe ve finans eğitimine etkisine belirlemek için meslek mensubu algılarını ölçtükleri çalışmada, meslek mensuplarının alınan muhasebe-finans eğitimini ve müfredatını teknolojik gelişmelerle ve uluslararası standartlarla uyumlu bulduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Finansal eğitim, bireylere tasarruf bilinci kazandıran, edindikleri finansal bilginin finansal tutum ve davranışlara dönüşmesini sağlayarak finansal okuryazarlık düzeyini artıran dinamik bir süreçtir. Kişiler aldıkları etkin ve verimli finans eğitimi sayesinde doğru finansal kararlar alıp, varlık ve yatırımlarını doğru yönetebilmekte ve finansal sistem içindeki kişi ve kurumlarla doğru iletişim kurabilmektedirler.

Yaşanan finansal krizler, finansal unsurların ve piyasaların çeşitlenmesi, muhasebe ve finansal raporlamanın sonucu karmaşık hale gelen finans işlemleri, teknolojide yaşanan ilerleme, pandemi koşullarının getirdiği dijital uygulamalar ve zorluklar, finans mesleğinde yeni sayılabilecek uzmanlık alanların doğması finans eğitiminin gerekliliğini ve önemini artırmıştır.

Sürekli değişen ve gelişen finans sektörünün ihtiyaçlarını giderebilecek nitelikte işgücü temini için en önemli görev finans eğitiminin yoğun olarak verildiği üniversitelere düşmektedir. Üniversitelerdeki finans eğitimlerinin nitelik ve nicelik olarak artırılması için; ders içerik ve müfredatlarının finans sektöründeki beklentiler, yeni gelişmeler ve finansal okuryazarlık doğrultusunda güncellenmesi, temel teorik finans bilgisi yanında uygulamaya yönelik derslerin ders programlarına eklenmesi, finans eğitiminde ters yüz edilmiş sınıflar gibi yeni öğretim tekniklerinin kullanılması, finans akademisyenlerinin eğitimin önemine ilişkin öğrencileri motive etmesi gibi uygulamalarla eğitimin desteklenmesi gerekmektedir. Yine öğrencilerin, sektör çalışanlarının ve akademisyenlerin finans eğitimine ilişkin algı, beklenti ve görüşlerinin alınması da bu konuda yapılabilecekler arasındadır.

Bu çalışmada finans eğitimi teorik bir bakış açısıyla ele alınmış ve finans eğitimine ilişkin bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Finans eğitimine ilişkin çalışmalar "Öğrenci Odaklı Finans Eğitimi Çalışmaları; Finans- Finans Eğitimi ve Finansal Okuryazarlık Odaklı Çalışmalar; Sektörün Finans Eğitiminden Beklentilerine Odaklanan Çalışmalar" olarak üç kategoride incelenmiştir. Öğrenci odaklı çalışmalar da kendi içinde "Öğrencilerin Finans Derslerine İlişkin Beklenti ve Görüşlerine İlişkin Çalışmalar; Finans Eğitiminde Öğretim Yöntemine ve Ders Müfredatına

İlişkin Çalışmalar; Finans, Öğrenci Başarısı ve Diğer Dersler Arasındaki İlişkiye Yönelik Çalışmalar" olmak üzere üç başlık altına ele alınmıştır.

Literatürde genelde muhasebe eğitimi üzerine çalışmaların yoğunlaştığı görülmüş, her ne kadar muhasebe ve finans birbirleriyle ilişkili ve etkileşim içinde iki disiplin olsa da finans eğitimine ilişkin akademik çalışmaların artırılması gerektiği tespit edilmiştir. Genel olarak çalışmalar değerlendirildiğinde en fazla çalışmaların finans eğitiminde öğrenci görüşlerini belirlemeye ve finansal okuryazarlık düzey tespitine yönelik yapıldığı görülmektedir. Finans eğitiminde farklı eğitim metotlarının kullanımı ve bunların öğrenci başarısına etkisine yönelik çalışmaların sayısının artırılması faydalı olacaktır. Ayrıca akademisyenlerin finans eğitimine ilişkin görüşlerinin incelendiği çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Sektörün eğitimden beklentilerine yönelik çalışmalar olmakla birlikte, sektör-eğitim kurumları arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi üzerine yeni çalışmalar yapılması, hem finans öğrencilerinin sektöre uygun yetkinliğe sahip olmaları hem de sektörün ihtiyaç duyduğu personel gereksiniminin sağlanması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Acaray, S., & Pelenk, E. (2018). Örgüt İklimi ve Mesleki Bağlılık Arasındaki İlişki: Bankacılık ve Finans Sektöründe Staj Yapan Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma, 1. Uluslararası Bankacılık Kongresi Bildiriler Kitabı, 4–5 Mayıs, Ankara, s. 1-9.

Aggarwal, M. and Grupta, M. (2014). Awareness of Financial Literacy Among College Students. Journal of Management Sciences and Technology, 2(1), 1-13.

Ağırman, E. & Trinh, C. (2019). The Flipped Learning Approach in Undergraduate Finance Education: A Literature Review . Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33 (4), 1367-1381.

Akca, N., Işık, O. ve Sönmez, S. (2014). Kırıkkale İlindeki Sağlık Kurumlarının Finans ve Maliyet Departmanlarında Çalışanların Finansal Bilgi Düzeyleri. Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi, 8(2), 121-145.

Akdoğan, Nalan (2007), "Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarının Uygulanma Süreci: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Mali Çözüm Dergisi, Sayı:80, ss.101-117.

Akpınar, S. ve Yıldız, Ş.(2021). Covıd-19 Pandemisinin Lisansüstü Muhasebe Eğitimi Üzerine Etkisi, Covid-19' un Sosyal Yönleri. Editör:Özlem Kaya. Iksad Publications.Ankara. 93-119.

Akpınar, S. ve Yıldız,Ş.(2020). Pandemi Sonrası Muhasebe Çalışmalarına Genel Bir Bakış. Covid-19 Sürecinin Ekonomik ve Sektörel Etkileri. Editör: Kürşat Karışmaz. İksad Yayınevi.Ankara.51-91.

Akyel, N. & Yıldız, Ş. (2018). Lisans Seviyesindeki Muhasebe Eğitiminde İhtisas Muhasebesi Derslerinin Değerlendirilmes. Journal of Accounting and Taxation Studies, Special Issue of the 10th Year , 253-271 .

Alao, B.B., Lukman,O. (2020). Coronavirus Pandemic and Business Disruption: The Consideration of Accounting Roles in Business Revival. International Journal of Academic Multidisciplinary Research (IJAMR). Volume 4. Issue 5. May. 108-115.

Altıntaş, K. M. (2008). Bireysel Yatırımcılar Açısından Finansal eğitimin Önemi. Sigorta Araştırma ve İnceleme Yayınları. İstanbul.

Arslan Çilhoroz, İ. & Bozdemir, E. (2021). Hastane Yöneticilerinin Mali Konulardaki Yeterlilik Düzeylerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma. Gaziantep University Journal of Social Sciences , 20 (2) , 626-643 .

Aydın, A. D. (2018). Türkiye'de Finans Eğitimi Ve Finansal Okuryazarlık Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 1 (1) , 12-20.

Bačová, M., Čonková, M. and Bričova, Z. (2013), "Financial Literacy Of Students In Slovak Republic", 19-21 September The 7th International Days of Statistics and Economics. 51-60.

Biçer, E. B. ve Altan, F. (2016), "Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık ile İlgili Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(4), 1501-1517.

Brigham, E. F. & Houston, J. F. (2014). Finansal Yönetimin Temelleri. N. Aypek (çev.). Ankara: Ankara: Nobel Yayın Dağıtım (orijinal baskı tarihi 2012).

Bulca, H. & Erem, I. (2014). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe ve Finans Eğitimine Yönelik Düşünceleri: Uşak Üniversitesi'nde Bir Araştırma. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (3) , 67-94.

Büyükşalvarcı, A., Güler, S., ve Taner, B. (2011). "Türkiye'de Lisans Düzeyinde Finans Eğitim Konuları: Eğiticimler ve Uygulayıcıların Görüşleri Kapsamında Mevcut Durum ve Beklentiler", Ege Akademik Bakış, 11(3), ss.479-486.

Chen, H. ve Volpe, R. P. (1998). An analysis of personal financial literacy among college students. Financial Services Review, 7 (2), 107–128.

Civan, M. & Cenger, H. (2010). Finansal Yönetim Dersini Almış Öğrencilerin Finans Eğitimi Beklentilerini Ölçmeye Yönelik Yapılan Bir Çalışma. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (46), 84-99.

Contrafatto, Massimo, (2013) "'Utopia' and 'Passion': a Commentary on 'Sustainability and Accounting Education: The Elephant in the Classroom'", Accounting Education, 22(4), 336-339,

Çevik, C. (2018). Ön Lisans Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeyi Üzerine Bir Araştırma: Kırklareli Üniversitesi Örneği Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 1 (1), 21-38 .

Çinko, M., Avcı, E., Ergun, S. ve Tekçe, M. (2017). Financial Literature Levels of University Students: An Example of Marmara University. Marmara Business Review, 2(1), 25-50.

Danes, S. M.- Hıra, T. K. (1987), "Money Management Knowledge of College Students", Journal of Student Financial Aid, Vol.17, Issue 1; Article 1, pp.1-16.

Demir, Ö.; Narlıkaya, Z. (2020). "Covıd-19 Salgını Sürecinde Muhasebe Ve Finans Derslerini Alan Öğrencilerin Uzaktan Eğitime İlişkin Tutumlarının Araştırılması". Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(60), 2894-2904

Demirkol, Ö. F. ve Erduru, İ. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma: Harran Üniversitesi Örneği, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 5(4), 12-26.

Doğan, Z., Yorgancılar, F.N., Berkman, A.N., & Arslan, S. (2016). Üniversitelerde Bankacılık ve Finans Lisans Eğitimi'nin Mesleki Yeterlilik Düzeyine Katkısı ve Sektör Talep Analizi, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 9(3), 32-58.

Doğanay, M. - Ünal, O., (2008), "Türkiye'de Lisans Düzeyindeki Finans Eğitimi ve Uygulamanın Beklentiler", 12. Ulusal Finans Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, MGrup A. Ş., Editör, Uzay, Ş., Çelik, A., Çıtak, L. ve Gözbaşı, O., ss.337-361.

Duramaz, S. (2018). Ege Bölgesi'nde Yer Alan Yükseköğretim Kurumlarında Lisans Düzeyinde Eğitim Veren Bankacılık ve Finans Bölümlerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi, 5. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi, Niğde, Bildiriler Kitabı, Cilt 2: Ekonomik Araştırmalar, s: 403-412.

Dursun, G., Ektik, D., Tutcu, B . (2019). Mesleğin Dijitalleşmesi: Muhasebe 4.0. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. 6 (6). 263-271.

Er, F., Temizel, F., Özdemir, A. ve Sönmez, H. (2014). Lisans Eğitim Programlarının Finansal Okuryazarlık Düzeyine Etkisinin Araştırılması: Türkiye Örneği. Anadolu University Journal of Social Sciences, 14(4).

Erdoğan, M., Ulusoy, T., Atay, H., & Dengel, D. (2018). Bankacılık ve Finans Bölümlerinin Bankacılık ve Finans Sektörünün Nitelikli İşgücü İhtiyacını Karşılamadaki Rolü: Kastamonu Üniversitesi Bankacılık ve Finans Bölümü Bütünleşik Müfredatı, 1. Uluslararası Bankacılık Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara, s: 890.

Gençtürk, Y., Demir, Y. & Çarıkçı, Ö. (2008). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe-Finans Eğitimine Bakış Açıları Ve Farkındalıkları Üzerine Bir Uygulama. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.13 (1) , 209-228.

Gençtürk, M. (2006). Alınan Eğitimin Meslek Yaşamındaki Yeterlilik Düzeyinin İşletmelerin Muhasebe – Finans Bölümünde Çalışanlar Üzerinde Tespitine Yönelik Bir Alan Çalışması: Isparta, Burdur, Denizli ve Antalya Organize Sanayi Bölgeleri Örneği Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , (12) , 55-82.

Germir, H. & Atlı, H. (2021). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bankacılık ve Finans Bölümü Mezunu Öğrencilerinin Ekonomiye Katkılarının Tespitine Yönelik Bir Araştırma . Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 19 (4) , 293-320 .

Gerrans, P. (2021). Undergraduate Student Financial Education Interventions: Medium Term Evidence Of Retention, Decay, And Confidence In Financial Literacy. Pacific-Basin Finance Journal, 67, 101552.

Gökçen, G. Ataman, B.-Cebeci, Y.-Cavlak, H. (2015), "Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinin Lisans Programlarındaki Muhasebe Standartları Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt:11, Sayı:44, Temmuz.121- 145

Graham, J.R., Harvey, C.R, "The theory and practice of corporate finance:evidence from the field", Journal of Financial Economics 61 (2001).

Gray, Rob, (2013) "Sustainability + Accounting Education: The Elephant in the Classroom", Accounting Education, 22(4), 308-332.

Güneş, H. (2022). Finansal Okuryazarlık Seviyesi Tespiti: Lisans Eğitimi Süresince. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (26) , 135-152.

Güngör Karyağdı, N. (2018). Finansal Okuryazarlık ve Farkındalığının Belirlenmesine Yönelik Bitlis Eren Üniversitesi SBMYO Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1 (2) , 110-126.

Güngör Karyağdı, N. (2020). "Covid-19 salgın döneminde muhasebe ve finans grubu dersleri veren akademisyenlerin uzaktan eğitimde yaşadığı sorunların incelenmesi: BEU Örneği." USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi 2(4), 1253-1275.

Güvemli, B. & Meydan, S. (2019). Üniversite ÖğrencilerininFinansal Davranışları ve Finansal Tutumları: Trakya Üniversitesi Örneği . Muhasebe ve Finansman Dergisi , Ağustos 2019(Özel Sayı) , 171-184 .

Hein Scott E. ve Katherine Austin, (2001), "Education; Texas Tech Üniversity; Technology Finance Study&Teaching". Journal of Education for Business, Jan/Feb Vol.76 Issue 3, 167–173.

İkvan, A., Tursun, M. & Ukav, İ. (2020). Finansal Yönetim Eğitimi Alan Öğrencilerin Algı ve Finansal Okuryazarlık Düzeyleri Üzerine Bir Araştırm . Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11 (22) , 487-506.

Kahyaoğlu, F., Yanık, A. ve Tengilimoğlu, D. (Huson, M. R., Malatesta, P. H., & Parrino, R. (2004). Managerial succession and firm performance. Journal of Financial Economics, 74(2), 237-275

Karakoç, M. and Yeşildağ, E. (2019). Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Tespit Etmeye Yönelik Bir Alan Araştırması: Ege Bölgesi'nde Bir Uygulama. Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi. 12 (3), 511-531.

Karavardar, A. ve Şeyranlioğlu, O. (2021). Finans Eğitiminin Finansal Okuryazarlık Üzerindeki Etkisi: Giresun Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis, 30(162).

Kesebir, M, Günceler, B. (2019). Türkiye'de Bankacılık ve Finans Eğitiminin Kalitesini İyileştirmek İçin, Yapılması Gerekenler Hakkında Çeşitli Öneriler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (1), 110-125.

Kılıç, Y., Ata, H. A. ve Seyrek, İ. H. (2015). Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (66), 129-150.

Kishalı, Yunus-Pehlivanlı, Davut (2011), "ERP Temelli Muhasebe Derslerinde Karşılaşılabilecek Problemler ve Uygulama Önerileri", XXX. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu: Sektörlerin Muhasebe Eğitiminden

Beklentileri Bildiri Kitabı, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, Side-Antalya, ss.171-180.

Kocabıyık, T. ve Teker, T., (2018). Finansal Okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(2), 117-144.

Korkmaz Turhan, (2000), "Amerika Birleşik Devletlerinde Finans Eğitimi ve Akreditasyon", Muhasebe ve Finansman Dergisi, İstanbul: MUFAD Yayınları, Sayı: 8

Kozına, F. L. and Ponıkvar, N. (2015). Financial Literacy of First- Year University Students: The Role of Education. International Journal of Management, Knowledge and Learning, 4(2), 241-255.

Krishnan, V. S., Bathala, C.T., Bhattacharya,T. K. ve Ritchey, R. (1999) "Teaching the Intoductory Finance Course: What Can We Learn From Student Perceptions and Expectations" Financial Practice and Education, 9(1): 70-82

Kurnaz, E., Serçemeli, M. (2020). "COVID-19 Pandemi Döneminde Akademisyenlerin Uzaktan Eğitim Ve Uzaktan Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma". Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi. (3).262-288.

Kurnaz, E., Tekbaş, İ., Bozdoğan, T. ve Çetin, Ö. O. (2020). Dijitalleşmeyle Birlikte Muhasebe Eğitiminin Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesi. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 22 (Özel Sayı). 81- 96

Laine, Matias, (2013) "A Commentary on Sustainability and Accounting Education: The Elephant in the Classroom", Accounting Education, 22(4), 333-335.

Letterman Denise, (2008). "Teaching Hybrid Principles Of Finance To Undergraduate Business students – Can It Work?" Journal of College Teaching & Learning, Volume 5, Number 7 pp 43-5

Mburayi, Langton ve Wall, Tony. (2018) "Sustainability in the Professional Accounting And Finance Curriculum: An Exploration", Higher Education, Skills and Work Based Learning, 8(3), 291-311.

Mcwilliams, B. V. and Pantalone, C. C. (1994) "Structuring the Finance Curriculum: A Survey" Financial Practıce And Education, Spring/Summer: 37-46.

Molbey, F. M. and Kuniansky, H. (1991) "Chief Financial Officers: Views of Academicians Versus Practitioners in the Field of Finance" Financial Practice and Education, 1: 67-71.

OECD. (2017). Improving Financial Literacy Analysis of Issues and Policies. OECD Publishing, Paris.

Özçam, M., (2006). Yatırımcı Eğitimi: Dünya Uygulamaları Ve Türkiye İçin Öneriler, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu.

Özen, E. & Özek, S. (2017). Lisans Düzeyindeki Finans Öğrencilerinin Meslek Algısı Ve Beklentileri. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31 (1).

Öztürk, S. ve Gerekan, B. (2022) Faizsiz Finans Muhasebe Standartları: Akademisyenlerin Görüşü Üzerine Bir Araştırma. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 24(2), 461-481.

Rosacker, K. M., Ragothaman, S. ve Gillispie, M. (2009). Financial literacy of freshmen business school students. College Student Journal, 43 (2), 391-399.

Saraç, E. (2014). Finansal Okuryazarlık ve Dumlupınar Üniversitesi Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Ölçülmesi Üzerine Bir Araştırma. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya. 26.

Sarı, S. S. ve Saka Ilgın, K. (2021). A Theoretical Study On Financial Literacy And Financial Education. ETU Synthesis Journal of Economic and Administrative Sciences. Issue: 6, 43-63.

Sarıdoğan,A.A.(2020). Küresel Salgın Sonrası Muhasebede Dijitalleşme. Pandemi Sonra Yeni Dünya Düzeninde Teknoloji Yönetimi ve İnsani Dijitalizasyon. Editörler: Sabri Öz, Duygu Celayir, Fatma Serab Onursal, Hiper Yayın. İstanbul.1.baskı.

Sarıgül, H. (2013). A Comparison of Curriculum in Bankingand Finance Departments of The Turkish Universities, International Journal on New Trends in Educationand Their Implications, 4(2), 114-125.

Sayar, A.R. Zafer-Karataş, Muharrem (2017), "Muhasebe ve Denetim Alanında Yaşanan Son Gelişmeler İle Muhasebe Mesleğinde Yeni Trendler", Mali Çözüm Dergisi, OcakŞubat, ss.13-28.

Sayar, A.R.Zafer (2010), "Muhasebe Mesleğinde Açılım ve Yeni Ufuklar: Uzmanlaşma (I)", ASMMMO Bülten Dergisi, 20, 190, ss. 29-31.

Sayın, Ş., Yeğinboy, Y. ve Tektüfekçi, F. (2005) "Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF'nde Öğrenci Açısından ve Alt Yapı Bakımından Muhasebe ve Finans Eğitiminin Etkinliğinin Ölçülmesi ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma" Muhasebe ve Finansman Dergisi, 26: 101-108.

Sen Swapen ve Patrick Joyce,(1997). "Performance in Principles of Finance Courses by Students With Different Specialization" Financial Practice & Education, Fall/Winter 9, Vol.7 Issue 2.

Şahin, Özkan-Öncü, Mehmet Akif (2015), "Volatilite Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ekim, ss.135-156.

Şamiloğlu, F., Kahraman, Y. E. ve BağcI, H. (2016). Finansal Okuryazarlık Araştırması: Erciyes Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 30, 308-318.

Şıtak, B., Yardımcıoğlu, M. (2022). Dijitalleşmenin ve Teknolojik Gelişmelerin Muhasebe-Finans Eğitimine Etkilerinin Covid-19 Salgın Hastalığı Döneminde İncelenmesi, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 26-54

Tarun Dewan ve Alan Kaplan,(2005). "Some Influences On The Performance Of Undergraduate Business Students In Finance Courses", Management Education Formation en Gestion: Proceedings of the Annual Conference of the Administrative Sciences Association of Canada, Management Education Division Toronto, Ontario May 28-31, Volume 26, No.10, pp: 56-63.

Temizel, F., ve Bayram, F. (2011). Finansal Okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi. 12(1). Sayfa:73-86.

Tetik, N. & Işıldak, M. S. (2022). Finans Eğitiminin Finansal Okuryazarlık Düzeyi Üzerindeki Etkisi: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yüksekokul Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27 (1) , 31-51 .

Tolga Gümüş, U. & Pailer, M. K. (2019). Öğrencilerin Finans Dersi Alma Durumunun Finansal Okur Yazarlık Seviyesine Etkisi: Bir Nazilli Örneği. OPUS International Journal of Society Researches, 11 (18) , 1494-1516.

Toprak, M., Bayraktar, Y., Yorgun, S., & Ozyilmaz, A. (2021). Dijital dönüşüm, araştırma üniversitesi ve yükseköğrenimde yeniden yapılanma: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi için bir model önerisi. Journal of Economy Culture and Society, 63, 67-92.

Toraman C. (2000), "Modern Finans Öğretisinde Gelinen Nokta: Online Finans Eğitimi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 8 s.72–80 MUFAD Yayınları.

Ukav, İ., (2018). Finansal Yönetim Eğitimi Alan Öğrencilerin Öğrenim Kazanımları Üzerine Bir Araştırma, II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi, 4-5 Mayıs 2018, Adana, Proceeding Book, ISBN: 978-605-258-102-5 (3.c). 61-75.

Worthington Andrew ve Helen Higgs,(2003). "Factors explaining the choice of a finance major: the role of student characteristics, personality and perceptions of the profession", Accounting Education An International Journal, 1468-4489, Volume 12, Issue 3: pp. 261-281

www.kgk.gov.tr

www.resmigazete.gov.tr

Yıldız, Ş. & Akyel, N. (2018). Yeni Muhasebe Uzmanlık Alanlarının Muhasebe Eğitimindeki Yeri Ve Türkiye Örneği . Muhasebe ve Finansman Dergisi , (79) , 47-66.

Yıldız, Ş. ve Akpınar,S.(2021). Pandemi Dönemi Muhasebe Eğitimi: Teorik Bir Bakış. İktisadi ve İdari Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler. Editör: Kemal Vatansever. Gece Kitaplığı.Ankara.197-215.

Yücel, T. (2000) "Finansman Eğitimi: Öğrencilerin Algılamaları ve Beklentilerinden Öğrenebileceklerimiz Nelerdir?" Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(4): 151-170.

Bölüm 10

İZMİR'DEN GÖKYÜZÜ

Özgür CENGİZ[1]

1 Jeoloji Mühendisi, Astrofotoğrafçı, Özgür CENGİZ e-posta: ozgurcengiz2008@gmail.com ORCID: 0000-0003-3287-3888

İZMİR'DEN GÖKYÜZÜ

İzmir, tarihi ve doğal güzelliklerinin yanı sıra gizemli bir seyir alanı olarak da düşünülebilir. Semai (göksel) objelerin izlenebileceği harika imkânlar sunan şehirde, şehir merkezinden 100-150 km uzaklıkta farklı gökyüzü ve uzay gözlemleri yapılabilecek yerler bulunmaktadır.

Gökyüzü gözlemlerinde, gözlem yeri olarak ele alınacak noktaların bazı özellikleri barındırması gerekir. Özellikle hava kalitesi (Sky Quality) ve ışık kirliliği derecelendirmesi (Bortle Scale), hava durumu, rakım, topografik engeller bahsedilen özelliklerin başında gelmektedir. Gözlem yapmanın yanı sıra gökyüzü ve uzay fotoğrafçılığı yapılması düşünüldüğünde, planlama aşamasında tüm bu verileri doğru değerlendirmeli ve gözlem yeri, gözlem hedefi, gözlem ekipmanı, kamp ekipmanı ve gözlem süresi karaları isabetli vermelidir. Gözlem etkinliği; planlama, hazırlık ve gözlem süreçlerinden oluşur.

GÖZLEM PLANLAMASI

Gökyüzü gözleminiz için planlama aşamasında ilk ele alınması gereken durum, gözlem yapılacak zamana ve gözlem hedeflerine karar verilmesini sağlayacak olan, gözlem lokasyonu, astronomik takvim, döngüler, hava durumu verileri, ışık kirliliği verileri ve lojistik olanaklar olacaktır.

Coğrafi Konum Özellikleri

Dünya geoid şeklinde (üstten ve alttan basık, kabaca bir küreye benzer) bir gezegendir. Gözlemci, işte bu küre benzeri cismin üzerinde bir noktadan gökyüzüne bakar. Eğer görüş açık ise görüş ufkundan (0 derece) baş üstüne kadar (zenith) 90 derece ve enlemesine ise 360 derecelik bir görüş alanı mevcuttur. Bu alan, bir kubbe olarak düşünülmelidir. Güneş dahil tüm gökyüzü objeleri bu kubbe içerisinde hareket etmektedir. Ancak, kuzey ve güney yarımkürelerde farklı gökyüzü objeleri görülecektir.

Kuzey yarımküre göz önüne alındığında, dünyanın kendi ekseninde dönüş hareketi sayesinde, tüm yıldızlar sanki bir noktanın etrafında dönüyormuşçasına hareket etmektedirler. Dünyanın ekseni doğrultusuna gelen bu nokta "Kutup Yıldızı" nı işaret eder (Şekil 1).

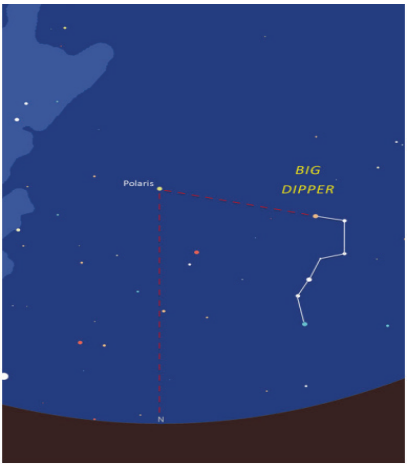

Şekil 1: *Kutup yıldızının gökyüzündeki yerinin kolay bulunması: Büyük ayı takım yıldızının, en uçtaki iki yıldızından çizilen doğruyu uzatırsanız, kutup yıldızına (polaris) ulaşırsınız (Carter, 2015, s. 21).*

Polaris (kutup yıldızı), dünyanın dönüş ekseni doğrultusunda yer aldığından, dünyanın dönüşü ile birlikte sabit kalır, diğer yıldızlar onun etrafında dönüyormuşçasına hareket oluşur. Time lapse videolar ve uzun pozlamalar ile bu hareket çizgisel olarak da izlenebilir (Resim 1).

Resim 1: *Kutup yıldızı etrafında dönercesine hareket eden yıldızların uzun pozlamada ortaya çıkardığı desen (Merkezde kutup yıldızı bulunmaktadır) (Şili - La Silla Gözlemevi, Fotoğraf: Iztok Boncina/ESO)*

Eğer ekipmanlı gözlem ve fotoğrafçılık yapılıyorsa, coğrafi konum, enlem ve boylam olarak bilmelidir. Zira, ekipmanlı gözlemlerde, teleskop montürleri (Elektronik takip kundakları), dünyanın neresinde bulunduğunu tanımlayabilmek için bu verilere gereksinim duyarlar.

Coğrafi konum ile ilgili en önemli bilgilerden biri de "rakım"dır. Rakım, bulunulan alanın deniz seviyesinden yüksekliğini belirtir. Gökyüzü ve uzay gözlemlerinde, olabildiğince yüksek rakımda gözlem alanı seçimi yapılmalıdır.

Aşağı rakımlarda, gökyüzüne bakıldığında yıldızlarla ve gökyüzü objeleriyle gözlemci arasında ciddi bir atmosfer kalınlığı var demektir. Bu kalın, katmanlı ve farklı ısı seviyelerinde, ışığın geçtiği yol uzun ve kırınımlarla dolu olacağından, görüş kalitesi de düşük ve kalitesiz olacaktır. Sıcak günlerde buharlaşma etkisi de buna eklendiğinde beklentilerin altında bir görüş kalitesi ile karşı karşıya kalınabilir.

Yukarı rakımlarda ise türbülans ve buharlaşma sıkıntılarından büyük ölçüde uzaklaşılır. Özellikle 1500 metre ve üzeri rakımlardaki gözlem kalitesi, aşağı rakımlardakinden ve deniz seviyesinden çok daha iyi olacaktır.

İzmir bölgesinin 3 kilometre çapındaki topoğrafyada yükseklik açısından önemli miktarda varyasyon bulunur ve maksimum yükseklik değişimi 222 metre iken, deniz seviyesinden ortalama yüksekliği ise 55 metre kadardır. 16 kilometre çapında önemli miktarda varyasyon gösterir (1.153 metre). 80 kilometre çapında ise aşırı varyasyon gösterir (1.665 metre) (Cedar Lake Ventures, Inc., n.d.).

Astronomik Döngüler ve Zodyak Kuşağı

Dünyanın güneş etrafındaki hareketi sırasında bazı takımyıldızlar belirli mevsimlerde kaybolur, belirli mevsimlerde ortaya çıkar. Bunun sebebi, gözlemcinin dünya üzerindeki konumu ve dünyanın eğik eksenidir. Örneğin Orion (avcı) takımyıldızı, kış mevsiminde ufkun üzerinde tüm gece izlenebilirken, yaz mevsimlerinde ufkun altında kaldığından gözden kaybolur. Yine bazı aylarda, bazı takımyıldızlar güneş ile aynı doğrultuda olduğundan, izlenemeyebilir. Bu aslında o anın Zodyak kuşağındaki takımyıldıza karşılık gelir ki herkesçe bilinen burçlar bu şekilde hesaplanmaktadır (Şekil 2).

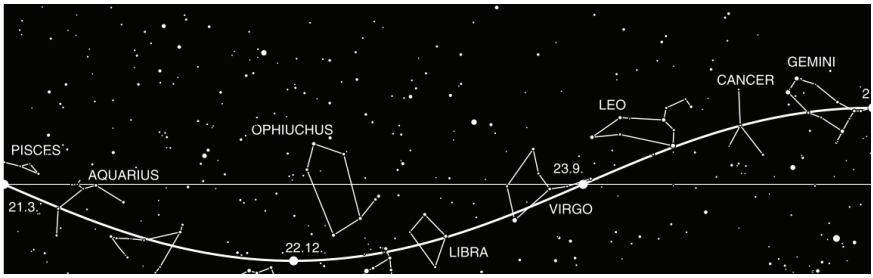

Şekil 2: *Zodyak (Burçlar Kuşağı). Güneşin ekliptik hareketi sinüsodial bir harekettir. Bu hareket sırasında güneş bazı takımyıldızların içinden geçer. İşte bu 13 takımyıldızlar Burçlar Kuşağını oluşturur. Astrologlar, bu kuşağı 30 derecelik 12 parçaya bölerek burcunuzu söylerler (Kartunnen, Kröger, Oja, Potanen, & Donner, 2017).*

Gezegen Hareketleri

Yıldızlara benzer şekilde gezegenlerin de takvimsel döngüleri mevcuttur. Yıldızlardan farklı olarak gezegenler, her gece aynı hareketleri yapıp, kutup yıldızı etrafında dönmezler. Hatta bazen diğer gökyüzü objelerinin ters yönünde hareket ettikleri görülür. Aslında ters hareket gibi görülen şey geometrik yanılsamadan başka bir şey değildir. Bu sebeple bir gökyüzü olayları takviminden, ilgilenilen gezegenin yılın hangi zamanları ve ne süre ile görünür olduğunun araştırılması, planlama yapan gözlemcinin yararına olacaktır.

Ay'ın Evreleri, doğuş-batış zamanı

Gözlem takvimi yapılırken dikkat edilmesi gereken bir başka durum Ay'ın evreleridir. Ay gözlemi yapılsa da yapılmasa da Ay'ın, gözlem yapılacak zamanda ne konumda ve hangi evrede olduğu bilinmelidir. Ay gözlemi yapılacaksa, Ay'ın en rahat görünebildiği Dolunay evresi seçilmelidir. Diğer yıldızlar ve gezegen gözlemleri yapılacaksa, ortalıkta ay olmaması tercih edilir. Zira Ay, gökyüzünü güneşten sonra en çok parlatan gök cismidir. Parlaklık büyüklüğü kadir cinsinden -12.5'dur ki, (Kartunnen, Kröger, Oja, Potanen, & Donner, 2017, s. 94) gökyüzündeki en parlak yıldızın kadirinin -1,5 civarı olduğu düşünülürse bu muazzam bir parlaklıktır. (Güneş: -26.8 kadirdir. Kadir, ters logaritmik bir veridir.) Gökyüzünde bu kadar parlak bir obje varken, daha sönük objeleri gözlemlemeye çalışmak imkansız olacaktır.

Güneş doğuş ve batış saatleri

Gözlem planlaması yapılırken, maksimum gözlem verimliliği ve gözlem süresi aranır. Gözlem süresini etkileyen birincil etken elbette ki güneş doğuş ve batış saatleridir.

Güneş yazın çok erken saatlerde doğar ve geç saatlerde batar. Bu sebeple gözlem süresi oldukça kısıtlanır. Örneğin sabah 5 te doğan ve akşam 8 de batan güneş, akşam 8 den sabah 5'e kadar gözlem imkanı tanımaz. Çünkü havanın gerçekten karalık olduğu süre bundan daha kısadır.

Yıl boyunca değişen gece gündüz uzunlukları bir kenara bırakılırsa, gözlem için en ideal süre, güneş battıktan 1 saat sonrasından başlar, doğmasına 1 saat kala biter. Planlamada, gözlem için tam karanlık gerektiği unutulmamalıdır.

Temel astronomi bilgileri doğrultusunda, bir yıldız atlası veya yıldız haritası telefon uygulamaları ile gözlem yapılacak alanda, gözlem koşulları yerinde ise istenilen gözlem yapılabilir.

Bu bilgilerin yanısıra internetten de edinebilecek, gözlem yapılacak zamana ait bir rehber bulundurulması gözlem çalışmalarını kolaylaştırır. Bu konuda Tübitak her yıl bir gökyüzü olayları takvimi yayınlamaktadır. Bu yayında, gün gün yılın hangi zamanında hangi seyirlik gök olayların mevcut olduğu gösterilmektedir. Bu kılavuzu takip etmek ve plan yapmak işleri kolaylaştıracaktır. Kılavuzda; tutulumlar, yaklaşmalar, meteor yağmurları gibi birçok gök olayı bulunmaktadır (Resim 2).

Resim 2: *Tübitak her yıl, o yıl içerisinde gerçekleşecek gök olaylarını içeren bir kılavuz çıkarmaktadır (Tübitak, n.d.)*

Hava Durumu ve Atmosferik Koşullar

a. Gökyüzü Kalitesi

Gökyüzü kalitesi, gökyüzündeki görüş uzaklığınızı ve hedefinizle aranızdaki atmosfer tabakalarının içerdiği toz, su buharı kristalleri, aerosoller, polenler gibi atmosfer katmanlarında süspansiyon halinde kalabilen görüşü kirleten unsurları içerir. Bu anlamda, gözlem alanının nem, sıcaklık, ışık kirliliği, atmosferik kirletici miktarlarının korelasyonu sonucunda ortaya çıkan bir değerdir. SQM (Sky Quality Meter) cihazları ile gözlem alanlarının atmosfer kaliteleri hesaplanabilmektedir. SQM ne kadar yüksek ise atmosfer de gözlem için o derece kalitelidir.

"SQM, yüksek vasıflı olmayan personel tarafından SB ölçümünü kolaylaştırmayı amaçlayan basit ve taşınabilir bir cihazdır. Sistem, dedektör olarak bir silikon fotodiyottan (ams-TAOS TSL237S) oluşur ve kısmen yakın kızılötesi bir reddetme filtresi ile kaplanır. Cihazın spektral tepkisi, fotopik rejim altında insan gözünün tepkisini taklit etmeye çalışır. Cihaz ayrıca, yakın kızılötesine kadar önemli bir yanıt veren bir ışık-frekans dönüştürücüye sahiptir. Fotodiyotun spektral duyarlılığı, HOYA CM-500 yakın-kızılötesi kesme filtresinin iletimi ile birleştiğinde, Johnson B ve V ile örtüşen son bir spektral tepki sağlar. Astronomik fotometride kullanılan bantlar (dalga boyu aralığı 320–720 nm: Johnson & Morgan 1953). Çok kullanıcı dostu olmasına rağmen (fotometreyi doruğa doğrultun, düğmeye basın ve ekrandaki verileri okuyun), yine de bilimsel araştırma yapmak için yeterince hassastır (Cinzano 2005). SQM fotometreleri, yüzde 10'luk bir sistematik belirsizliğe sahiptir (0,1 mag arksec $^{-2}$). SQM Cihazları, araştırmacılar ve amatör gökbilimciler arasında ve ışık kirliliğine karşı savaşan derneklerin ilgili üyeleri arasında çok popüler hale geldi." (De Miguel, ve diğerleri, 2017, s. 2966–2979).

Bilim insanları, SQM'yi oluşturma sürecinde, 16.00-22.00 sayıları arasında bir ölçek tasarlamıştır. En düşük sayı olan 16.00'da gökyüzü en parlak olanıdır. Geleneksel olarak, bu sınıf kentleşmiş bölgelerde ortaya çıkacaktır. Bu arada, 22.00 sayısı en az parlaklığı , diğer bir deyişle en az ışık kirliliğini temsil eder. Tipik olarak, bu okuma kırsal alanlarda gerçekleşir.

SQM verilerinin yanı sıra gözlem yapılacak alanın Bortle ölçeği ile belirtilen bir karanlık değeri mevcuttur. Uluslararası ve ulusal ışık kirliliği haritalarında genelde Bortle ölçeği kullanılır. 1-9 arası derecelendirilen alanlar; 1: Işık kirliliği olmayan en karanlık, 9: Işık Kirliliği en az parlak gökyüzü olacak şekilde sınıflandırılmıştır (Resim 3).

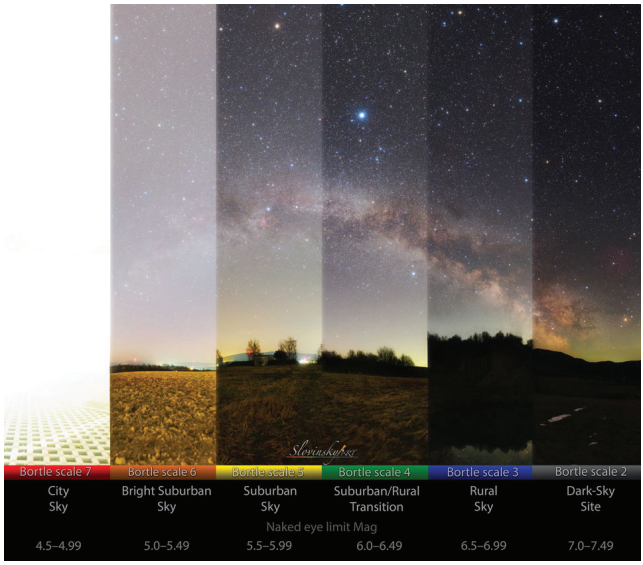

Resim 3: *Bortle ölçeğinde gökyüzü karanlığının karşılaştırılması. (Bortle 2'de samanyolu detaylı şekilde görülürken, Bortle 6'de birkaç yıldız ancak seçilebilmekte) (Image Credit & Copyright: Tomas Slovinsky; Text: Matipon Tangmatitham (NARIT))*

b. Işık Kirliliği Miktarı

Işık kirliliği miktarı, hava kalitesi ve gözlem gücünüzü direkt olarak etkileyen bir unsurdur. *"İnsanlık tarihi için "ışık kirliliği" terimi oldukça yenidir. Öyle ki 1800'lerin en kalabalık şehri olan Londra'da yıldızların ve ayın ışığı altında rahatça yürünebiliyordu. Sokakların çoğunda lamba yoktu. Evlerde ise çoğunda kandil ve mum pek azında gaz lambaları mevcuttu. 1-2 km öteden Londra'ya geldiğinizi yanan ışıkların parlaklığından anca anlayabilirdiniz."* (Cengiz, 2013).

Şimdi ise durum daha farklıdır. Büyük mega kentlerden, geniş otobanlardan, fabrikalardan sızan ve onların yansıttığı ışıkla çevrelenmiş bir gök kubbe içinde yaşanmaktadır. Uzaydan bakan gözlemci için, Avrupa, Amerika, Japonya, Çin ve Güney Amerika'nın birçok yeri bir ışık bulutu şeklinde görülmektedir.

Işık kirliliği, yaşam alanlarında kullanılan yapay ışıklandırmanın yanlış ve/veya fazla kullanımından kaynaklanan, gökyüzünü parlatan, karanlığı ve yıldız, ay gibi kozmik ışık kaynaklarını bastıran çevresel bir kirlilik türüdür. Astronomik gözlemleri ve ekosistemi olumsuz yönde etkiler, dolaylı ve direkt olarak sağlığımıza zarar verir.

Işık kirliliğini yaratan faktörler;

- Park, bahçe ve spor alanlarının aydınlatılmasında, estetik olduğu düşüncesiyle küresel lambaların kullanılması.

- Işığın suçu engellediğine dair inanış.
- Güçlü ışığın iyi aydınlattığına dair inanış.
- Sosyal yaşamın geceye kayması
- Binaların iç aydınlatmasından taşan ışıklar.
- Turistlik tesislerin ve binaların dış cephe aydınlatmaları.
- Işıklı reklam ve ilan panoları
- Yol cadde, otoban ışıklandırmaları

c. Işık Kirliliğini Türleri

i. Işık Taşması: Tamamen engellenebilecek bir ışık kirliliği türüdür. Işık kaynağından yayılan ışığın istenmeyen yerlere düşmesi anlamına gelir. Kimi yerlerde özellikle dış mekan aydınlatmalarının bilinçsizce yapılması yüzünden boşa enerji harcama ve ekosistemi tehlikeye sokma anlamlarına da gelmektedir.

ii. Aşırı Işık Kullanımı ve Yanlış Işıklandırma: Çok ışık, iyi ışıklandırma değildir. Özellikle yüksek basınçlı sodyum lambalarının aydınlattığı gökyüzü ile Amerika'da yaklaşık günde 50.000 varil benzine eş değer enerji kaybı yaşanıyor. Işık kirliliğinin %20-30 oranındaki miktarı aşırı ışıklandırmadan ötürü olmakta. Isobe ve Hamamura (2000), yaptıkları çalışmada, kullanılmayan alanların aydınlatılmasının ya da kullanılan alanlarda gereğinden fazla aydınlatma yaratılmasının büyük enerji kaybına yol açtığını ortaya koymuş, gereken çözüm önerileri üzerinde durmuşlardır. Japonya'da her yıl ışık kirliliği nedeniyle oluşan enerji kaybının 200 milyon dolar olduğunu belirlemişlerdi. (Isobe & Hamamura, 2000) Avustralya'da yanlış ışıklandırmanın maliyeti yılda 210 milyon Avustralya doları, 1.035 GWh elektrik enerjisidir. Bu enerji ise atmosfere salınan 1,15 milyon ton karbondioksit emisyonu demektir. Isobe (2000), Amerika, Kanada, Mısır, Rusya, Yunanistan, Fransa, İngiltere gibi pek çok ülkede ışık kirliliği nedeniyle oluşan enerji kaybını belirlemiştir. Her yıl 1 milyon kilowat saat enerjinin uzaya gittiğini tespit etmiştir. Ülkemizde ise yaptığı ölçümler sonucu Ankara'da $3.12x10^{-3}$, Antalya'da $1.41x10^{-3}$, İstanbul'da $3.38x 10^{-3}$, Bursa'da $2.35x 10^{-3}$, İzmir'de $2.71x10^{-3}$ (106 kwh/km2) enerji kaybı olduğunu açığa çıkarmıştır. (Isobe & Aslan, 2001), "Türkiye'den Uzaya Kaçan Şehir Işıkları" isimli çalışmalarında Türkiye'nin enerji gereksinmesinin hızla artmakta olduğunu belirleyerek, uydu verilerini kullanarak Türkiye'nin büyük şehirlerinden uzaya kaçan ışık enerjisinin sayısal değerlerini vermişlerdir." (Demircioğlu & Yılmaz, 2005).

iii. *Kamaştırıcı Işık:* Genellikle yatay doğrultuda yüksek güçte ışıklar kullanıldığında, ışık fotonlarının havadaki toz ve zerrelerle etkileşime girerek görüşü bozması ile olur. Kuvvetli araba farları buna en güzel örneği teşkil eder. (Rensselaer Polytechnic Institute, 2003).

iv. *Dağınık Işık:* Şehirlerimizdeki süslü ışıklı reklam panoları, kötü sokak ışıklandırması tasarımları ve çok değişik ışık kaynakları kullanımı ile şehir ışıkları her yöne değişik oranlarda dağılan tek bir ışık kaynağı gibi davranırlar. Bu durum, gökyüzünü anormal şekilde ışıklandırmanın yanı sıra, insan hayatı açısından da tehlikeli durumlar yaratabilir. Hava trafiğini karıştırabileceği gibi, araç trafiğinde de dikkati dağıtarak kötü sonuçlar ortaya çıkarabilir.

v. *Gökyüzü Işıldamaları:* Özellikle astronomlarının çokça yakındığı bir ışık kirliliği türüdür. Aurora Borealis ve Aurora Australis (kutup ışıkları) şeklinde doğal iyonizasyon ile olduğu gibi bilinçsiz ve aşırı ışık tüketimi ile doğru orantılı olarak artar. Tamamen ışığın fiziği ile alakalıdır. Belli dalga boylarında ışık üreten sodyum lambaları gibi lambaların yaydığı ışınların, atmosferdeki atom ve zerrecikler ile etkileşmesi ve ışığı yansıtması ile ortaya çıkar. Menzili çok büyüktür. Bu kirlilikten uzaklaşmak için, onlarca kilometre uzağa gitmeniz gerekir (Cengiz, 2013).

d. İzmir ve Işık Kirliliği

Türkiye'de olduğu gibi İzmir'de de ışık kirliliğinin yayılımı hızla artmakta. VIIRS 2021 verilerine göre geçtiğimiz yılda, Türkiye çapında, bir önceki yıla nazaran %7.74 ışık kirliliği yayılımımız artmış bulunmakta. 2013 yılına nazaran baktığımızda %100 ün üzerinde bir artış mevcut. (VIIRS Country Statistics, n.d.) (Şekil 3).

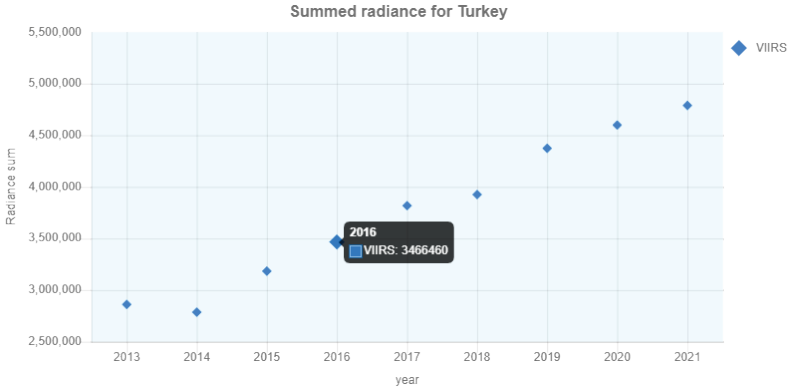

Şekil 3: *Türkiye İçin Toplam Parlaklık Değerleri (VIIRS Country Statistics, n.d.)*

İzmir özeline inersek, aynı şeyleri söylemek mümkündür. Şekil 4'teki ışık kirliliği haritasından da anlaşılabileceği gibi, şehir merkezi civarında Bortle 8 seviyesi bir karanlık varken (yani gökyüzü karanlık değil parlıyorken), daha doğu kesimlerde Bortle 2 seviyesinde alanlar olduğu görülmektedir. (Şekil 4,5 ve 6).

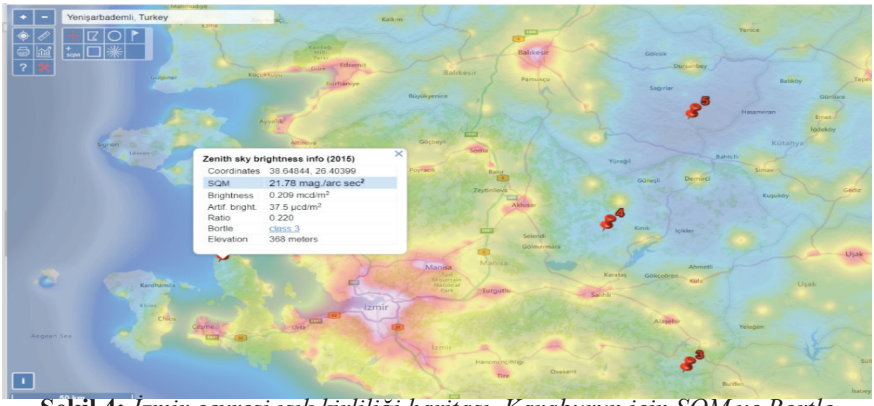

Şekil 4: *İzmir çevresi ışık kirliliği haritası. Karaburun için SQM ve Bortle değerleri (Light Pollution Map, 2022)*

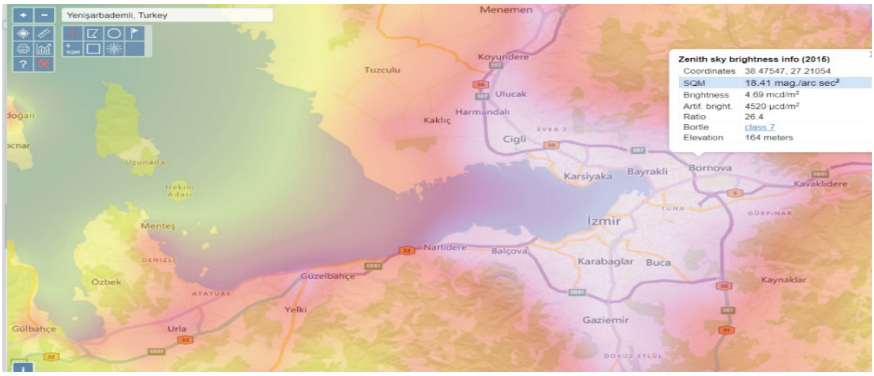

Şekil 5: *Şehir Merkezi (Bornova)'dan Işık Kirliliği Verileri (Light Pollution Map, 2022*

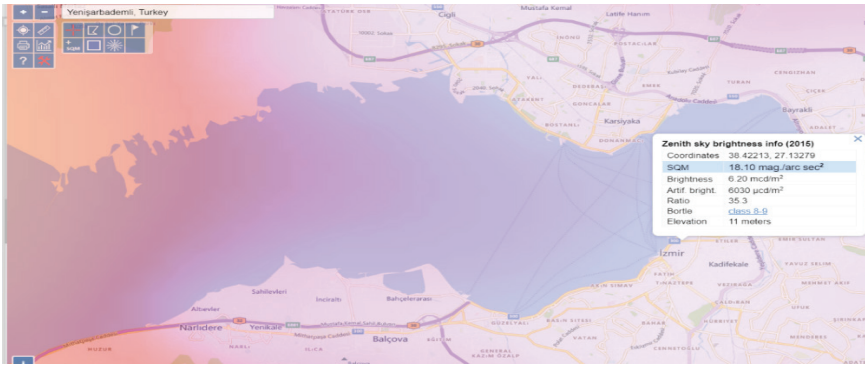

Şekil 6: *Şehir Merkezinden Işık Kirliliği Verileri (Light Pollution Map, 2022)*

Sağlıklı bir gözlem için şehir merkezinden biraz daha güney doğu ya gidilerek Isparta-Yenişarbademli'de Bortle 2 kalitesinde karanlığı deneyimlenebilir ya da daha kuzeyde Balıkesir sınırlarında kalan Büyükyenice mevkiinde Bortle 3'e razı olunabilir. Elbette iyi bir gözlem için sadece ışık kirliliği değerleri tek başına yeterli olmaz, ancak lokasyon değerlendirmelerinde en önce ele alınan parametredir.

e. Sıcaklık

Sıcaklık, görüşümüzü (seeing) birebir etkileyen etmenlerdendir. Yüksek sıcaklıkta, atmosferde daha çok hareket olacağından, atmosfer katmanlarındaki türbülans da artar. Bu ise gözlemlerde, özellikle dürbün ve teleskop kullanılıyorsa olumsuz etki eder. Objeler, sürekli kıpırdıyor olarak görünür ve herhangi bir göksel hedefi net görmek mümkün olmaz.

"İzmir bölgesinde Yıl içerisinde sıcaklık normalde 3°C ila 35°C arasında değişiklik gösterir ve nadiren -2°C altında ve 38°C üzerinde olur. Sıcak mevsim 3,2 ay uzunluğundadır ve 8 Haziran tarihinde başlayıp 14 Eylül tarihine kadar sürer, günlük ortalama yüksek sıcaklık 30°C üzerindedir. İzmir bölgesindeki en sıcak ay Temmuz ayıdır; bu ayda ortalama yüksek sıcaklık 34°C iken düşük sıcaklık 21°C düzeyindedir.

Serin mevsim 3,9 ay uzunluğundadır ve 24 Kasım tarihinde başlayıp 21 Mart tarihine kadar sürer, günlük ortalama yüksek sıcaklık 16°C altındadır. İzmir bölgesindeki en soğuk ay Ocak ayıdır; bu ayda ortalama düşük sıcaklık 4°C iken yüksek sıcaklık 12°C düzeyindedir." (Cedar Lake Ventures, Inc., n.d.) (Şekil 7).

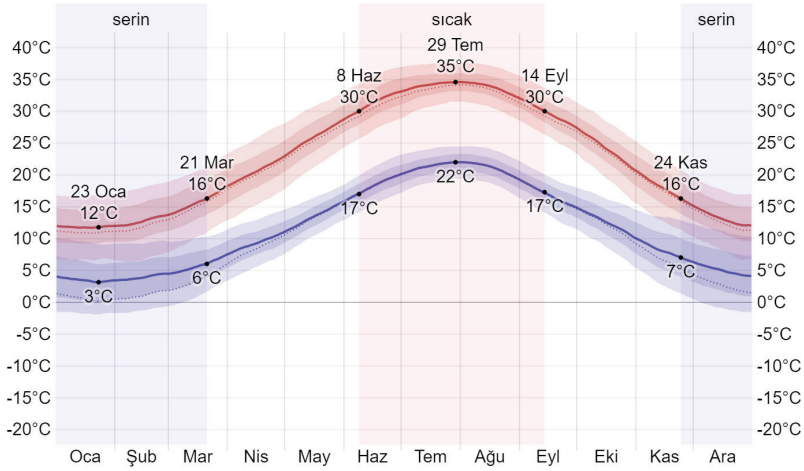

Şekil 7: *İzmir İli Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılımı (© WeatherSpark.com)*

Bu sıcaklık verileri göz önüne alındığında gözlem için sıcaklık olarak en uygun zamanlar 24 Kasım – 21 Mart aralığı olarak görülmektedir. Elbette, İzmir'deki her lokasyonun kendine has bir mikro iklimi de olacağı düşünülürse, sıcaklığın daha az seyrettiği alanlarda gözlemlerin daha verimli olacağı söylenebilir.

f. Nem

Atmosferdeki su buharının miktarına "nem" denilmektedir. Gökyüzü gözlemlerinde gözlem rahatlığı açısından önemli yeri vardır. Ayrıca, ekipmanların çiğ vurmadan çalışabilmesi için gözlem alanının nem verilerinin (Bağıl nem) bilinmesi yerinde olacaktır. Yüksek nemde optik cihazlarla gözlem yaparken, pahalı ve hassas ekipmanın üzerinden oluk oluk su akması istenmez. Aşağıda verilen (Şekil 8) "Nem rahatlık düzeyleri" için çiylenme noktası baz alınmıştır; zira terin tenden buharlaşıp buharlaşmayacağını ve böylece vücudu serinletip serinletmeyeceğini belirlemektedir. Düşük çiylenme noktaları daha kuru hissi verirken yüksek çiylenme noktaları daha nemli hissi vermektedir. Gece ve gündüz arasında normalde önemli oranda değişiklik arz eden sıcaklıktan farklı olarak çiylenme noktası daha yavaş değişim gösterir ve böylece sıcaklık gece düşebiliyorken genelde bunaltıcı bir günün ardından bunaltıcı bir gece gelir.

"İzmir bölgesinde nem rahatlık düzeyinin bunaltıcı, basık veya dayanılmaz olduğu zaman yüzdesiyle ölçülen, hissedilen nem oranı yıl boyunca önemli ölçüde değişiklik göstermez ve bütün yıl boyu %4 düzeyinin %4 artı veya eksi civarında kalır." (Cedar Lake Ventures, Inc., n.d.).

İzmir'de gözlem yaparken, bunaltıcı günlerde faaliyet yapmaktan kaçınmak gerekir. Gözlem için en ideal koşullar kuru ve bağıl nem oranı düşük günlerdir. Bu anlamda, Aralık-Ocak-Şubat-Mart aylarını seçmek akıllıca olacaktır (Şekil 8).

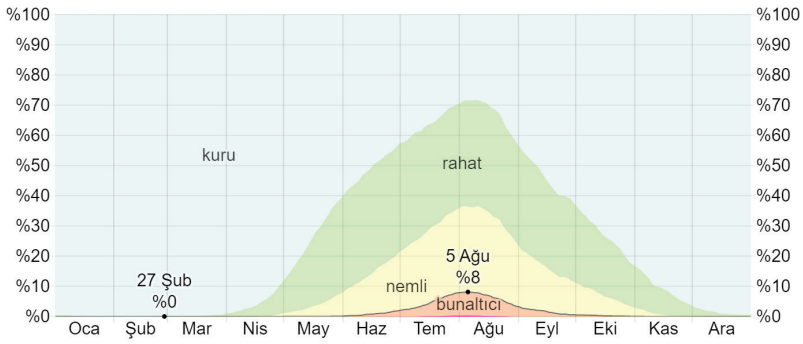

Şekil 8: *İzmir İli Nem - Rahatlık Grafiği © WeatherSpark.com*

g. Yağış İhtimali ve tipi

Rahat gökyüzü gözlemi yapmak istenildiğinde, kuru bir ortam hayal edilmesi gerekir. Nem ve her tür yağış, gökyüzü gözlemlerini imkânsız hale getireceğinden, yağışsız havalar takip edilmelidir. Bu bağlamda;

"İzmir bölgesinde yağmurlu gün ihtimali yıl boyunca oldukça değişiklik arz etmektedir. Yağmurlu mevsim 5,5 ay boyunca 5 Kasım tarihinden 21 Nisan tarihine kadar sürer ve herhangi bir günün yağmurlu olma ihtimali %17 oranından yüksektir. İzmir bölgesinde en çok yağmurlu günün olduğu ay 9,6 gün ortalamasıyla en az 1 milimetre miktar yağışın olduğu Aralık ayıdır.

Kurak sezon 21 Nisan tarihinde başlayıp 5 Kasım tarihine kadar 6,5 ay sürer. İzmir bölgesinde en az yağmurlu günün olduğu ay, 0,4 gün ortalamasıyla en az 1 milimetre miktar yağışın olduğu Temmuz ayıdır.

Yağışlı günler arasından, yalnızca yağmur, yalnızca kar veya bu ikisinin bir karışımını içeren günler arasında ayrım yapıyoruz. İzmir bölgesinde yalnızca yağmurun en fazla sayıda gün olduğu ay Aralık olup, ortalama yağış 9,5 gün düzeyindedir. Bu kategorizasyona dayanarak yıl boyunca görülen en yaygın yağış formu yalnızca yağmur olup 21 Aralık tarihinde %33 ile en yüksek olmaktadır." (Cedar Lake Ventures, Inc., n.d.) (Tablo 1) .

Tablo 1: İzmir İli Yıllık Sıcaklık Güneşlenme ve Yağış Verileri - Meteoroloji Genel Müdürlüğü

İZMİR	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
	Ölçüm Periyodu (1938 - 2021)												
Ortalama Sıcaklık (°C)	8.8	9.6	11.7	15.8	20.8	25.4	27.9	27.7	23.7	18.9	14.3	10.5	17.9
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	12.4	13.6	16.3	20.9	26.1	30.7	33.2	33.0	29.2	24.0	18.6	14.1	22.7
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	5.8	6.2	7.7	11.1	15.5	19.8	22.5	22.4	18.7	14.6	10.8	7.6	13.6
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	4.3	5.2	6.4	7.9	9.8	11.6	12.3	11.9	10.1	7.6	5.6	4.2	8.1
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	12.82	11.47	10.47	7.47	6.82	4.06	0.29	0.71	2.76	5.59	8.82	12.88	84.2
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	136.9	102.9	75.8	46.0	31.5	12.3	4.1	5.6	15.3	44.6	92.0	146.8	713.8

h. Yıllık Bulutluluk Miktarı, Bulut Türü ve Miktarı

Gözlem faaliyetlerini olumsuz olarak etkileyen ve gözlem imkanını sıfıra düşürebilen bir başka parametre de gözlem alanındaki bulutluluk, ve bulutların türleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2: *İzmir İline Ait İklim Verileri. İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2017*

Ortalama Sıcaklık (°C0) – İzmir (Merkez)												
Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ortalama
8,6	9,6	11,1	15,5	20,4	25,0	27,6	27,3	23,3	18,4	14,3	10,6	17,6
Ortalama Yağış Miktarı (mm) – İzmir (Merkez)												
Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ortalama
143,2	103,9	68,9	42,5	36,1	9,3	1,0	2,9	10,3	33,2	81,3	167,5	700,2
Ortalama Bulutluluk (0 - 10) – İzmir (Merkez)												
Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ortalama
6,1	5,6	5,3	4,6	3,8	2,1	0,7	0,7	1,6	3,5	5,0	5,9	3,8
Ortalama Nispi Nem (%) – İzmir (Merkez)												
Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ortalama
76	73	69	66	63	55	52	52	58	67	75	76	65
Ortalama Karla Örtülü Gün Sayısı – İzmir (Merkez)												
Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ortalama
0,2	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,15
Deniz Suyu Sıcaklığı (°C0) – İzmir (Merkez)												
Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ortalama
11,0	10,7	12,1	15,4	20,1	24,4	26,2	26,2	24,4	21,0	17,2	13,4	18,5
Ortalama Güneşlenme Süresi (Saat / Gün) – İzmir (Merkez)												
Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ortalama
4,08	5,18	6,19	8,08	9,57	11,36	12,21	12,10	10,21	7,33	5,36	4,15	8,08

Tablo 2 den de anlaşılabileceği gibi, bölgede görülen bulutlar genelde Temmuz ayına kadar düşmekte, Kasım ayından sonra ise artışa geçmektedir. Yıllık ortalama alındığında 3,8 günü bulutlu geçen İzmir'de, yılın büyük bir bölümünde bulut olmadığından, gözlemi kesintiye uğratacak bir engel de olmayacaktır.

Bulutlanma durumları görüş açıklığı ve detaylı gözlem planı yapılmasını sağlayacak uygulamalar ve internet siteleri sayesinde meteorolojik hareketlilik yakından takip edebilir ve gözlem planı rahatlıkla hazırlanabilir (Şekil 9).

i. Atmosferik Kirleticiler

Dünya atmosferi, sürekli bir hareket halindedir. Bu hareket, alçak ve düşük basınç noktaları ve cephelerinin takibi, uydular ve yerdeki doppler ve mikrodalga radar sistemleri ile sürekli takip edilmektedir. Atmosfer, içerisindeki Azot, oksijen, karbondioksit, su buharı, metan, argon, ozon gibi moleküller dışında organik tozlar, polenler ve rüzgarla taşınan kil boyutundaki sediman malzemeler ile doludur. Bazıları o kadar ufaktır ki, rüzgarlar ile kilometrelerce taşınabilir. Buna en güzel örnek, yaklaşık her yıl baharla birlikte ülkemizin, Kuzey Afrika'dan gelen "çöl tozu" na maruz kalmasıdır. Çöl tozu, gökyüzünü kırmızıya boyarken, gözlem yapma imkanını da yok eder. Ancak bu durumu bir felaket gibi karşılamak yanlış olur, çünkü bu tozların amazon ormanlarına bile gübre olarak mineral ve element taşıdıkları bilinmektedir (Şengün & Kıranşan, 2012).

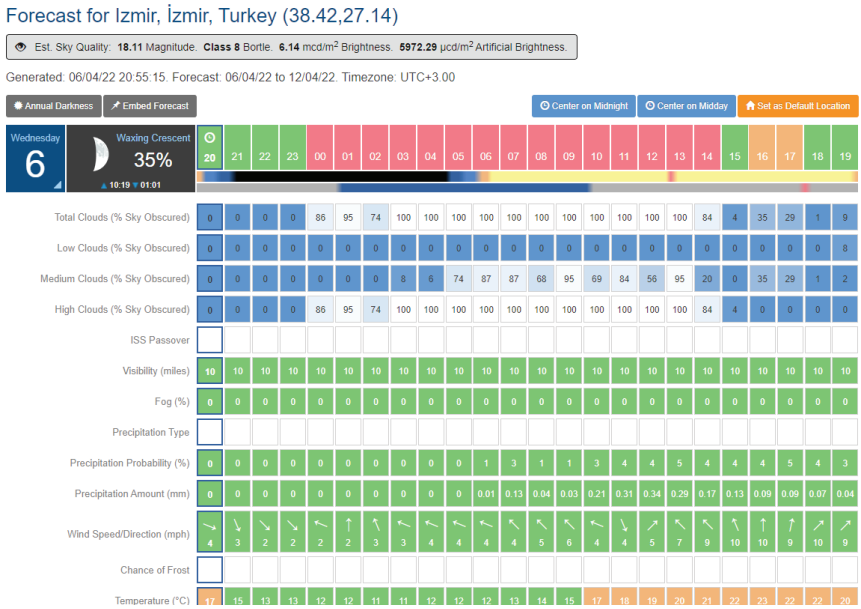

Şekil 9: *Clearoutside.com sitesinden, istediğiniz bölgenin SQM ve Bortle verileri dahil tüm gözlem koşullarını öğrenmeniz mümkündür. Özellikle bulutların miktarı yüksekliği ve görüşü ne kadar etkilediği ayrıntılı saatlik tablolarla anlatılmıştır.*

j. Rüzgar Hızı ve Yönü

Gözlem alanının rüzgar alma oranı, ekipmanlı gözlem yapıldığında ele alınması gereken bir faktördür. Ekipmansız gökyüzü gözleminde etken değildir. En fazla bir miktar konforu bozabilir. Ancak ekipman ile gözlem yapıyor ve bilhassa fotoğrafçılık ile uğraşılıyorsa bölgenin rüzgar rejimi ve kuvvetinin bilinmesinde fayda vardır. Öyle ki, kuvvetli rüzgarlarda hassas gözlem ekipmanlarının duyarlılığı azalabilir ve fotoğraf çekimleri kaybedilebilir.

Herhangi bir konumda deneyimlenen rüzgar yerel topografyaya ve diğer faktörlere çok bağımlıdır ve anlık rüzgar hızı ve yönü saatlik ortalamalardan çok daha fazla değişkenlik göstermektedir (Şekil 10).

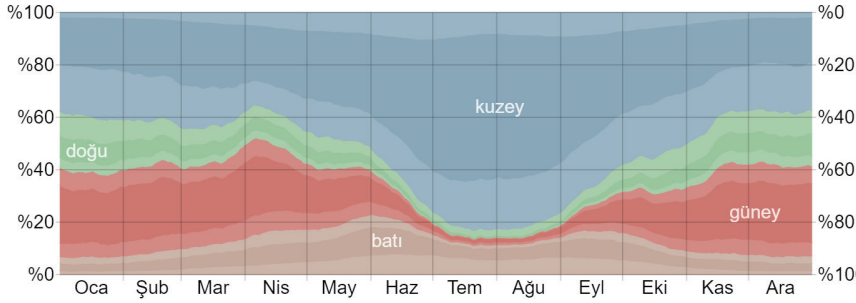

Şekil 10: *İzmir bölgesinde rüzgarların hakim yönü yıl boyunca Kuzey'dir. İç kısımlara gidildikçe ve rakım ile değerler değişkenlik gösterebilir.*

"İzmir ortalama saatlik rüzgar hızı yıl boyunca önemli oranda mevsimsel varyasyonlar gösterir. Yılın daha rüzgarlı olan dönemi 15,4 kilometre/saat düzeyinin üstünde ortalama rüzgar hızıyla 23 Haziran tarihinden 7 Eylül tarihine kadar 2,5 ay boyunca sürer. İzmir bölgesinde yılın en rüzgarlı ayı Temmuz ayıdır ve bu dönemde ortalama saatlik rüzgar hızı 17,7 kilometre/saat olmaktadır. Yılın en sakin zamanı 7 Eylül tarihinden 23 Haziran tarihine kadar 9,5 ay boyunca sürmektedir. İzmir bölgesinde yılın en sakin ayı Mayıs ayıdır ve bu dönemde ortalama saatlik rüzgar hızı 12,8 kilometre/saat olmaktadır." (Cedar Lake Ventures, Inc., n.d.) (Şekil 11).

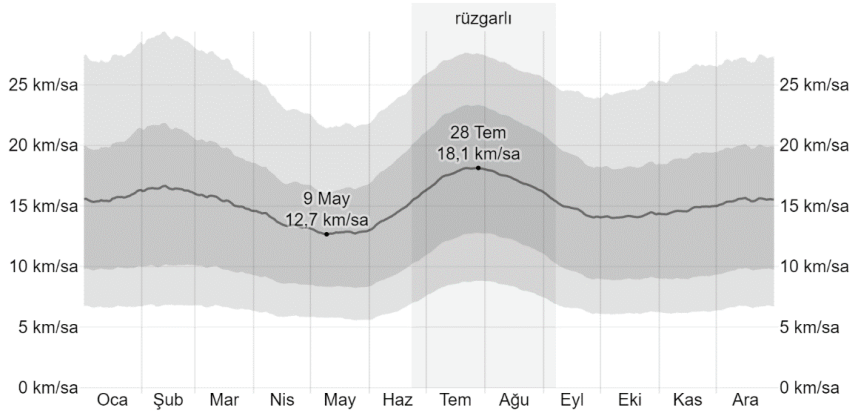

Şekil 11: *İzmir Bölgesi Yıllık ortalama rüzgar hızı*

Gözlem Alanı Lojistik İmkanları

Planlama aşamasında son olarak ele alınması gereken parametre, gözlem alanının lojistik imkânlarıdır.

Gözlem alanı seçilirken, gözlem süresince rahatlığı ve konforu sağlayacak olanakları olan yerlerin seçmesi akıllıca görülmektedir. Gözlem alanının ulaşımı çok zor olmamalı, acil durumda kolay tarif edilebilmeli ve yerleşim merkezine intikal kolay sağlanabilmelidir. Kamp yapılacak ise, bölgedeki yaban hayat konusunda bilgi edinilmeli ve tatsız sürprizlere mahal verilmemelidir. Özellikle kuşların ve kemirgenlerin insan varlığından olumsuz etkilenebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Kamp faaliyetlerinde etrafın kirletmemesine de özen göstermelidir.

Çadır harici, tesisli konaklamalarda ise gözlem açısından dikkat edilmesi gereken unsur, çevresel ışıklandırmanın ve tesis ışıklarının kapanabilir veya minimuma indirilebilir olması gerektiğidir. İyi bir gözlem için, ışıktan uzak sahalar seçilmesi gerekmektedir. Işıksız bir alanda bir tesis veya bir yol lambası bile tüm gözlem zevkini kaçırabilmektedir. Ekipmanlı gözlemlerde ve özellikle gökyüzü ve uzay fotoğrafçılığında (astrofotoğrafçılık) araba farları dahil hiçbir ışık kabul edilemez. Bu sebeple gözlem yerine gidilirken normal el feneri değil, kırmızı ışık veren fener bulundurulması gerekir. Kırmızı ışık, astrofotoğraflara en az etki edendir. Gözler için de daha sağlıklı olmaktadır. Çünkü gözlerimizin normal ışıktan ışıksız bir ortama tam olarak adapte olması yaklaşık 15 dakika almaktadır.

Gözlem yerinin kişisel ihtiyaçlara karşılık verecek kadar suya ve kanalizasyon altyapısına sahip olması, gözlem rahatlığını artıracaktır. Özel-

likle su kaynaklarına yakın olan gözlem alanlarının tercih edilmesinde fayda vardır.

Karanlık alan arayışında gözden kaçırılmaması gereken bir etmen de haberleşme imkânlarının açık olmasıdır. Gerek acil durumlarda, gerekse normal zamanda, tanıdıklarla haberleşebilinecek, en azından mobil telefon hattının ve internetin açık olduğu yerlerin seçilmesi, gönül rahatlığı ile gözlem yapılmasına olanak sağlayacaktır.

GÖZLEM HAZIRLIĞI

İster göz ile ister ekipman ile gözlem yapılacak olsun, gözlem alanı açık havada olacağından, gözlem yaparken ihtiyaç duyulacak malzemeler olacaktır. Gözlem ekipmanını bir yana koyulursa gece boyu ihtiyaç duyulacak malzemeler şunlar olacaktır:

- **Kalın Giysiler:** Her ne kadar İzmir geceleri de gündüzleri kadar sıcak olsa da, özellikle Aralık- Mart aylarında havadaki nemle birlikte gözlemciyi üşütecek bir gözlem havası olabilir. Bu nedenle, gündüz sıcaklığına aldanılmamalı ve üşüme ihtimaline karşın kalın giysiler alınmalıdır.
- **Yeterli Miktarda Dayanıklı Yiyecek:** Eğer gözlem planı birkaç geceyi içeren bir arazi kampı şeklindeyse, nerdeyse tüm gece gözlem yapacağı hesaba katılarak, gecenin geç saatlerinde karkarın açlığı durumunda hızlıca hazırlanabilecek veya konserve şekildeki yiyeceklerden yeteri miktarda alındığından emin olunmalıdır.
- **Çadır ve çadır ekipmanı:** Yine eğer gözlem planını arazi kampı olarak yapılmışsa ve konaklama imkanları yoksa, çadır ve çadır ekipmanları ile konaklama sorununu çözülebilir. Çadır ekipmanının kampa çıkmadan evvel iyice kontrol edilmesinde fayda vardır.
- **Pusula:** Elbette arazide kaybolunmasına karşın değil, takımyıldız ve gök objelerini tanımlayabilmek için yönün bilinmesi gerekmektedir. Artık konvansiyonel pusulalar yerini telefon aplikasyonlarına bıraktığı için, telefon ve internet mevcutsa harici bir pusula temin edilmesine gerek yoktur.
- **Kırmızı Fener:** Daha önceki bölümde bahsedildiği gibi, gözler parlak ışıktan sonra karanlığa ancak 15 dakika sonra adapte olabilmektedir. Bu sebeple, gökyüzü gözlem çalışmalarında göz almayan ve fotoğraf çekenlerin fotoğraflarını minimum engelleyen kırmızı ışıklı fener kullanılır. Bu fenerlerin kafaya takılan modelleri oldukça kullanışlıdır.
- **Yıldız Haritası:** Işık kirliliğinden uzak bir alanda çadırlar kurulup gözlem saati gelip gözlem başladığında, gökyüzünde bir sürü irili

ufaklı parlayan cisim görülecektir. Çoğu yıldız olan bu objelerin isimlerini, bulundukları takım yıldızını tanımlayabilmek için bir gök atlasına ihtiyaç olabilir. Eğer ezbere bilinmiyorsa, bakılan yıldızın hangisi olduğu ancak bu haritalar ile öğrenilebilir. Gökyüzü atlası matbuu halde kullanılabileceği gibi, artık basılı haritaların yerini günümüzde telefon ve bilgisayar aplikasyonları almış bulunmaktadır. Öyle ki bu uygulamalar sayesinde, telefonu, adını merak ettiğiniz gökyüzü cismine doğru tutmak yeterli olmaktadır.

- **İlaç ve İlkyardım Malzemesi:** Açık alanda ve vahşi doğada gözlem kampı yapmak demek, gecenin karanlığında kazalara daha çok zemin hazırlayabilir. Şehirden uzak olunduğu düşünülürse, yanınızda acil durumlara müdahale edebileceğiniz bir ilk yardım çantası içerisinde ilk yardım malzemeleri bulundurulması akıllıca olacaktır.
- **Gerekli yazılım ve Telefon Uygulamaları:** Telefon uygulamaları sadece gök haritası için değil, coğrafi konum bulma ve anlık hava durumu gibi birçok konularda ihtiyaçları giderecektir.

Bu genel ekipman haricinde eğer gözlem faaliyetlerinde fotoğraf çekilecekse, fotoğraf makinesi, dolu bataryalar, tripod, lensler ve gerekli bağlantı ekipmanları yanınızda bulundurmalısınız. Eğer teleskop ile çalışma yapılacaksa, o durumda yük biraz daha artacaktır. Teleskop optik aksamı, mekanik aksamı, ayakları ve gerekli tüm aksesuarları ile birlikte kontrol listesindeki yerini almalıdır.

GÖZLEM

İzmir'de gökyüzü gözlemi için planlama ve hazırlık yapılırken öncelikle nelerin gözlemleneceğinin saptanması gerekir.

Samanyolu: Bortle 2-3 civarı bir konumda, yaz geceleri gökyüzüne bakıldığında, göğü baştanbaşa geçen, küçüklü büyüklü birçok yıldızın üzerine sıralandığı bir kemer görülür. Bu, güneş sistemimizin de yer aldığı ve birkaç yüz milyon yıldızın evi olan samanyolu galaksisi'nin dünyamızdan, bizim bakış açımızla, yandan görünüşüdür. Özellikle dünyamızdan 27.000 ışıkyılı uzaktaki galaktik merkez etrafında yıldız yoğunluğunun ve parlaklığın arttığına dikkat ediniz. (Schilling, 2014, s. 111)

İzmir'den yukarıda bahsedilen uygun karanlıkta gökyüzüne sahip alanlarda, yaz geceleri, samanyolunu da gökyüzünü boydan boya geçecek şekilde görebilir, galaktik merkeze yaklaştıkça artan ışımayı fark edebilirsiniz.

Takımyıldızlar: Takımyıldızlar, eski çağlarda, tanımlanması kolay olsun diye hayali çizgilerle birleştirilmiş yıldızlardan başka bir şey değildir.

Aslında uzayda, aynı takımyıldız içerisinde yıldızların birbirleri ile alakaları olmayabilir. Hatta bir çoğu birbirinden çok uzaktadır. Bu tamamen gözlemcinin dünyadan uzayı görüş açısıyla ve yıldızların küresel bir alana izdüşümü ile ilgilidir. Samanyolu'nun iki yanında gördüğünüz alanlar kolay haritalanabilsin diye takımyıldızlar ile aynı isimde parsellere bölünmüştür. Böylelikle aradığınız gök cisminin hangi takımyıldız alanında olduğunu biliyorsanız bulmanız kolay olacaktır. Yıldız gözlemleri çıplak gözle yapabileceği gibi, dürbün veya teleskop kullanarak da yapılabilir. Teleskop ve dürbün dahi kullanılsa, yıldızı yine çıplak gözle görüldüğü kadar görüleceğini hatırlatmak gerekir. Zira teleskop, büyütme amaçlı değil, zayıf olan yıldızların ışığını toplayarak güçlendirme amaçlıdır. Böylelikle, çıplak gözle görülemeyen yıldızları görme imkanı yakalanır.

Bazı takımyıldızların tamamı ufkun üzerine yazın, bazılarının da kışın çıkar. 88 adet takımyıldız için Türkiye ve İzmir'den gözlenebilir olanlardan bazıları:

k. Her Mevsim İzlenebilen Takımyıldızlar

- *Büyük Ayı Takımyıldızı:* Her mevsim gökyüzündedir. yaz aylarında akşamları kuzeybatı ufku üzerinde görülür. Yunan mitolojisindeki Arkadya Kralı'nın kızı Prenses Callisto'nun, söz dinlemediği için av tanrıçası Artemis tarafından dönüştürüldüğü ayıyı simgeler (NKFU, 2022).
- *Ejderha Takımyıldızı:* Her mevsim gökyüzündedir. Yaz aylarında akşamları tepeye yakın bir konumda görülür. Yunan mitolojisindeki tanrıların kralı Zeus'un eşi Hera'nın meyve bahçesini üvey oğlu Herkül'den koruyan ejderhayı simgeler (NKFU, 2022).
- *Kraliçe Takımyıldızı:* Her mevsim gökyüzündedir. Yaz aylarında akşamları kuzeydoğu ufku üzerinde görülür. Biçimi "W" harfine benzer.Yunan mitolojisindeki Etiyopya Krallığı'nın kraliçesi Cassiopea'yı simgeler (NKFU, 2022).
- *Küçük Ayı Takımyıldızı:* Her mevsim gökyüzündedir. Her zaman kuzey ufku üzerinde görülür. Yunan mitolojisindeki Arkadya Kralı'nın kızı Prenses Callisto'nun oğlu Arcas'ın dönüştüğü küçük ayıyı simgeler. En parlak yıldızı Kutupyıldızı'dır. Bu yıldız sayesinde kuzey yönü kolaylıkla bulunur (NKFU, 2022).

l. İlkbahar-Yaz Takımyıldızları

- *Akrep Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları güney ufku üzerinde, Yay Takımyıldızının sağında görülür. Yunan mitolojisindeki çok güçlü bir avcı olan Orion'u zehirleyen akrebi simgeler. En parlak yıldızı Antares, akrebin kalbini simgeler (NKFU, 2022).

- *Andromeda Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamlan doğu ufku üzerinde görülür. Yunan mitolojisindeki Etiyopya Krallığı'nın kralı Cepheus ve Kraliçesi Cassiopea'nın kızı Prenses Andromeda'yı simgeler (NKFU, 2022).
- *Çoban Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları güneybatı ufku üzerinde yer alır. Yunan mitolojisinde bahsi geçen, asma bahçeleri olan köylü icarios'u simgeler. En parlak yıldızı olan Arkturus yaz gökyüzünün en parlak yıldızlarındandır (NKFU, 2022).
- *Herkül Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları tepeye yakın bir konumda görülür. Yunan mitolojisindeki tanrıların kralı Zeus'un güçlü bir savaşçı olan oğlu Herkül'ü simgeler (NKFU, 2022).
- *Kartal Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları gökyüzünün güney bölümünde görülür. Yunan mitolojisindeki tanrıların kralı Zeus'un yıldırımlarını taşıyan kartalı simgeler. En parlak yıldızı Altair'dir. Lir ve Kuğu takımyıldızlarının parlak yıldızları Vega ve Deneb'le birlikte gökyüzünde "Yaz Üçgeni" adı verilen bir şekil oluşturur (NKFU, 2022).
- *Kuğu Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları tepeye yakın bir konumda görülür. Yunan mitolojisindeki Leda adlı güzel kızı kandırmak için kuğu kılığına giren tanrıların kralı Zeus'u simgeler. En parlak yıldızı Deneb'dir. Lir ve Kartal takımyıldızlarının parlak yıldızları Vega ve Altair'le birlikte gökyüzünde "Yaz Üçgeni" adı verilen bir şekil oluşturur.
- *Kuzey Tacı Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları tepeye yakın konumda yer alır. Yunan mitolojisindeki Girit Kralı Minos'un kızı Prenses Ariadne'ye armağan edilen mücevherlerle süslenmiş tacı simgeler (NKFU, 2022).
- *Lir Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları tepeye yakın bir konumda görülür. Yunan mitolojisindeki müzisyen Orpheus'un çaldığı lir adı verilen bir çalgıyı simgeler. En parlak yıldızı Vega'dır. Kuğu ve Kartal takımyıldızlarının parlak yıldızları Deneb ve Altair'le birlikte gökyüzünde "Yaz Üçgeni" adı verilen bir şekil oluşturur (NKFU, 2022).
- *Oğlak Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamlan güneydoğu ufku üzerinde Yay Takımyıldızımın solunda görülür. Yunan mitolojisinde bahsi geçen, kırların ve çobanların tanrısı keçi başlı, insan yüzlü Pan'ı simgeler (NKFU, 2022).
- *Perseus Takımyıldızı:* Yaz aylarında geceyarısına doğru kuzeydoğu ufku üzerinde görülür. Yunan mitolojisindeki Etiyopya Krallı-

ğı'nın kralı Cepheus ve kraliçesi Cassiopea'nın kızı Prenses Andromeda'yı kurtaran kahramanı simgeler (NKFU, 2022).

- *Yay Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları güney ufku üzerinde, Akrep Takımyıldızının solunda görülür. Yunan mitolojisindeki yarı at yarı insan varlıkların kralı ve iyi bir okçu olan Chiron adlı kahramanı simgeler. Samanyolu Gökadası'nın merkezi bu takımyıldız doğrultusundadır (NKFU, 2022).
- *Yılancı Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamlan güney yönünde, Akrep Takımyıldızı'nın üzerinde görülür. Yunan mitolojisindeki elinde yılan taşıyan sağlık tanrısı Asclepius'u simgeler (NKFU, 2022).
- *Aslan Takımyıldızı:* Aslan Takımyıldızı, Babillilerden bu yana bu isimle adlandırılmıştır. En önemli yıldızı "Aslan Kalbi" de denilen Regulustur (Özel & Saygaç, 2018, s. 88-90).
- *Başak Takımyıldızı:* Eski dilde 'Sünbüle', (Genç Kız) ya da 'Bakire' olarak da bilinen Başak Takımyıldızı, güneşin yıl boyunca takip ettiği burçlardan biridir. Efsaneye göre babası İkarus'un ölümüne dayanamayan Erigone'nin ellerinde başak demetleri ile kendi canına kıyması üzerine Zeus tarafından göklere yükseltilmesinden adını almıştır. En önemli yıldızı Spika'dır (Özel & Saygaç, 2018, s. 82-84).
- *Yunus Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları doğu ufku üzerinde görülür. Yunan mitolojisindeki deniz tanrısı Poseidon'un habercilerinden birini simgeler (NKFU, 2022) .

m. Sonbahar-Kış Takımyıldızları

- *Kanatlı At Takımyıldızı:* Yaz aylarında akşamları doğu ufku üzerinde görülür. Yunan mitolojisindeki Korint kentinin kralı Glaukos'un oğlu Prens Bellerophon'un uçan atını simgeler. Parlak yıldızları, Andromeda Takımyıldızı'nın bir yıldızıyla birlikte gökyüzünde "Büyük Kare" adı verilen bir şekil oluşturur (NKFU, 2022).
- *Avcı (Orion) Takımyıldızı:* Avcı kış ayları boyunca Türkiye'den rahatlıkla gözlemlenebilir. Avcıyı gözlemlemek isteyenler güney ufkuna bakmalıdır. Avcının yeri bulunulan aya göre güneybatı ile güneydoğu arasında değişir. Bünyesinde gökyüzünün en parlak yıldızlarından Rigel (7. en parlak yıldız) ve Betelgeuse (10. en parlak yıldız)' ün bulunması ve etrafındaki takımyıldızların solukluğu Avcının kolaylıkla gözlemlenebilmesini sağlar. Takımyıldız içerisinde Büyük Orion Nebulası ve Atbaşı nebulası gibi nebulala-

rı içeren büyük bir bulutsu alanı mevcuttur. (Ankara Üniversitesi, s. 15)

- *Boğa Takımyıldızı:* Yüzümüz tam doğuya bakıyorken yaklaşık 30 derece sağa ve Capella'nın biraz aşağısına baktığınızda, hafif turunculu renkli parlayan Boğa takımyıldızının alfa yıldızı olan Aldeberan'ı görülür. Boğa da tanınmış en eski burçlardan biridir. Grek mitolojisinde baş tanrı Zeus güzel Europa'yı kaçırmadan evvel kendini altın boynuzlu bir boğaya dönüştürür. Takımyıldız adını buradan alır (Özel & Saygaç, 2018, s. 313).
- *Arabacı Takımyıldızı:* Kahraman (Perseus) Takımyıldızının aşağısında doğu ufku ile başucu arasındaki yolun yarısında 0. Kadirden çok parlak bir yıldız olan Capella yer alır. Bu arabacı takımyıldızının da en önemli yıldızıdır. Grek mitolojisinde Arabacı, arabanın bulucusu sayılan Hefaistos yada da aksak oğlu Erektet olarak anlatılır (Özel & Saygaç, 2018, s. 309-311).
- *İkizler Takımyıldızı:* Birbirine 5 derece yakında gözlemlenen Castor ve Pollux adlı iki yıldız, en önemli yıldızlarıdır. Takımyıldızın ismi, öz olmadıkları halde, birbirine eşsiz bir kardeş sevgisi gösteren Castor ve Pollux, Zeus tarafından göklere alınmasından gelir (Özel & Saygaç, 2018, s. 380).
- *Büyük Köpek Takımyıldızı:* Avcı'nın (Orion) kemerini oluşturan üç yıldızdan (Mintaka, Alnilam, Alnitak) geçen çizgiyi sola (güneydoğuya) doğru uzatıldığında gökyüzünün en parlak yıldızı, Sirius'a (Akyıldız) ulaşılır. Sirius'un parlaklığı -1.5 dir. Sirius (Akyıldız) bize en yakın yıldızlardan biridir, uzaklığı sadece 8.5 ışıkyılı olup en yakın yıldızların altıncısıdır (Ankara Üniversitesi, s. 17).

İzmir ve çevresinden, takımyıldız ve yıldız gözlemlemek istendiğinde şehir merkezinden 50-100 km uzağa gidilmesi gözlem kalitesini artıracaktır. Gözlem yapmak istenilen takımyıldızların gözlem tarihinde uygun pozisyonda olup olmadığı yıldız atlaslarından yahut uygulamalardan öğrenilmelidir. Bu anlamda, ne kadar karanlık gökyüzü olan bir alana gidilirse o kadar çok takımyıldız gözlenebilir. Yine de Işık kirliliği Bortle 6 olan yerlerde bile kadir olarak düşük (Kadir değeri küçüldükçe parlaklığın arttığını unutulmamalıdır) yıldızlar, yazın Vega, Arcturus, Deneb gibi yaklaşık 10-20 adet, görünür parlaklığı (Kadir) 2 ve altındaki yıldızlar gözlemlenebilir.

Gezegenler: Gezegen gözlemi de çıplak gözle yapılabileceği gibi, dürbün ve teleskop ile çok daha zevkli hale gelebilir. Çünkü dürbün ve teleskop sizlere gezegenlerin (en azından Mars, Venüs, Jüpiter ve Satürn

için) şekillerini ve renklerini de gözler önüne serecektir. Gezegenler, ekipmanın gücüne göre farklı kalitelerde izlenebilir (Resim 4-5).

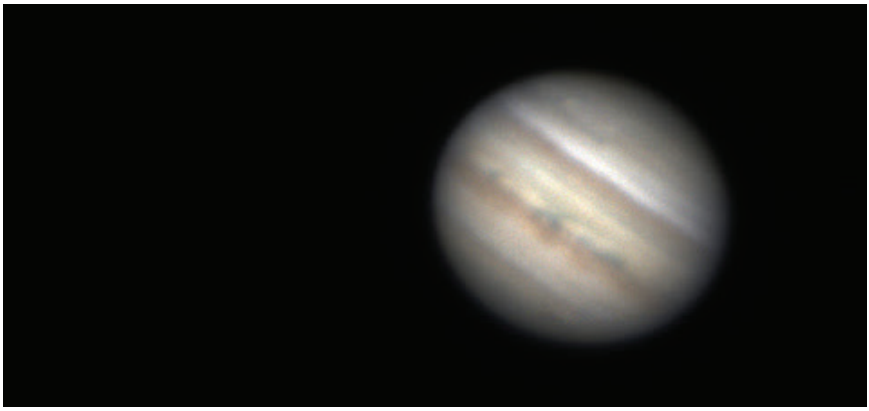

Resim 4: *Jüpiter Gezegeni, 10" R.C. Teleskop ile çekilmiştir (Fotoğraf: Özgür CENGİZ – 2018)*

Gezegenleri çıplak gözle yıldızlardan ayırmak eğitimli gözler için kolay, amatörler için zor olabilir. Temel ayırım parlaklık, titreme ve rota'dır. Gezegenler, yıldızlar gibi sabit bir rota izlemezler. Hareketleri aylık hatta günlük değişiklik gösterir. Yıldızların, kutup yıldızı etrafında döndüğü gözlemlenirken, gezegenler onlardan bağımsız hareketleri ile yıldızların aralarında geziyormuş görünürler. Bu hareket farklılığı gezegenlerin yıldızlardan ayrılmasına olanak sağlar.

Resim 5: *Satürn Gezegeni, 10" R.C. Teleskop ile çekilmiştir (Fotoğraf: Özgür CENGİZ – 2018)*

Gezegenlerin parlaklıkları hemen hemen tüm yıldızlardan daha kuvvetlidir. Sadece güneşe en yakını Merkür ve en uzaktakiler diğer yıldızlardan ayırt edilemeyebilir. Diğerleri ise bariz şekilde en parlak yıldızdan

en az 1 kadir daha parlak görüneceklerdir. Eğer dürbün ve teleskop ile gezegen gözlemi yapılırsa, Venüs'ün ay gibi görünen evrelerine bile şahit olunabilir.

Diğer bir tanımlama kriteri de ışığın titremesi olacaktır. Gökyüzüne stabil ve rüzgarsız bir havada bakılsa bile, yıldızların ışıklarının kıpraştığı ve parlaklıklarının azalıp çoğaldıkları görülür. Bu, yıldızların çok uzakta olmasından doğan fiziksel bir fenomendir. Yıldızlar dünyadan trilyonlarca km uzakta olduklarından, onlardan bize gelen ışık tek bir noktasal kaynak gibi davranır ve dünya atmosferinin değişik katmanlarında geçerken kırınıma uğrar. Bu katmanlar, hareketli ve farklı yoğunluklarda olduğundan, yıldızın ışığı yanıp sönüyor gibi görünür.

Öte yandan gezegenlerden gelen ışık için aynı şey söylenemez. Gezegenler yıldızlardan kat be kat daha yakındırlar ve noktasal ışık kaynağı değil, bir ışık demeti kaynağı olarak izlenirler. Sonuçta aslında bu ışık kendi yaydıkları ışık bile değildir, sadece Güneş'in ışığını yansıtmaktadırlar. Bu sebeple, fotonlar daha güçlü ve çok sayıdadır. Bu demet atmosferden girdiğinde yine aynı tabakalarda kırınıma uğrasa da demet olmanın verdiği avantajla daha az salınım yaparlar. Böylece gezegenlerin ışıkları gözlemci için nerdeyse sabit bir şekilde izlenir.

İzmir'de Bortle 6 seviyesindeki karanlıktaki lokasyonlarda gezegen gözlemi de yapılabilir (Merkür, Venüs, Jüpiter, Satürn için geçerli) ki bu gezegenlerin hepsinin görünür parlaklıkları, 0 ila -5 arasında değişmektedir. Örnek vermek gerekirse Venüs'ün görünür parlaklığı -4.89 dur ki bu da oldukça parlaktır. İnternetteki bültenlerden hangi gece hangi gezegenin ne konumda olduğunu, doğuş batış saatleri öğrenilebilir. Çıplak gözle seyir imkanı sunan gezegenler 4 tanedir: Mars, Venüs, Jüpiter ve Satürn. Diğerleri ekipmanla dahi bir yıldız gibi görecektir.

Ay: Gezegenimizin tek uydusu ay, karanlık gecelerimizi yılın çoğu zamanında aydınlatır. Dünyamızın etrafında daireye yakın bir yörüngede seyreden Ay, ortalama 380.000 km uzaklıkta, incelenebilecek en yakın doğal gök cismidir.

Ay gözlemi yapmak, çıplak gözle bile çok kolaydır. Ancak gözlemler ayın hemen hemen hep aynı tarafını izlemekten öteye gidemez. Kendi etrafında ve dünya etrafında dönüş süreleri yaklaşık aynı olduğundan, dünyadan hep aynı tarafı gözlenmektedir. Bunun sebebi yörünge kilididir.

Resim 6: *6" Maksutov tipi teleskop ile çekilmiştir (Fotoğraf: Özgür CENGİZ – 2012)*

Ay üzerindeki büyük kraterler, koyu ve açık renkli alanlar, bulutsuz ve görüş kalitesi yüksek alanlarda rahatlıkla gözlemlenebilir. Dürbün ile, daha küçük kraterler ve ışınsal izler de izlenmesi mümkündür. Teleskop ile gözlemlerde ise ay tüm detayları ile karşınızda olacaktır. Dürbün veya Teleskop ile, büyütme gücü olarak 10x üzerinde büyütme ile ay üzerindeki denizler, 100x büyütme ile tüm ayrıntılar izlenebilir (Clark, 2015, s. 97).

Ay parlaklığı ile gökyüzündeki en göz alıcı cisim olduğundan, teleskopla bakıldığında, gözleri kamaştıracak kadar rahatsız edici bir parlaklığa şahit olunur. Bu sebeple, aşırı parlaklığı filtre edecek ay filtreleri (bir çeşit natural density filtresi) kullanılması uygun olacaktır.

Ay gözlemi yapılacak geceleri takip etmek, ay takvimi sayesinde çok kolaydır. İnternetten, uygulamalardan veya eski sitil imsakiyeli takvimlerden öğrenilebilir. Aynı şekilde ay doğuş ve batış saatleri de önceden öğrenilerek gözlem planı yapılabilir. Son olarak bilinmesi gereken parametre ise ay'ın evreleri olacaktır.

Ayın temelde 4 ana ve 2 ara evresi mevcuttur. Ay, nasıl gözlemlenmek isteniyorsa, uygun olan evreden uygun tarih bulunarak gözlem planını yapılabilir (Resim 7).

Resim 7: *Ay evrelerini gösteren fotoğraf: En son figür Yeni Ay evresini, 3. sıranın sonu ve 4. sıranın başındaki figürler ise dolunay evrelerini göstermektedir (Vikipedi - Özgür Ansiklopedi, 2022).*

Yeni Ay: Ay'ın aydınlık olmayan tarafı Dünya'ya dönüktür. Ay, Dünya'dan açıkça görülemez. Fakat Güneş tutulması süresince görülebilir.

n. Hilal: Ay Güneş'in doğusunda kalmaktadır. Ay - Yer - Güneş arasındaki açı 90°den küçüktür. Hilal evresinin gözlem süresi kısadır. Çünkü Güneş battıktan sonra batı ufkuna yakın gözlenir.
o. İlk dördün: Ay'ın yeni ay evresinden bir hafta sonra yarım daire biçiminde (D) göründüğü evre; Güneş'e göre açısal uzaklığı 90° olduğu andaki görünüşüdür.
p. Şişkin ay: İlk dördün safhasından sonra Ay'ın uzanım açısının 90° ile 180° arasında olduğu zamanlar oluşan evre şişkin evre olarak bilinir.
q. Dolunay: Ay'ın tam bir daire olarak dolgun, parlak görüldüğü evredir.
r. Son dördün: Ay'ın Dünya'dan sol yarısının aydınlık gözüktüğü evredir

(Vikipedi - Özgür Ansiklopedi, 2022).

Bulutsuz gökyüzünün yıl içerisinde hayli fazla olduğu İzmir'den ay gözlemi yapmak da gözlmeciyi zahmete sokmayacaktır. Ay takviminden ayın gözlemek istenilen evresi bulduktan sonra, hava durumunun müsaitliği ile birlikte ışık kirliliği çok olan yerlerden bile, çıplak gözle veya ekipman ile gözlem yapılabilir. Bu nedenle ay gözlemleri için de özel bir coğrafi konum vermeye gerek yoktur.

Güneş: Yaşam kaynağımız, bize en yakın yıldız olan güneş'imiz, gündüz gökyüzü gözlemi yapmak isteyenler için tek yıldızdır. G spektral sınıfında ve hayatının ortasında olan anakol yıldızı olan yıldızımız, tek başına tüm güneş sistemine enerji verir (Özel & Saygaç, 2018).

DİKKAT! DÜRBÜN VEYA TELESKOP İLE DİREKT GÜNEŞE BAKMAK KALICI GÖZ HASARI VE GÖRME KAYBINA SEBEP OLUR. Bu nedenle teleskop ve dürbünlerde özel güneş filtreleri kullanılır. Güneş gözlemi için geliştirilmiş özel teleskoplar da mevcuttur. Bu cihazlarla şanslı bir günde güneş lekelerini, büyük enerjili plazma atımları olan geniş taç küre kütle atım olaylarını izleyebilmeniz mümkündür (Resim 8).

İzmir'de güneş gözlemi yapmak için herhangi özel bir gözlem alanına gereksinim yoktur. Şehir merkezinden bile rahatlıkla güneş gözlemi yapılabilir. Sadece yazın değil, havanın müsaade ettiği ölçüde açık gökyüzüननün yakalandığı her noktadan elbette Güneş gözlemi için uygun ekipmanlar ile gözlem yapılabilir. Ancak tekrar hatırlatalım: GÜNEŞE, TELESKOP DÜRBÜN HATTA ÇIPLAK GÖZLE KESİNLİKLE BAKMAYIN. ÖZELLİKLE TELESKOP VE DÜRBÜNLE BAKTIĞINIZDA

KALICI RETİNA HASARI OLUR! Bu iş için özel üretilen güneş teleskoplarının veya normal teleskoplara takılan güneş filtrelerinin kullanılması gerekir.

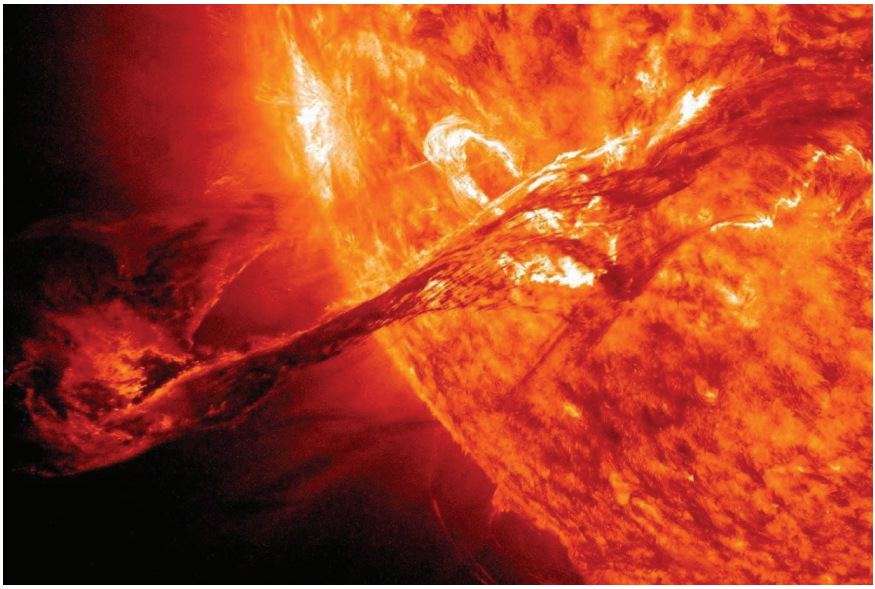

Resim 8: *Taç Küre Kütle Atımı (CME-Coronal Mass Ejection) (Yukarıdaki fotoğraftaki yüksek enerjili parçacıklardan oluşan plazma, dünyaya doğru yola çıkmak üzere) (Fotoğraf: Nasa –JPL Images)*

Güneş'in korona tabakasının sadece tam güneş tutulması süresince görülebileceği unutulmamalıdır.

Meteor Yağmuru: Açık geceleri gökyüzünde bazen bir yıldız kaydığı görülür. Bu aslında dünya atmosferine giren irili ufaklı meteorların yanması ile meydana gelen meteorolojik bir olaydır.

Ancak, yılın belli zamanlarında saat başına görünen kayan yıldız sayısı artış gösterir. İşte bu gök olaylarına meteor yağmuru adı verilir. Genel bilimsel kanı, dünyanın yörüngesi üzerinde, bazı eski ve/veya yeni kuyrukluyıldızların dünyanın veya güneşin çekimine kapılarak dolaşan ve yılın aynı zamanında, dünya yakınından her geçtiğinde dünya atmosferine düşerek muhteşem bir seyir imkanı veren kalıntılarından oluştuğudur (Tablo 3).

Tablo 3: *2022 yılı meteor yağmurlarının maksimuma ulaştığı tarihler, Saatte görülebilecek meteor sayısı ve Meteor yağmuruna kaynak olan gök cismi (Bilim ve Teknik - Tübitak Ulusal Gözlemevi-2022 Gök olayları yıllığı)*

Meteor Yağmurları	Tarih	Sayı/saat	Kaynak Kütlesi
Quadrantid (Dörtlük)	2-3 Ocak	80	Asteroid 2003 EH1 olduğu bilinen gök taşı
Lyrid (Çalgı)	21-22 Nisan	20	C/1861 G1 Thatcher Kuyruklu Yıldızı
Eta Aquarid (Eta Kova)	4-5 Mayıs	20	Halley Kuyruklu Yıldızı
Delta Aquarid (Delta Kova)	29-30 Temmuz	15	96P Machholz Kuyruklu Yıldızı
Perseid (Kahraman-Perse)	11-12 Ağustos	100	109P/Swift-Tuttle Kuyruklu Yıldızı
Orionid (Avcı)	20-21 Ekim	20	Halley Kuyruklu Yıldızı
Leonid (Aslan)	17-18 Kasım	15	55P/Tempel-Tuttle. Meteorların
Geminid (İkizler)	13-14 Aralık	120	3200 Phaethon isimli asteroit

Genel düşünülenin aksine, meteor yağmuru gözlemi en iyi çıplak gözle yapılır. Çok hızlı olan hareketleri herhangi bir dürbün veya teleskopla yakalamak çok zordur.

İzmir'den meteor yağmurlarını görmek için rota biraz daha uzağa çevirmeli, doğu yönünde 150 km kadar gidilmelidir. Bortle 3-4 sınıfı alanlarda meteor yağmurları tüm gece boyunca açık ve net şekilde çıplak gözle gözlemlenebilir.

Kuyruklu Yıldızlar: Kuyruklu yıldızlar, aslında birer yıldız değillerdir. Hemen hemen çoğu Güneş sistemi oluşumunda arta kalan ve Oort bulutu ile Kuiper kuşağından güneş sisteminin içine doğru fırlayan buz kaplı cisimlerdir. Güneş sisteminin iç kısmına doğru gelerek güneşe yaklaştıklarında içlerindeki buz ve mineraller buharlaşmaya başlar. Cismin aşırı hızı ile birlikte tüten bir baca gibi buharlaşan maddeler kuyruk gibi görülen izi bırakırlar.

Bu gök cisimleri güneş sistemimizin en dış kısımlarından geldiği için, yörünge periyotları da o kadar uzun olur. Kısalarından biri olan Halley Kuyruklu yıldızı bile güneş etrafında bir turunu 76 yılda tamamlar.

Resim 9: *Giacobiani-Zinner Kuyruklu yıldızı (Fotoğraf: Özgür CENGİZ – 2018)*

Meteor gözlemleri de çıplak gözle yapılabilecek gözlemlerdendir. Elbette bu, kuyruklu yıldızın yörüngesinin dünyaya ne kadar geçtiğine bağlıdır. Meteor gözlemi planlarken meteorun dünyaya en yakın konumunun tarihinin, konumunun ve meteorun parlaklığının bilinmesi yeterli olacaktır. Sabitlenmiş bir dürbün ile daha iyi sonuç alınacağı açıktır. En iyi sonuç ise bir teleskop ile alınabilir. (Resim 9)

Özetle, İzmir şehir merkezinden 50-100 km uzaklıkta, Bortle 4 ve daha karanlık, nispeten rakımı yüksek alanlardan yakın geçen kuyruklu yıldızları izlemek mümkündür.

Derin Uzay Objeleri: Gözlem açısından en zor objeler derin uzay objeleridir. Derin Uzay Objeleri, isminden de anlaşılabileceği gibi, güneş sisteminin dışında, çok daha uzaktaki uzay objeleridir. Bu objeler, yıldız kümeleri, gök adalar(galaksiler), toz ve gaz bulutları (nebulalar)dan meydana gelmektedir.

Derin uzay objelerinin neredeyse hepsi, gözlem için teleskop veya güçlü dürbünlere ihtiyaç duysalar da, gerçekten çok iyi gözlem koşullarında (Bortle class 2-3, SQM 22 ve üstü) çıplak gözle görülebilenleri de vardır.

Çok net olmasa da Andromeda Galaksisi (Bize en yakın galaksi yaklaşık 2,54 milyon ışık yılı uzaklıktadır) bir bulut şeklinde izlenebilir. Aslında gökyüzünde yaklaşık 6 dolunay büyüklüğünde yer kaplayacak ka-

dar büyüktür.(Andromeda açısal uzunluğu 3,5 derecedir. Dolunay'ın ise 0,6 derecedir) (Atlas of messier objects, R.Stoyan, Cambridge, S.144) . Bunun yanısıra M33 Triangulum galaksisi de hafif hissedilecek şekilde gözlemlenebilir. M81 (Resim 10), M82 gibi diğer galaksiler ise teleskop olmadan görünmeyecektir.

Resim 10: *M81 - Bode's Galaksisi'nin ancak teleskop ve 3 saatlik fotoğraflama ile alınan görüntüsü (Fotoğraf: Özgür CENGİZ – 2018)*

Nebulalar ise çok daha sönük olduklarından, bize en yakın birkaç gezegensel bulutsu (planetary nebula) teleskop yardımı ile gözlemlenebilir. Bunlardan en meşhurları, Büyük Orion Nebulası (emisyon nebulası), Dumbbell Nebulası (Planetary nebula) (Resim 11) ve Ring nebulası (Planetary Nebula), Kartal Nebulası (Resim 12) 'dır.

Resim 11: *M27 - Dumbbell Nebulası, bir yıldız ölümü sonrasındaki süpernova kalıntısından ibarettir. (Fotoğraf: Özgür CENGİZ – 2017)*

Derin uzay gözlemlerinde bilgisayarlı yer bulabilen montürlere takılı teleskoplar kullanmak gerekir. Çünkü hedefler genelde çok uzakta olduklarından çok küçüktür ve elektronik takip mekanizması olmayan bir teleskopta, dünyanın dönüşü yüzünden, hedef görüş açınızdan hemen kaçacaktır. Bu sebeple hassas ayar yapmayı bilmek ve ekipmanı iyi kullanmak gerekir.

Resim 12: *M16- Kartal Bulutsusu içerisindeki "Pillars of Creation" (Yaradılış Sütunları) (Fotoğraf: Özgür CENGİZ – 2019)*

Derin uzay objeleri bu şekilde bile çok sönük görüneceğinden, ışığı biriktirmek en akıllıca olan olacaktır. Bunun içi fotoğraflamak daha mantıklıdır. Uzun pozlamalar ile birçok fotoğrafı çekilen obje, fotoğraflar istiflendikten ve işlemlerden geçirildikten sonra mükemmel şekilde görünür olacaktır (Cengiz, Sana, Aydın, & Ergün, 2018, s. 41).

İzmir'den derin uzay objelerini gözlemlemek ve hatta fotoğraflamak için, Bortle ölçeği ile 3 ve 3'ten aşağı derecelerde, çok karanlık, Gökyüzü kalitesinin 21.50 civarında ve üzeri olduğu gözlem yerlerinin seçilmesi gerekir. Bu objelerden neredeyse hepsini, teleskop olmadan görmek mümkün değildir. Görünse bile, yukarıdaki fotoğraflardaki gibi görünmeyecektir. Bu fotoğraflar, çok sayıda uzun pozlanmış fotoğrafın üst üste konularak istiflenmesi ve özel programlarla işlenmesi sonucu oluşmaktadır. Gözün ışığı biriktirme gibi bir özelliği olmadığından ve gördüklerimiz "anlık" olduğundan, derin uzay objelerini, fotoğraflarda görüldüğü gibi görmek mümkün değildir. Örneğin Andromeda Galaksisi bir bulut gibi, Dumbell nebulası, renkli konturları belirsiz renkli bir şekilde izlenebilir.

Tutulumlar: Bir uzay cisminin diğerinin önüne geçtiği durumlarda, arkadaki obje dramatik olarak ışığını azaltır ve kaybolur. Ardından yeniden doğar. Buna tutulum denir. Dünyadaki bakış açımızla en rahat izleyebildiğimiz tutulumlar güneş sistemimiz içindeki ay ve güneş tutulmalarıdır.

Ay tutulmasında, güneş ve ay arasına dünya girerken; güneş tutulmasında güneş ve dünya arasına ay girer. Bu üç gök cisminin büyüklüklerinin ve uzaklıklarının oranları öyle mükemmeldir ki, ay tutulmasında dünya ayın, güneş tutulmasında ise ay güneşin yüzeyini tam örter. Tam tutulma denilen bu süreçler, dünyanın her noktasından değil sadece tam gölge konisinin düştüğü az sayıda yerden izlenebilir. Yarım tutulma ise daha geniş alanları etkiler. *"Güneş tutulması sırasında Ay'ın gölgesi Dünya yüzeyinde her zaman 270 km'den biraz daha az geniş olarak düşer. Gölge en az 34 km/dak hareket eder; bu nedenle toplam tutulmanın maksimum süresi 7 ½ dakikadır. Tam tutulma yolunun her iki tarafında da kısmi bir tutulma görülebiliyor."* (Kartunnen, Kröger, Oja, Potanen, & Donner, 2017, s. 157).

Tutulmalar, çıplak göz ve ekipmanlar ile izlenebilir. Tutulmaları fotoğraflamak çok caziptir. Çünkü tutulmalar az sayıdaki olağanüstü doğa olaylarındandır. Bu sebeple tutulmayı gözlemleyebilmek için en önemli unsurlar coğrafi konum ve hava durumu olacaktır.

Uydu ve ISS Gözlemi: Uzay gözlemi için en zor hedeflerdir. Diğer gökyüzü hedeflerine nazaran çok daha hızlı ve farklı yönlerdedirler. Özellikle iridyum uyduları denilen haberleşme uyduları, alçak yörüngelerde seyrettiklerinden, açık bir gecede bir doğrultu boyunca, yıldızlara göre

çok daha hızlı bir şekilde ufkun bir ucundan diğerine hareket ederken, güneşin panellerinde yaptığı yansıma sonucu belli bir süre, parlak bir yıldız gibi gözlenirler. Daha sonra kaybolurlar. Dünyanın yaklaşık 500 km üzerinde yörüngede hareket eden Uluslararası Uzay İstasyonu da bu şekilde izlenebilir.

Yapay uydu ve ISS (International Space Station – Uluslararası Uzay İstasyonu) gözlemleri Bortle 5 ve daha karanlık gökyüzüne sahip lokasyonlardan yapılabilecektir.

Uydu gözlemi yapmak için, uyduların gözlem yerinin üzerinden geçip geçmeyeceğini, geçecekse ne zaman geçeceğinin bilinmesi gerekir. Bu tür veriler internette, Nasa'nın internet sitesinden edinilebileceği gibi, özel telefon yazılımları da yardımcı olabilmektedir.

Eğer uydu gözlemi bir ekipmanla yapmak istenirse, ekipmanın uyduyu bulacak, bulduktan sonra hareketi boyunca takip edebilecek hassasiyete sahip olması gerekir. Bu tür ekipmanlar en pahalı ekipmanlardır.

İZMİR İÇİN GÖZLEM YERİ VE TAVSİYELERİ ve ÖZELLİKLERİ

Tüm anlattıklarımız ışığında, İzmir ve çevresinde Gökyüzü ve uzay gözlemi yapılabilecek yerler ve özellikleri Tablo.4 de gösterilmiştir. Gözlemlemek istediğiniz hedefe göre size gereken en az karanlılık düzeyi ile seçim yapılabilir.

Tablo 4: *İzmir İli sınırları içerisinde Gözlem yapılabilecek yerler, Rakım, Mesafe, Bortle ve SQM verileri (kaynak: Google Maps, www.lightpollutionmap.info , 2021 verileri)*

Lokasyon	**Ortalama Rakım**	**Şehir Merkezine Uzaklık**	**Bortle Class**	**SQM**
Küçükbahçe – Pirenli dağı mevkii	~353 m	93,6 km	3	21.75
İneşir Mevkii	¨370 m	145 km	3	21.75
Örtülü-Karadere köyleri mevkii	~945 m	94,1 km	4	21.63 mag./ arc sec^2
Bekirler mevkii	~792 m	89,2 km	4	21.52 mag./ arc sec^2
Kösedere – Bozdağ Mevkii	~1100 m	117 km	4	21.65
Uzunkuyu Köyü Mevkii	~ 465 m	64 km	4	21.68

Seferihisar doğusu Kuyucak mevkii	~396 m	39,3 km	4	20.97
Kızıl Keçili mevkii Çatma Dağı	~1308 m	87,5 km	4	21.48
Ovacık Tabiat Parkı Sarıyurt Yaylası	~656 m	78 km	4	21.42
Kemalpaşa (Nif) Dağı	¨1440 m	31,2 km	4	20.64
Bozalan	¨412 m	59,9 km	4	20.98
Yamanlar Dağı Tabiat Parkı	~738 m	30 km	5	20.03
Karagöl Orman Kampı	~869 m	41 km	5	20.29
Buca Belenli ve Kaynaklar Köyleri mevkii	¨457 m	24,5 km	5	20.09
Çiçekli Tabiat Parkı	¨419 m	18,1 km	5	19.92

Ekipman yoksa ve astronomi konusunda daha çok bilgi sahibi olmak isteniyor, profesyonel bir teleskoptan ilk kez bakılmak isteniyorsa, İzmir / Pınarbaşı'nda kurulu Ege Üniversitesi Rasathanesi ile iletişime geçilebilir. Geçtiğimiz yıllarda her yıl 5 er günlük 5 dönemlik yaz okulu düzenleyen rasathane, şimdilerde randevu sistemi ile özel gruplar olarak ziyaretçi kabul etmektedir. (Ege Üniversitesi, 2022)

Bunun yanı sıra Haziran 2000 tarihinde İzmir'de kurulan ESBAŞ uzaykampı girişimi, dünyanın ikinci, Türkiye'nin tek uzay kampıdır. Bu kampta yıllar süren uzay uçuşu hazırlıklarının küçük bir örneği 1-6 gün süren programlarda eğitim olarak verilmekte, simülatörler ile gerçek uzay deneyimi tadılabilmektedir (Esbaş Uzay Kampı Türkiye, 2022).

KAYNAKÇA

(2022, Nisan 25). Light Pollution Map: https://www.lightpollutionmap.info/ adresinden alındı

Ankara Üniversitesi. (tarih yok). *Çıplak Gözle Gökyüzü.* Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/2438/mod_resource/content/1/Hafta03_Koordinat_Sistemleri_Takimyildizlar.pdf adresinden alındı

Carter, J. (2015). *A Stargazing Program for Begginers.* Springer International Publishing.

Cedar Lake Ventures, Inc. (tarih yok). *İzmir Bölgesinde Yıl Boyu İklim ve Hava Durumu*. Weather Spark: https://tr.weatherspark.com adresinden alındı

Cengiz, Ö. (2013, Şubat). Kaldırın Kafanızı - Parlayan Gecemiz. *Solfasol - Ankara'nın Gayrıresmi Gazetesi*, s. 20.

Cengiz, Ö., Sana, M., Aydın, M., & Ergün, M. (2018). Yıldızları Görüntülemek - Astrofotortafçılık. *Foto Atlas - Foto Okul*, 41.

Clark, J. (2015). *Viewing and Imaging Solar System.* Bristol: Springer International Publishing.

De Miguel, A. S., Aubé, M., Zamorano, J., Kocifaj, M., Roby, J., & Tapia, C. (2017). Sky quality meter measurements in a colour-changing world. *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society, 467*(3), 2966-2979.

Demircioğlu, N., & Yılmaz, H. (2005). Işık Kirliliği, Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*(36), 117-123.

Ege Üniversitesi. (2022). *Ege Üniversitesi Gözlemevi Uygulama ve Araştırma Merkezi*. Ege Üniversitesi Gözlemevi Uygulama ve Araştırma Merkezi: https://gozlemevi.ege.edu.tr/tr-4449/gozlemevi_ziyaretleri.html adresinden alındı

Esbaş Uzay Kampı Türkiye. (2022). *Space Camp Turkey*. Space Camp Turkey: https://www.spacecampturkey.com adresinden alındı

Isobe, S., & Aslan, Z. (2001). *Türkiye'den Uzaya Kaçan Şehir Işıkları.* https://tug.tubitak.gov.tr/: https://tug.tubitak.gov.tr/sites/images/tug/uzayakacansehirisiklari.html adresinden alındı

Isobe, S., & Hamamura, S. (2000). Light pollution and its energy loss. *Astrophysics and Space Science*(273), 289-294.

Kartunnen, H., Kröger, P., Oja, H., Potanen, M., & Donner, K. J. (2017). *Fundamental Astronomy* (6 b.). London-New York: Springer International Publishing.

NKFU. (2022, Şubat 16). *Yaz Takım Yıldızları Nelerdir? Yaz Takım Yıldızlarının Özellikleri.* NKFUCOM: https://www.nkfu.com/yaz-takim-yildizlari-nelerdir-yaz-takim-yildizlarinin-ozellikleri/ adresinden alındı

Özel, M., & Saygaç, A. T. (2018). *Gökyüzünü Tanıyalım* (16 b.). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Rensselaer Polytechnic Institute. (2003, March). Light Pollution. *Lightning Answers*(7). https://www.lrc.rpi.edu/programs/nlpip/lightinganswers/lightpollution/lightPollution.asp adresinden alındı

Schilling, G. (2014). *Derin Uzay.* Tübitak.

Şengün, M. T., & Kıranşan, K. (2012). ÇÖL TOZLARININ TÜRKİYE'DE DOĞAL VE BEŞERİ ORTAM. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(2), 1-15.

Tübitak. (tarih yok). *Tübitak Ulusal Gözlemevi*. 2022: https://tug.tubitak.gov.tr/sites/images/tug/goy_2022.pdf adresinden alındı

VIIRS Country Statistics. (tarih yok). Light Pollution Map: https://www.lightpollutionmap.info/LP_Stats/country.html?country=Turkey&type= adresinden alındı

Vikipedi - Özgür Ansiklopedi. (2022). *Ay'ın Evreleri*. Vikipedi - Özgür Ansiklopedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ay%27%C4%B1n_evreleri adresinden alındı.

Bölüm 11

KIRSAL KIYI ALANLARINDA SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM VE REKREASYON POTANSİYELİ

Kübra TEKDAMAR[1]
Canan CENGİZ[2]

1 Kübra TEKDAMAR, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı. kubraaozturk94@gmail.com ORCID: 0000-0002-2952-6298
2 Prof. Dr. Canan CENGİZ, Bartın Üniversitesi, Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, canancengiz@bartin.edu.tr ORCID: 0000-0003-1492-1081

Prof. Dr. Canan CENGİZ'in danışmanlığında gerçekleştirilen "Kırsal Peyzajların Sürdürülebilir Turizm ve Rekreasyon Potansiyeli Yönünden Değerlendirilmesi: Bartın-Kızılkum Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bartın Üni. Fen Bil. Enst. Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

1. GİRİŞ

Tarihin her döneminde odak noktasını oluşturan kıyılar, yerleşme ve kullanım amaçları yönünden sosyal bir önem kazanmıştır. Geçmişten günümüze kıyısal alanlarda hızlı bir artış gösteren nüfus yoğunluğu ile birlikte insanlar bu alanları fiziksel ihtiyaçları dışında, rekreasyonel ve turistik ihtiyaçlarının da karşılanması amacıyla kullanmaya başlamıştır. Bir yandan rekreasyona olan ihtiyacın artması, diğer yandan yoğun yerleşim alanlarında rekreasyon imkanlarının giderek azalması nedeniyle kıyısal alanlara talep giderek artmıştır (Yılmaz, 2006). Kıyı alanlarının turizm ve rekreasyon amaçlı kullanımı tüm dünyada popüler olup sosyal, ekonomik ve sağlık açısından çeşitli yararlar sağlamaktadır (Bekci vd., 2011; Cengiz vd., 2012; Cengiz vd., 2018; Cengiz vd., 2022). Kırsal kıyı alanlarının turizm potansiyellerine yönelik planlanan çalışmalar; sosyal planda, kırsal nüfus açısından alternatifler yaratılması, ekolojik planda; kırsal çevreyi koruma bilincini yaratmayı, ekonomik planda; kırsal alanda yaşayanlar için yeni faaliyet alanları yaratmayı hedeflemektedir (Demirel, 1997).

Sürdürülebilir turizm planlaması, sürdürülebilir bir gelişme ile birlikte günümüzdeki ve gelecekteki toplumların yaşam kalitesini artırmayı hedeflemektedir. Günümüz ihtiyaçlarına yanıt verecek turizm taleplerine çözüm bulmak, aynı zamanda gelecek nesillerin ihtiyaçlarını tehlike altına sokmamak planlamanın amaçlarındandır (Erdem, 2007). Bu kapsamda önerilen yöntemler; planların zaman içinde çeşitliliği ve sürekliliğinin geliştirilebilmesi, toplum katılımının sağlaması, planlamaların teknolojik gelişime uyumlu olması, yaşam ortamında çeşitlilik ve süreklilik sağlanması olarak belirlenmiştir. Kırsal kıyı alanlarında sürdürülebilir turizm ve rekreasyon potansiyellerine göre yapılacak planlamalarda taşıma kapasitesinin belirlenmesi özel önem taşıyan aşamalardandır. Taşıma kapasitesi, çevre üzerinde olumsuz bir etki yaratmadan ve maksimum sayıdaki bireyin ortamdan aldıkları hizmet kalitesinde bir değişiklik (düşüş) olmadan bulundukları alandan yararlanmasıdır. Taşıma kapasitesi kavramı, "ekolojik taşıma kapasitesi", ekolojik taşıma kapasitesinin son aşaması kabul edilen "fiziksel taşıma kapasitesi", alandaki kaynakların kullanımı için yapılacak harcamaların limitini belirleyen "ekonomik taşıma kapasitesi" ve turistlerin davranışına göre yöre halkının tavrı ve hoşgörü seviyesinin sınırı olan "sosyal taşıma kapasitesini" içermektedir (Keleş, 2003). Kapasitesi sınırlı olan bir alanda kullanım yoğunluğunu düşürmek, sınırlamak veya düzenlemek için girişin ve hizmetlerin sınırlandırılması, çeşitli aktivitelere yönelik zonlama çalışmalarının yapılması, aktivitelerin programlandırılması ve alternatif alanların geliştirilmesi gibi alternatif uygulamalar önem taşımaktadır (Kalem, 2001).

Bu çalışmada, kıyı turizmi ile kırsal turizm arasındaki tamamlayıcılık, turizm geliştirme stratejisi olarak yerel kalkınmayı destekleyici ola-

naklar açısından değerlendirilmiştir. Kırsal turizm ve kıyı turizmi arasındaki ilişki turizm, rekreasyon ve sürdürülebilirlik kavramları çerçevesinde incelenmiş ekolojik, ekonomik ve sosyal yararlar temelinde ele alınmıştır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM

Sürdürülebilirlik bütüncül bir kavramdır. Çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik yönler arasında uygun bir denge bulmaya odaklanır (Hall, Gössling, & Scott, 2015; Neto, 2003; (UNEP) & UnWTO, 2005; Andersen vd., 2018). Brundtland Raporu'na göre Dünya Turizm Örgütü (DTÖ), sürdürülebilir turizmi gelecek için fırsatları korurken ve geliştirirken aynı zamanda yerel ve bölgesel ölçekte ihtiyaçları karşılayan bir turizm olarak tanımlamaktadır (Ramos ve Costa, 2017). Turizm uzun dönemler boyunca özellikle güneş ve kum odaklı, kıyı alanlarında gelişen bir faaliyet olarak gerçekleştirilmiştir (Aguılar-Becerra vd., 2017). Sürdürülebilir turizm gelişimi; kaynakların koruma-kullanma dengesi çerçevesinde kullanımı çerçevesinde yeni turizm ürünlerinin ve turizm yönetim biçimlerinin geliştirilmesini ve yaratılmasını sağlamaktadır (Costa vd., 2013b; Ramos ve Costa, 2017). Sürdürülebilir turizm gelişimi, ekolojik olarak sürdürülebilir, ekonomik olarak uygun, etik ve sosyal olarak eşitlikçidir. Sürdürülebilir turizm, özellikle çevreye duyarlı doğal ve kültürel alanlarda, birçok turizm destinasyonunu karakterize eden hassas çevresel dengeye saygı duymaktadır (Costa Cristiano vd., 2020). Turizm destinasyonlarının sürdürülebilir yönetimini destekleyecek şekilde faaliyetlerinde sürekli bir iyileştirme süreci başlatan destinasyonları teşvik eden ve ödüllendiren araçlara güvenmek önemlidir (Lozano-Oyola vd., 2019). Kıyı bölgesi her açıdan çok hassas bir bölgedir ve net bir planlama gerektirmektedir (Joseph ve Pakkeerappa, 2015).

Çevrenin, kültürün ve yerel geleneklerin korunması ve insanların katılımı, sürdürülebilir bir turizm için dikkate alınması gereken hususlardır (Pirlone ve Spadaro, 2018). Herhangi bir turizm modeli, yerel toplulukları içeren katılımcı bir model kullanılarak işbirliği yapılmalı ve yürütülmelidir (Joseph ve Pakkeerappa, 2015).

Turist sürdürülebilirlik gösterge sistemleri en çok kullanılan araçlardan biridir. Bunlar, sosyal, ekonomik ve çevresel alandaki farklı yönlerin durumunu analiz ederek destinasyonların gerçekliği hakkında geniş bir bilgi sağlamaktadır (Lozano-Oyola vd., 2019). Turizm her zaman bir ülkenin ekonomik, ekolojik, toplumsal ve kültürel yapısına değişiklikler getirme potansiyeli nedeniyle değerlendirilmekte ve sorgulanmaktadır (Joseph ve Pakkeerappa, 2015).

Turizm, destinasyonların hem çevresel hem de kültürel koşullarını koruyarak istikrarlı bir ekonomiye sahip olmasını sağlayan sürdürülebilir

planlama süreçleri gerektirmektedir (Núñez-Lara vd., 2015; Aguılar-Becerra vd., 2017). Turizm kavramı, diğer sektörlerde yaşananlardan farklı olarak, büyük ölçüde sağlıklı bir çevre ile bağlantılıdır (Honey ve Krantz, 2007) ve bu durum dikkate alınmadan turizm faaliyetlerinin yürütülmesini imkânsız hale getirmektedir (Fons vd., 2011). Turizm sürdürülebilirliği içinde, sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması için bölgenin tarihi ve kültürel mirasının korunması gerekmektedir. Bu bağlamda Sürdürülebilir Turizm Modeli (Hall, 1998; Fons vd., 2011) Şekil 1'de verilmiştir.

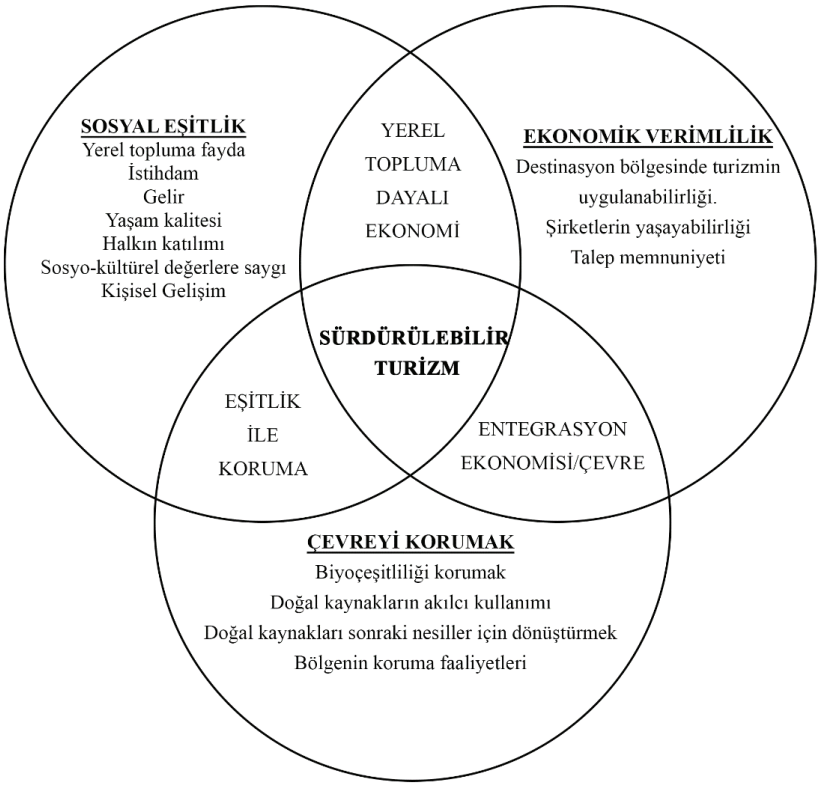

Şekil 1: *Sürdürülebilir Turizm Modeli (Hall, 1998; Fons vd., 2011).*

Turizm, modern turistin ihtiyaçlarını karşılayan yaratıcı turizm alternatifleri, yeni programlar, çeşitli ve yenilikçi teklifler sunarak yerlerin sürdürülebilir gelişimine kararlı bir şekilde katkıda bulunabilir (Ramos ve Costa, 2017). Sürdürülebilir turizm, doğanın yerel sakinleri tarafından korunabileceği, insanların doğa ve kırsal yaşam tarzının tadını çıkarabilecekleri ve dinlenebilecekleri otantik kırsal yaşam tarzını sunabilen tek turizm türüdür (Fons vd., 2011).

Çoklu büyüme potansiyeline sahip, hızla büyüyen bir hizmet sektörü olan turizm, genel olarak toplumun gelişmesinde ve sosyo-ekonomik gelişmenin hızlanmasında tüm dünyada çok önemli bir role sahiptir (Joseph ve Pakkeerappa, 2015).

Turizmin biyoçeşitliliğe yönelik en belirgin tehdidi, turizmin gelişmesinden kaynaklanan -bozulmadır (Honey ve Krantz, 2007). Turizmin orta ve uzun vadede olağanüstü zenginlik yaratma kapasitesine sahip bir sektör olmaya devam edebilmesi için, çevrenin taşıma kapasitesine ve ev sahibi vatandaşların yaşam kalitesine saygı duyulması gerektiğini unutmamak gerekmektedir (Lozano-Oyola vd., 2019).

Sürdürülebilirlik, kıyı ve doğa alanları için daha arzu edilen turizm gelecekleri yaratmak için turizm gelişiminin kapsamını belirleyen endüstri geliştiricileri ve politika yapıcılar tarafından bütüncül uzun vadeli bir kavram olarak ele alınmalıdır (Andersen vd., 2018).

Planlamanın farklı düzeylerinde yerel halkın daha fazla katılımı ön koşullardan biridir, aynı zamanda geliştiriciler, kıyı bölgelerindeki turizm gelişimi nedeniyle yerel halkın yararlanmasını ve sosyo-kültürel ve çevresel değerlerin bozulmamasını sağlamalıdır (Joseph ve Pakkeerappa, 2015).

3. KIRSAL TURİZM GELİŞİMİ

Kırsal turizm, yüksek kültürel içeriğe ve güçlü deneyime sahip küçük akışlı bir üründür. Ürünün çekirdeği *kültür* ve *insan*dır ve özü *kültürel deneyim* + *kırsal boş zaman* ***"yeşil tatil***" dir (Fan, 2020). Kırsal turizm, turizm çeşitleri arasında büyüyen bir trend haline gelmiştir. Kırsal turizm ile kültürel ve gastronomik ürünlerin ve farklılaşan mirasın yayılmasını teşvik ederek, alanların korunmasını ve bölge sakinleri için yaşam kalitesinin iyileştirilmesini sağlayabilir (Ramos ve Costa, 2017). Kırsal turizmin doğuşu ve başlangıcı, insanların daha yüksek kültürel ihtiyaçların peşinde koşmasının bir sonucudur (Fan, 2020). Kırsal turizm, çevrenin ayrılmaz bir parçası olarak, sürdürülebilir bir şekilde, yörenin kimliğini koruyarak, kırsal turizm gibi kaybolan faaliyetleri geri kazanarak büyümekte ve gelişmektedir (Fons vd., 2011). Kırsal kesimde turizm, kırsal turizm, yeşil turizm, toplum turizmi, ekoturizm, doğa turizmi ve diğer pek çok alanda çeşitlilik göstermektedir (Aguılar-Becerra vd., 2017).

Kentsel çevre ile karşılaştırıldığında, kırsal alanlar daha fazla kırsal çevre kaynaklarına sahiptir ve uzun süre kentlerde yaşayanlar için daha fazla çekiciliğe sahiptir (Fan, 2020). Bu alanlarda turizm, genellikle mevcut geleneksel, kültürel ve miras kaynaklarının korunması için bir garanti görevi görür ve turistlerin otantik ve benzersiz deneyimler yaşamak için bu yerleri ziyaret etmelerini sağlamaktadır (Ramos ve Costa, 2017). Mo-

dern kırsal turizmin gelişiminde, karakteristik kırsal kültürü derinlemesine araştırmak ve kırsal bölgelerin turizme olan ilgisini sürekli olarak artırmak gerekmektedir (Fan, 2020).

4. KIRSAL ALANLARDA KIYI TURİZMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞİM

Kıyı bölgeleri, insanlar da dahil olmak üzere karasal ve deniz yaşamı için gerekli olan benzersiz jeolojik, ekolojik ve biyolojik unsurları içeren dünya çapında değerli alanlardır (Tan vd., 2018). Turizm için çeşitli motivasyonlar arasında, kıyı bölgelerinde tatil keyfi ve eğlence birçok insanı cezbetmektedir (Aivaz vd., 2021). Peyzajı şekillendiren en önemli etkenlerin başında gelen insanlar, sürekli artan nüfus ile kıyı alanlarında değişimlere neden olmuştur (Erdem vd., 2019). Kıyı turizmi sistemlerinin yaşayabilirliği ve içinde oluştukları doğal çevre büyük ölçüde insan davranışına bağlıdır (Miller vd., 2002). Kıyı turizmi ile ilgili talep, son yıllarda önemli değişikliklere uğrayarak aranan kalite, "güneş ve plaj"ın yanı sıra çok çeşitli eğlence, spor, yemek, kültürel ve doğal aktiviteleri gerektirmektedir (CSIL, 2008; Ramos ve Costa, 2017). Hiçbir eğlence turizmi türü, ölçek veya ekonomik değer açısından kıyı turizminden daha önemli değildir (Jarrat ve Davies, 2020). Kıyı turizmi bağlamında, insan davranışını kontrol etmek için toplumun kullanabileceği üç mekanizma öne çıkmaktadır. Bunlar; turizm yönetimi, turizm planlaması ve turizm eğitimidir (Miller vd., 2002). Sürdürülebilir kıyı turizmi, insani ve sosyal aktörler, ekonomi, çevre ve ekoloji dahil olmak üzere bu sistemlerdeki tüm varlıkları ve faktörleri hesaba katmadan başarılı olamaz (Wongthong ve Harvey 2014; Lee ve Hsieh, 2016; Tan vd., 2018). Uzun ve eşsiz kıyı şeridine sahip uluslar, turizm gelişimi için onlara değerli alan sağladığı için ayrıcalıklıdır ve bu da yerel ve ulusal düzeyde sosyal ve ekonomik kalkınmaya yol açmaktadır (Joseph ve Pakkeerappa, 2015).

Kıyı turizmi, diğer tüm turizm biçimleriyle birlikte, istihdam yaratmada önemli bir alternatifi temsil ederek hem ulusal hem de bölgesel düzeyde ekonomik büyüme için olağanüstü bir itici güçtür (Sequeira ve Nunes, 2008; Fayissa, Nsiah ve Tadasse, 2008; Aivaz vd., 2021). Dünya ekonomisinin hayati bir parçası olan kıyı turizmi, kıyı alanlarına erişimi de kolaylaştırmaktadır. Bu, durum önemli sağlık yararları sunmanın yanısıra kıyıyla olan ilişkiyi de şekillendirir (Jarrat ve Davies, 2020).

Sürdürülebilir kıyı turizmine ulaşmak için kıyı toplulukları üzerindeki fiziksel, sosyo-ekonomik ve kültürel çevrelerinin etkisinin verimli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir (H Ghosh, 2012). Kıyı destinasyonlarını daha iyi geliştirmek ve turist deneyimini desteklemek için politikada iklim değişikliği, uyum, eğitim ve doğal/mavi alan etkileşimleri arasında daha yakın bir ilişki kurulmasını gerekmektedir (Jarrat ve Davies, 2020).

Kıyı turizminin uzun vadeli varlığını sağlamak için ekonomik avantajlar ile çevresel sürdürülebilirlik arasında bir dengeye ihtiyaç vardır (Merli vd., 2019). Bu kapsamda kırsal kıyı alanlarında turizm kavramsallaştırmasına yönelik şema Şekil 2'de sunulmuştur. Kıyı turizminde, korunmuş bir kıyı ekosistemi turizm ve rekreasyon faaliyetleri için açık alanlar ve fırsatlar sağladığından, çevresel kalite ve bunun korunması kritik başarı faktörleridir (Kenchington, 1993; Merli vd., 2019).

Şekil 2: *Kırsal kıyı alanlarında turizm kavramsallaştırması (Ramos ve Costa, 2017).*

Bir bölgenin doğal kaynakları tarafından sürdürülebilecek uygun kullanım düzeyini belirlemeye çalışan kıyı turizmi yönetim planları, turizm destinasyonlarının taşıma kapasitelerinin ve kullanım yoğunluğu sınırlarının önemli olduğuna dikkat çekerken, büyük ölçüde doğal kaynakların biyolojik ve ekolojik süreçlere bağlı olduğuna vurgu yapmaktadır (Miller vd., 2002).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission on Environment and Development – WCED)

tarafından Brundtland raporunda (WCED, 1987) tanımlanmış ve o zamandan beri turizme uyarlanmıştır (Andersen vd., 2018). Sürdürülebilir kalkınma, stratejilerin, araçların tanımlanmasında ve dolayısıyla potansiyel turistik kalkınmanın yönetiminde kilit rol oynayan kıyı alanındaki tüm ülkeler arasında işbirliği ve koordinasyon haline gelmiş durumdadır (Pirlone ve Spadaro, 2018). Dolayısıyla kıyı alanları, bir sistem içinde korunmaları halinde endüstrinin sürdürülebilir gelişimine katkıda bulunabilecek değerli kaynaklardır. Bütünleşik Kıyı Bölgesi Yönetimi (Integrated Coastal Zone Management) kavramı, çok sayıda ülke ve kuruluş tarafından, karmaşık kıyı yönetiminin çeşitli yönleriyle ilgili olarak çeşitli sektörler arasındaki ihtiyaçları dengeleyen entegre bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir (Olsen ve diğerleri, 1997; Tan vd., 2018).

Plajların ve denizin halihazırda bilinen faydalarına ek olarak, bunların kullanımında paydaşlara değer katmayı amaçlayan unsurların devreye sokulması, sürdürülebilir kalkınmada katma değeri artırma stratejilerinden biri haline gelmiştir (Aivaz vd., 2021).

5. KIRSAL KIYI ALANLARINDA TURİZM VE REKREASYON İLİŞKİSİ

Kentte yaşayan insanlar önceleri kısa süreli serbest zamanlarında yakın çevrelerinde bulunan kentsel rekreasyonel etkinliklerini tercih ederken, zamanla artan hayat standartlarının etkisiyle daha uzun süreli tatil yapma olanağı elde etmişlerdir. Kentler, ortam değişikliğini karşılayamaz durumda olmasından dolayı kırsal alanlara yönelik büyük bir akım doğmuştur (Demirel, 1997). Kentlilerin, kentin monoton ve bunaltıcı yaşam koşullarından uzaklaşarak, doğaya ve açık havaya yaklaşma gereksinimleri ile kırsal alanlara giderek artan bir talep söz konusu olmuştur (Kurum, 1992). Crowe (1966)'e göre: "*Kırsal rekreasyonun üç yönü vardır; en önemlisi, kırsal alanlarda bulunma isteği, ikinci olarak rekreasyona elverişli özellikli alanların varlığı, üçüncüsü ise kırsal alanlarda yaşayanların kendi geleneksel yaşam tarzlarını tüm doğallığıyla ve değiştirmeksizin korumaları karşısında bu alanları ziyarete gelenlerin tesadüfen kırsal yaşama ilişkin motifleri ve tarımsal yaşam biçimini beğenerek görme istekleridir*" (Demirel, 1997).

Doğal peyzaj özellikleri ve geleneksel kültürün birlikte değerlendirildiği dünyanın farklı yerlerindeki kırsal kıyı bölgelerinde oluşturulan destinasyonlar, daha fazla insan tarafından tercih edilmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir turizm bir yandan kültürel bütünlüğü, ekolojik süreçleri ve yaşam destek sistemlerini korumayı diğer yandan ekonomik, sosyal ve çevresel gereklilikleri yerine getirmeyi hedefleyen koruma ve yönetim anlayışına sahiptir. Dünya Turizm Örgütü, sürdürülebilir turizmi ekolojik sürdürülebilirlik, sosyal ve kültürel sürdürülebilirlik ve ekono-

mik sürdürülebilirlik olmak üzere üç temel konuda ele almıştır (Erdem, 2007). Kıyısal peyzaj özellikleri ile kırsal peyzaj özelliklerinin bütüncül bakış açısıyla değerlendirildiği sürdürülebilir kırsal kıyı turizmi ve rekreasyon olanakları yerel ve bölgesel ölçekte yeni fırsatlar yaratma açısından önemli bir yaklaşım olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda yeni turizm alternatifleri, turizm ve rekreasyonda çeşitliliğin sağlanması, sürdürülebilirlik ve gelişim açısından önem taşımaktadır.

6. SONUÇ

Turizm, dünyada en hızlı büyüyen faaliyetlerden biri haline gelmiştir. Bulunduğu bölge için hem yaşam kalitesi açısından hem de istidam yaratma açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Kara ve denizin kesişim noktasını oluşturan kıyısal peyzajların turizm ve rekreasyonel potansiyellerinin belirlenmesinde doğal ve kültürel peyzaj özelliklerinin tanımlanması sürdürülebilir kıyı kullanımı açısından önem taşımaktadır.

Kırsal alanlarda kıyı turizmi, kırsal alanın sürdürülebilirliğine ve kıyı alanlarının yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmaktadır. Kırsal kıyı turizmi destinasyonları bölgesel düzeyde yeniliğe ve çeşitliliğe en çok katkıda bulunan turizm türlerindendir.

Turizmin etkileri her destinasyon için farklılık göstermektedir. Çeşitlilik ve kaliteye dayalı sürdürülebilir turizm politikaları, destinasyonların rekabet gücünü artırmaya yardımcı olabilir. Kırsal kıyı turizminin gelişiminde, geleneksel özellikler ile doğal ve kültürel peyzaj özellikleri koruma öncelikli yaklaşımlarla değerlendirilmelidir. Sürdürülebilir turizm gelişimi ile geleneksel kültürün korunması arasındaki ilişki dengesinin doğru kurgulanması ile kırsal alanın özgün nitelikleri ve kültürel hafızasının gelecek kuşaklara aktarılabilmesi sağlanacaktır.

Teşekkür

Bu çalışma 2018-FEN-CY-007 kodlu “Bartın-Kızılkum Kırsal Kıyı Yerleşiminin Sürdürülebilir Turizm ve Rekreasyon Potansiyeli Yönünden Değerlendirilmesi” başlıklı Bartın Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (BAP), Lisansüstü Öğrenim ve Araştırma Projesi desteği ile hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Desteklerinden dolayı üniversitemize teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKLAR

1. Aguılar-Becerra, C. D., Frausto-Martínez, O. S. C. A. R., Pıneda, H. A., & Acevedo, J. L. R. (2017). Use of sustainable tourism indicators for rural coastal communities: a review. *WIT*

2. *Transactions on Ecology and the Environment*, *226*, 803-814.

3. Aivaz, K. A., Stan, M. I., Vintilă, D. F., & Ioniţiu, I. (2021). Considerations of public and private entities on tourism in the Romanian coastal area in the context of Maritime Spatial Planning. In *BASIQ International Conference: New Trends in Sustainable Business and Consumption* (pp. 151-157).

4. Andersen, I. M. V., Blichfeldt, B. S., & Liburd, J. J. (2018). Sustainability in coastal tourism development: an example from Denmark. *Current Issues in Tourism*, *21*(12), 1329-1336.

5. Bekci, B., Cengiz, C. ve Cengiz, B. 2011. ''Bartın İli Kıyısal Peyzaj Özelliklerinin Ekoturizm Açısından İrdelenmesi''. I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu, 26-28 Ekim 2011, s. 152-160. Kahramanmaraş.

6. Cengiz, B., Sabaz, M., Bekci, B. and Cengiz, C. 2012. ''Design Strategies for Revitalization on The Filyos Coastline, Zonguldak, Turkey''. Fresenius Environmental Bulletin, 21(1): 36-47.

7. Cengiz, B., Cengiz, C. ve Karakoç, H. 2018. "Bartın İli Güzelcehisar Lav Sütunları ve Sahilinin Turizm ve Rekreasyon Amaçlı Peyzaj Uygulama Projesi". Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı 2016 Yılı Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı TR81/16/KÖA/0042 Kodlu Proje Çıktısı. Bartın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını. ISBN: 978-975-17-4073-1. 80 s. Bartın.

8. Cengiz, C., Cengiz, B., Smardon, R.C. (2022). "A Bridge between Coastal Resilience and Tourism-Recreation: Multifunctional Benefit of Boardwalk Design for Sustainable Development in the Western Black Sea Region, Turkey. Water (SCI-Expanded), 14(9):1434. https://doi.org/10.3390/w14091434

9. da Costa Cristiano, S., Rockett, G. C., Portz, L. C., & de Souza Filho, J. R. (2020). Beach landscape management as a sustainable tourism resource in Fernando de Noronha Island (Brazil). *Marine pollution bulletin*, *150*, 110621.

10. Demirel, Ö. (1997). Çoruh Havzası Doğal ve Kültürel Kaynak Değerlerinin Turizm ve Rekreasyon Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon, 303 s.

11. Erdem, B. (2007). Sivas Kenti Doğal ve Kültürel Değerlerinin Peyzaj Mimarlığı Ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 180 s.

12. Erdem, Ü., Ortaçeşme, V., Kelkit, A., Karahan, F., Akten, M., Zülfikar, H., ... & Dulkadir, V. (2019). Sürdürülebilir Kıyı Turizmi ve Rekreasyon.

13. Fan, H. (2020). Research on Sustainable Development of Coastal Rural Ecotourism Based on Tourism Perception. *Journal of Coastal Research*, *115*(SI), 53-55.

14. Fons, M. V. S., Fierro, J. A. M., & y Patiño, M. G. (2011). Rural tourism: A sustainable alternative. *Applied Energy*, *88*(2), 551-557.

15. Ghosh, T. (2012). Sustainable coastal tourism: problems and management options. *Journal of Geography and Geology*, *4*(1), 163.

16. Honey, M., & Krantz, D. (2007). *Global trends in coastal tourism*. Center on Ecotourism and Sustainable Development.

17. Jarratt, D., & Davies, N. J. (2020). Planning for climate change impacts: coastal tourism destination resilience policies. *Tourism Planning & Development*, *17*(4), 423-440.

18. Joseph, P. D., & Pakkeerappa, P. (2015). Sustainable coastal tourism: A community perspective. *Atna Journal of Tourism Studies*, *10*(1), 23-33.

19. Kalem, S. (2001). Doğal ve Kültürel Değerlerin Korunabilmesi için Turizm Potansiyelinin Belirlenmesinde Bir Yöntem Yaklaşımı ve Kastamonu İli Kıyı Bölgesi ve Yakın Çevresinde Uygulanması. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 271 s.

20. Keleş, A. (2003). Sürdürülebilir Turizm Planlaması ve Türkiye'de Yat Turizmine Ekolojik Yaklaşım. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 119 s.

21. Kurum, E. (1992). Beynam Muhafaza Ormanı ve Yakın Çevresinin Ankara Kenti Rekreasyon Sistemi Açısından Koruma-Kullanım ve Planlama İlkelerinin Saptanması Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 133 s.

22. Pirlone, F., & Spadaro, I. (2018). Sustainable tourism action plan in the mediterranean coastal areas. *International Journal of Sustainable Development and Planning*. International Information and Engineering Technology Association.

23. Ramos, D. M. B., & Costa, C. M. M. D. (2017). Coastal tourism in rural areas: Development model. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, *21*(3), 242-260.

24. Lozano-Oyola, M., Blancas, F. J., González, M., & Caballero, R. (2019). Sustainable tourism tags to reward destination management. *Journal of environmental management*, *250*, 109458.

25. Merli, R., Preziosi, M., Acampora, A., Lucchetti, M. C., & Ali, F. (2019). The impact of green practices in coastal tourism: An empirical investigation on an eco-labelled beach club. *International Journal of Hospitality Management*, *77*, 471-482.

26. Miller, M. L., Auyong, J., & Hadley, N. P. (2002). Sustainable coastal tourism: challenges for management, planning, and education. *Retrieved March*, *10*, 2017.

27. Tan, W. J., Yang, C. F., Château, P. A., Lee, M. T., & Chang, Y. C. (2018). Integrated coastal-zone management for sustainable tourism using a decision support system based on system dynamics: A case study of Cijin, Kaohsiung, Taiwan. *Ocean & Coastal Management*, *153*, 131-139.

Bölüm 12

GÖÇÜN EV SAHİBİ ÜLKEYE EKONOMİK ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Gökhan ERKAL [1]
Sena GÜLTEKİN[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ORCID: 0000-0002-5007-5065, gerkal@atauni.edu.tr
2 Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-1860-8802, sena.gultekin@atauni.edu.tr

GİRİŞ

"… göç, bireylerin sosyal, siyasal, ekonomik, etnik köken, dini inanç, doğal afet ve savaş gibi nedenlerle yaşadığı "yaşam sıkıntısını" gidermek ve barış, huzur, mutluluk ve yüksek refah seviyesine ulaşmak suretiyle daha fazla maddi ve manevi tatmine erişmek için gerçekleştirdikleri ikamet yeri değişikliğidir". Tüm bunların dışında 1400'lü yıllarda olduğu gibi köleleştirme faaliyetleri gerçekleştirmek ve bir dini yaymak amacıyla da göçler yaşanmıştır (Yıldız, 2017).

Göç her ne kadar insanlık tarihinin başlangıcı ile eş anlı olarak binlerce yıldır devam etmekte olsa da son dönemde dünyada yaşanan değişim ve dönüşüm bu hareketlerin hızlanmasına neden olmuştur. 2021 yılı sonunda zulüm, çatışma, şiddet, insan hakları ihlalleri veya kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylar sonucunda dünya genelinde 89,3 milyon insan göç etmiştir. Düşük ve orta gelirli ülkeler, dünyadaki mültecilerin yüzde 83'üne ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca sığınmacıların %72'si kendi ülkelerine komşu olan ülkelerde yaşamaktadır. Mültecilerin %69'u sırasıyla Suriye (6,8 milyon), Venezuela (4,8 milyon), Afganistan (2,7 milyon), Güney Sudan (2,4 milyon) ve Myanmar (1,2 milyon) kaynaklıdır. Üstelik dünya nüfusunun sadece yüzde 30'unu çocuklar oluştururken, zorla yerinden edilen tüm insanların yüzde 41'i çocuklardan oluşmaktadır. Bununla beraber, dünya genelinde sadece 5,7 milyon yerinden edilmiş insan 2021 yılında kendi bölgelerine veya menşe ülkelerine geri dönmüştür. Bunların 5,3 milyonu ülke içinde yerinden edilmiş insanlardan oluşurken ve 429,300 kişi ise mültecidir (UNCHR, 2021).

Şekil 1, 2019 yılında dünya genelindeki belirli bir ülkede yaşayan toplam mülteci sayısını göstermektedir. Şekilden anlaşılacağı üzere Türkiye, Almanya, Sudan ve Pakistan dünyada en çok mülteci barındıran ülkeler arasında yer almaktadır. Pakistan ve Türkiye'nin durumu komşu ülkelerinde çıkan iç karışıklıklardan kaynaklanmaktayken, Almanya ise hem gelişmişlik düzeyinin yüksek olması hem de sığınmacılar konusunda ılımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Almanya'daki mültecilerin yarısına yakınını Suriyeliler oluşturmaktadır. Bununla beraber Almanya'nın sığınmacılara çeşitli temel haklarını sağlaması ve iş imkânlarının diğer ülkelere göre daha yüksek olması da önemli etkenler arasında bulunmaktadır (Çetin, 2022).

Şekil 1: *Mültecilerin Ülkelere Göre Dağılımı*

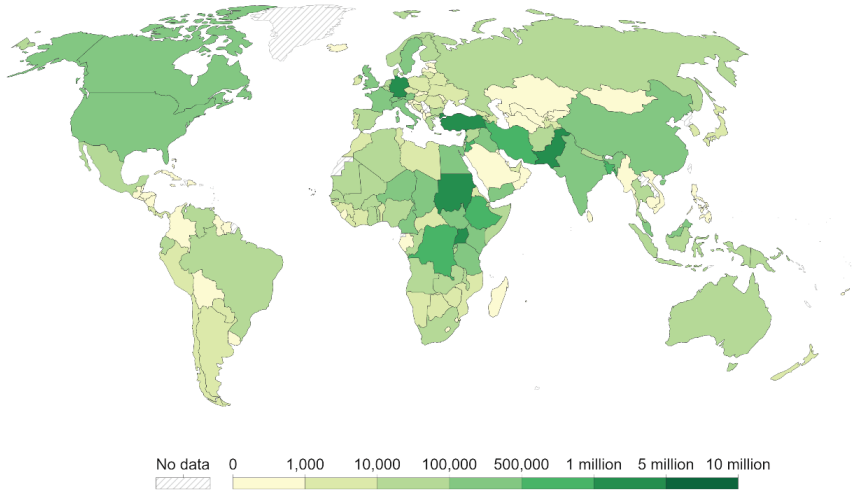

Kaynak: Our World in Data

2021 yılı verilerine göre Türkiye 2021 yılı itibariyle 3,8 milyon mülteci ile dünyada en fazla mülteci barındıran ülke konumundadır. Türkiye'yi 1,8 milyon ile Kolombiya, 1,5 milyon ile Uganda, 1,5 milyon ile Pakistan ve 1,3 milyon ile Almanya takip etmektedir. Böylece Türkiye tüm yerinden edilmiş insanların %15'ine ev sahipliği yapmaktadır. Suriyeli mülteci nüfusu, 129 ülkede barındırılan 6,8 milyon mülteciyle dünyanın en büyüğü olmaya devam etmektedir. Suriyeli mülteciler 2021 sonunda küresel mülteci nüfusunun yüzde 27'sini oluşturmaktadır (UNCHR, 2021).

Göç hareketlerinin son dönemde oldukça şiddetlenmesi konunun önemini tekrar ortaya koymuştur. Türkiye'deki göçmen nüfusunun hızla artması, gelen göçmenlerin büyük bir kısmının ülkede kalıcı hale gelmesi ve göçmenler konusunda son dönemde oluşan olumsuz kanı vb. nedenlerden dolayı Türkiye'deki göç probleminin detaylı olarak incelenmesi ve göçün sosyo-ekonomik etkilerinin incelenmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışma kapsamında göçün ev sahibi ülkeye etkileri Türkiye özelinde incelenecektir. Çalışmanın devam eden bölümünde göçün kısa bir tarihi verilecek ve sosyo-ekonomik etkileri üzerine teorik bilgiler sunulacaktır. Türkiye'de göçün kısa tarihi ve sosyo-ekonomik etkileri incelendikten sonra çalışma sonuç bölümü ile sonlandırılacaktır.

GÖÇÜN KISA TARİHİ

Göç insanların çevresini incelemeye ve anlamaya çalışması ile birlikte ortaya çıkmış bir olgudur. İnsanların sürekli yeniyi araması ve bilgisini çevresindekilerle paylaşması ile insanlık sürekli farklı coğrafyalara doğru ilerlemiştir. Yeni toprakları kendi yurdu haline getiren insan için göç kültürel, sosyal, dinsel ögeleri de içerisinde barındırmaktadır. Bu anlamda göç belirli bir zaman diliminde insanların meydana getirdiği mekânsal değişimlerden ortaya çıkmaktadır. Göçler ev sahibi ülkenin iktisadi, askeri, siyasi kurumlarını etkilediği gibi tarih, din, bilim ve medeniyetlerini de etkilemektedir. Göçler zorunlu ve isteğe bağlı ortaya çıkabilmekte, ekonomik ve yaşam koşullarının iyileşmesine yönelik beklentiler, yaşamın tehdidi gibi temel insani koşullardan etkilenebilmektedir (Gümrükçü, Uysal & Kantarcıoğlu, 2022).

Uluslararası göç tarihi Ticari Dönem (1500-1800), Sanayi Dönemi (1800-1925), Sınırlı Göç Dönemi (1925-1960) ve Sanayi Sonrası Göç Dönemi (1960 ve sonrası) olmak üzere dört döneme ayrılmaktadır (Massey, 1999). Afrika'dan çıkıp tüm dünyaya yayılan insanoğlunun eski çağlardan beri yaşadığı en büyük göçlerden biri olan Kavimler Göçü'nden sonra dünyada göreli olarak yerleşik bir yapı oluşmuştur. Daha sonra ise, 1400'lü yıllarda Avrupalıların Coğrafi Keşifler ile temelde ekonomik nedenlere dayanan sistematik hareketliliği başlamıştır. Bu sayede oldukça büyük zenginliklere kavuşan batı dünyası ilerleyen dönemde dünya tarihini de şekillendirmiştir. Oluşan sermaye birikimi, ticaret yollarının gelişimi ile malların ve insanların serbest dolaşımı ve nüfus artışı, batı dünyasını Sanayi Devrimi'ne ulaştırmıştır. Bu durum özellikle küçük yerlerden çeşitli sanayi kollarında çalışmak üzere büyük sanayi kentlerine doğru göç akımlarını doğurmuştur. Bu büyük göç neticesinde batıdaki büyük sanayi şehirleri kurulmuştur (Gümrükçü vd., 2022).

I. Dünya Savaşı ile beraber insanların serbest dolaşımı kısıtlanmış ve liberalleşme akımlarının başlamasına kadar bir daha aynı seviyeye çıkamamıştır. Savaştan sonra ülkelerin bölünmesi ve ulus devlet anlayışının yaygınlaşması ile hakim bir ırka sahip olan devletler azınlık grupları göç etmeye zorlamışlardır. Bu göçlerin bir kısmı karşılıklı mübadele şeklinde yapılırken bir kısmı ise sürgün yolu ile gerçekleştirilmiştir. İki dünya savaşı döneminde göreli olarak daha kapalı bir sistem içerisinde olan insanlar, II. Dünya Savaşı sonrasında ise liberalleşme akımlarının başlaması ile göç olgusu özellikle ekonomik boyutlu bir hal almıştır. Gelişmiş ülkelerin işgücü ihtiyacını baz alan göç hareketleri sonucunda hızlı bir yer değiştirme meydana gelmiştir. Sanayi ve hizmet sektöründe çalışan bu vasıfsız işgücü göçünden sonra ise, günümüzde işgücü piyasası da oldukça katı bir hal almış vasıflı işgücünün bile kolaylıkla yer değiştiremediği bir süreç başlamıştır (Gümrükçü vd., 2022).

20. yüzyıldaki en büyük göç hareketlerinden biri olan Afgan halkının Pakistan ve İran'a göç etmesi savaş, iç karışıklıklar, dış müdahaleler ve terör olayları sonucunda ortaya çıkmıştır. İlk göç dalgası Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ile başlamış, daha sonra ise ABD'nin müdahalesi ile beraber toplamda 6,5 milyon insan 75 farklı ülkeye göç etmek zorunda kalmıştır (Cankara ve Çerez, 2020). Ayrıca Sovyetler Birliği'nin kendi coğrafyası içerisinde insanları zorunlu iskana tabi tutması da bölgede göç akımlarını hızlandırmıştır. Ancak ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması ile beraber büyük bir kısmı ülkelerine geri dönmüşlerdir. Bununla beraber çeşitli bölgelerin asimilasyonu için gönderilen Rus topluluklar da bağımsızlık sonrasında ülkelerine geri dönmüşlerdir. Diğer taraftan, bağımsızlık sonrasında ekonomik problemler yaşayan ülkelerdeki yerel halk iş bulmak amacıyla tekrar göç etmek zorunda kalmışlardır (Yüce, 2022).

21. yüzyıldaki göç hareketleri incelendiğinde ise artık göç hareketlerinin temel nedeninin ekonomi değil, şiddet ve savaşlar olduğu görülmektedir. Özellikle 2010 yılında başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinin bir kısmı iç karışıklıklara sürüklenmiştir. Bu karışıklık sonucunda bazı ülkelerde darbe yapılmış ve yöneticiler değiştirilmiştir. Yaşanan karışıklık sonucunda bölgedeki bazı ülkelerde iç savaş ortaya çıkmış ve bu ülkelerden insanlar toplu halde göç etmeye başlamışlardır. Özellikle Suriye büyük göç vermiş, başta Türkiye olmak üzere dünyanın dört bir yanına Suriyeliler dağılmıştır (Develi, 2017). Dünya üzerindeki en büyük göç dalgalarından biri ise Afrika kıtasında yaşanmaktadır. 2000-2017 yılları arasındaki göç verme nüfusu incelendiğinde en hızlı büyüme oranının Afrika'ya ait olduğu görülmektedir. Güney Sudan, Sudan, Somali, Eritre, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Burundi en çok göç veren ülkeler arasındadır. Bölgedeki iç çatışmalar, güvensizlik ve istikrarsızlıktan kaynaklanan göç dalgası bütün kıtayı ciddi bir şekilde etkilemektedir. Suriye ve Afganistan'dan sonraki en büyük mülteci nüfusu Güney Sudan'a aittir. Bölgedeki iç istikrarsızlık ve çatışmalar sonucunda 2016 yılında 1,4 milyon insan göç etmiştir. Diğer taraftan Kamerun, Çad, Sudan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Etiyopya, Kenya ve Uganda dünya genelinde ağırlıklı olarak komşu ülkelerden kaynaklı mültecilerin %28'ine (4,9 milyon) ev sahipliği yapmaktadır. Bölge ülkelerinin herhangi birisinin siyasi istikrarsızlığı ve çatışma ortamı komşu ülkeleri ciddi anlamda etkilemektedir (Demirtaş, 2018).

Son 15 yılda, Latin Amerika ve Karayipler'deki uluslararası göçmen sayısı yaklaşık 7 milyondan 15 milyona çıkarak uluslararası göçmenlerin en yüksek büyüme oranına sahip bölge ve tüm uluslararası göçmenlerin %5,3'ünün varış noktası haline getirmiştir. Bu göçmenler genelde bölge-

deki diğer ülkelerden gelmektedir. Ancak Latin Amerika ve Karayipler, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya da şiddetli göç vermektedir. Venezuela'da yaşanan şiddetli ekonomik kriz insanları göç etmeye zorlamaktadır. Yaklaşık 5,6 milyon Venezuelalı Haziran 2021 itibariyle ülkeyi terk etmiş, %85'i Latin Amerika ve Karayipler'de başka bir ülkeye taşınmıştır. Kolombiya, Peru, Şili, Ekvador ve Brezilya, bölgedeki Venezüellalı mülteci ve göçmenlerin ana hedef ülkelerinden bazılarını oluşturmaktadır (IOM, 2022).

GÖÇÜN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Klasik ekonomi teorileri göçün dış ticarette olduğu gibi bir artı değer yaratacağı ve bu artı değerin yeniden dağılım yolu ile bütün ulusları daha iyi duruma getireceğini tartışmaktadır (Mundell, 1957). Ancak gerçek hayatta göç süreçleri böyle işlememekte, ev sahibi ülkelerin göçmenlere sempati duymaması sonucunda çeşitli problemler ortaya çıkmaktadır. Bunun temel nedeni, bu modellerin ev sahibi ülkenin etnik yapısı, kültürü ve dini gibi faktörler arasında meydana gelen değişim ve etkileşimleri içermemesidir. Zorunlu göç, çoğunlukla toplumun düşük gelirli ve eğitimsiz kesimleri için bir felaket olduğundan, göçmenlere yönelik yardım ve politikalar ev sahibi ülkenin üyeleri tarafından tepki ile karşılanabilmektedir. Bu tür çatışmaların arkasındaki en temel neden, sorunların öngörülmemesi ve uygun düzenlemelerin yapılmamasıdır (Bahcekapili ve Cetin, 2015).

Zorunlu göç hem göçmenler hem de ev sahibi ülke üzerinde pozitif ve negatif etkiler doğurmaktadır. Bir yandan toplumsal yapılarda değişim ve aşınmaya neden olurken diğer taraftan yeni fırsatlar barındıran sınıf geçişkenliğinin artmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda hem ekonominin çeşitli kollarına dinamizm kazandırırken hem de egemenlik ve sömürü ilişkilerinin doğmasına neden olmaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015). Zorunlu göçün hem göçmenler hem de ev sahibi nüfus için birçok ekonomik sonuçları vardır. Göçmenler üzerindeki etkisi, göçmenlerin özellikleri, çatışmaların doğası ve koordineli uluslararası katılımın derecesi gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Yoksulluk, beşerî sermaye stokundaki değişimler ve çevresel etkiler en önemli ekonomik etkiler arasındadır. Göçmenler artan yoksulluğa maruz kalsa da zorunlu göçün etkilerinin göçün sonucu mu yoksa savaş ve şiddet sonucu mu olduğu ayrımı oldukça zor olmaktadır (Tuaner-Vural, 2020).

Göçmenler için devlet bütçesinde ayrılan her pay hem halkı yeni vergilere zorlamakta hem de yeni göçmenler için göçü teşvik edici bir uygulama haline gelmektedir. Her ne kadar göçmenler yerel halk kadar sosyal hizmetlerden faydalanamıyor olsa da özellikle ilk varış dönemlerinde ev sahibi ülkenin bütçesi üzerinde oldukça etkilidir (Coppel, Dumont & Visco, 2001). Zorunlu göç şokunun ev sahibi ekonomi üzerinde hem arz hem

de talep yanlı etkileri olmaktadır. Arz yönlü baskılar en yaygın olarak ev sahibi ülkenin işgücü piyasalarında meydana gelmektedir. Göç kaynaklı nüfus artışı işgücüne katılımı artırmakta ve bu da ücretleri baskılamaktadır. Aynı zamanda toplam talep edilen ürün ve hizmetleri artırmakta ve fiyatlar üzerinde büyük etki oluşturmaktadır. Ayrıca zorunlu göçmen sayısındaki artışın kamu harcamaları açısından hükümete ekonomik yük getirmesi de beklenmektedir (Tuaner-Vural, 2020). Göçün işgücü piyasası üzerindeki etkisi göçmenlerin iş becerileri ile ev sahibi ülke vatandaşlarının becerileri arasındaki farka göre belirlenmektedir. Hedef ülkedeki işgücü ücretlerinin esnek olması durumunda ücretler düşerken esnek olmaması durumunda ise işsizlik yükselmektedir. Sermayeden elde edilen gelir ise artmaktadır. Ancak yine de işgücü piyasası üzerindeki etkiler beceri ve eğitim farklılıklarına, göçmenlerin hacmine, farklı göç dalgalarına, yerleşim kalıplarına ve göçmenlerin cinsiyet, yaş, menşe ülke ve yasal durum gibi özelliklerine de bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca, göçmenler yerel işgücü piyasasında yeni beceriler ve deneyimler edindikçe etkilerin zaman içinde değişmesi muhtemeldir. Göçten kaynaklanan ücret etkilerinin boyutu, emek talebinin ve yerli emek arzının ücret esnekliklerinin bir fonksiyonudur. Genel olarak, esneklikler ne kadar düşükse, herhangi bir verili göç miktarının ücret etkisi o kadar büyük olmaktadır. Yabancı uyruklu ve yerli nüfus arasındaki işsizlik oranları zamanla azalmakta ve göçmenler dil becerileri kazandıkça, işgücü piyasası kurumlarını daha iyi anladıkça ve niteliklerini iyileştirdikçe göçmenlerin durumu da iyileşmektedir. Ayrıca, asimilasyon süreci olgunlaştıkça, göçmenler ve yerliler arasındaki ücret yakınlaşması da hızlanmaktadır. Ancak bu sürecin yavaş işlemesi ve başlangıçtaki farkın çok yüksek olması göçmenlerin uzun süre dezavantajlı grup olmasına neden olmaktadır (Coppel vd., 2001).

Doğal afetler, insanların daha iyi bir hayat sürme isteği ve savaşlar gibi ekonomik, siyasi ve sosyal nedenler göçün ortaya çıkmasında en önemli nedenlerdendir. Göçün nedeni göçten sonra ortaya çıkacak ekonomik, siyasi ve sosyal sonuçları da etkilemektedir. Bunlardan en sorunlu olanlarından biri olan siyasi nedenli göçler, keskin bir siyasileşme hareketi içinde olmaya, radikalleşmeye ve toplumsal entegrasyondaki dirence neden olmaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015).

Yalnızlık, kendini bulunduğun ortama ait hissedememe, güçsüzlük, güvensizlik gibi etmenler birey ve toplumlarda barış ve huzur ortamının tesis edilmesine engel olmaktadır. Bu durum toplumda şiddet eylemlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Göçmenlerin şiddet içerikli faaliyetlerinin temel nedenlerinden biri bu toplumsal uyumsuzluktur. Dil, din ve kültür üzerinden yaşanan çatışmalarla beraber, göçmenlerin aile birliği üzerindeki etkileri neticesinde çok eşlilik veya boşanma gibi problemlerin artması, dezavantajlı gruplara yönelik istismarın yaygınlaşması, etnik ve

mezhepsel çatışmaların şiddetlenmesi ve kent hayatı içerisinde gettolaşma gibi nedenler toplumun göçmenlere yönelik bakışını etkilemekte, bu da uyum sorununu şiddetlendirmektedir (Orhan ve Gündoğar, 2015). Bununla beraber sahip olma isteği ve sahip olamama durumu göçmenlerin toplum içerisinde yer bulamaması ile beraber onların risk alma düzeylerini artırmaktadır. Toplumsal ve siyasi aidiyetlerin bağlı olduğu mekanlarla olan bağlantının göç nedeniyle ortadan kalkması neticesinde bireylerin yeni yerleştikleri mekanlara uyum sağlayamama sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu da toplumsal sorunları hızlandırıcı ve derinleştirici bir etkiye sahiptir (Ekici ve Tuncel, 2015). Bununla beraber göçmenler arasındaki yüksek işsizlik oranları da etnik bir gerilimin oluşmasına neden olabilir. Özellikle bu kişilerin belirli bölgelerde toplanmış olması gerilimin düzeyini o bölgelerde yaşayan yerel halk için yükseltebilir (Coppel vd., 2001).

Yoğun göç hareketleri şehirlerde aşırı nüfus artışına, gettolaşma ve kutuplaşmaya neden olabilmektedir. Yaşanan gerilim kentlerde siyasi düzleme taşınmış ve özellikle azınlık grupta kalan kesimlerin şiddete eğilimli radikal yapılar oluşturmasına veya bu yapılara dahil olmasına sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca azınlık gruplarda aidiyet duygusunun hissedilememesi yabancılaşma, akrabalık ve hemşerilikten doğan ilkel kabilecilik türü yeni yapıların oluşmasına ortam hazırlamaktadır (Ekici ve Tuncel, 2015). Özellikle yeni gelen kişilerin ev sahibi ülkelerdeki kuralları tanımamasından ortaya çıkan anomi, suç davranışının ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahiptir. Anominin göç olgusu çerçevesinde ortaya çıkmasının en büyük nedenlerinden biri göçe her zaman sınıf düşüşü ve statü kaybının eşlik etmesidir. Zincirleme ve kitlesel göç hareketleri, mekân ile ilişkinin kesilmesi ve sosyal dışlama neticesinde göçmenlerin getirdikleri normatif yapıları korumalarına ve resmi yapılara paralel bir yaşam tarzı ve göreceli uyum inşa etmek için dayanabilecekleri enformel dayanışma mekanizmaları oluşturmalarına olanak tanımaktadır. Sosyal içermenin uzun vadede sağlanamaması anominin kurumsallaşmasına neden olarak suç oranlarının kademeli olarak artmasına neden olmaktadır (Alpman ve Yarcı, 2018).

TÜRKİYE'DE GÖÇÜN TARİHİ

Türkiye'de Cumhuriyetin kurulması ile beraber başlayan ulus-devlet inşası aşamasında 1923-1950 yılları arasında dünya tarihi ile benzer şekilde çeşitli mübadelelerin yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan ama artık farklı devletler altında bulunan Türk ve Müslüman halkın Türkiye Cumhuriyeti'ne ilticası ile yaklaşık 850 bin kişi başta Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya olmak üzere Balkan ülkelerinden Türkiye'ye göç etmiştir. Bununla beraber, yine aynı dönemde Türkiye'deki Müslüman olmayan halk da kendi milletlerinin

yoğunlukla yaşadığı ülkelere göç etmiş ve Müslüman olmayan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %3'den %1'lere kadar düşmüştür (Kirişçi, 2000).

1950-1980 döneminde ise, ilk defa Türk ve Müslüman nüfus çalışma amacıyla ülke dışına göç etmiştir. İşgücü göçü ile özellikle başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine gidildiği dönemde bir yandan da ülke içinde kırdan kente şiddetli bir göç yaşanmıştır. 1970'li yıllarda Avusturalya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine de benzer işçi göçleri yaşanmış, bunlardan Avusturalya'ya yapılan göçler yerleşim amacıyla meydana gelirken diğer bölgelerdekiler genelde geçici işlerde çalışma amacıyla ortaya çıkmıştır. Ayrıca 1964 yılında Kıbrıs sorunu nedeniyle İstanbul'da yaşayan Rumlar zorunlu olarak göç etmişlerdir. Bununla beraber, İsrail'in kurulması ile ülkede bulunan Yahudi halk yeni kurulan bu ülkeye göç etmişlerdir. Buna ek olarak, Balkanlardan Türkiye'ye Türk ve Müslümanların göçleri de sürmüş, bu da ülkedeki yabancıların oranını daha çok düşürmüştür. Bu dönemde Türkiye göç veren ülke konumundadır (İçduygu ve Erder, 2014).

1980'li yıllarda Türkiye'nin dışa açılımı ile birlikte Türkiye göç almaya başlamıştır. Aynı zamanda farklı ülkelere göç edenler için bir geçiş yolu haline gelmiştir. Bu gelen insanların bir kısmı Türk ve Müslüman olmamakla beraber, Afganistan, Irak ve İran'daki iç karışıklıklar nedeniyle ülkeye yoğun girişler olmaktaydı. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Doğu Avrupa'daki halk da geçici iş bulma ümidiyle Türkiye'ye gelmeye başlamıştır (İçduygu ve Aksel, 2013). Bununla beraber 1990'lı yıllarda terör olaylarının artması ile beraber hem ülke içerisinde zorunlu yer değiştirmeler olmuş hem de Avrupa'ya göçler yaşanmıştır. Bu göçlerin bir kısmı yasal olmayan yollarla gerçekleştirilmiştir. Son dönemdeki en büyük göç dalgalarından biri ise Avrupa kıtasında gerçekleşmiştir. Bulgar Slav kimliğine asimile olmayı reddettikten sonra 300.000'den fazla Türk ve Pomak'ın 1989'da Bulgaristan'dan sınır dışı edilmesiyle bu kişiler Türkiye'ye göç etmiştir. Bu mültecilerin üçte biri, Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin çökmeye başladığı 1990'da Bulgaristan'daki rejim değişikliğinden kısa süre sonra geri dönmüştür. Geri kalanlar ise Türk vatandaşlığı almışlardır. Ancak Bulgaristan'ın AB'ye girmesi beklentisi ile bu mültecilerin bir kısmı Bulgar vatandaşlıklarını geri almak için ülkelerine dönmüştür (Kirişci, 2003).

2000'li yılların başında Sovyetler Birliği'nden göç eden kişiler kendi ülkelerine geri dönmeye başlamışlardır. Ancak Türkiye bu dönemde Kosova ve Makedonya'dan gelen göçmenlere ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Türkiye 2011 yılında başlayan Suriye'den gelen göç dalgasına kadar Türkiye hem hedef hem de transit ülke anlamında önemli bir konum olmaya devam etmiştir (Saylak, 2021). Bu dönemdeki en büyük göç hare-

keti ise Suriye kaynaklı olarak yaşanmıştır. 2011 yılında Arap Baharı ile başlayan şiddet olaylarının yaygınlaşması ile beraber insan hareketlilikleri yoğun olarak Lübnan, Ürdün ve Türkiye olmak üzere dünyanın her yerine doğru yayılmaya başlamıştır. İlk önce çeşitli merkezler ve çadır kentlerde misafir edilen Suriyeliler daha sonra açık kapı politikası çerçevesinde ülkeye alınmaya başlanmıştır. İlk göçün üzerine yaklaşık sekiz senede Türkiye'ye 4 milyona yakın Suriyeli göç etmiştir (Ceylan ve Uslu, 2019).

Şekil 2 Türkiye'deki mülteci sayısının zaman içerisindeki değişimini göstermektedir. Şekilde 2011 yılındaki Suriyelilerden kaynaklanan yoğun göç oldukça dikkat çekmektedir. 2010 yılında yaklaşık 10 bin mülteci bulunan ülkede, 2011 yılında bu sayı yaklaşık 14500 civarına çıkmıştır. Daha sonra 2014 yılında 1,5 milyondan fazla mülteci bulunan Türkiye'de 2021 yılında 3,8 milyon mülteci barınmaktadır. Üstelik günümüzde devam etmekte olan Afganistan ve Asya kaynaklı göçlerin sürmesi halinde bu sayının yakın bir gelecekte düşmesi beklenmemektedir. Şekil 2 ülkedeki sığınmacıları ve kaçak halde ülkede bulunan kişileri kapsamamakta, bunların eklenmesi halinde grafiğin daha hızlı artış göstermesi beklenmektedir.

Şekil 2: *Türkiye'deki Mülteci Sayısı*

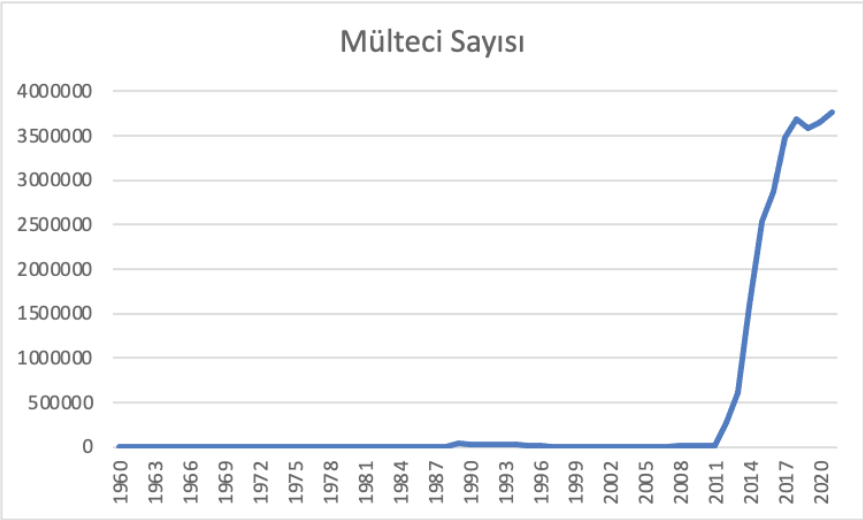

Kaynak: Dünya Bankası

Son on yılda Türkiye'de düzensiz göç de hızla artmıştır. Düzensiz göç; bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya yasal yollarla girip yasal süresi içerisinde çıkmamak anlamına gelmektedir. Bir yandan mültecilerin sayısında hızlı artışlar yaşanırken bir yandan da yasal olmayan yollarla ülkeye girmeye çalışanların sayısı da artmaktadır. Bunlardan bir kısmı kolluk güçleri tarafından yakalanmakta ve haklarında gerekli işlemler başlatılmaktadır. Şekil 3 yıllara göre yakalanan düzensiz göçmen sayısını göstermektedir. Suriye'deki savaşın hızlanması ile beraber yakalanan kişilerin sayısının da hızla yükseldiği görülmektedir. 2019 yılında mülteci sayısındaki göreli düşüş ile yakalanan düzensiz göçmen sayısının ters yönde hareket ettiği görülmektedir. Bu durum ülkeye yasal olmayan yollardan girilmeye ve transit yol olarak kullanılmaya çalışılmasında artış olabileceğini göstermektedir. Yine de yaşanan mülteci akımı ile beraber değerlendirildiğinde yakalanan kişi sayısının oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 3: *Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmen Sayısı*

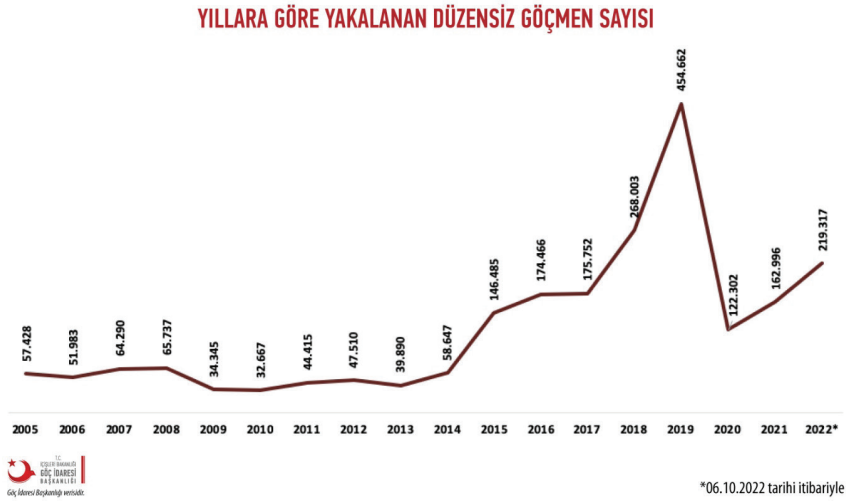

Kaynak: T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı

Şekil 4 ise yıllara göre yakalanan düzensiz göçmenlerin uyruk dağılımını göstermektedir. Bu şekil son dönemde Türkiye'ye yönelik göç akımlarının hangi ülkelerde yoğunlaştığına da işaret etmektedir. Buna göre 2022 yılında en fazla Afganistan uyruklu düzensiz göçmen yakalanmıştır. 2014 yılından beri Afganistan uyruklu düzensiz göçmenlerin oldukça hızlı arttığı görülmektedir. Üstelik grafik incelendiğinde yakalanan Afgan göçmenlerin Suriyelilerin yaklaşık 3 katı olduğu görülmek-

tedir. Göç akımlarının bu şekilde devam etmesi halinde ülke içerisindeki mülteciler arasında da problemler doğacağı beklenmektedir. Üstelik çeşitli etnik gruptan olan göçmenlerin yaşadığı bu problemler şimdiden ülke basınına yansımaktadır. Ayrıca düzensiz göçmenlerin uyrukları incelendiğinde Moldova dışında diğer ülkelerin hepsinin Asya kıtasında olduğu ve hepsinin iç karışıklıklar yaşadığı görülmektedir. Türkiye'nin özellikle Avrupa'ya geçerken kullanılan bir güzergâh haline gelmesi ülkedeki düzensiz göçü de şiddetlendirmiştir.

Şekil 4: *Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmenlerin Uyruk Dağılımı*

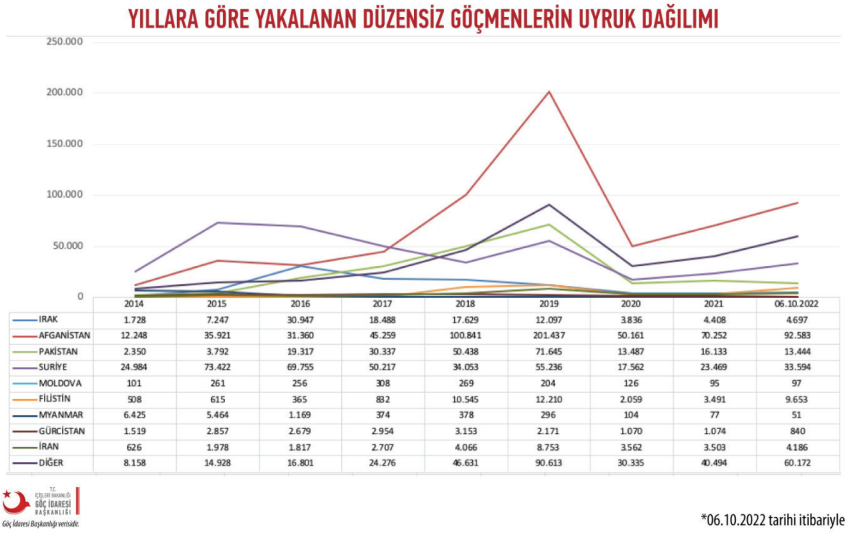

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	06.10.2022
IRAK	1.728	7.247	30.947	18.488	17.629	12.097	3.836	4.408	4.697
AFGANİSTAN	12.248	35.921	31.360	45.259	100.841	201.437	50.161	70.252	92.583
PAKİSTAN	2.350	3.792	19.317	30.337	50.438	71.645	13.487	16.133	13.444
SURİYE	24.984	73.422	69.755	50.217	34.053	55.236	17.562	23.469	33.594
MOLDOVA	101	261	256	308	269	204	126	95	97
FİLİSTİN	508	615	365	832	10.545	12.210	2.059	3.491	9.653
MYANMAR	6.425	5.464	1.169	374	378	296	104	77	51
GÜRCİSTAN	1.519	2.857	2.679	2.954	3.153	2.171	1.070	1.074	840
İRAN	626	1.978	1.817	2.707	4.066	8.753	3.562	3.503	4.186
DİĞER	8.158	14.928	16.801	24.276	46.631	90.613	30.335	40.494	60.172

Kaynak: T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı

TÜRKİYE'DE GÖÇÜN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Suriye'den yaşanan şiddetli göç, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan Türkiye'deki en büyük göç krizi olarak değerlendirilmektedir. Türkiye en çok Suriyeli mülteci kabul eden ülkelerden biri olarak bu durumdan şiddetli şekilde etkilenmektedir (Şafak-Ayvazoğlu, Kunuroglu & Yağmur, 2021). Başlangıçta gerek Suriyeli göçmenler gerekse de Türk hükümeti savaşın kısa bir süre sonra sona ereceğini ve savaşın ardından geri dönüşlerin yaşanacağını beklemişlerdir (Erdoğan, 2015). Suriye'de yaşanan savaş beklenenin aksine uzun yıllar devam etmiş ve mültecilerin kısa süre içerisinde evlerine dönmesi mümkün olmamıştır. Türkiye'nin mülteci statüsü vermek için yasal bir çerçevesinin bulunmamasından dolayı Suriyeli mülteciler Türkiye'ye kalıcı olarak yerleşme kararı alamamaktadır. Türk hükümeti, yasal dayanaklara vurgu yaparak Suriyelilerin

Türkiye'de kalışlarının geçici niteliğinin altını çizmekte ve bu durum da Suriyeli mülteciler arasındaki belirsizlik hissini artırmaktadır (Şafak-Ayvazoğlu vd., 2021).

Ev sahibi ülke olarak Türkiye'nin finansal ve politik baskı altında kalması sonucunda Suriyeli göçmen krizi ulusal siyasette en göze çarpan ve tartışmalı konulardan biri haline gelmiştir. Türkiye ise mültecilere barınma tesisleri, gıda malzemeleri ve tıbbi tedavi dahil olmak üzere geniş çapta temel hizmetler sunmuştur. Diğer taraftan mülteci karşıtı söylem, özellikle son zamanlarda ülke içerisinde yoğun mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan bölgelerde yaygınlaşmaktadır. Birçok Türk vatandaşı, mültecilerin ulusal bütçeye maliyet yüklemesinden, yerel kira fiyatlarını yükseltmesinden, işgücü piyasasına zarar vermesinden ve ücretleri düşürmesinden şikayetçi olmaktadır. Bununla beraber mültecilerin çeşitli terör olaylarına karıştıkları da düşünülmektedir (Lazarev ve Sharma, 2017).

Türkiye'de yaşanan bazı gelişmeler toplumun göçmenlere karşı tepkili olmasına neden olmaktadır. Örneğin, Türk erkeklerinin Suriyeli kadınlarla ilişki içerisinde olması özellikle göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kilis, Şanlıurfa ve Hatay'da kadınlar tarafından büyük tepki görmektedir. Özellikle dini nikah ile evlenme yöntemi kullanılan bölgede, yalnızca Kilis'te boşanmaların yaklaşık %20'si Suriyeliler kaynaklı gerçekleşmektedir. Suriyeli ailelerin başlık parası nedeniyle hem gelir elde etmeleri hem de kızlarının hayatlarının kurtulması olarak gördükleri için aracılar vasıtasıyla bu tarz uygulamalar yapmaktadırlar. Ancak evlendirilen kızların bir kısmının çocuk yaşta olması istismara da yol açmaktadır (Orhan ve Gündoğar, 2015).

Kilis, Hatay, Şanlıurfa ve Gaziantep gibi illerde demografik yapının bozulması ciddi bir sorun haline gelmiştir. Çok büyük oranda Türkmen şehri olan Kilis'te yerel halk azınlık durumuna düştükleri hissi içindedir. Suriyelilerin büyük çoğunluğunun Arap kökenli olması buna neden olmaktadır. Hatay'da da Arap Alevi nüfusun kaygı duymasının en büyük nedenlerinden biri ise, Suriyelilerin büyük çoğunluğunun Sünni olmasıdır (Orhan ve Gündoğar, 2015). Bu nedenle, mezhepsel tırmanışa ilişkin artan gerilimler sonucunda yerel halkla yaşanan çatışmalardan sonra bazı Sünni mültecilerin Hatay'dan başka illere nakledilmesi gibi önlemler alınmıştır (Aras ve Mencütek, 2015).

Gettolaşmış bölgelerde yaşayan ailelerde yaşanan ekonomik problemler nedeniyle erkekler uyuşturucu kullanım ve satımına itilirken, kadınlar fuhuş tehdidine maruz kalmaktadır (Orhan ve Gündoğar, 2015). Gettolar hem kente uyum sürecini zorlaştırırken hem de düzensizlik ve kirliliğe neden olmaktadır. Demografik yapının değişmesi ile beraber hızla artan nüfus belediye faaliyetlerinin de yetersiz kalmasına neden olmak-

tadır. Mülteciler konusunda tüm sorumluluğun belediyede olması, hizmet kapasitesinde ve çözüm üretiminde yetersizliğe neden olmaktadır. Aynı zamanda hastanelerde doktor başına düşen hasta sayısı da hızla artmaktadır (Kaypak ve Bimay, 2016).

Suriyelilerin Türkiye'ye geldiği ilk dönemlerde ekonomik olarak pozitif bir etkiden söz edilebilmektedir. Hızla artan nüfus ile beraber imalat ve perakende satış sektörlerinde canlanma meydana gelmiştir. Bununla beraber devletin Suriyeliler için gerekli olan hizmetleri yerli halktan temin etmesi de ekonomik canlanma sağlamıştır. Ancak benzer şekilde mal ve hizmetlerin fiyatı da yükselmiştir. Özellikle mültecilerin konaklama ihtiyacı için şehirlere yönelmesi ile kiralar oldukça hızlı yükselmiştir (Kaypak ve Bimay, 2016). Bununla beraber, uluslararası kuruluşlardan sağlanan mali yardım Suriyelilerin yoğun olduğu bölgelerde ekonomik hareketlilik getirmektedir. Bu destekler bölgesel istihdama katkı sağladığı gibi ülkeye giriş talebini de artırmıştır. Resmi yollarla çalışan Suriyeliler Türkiye'de oluşturdukları girişimlerle vergi gelirlerini artırma potansiyeline de sahiptir (Tanrıkulu, 2021).

Ailelerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle küçük çocuklar iş hayatına atılmak zorunda kalmaktadır. Sokaklarda satıcılıktan dilenciliğe kadar her türlü işlerde çalışan çocukların bir kısmı ise çeşitli iş kollarında çırak olarak kullanılmakta ve ucuz iş gücü görevini yerine getirmektedir (Orhan ve Gündoğar, 2015). Özellikle Suriyelilerin yoğun olduğu bölgelerde kayıt dışı ve sigortasız bir şekilde çalışma hem bu kişilerin sömürülmesine yol açmış hem de vatandaşların işsizlik oranını yükseltmiştir. Kayıtsız ve sigortasız çalışan Suriyeliler ailelerini geçindirmek için yeterince gelir elde edememektedir. İnşaat işleri gibi geçici işlerde çalışan bu kişiler devletten düzenli yardım alamamaktadır (Dinçer, Federici, Ferris, Karaca, Kirişci & Çarmıklı, 2013). Bunun önüne geçmek için 2016 yılında mülteci ve sığınmacıların çalışma iznine yönelik düzenlemelerin yapılması ile beraber geçici kimlik belgeleri olan Suriyelilerin çalışma hakkına başvurmasına izin verilmiştir. Ancak bu kapsamda bir işyerinde geçici koruma altındakilerin, genel işçi sayısının %10'ununu geçemeyeceğine dair karar alınmıştır (Ceylan ve Uslu, 2019). Sigortalı işlerde çalışmayan Suriyelilerin esnaflık ile uğraşması yerleşik halktan esnafları zor duruma düşürmektedir. Vergi, ruhsat ve büyük marketlerle rekabet gibi problemlerle uğraşan yerli esnafın Suriyelilerin vergi muafı ile esnaf olduklarını görmeleri çeşitli tepkilere yol açmaktadır (Kaypak ve Bimay, 2016).

Her ne kadar göçmenlerin önemli bir kısmı 18 yaşının altındaki çocuklardan oluşsa da bu kişilerin eğitim ve öğretim imkanlarına dahil olma oranı oldukça düşüktür. Bu konuda ailelerin yaşadığı ekonomik zorlukların dışında en önemli engellerden biri dil ve kültür farkıdır. Bu dışarıda bırakılma çocukları yasal olmayan yollara itebilmektedir (Kaypak ve

Bimay, 2016). Bütün zorluklarına rağmen Türkiye Suriyeli çocukların eğitim alabilmesi adına çeşitli seçenekler sunmaktadır. On ilde kurulan kamp eğitim merkezlerinde ilkokuldan liseye kadar eğitim veren merkezler bulunmaktadır. Bu merkezlerde kamplarda kalan Suriyeli çocukların %90'ından fazlası eğitim almaktadır. Diğer bir seçenek olan devlet okullarında ise yabancı kimlik belgesi ve oturma izni şartına bakılmaksızın eğitim imkânı sağlanmaktadır. Ancak kamp dışında kalan çocukların büyük bir kısmı eğitim almamaktadır. AFAD tarafından kurulan geçici eğitim merkezlerinde ise kampların içinde ve dışında bulunan ve okul çağındaki Suriyeli çocuklar ve gençler için Suriye müfredatına bağlı kalarak Arapça ilk ve orta öğretim dersleri verilmektedir. Bu okullarda Suriyeli eğitimciler ders vermektedir. Son olarak kurulan özel okullarda da Suriye müfredatına uygun olarak dersler verilmektedir. Göçmen çocuklar eğitime katılsa bile eğitim sürecinde dil engeli, kapasite sorunları, ayrımcılık, zorbalık, mezhepsel gerilimler, çocuk yaşta evlilikler ve okul terkleri gibi birçok sorunla karşılaşılmaktadır (Taskin ve Erdemli, 2018).

Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren yaşanan özellikle iç göç hareketleri ve kentleşme uyum mekanizmalarını da yanında getirmiştir. Göç ağları ve kentleşmede bireylerin bağlantılarını canlı tutması neticesinde suç ağlarının takibi kolaylaşmıştır. Bu durum suç oranının nispeten düşük kalmasını sağlamıştır. Ancak 2011'den itibaren oldukça hızlı yaşanan Suriyeli mülteci akımı ile beraber toplumda anomi oluşmuştur. Türkiye'ye göç eden mültecilerin iltica edememesinden kaynaklanan hukuki boşluk bu kişileri fiili mülteci konumuna sokmuş, bu da göçmenlerin buldukları bu boşluğu yaşam stratejisi haline dönüştürmesine neden olmuştur. Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamında ülkede bulunan ne iltica edebilen ne de vatandaş olabilen sığınmacıların sahip oldukları haklar birçok alanda gerilimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle vatandaşlarla beraber yaşama gibi yerleşik hanehalkları tarafından imtiyaz olarak görülen bu haklar çeşitli tepkilere neden olmaktadır (Alpman ve Yarcı, 2018). Bu imtiyazların dışında Suriyelilere vatandaşlık verilmesi ve oy hakkı tanınması da hem vatandaşlar hem de siyasal çevreler arasında tartışmalara neden olmuştur (Ceylan ve Uslu, 2019).

Suriyelilerin Türkiye'deki yaşantıları ve ülkeye geliş süreçleri de ülke içerisinde sıkça konuşulan bir konu haline gelmiştir. Suriyelilerin kitlesel göçleri sırasında yasa dışı örgüt üyelerinin de halk arasına karışarak ülke içine girdiği görüşü güvenlik algısı üzerinde önemli etki oluşturmuştur. Daha sonra 2013 yılında Reyhanlı'da yaşanan saldırılar sonucunda Suriye hükümetiyle resmi görüşmeler başlatılmış olsa da Suriyelilerin yaşadıkları bir kampa yönelik saldırı girişimi meydana gelmiştir. Her ne kadar olaylar yatıştırılmaya çalışılsa da çeşitli terör örgütleri tarafından

yapılan terör eylemleri de endişeleri beslemeye devam etmiştir (Aras ve Mencütek, 2015).

SONUÇ

Uluslararası göç, dış politikada önemli bir konudur. Devletler dış politikalarını yürütürken sınır güvenliğinden mültecilerin korunmasına kadar göçle ilgili konulara dikkat etmektedir (Aras ve Mencütek, 2015). Göç yalnızca ev sahibi ülkeyi etkilememekte aynı zamanda kaynak ülkeyi de ekilememektedir. Kaynak ülkeden yaşanacak nitelikli beyin göçü ülkenin geleceğinin kötü yönde şekillendirilmesine neden olmaktadır. Ayrıca göçmenlerin gittikleri yerlerde kalıcı olup olmaması da bunu etkilemektedir. Bununla beraber, ülkesine geri dönen göçmenlerin deneyim ve bilgilerini kendi ülkelerine aktarması ile ekonomik kalkınmaya hizmet edilmektedir. Yine de göçün olumsuz etkileri kaynak ülkeler için ağır basmaktadır. Fiziksel altyapıya yapılan yatırımlar, barış ortamının tesisi, halkın eğitime daha fazla ve daha geniş erişiminin sağlanması, halk sağlığının iyileştirilmesi ve piyasaların gelişimini ve düzgün işleyişini destekleyen yasal ve düzenleyici kurumların oluşturulması ile göçün engellenmesi mümkündür (Coppel vd., 2001).

Suriye'deki insani kriz Türkiye'yi beklenmedik bir şekilde etkilemektedir. 2011 yılında Suriyeliler ülkeye kabul edildiğinde beklenti bu insanların yakın zamanda ülkelerine geri dönmeleri üzerine kurulmuştur. Bu insani kriz hem tahmin edilenden fazla uzamış hem de geniş çapta etkilere neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye uluslararası toplumun daha fazla yardımına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye'nin yaşanan şiddetli göç neticesinde karşılaştığı sosyo-ekonomik zorlukların üstesinden gelebilmek adına önemli oranda finansman ve uluslararası iş birliğine ihtiyacı bulunmaktadır. Bununla beraber, Suriye meselesinin çözümünde Türkiye ve uluslararası güçler siyasi alanlarda adım atmalı ve Suriyelilerin evlerine güvenli bir şekilde dönmesi için programlar oluşturmalıdır. Kalıcı bir çözüm ancak bu şekilde sağlanabilir (Dinçer vd., 2013).

Öncelikle Türkiye'nin mültecilere tüm imkanları ile yeni kamplar sağlayamayacağı oldukça açık olarak görülmektedir. Kamp kurma ve burada insanlara hizmet sağlama Türkiye'nin tek başına finanse edebileceği bir uygulama değildir. Ayrıca gelen mültecilerin de kamplarda kalmak istememekte, kamp dışında kalan mültecilerin ise koruma ve yardım ihtiyaçlarının giderilmesi büyük zorluklara neden olmaktadır. Entegrasyon fikri ise hem uygulama bakımından hem de siyasi açıdan ciddi şekilde tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Uluslararası dayanışmanın eksik kalması Türkiye'yi konuda yalnız bırakmakta, Türkiye'nin uluslararası camiaya yönelik yapıcı bir dil kullanmaması da bu durumu körüklemektedir (Dinçer vd., 2013).

Artan mülteci sayısı ile hem vatandaşların hem de mültecilerin güvenliği problemi önem kazanmıştır. Sınır bölgesinde yaşanan can kayıpları durumun ne kadar ciddiye alınması gerektiğini göstermektedir. Sınır bölgesinde bulunan kamplar toprakların kontrolü için çatışan güçler arasında kalmaktadır. Bununla beraber, kaçak silah ve savaşçıların sınırdan halk arasında geçiyor olma ihtimali de hem ulusal güvenliği hem de mültecilerin hayatlarını tehlikeye atmaktadır. Dahası, Suriyelilerin yanında getirdiği etnik ve mezhepsel çatışmalar da Türk vatandaşlarının güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Buna ek olarak, Suriyeli kadın ve çocuk gibi savunmasız grupların istismarı da önemli bir konudur. Bu kişilere yönelik özel bir koruma stratejisinin geliştirilmesi gerekmektedir (Dinçer vd., 2013).

KAYNAKÇA

Alpman, P. S., Yarcı, S. (2018). Suç, Göç ve Kimlik: Suç Teorilerinde Göç Olgusu. *Turkish Studies Social Sciences*, *13*(18), 143-158.

Aras, N. E. G., Mencütek, Z. S. (2015). The International Migration And Foreign Policy Nexus: The Case Of Syrian Refugee Crisis And Turkey. *Migration Letters*, *12*(3), 193-208.

Bahcekapili, C., Cetin, B. (2015). The Impacts of Forced Migration on Regional Economies: The Case of Syrian Refugees in Turkey. *International Business Research, 8*(9), 1-15.

Cankara, Y., Çerez, O. (2020). Tarihsel Süreç İçerisinde Afganistan'ın Göç Sorunu ve Türkiye'ye Yansımaları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *124*(245), 447-460.

Ceylan, A., Uslu, İ. (2019). Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelen kitlesel göç hareketleri ve kabul mekanizmasındaki yaklaşımlara ilişkin bir inceleme: 1989 Bulgaristan, 1991 Irak ve 2011 Suriye göçleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, *36,* 199-221.

Coppel, J., Dumont, J. C. - Visco, I. (2001). *Trends in Immigration and Economic Consequences*. OECD Economics Department Working Papers No. 284. ECO/WKP(2001)10.

Çetin, İ. (2022). Almanya'daki Suriyeli Mültecilerin İltica Ve Uyum Süreçleri. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(19), 93-115.

Demirtaş, M. S. (2018, 28 Ekim). *Afrika bağlamında göç olgusu ve göçün sebepleri*. AFAM.

Develi, E. (2017). 21. Yüzyılda Göç Olgusu: Uluslararası Göç Teorilerinin Ekonomi Politiği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *22*(Göç Özel Sayısı), 1343-1353.

Dinçer, O. B., Federici, V., Ferris, E., Karaca, S., Kirişci, K., Çarmıklı, E. Ö. (2013). Turkey and Syrian refugees: The limits of hospitality. The Brookings Institution International Strategic Research Organization (USAK).

Ekici, S., Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(1), 9-22.

Erdoğan, M. M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gümrükçü, H., Uysal, P., Kantarcıoğlu, B. (2022). Göç Tarihi. Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Göç Hareketleri Sempozyumu, 6-8 Mart 2022, 17-29.

IOM. (2022). *World Migration Report 2022*. ISBN 978-92-9268-076-3.

İçduygu, A., Aksel, D. B. (2013). Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective. *Perceptions: Journal of International Affairs, 18*(3), 167-190.

İçduygu, A., Erder, S., Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*. MiReKoç Proje Raporları 1/2014 TÜBİTAK 1001_106K291.

Kaypak, Ş., Bimay, M. (2016). Suriye Savaşı Nedeniyle Yaşanan Göçün Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri: Batman Örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 6*(1), 84-110.

Kirişçi, K. (2000). Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices. *Middle Esatern Studies, 36*(3), 1-22.

Kirişci, K. (2003, 1 Kasım). Turkey: A Transformation from Emigration to Immigration. Migration Information Source Paper, Migration Policy Institute.

Lazarev, E., Sharma, K. (2017). Brother or Burden: An Experiment on Reducing Prejudice Toward Syrian Refugees in Turkey. *Political Science Research and Methods, 5*(2), 201-219.

Massey, D. S. (1999). Why Does Immigration Occur? A Theoretical Synthesis. Hirschman, C., Kasinitz, P., De Wind, J. (Ed.), *The Handbook of International Migration: The American Experience* İçinde (s. 34-52). Russell Sage Foundation: New York.

Mundell, R. A. (1957). International Trade and Factor Mobility. *The American Economic Review, 47*(3), 321-335.

Orhan, O., Gündoğar, S. S. (2015). *Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye etkileri*. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi ve Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı. Rapor No: 195.

Saylak, Ş. (2021). *Türkiye'nin Göç Yönetiminin Dönüşümü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şafak-Ayvazoğlu, A., Kunuroglu, F., Yağmur, K. (2021). Psychological and Socio-Cultural Adaptation of Syrian Refugees in Turkey. *International Journal of Intercultural Relations*, *80,* 99-111.

Tanrıkulu, F. (2021). The Political Economy of Migration and Integration: Effects of Immigrants on The Economy in Turkey. *Journal of Immigrant & Refugee Studies, 19*(4), 364-377.

Taskin, P., Erdemli, O. (2018). Education for Syrian Refugees: Problems Faced by Teachers in Turkey. *Eurasian Journal of Educational Research, 18*(75), 155-178.

Tuaner-Vural, B. M. (2020). Impact of Syrian Forced Migration on Turkish Economy. *Sosyoekonomi*, *28*(43), 49-64.

UNCHR. (2021). *Global Trends Report Forced Displacement In 2021*.

Yıldız, A. (2017). Göç olgusu ve göçün ekonomik etkileri: Türkiye örneği. 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu Kaysem 11, 28-30 Eylül 2017, Fırat Üniversitesi, Elâzığ, 1825—1841.

Yüce, M. (2022). *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İle İlişkiler*. SETA Yayınları.

Bölüm 13

MONTESSORİ YÖNTEMİNİN ANAOKULU ÇOCUKLARININ SOSYAL YETKİNLİK VE DAVRANIŞ DURUMLARINA ETKİSİ

İsmail Berat UZUN [1]
Özden KUŞCU [2]

1 Arş. Gör., Bartın Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, ORCID:0000-0003-0095-0738 iuzun@bartin.edu.tr
2 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, ORCID:0000-0001-6155-1015 ozdenkuscu@hotmail.com

GİRİŞ

Sosyal becerilerin desteklenmesinde ve gelişmesinde önemli rol oynayan faktörlerden biri de okul öncesi eğitim faaliyetleri yürüten kurumlar ve bu kurumların benimsemiş olduğu eğitim programlarıdır. Günümüz dünyasında alternatif eğitim metotlarıyla ilgili birçok uygulamadan bahsetmek mümkündür. Şüphesiz bunlardan biri de modern metotlar arasında kabul edilen Montessori Yöntemidir. Çağdaş eğitim anlayışını özümseyen Montessori Yöntemi; çocuklara deneme-yanılma, araştırma, hata yapma ve hatalarını kendilerinin fark etmesine olanak tanır (Vilscek, 1966). Montessori metodunun en belirgin özelliği, yöntemin kendine has bir eğitim felsefesi üzerine tasarlanmış olmasıdır. Montessori eğitim anlayışı çocuğa bağımsızlık kazandıracak ve gelişimine katkı sağlayacak en uygun çevreyi hazırlamanın yanı sıra çocukların duyusal ve toplumsal gelişimlerini destekleyerek yaşam boyu kendilerine, çevrelerine ve başkaların saygı duyan, sorumluluk alabilen, toplum ile uyumlu bir şekilde yaşamlarını sürdüren kişiler olmalarına katkı sunmayı amaç edinmektedir (Mutlu vd., 2012).

Dünyanın birçok kıtasında ve çeşitli ülkelerde oldukça yaygın olarak uygulanmakta olan bu eğitim metodu çocuk odaklı olması, kendi kendine öğrenebilme ve bağımsız hareket edebilme olanağına sahip düzenli bir ortamda faaliyet göstermesi, erken yıllardaki eğitimin faydaları üzerine odaklanması, bireysel eğitimin yanı sıra aile katılımına da değer vermesi bakımından etkili bir eğitim imkanı sunduğu düşünülmektedir. Tüm bu imkanları sunan Montessori yaklaşımının çocuğun dünyasını fiziksel ve ruhsal açıdan olumlu yönde etkilemesinin; çocuğun hareket, duyu ve dil gelişimi ile bedensel, sosyal, duygusal, açıdan gelişimine kritik seviyede katkılar sunduğu ileri sürülmektedir. Öte yandan Montessori eğitim programının çocuklara verdiği sınırlı özgürlükler ve gerektirdiği birtakım sorumluluklar; toplum içinde sevgiyi, saygıyı, barışı, tahammül etmeyi destekler ve farklılıkları olduğu gibi kabul etme bilincini arttırmaya katkı sunabilmektedir (Williams ve Keith, 2000; Aral vd., 2015; Hedeen, 2005; Temel, 2015).

Montessori çocuğun gelişimini temel olarak (0-6), (6-12) ve (12-18) yaşları arasında üç döneme ayırmaktadır. Bu dönemlerin içinde Montessori'ye göre bazı duyarlı dönemler bulunmakta ve çocuğa eşsiz gelişimsel fırsatların sunulduğu değerlendirilmektedir. Çünkü kritik yıllarda çocuklar belirli bir beceriyi edinmede ya da bilgiyi öğrenmede aşırı derecede isteklidir. Montessori, sınıflandırdığı ilk gelişim dönemi de (0-3) yaş arasını kapsayan ilk alt evre ve (3-6) yaş arasını kapsayan ikinci alt evre olmak üzere iki evreye ayırmaktadır. Montessori her iki alt dönemin de çocukların özel kavrama becerilerine sahip olduğunu savunmaktadır. Bu sebeple (0-6) yaş arası öğrenmenin en kritik düzeyde yaşandığı dö-

nemdir. Çocuğun öğrenme düzeyindeki hız, sosyal ve ahlaki duyarlılığın arttığı ikinci evrenin ilk zamanlarında azalır. Bu evrede çocuk kötü ve iyi kavramlarının bilincine varmaya başlamaktadır. Montessori, bu evrede yer alan çocuğu, "toplumsal alanda yeni doğmuş bebek" olarak nitelendirmektedir. Önceki evrede sadece bireysel davranışları sorgulayan çocukların, bu evrede daha da karmaşık düzeydeki sosyal durumları farklı perspektifler ile anlamlandırmak için girişimde bulunur. Bu evrede çocuğun vicdanı, kötü ile iyinin, yanlış ile doğru davranışın ayrımın yapılabilmesi için karar merkezi olur. Bu sayede çocuğun, yavaş yavaş sosyal bilinci gelişir (Montessori, 1995; Schafer, 2006; Oğuz ve Köksal Akyol, 2006; Wilbrandt, 2009; Hunt ve Valsiner, 2013).

İnsan yaşamında çocukluk yıllarının çok önemli olduğunu savunan Montessori erken çocukluk yıllarında çocukların fiziksel, zihinsel, dil ve sosyal alanlarını destekleyebilmek için geliştirdiği ve kendi adını taşıyan yöntem ile katkı sunmayı amaçlamıştır. Montessori'nin tasarladığı yöntem bir asrı aşmış olsa da günün koşullarına uygun olarak geliştirilmekte ve halen dünyanın birçok ülkesinde kullanılmaktadır. Köklü geçmişe sahip Montessori yöntemine geçmişten günümüze yüzlerce araştırma yapılmıştır ve halen çeşitli araştırmalara konu olmaktadır. İlgili alanyazın incelendiğinde montessori yönteminin çeşitli alanlarda etkililiğini ortaya koyan birçok çalışma (Kayılı, vd., 2009; Şahintürk, 2012; Kayılı, 2010; Çakır, 2019) mevcuttur. Hobbs (2008) gerçekleştirdiği çalışmada, 3-6 yaş grubu ile yürütülen araştırmada verilen Montesssori eğitiminin çocukların sosyal becerileri ve davranışları üzerinde oldukça etkili olduğuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda çocukların adil olma, eşit davranma davranışlarını daha sık gösterdiklerini, olumlu duygular geliştirerek arkadaşları ve akranları ile birlikte oyun oynadıklarını saptamıştır. Koçyiğit ve Kayılı (2008) de yaptıkları araştırmada Montessori metoduyla eğitim alan okul öncesi öğrencilerinin geleneksel müfredat ile eğitim alan okul öncesi öğrencilerine kıyasla sosyal işbirliği puanlarının yanı sıra sosyal etkileşim ve sosyal bağımsızlık puanlarının da anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır. Yapılan bir başka araştırmada Kuşcu vd., (2014) Montessori yöntemiyle eğitim alan öğrencilerin normal müfredat ile eğitim alan çocuklara kıyasla "sırasını bekleme, sorumluluk alma ve başladığı işi bitirme" davranışlarını daha sık gösterdiklerini tespit etmiştir. Lillard (2012) Montessori eğitim metodu ile öğrenim gören çocuklar ile geleneksel eğitim müfredatına dahil olan çocukların sonuçlarını karşılaştırdığı araştırmasında, Montessori eğitimi alan çocukların prososyal davradıklarını saptamıştır. Uzun ve Kayılı (2019) yaptıkları yarı deneysel araştırmada montessori eğitimi alan 60-72 aylık çocukların normal eğitim müfredatına (MEB) göre eğitim alan çocuklara göre iletişim becerilerinin olumlu yönde anlamlı düzeyde farklılaştığını bulgulamıştır. Yapılması planlanan

bu araştırma ise montessori yönteminin prososyal beceriler üzerindeki etkisini incelemeyi kapsamaktadır. Toran (2011) Montessori metodunun 3-6 yaş grubu çocukların sosyal uyumları üzerindeki etkisini incelediği çalışmada, Montessori eğitim programına dahil olan çocukların gösterdikleri sosyal uyumların, Montessori eğitimi almayan çocuklar kıyasla daha iyi olduğunu tespit edilmiştir. Glenn (2003) yaptığı boylamsal çalışmada Montessori eğitiminin çocuklar üzerindeki test etmek için Montessori okulunda eğitim alan çocukları 3 yaşından başlayıp 18 yaşına varana kadar 15 yıl boyunca belirli aralıklarla değerlendirmiş ve izlemiştir. Araştırmanın sonucunda Montessori okuluna giden çocukların yıllara göre gelişim alanlarının tümünde kayda değer artışların olduğu kişilik ve sosyal gelişimlerinin akranlarına kıyasla daha ileride olduğunu saptamıştır. Yapılan bu araştırmada ise Montessori Montessori yönteminin anaokulu çocuklarının sosyal yetkinlik ve davranış durumları üzerindeki etkisinin ortaya konulması planlanmıştır.

Genel Amaç;

Bu araştırmada Montessori eğitim metodunun anaokulu çocuklarının sosyal yetkinlik ve davranış durumları üzerindeki etkisini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Alt Amaçlar;

- Deneme ve kontrol grubu çocukların "Sosyal Yetkinlik ve Davranış Değerlendirme-30 Ölçeği" ön test puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark var mıdır?
- Deneme grubu çocukların "Sosyal Yetkinlik ve Davranış Değerlendirme-30 Ölçeği" ön test-son test puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark var mıdır?
- Kontrol grubu çocukların "Sosyal Yetkinlik ve Davranış Değerlendirme-30 Ölçeği" ön test-son test puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark var mıdır?
- Deneme ve kontrol grubu çocukların "Sosyal Yetkinlik ve Davranış Değerlendirme-30 Ölçeği" son test puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli;

Montessori eğitim metodunun anaokulu çocuklarının sosyal yetkinlik ve davranış durumları üzerindeki etkisini incelemeyi amaç edinen bu araştırma nicel araştırma metotlarından yarı deneysel desen ile tasarlanmıştır.

Yarı deneysel desende, kontrol ve deney grupları tasarlanırken grupların rastgele değil de benzer özellikler taşıyan deneklerden meydana gelmesi bu modeli gerçek deneysel modelden farklı kılmaktadır (Fraenkel & Wallen, 2006). Desende bağımlı değişken 3-5 yaş çocukların sosyal yetkinlik ve davranış durumlarıdır. Bağımsız değişken ise Montessori yöntemi kullanılarak sunulan okul öncesi eğitimdir. Araştırmada deney grubunu oluşturan çocuklar Montessori yöntemi kullanıldığı okul öncesi müfredatıyla eğitim alırlarken, kontrol grubu çocukları ise mevcut olarak uygulanan MEB okul öncesi eğitim programına dahil olarak okul öncesi eğitim almıştır.

Çalışma Grubu;

Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 eğitim öğretim yılında Selçuk Üniversitesi, SBF, İhsan Doğramacı Uygulama Anaokulunda öğrenimine devam eden 3-5 yaş arasındaki 25 çocuk oluşturmuştur.

Veri Toplama Aracı;

Araştırmanın verileri Çorapçı vd., (2010) tarafından geliştirilen "Sosyal Yetkinlik ve Davranış Değerlendirme-30 Ölçeği" ile toplanmıştır.

Verilerin Analizi;

Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS paket programında "Mann Whitney U Testi" ve "Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi" ile analiz edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1: *Deney ve Kontrol grubu uygulamalarına ilişkin Mann Whitney U testi ön test sonuçları*

SYDD-30 Ölçeği Alt Boyutları	Grup	N	**Sıra Ortalaması**	**Sıra Toplamı**	**U**	**P**
Sosyal Yetkinlik	Kontrol grubu	10	13,03	195,50	74,500	.978
	Deney grubu	15	12,95	129,50		
	Toplam	25				
Kızgınlık-Saldırganlık	Kontrol grubu	10	12,33	185,00	65,000	.577
	Deney grubu	15	14,00	140,00		
	Toplam	25				
Anksiyete-İçe Dönüklük	Kontrol grubu	10	11,57	173,50	53,500	.231
	Deney grubu	15	15,15	151,50		
	Toplam	25				

Tablo 1'de 3,4 ve 5 yaşındaki çocukların montessori eğitimi almadan önceki Sosyal Yetkinlik Ölçeği ön test puanları arasında anlamlı düzeyde farklılık olup olmadığını gözlemlemek amacıyla Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda sosyal yetkinlik alt boyutu(U=74,500 ; p=.978), kızgınlık-saldırganlık alt boyutu(U=65,000 ; p=.577) ve anksiyete-içe dönüklük alt boyutlarının(U=53=500 ; p=.231) hiçbirinde anlamlı düzeyde farklılık görülmemiştir.

Tablo 2: *Deney grubunun Sosyal Yetkinlik Ölçeği Ön-test ve Son-test puanlarına ilişkin Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları*

SYDD-30 Ölçeği Alt Boyutları	Ön-test ve Son-test	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Sosyal Yetkinlik	Negatif Sıra	2	7,00	14,00	-2,420	.016*
	Pozitif Sıra	12	7,58	91,00		
	Eşit	1				
Kızgınlık-Saldırganlık	Negatif Sıra	12	9,25	111,00	-2,902	.004*
	Pozitif Sıra	3	3,00	9,00		
	Eşit	0				
Anksiyete-İçedönüklük	Negatif Sıra	12	8,25	99,00	-2,923	.003*
	Pozitif Sıra	2	3,00	600		
	Eşit	1				

Tablo 2'de 3,4 ve 5 yaşındaki çocukların montessori uygulaması öncesindeki ve sonrasındaki sosyal yetkinlik ölçeğine ait puanların sıra ortalamaları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda çocukların montessori uygulaması öncesi ve sonrasındaki sosyal yetkinlik ölçeğinin tüm alt boyutlarındaki puanlarının sıra ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılık görülmüştür. Sosyal yetkinlik alt boyutundaki 12 çocuğun puanı artmış, 2 çocuğunki azalmış, 1 tanesi aynı kalmıştır, Z=-2,420 ; p=.016. Kızgınlık-Saldırganlık alt boyutundaki 12 çocuğun puanı azalmış, 3 çocuğun puanı artmıştır, Z=-2,902 ; p=.004. Anksiyete-İçe dönüklük alt boyutundaki 12 çocuğun puanı azalmış, 2 çocuğun puanı artmış ve 1 çocuğun puanı aynı kalmıştır, Z=-2,923 ; p=.003.

Tablo 3: *Kontrol grubuna ilişkin ön-test ve son-test puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi karşılaştırılması*

SYDD-30 Ölçeği Alt Boyutları	Ön-test ve Son-test	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Sosyal Yetkinlik	Negatif Sıra	0	0,00	0,00	-2,805	.005*
	Pozitif Sıra	10	5,50	55,00		
	Eşit	0				
Kızgınlık-Saldırganlık	Negatif Sıra	10	5,50	55,00	-2,805	.005*
	Pozitif Sıra	0	0,00	0,00		
	Eşit	0				
Anksiyete-İçedönüklük	Negatif Sıra	6	5,33	32,00	-1,973	.049*
	Pozitif Sıra	2	2,00	4,00		
	Eşit	2				

Tablo 3'te MEB okul öncesi eğitim programına göre eğitim alan 3,4 ve 5 yaşındaki çocukların sosyal yetkinlik ölçeğinin alt boyutlarının ön test ve son test puanları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ön test ve son test puanları arasında tüm alt boyutlarda anlamlı düzeyde farklılık görülmüştür. Buna göre sosyal yetkinlik alt boyutunda tüm öğrencilerin puanları son testte yükselmiştir,Z=-2,805 ; p=.005. Kızgınlık-saldırganlık alt boyutunda da tüm öğrencilerin puanları son testte düşmüştür, Z=-2,805 ; p=.005. Anksiyete-içe dönüklük alt boyutunda 6 öğrencinin son test puanı düşerken 2 öğrencinin yükselmiş, 2 öğrencinin de sabit kalmıştır, Z=-1,973 ; p=.049.

Tablo 4: *Deney ve Kontrol gruplarının son-testlerine ilişkin Mann Whitney U testi sonuçları*

SYDD-30 Ölçeği Alt Boyutları	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Sosyal Yetkinlik	Kontrol grubu	10	8,13	122,00	2,000	.000*
	Deney grubu	15	20,30	203,00		
	Toplam	25				
Kızgınlık-Saldırganlık	Kontrol grubu	10	17,87	268,00	2,000	.000*
	Deney grubu	15	5,70	57,00		
	Toplam	25				
Anksiyete-İçe Dönüklük	Kontrol grubu	10	17,07	256,00	14,000	.001*
	Deney grubu	15	6,90	69,00		
	Toplam	25				

Tablo 4'te 3,4 ve 5 yaşındaki çocukların montessori eğitimi alma durumuna göre sosyal yetkinlik alt boyutlarının anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Mann Whitney U testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda deney grubunun puanlarının sıra ortalamalarının kontrol grubunun puanlarının sıra ortalamalarından tüm alt boyutlarda anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre sosyal yetkilik alt boyuna ait sıra ortalamalarında deney grubunun sıra ortalaması($\bar{x}$=20,30) kontrol grubunun sıra ortalamasından($\bar{x}$=8,13) yüksektir,U=2,000; p=.000. Kızgınlık-saldırganlık alt boyuna ilişkin deney grubunun sıra ortalaması($\bar{x}$ =5,70) kontrol grubunun sıra ortalamasından($\bar{x}$ =17,87) daha düşüktür,U=2,000 ; p=.000. Anksiyete-İçe dönüklük alt boyutuna ilişkin deney grubunun sıra ortalaması($\bar{x}$=6,90) kontrol grubunun sıra ortalamasından($\bar{x}$ =17,07) daha düşüktür,U=14,000 ; p=.001.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmanın sonucunda anaokulu çocuklarının sosyal yetkinlik ve davranış durumları tüm alt boyutlarıyla birlikte deneme grubu lehine farklılaşma olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda, Montessori yönteminin 3-5 yaş çocukların sosyal becerilerine pozitif yönde katkı sağla-

dığını söylemek mümkündür. Araştırma bulguları doğrultusunda aşağıda yer alan öneriler geliştirilmiştir;

- Okul öncesi dönem çocuklarıyla çalışan öğretmenlere Montessori yöntemi ile alakalı özel veya hizmet içi eğitim faaliyetleri tertip edilerek eğitimcilerin eğitici eğitimleriyle öğrendikleri yeni yöntemleri sınıflarda uygulayarak çocukların sosyal becerilerine daha iyi katkı sağlayacağı eğitim ortamı oluşturulabilir.
- Okul öncesi eğitime katkı sunan Montessori uygulamalarından oluşan teorik kitaplar, uygulama sürecine yönelik videolar hazırlanarak öğretmenlerin sınıflarında bu etkinliklere daha sık yer vermesi sağlanabilir.
- Montessori yöntemine yönelik çalışmaların yaygınlaştırılarak bu metodun daha fazla öğretmen tarafından tanınması ve ilgili konuya yönelik eğitimlerin yaygınlaştırılması sağlanabilir.
- Farklı evren ve çalışma grupları üzerinde benzer araştırmalar yürütülerek araştırrna sonuçları sınanabilir.
- Montessori yönteminin sosyal beceri alanına yönelik etkisini test etmeyi amaçlayan boylamsal çalışmalar yürütülebilir.
- Montessori destekli ebeveyn eğitim programları geliştirilerek çocukların sosyal becerileri arttırılabilir.

KAYNAKLAR

Aral, N., Yıldız-Bıçakcı, M., Yurteri-Tiryaki, A.,Çetin-Sultanoğlu,S. ve Şahin, S. (2015). Montessori Eğitiminin çocukların gelişimine etkisinin incelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Araştırmaları Dergisi, 1(1), 32- 52

Çakır, Z., Yalçın, S. A., & Yalçın, P. (2019). Montessori yaklaşımı temelli STEM etkinliklerinin okul öncesi öğretmen adaylarının yaratıcılık becerilerine etkisi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, *4*(2), 392-409. https://doi.org/10.21733/ibad.548456

Çorapçı, F., Aksan, N., Arslan-Yalçın, D., & Yağmurlu, B. (2010). Okul öncesi dönemde duygusal, davranışsal ve sosyal uyum taraması: Sosyal yetkinlik ve davranış değerlendirme-30 ölçeği. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, *17*(2), 63-74.

Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). How to design and evaluate research in education. Newyork: McGraw-Hill.

Glenn, C. M. (2003). The longitudinal assessment study (las): eighteen year follow-up, final report, ED478792

Hunt, J.M., & Valsiner, J.(2013). The Montessori method.: Maria Montessori. USA and U.K.: Transaction Publishers

Kayılı, G., Koçyı ğı t, S., Erbay, F . (2009). Montessori yönteminin beş-altı yaş çocuklarının alıcı dil gelişimine etkisinin incelenmesi. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (26), 347-355.

Kayılı, G. (2010). Montessori yönteminin anaokulu çocuklarının ilköğretime hazır bulunuşluklarına etkisinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçyiğit, S., & Kayılı, G. (2008). Montessori eğitimi alan ve almayan anaokulu öğrencilerinin sosyal becerilerinin karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 511-516

Kuşçu, Ö., Bozdaş, Y., & Doğru, S. S. Y. (2014). Montessori eğitiminin çocuklarda sorumluluk alma, sırasını bekleme, başladığı işi bitirme becerisine etkisinin değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *12*(27), 307-322.

Lillard, A.S.(2012). Preschool children's development in classic Montessori, supplemented Montessori, and conventional programs. Journal of School Psychology, 50, 379–401 https://doi.org/10.1016/j.jsp.2012.01.001

Montessori, M.(1995). Çocuk Eğitimi: Montessori Metodu. (G.Yücel, Çev.). İstanbul: Özgür Yayınları.

Mutlu, B. , Ergişi, A. , Bütün Ayhan, A. & Aral, N. (2012). Okul öncesi dönemde Montessori Eğitimi. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 1 (3) , 113-128 . https://doi.org/10.1501/Asbd_0000000033

Oğuz, V. ve Köksal-Akyol, A.(2006). Çocuk eğitiminde Montessori yaklaşımı. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15(1),243-256 243

Schafer, C.(2006). Ömür Törpüsü mü? Bal Küpü mü? (Çev: C. Aydın). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Temel, Z.F.(2015). Okul öncesi eğitimde alternatif yaklaşımlar. Her Yönüyle Okul Öncesi Eğitim 7. (Ed: A. Köksal Akyol, P. Bayhan, Z. F. Temel). Ankara: Hedef CS Yayıncılık.

Şahintürk, Ö. (2012). Montessori yönteminin okul öncesi dönemde öğrencilerin yaratıcı düşünmelerine etkisi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Toran, M. (2011). Montessori yönteminin çocukların kavram edinimi, sosyal uyumları ve küçük kas motor becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Uzun, İ. B. ve Kayılı, G. (2019). Montessori yönteminin 60-72 aylık çocukların iletişim becerilerine etkisi. M. Uslu., S. Çiftçi, C. Arslan ve E. Hamarta (Ed.). İnsan ve Medeniyet Araştırmaları, 413-423.

Vilscek, E. (1966). Programs for the Pre-school Child. ED012684

Wilbrandt, E. Ç.(2009). Maria Montessori Yöntemiyle Çocuk Eğitimi Sanatı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Williams, N., & Keith R. (2000). Democracy and Montessory Education. Journal of Peace Review, 12(2), 217–222. https://doi.org/10.1080/10402650050057861

Hedeen, T. (2005). Dialoge and democracy, community and capacity: lessons for conflict resoluation education from montessori, dewey, and freire. Conflict Resoluation Quarterly, 23,(2),185-202 https://doi.org/10.1002/crq.132

Bölüm 14

SOSYAL AĞ ANALİZİ[1]

Züleyha ÖZBAŞ ANBARLI[2]

1 Bu çalışma yazarın, 2017 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Tasarımı ve Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. F. Sezen Ünlü danışmanlığında tamamladığı "Dijital Uzamda Yaşamak: Twitter'da Gündelik Hayat" isimli doktora tezinin yöntem kısmından üretilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi Züleyha ÖZBAŞ ANBARLI, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü ORCID ID: 0000-0003-3014-6361

Sosyal Ağ Analizi

Sosyal bilimler verilerinin genel karakteri, kültürle değerler ve semboller içinde köklenmiş olmasıdır. Doğa bilimlerinin fiziksel verisinden farklı olarak sosyal bilimler verisi; anlamlar, güdüler, tanımlamalar ve tipleştirmeler yoluyla oluşmuştur. Sosyal bilimler verilerinin içerdiği bu anlamlar bir yorumlama sürecinin ürünüdür. Bu yorumlama sürecinde sosyal bilimciler her biri için farklı bir analiz metodunun uygun olduğu farklı veri çeşitleri formüle etmişlerdir. Başlıca veri türleri; özellik verisi ve ilişkisel veridir. Bu veri türlerinden farklı olarak düşünsel veri şeklinde bir veri türü mevcuttur; anlamların, güdülerin, tanımlamaların, tipleştirmelerin kendisini temsil eder, tipoloji analiziyle analiz edilmeye çalışılır ve diğer veri türlerinden daha az gelişmiştir. Özellik verisi, aktörlerin tutumları, düşünceleri ve davranışları ile ilgilidir. Bunlar anket, görüşme gibi yollarla elde edilip belirli istatistiksel prosedürlerle analiz edilir. İlişkisel veri ise bağlar, bağlantılar ve ilişkilerle ilgilidir; bir aktörün diğeriyle ilişkisidir. İlişkiler aktörlerin değil aktör sistemlerinin özelliğidir, bu ilişkiler aktör çiftlerini daha büyük ilişkisel sistemlere bağlarlar. İlişkisel veri için uygun olan yöntem ise ağ analizidir. Bununla birlikte ilişkilerin kantitatif ve istatistiksel değerlerine de bakılabilir; ağ analizi, ağ yapısının kalitatif ölçümlerinin bütününden oluşur (Scott, 2000, s. 2-3).

Ağ sosyolojisi Turner'a göre (aktaran Breiger, 2004, s. 506), erken dönem sosyologlarının ve antropologlarının çok önemli gördüğü toplumsal yapıları yaratan ilişkilerin haritalandırmasını yapmaktadır. Temel kavramları ve ölçümleri sosyoloji, antropoloji, ekonomi, örgütsel çalışmalar, bilişim bilimi, biyoloji, kamu sağlığı, karmaşıklık ve kaos teorisi gibi değişik ilgi alanlarına geniş ölçüde yakın olan ağ analizi, kurumsallaşmış ve disiplinlerarası bir bakış haline gelmiştir (Knoke ve Yang, 2008, s. 2). Haritalar uzun süredir araştırmalarda kullanılmaktadır. İnsan coğrafyasında anahtar bir teknik sağlamakta, aynı zamanda arkeoloji, tarih, salgın hastalıklar bilimi gibi başka alanlarda, uzamsal bilgiyi depolamak, veri analiz etmek ve fikir oluşturmak, hipotez test etmek ve sonuçları ilgi çekici görsel bir formda sunmak amacıyla kullanılmaktadır (Monmonier'den aktaran Dodge, 2005, s. 113). Birey topluma; üyelik vasıtasıyla kolektivitelere ve toplumsal ilişkiler vasıtasıyla diğer bireylere olmak üzere iki ana ağ ile bağlıdır. Aynı zamanda birey de toplumsal birimleri birbirine bağlayarak bir ağ oluşturur (Goffman, 2017, s. 229). Toplumsal ilişkiler temelde bir ağ mekanizmasıdır. Bu ağdaki ilişkiler farklı farklı olabilir. Dostane, arkadaşça, düşmanca, ekonomik olarak değiş-tokuş içeren, duygusallık içeren ilişkiler olabilir. Bu bağların ağ içerisinde birbirine bağladığı aktörler etkileşim halindedirler; bu etkileşim hem geçmişte aralarında geçenler tarafından hem de gelecekteki diğer etkileşimlerle ilgili beklentileri tarafından şekillenmektedir (Crossley, 2015a; Crossley, 2015b). Bu etkileşim

ilişkisel sosyolojinin de temelinde yatar, bireyler kendi başlarına eyleyen aktörler değil, içine gömüldükleri etkileşimsel alandan ayrılamayan, sürekli bir hareket ve devinim içerisinde olan aktörlerdir (Emirbayer, 2012).

Sosyal Ağ Analizinin Kökeni

Ağ bilimi, bilimde ve matematikte görece eski bir alandır. Temeli 1700'lere dayanır. 1736'da matematikçi Leonhard Euler "Königsberg Köprü Problemi" olarak adlandırılan matematiksel bir bilmeceyle ilgilenir. Dönemin Prusya'sına, bugün ise Rusya'ya ait olan Königsberg (Kaliningrad) şehri, Pregel Nehri yakalarında ve nehrin ortasında uzanan iki ada üzerine kurulmuştur. Bu kara parçalarını 7 köprü birleştirmektedir. O dönemde "7 köprünün hepsinden geçen, bir kez geçen tek bir yol var mıdır?" şeklinde bir problem ortaya atılır. Efsaneye göre birçok insan verimli saatlerini bu yolu bulmaya ayırmıştır. Matematikçi Euler 'Solutio problematis ad geometriam situs pertinentis' isimli makalesinde bunun imkânsız olduğunu kanıtlar. 7 köprünün hepsinden geçen, bir kez geçen tek bir yol bulunmamaktadır. Bugün belki önemsiz olarak görülebilecek fakat 1736'da açıkça görünür olmayan ve keşfedilmeyi bekleyen bu kanıt, bir çizgeden, düğümlerden ve ayrıtlardan oluşan matematiksel bir nesnedir. Grafik, 4 kara parçasını temsil eden 4 düğümden ve 7 ayrıttan oluşmaktadır. Euler'e göre her bir ayrıtın içinden bir kez geçen bir yol bulunmamaktadır. Königsberg grafiğindeki bütün dört düğümün tek derecesi olduğunda köprü probleminin bir çözümü bulunmamaktadır (Newman, Barabasi ve Watts, 2006, s. 1-3). Euler bu problemi çözse de bu sonucu bir çizge şeklinde göstermemiştir, bir diyagram olarak görselleştirmiştir. Bu tür grafikler 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır (Hopkins ve Wilson, 2007, s. 410).

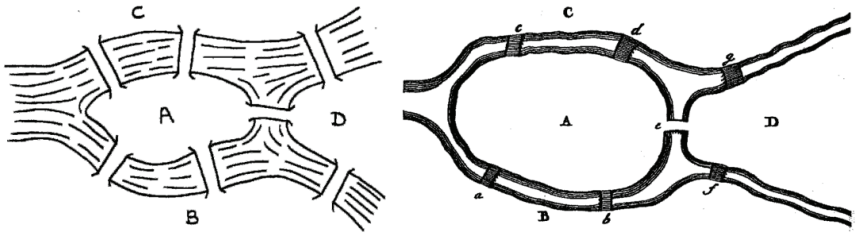

Şekil 1: *Sol: Königsberg şehrinin bir illüstrasyonu Sağ: Euler'in 1736 tarihli makalesinde yer alan diyagram*

Kaynak: *Hopkins ve Wilson, 2007, s. 410-412.*

Tarihsel olarak bakıldığında sosyal ağ analizi, üç ana geleneğin etkisiyle oluşmuştur: Küçük gruplar üzerinde çalışan ve çizge kuramı (*graph theory*) metotlarıyla ilerlemeler kaydeden sosyometri analistleri, kişilerarası ilişkiler örüntülerini ve kliklerin oluşumlarını araştıran 1930'ların Harvard araştırmacıları ve bunların üzerine inşa ederek kabile ve köy toplumlarındaki toplumsal ilişki yapılarını araştırmaya çalışan Manchester antropologları (Scott, 2000, s. 7) bu üç ana gelenektir. Birçok sosyal ağ analizi terimi ya çizge teorisinden doğrudan alınmış ya da adapte edilmiştir (Newman, Barabasi ve Watts, 2006, s. 3).

"Küçük dünya hipotezi" de (*small world problem*) ağ sosyolojisinin gelişimindeki temel adımlardan biridir. "Küçük dünya" bir kişinin diğer bir kişiyi çok az bir aracıyla tanıdığına dair olan bir şehir efsanesini doğrulamakla ilintili kurgulanmış sosyolojik bir deneydir (Baumann ve Stiller, 2005, s. 343-344). Milgram ve Travers tarafından deneyi yapılan hipotezin en basit formülasyonu "dünya üzerindeki herhangi iki insanın birbirlerini tanıma olasılığı nedir?" şeklinde kurgulanmıştır (Milgram, 1967, s. 62). *a* ve *z* kişisi birbirlerini tanımıyor olsalar da bir ya da birkaç ortak tanış paylaşıyor olabilirler, bu tanışlar *B* adını verebileceğimiz bir birey seti (b_1, b_2, b_3,.....b_n) de oluşturuyor olabilir. Bu *B*, *a* ve *z*'yi tanıyor ve birbirine bağlıyor olabilir. Daha genel olarak *a* ve *z* birbirine tek bir tanışla değil bir seri aracılarla (a-b-c-.....y-z gibi) bağlanıyor olabilir, *b a*'yı, *c b*'yi, *d c*'yi, *z y*'yi tanıyor olabilir (Milgram, 1967, s, 62; Travers ve Milgram 1969, s. 425). Bu durum sonucunda Milgram şu soruyu sorar: Dünya üzerinde herhangi iki insanı *a* kişisi ve *z* kişisini birbirine bağlamak için kaç tane aracı tanış bağına ihtiyaç duyulmaktadır? (Milgram, 1967, s. 63). "Verili bir gruptaki her bir üye diğer her bir üyeyi ne derecede bilir?". Üyeler diğer üyelerle doğrudan tanışmış olmasalar bile çeşitli sayıdaki aracıların oluşturduğu zincirle birbirlerine bağlıdırlar (Degenne ve Forse, 1999, s. 12-14).

Milgram ve Travers bu soruya cevap aramak için Amerika Birleşik Devletleri'nde deneyler desenlerler. Öncelikle "tanıma", "karşılıklı ilişki" anlamında kullanılmaktadır, *a b*'yi tanıyorsa *b* de *a*'yı tanıyor olması gereklidir. Tanıma, bir kişiyi bilme, bir ünlüyü tanıma olarak kullanılmamaktadır. Deneylerde başlangıç kişileri ve hedef kişileri seçilmiş, başlangıç kişilerinden kendilerine verilen dosyayı hedef kişiye postalamaları istenmiştir. Bu dosya, hedef kişinin adını ve bilgilerini (katılımcıları spesifik bir kişiye yönlendirmek için), hedef kişiye ulaşmak için uyulması gereken kuralları ve sonsuz bir döngüye engel olması ve araştırmanın ilerlemesini görebilmeleri için göndericilerin adının yazılıp araştırmacılara geri gönderilecek kartları içerir. Temel kural başlangıç kişisinin eğer hedef kişiyi kişisel düzeyde şahsen tanımıyorsa doğrudan bir şekilde ona dosyayı postalamamasıdır. Bunun yerine başlangıç kişisi hedef kişi-

yi tanımaya kendinden daha yakın olan bir tanıdığına postalamalı ve bu postalayacağı kişi de kendisini şahsen tanıdığı biri olmalıdır ve zincir bu şekilde devam etmelidir (Milgram, 1967, s. 64, Travers ve Milgram, 1969, s. 430). 1967 yılı deneyinde zincir sayısı 2 ve 10 arasında değişmiştir ve ortancası (medyanı) 5'tir (Milgram, 1967, s. 65). 1969 yılı deneyinde ise başlangıç ve hedef arasındaki bağı sağlayan aracıların ortalama sayısı 5.2 olmuştur (Travers ve Milgram, 1969, s. 431). Bu sayı şaşırtıcı derecede düşüktür, öyle ki bu sayının azlığı başka araştırmacıları da deneylere sevk etmiştir.

Sosyal ağ analizinin temel yapıtaşlarından birini de sosyometri oluşturur. Jacob Levy Moreno sosyometrinin gelişiminde önemli rol oynamıştır (Freeman, 2004, s. 31). Sosyometrinin sosyal ağ analizinin gelişimine katkısı, icat ettiği sosyogramdır (Carrington, 2014, s. 39). İlk kez Moreno toplumsal aktörler arasındaki bağlantı örüntülerini açığa çıkarmak için görsel şekilleri kullanmıştır (Freeman, 2008, s. 248). Sosyonomi; nüfusun psikolojik özellikleriyle ve bu özelliklerin ürettiği toplumsal problemlerle ilgilenen bilim dalıyken sosyonominin, nüfusun psikolojik niteliklerinin matematiksel olarak çalışıldığı kantitatif kısmı ise sosyometri olarak adlandırılır (Moreno, 1934, s. 10-11). Moreno çalışmalarında kişinin, üyesi olduğu ya da olacağı grupta ilişkili olduğu kişileri seçmesini talep eden sosyometrik testler geliştirmiştir. Çocukların grup içerisindeki ilişkilerine ulaşmak için gözlem, katılımlı gözlem ve sosyometri testlerini kullanmış, bu testlerde çocuklara sınıfta kiminle oturmak istediği ve evlerinde kiminle yaşamak istedikleri sorulmuş, en çok istediklerini sınıfta 2 evde 5 kişi olarak sıralamaları istenmiştir. Sonucunda kız öğrenciler yuvarlak, oğlan öğrenciler üçgen şeklinde gösterilerek ağ haritaları oluşturulmuş (Moreno, 1934, s. 13, 30) ve görsellerle ilişkiler haritalandırılmıştır.

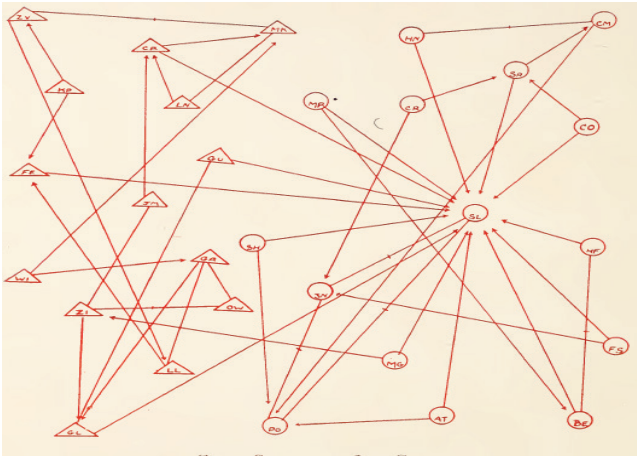

Şekil 2. *Moreno'nun ağ haritalarından bir örnek*

Kaynak: *Moreno, 1934, s.40*

Sosyal Ağ Analizi Nedir? Tanımı ve Öğeleri

Sosyal ağ analizi, sosyal aktörleri birbirine bağlayan bağlar üzerine temellenen yapısal organizasyonlar tarafından oluşturulur. Sistematik ampirik veriler üzerine kuruludur ve yoğun bir şekilde grafik çizim içerir, matematiksel ve/veya sayısal modeller üzerine oturur (Freeman, 2004, s. 3). Ağ analizi, diğerleriyle olan ilişkilerimizi incelemememizi sağlar. Diğerleriyle olan ilişki türlerimizin doğası; nasıl davrandığımızı, neye inandığımızı, etrafımızdaki dünyayı nasıl algıladığımızı, hangi kısıtlamalar altında çalıştığımızı, hangi fırsat yollarının bize açık olduğunu etkiler (Giuffre, 2013, s. 10). Sosyal bilimlerde, sosyal aktörler arasındaki etkileşimin incelenmesine dayanan yapısal yaklaşıma sosyal ağ analizi adı verilir (Freeman, 2004, s. 2).

Bir sosyal ağ, aktörlerden ve bağlardan oluşan bir çizge türüdür. Ya da bir sosyal ağ aktörler setinden ve onlar arasındaki ilişkinin bileşenlerinden oluşur. Aktörler, kendi türlerinden birileriyle etkileşim kuran herhangi bir toplumsal birim olabilir- bir ağda bireyler aktör olabildiği gibi, geniş gruplar, kurumlar hatta ulus devletler gibi büyük gruplar olabilir. Aktörler nokta ya da düğüm olarak adlandırılırlar ve aktörleri birbirine bağlayan çizgiler ilişkileri temsil ederler (Giuffre, 2013, s. 7-8). Aktörler çizge teorisinin temel birimidir.

Sosyal ağ analizinde, aktörlerden ve onların bağlarından oluşan bir sosyal ağ; noktaların ya da düğümlerin oluşturduğu setlerin toplumsal aktörleri temsil ettiği ve düğüm çiftleri arasındaki çizgilerin ya da bağların aktörler arasındaki ilişkileri temsil ettiği çizge adı verilen matematiksel bir obje tarafından temsil edilir (Carrington, 2014, s. 36). Passmore'a göre (2012) bir sosyal ağ, düğüm *(nodes, vertex)* olarak adlandırılan bireylerden veya kurumlardan oluşan, bir ya da daha fazla, arkadaşlık, hısımlık, ortak ilgi sahibi olma, sevme, sevmeme, cinsel ilişki ya da inançların, bilginin ilişkisi gibi spesifik bağlılık tipiyle bağlanmış, bir sosyal yapıdır. Sosyal ağ analizi ise ağ teorisi terimleriyle düğümlerden ve ayrıtlardan (bağlardan) (*ties, edges, links, arcs ya da connections*) oluşan sosyal ilişkileri gösterir. Bir ağ, ayrıt setleriyle birbirine bağlanmış düğüm setlerinden oluşur. Düğüm, herhangi bir şey, bir kullanıcı olabilir, herhangi bir şeyi temsil edebilir (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 35-36). Ayrıtsa bir düğümle diğer düğüm arasındaki ilişkidir. Düğümler; bir yaşam sistemi, genetik ağ, sinir sistemi, kurumsal organizasyon ya da toplumsal etkileşimler gibi birçok yapılanmanın öğesiyken, ayrıtlar bunlar arasındaki etkileşimi yansıtmaktadır (Barabási ve Albert, 1999, s. 509).

Aktörler, düğümler, bir kişi, kurum, hastalık, toplumsal etkileşim, davranış her şey olabilir. Önemli olan ağ içerisinde eyleyen ya da özne olarak belirlenen şey olmasıdır. Ayrıtlarsa bu özneleri birbirine bağlar,

düğümler arasındaki ilişkileri belirler. Bu ilişkiler dostluk, arkadaşlık, hasımlık, nefret etme, tweet atma, reply etme, linç etme, blocklama, cinsel ilişki kurma, hastalık bulaştırma gibi birçok ilişki düzeyinden oluşabilir. Bu ilişki sadece olumlu olmak zorunda değildir.

Özetle bir çizge (graph), aktörlerden (vertices) ve ayrıtlardan (edges) meydana gelir. G= (V,E)'dir. Bir çizge, aktörlerin oluşturduğu V seti ve bu aktörleri birbirine bağlayan ayrıtların oluşturduğu E seti tarafından oluşturulan soyut bir nesnedir. Bir G çizgesindeki aktör ve ayrıt seti sırasıyla V (G) ve E(G) olarak ifade edilir. V'nin sayısı genellikle *n* ile E'nin sayısı *m* ile gösterilir (Tabassum, Pereira, Fernandes ve Gama, 2018). Çizgede düğümler bir kare, daire, resim, grafik gibi bağımsız karakterlerle gösterilirken ayrıtlar genellikle oklar, çizgiler, kesikli çizgiler gibi çizimlerle betimlenir.

Düğümleri birbirine bağlayan bu ayrıtların bazı çeşitleri vardır. Bunlar yönlü ve yönsüz ayrıtlardır. Yönsüz ayrıtlar simetriktir, karşılıklıdır. Örneğin iki insan bir konuşmaya dahil olduysa bunu en iyi yönsüz ayrıt temsil eder çünkü, Kullanıcı A Kullanıcı B ile ilişkiye girmiş, aynı zamanda Kullanıcı B de Kullanıcı A ile ilişkiye girmiştir. Yönlü ayrıt ise yönlü ayrıtın tam tersidir, iki kullanıcı arasındaki tek yönlü ilişkiyi işaret eder. Bir retweet ilişkisi yönlü ayrıt olarak düşünülebilir çünkü Kullanıcı A Kullanıcı B'yi, Kullanıcı B'nin karşılık vermesine gerek olamadan retweet edebilir (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 36). Bir düğümden diğerine giden yönlü ayrıtlara örnek olarak bir işverenin işçisine ödeme yapması, bir üstün astını yönetmesi verilebilir. Arkadaşlık ilişkilerinde bile yönlü ayrıtlar olabilir. Siz bir arkadaşınızla sürekli görüşmek istiyor olabilirsiniz ancak belki ondan karşılık bulamıyorsunuzdur, böyle bir durumda yine yönlü ayrıta ihtiyaç duyarız.

Ayrıtların yönleriyle birlikte güçleri de vardır. Ayrıtın gücü ilişkinin yoğunluğundan ya da ayrıtın içerdiği farklı içerik tiplerinden oluşabilir. İlişkinin yoğunluğunda; biriyle tanışıklığınız olabilir, arkadaş olabilirsiniz ya da onun en iyi arkadaşı olabilirsiniz. Birini sevebilirsiniz, hoşlanabilirsiniz ya da sadece onu tolere edebilirsiniz. İçerik tiplerinde ise tek katmanlı ya da çok katmanlı ilişki kurabilirsiniz. Biriyle sadece öğrenci yurdunda oda arkadaşı olarak tek katmanlı bir ilişki kurabildiğiniz gibi biriyle oda arkadaşı olarak, aynı zamanda sınıf arkadaşı olarak aynı zamanda aynı işte çalışarak çok katmanlı ilişki kurabilirsiniz. Çok katmanlı ilişkilerin tek katmanlı ilişkilerden daha güçlü olma olasılığı bulunmaktadır (Giuffre, 2013, s. 8-10).

Ayrıt ağırlığı (*edge weight*) ise ayrıtın diğer ayrıtlara göre önemini belirler. Örneğin, bir kullanıcı bahsetme (*mention*) ağında ağırlık Kullanı-

cı A'nın Kullanıcı B'den bahsetme sayısıyla belirlenebilir (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 36).

Birbirine benzer kişiler ise kümeleri (*clusters*) oluştururlar. Düğümlerin arasında anlamlandırılabilir bir ilişki varsa kümelenme mevcuttur. Yakınlık (*zamansal, uzamsal ve toplumsal olarak yakın olanlarla ilişki kurma gayreti*), homofili *(aktörün kendisine benzeyen insanlarla yakınlık kurmayı tercih etmesi)* ve denge *(arkadaşımın arkadaşının arkadaşım, düşmanımın arkadaşının düşmanım olması)* kavramları, dünyanın aynı demografik özelliklere ve değerlere sahip yakın arkadaş kümelerinden oluştuğunu göstermektedir. Bu kümeleri birbirine bağlayan ayrıtlara ise köprü (*bridge*) adı verilir ve "küçük dünya"yı oluşturan bu köprülerdir (Brass, 2011, s.131-137). Bu kümeleri birbirine bağlayan aktörler ise kesim noktası (cutpoints) olarak adlandırılır.

Yol (*path*) ise ayrıtlar dizisi tarafından birbirine bağlanan düğümler dizisidir. Bir yol her zaman bir düğümde başlar ve başka bir düğümde biter. Bir yolu, dizideki ilk düğümden başlayıp diğerlerine bir düzen içinde uğrayarak takip edebiliriz. İki bitişik düğüm arasında bir ayrıt yoksa bu yol geçersizdir (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 37).

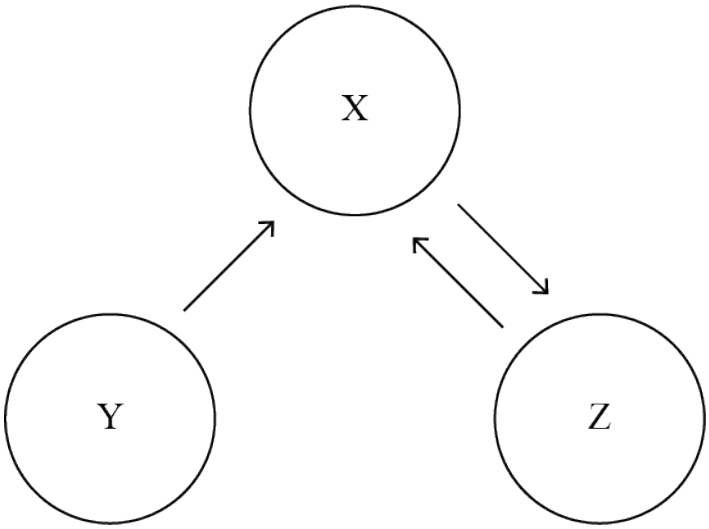

Şekil 3. *Düğüm ve ayrıt örneği*
Kaynak: *Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, 37.*

Y kişisinden Z kişisine bir yol varken Z kişisinden Y kişisine bir yol yoktur. Y, X üzerinden Z'ye ulaşmakta ancak Z, X'e ulaşsa da X'den Y'ye doğru bir ayrıt yönü olmadığı için Z kişisinden Y kişisine bir yol bulunmamaktadır. Çünkü yönlü ayrıtlar tam tersi olarak oluşmaz. Bir düğüm-

den bir diğer düğüme gitmek için birçok yol olduğunda en kısa yol en kısa düğüm dizisidir. Bir düğümden diğer düğüme giden en kısa yolu bulmak önemlidir, çünkü bilgi genellikle bu yolda dolaşır (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 37). Bu jeodeziktir ve jeodezik aktörün diğer aktörlerle arasındaki en kısa yoldur.

Aşağıda ağ grafiklerinde mevcut olan öğeler ve tanımları bulunmaktadır:

Öğe:		Tanım:
Düğüm	→	Ağ içerisinde eyleyen ya da özne olan her şey, aktör
Ayrıt	→	Ağdaki düğümleri birbirine bağlayan bağlar
Yönlü ayrıt	→	İki düğüm arasındaki tek yönlü ilişki
Yönsüz ayrıt	→	İki düğüm arasındaki karşılıklı ilişki
Küme	→	Birbirine benzer düğümlerin oluşturduğu gruplar
Kesim noktası	→	Kümeleri birbirine bağlayan düğümler
Köprü	→	Kümeleri birbirine bağlayan ayrıtlar

Tablo 1. *Ağ grafiklerindeki öğeler ve tanımları*

Sosyal Ağ Analizinde Merkezilikler

Ağdaki düğümler arasındaki ilişkiyi ölçen bazı algoritmalar vardır. Sosyal ağ analizinde merkezilik (*centrality*) kilit bir noktadadır, çünkü "kim önemli?" sorusuna yanıt arar. Merkezilik, bir ağdaki aktörlerin yüksek ya da düşük dereceye sahip olmasıyla ilgilidir. Bir aktör bir ağda çok merkezi ya da çok marjinal olabilir (Giuffre, 2013, s. 136). Ağın içindeki en önemli düğümün, aktörün kim olduğunu merak ettiğimizde başvurmamız gereken yol budur. Sosyal ağlarda önem ölçümü "merkezilik ölçümü" olarak adlandırılır.

Merkezilik en temelde "star"ı bulmaya yöneliktir ki bu kişi grubunun en "popüler"idir ya da dikkatlerin tam merkez odağında durmaktadır (Scott, 2000, s. 82). Merkezilik, "etki" olarak, "prestij" olarak ya da "kontrol" olarak yorumlanabilir. Ancak çok yoğun bir şekilde "bağlam"a bağımlıdır. Örneğin, bir düğüm, eğer ağ içerisindeki bilgiyi taşımak için ağırlık olarak ona ihtiyaç duyuluyorsa ya da eğer diğer önemli düğümlerle bağlantılıysa merkezi olarak görülebilir (Koschützki vd., 2005, s. 17). Bir ağda merkez olmak için çeşitli yollar bulunmaktadır. Bir kişinin ağ içinde çok fazla sayıda bağı olabilir, bir kişi, ağdaki her bir kişiye çok az sayıda adımla yakın olabilir ya da bir kişi ağın içinde farklı aktörleri bağlıyor

olabilir (Giuffre, 2013, s. 121). Temelde mantık hangi aktörlerin avantajlı, hangilerinin dezavantajlı olduğunu bulmaya yöneliktir. Merkeziliğe derece temelli yaklaşımlar "sosyal sermaye" kavramıyla ilişkiliyken, yakınlık üzerine temellenen yaklaşım az çabayla çok aktöre ulaşabilen aktörlerin avantajlı olduğunu, arasındalık yaklaşımı ise aktörler arasında köprüler inşa eden egoların daha avantajlı olduğunu söyler (Hanneman ve Riddle, 2011, s. 363).

Sosyal ağ analizinde en sık kullanılan üç merkezilik ölçümü; derece merkeziliği *(degree centrality)*, özvektör merkeziliği *(eigenvector centrality)* ve arasındalık merkeziliği *(betweenness centrality)*'dir. Bunların hepsi ağda kimin en önemli olduğuna dair farklı bakış açıları sunar (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 37). Bunlarla birlikte yakınlık merkeziliği *(closeness centrality)* de önemli bir merkezilik ölçümüdür.

Derece merkeziliği *(Degree centrality)*: Bir aktörün ağdaki diğer aktörlerle olan doğrudan bağının sayısının ölçümüdür, en merkezi ağ bu bağlardan en çoğuna sahip olandır (Giuffre, 2013, s. 136). Derece merkeziliği, en sık kullanılan merkezilik ölçümüdür. Düğüme, aktöre eklemli olan ayrıt sayısı sayılır ve bu derece merkeziliğini oluşturur. Derece merkeziliğinin "girdi-derecesi" *(in-degree)* ve "çıktı-derecesi" *(out-degree)* olmak üzere iki türü vardır ve bunlar toplumsal ilişkileri temsil eden ayrıtların yönüyle tanımlanır (Scott, 2000, s. 69). Girdi-derecesi merkeziliği *(in-degree centrality)* düğüme katılan, giren ayrıt sayısıdır. Çıktı-derecesi merkeziliği *(out-degree centrality)* ise düğümden çıkan ayrıt sayısıdır. Örneğin, girdi-derecesi merkeziliği aktörü retweetleyen kullanıcı sayısıyken çıktı-derecesi merkeziliği aktörün retweetlediği kullanıcı sayısı olabilir (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 38). En çok retweeti alan kim sorusunun yanıtı derece merkeziliği ile belirlenebilir. Örneğin Şekil 4'te girdi-derecesi merkeziliği en yüksek olan kişi X'tir.

Fazla bağlantı sahibi olan aktörler, yüksek derece sahipleri bazı durumlarda avantajlı görülmektedir (Hanneman ve Riddle, 2011, s. 363). Aktörün merkeziliğini diğerleriyle olan ayrıtlarının sayısına, yönsüz grafiklerde derecesine, yönlü grafiklerde girdi derecesi-çıktı derecesine göre hesaplar (Degenne ve Forse, 1999. s. 132). Bir noktanın girdi derecesi kendine doğru yöneltilmiş okları olan diğer düğümlerin toplam sayısıdır. Çıktı derecesi ise ok gönderdiği diğer düğümlerin toplam sayısıdır (Scott, 2000, s. 69). Merkezi aktörlerin, ağdaki diğer aktörlerle güçlü bağı vardır, periferideki aktörler ise bu güçlü bağa sahip değildir. Derece merkeziliği yerel bir bakış açısına vurgu yapar ve ağdaki her bir aktörün etkinlik ve kapasitelerini ölçer, ancak bunları kontrol kapasitelerini ölçmez (Degenne ve Forse, 1999. s. 132-134).

Özvektör merkeziliği ***(Eigenvector centrality)***- "Kim en çok etkili?" sorusuna yanıt arar. Derece merkeziliğinin en önemli sorusu "bu aktörü kaç kişi retweetledi" iken, özvektör merkeziliği bu retweetlerin ne kadar önemli olduğu sorusunu sorar. Tartışmayı kimin belirlediği sorusunun yanıtını verir. Örneğin Y kişisi, derece merkeziliğinde önemsizken, özvektör merkeziliğinde en önemli aktördür. Çünkü yüksek dereceli düğüm olan X kişisi, Y kişisinden bilgi alarak onun merkeziliğini yükseltir (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 40).

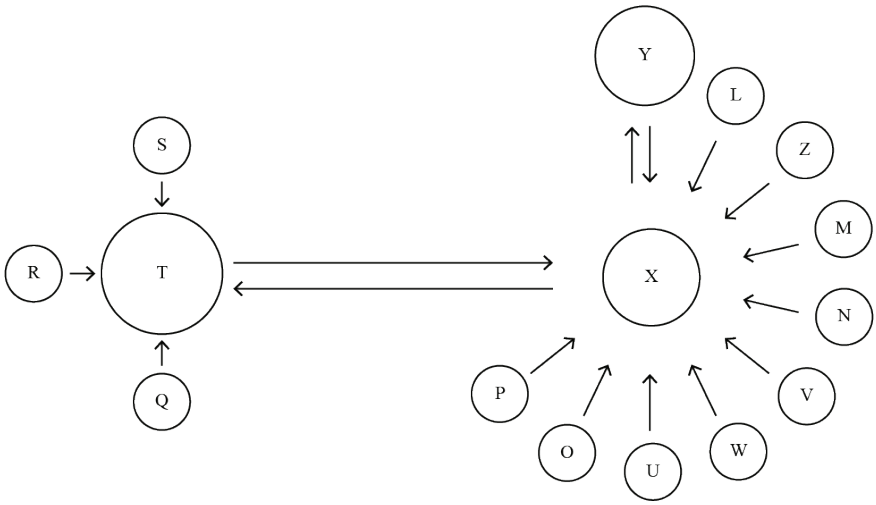

Şekil 4. *Özvektör Merkeziliği Örneği*

Kaynak: *Kumar, Morstatter, Liu, 2013, s. 40.*

Her teması eşit olarak ölçen derece merkeziliğinden farklı olarak özvektör merkeziliği temasları merkeziliklerine göre ölçer (Bonacich, 2007, s. 555). Sadece doğrudan bağlantıların değil aynı zamanda doğrudan olmayan bağlantıların ağırlıklı toplamıdır (Bonacich, 2007, s. 555).

Arasındalık merkeziliği *(Betweenness centrality)*- "Bilgi akışını kim kontrol ediyor?" sorusunu yanıtlar. Aktörün diğer aktörlerle arasındaki bağı gözeterek ağdaki aktörlerin pozisyonuna bakar. Birden fazla grubun arasında köprü kurma pozisyonunda olduğu için sıklıkla gücü elinde tutan aktördür (Giuffre, 2013, s. 138). Burada kullanıcının bilgi akışını kontrol yeteneği devreye girer. Bilgi bir ağda dolaşırken mümkün olan en uygun yolu kullanır ve ağdaki en uygun yol en kısa yoldur. Arasındalık merkeziliği kullanıcının yol içindeki düğüm dizilerindeki kısa yol sayılarını ölçer (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 40). Her bir aktör/düğüm için arasındalık puanı, aktörler/düğümler üzerinden geçen jeodeziklerin

(diğer aktörlerle arasındaki en kısa yol) toplamıdır. Bir aktör üzerinden ne kadar çok jeodezik geçerse onun arasındalık merkeziliği o kadar yüksek olur (Giuffre, 2013, s. 139). Eğer bu aradaki yol uzunsa, arada birçok kullanıcı varsa, bu bilginin bu kullanıcı zincirini geçme ihtimali düşüktür, birçok kullanıcı bu bilgiyi yok sayacaktır ve bu nedenle bilginin yok olma ihtimali yüksek olacaktır. Bu yüzden kısa yollar bilgi geçişinde önemlidir, kısa yollar üzerinde bulunan hesaplar ağdaki bilgi dağılımı üzerinde önemli denetime sahiptir (Shulman, Yep ve Tomé, 2015, s. 181).

Merkeziliğin bu ölçümünde kullanıcı önemlidir çünkü ağdaki bilgi akışı rotasını kontrol eder. Merkezilik puanı düğümler arasındaki dolaşımın en kısa yolunun fraksiyonudur. Bu kez X kişisi, en çok bitişik düğüm onda olduğu için değil, en kısa yollar onun üzerinden geçtiği için önemlidir (Kumar, Morstatter ve Liu, 2013, s. 40).

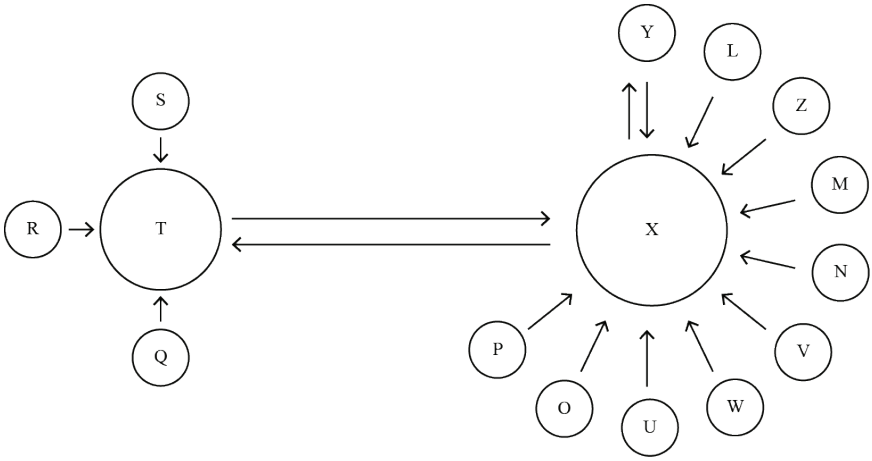

Şekil 5. *Arasındalık Merkeziliği Örneği*
Kaynak: *Kumar, Morstatter, Liu, 2013, s. 40.*

Yakınlık merkeziliği *(Closeness centrality)*: Derece merkeziliği ağdaki doğrudan bağların ölçümüyken, yakınlık merkeziliği doğrudan olmayan bağlarla ilgilenir. Ağdaki her bir aktörün diğer her bir aktöre ortalama ne kadar yakın olduğunu ölçer. Bir aktörün ağdaki diğer her bir aktöre ulaşması için aktörden aktöre kaç atlayışın olması gerektiğini hesaplar. Uzun jeodezikleri olan aktörler ağın geri kalanından görece uzakken, birçok kısa jeodeziki olan aktörler ağın geri kalanına görece yakındır. Her bir aktörün yakınlık merkeziliği puanı, aktör ve ağdaki geri kalan aktörler arasındaki jeodezikler toplanarak bulunur. Bu sayı ne kadar yüksekse aktör, ağdaki diğer aktörlerden o kadar uzaktır (Giuffre, 2013, s. 137-138). Sadece yakın komşularla olan bağı değil, bütün ağ üyelerine olan yakınlığı ölçer (Degenne ve Forse, 1999. s. 135).

Derece merkeziliği, aktörün ağda iletişim geliştirme kapasitesidir. Lokal bir çevreye olan bağların sayısı ya da oranıyla ifade edilir. Yakınlık ve arasındalık merkeziliği ağdaki diğer tüm aktörlerle olan ilişkilerine bağlı olan yakın komşularla olan bağının sayısının önemli olmadığı, bireyin ağdaki iletişimi kontrol etme kapasitesini ölçer. Arasındalık merkeziliğinin kontrolü ölçümü yakınlıktan daha keskindir. Güçlü yakınlık ve arasındalık merkeziliği iletişimi kontrol eden bir aktör azınlığını gösterirken, güçlü bağlı merkezilik canlı bir iletişimin alameti farikasıdır (Degenne ve Forse, 1999. s. 137).

Sonuç

Günümüz dünyasında yeni medya hayatın her alanında yer almakta, özellikle "sosyal medya" temelinde sosyal ağları referans göstererek günlük yaşamda önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal ağlar ilk etapta, yeni medya dolayımıyla ortaya çıkmış, internet temelli oluşum olarak görülüyor olsa da sosyal ağların tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. McNeill ve McNeill'e göre (2003) sosyal ağların tarihçesi insanın konuşmasının gelişimi kadar eskiye dayanır. Onlara göre dünya tarihi arka arkaya gelen 5 adet dünya çapında ağdan oluşmuştur. Dünya çapında ilk ağ, avcılık toplayıcılıkla uğraşan insan gruplarının dünyaya dağılmasıyla oluşmuştur. Bu yayılım, Afrika, Asya, Avrupa'ya ve Amerika ile Okyanusya'ya olmuştur. 6000 yıl önce ikinci dünya çapında ağ oluşmuş, bunlar metropolitan ve şehir ağlarına dönüşmüş, Mezopotamya, Mısır, Sarı Nehir (Çin), Meksika ve Antlar'daki medeniyetler kurulmuştur. Üçüncü ağ 2000 yıl önce Avrasya ve Kuzey Amerika'daki medeniyetlerin birleşmesinden ortaya çıkan Eski Dünya Ağı'dır ve bu ağ, Hint, Çin, Akdeniz (Yunan ve Roma), Meksika ve Antlar'da büyük bürokratik imparatorlukları ortaya çıkarmıştır. Dördüncü ağ 1450'den itibaren Avrasya ve Amerikalıları bir araya getirmiş, Avrupalılarla Amerikan yerlilerinin vahşi çatışmasıyla medeniyetler değiş tokuş yaşamış, 1450-1800'ler arasında çok sayıda insan büyük kentlere taşınarak sosyal ağlara katılmaya başlamışlardır. Beşinci ve son ağ ise günümüzün küresel ağıdır. Bu ağ kentleşme ve nüfus artışıyla müsemmadır. İletişimin hacmi ve hızı geniş oranda artmış, trenden bilgisayara ve internete uzanan teknolojik gelişmelerle ağlar oluşmaya devam etmiştir (aktaran Van Dijk, 2012, s. 21-23). Bu son etabın sonucu olan küresel ağlar içerisinde yer alan sosyal medyanın karakteri Web 1.0 – Web 2.0 ayrımında yatar. Web 1.0 internetin geleneksel halidir. Web 1.0'da yayınlamanın, Web 2.0'da katılımın mevcut olduğu (O'Reilly, 2005) ortama, katılımla birlikte etkileşimsellik de gelmiştir. Daha önce sadece tüketici olan izlerkitle Web 2.0'la birlikte hem tüketici hem üretici konumuna gelmiştir. Toffler'ın (2008, s. 17) belirttiği gibi üreticiyle tüketici arasındaki engel yıkılmış ve "üreten tüketiciler" yaygınlaşmıştır. Web

1.0 anaakımı referans gösterirken ve onun uzantısıyken Web 2.0 alternatif olanın, aynı zamanda anaakıma kullanıcı katılımının bir göstergesidir. Bu bağlamda Web 1.0'la birlikte güçlenmiş olan geleneksel medya hegemonyası Web 2.0'la birlikte sarsılır, kullanıcı kendi içeriğini hegemonik medya araçlarına mahkûm olmaksızın üretmeye başlar. Sosyal medya bunun için önemli bir araç, bloglar bunun önemli bir örneğidir. Sosyal medya dolayımıyla kullanıcının bıraktığı her dijital ayak izi, toplanan her veri, sosyal ağ analizi ile araştırılarak, merkezilik ölçümleri edinilerek analiz edilebilir. Sosyal ağ analizi, özellikle dijital çağda önemli bir analiz yöntemi olarak ve sosyal bilimciler tarafından keşfedilip, çalışılacak bir mecra olarak yerini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Barabási, A. L., ve Albert, R. (1999). Emergence of scaling in random networks. *Science*, 286 (5439), 509-512.

Baumann, N. ve Stiller, S. (2005). Network models. U. Brandes ve T. Erlebach (Eds.), *Network Analysis* içinde. *Methodological Foundations* (s. 341-372). Springer: Berlin Heidelberg.

Bonacich, P. (2007). Some unique properties of eigenvector centrality. *Social networks,* 29 (4), 555-564.

Brass, D. J. (2011). A social network perspective on industrial/organizational psychology. *Handbook of industrial and organizational psychology*, 1, 107-117.

Breiger, R. L. (2004). The analysis of social networks. M. Hardy ve A. Bryman (Eds.), *The Handbook of Data Analysis* içinde. (s. 505-526). London: Sage Publications.

Carrington, P. J. (2014). Social Network Research. S. Dominiguez ve B. Hollstein (Eds.), *Mixed Methods Social Networks Research. Design and Applications* içinde. (s. 35-64). Cambridge University Press.

Crossley, N. (2015a). Etkileşimler, bitişiklikler ve beğeniler: İlişkisel sosyolojide "ilişkileri" kavramsallaştırmak. C. Powell ve F. Dépelteau (Eds.), İlişkisel Sosyoloji. Ontolojik ve Teorik Yönelimler içinde. (Çev: Ö. Akkaya). (s. 193-223). Ankara: Phoenix.

Crossley, N. (2015b). Relational sociology and culture: A preliminary framework. *International Review of Sociology*, 25 (1), 65-85.

Degenne A. ve Forse M. (1999). *Introducing Social Networks*. (Çev: Arthur Borges). London: Sage Publications.

Dodge, M. (2005). The role of maps in virtual research methods. C. Hine (Ed.), *Virtual methods. Issues in social research on the internet* içinde. (s. 113-127). Oxford: Berg.

Emirbayer, M. (2012). İlişkisel bir sosyoloji için manifesto. G. Çeğin ve E. Göker (Eds.), *Tözcülüğün tasfiyesi: İlişkisel sosyolojide temel yaklaşımlar* içinde. (s. 25-63). Ankara: NotaBene Yayınları.

Freeman, L. C. (2004). *The Developmentof social network analysis. A study in the sociology of science.* Vancouver: Empirical Press.

Giuffre, K. (2013). *Communities and networks*. Polity.

Goffman, E. (2017). *Kamusal alanda ilişkiler. Toplu yaşamın mikro incelemeleri* (Çev: M. F. Karakaya). Ankara: Heretik Yayınevi.

Hanneman R. A. ve Riddle M. (2011). Concepts and Measures for Basic Network Analysis. J. Scott ve P. J. Carrington (Eds.), *The Sage Handbook of Social Network Analysis* içinde. (s. 340-369). Sage Publications.

Hopkins, B. ve Wilson, R. (2007). The Truth about Königsberg. R. E. Bradley ve C. E. Sandifer (Eds.), *Leonhard Euler: Life, Work and Legacy* içinde. (s.409-420) Amsterdam: Elsevier.

Koschützki, D., Lehmann, K. A., Peeters, L., Richter, S., Tenfelde-Podehl, D., ve Zlotowski, O. (2005). Centrality Indices. U. Brandes ve T. Erlebach (Eds.), *Network Analysis Methodological Foundations* içinde. (s. 16-61). Springer: Berlin Heidelberg.

Knoke D. ve Yang. S. (2008). *Social network analysis*. (2. Basım). California: Sage Publications.

Kumar, S., Morstatter, F. ve Liu H. (2013). *Twitter data analytics*. Springer.

Milgram, S. (1967). The Small World Problem. *Psychology Today*. 1 (1), 61-67.

Moreno, J. L. (1934). *Who Shall Survive? A New Approach to the Problem of Human Interrelations.* Washington D. C.: Nervous and Mental Disease Monograph Series.

Newman, M., Barabasi, A. L. ve Watts, D. J. (2006). *Introduction.* In the structure and dynamics of networks. (s.1-8) Princeton and Oxford: Princeton University Press.

O'Reilly, T. (2005). What is Web 2.0: Design patterns and business models for the next generation of software. http://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html (Erişim Tarihi: 15.06.2016)

Passmore., D. L. (2012). Social Network Analysis, a free wiki book. http://train.ed.psu.edu/WFED-543/SocNet_TheoryApp.pdf Penn State University. (Erişim tarihi: 15.01.2016).

Scott, J. (2000). *Social network analysis*. (2. baskı). London: Sage Publications.

Shulman, J., Yep, J. ve Tomé, D. (2015). Leveraging the power of a Twitter network for library promotion. *The Journal of Academic Librarianship*, 41 (2), 178-185.

Tabassum, S., Pereira, F. S., Fernandes, S., ve Gama, J. (2018). Social network analysis: An overview. Wiley Interdisciplinary Reviews: Data Mining and Knowledge Discovery, 8(5), e1256.

Toffler, A. (2008). Üçüncü dalga. İstanbul: Koridor Yayıncılık.

Travers, J. ve Milgram, S. (1969). An experimental study of the small world problem. *Sociometry*. 32 (4), 425-443.

Van Dijk, J. (2012). *The Network Society.* (3. baskı). London: Sage Publications.

Bölüm 15

SOSYAL MEDYADA HALKIN SAĞDUYUSUNA ÇAĞRI: POPÜLİZM 2.0

Ezgi ÇAKIR [1]

1 Dr. Arş. Gör. Beykent Üniversitesi, Medya ve İletişim Bölümü, ORCID 0000-0002-6910-3417, ezgcakir@gmail.com

Giriş

Popülizmin oldukça tartışmalı ve anlaşılması zor bir kavram olduğunu söylemek yenilik değildir. Dünya çapında zaman zaman büyük yankılar uyandıran popülizmin ne olduğuna dair ortak bir fikir birliğine gidilememiştir. Günümüzde açık bir tanımı olmayan popülizmin, bir iletişim aracı olarak siyasi aktörler tarafından sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Dönem içerisinde popülist hareketlerin güçlenmesi, popülist liderlerin kendi ülke ve dünya siyasetinde giderek daha belirgin bir şekilde ön planda olması son derece esnek olan *"popülizm"* kavramını daha popüler hale getirmiştir. Tanımı üzerinde yaşanan akademik çatışmalarla birlikte sosyal bilimler alanında çok önemli bir yeri olduğunun altı çizilmesi gerekmektedir. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde yapılan akademik çalışmalardaki farklı yaklaşımlar, popülist olarak nitelendirilen partilerin, liderlerin ve hareketlerin bir tırmanışta olduğunu belirtir. Bu yükselişin demokratik rejimler üzerinde ciddi etkilere neden olabileceği konusunda uyarılarda bulunulur.

Türk siyasal yaşamına bakıldığında popülist söylemin izlerine Cumhuriyetin ilk yıllarında da rastlamak mümkündür. İttihat ve Terakki ile Kemalizm'in ortak ideolojisi olan *"halkçılığın",* Rusya'da gerçekleşen halka doğru *"narodnik"* hareketinden etkilendiği bilinmektedir. Bu ilke, 19.yüzyılın son çeyreğinde daha baskın hale gelirken, Kurtuluş Savaşı yıllarında toplumu birleştiricilik işlevini tek başına göğüslemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında halkçılık kavramı, *"hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir"* görüşü çerçevesinde tüm ülkeyi kucaklayarak ayrı bir önem kazanmıştır. 1920'li yıllarda, siyasal partinin ilkesi olarak *"halk, halkçılık"* anlayışları 1930'lara gelindiğinde yeniden yorumlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) aracılığıyla *"halk için halka rağmen"* düşüncesi egemen olmuştur. Halkçılığın çok partili hayata geçişteki evresi yine siyasetin temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Ardından çok partili döneme geçilmesiyle birlikte Demokrat Parti'nin (DP) uygulamış olduğu siyasal politikalar ve iletişim süreci Türkiye'de gerçek anlamda popülizm eylemlerinin artmasına aracı olmaktadır. Dönemsel olarak söylemin içeriğinde farklılıklar görünse de kimi zaman ortak yönleri bulunmaktadır ve günümüze kadar da devam etmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle popülizmin kavramsal çerçevesine kısaca değinilecektir. Ardından popülist hareketlerin nasıl ortaya çıktığı, Türkiye'de nasıl gelişim gösterdiği ele alınıp, sürecin önemli parçasını oluşturan popülist söylemin üzerinde durulacaktır. Son olarak sosyal medyada popülizmin yeni boyutuna değinilerek parçalardan bir bütün elde edilmeye çalışılacaktır.

Kavram Olarak Popülizm

Popülizm dünyada artan küresel dinamizmle birlikte daha sık konuşulan kavramlardan biri haline gelmiştir. Kavramın esnekliği ve içeriğinin son derece karmaşık oluşu uzun bir süre boyunca onun bir ideoloji olup olmadığı tartışmalarını gündeme getirmiştir. Her kıtada ayrı bir anlama sahip olan popülizmin evrensel bir olgu olduğu su götürmez bir gerçektir. Fakat kavramın muğlaklığı ve çok parçalı bir yapıda olması onun üzerinden evrensel bir tanımın yapılmasını güç kılmıştır. Birbirinden tamamen farklı toplumsal durumlar altında popülizm var olabileceği gibi benzer toplumsal koşullar popülizmin ortaya çıkmasına izin vermeyebilir.

Popülizm, Latince'de *populus* sözcüğü olarak "halk, kalabalık" anlamlarına karşılık gelmektedir. Basit bir tanımlama yapacak olursak popülizm; halka seslenen siyasi aktörlerin, halkı referans alarak, halk adına konuştukları bir iletişim tarzı olarak açıklanabilir. Siyasi bir hareketi veya ideolojiyi benimseyen popülistler, seçkin bir azınlığa karşı sıradan insanlara hitap etmektedir. Popülistler siyasetçi olabileceği gibi siyasal partiler, siyasal partilerin hareket liderleri, çıkar gruplarının temsilcileri ve gazeteciler olabilmektedir. Halkla kimlikleşen cazibeli bir iletişim çerçevesi sunan popülizm, sıklıkla halkın egemenliğine vurgu yapmaktadır ve halkı yakından ilgilendiren konuşmalar sunabilmektedir.

20.yy ideolojiler çağıdır ve şüphesiz tüm "izm" ile sonlanan düşünce hareketlerinin ideoloji ile kan bağı vardır. Fakat kimi ideolojiler kuramcılarıyla birlikte gündemden silinip giderken kimi ideolojiler kitleleri peşinden sürüklemiş ve maddi bir güce sahip olmuştur (Toprak, 2013). Benzer şekilde, ideolojinin çoğu özelliğine sahip olan popülizm, zaman zaman dünya çapında büyük yankılar uyandırmıştır ve kimi zaman da önemsiz bir konuma sahip olmuştur.

Popülizmin bağlamsal tanımı ortaya koyan Edward Shils, popülizmi çok katmanlı ve temelde ideolojik bir olgu olarak kabul etmektedir. Daha spesifik olarak popülizm güç, mülkiyet, üreme ve kültür üzerinde tekele sahip olduğuna inanılan köklü ve farklılaşmış bir yönetici sınıfın dayattığı düzene karşı popüler bir "kızgınlık ideolojisidir" (Shils, 1956). Shils, popülizmi, ilerici kırsal hareketler için özel bir terim olmaktan çok yaygın bir fenomen olarak anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Halkın egemen olup yöneticilerin üzerinde olduğu inancı ve halk ile hükümetler arasında doğrudan bir bağlantının olduğu fikri popülizmin iki temel ilkesini oluşturmaktadır. Politikacılara ve elitlere karşı güvensizlik, bürokrasiye duyulan hayal kırıklığı, anti-entelektüalizm ve demagojinin algısal analizinde bulunarak farklı popülizm anlayışlarında yaşayan bir dizi özelliği belirlemiştir. Böylece popülizm kavramını genelleştirilerek, popülizmi çeşitli

siyasi ve tarihsel ortamlarda tanımlanabilen ideolojik bir fenomen olarak gördüğünü açıkça ortaya koymuştur.

Homojen bir yapıda bulunan popülizm, halkın egemenliğini savunan bir ideolojidir. Varsayılan homojen halk kitlesiyle kendini özdeşleştiren popülizm *"biz, halk ve ötekiler"* karşıtlığıyla *"çift katlı dikey"* bir yapılanma oluşturmaktadır. Halkın üstünde ötekiler, entelektüeller, siyasal seçkinler yer alırken, halkın aşağısında suçlular, yabancılar ve rantçılar yer almaktadır (Abts ve Rumments, 2007:418).

Popülizm, genellikle siyasal hakların eşitliği ve ortak halkın evrensel katılımı iddiası gibi zıt bileşenleri içermektedir. Ancak çoğu kez karizmatik liderlik altında bir tür otoriterlik ile kaynaştırılır. Aynı zamanda sosyalist talepleri (veya en azından sosyal adalet için bir iddia), küçük mülklerin güçlü savunmasını, güçlü milliyetçi unsurları ve sınıf öneminin inkârını da içermektedir. Ortak insanların haklarının, genellikle halk ve millet için düşünülen ayrıcalıklı çıkar gruplarına karşı onaylanmasına eşlik etmektedir (Laclua, 2005: 4). Bu unsurlardan herhangi biri kültürel veya sosyal koşullara göre vurgulanabilmektedir. Neredeyse hepsinin popülist hareketlerin çoğunda mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Devrimci bir görünüme sahip olan popülizm, kriz zamanlarında destek toplayarak siyaseti radikal bir biçimde dönüştürme potansiyeli sunmaktadır. Pratikte sürekli reformisttir ancak hızlı dağılmaktadır. Çabuk dağılmasının aksine etkisiz değildir, özellikle doruk noktasındayken siyasetin içeriğini ve niteliğini yapılandırabilecek bir *"dönemsel doğaya"* sahiptir. Temsili demokrasinin olduğu her yerde potansiyel bir hareket olarak ya da aksiyonların başvurabildiği fikirler grubu olarak daima mevcuttur (Taggart, 2004).

Seçkinler için hayranlık nesnesine dönüşen popülizmin, siyasal güçlü bir harekete dönüşebilmesi kitlelere ve lider kişilere bağlı olarak değişmektedir. Öte yandan günümüzde tek bir popülizm türünden söz etmek mümkün değildir. Popülizm, kendisini sağ veya sol şeklinde bölünmüş ikili özdeşleştirmeyi inkar etmektedir. Popülizm, sağın veya solun amaçlarına hizmet ettiği gibi gericilere, mutlakiyetçilere veya demokratlara da hizmet edebilmektedir. Her zaman içinde bulunduğu zaman ve mekanın sosyal göreceliğine göre şekillenen popülizm, sağa veya sola yönelme eğilimindedir.

Örneğin; 19. yüzyıl ABD popülizmi, kırsal radikalizme yoğunlaşan gerçek bir halk hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Güney kesimde Latin Amerika popülizmi, kırsal bölgenin dışında kentli emekçi sınıfların hareketine dönüşmüştür. Kanada'da ise çiftçilere ve tarım emekçilerine dayanan bir popülizm yer almaktadır. Avrupa'da ise aşırı sağın yeni popülizmi son derece kentli ve dışlayıcı olarak görülmektedir (Deiwiks, 2009: 8).

Popülizm kavramına önemli katkılarda bulunan sosyal bilimci Margaret Canovan, yedi başlık altında popülizmin ne olduğunu özetlemiştir.

> *"1) Geri kalmış köylü ülkelerde modernleşme sorunlarıyla karşı karşıya kalan sosyalizmdir. 2) Genişleyen sanayi ve finans kapital tarafından tehdit edilen sıradan kırsal halkın ideolojisidir. 3) Değişen bir toplumda geleneksel değerleri gerçekleştirmeyi amaçlayan kırsal bir harekettir. 4) Halkın çoğunluk görüşünün elitist bir azınlık tarafından kontrol edildiği inancındadır. 5) Şu ana öncüle dayanan herhangi bir inanç veya harekettir: erdem, ezici çoğunlukta olan basit insanlar ve onların kolektif geleneklerinde yatmaktadır. 6) Popülizm, halkın iradesinin, diğer tüm standartlara göre üstün olduğunu beyan eder. 7) Kentsel işçi sınıfı ve /veya köylülüğün kitlesinin desteğini alan, ancak bu iki sektörün herhangi birinin özerk örgütsel gücünün sonucu olmayan politik bir harekettir" (Laclau, 2005:11).*

Şekil 1: *Margaret Canovan'ın Popülizm Sınıflandırması*

Böylece popülizmin tipolojisi oluşturulmuştur. Temelde iki kategoriden oluşan popülizm, daha sonra yedi farklı türün içine yayılmaktadır. Öncelikle *tarımsal popülizm* ve *siyasal popülizm* şeklinde ikili bir ayrıma gidilir. Daha sonra bu iki grup kendi içinde sınıflandırılır. Bu ayrıma göre tarımsal popülizm; *çiftçi radikalizmi, köylü hareketleri ve entelektüel kırsal sosyalizm* olarak üç alt gruptan oluşmaktadır. Siyasal popülizm kendi içinde dört gruba ayrılır. *Popülist diktatörlük, popülist demokrasi, tepkisel popülizm ve siyasetçilerin popülizmi* siyasal türün alt gruplarını oluşturmaktadır (Canovan, 1981: 128-138). Bu sınıflandırmada ortak olanları düşünmek yine de okuyucuya bırakılmaktadır. Toplumsal belirsizlik eksikliği nedeniyle evrensel olarak mevcut özelliklere karşılık gelen ikili kategorinin yararlılığı bir dezavantaj oluşturmaktadır. Tüm popülizm

türlerinin paylaştığı tek faktör ise elitlere güvensizlik içinde halka seslenmektir.

Popülizm yalnızca belirsizlik, anlamsızlık, entelektüel yoksunluk kendi içinde bir olgu ve yöntemlerinde manipülatif olarak tanımlanırsa farklılaşan özellikleri belirlemenin hiçbir yolu yoktur. Popülizmi sınıflandırmak yerine halkın inşasında üretken, kapsayıcı ve heterojen biçimde siyasal bir proje olarak tahlil edilmelidir. Öte yandan muğlak olarak "halkın yüceltilmesi" olayı çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Peronist retoriğin manipülasyonlarından Narodnik'in alçakgönüllü şekilde kendiliğinden kaybolmasına kadar her şeyi kucakladığı için popülizm kavramına fazla bir tanım getirilemez (Laclau, 2005). Laclau, "popülist akıl üzerine" isimli çalışmasında Canovan'ın, popülizm sınıflandırmasında yapmış olduğu toplumdaki tüm unsurların tikelleştirilerek totalitarizme evrileceği fikrini kabul etmemektedir.

Siyasi aktörlerin öncelikli olarak halkı referans aldığı, siyasal bir iletişim biçimi olan popülizm genel olarak bakıldığında "*tarım kesimine yönelik, Latin Amerika ve yeni sağ popülizmi"* olarak üç başlıkta incelenmiştir.

Popülist Hareketlere Kısa Bir Bakış

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını ilan eden birçok ulus, sömürgeci ülkelere karşı birlik olup ortak tepkiler ortaya koymuştur. Benzer şekilde Doğu Avrupa ülkeleri, gelişim gösteren sanayileşme karşısında köylülerin ezilmesini engellemek adına büyük çabalar sarf etmiştir. Latin Amerika ülkelerinde aşırı kapitalistleşmenin negatif etkilerine karşı, popülist hareketlerin yükselişe geçmesi büyü bozumuna yol açmıştır. Farklı zaman ve mekana bağlı olarak popülizm, birçok kentte değişik biçimlerde yükselerek yaşam bulmuştur. Bu noktada, egemen ideolojilerin birbiri ardına yükselişe geçmesi, popülizme yönelik eğilimlerin artmasına yol açtığını söyleyebiliriz.

Tarihsel ve siyasal bağlamda belirleyici olan birbirini izleyen üç popülizm dalgasından söz edilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da başlayan Narodnik, Amerika'da başlayan Halkın Partisi hareketleri birinci kuşağın en önemli hareketlerini oluşturmaktadır.

> *"Rus popülizminin ideolojik önderlerinden Peter Lavron, Rusya'da yankı uyandıran Tarihsel Mektuplar (1870) adlı eserinde sırça köşkte yaşayan idealist Rus gençliğine seslenmektedir. Ülkedeki eşitsizliği, adaletsizliği ve yoksulluğu görmezden geldiklerini, halkla seçkinler arasındaki uçurumun her geçen gün daha da derinleştiği anlatılmaktadır. Bu durum gençler arasında giderek bir tür toplumsal suçluluk duy-*

gusuna, derin bir ezikliğe neden olmuştur. Bu duygu ancak gençlerin kendilerini halkın refahı için feda ettikleri taktirde giderilebilecektir. Eziklik duygusundan kurtulmak için "halka doğru gitmeleri" gerekmektedir" (Toprak, 2013: 25).

Rus popülizmi, halk anlamına gelen "narod" sözcüğünden türetilen *Narodnik* olarak adlandırılmaktadır. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında popülist düşüncenin Marksizmle birlikte bir ileri aşamaya taşındığı görülmektedir. 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında bağımsızlığını kazanmış birçok ülkenin aydın kesiminde, Narodnik geleneğinin örnekleri görülmektedir. Popülizm olarak bilinen bu düşünce anlayışı, Asya kıtasının doğusunda ve batısında iki büyük imparatorluk olan Çin ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da yankılanmıştır[1]. Osmanlı popülizmi ile Rus popülizmi arasında benzer bir çizgi paylaşılmaktadır. Rusların halka doğru hareketi, Osmanlı'daki aydınlara farklı kanallardan geldiği görülmektedir. Burada Balkan aydınlarının ve Rusya'dan göçen Müslüman Türklerin rolü büyüktür. Balkanlardaki yazar ve öğretmenler arasında Rus Narodnik hareketi 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren etkin olmaya başlamıştır. Osmanlı aydınları bu gelişmeleri yakından izlemiştir. Osmanlı topraklarında (1908 devrimi sonrası) Ziya Gökalp, Ali Canib, Ömer Seyfeddin, Köprülüzade Mehmed Fuad, Rıza Tevfik vb. "On Temmuz" entelektüelleri uluslaşma sürecinde halkı, "halkiyatı", folkloru keşfetmiştir ve halka doğru gitmiştir. Popülizmin Türkçe karşılığı olan "halkçılık" Meşrutiyet yıllarında geniş bir kesimde yankı uyandırmıştır. Cihan Harbi yıllarında, Ziya Gökalp'in öncülüğünde solidarizmle[2] harmanlanarak devletin izlediği resmi bir ideolojiye dönüşmüştür. Popülizmin siyasal boyutu Milli Mücadele'de ulus devletin gündemini oluşturmuştur. Halkla giden Jön Türkler'in "Halk Fırkası" bu popülist düşüncenin ürünü olarak kurulmuştur. Kısaca, 19. yüzyılın ikinci yarısında köylü toplumu olan Rusya'da Batı hayranlığını sorgulayan aydın zümrenin halka doğru gitmesiyle çağdaş anlamda popülizmin temelleri atılmıştır (Walicki, 1969: 76-78; Toprak, 2013: 25-28).

ABD tarihinde, Halk Partisi'nin tarihi son derece sıra dışı bir dönem oluşturmaktadır. Yaşanan iç savaş geriye, Amerikan siyasetine zemin

1 Sun Yat Sen ile beraber Çin'de halka doğru gidenler, seçkinlere özgü olan üst kültüre Konfüçyüsçülüğe sırt çevirmiştir ve Mao öncesi halkın değerlerine sahip çıkmıştır. Çözümü halkta bulan Çin gençleri yerel kültüre, köylü kitlelere ve kırsal sorunlara odaklanmıştır (Toprak, 2013:25).

2 Solidarizm kelimesi "dayanışma" anlamına gelmektedir. Güçlü bir ekonominin kurulması için bir ihtiyaç, uluslararası toplumsal değerleri güçlendirmek için de bir değer olarak kabul edilmektedir. Ulusun çıkarlarını herhangi bir grubun veya şahsın çıkarlarından üstün gören bu kavram kamu çıkarlarını ön planda tutarak, otoriter ve faşist anlayışa karşı ılımlı ve çoğulcu yönetim yapısını benimsemektedir. Solidarizm, İttihatçı görüş yanlılarının Erken Dönem Cumhuriyet idaresinde gündeme gelmiştir ve Tek Parti Dönemi Türkiye'siyle özdeşleşmiş bir doktrin olmuştur (Eser ve Yüksel, 2012: 187).

olarak bölgesel, kültürel ve ekonomik çelişkiler yapısı bırakmıştır. Yaratılan bu özgün siyaset modelinden popülistler ortaya çıkmıştır. İç savaş sonrasında siyasetin yeniden şekillenmesi, parti sisteminin Güney'in ve Batı'nın kırsal radikalleriyle örtüşmediği için kriz duygusunu pekiştirmiştir. Yaşanan bu güçlükler karşısında popülistler, kırsal Amerika'ya ve anayurt fikrine dönmüştür. Popülist hareketlerin yükselişi ve Halk Partisi, Kuzey'in ekonomik ve siyasal iktidarına, mevcut parti sisteminin bu yeni gücü temsil etmedeki yetersizliğine karşı tarımsal radikalizmin bölgesel bir temelde savunulmasının harekete geçişini temsil etmektedir. Fakat Halk Partisi'nin hareketi kısa ömürlü olmuştur ve çok zaman geçmeden Demokrat Parti ile birleşmiştir. Özellikle 1960'lardan itibaren popülizm, Amerikan siyasetinde merkezi bir tema olmuştur (Taggart, 2004: 38-48; Deiwiks, 2009:6). Halk Partisi'nin popülizm hareketinin kısa sürmesi, başarısızlık olarak belirlenmemelidir. Amerikan siyasal yaşamında popülist düşüncelerin sonunu hazırlamak yerine, gerçek bir kitle hareketi yaratılmıştır. Halk Partisi'nin kısa popülizm tecrübesi, kavramın birçok ana temasını belirlemiştir.

1930 ve 1960 yılları arasında popülizmin ikinci kuşağının var olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıllarda her ne kadar Amerika'da ve Kanada'da popülist hareketler varlığını gösterse de Güney Amerika popülizmi ikinci kuşağın tipik örneklerini oluşturmaktadır. Latin Amerika'daki (Arjantin'de Peron, Brezilya'da Vargas) popülizm hareketleri, belirli siyasal liderlerin rejimlerini kapsamaktadır. Bu iki isim, popülist fikirlerin veya hareketlerin dizayn edilmesine önderlik etmiştir.

İşçi sınıfı söylemi yerine halk vurgusu yapan iki lider, sosyalist olmayan ideolojik çerçevede işçi sınıfının siyasal uyumuna yönelik politikalar uygulamıştır. Bu noktada, gerçek halk, "işçi sınıfı ve alt sınıflar" üzerinden tanımlanır. Diğer taraftan yozlaşmış elitler, *"emperyalist bağlantıları olan oligarşi ve evrensel değerlere referans veren entelektüellerle"* özdeşleştirilir. Bu yönetimler, anti kapitalist ve anti komünist oldukları kişisel yönetimler kurduğu için birkaç temel farklılığa rağmen "faşist rejimlerle" karşılaştırılmıştır (Sözen, 2017). Latin Amerika'da popülist siyasette liderlerin taşıdığı değer, başka hiçbir yerde olmadığı kadar büyük bir öneme sahiptir.

1920'lerde Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde iktidara gelmeye çalışan bazı siyasetçiler, dışlanmışları yeni seçmenler haline getirmiştir. Bunun yanı sıra hükümeti temizlemeyi ve reform yapmayı savunan bir kampanya yürütüp, yerel düzeyde yeni ittifaklar kurarak siyasette yeni taktikler geliştirilmiştir. Getulio Vargas 1930'larda yaşanan devrim sonrası bu kişilerin çoğuna görev vermiştir, öte yandan kendisine "diktatör yetkileri" sağlayan bir rejim kurmuştur. 1945 yılında ordu tarafından uzaklaştırılan Vargas, 1950 yılında seçimlere aday olduğunda tamamen

popülist eğilime yönelmiştir. Vargas, siyasete yeniden katılımda gönülsüz olduğunu, kendisine ihtiyaç duyulduğu için siyasete adeta halkın omuzlarında geri döndüğünü iddia eden popülist bir söylemi benimsemiştir. Vargas, fiyatlar üzerindeki denetim ve ücret artışı sözü vererek yaşam pahalılığının nedeni olan sömürücülerle mücadele edebilmek için işçilerden yardım isteyerek seçimi kazanmıştır. Böylece Brezilya siyasetinde popülizmin kök salmaya başladığını göstermiştir ve Latin Amerika popülist geleneğinin ilk popülist örneği olmuştur. Bu durum zamanla karizmatik bir liderin de işe katılmasıyla daha da güç kazanacaktır. Örneğin komşu ülke Arjantin'de yaşanan tam olarak da budur (Taggart, 2004, s.78). Peron'un seçim başarısındaki kilit nokta, yeniden bölüşüm politikalarıyla kentli işçi sınıfının desteğini kazanmak ve aynı zamanda kırsal yoksulların oylarına dayanan sınıflar arası bir ittifak kurması olmuştur. Peron'un popülizmi, siyasetten güçsüz olanların desteğiyle ve onlar adına yürütülen, halk yönetimini pekiştirmek yolunda güçlü bir merkezileşme eğilimi barındıran karizmatik bir liderlik siyasetine dayanmaktadır. Bunun yanı sıra kendi kişiliği de rejimin popülist fikirlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Deiwiks, 2009:7).

Popülistlere göre mevcut sistemin kökten bir biçimde şekillenmesi gerekmeyebilir. Büyük kriz dönemlerinde kitlelerin bilgeliğini kendisinde toplayabilen bir lider, sistemin asıl ihtiyacı olarak görülmektedir. Sonucunda ise bilinçli ya da bilinçsiz olarak liderlik, olası bir devrimin yerini alabilmektedir. Tıpkı Latin Amerika siyasetinde hissedildiği gibi popülizmin, devrimden ziyade reforma ön ayak olduğunu söyleyebiliriz.

1980'lerin sonundan itibaren üçüncü kuşak popülizmi, iki farklı ideolojiye sahip olan sağ ve sol çevrede, *"iyi halk ve yozlaşmış elitler"* ayrımına dayanarak, halkın iradesini yönetimde egemen kılma iddiasını taşıyan hareketlerden oluşmaktadır. Batı Avrupa'da 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan "yeni popülizm", çağdaş popülizmin temellerini oluşturmuştur. Siyasal yaşamın aşırı sağında yer alanların parti sistemlerindeki belirli kilit, hükümet partilerinin hâkimiyetine ve gündemlerine tepki olarak savunulan (genellikle de belirli siyasal liderlerle ilişkilendirilen) bir popülizmdir. 1970 ve 1980 yıllarında, sol kesimin *"yeni siyasetini"* savunan parti ve hareketlerinde de bir şeyler kazanan bu yeni popülizm, mevcut siyasete yönelik ideolojik eleştirisini, siyasal partilere yönelik eleştirisine vücut veren yapısal biçimlerle birleştirmiştir. Diğer popülizm örneklerinin aksine, yeni popülizm tek bir parti ya da hareketten ibaret değildir. Aksine farklı ülkelerde aynı dönemde ortaya çıkan ve kimi benzer temaları kullanan bir dizi farklı partiyi kapsamaktadır. Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da sağ popülizmi (ABD'de Trump liderliği, Kanada'da Reform Partisi, Fransa'da Ulusal Cephe, Avusturya'da Avusturya Özgürlük Partisi), etnik-milliyetçi ve göçmen karşıtı partileri ve liderleri tanımlar. Gü-

ney Amerika'da, popülist çerçeveyi neoliberal ve klientalist politikalarla birleştiren liderler (Peru'da Fujimori, Arjantin'de Menem) yer almaktadır. Her ne kadar Yunanistan'daki Syrıza, İspanya'daki Podemos ve hatta ABD'deki Demokrat Parti başkan adayı Sanders'i betimlemek için sol popülizmi kullanılsa da aslında bu Latin Amerika olgusudur. Güney Amerika'daki (Venezuela'daki Chavez ve sonrasında Maduro, Bolivya'daki Morales, Ekvador'daki Correa yönetimi) neoliberalizm ve liberal demokrasi karşıtı radikal hareketler sol popülizminin en önemli örnekleridir (Sözen, 2017: 9; Taggart, 2004: 93). Tıpkı klasik popülizmde olduğu gibi yeni popülizmin de içinde bulunduğu toplumsal çevrenin özelliklerine büründüğü açıkça görülebilmektedir.

Fransa'da yeni popülizm deneyimi, Avrupa'nın genelinde aşırı sağın sembolü haline gelen *Front National'ın* (Ulusal Cephe) başarısında cisimleşmiştir. Partinin kurucu ismi Jean Marie Le Pen daha önce milletvekili olduğu *Union de Defense des Commerçants et Artisans* partisinin başında bulunan Pierre Poujade –Poujadizm- mirasını etkin bir şekilde yeniden canlandırmıştır. Bunu da bazı Fransız seçmenler tarafından büyük destek gören *"militan milliyetçi göçmen karşıtı"* mesajlarla birleştirmiştir. 1984'e gelindiğinde parti *"militan sağcı"* popülist bir parti olarak isim yapmıştır. Ulusal Cephe'nin yükselişinde ve Avrupa'daki aşırı sağın üzerinde Le Pen'in, önemli bir etkisi olmuştur (Taggart, 2004: 98; Canovan, 2004: 242).

Bukalemun özelliğine sahip olan popülizmi kabaca üç döneme ayırabiliriz. Bunlardan ilki tarım kesimine yönelik popülizm, ikincisi Latin Amerika popülizmi son olarak yeni sağın popülizmi olarak karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında tarım kesimini kapsayan ve Rus köylülerin eşitlik savaşına arka çıkan entelektüel nitelikli (Narodnik) popülizm var olmuştur. Ardından 1940 ve 1950 yıllarında halkın çıkarlarının ve isteklerinin yönetimlerce dikkate alınmadığı bir süreçte, otoriter rejimlere karşı Arjantin'de Peron'un, Brezilya'da ise Vargas'ın popülizmi var olmuştur. Son olarak 1970'li yıllardan itibaren ivme kazanan yeni sağın popülizmi etkili olmuştur. Avrupa'daki sağ popülizmi üzerine araştırmalar yapan bazı sosyal bilimciler sağ popülizmini, farklı ulus devletlerinde batılı olmayan göçmen nüfusunun giderek artış göstermesine duyulan "yabancı düşmanlığı" temelli bir tepki olarak açıklamıştır. Aşırı sağ popülizmi, Avrupa'da seçmen davranışlarında ve parti politikalarında kendini açıkça göstermektedir. Siyasal bir fenomen olarak giderek daha fazla ön planda olan sağ popülizmi, partilere sandıkta oy kazandırmaktadır. Seçkin karşıtlığı ve toplumu tek bir grup olarak ele almaları tüm dönemlerdeki popülizmlerin buluştuğu ortak nokta olmuştur. Hepsinin buluştuğu ortak noktada sıklıkla halk adına, halka seslenen bir iletişim akışı tarif edilmektedir. Bu bağlamda popülizme dair yalın bir tanımla yapacak olursak,

"halkı referans alan aktörlerin siyasal bir iletişim tarzı" olarak açıklayabiliriz.

Türkiye'de Popülizm Hareketleri

19. yüzyılda Rusya, gelişen birçok ülke için ideolojik bir stereotip kaynağı oluşturmuştur. Bu durumun Türkiye için de etkili olduğu görülmektedir. Özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağımsızlığını kazanmış birçok ülkenin entelektüel ve siyasal kesimlerinde rastlanan popülizm geleneğinin, Türkiye'ye halkçılık olarak yansıdığı bilinmektedir (Toprak, 2005). Bu halkçı görüşleri her ne kadar Rus Narodnizmi'nde olduğu gibi devrimci bir özellik taşımasa da, halkçılık üzerinden *"Türk milliyetçiliği teorisinin"* oluşturulmasında son derece etkili olmuştur (Karaömerlioğlu, 2002: 274).

Toprak'a göre Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi'nin olumsuz sonuçlarını Tanzimat sonrasında yaşamıştır. Ortaçağ'dan kalan esnaf ve tüccar örgütü, Batı ile baş edemeyen Türk toplumu, tıpkı Polonya'da olduğu gibi *"eşraf, memur ve köylüden"* oluşan *"kusurlu ve sakat"* bir yapıya dönüşmüştür. Yahudi, Rum ve Ermeni gibi gayri Türkler ve Levantenlerden oluşan burjuvazi ise yine Polonya'daki gibi Batı kapitalizminin komisyonculuğunu ve acenteciliğini yapmaktadır. Yazarın belirttiği üzere yalnızca köylü ve memurun oluşturmuş olduğu toplumsal bir yapı içerisinde çağdaş devlete dönüşmek olanaksızdır. Türkler, er ya da geç Avrupa sermayesinden de yararlanarak bir *"sermayedar burjuva sınıfı"* çıkartmak zorundadır (2013:43). Gökalp, Akçura, Ağaoğlu, Köprülü, M. Şemseddin Günaltay, Memduh Şevket Esendal gibi aydınlar, bu koşullar altında burjuva girişiminden uzak bir misyon üstlenmiştir. Bu bağlamda, hümaniter alana kayılmakta, sosyal servis önem kazanmakta ve ulusal aydınlar siyasi faaliyetlere atılmaktadır (Aksakal, 2018: 918).

20. yüzyılın ilk yarısından itibaren Türkiye'de gözlemlenen halka doğru hareketi, kırsal kesimin konumuyla yakından ilgili olmuştur. Batı'da kapitalizmin kırsal kesimi hızla çözmesine karşın, Türkiye'de uzun süre bir ikilik yaşanmıştır. Kapitalizm belirli odaklarda gelişirken, kırsal yapı uzun bir süre boyunca buna direnebilmiştir. Burada kırsal kesimin küçük üreticiliğinin önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. Fakat 50'li yıllardan itibaren köylülüğün çözülüşü ile yaşanan kentleşme 20. yüzyılın başından itibaren popülizm için uygun bir ortam oluşturmuştur. Kırsal kesimlerde hızlı bir çözülme medyana gelmiştir (Toprak, 2013: 44). Göçmenler, Panislavism ve Rus popülizminden etkilenmiş olan Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali vb. isimler, II. Meşrutiyet ile birlikte uluslaşma sürecinde gündeme gelen "Türkçülük" ve "Halkçılık" akımlarında etkin rol oynamıştır. İlk olarak, Selanik'te varlık bulan Osmanlı popülizmi, Selanik'in kaybıyla İstanbul'a yerleşmiştir. II. Meşrutiyet

sonrası Genç Kalemler ile Yeni Felsefe Mecmuası çevresinde toplanan İttihatçılar, popülist söylem olan "halkı" keşfetmiştir. *"Halka Doğru, Türk Yurdu, Türk Sözü, Türk Duygusu, Büyük Duygu, Talebe Defteri"* gibi dergiler halkı ön planda tutmaya başlamıştır. Meşrutiyet halkçılığı siyasi halkçılıkla kristalleşerek; ulus devlet kuruculuğunu amaçlayan siyasal bağımsızlığa, hak ve özgürlüklere yönelen bir halkçılık türü oluşmuştur. Hiçbir sınıfa dayanmayan, demokrasinin karşılığı olan (özellikle Gökalp) halkçılığı, Marksist sosyalizmden ayırarak Durkheim sosyolojizmine bulamış ve bunu Osmanlı devleti için olması gereken tesanütçülük dediği solidarizme ulaştırmıştır (Aksakal, 2018: 919). Zamanla dönemin diğer aydınlarının, halkçılık ile solidarizm arasında bağ kurduğunu söyleyebiliriz.

Halkçılık, meşrutiyetten Cumhuriyet'e geçerken devletin temel ilkelerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'deki popülizm biçimlerinden ilkinin entelektüel bir nitelik taşıdığı vurgulanmaktadır.

> *"Türkiye'de popülizmin iki evresinden söz edilebilir. İlki entelektüel boyutudur ve Tek Parti dönemiyle birlikte sona erer. Bir ulus-devlet oluşum sürecinde küçük burjuva diye nitelendirilebilecek, kapitalist bir yapılanmada gecikmeden ve uyumsuzluktan kaynaklanan, ancak gelenekçi olduğu kadar köktenci öğeleri de içeren, kente düşman köye dost, ulusal değerleri kırda arayan, sınıfları yadsıyan dayanışmacı bir popülizmi ya da çok daha yaygın bir biçimde bildiğimiz İttihatçı gelenekten kaynaklanan CHP halkçılığı entelektüel popülizmdir" (Toprak, 2005).*

Milli Mücadele yıllarında toplumun farklı kesimlerini ortak mücadele etrafında mobilize edebilmek için halkçılık kavramı sıklıkla gündeme gelmiştir.

Milli Mücadele Halkçılığı söz konusu olduğunda gözden kaçırılan önemli bir olgu *yerellik* ve *merkeziyetçilik* ekseninde gözlemlenen çatışma durumudur. Milli Mücadele yıllarında yeşeren birçok hareket için halkçılık, anti elitizm ve merkezi bir devlet yaklaşımının tersinde somutlaşmaktadır. Anadolu'daki birçok yerelci ulusal kurtuluş hareketlerinin, anti bürokratik ve merkeziyetçilik karşıtı söylemini aslında halkçılık bağlamında düşünmek gerekmektedir. Halkçılık, 1923 sonrası Cumhuriyet yıllarında da üzerinde önemle durulan bir söylem olmuştur ve zaman içinde çeşitli kaymalara uğrayarak önemini muhafaza etmiştir. Cumhuriyetle beraber gündeme gelen halkçılık anlayışının en belirgin özelliği ise *"hakimiyet-i milliye"* kavramında somutlaşmaktadır. Bu kavram, cumhuriyetçilik ilkesinin altyapısını oluşturmaktadır. Burada yeni rejimde siyasal iktidarın meşruiyet kaynağının halkta olduğu, asıl belirtilmek istenen şey olmuştur

(Karaömerlioğlu, 2002: 275). Milli mücadele yıllarından 1930'lu yıllara kadar olan süreçte halkçılığın bir birleştiricilik işlevi gördüğü açıkça görülmektedir.

Tek Parti döneminde kentlerde Halkevlerinin, kırsalda Halkodalarının, Köy Enstitülerinin kurulması ve köylere yönelik Toprak Reformunun başlatılması, Rus Narodnik hareketinin halka doğru gidişine benzer popülist girişimler olarak görülmektedir. 1930'lu yıllara gelindiğinde halkçı söylemin eskisine kıyasla aydınlar ve yüksek devlet erkânı tarafından daha sık gündeme getirildiği görülmektedir. Bunun nedeni, yeni rejimin kitle tabanını genişletme kaygısıdır. Bu noktada, Halkevleri, uygulamada olmasa bile halkçı ideolojinin tartışılacağı ve aydınların halka ulaşmasına yardımcı olacağı kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'deki Tek Parti dönemi halkçılığının en önemli bileşenlerinden birisi *"köycülük"* oluşmuştur. Türkiye nüfusunun çok büyük bir bölümünü oluşturan köylülere yönelik halkçı tavır son derece önemli olmuştur (Karaömerlioğlu, 2002: 283; Yetkin, 2010: 40). Fakat köylüye yönelik halkçılığın seçkinler tarafından, halkın içinden değil, tepeden olduğuna yönelik tartışmalar yapılmıştır.

Kemalist ideolojide, köy romantizmi halkçılık ilkesinin tesis edilmesinde etkin bir rol oynamaktadır. Romantik bir içeriğe sahip olan köy ve köylü halkın kaynağı, özü veya temeli olarak görülmektedir. Fakat aynı zamanda köylü eğitilmesi, bilinçlendirilmesi ve en önemlisi de milli kimliğe ulaştırılması gereken toplumsal kategoridir. Bu bağlamda, *"Kemalist halkçılığın uhdesindeki köycülük, milletin cevherini bulmak için halka gitmek romantizmine de başvurarak, halkı millileştirmenin, halka milletliğini öğretmenin stratejisidir"* (Yücebaş, 2013: 6).

Çok partili siyasal hayata geçmenin ardından ikinci bir tür popülist evreye ulaşılmaktadır. Bu aşamada, somut olarak popülist söylemin ideolojik kurgusallığının siyasi düzleme taşındığını gözlemek mümkündür.

> *"Demokrat Parti'den itibaren popülist söylem siyasal yaşamımızla bütünleşir. Zaman zaman Ecevit'in köy-kentlerinde olduğu gibi entelektüel boyut canlanırsa da, Özal'dan Demirel'e söylem siyasal netlik kazanır. Son seçimlerde Demirel'in kullandığı "halkın devleti", "halkın parlamentosu" ve "halkın hükümeti" çağrıları bu tür bir popülist söylemin tipik örneğidir. Ayrım gözetmeksizin tüm halkı aynı potada eritmek ve gerçekçiliği ne olursa olsun, topyekün çözümleyici önlemler önermek siyasal popülizmin özelliklerindendir" (Toprak, 2005).*

Türkiye'de çok partili döneme geçilmesinin ardından oluşan oy toplama kaygısı partileri rekabete sürüklemiştir ve gerçek anlamda siyasal popülizmin başlamasına aracı olmuştur. Çok partili dönemin başlangıcından 70'lerin sonuna kadarki dönemde popülist söylemlerin öncüsü Demokrat Parti olmuştur. Cumhuriyeti kuran kesimin seçkin kişilerden oluşmasına karşın, *"anti-seçkinci"* bir tutumun sergilenmesi, DP'nin en popülist uygulamalarından biri olmuştur. Adnan Menderes'in; *"Kemalist elite karşı reformların gerçek muhafızının Türk milleti olduğu"*, *"Köylü bizimle birlikte olduğu sürece İstanbul'un aydınlarının ne düşündüğünün ne önemi var ki?"* şeklindeki ifadeleri partinin seçkin karşıtlığına yönelik örneklerini oluşturmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün, toplumu devrimler aracılığıyla modern topluma dönüştürürken seçkinci bir bakış açısıyla halkın desteğini arama yoluna gitmediği iddia edilerek, Atatürk'ün halkçılık ideolojisine tepki gösterilmiştir. DP ise, halkçılığı, elitist bir proje olmaktan çıkararak kitlelerin arzularına yönelik, halkın siyasal yaşama katılımını hedefleyen popülist bir ideolojiye dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. Parti, popülist söyleminde halkı yücelten bir noktaya yoğunlaşmıştır ve yönetimde katılımcılığı vurgulayan *"Yeter Söz Milletindir, Köylü Vatandaş Demokrat Parti Seni Kimseye Ezdirmez"* gibi afişlerin kullanımını tercih etmiştir (Sunar, 1983: 2080; Yetkin, 2010: 58, 59). İlk kez İttihat ve Terakki döneminden sonra DP'nin, köylere kadar ulaşan geniş parti örgütleri sayesinde halkın yaygın olarak siyasete katılımı sağlanmıştır. Farklı grupları ve halk tabanının beklentilerini popüler bir ittifak için toplayan partinin, siyasal hayatında başarılar elde ettiği görülmektedir. Fakat bu başarı uzun soluklu olmamıştır.

1957'den sonraki yıllarda ortaya çıkan ekonomik krizle beraber patronaj kaynaklarının azalması ve dolayısıyla da kitle desteğinin azalmasıyla DP, "radikal ve otoriter popülizme" yönelmiştir. Bu ekonomik kriz dönemi, patronaj sistemine dayalı ılımlı popülizmden toplumsal ve ideolojik seferberliğe yönelik *"plebisiter ve otoriter"* bir popülizme geçişte dönüm noktasıdır. 1957 yılından itibaren CHP'nin yaptığı sert muhalefet ve partisindeki popülist ittifakın dağılma eğilimi sonucunda DP, son umut olarak din ve milliyetçiliğe sarılmıştır (Sunar, 1983: 2084).

Sanayileşmenin altyapısını oluşturduğu 60 ve 70'li yıllara gelindiğinde ise daha farklı politikalar gündeme gelmiştir. Halkçılığın daha politik olduğu bu ortamda kentsel nüfusun da dikkate alındığı bir tür popülizm gündeme yerleşmiştir. 1961'den itibaren bürokratik seçkinlere karşı başarılı siyasetler izleyen Adalet Partisi (AP), patronaj sistemine dayalı popülizmi devam ettirmiştir.

> *"Süleyman Demirel, toplumsal ve siyasal düzeyde muhafazakar-modernist, ekonomik düzeyde ise korporatizme bağlılığından ötürü liberal-muhafazakar olarak tanımlanabilecek*

bir çizgide halkın "aklıselimine" referans vererek "Müslüman-Türk" halkı imgesi inşa etmiştir. Hür teşebbüs, büyüme, sosyal refah, istikrar gibi hedefleri, aklıselimin ortaya koyduğu ve halkın doğal eğilimlerine uygun tercihler olarak kurduğu imgeyi meşrulaştırmıştır. Muhafazakâr popülizme özgü olan halkın aklıselimi unsurunu, siyasal dile monte etmiş ve bir siyasal meşruiyet kaynağı olarak işlevselleştirmeyi başarmıştır. Halka yakınlık duygusunun aşılanmasında çeşitli stratejiler kullanan Demirel'in bu başarısındaki sırrı; Isparta ağzıyla, kısa, basit, betimleyici, soru-yanıt şeklinde cümlelerle konuşarak, halk'ın saf-safiyâne duygularını ve zihin dünyasını paylaştığını gösteren bir hitabet kurmasında gizlidir. Ecevit'in ise halka yabancı olan aydınların "bürokratik seçkinci ve tepeden inmeci" tavırlarını ağır bir şekilde eleştirmesi onun popülist yönünü oluşturmaktadır" (Bora ve Erdoğan, 2003).

İlerleyen yıllarda daha etkin iletişim stratejileri geliştirilmeye çalışılmıştır. 3 Temmuz 1988 yılında "İcraatın İçinden" programının jeneriğinde; Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nde otomobil kullanan Turgut Özal'ın eşiyle aralarında geçen diyalog popülist söylemin kurgulandığı kusursuz bir senaryo olarak değerlendirilmiştir.

"Turgut Özal, siyah BMW'sinin şoför mahalline kurulmuş, yanında Semra Özal. Fatih Köprüsünü geçiyorlar Anadolu yakasından. -Semra Hanım bak! diyor Turgut Özal, Köprünün bu tarafı da yapılmış. Semra Özal, -Ne güzel diye söze giriyor, Her taraf imar edilmiş… Yollar, yapılar… şehrin görüntüsü değişti. Ama sadece İstanbul'da değil tabii. Türkiye'nin her tarafında değişikliği görüyorsun. Semra Hanımın son cümlesi de: -Allah razı olsun yapanlardan. Çok keyifli Özal, eşine şöyle bir bakıyor, -Haydi bir kaset koy da şöyle bir neşelenelim, Semra Hanım diyor" (Cemal, 1990: 283).

Turgut Özal'ın annesini ve oğlunu da yanına alarak, Doğu ve Güney Doğu gezilerine çıkmasının bilinçli popülizm kurgusunun örnekleri olarak verilebilir. Anadolu gezilerinde Özal'ın, oğluyla genç kesime, başı örtülü annesi ile muhafazakar kesime hitap ettiğini ve böylece yediden yetmişe herkese ulaşmayı hedeflediğini söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra "İcraatın İçinden" televizyon programına elinde dolmakalemiyle çıkması, dürüstlük, açıklık ve şeffaflık üzerinden halka erişebilme çabasına örnek olarak gösterilebilir.

1969 yılında AP'yi ve Demirel'i büyük sermayeye ve özellikle de yabancı sermayeye bağımlı olmakla eleştiren Necmettin Erbakan, küçük iş adamlarının sözcülüğüne soyunmuştur. Erbakan önderliğinde kurulan tüm partilerin, "derin bir cemaatçi kimlik taşıdığı" bilinmektedir. Kendisine özgü bir özelliğe sahip olan Refah Partisi, eşi olmayan popülist bir parti olmuştur. Tesettür ve türban çoğu zaman popülizmin etkin bir unsuru olarak kullanılmıştır. Partisi'nin en önemli popülizm kurgusu ise *"adil düzen"* olmuştur. Bu düzen, faizci kapitalist sistemin gayri adil düzenine karşı çıkarak, kapitalizm ve komünizmin yararlı yanlarını alarak üçüncü yol olma -*Milli Görüş*- konseptini savunmaktadır (Yetkin, 2010: 77, 79).

Burada değinmemiz gereken önemli nokta şudur; popülizm, sadece basit bir fikirler kümesi olarak oluşmamaktadır. Popülizm kendini pratik olarak maddileştirebilmektedir. Bu süreçte kullanılan dil, üslup, tercih edilen giyim tarzı, kullanılan bir obje yani yaşam tarzı halk ile birebir yakınlık ilişkisi kurabilmektedir. Örneğin, Demirel'in, kafasına oturtarak giydiği şapka onu herhangi bir köylüden farklı göstermemiştir. Böylece Anadolulu sıradan biri olmanın bazı özelliklerini üzerinde taşımıştır. Popülizmde halkla yakınlık kurulmasının tek yolu, yalnızca retorikten geçmemektedir. Örneğin, *"Karaoğlan"* adını benimseyen Ecevit'in, mavi takım elbiseleriyle sade bir yaşam sürdürdüğü imgesel mesajlar yoluyla aktarılmak istenmiştir. Erbakan, Faruk Saraç imzalı parlak renkli kravatları ve beyaz takım elbiseleri tercih etmiştir. Tansu Çiller'in, entelektüel imaj yaratmak istemesinin yanı sıra, yolsuzluklara bulaşmadığının mesajını verebilmek için beyaz renkli kıyafetleri tercih ettiği bilinmektedir. Yakın dönemde ise Recep Tayyip Erdoğan'ın Kasımpaşalılığını yansıtmak için çizgili takım elbiseleri seçtiği bilinmektedir ve Türk bayrağı renginde kravatları kullandığı görülmektedir.

Popülist Söylemler

Popülist siyasal söylemin içerikleri dönemsel olarak farklılıklar gösterse de belli ortak yönleri bulunmaktadır. Bunlar, halkın anlamaya merak ettiği bir siyasi özne olma iddiası, *"milli irade ve seçim fetişizmi, çatışmasız, dayanışmacı ve organik bir toplum algısı, kalkınma ve hizmet söylemi, lider kültü"* gibi içeriklerden oluşmaktadır. Bu tür içerikler, demokrasinin siyasal kültürde yerleşik hale gelmesini engellemektedir ve siyasal hayatın çatışmalı unsurlarını doğal bir kategori olarak görülmemesi sebebiyle de tahammülsüz bir siyasal pratiği açığa çıkarmaktadır (Yücebaş, 2013).

Popülizm, toplumsal ve siyasal alanı popüler kesimlerle egemen kesimler, halk ile iktidar bloğu arasındaki *"antagonistik"* ilişki ekseninde tanımlayan ve *"hegemonize"* etmeye çalışan bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Popülist söylem ise bir türe özgü olan ideolojik-politik formasyonun birleştirilmiş bir ögesidir. Bu söylemde liderler tek başına

halk iradesinin karşılığını oluşturmaktadır. Popülist ideolojideki lider kültü, halkın tümlüğünün taşıyıcılığını kolayca üstlenebildiği için mutlak/metadır. Diğer bir ifadeyle popülist ideolojilerde lider, halkın her öğesinin onda kendinden bir şey bulabileceği bir *boş-gösterendir*. Halkla kurulan bu bağlantının gösterenleri liderin sembolik sunum taktiklerinde karşımıza çıkmaktadır. Halk ile kurulan doğrudan ilişkide popülist liderin yakınlığı, kurduğu özdeşlik ilişkisi, yaşam tarzı, giyimi, kullandığı dilin yapısı ve üslubu cisimleşmektedir (Erdoğan, 1998: 25).

Popülizm farklı ideolojilere eklemlenebilme niteliği ile çerçevelense de ayırt edici içeriklere sahiptir. Popülist ideolojilerin yer aldığı içerikler homojen bir halk kurgusunun boş gösteren olarak üst bir düzeye taşınmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla halkın bütünlüğünü bozan her türlü arızalı toplumsal durum ya da eylemler popülist ideolojilerde dışsallaştırılmaktadır. Böylece kendinden menkul ve eşdeğeri olmayan bir bütün olarak halk imgesine ulaşılmaktadır. *"Popülist ideolojiler, halkı halktan olmayan hasım sınıflar, zümreler, gruplar karşısında türdeş bir kitle olarak indirgerken bu topluluğu iç ayrımlardan ve çıkar çatışmalarından muaf sayarlar"* (Bora ve Erdoğan, 2003: 633). Popülist ideolojilerde kutuplaşmanın bir tarafında homojen yapıya sahip her şeyin içine doldurulabileceği bir söylemsel kurgu olarak halk bulunurken, öte yandan bu halka dâhil olamayan, halkın dışında kalmışlar, *"hainler, parçalayıcılar ya da yabancı"* unsurlar bulunmaktadır.

Halkın mutlak temsiliyetinin taşıyıcısı olarak kurgulanan basit bir demokrasi kurgusu, popülist liderin iktidarının meşruiyetini sağlamaktadır. Dolayısıyla popülist lider zaman ve mekanın ötesinde halkın en iyi temsilcisi olarak, iktidarın daimi taşıyıcısı konumundadır. Öte yandan popülist ideolojinin taşıyıcıları, iktidarı terk etme konusunda da çekimserdir. Böylece *"popülizm, iktidarı aldıktan sonra da denetimi yitirmek istemeyen bir iktidar stratejisi olarak, kalıcı demokratik mekanizmaların yerleşmesini geciktirici tedbirler alabilirler"* (Taşkın, 2007: 98). Popülistler, demokratik ilkelerin işlerlik kazanmasında halkın tek gerçek temsil biçiminin kendileri gördüklerinden dolayı isteksizdir. Popülist ideolojilerin söylemsel kurguları, kitle toplumlarındaki ideolojilerin oluşma dinamiklerine yakın bir özellik arz edebilmektedir.

> *"Kitle toplumlarındaki ideolojilerin ortak özelliği, iktidar odaklarının hedeflediği kitleler için cazip olmaları gerekliliğidir. Bu nedenle çağdaş ideolojiler, kitlesel dolaşıma girebilmek için basitleştirme, genelleştirme ve vulgarize etme (bayağılaştırma, hem sıradanlaştırma hem de alt sınıflara indirgeme, adileştirme anlamında) yöntemlerini kullanırlar" (Hof, 2008:162).*

Popülist ideolojiler, söylemsel olarak bir halk ortalamasına ve bütünlük arayışına hitap ettikleri ölçüde basitleştirici, indirgeyici bir politik söyleme sahiptir. Bu basitleştirme sayesinde hegemonik kuruculuk işlevini de yerine getirmiş olur. Hegemonik oluşumun tesis edilmesinde iletişim araçları elbette önemli bir rol oynamaktadır (Hof, 2008:62-163). Medya, popülist ideolojilerin genel halk söyleminin homojen niteliğine vurgu yapmaya ve ortalamaya hitap etmeye en uygun zemindir. Zaten kitle iletişim araçlarının ideolojik boyutu, bu tür bir genele ve bütünlüğe ulaşma pratikleri ile şekillenmektedir. Dolayısıyla medyada üretilmiş dil ile popülist ideolojinin söylemsel üslubu, biçimsel olarak birbirine benzemektedir (Yücebaş, 2013:5).

Jagers ve Walgrave, popülizmi "*thin (ince)" ve "thick (kalın)"* olarak tanımlamıştır. İnce tanımlamada, sadece halka referans yapma ve halka güven unsuru verme yer almaktadır. Bu popülizmin işlemsel tanımlamasını oluşturmaktadır. Kısaca, halkı referans alan siyasi liderlerin iletişim stili olarak düşünülebilir. İnce kavramsallaştırmada popülizm, tüm aşağılayıcı ve otoriter çağrışımlardan bütünüyle sıyrılmıştır. Mevcut tanımlamalarda halka cazip görünme popülizmin kilit durumudur. Anti-elitizm ve dışlanma diğer birçok siyasal söylemde bulunabilirken, popülizmin boş kabuğu doldurulmaktadır ve daha klasik bir kavram ortaya çıkarmaktadır. Düzen karşıtı ve homojenlik unsurlarına sahip klasik kavrama yakın olan kalın popülizm tanımlaması ise halkı referans alan, anti-bürokratik düzene karşı düşünceleri ifade eden, belirli halk kategorilerini dışlayan durumların birleşimden oluşmaktadır. Popülizmin ince veya kalın olarak tanımlanması popülist söylemlerin yerini gösterebilmektedir. Ayrıca popülizmin yatay boyutu, tipik bir unsur olarak halkı homojen bir bütün halinde göz önünde bulundurmaktadır. Halk büyük ölçüde benzer çıkarları paylaşır ve benzer yüzlere sahiptir. Halkın içinde bulunan bazı grupların, halkın değerlerini ve genel çıkarlarını olumsuz yönde etkilediği iddia edilmektedir. Bazı izole gruplar açıkça halkın iyi karakteristiğini paylaşmazlar. Burada düşman, halkın üstünde değil halkın içindedir. Seçkin karşıtlığı, halk ile seçkinler arasındaki mesafenin vurgulanması popülizmin yatay boyutunu gösterirken; seçkincilik karşıtlığı, düzen karşıtlığı popülist söylemin dikey boyutuna işaret etmektedir. Seçkin karşıtı popülistler, "fildişi kulelerinde yaşayan" ve sadece kendi çıkarlarını kovalayan seçkin kişilere karşı halk ile taraf tutarlar. Burada düşmanlar halkın dışında, yukarıda ve sıradan vatandaşların üstündedir. Siyasi seçkinler (partiler, hükümet, bakanlar), medya (medya baronları, gazeteciler), devlet (yöneticiler, devlet kurumları), entelektüeller (yazarlar, akademisyenler, özgür düşünceli kişiler) veya ekonomik güçler (çokuluslu şirketler, işçiler, sendikalar, kapitalistler) popülizmin düşman olduğu seçkinler arasında yer almaktadır. Nötr ve boş olmamasına rağmen popülizmin bu ikinci temel özelliği, açık

ideolojiye ima etmekten ziyade siyasal stil özelliği olarak düşünülebilmektedir (2007: 322-325).

> *"Popülizmin özünde dört ilke vardır: İlk olarak halk birdir ve özünde iyidir, yani etnik, bölgesel ya da sınıfsal ayrımları yoktur. İkincisi halk egemendir, demokrasinin yegane amacı da halkın egemenliğini tesis etmektir. Üçüncüsü en değerli şey halkın kültürü ve yaşam biçimidir, halk tarih ve gelenekte kendini bulur, bu nedenle tarihi ve geleneği sevmek, korumak, yeniden keşfetmek kamu yararıdır. Son olarak lider ve parti/ hareket halkla özdeştir, halkın kültürünün vücuda gelmiş hali olarak halkın iradesini dile getirir, dolayısıyla lidere bağlılık halka bağlılıktır (Albertazzi ve McDonnell, 2008: 6-7).*

Liderlerin amaçları, siyasi sermaye olarak kullandıkları kalıcı bir halk nezaketi ve yoğun medya görünürlüğü sağlamak için birleşmektedir. Avusturya'da Jörg Haider'in kişisel cazibesi ve tartışmalı tutumları, hem yurtiçinde hem de yurtdışında kamuoyunun dikkatini çekerken, bu durum basın eleştirisini çekmeyi (ve onun avantajına konuşmayı) başarmıştır. Fransa'da Le Pen bunu kullanarak avantaj sağlamıştır. Benzer bir iletişim stratejisi, Pim Fortuyn tarafından popüler, ilgi çekici, hassas noktalarda (örneğin, Müslüman göçüyle ilgili olarak) ve ona sürekli medya ilgisi sağlayan parlak bir açık fikirlilik sergilemiştir. Hemen hemen tüm popülist liderler, gösterişli kişilikler sergileyerek son derece tartışmalı konularda medya gündeminde yer almaktadır. Avrupa'nın en tanınmış popülist fenomenlerine baktığımızda, liderlerin ve hareketlerin çoğu bir çeşit "medya suç ortaklığına" bağlı olduğunu görebiliriz. Birçok durumda Avrupa medyası, popülist liderlerin tipik meselelerini, anahtar sözcüklerini ve iletişim tarzlarını meşrulaştırmaya katkıda bulunmaktadır. Medya, kasıtlı veya kasıtsız olarak, popülist nedenler için güçlü seferberlik araçları olarak hizmet edebilmektedir. Diğer bir değişle, medyanın popülist olayların yükselişine önemli ölçüde destek sağlamaktadır (Mazzoleni, 2008: 49, 50). Burada medya popülizmin yükselişine katkı sağlıyor mu, sorusu ön plana çıkmaktadır.

Sosyal Medyada Popülizm 2.0

Amerikan Başkanlığı seçimlerinde Trump'ın ve BREXIT referandumunda popülist kampanyaların sosyal medyadaki belirleyici rolünü sıklıkla duymaktayız. Bu noktada yeni dijital kamusal alan son derece önemli hale gelmiştir. Sosyal medya seçmenlere hızlı ve kolay bir şekilde ulaşmak ve onları harekete geçirmek için inanılmaz derecede yararlı bir yol sunmaktadır.

İletişim tarzındaki değişiklikler, siyasal iletişim üzerindeki değişiklikleri de meydana getirmiştir. Gutenberg matbaasından, televizyonda yayınlanan ilk ABD başkanı münazarasına kadar bu değişimin her zaman bir etkisi olmuştur. İnternet ağının geniş çapta benimsenmesi, Web aracılığıyla kitle iletişimin gruplarını tek sorunlar etrafında bir araya getirmiştir, toplu eylemi kolaylaştırmıştır ve giriş engellerini azaltmıştır (Bartlett, 2014). Bu noktada, Facebook, Twitter, LinkedIn ve Google+ kullanıcıların etkileşimlerini, kimliklerini, görüşlerini ve tartışmalarını yeni bir tür kamusal alana hızla aktarılmasının örneklerini oluşturmaktadır. Aktivistler, çoğunlukla aynı amacı gerçekleştirmek için sosyal medya araçlarının Web 2.0 altyapısını kullanır. Geleneksel popülizmle ilişkilendirilen bazı retorik özellikler burada yansımaya başlar. Böylece popülist söylemlerin etkileşimi ve katılımı, Web 2.0'ın iletişimsel mimarisine elverişli dinamiklere uyacak şekilde güncellenir. Bu bağlamda, popülizmin geleneksel özellikleri (birliğe başvurma, düzen karşıtı ve kurumsallık karşıtı söylem, doğrudan demokrasi için çabalama, aracılardan şüphe duyma) sosyal medya ideolojisi diyebileceğimiz şeyi (etkileşim, açıklık, doğrudanlık) oluşturan bir dizi mecazla eşleştirilir. Yükselen hareketler ve popüler dalgadaki partiler, sosyal medyanın özelliklerini son derece çeşitli ve aksine homojen olan internet kullanıcısı kitlesine hitap etmek için kullanmaktadır. Genel internet kullanıcısının/öznesinin ekonomik ve politik seçkinlere karşı seferber edecek bu uyarlamanın ürünü, etkileşimli ve katılımcı bir popülizmin (popülizm 2.0) yükselişi ile gerçekleşmektedir (Gerbaudo, 2014). Bu popülizm anlayışı, *"ağ popülizmi"* (Bratich 2011), *"dijital popülizm"* (Bartlett, Birdwell ve Littler 2012) gibi kavramsallaştırmalarla farklı çalışmalarda da görülmektedir.

Popülist siyasetin tipik özellikleri ile Web 2.0 özellikleri arasında şaşırtıcı yankılar bulunmaktadır. Popülizmin, atomize olmuş bireylerin birliğine yönelik geleneksel vurgusu, sosyal medya kullanıcılarının bireyselci bir çerçeveye oturtulması ve bu etkileşimleri sağlayan platformların giderek *"kitleselleştirilmesi"* birleşimi uyumludur. Özellikle de siyasi memnuniyetsizliklerin olduğu dönemlerde, popülist siyaset ile Web 2.0 arasındaki bu yankılanmanın küresel ekonomik krizin sonrasında daha verimliği olduğu kanıtlanmıştır (Gerbaudo, 2013; Gerbaudo, 2014). Geleneksel medyanın aksine sosyal medya popülistlere çok daha doğrudan bir bağlantı sağlamaktadır. Popülist söylemlerin kısa mesajları, bu mesajların iğneleyici doğası sosyal medya ortamlarında işe yaramaktadır (Bartlett, 2014: 94).

İnternetin, siyasi gücü popülist bir yönde yeniden yapılandırma ve politikacılarla vatandaşlar arasındaki aracısız iletişimi teşvik etme potansiyeline sahiptir. Popülistler medya kurumlarını ve eşik bekçilerini atlatmak için sosyal medyaya yönelmiştir. Dolayısıyla haber değerlerini

ve etik unsurları takip etmek zorunda kalmayan popülist mesajlar doğası gereği daha kişisel ve sansasyonel olmaktadır. Bu haliyle sosyal medya, popülistlere ideolojilerini tartışmasız bir şekilde ifade edebilme ve mesajlarını yayma özgürlüğü sağlamaktadır (Engesser, vd. 2017).

Popülist liderlerin sosyal medya kullanımı üzerine yapılan araştırmada, "popülist aktörlerin takipçilerle sınırlı etkileşime sahip olduğu" belirlenmiştir. Popülistlerin iletişim akışı genellikle tek taraflıdır ve kendilerini takip eden kullanıcılar ile çok az etkileşimleri bulunmaktadır (Waisbord ve Amado, 2017). Popülist liderlerin kullandığı sosyal medya, geleneksel medyada olduğu gibi basit yayın modelinin ötesindedir. Bu nedenle araştırmacıların belirttiğinin aksine buradaki iletişim son derece etkileşim halindedir.

Gerbaudo, "sosyal medyanın Silikon Vadisi'ndeki kapitalist şirketler tarafından tasarlanmasına ve sahiplenilmesine rağmen "halkın sesi (kanaat oluşturma) için sosyal bir hayal gücü ve halkın mitingi (hareket) için mükemmel bir mekan sağladığını" belirtmiştir. Sosyal medya ile popülizm arasında "seçmeli bir yakınlık" bu güçlü eşleşme ortamlarında liberal düzene karşı kendini mağdur hisseden sıradan insanlara yönelik popülist çağrı için ideal bir platform sağladığını ifade etmiştir. Öte yandan sosyal medya, (neo)liberal elitlere karşı yalnızca Donald Trump veya Marine Le Pen gibi sağcı popülistlere değil, aynı zamanda Pablo Iglesias veya Bernie Sanders gibi solcu popülistlere karşı da bir platform sağlamaktadır (akt. Postill, 2018).

Sonuç

Popülizmin yalnızca bir ideoloji mi, söylem tarzı mı yoksa siyasal bir hareket mi olduğu konusu akademik çalışmalarda sıklıkla tartışılmıştır. Bu noktada, ortak bir fikir birliğine varılamamıştır ve literatürdeki tanım sorununa değinilmiştir. Bu durumun sosyal bilimlerde yaşanan anlam karmaşasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Birbiriyle bağlantılı eğilimlerin epistemolojik olarak kafa karışıklığı yaratması nedeniyle son zamanlarda birçok kavramın birbiri yerine kullanıldığı görülmektedir. "Milliyetçiliğin", popülizmi karşılar nitelikte kullanılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Oysa bu iki kavram birbirlerinin yerine kullanılamayacağı gibi tamamen farklı anlamlar içermektedir.

Popülizm çalışmalarındaki ortak nokta ise öncelikli olarak "halka" odaklanma olmuştur. Liderlerin, elitlere karşı bir safta konumlandıkları ve sıradan insanların sesi oldukları iddiası yer almaktadır. Halkın kendi düşüncelerinin sözcüsü olduğu iddiası, siyasetçileri çoğu zaman başarılı bir şekilde iktidara taşımıştır. Benzer şekilde Avrupa'da birçok ülkenin popülist liderlerinin partileri, sıralamada ikinci veya üçüncü konumda bu-

lunmaktadır. Uzun süredir, dünyayı etkisi altına alan bu atmosfer düşünüldüğü gibi siyasette yeni bir olgu değildir. Ülkemize bakıldığında, aynı tarihler olmasa bile siyasal bir iletişim tarzı olarak benimsenmesi bakımından belirli paralellikler göstermektedir. Popülizmi, halka seslenen ve halk adına yapılan konuşmalar bütününden oluştuğunu varsaydığımızda, bu söylemlerin Osmanlı'dan itibaren var olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, Mustafa Kemal Atatürk'ün Kemalizm ideolojisi tartışılmıştır ve İttihatçı gelenekten gelen CHP halkçılığının "entelektüel bir popülizm" olduğu ileri sürülmüştür. Çok partili siyasal yaşama geçiş süreciyle, DP popülizmin öncüllerinden biri olmuştur. Ardından, Ecevit, Demirel, Özal, Erbakan ve son olarak da Recep Tayyip Erdoğan gibi Türk siyasetinde önemli siyasal aktörlerin konuşmalarında popülist söylemlere yer vererek halka ulaşmayı hedeflendiği belirlenmiştir.

Sosyal medyada Türk siyasetine bakıldığında, popülist liderlerin halk adına, halkın çıkarlarını korumak için seçkin karşıtı bir söylem benimsediği görülmektedir. Siyasetçiler popülist söylemlerinde sıklıkla seçkinlere (bürokrasi, medya vb.) karşı bir tutum sergilemektedir. Mümkün olan her fırsatta temsili demokrasilerde siyasi veya bürokratik seçkinlerin, halka yalan söyleyerek onları kandırdığı dile getirilir. Hükümet yapısında meydana gelen herhangi bir aksaklık durumunda ise bunun kendi çıkarları için çalışan kesimden kaynaklandığı belirtilir. Ancak bu kesimin tasfiye edilmesiyle birlikte hükümet ile halkın bir kaynaşma yaşayabileceği algısının oluşturulması popülist söylemin özünü oluşturmaktadır.

Popülist söylemlerde, halk adına emanet altına alınan *Mustafa Kemal Atatürk, din, inanç, namus* gibi kavramların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Fikirleri beyan etmede, manevi değerlerin yoğun olarak kullanılması rızanın oluşturulmasına zemin hazırlamakla birlikte dinleyicilerin gönüllerine değebilme, ulaşabilme arzulanır. Ortak bilinç ile tarihsel bağ arasında ilişki kurularak popülist bir eğilim tercih edilir. Bunun yanı sıra "millet" kavramının, "halk, vatandaş" kavramlarının yerine kullanıldığı bilinmektedir. Öte yandan halkı geleneklerin bir muhafızıymış gibi yücelten popülist bir söyleme başvurulduğu görülmektedir. Popülist söylemde "zulüm veya keder" tarihsel bir çerçeve içerisinde sunularak, bir mazlumluk söylemi olarak kullanılır. Bu noktada, öznenin popülist romantizmi, kutsallaştırılmış mazlumluktan beslenmektedir.

Popülist liderler, sıklıkla "değişim, yenilik" sloganlarına vurgu yaparak popülist söyleme yönelik unsurları desteklemektedir. Türk siyaset literatürüne giren, *"halkın aklıselimi"* kavramsallaştırılması siyasette güçlü çağrışımları uyandırmaktadır. Bu siyasal popülizmde, açık hegemonik bir motif olarak yer almaktadır. Bu minvalde, rasyonel kararlar alınmakla birlikte halkın duygularını okşayan bir sağduyu içinde olunması gerektiğine yönelik çağrılar yapılmıştır. Popülist söylemin en temel belirleyicilerinden

olan *"ortak akıl, dayanışma ve konsensüs yaratma"* konuşmada öne çıkan unsurlardan bir diğeridir. Popülist söylemlerde, manevi değerlere sıklıkla yer verildiği ve konuşmalarda birleştiricilik unsurunun ön planda tutulduğu görülmektedir. *"Milli birlik, beraberlik, dayanışmacılık, bütünlük"* kavramlarının yoğun olarak kullanımı tercih edilmiştir. Popülist siyasal söylemin stratejilerinde yüceltilen halka karşı, işlevsiz ve çağın gerisinde kalmış devlet kurumları veya yönetimde istikrar sağlayamayan hükümetler günah keçisi ilan edilmektedir. Halka ihanet ettiği iddia edilen seçkin kesimlere karşın popülist söylemde bulunanlar; kendilerini demokrasiye, yönetime ve istikrarın sürdürülmesine iyi geleceklerini ileri sürmektedir.

Siyasal alanda yaşanan olumsuzluklar, popülizmin varlığına elverişli ortamlar yaratmaktadır. Dönemin yöneticilerinin başarısız politikalar yürüttüğüne ilişkin popülist söylemlere sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Bu noktada, popülist söylemin önemli unsurlarından biri olan "ilk ve son sözü daima halk verecektir" algısı oluşturulmaktadır. Burada bahsedilen halk, yaşanan tüm zorlukların üstesinden gelmiştir. "Vatan, bayrak, devlet ve millet" sözcükleri konuşma boyunca ön planda tutularak, milliyetçi popülist söylemin hedeflendiği görülmektedir. Siyasal iletişimde yer alan popülist motifte iyi halk, kötü seçkin kesimler ve diğer düşmanlar gibi yıkıcı unsurlar tarafından kuşatıldığı iddia edilmektedir.

Yeni popülizmi sosyal medya mı üretti, sorusu medya yorumcuları tarafından ayrıca tartışılmaktadır. Popülistler, sosyal medyayı halk ile doğrudan ve daha samimi bağlantı kurmak için kullanmaktadır. Geleneksel medyanın aksine sosyal medyanın bu kadar etkili kullanımı medya, popülizm ilişkisinin endişe verici olduğu genel kanı olmuştur. Sosyal medyadaki başta kadın düşmanlığı, beyazların üstünlüğü ve sağ popülist söylemler, 2000'li yılların başında internetin demokratikleştirici potansiyeli argümanlarını ütopikleştirmektedir. Popülist liderler, sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmaktadır. Geleneksel medyanın kısıtlamaları dışında Facebook ve Twitter gibi mecralarda canlı yayınlar, memlerin veya hashtaglerin etkin bir şekilde kullanımı popülist çevrimiçi iletişimi çok yönlü yapmıştır.

Popülist söylemlerin aktarılmasında elbette yeni medya ile geleneksel medya arasında kesintisiz bir iletişim var olmaktadır. Buradaki kesintisiz iletişimi sağlayan hibrit bir yapı söz konusudur. Fakat sosyal medya ağlarında, siyasi aktörlerin hareket alanlarının geniş olması, popülist medya stratejilerini veya taktiklerini daha da genişletmiştir. Örneğin, seçmenle yakınlık kurmada ve popülist retoriği aktarmada çevrimiçi olmak yeterlidir. Ayrıca viral içerik yaratmada algoritmalar, popülizmin kederinde önemli bir rol oynamaktadır. Filtre balonlarının, yankı odalarının, trollerin, botların, cyborgların ve sahte haberlerin merkezi haline gelen sosyal medya, siyasal iletişim kampanyalarının önemli parçasını oluştur-

maktadır. Sosyal medyadaki bu aktörler, kullanıcıların aidiyet duygusunu, bir gruba bağlanma ihtiyacını ve popülist bir inanca olan bağlılığını güçlendirecektir. Dolayısıyla popülizmin temel ilkelerinden biri olan *"ötekiyi"* yaratmak, bu mecralarda daha kolay ve erişebilir halde olacaktır. Bu yönüyle sosyal medya, popülist liderler için ideal ortam sağlamaktadır. Hiyerarşik olmayan, yatay örgütlenme yapısı popülist aktörlerin siyasal iletişim tercihlerini ve ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Geleneksel medyanın profesyonel gazetecilik ilkelerini ve eşik bekçilerini dışta bırakan mesajlar son derece kişisel ve etik dışı olarak kullanılabilmektedir. Yükselen popülizm ve aşırı sağcılık söylemlerine ideal ortamlar sunan sosyal medya, tüm taraflar için giderek artan siyasal kampanyaların parçası haline gelecektir.

Çalışmanın sonunda tüm parçalardan elde edilen bütün ise; popülizmin dönemin politikalarının oluşturulmasında kullanılan siyasal bir strateji olduğu fikri olmuştur. Popülizm, artık iletişim akışının kesintisiz olarak devam ettiği modern kamusal alan olan sosyal medya sistemleri içinde gömülü bir yapıda bulunur. Popülistlerin ulaşılmak istediği sıradan insan (halk) yeni dönemde ağ bağlantılı birey olmuştur.

KAYNAKÇA

Abts K. ve Rummens S. (2007). Populism Versus Democracy, Political Studies, 55: 405-424. http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9248.2007.00657.x?journalCode=psxa (Erişim Tarihi: 14.11.2022).

Aksakal, E. (2018). Türkiye'de Halkçılığın Kaynağı ve Tebaadan Halka Zihni Dönüşüm**,** *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22(2): 917-932.

Albertazzi, D. ve Mcdonnell, D. (2008). *"Introduction: The Sceptre and the Spectre"*, *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy,* Albertazzi, D. ve Mcdonnell, D. (Der.), New York: Palgrave MacMillan.

Bartlett, J. (2014). Populism, Social Media And Democratic Strain. *European Populism And Winning The Immigration Debate*, 99-114

Bartlett, J., Birdwell, J., & Littler, M. (2011). *The New Face of Digital Populism*. Demos.

Bora, T. ve Erdoğan, N. (2003). Muhafazakâr Popülizm. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık,* 5: 632-644.

Bratich, J. Z. (2011). Pox Populi: Network Populism, Network Sovereigns, and Experiments in People-Powers. *Cultural Studies Critical Methodologies*, *11*(4), 341-345.

Canovan, M. (1981). *Populism*. New York: Harcourt Brace Javonovich.

Canovan, M. (2004). Populism for Political Theorists?, *Journal of Political Ideologies*, 9(3), 241-252.

Cemal, H. (1990). *Özal Hikayesi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Deiwiks, C. (2009). *Populism*. Living Reviews in Democracy, 1, 1-9.

Engesser, S., Ernst, N., Esser, F., & Büchel, F. (2017). Populism and social media: How politicians spread a fragmented ideology. *Information, Communication & Society*, *20*(8), 1109-1126.

Erdoğan, Necmi (1998). "Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar". *Toplum ve Bilim Dergisi,* 78: 22-37.

Eser, B. ve Yüksel H. (2012), Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyasası Üzerinde Bir İnceleme, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,* Cilt 8, Sayı 16, 181- 200.

Gerbaudo, P. (2014). Populism 2.0: Social Media Activism, the Generic Internet User and Interactive Direct Democracy. *Social media, politics and the state* (pp. 67-87). Routledge.

Gerbaudo, Paolo (2013), Online Aggregation in the "Mass Web." *Opendemocracy.*

Jagers J. ve Walgrave S. (2007). Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties Discourse in Belgium, *European Journal of Political Research,* 46, 319–345.

Karaömerlioğlu, M. A. (2009). *Tek Parti Döneminde Halkçılık,* Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İnsel, A. (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Laclau, E. (2005). *On Populist Reason,* London: Verso.

Mazzoleni, G. (2008). *"Populism and the Media", Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy,* Albertazzi, D. ve Mcdonnell, D. (Der.), New York: Palgrave MacMillan.

Postill, J. (2018). Populism And Social Media: A Global Perspective. *Media, Culture & Society*, *40*(5), 754-765.

Shils, E. (1956). *The Torment Of Secrecy. The Background And The Consequences Of American Security Policies.* New York: The Free Press.

Sözen, Y. (2017). *Demokrasi, Otoriterlik Ve Popülizmin Yükselişi,* Boğaziçi Üniversitesi TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu. 1-38.

Sunar, İ. (1983). *Demokrat Parti ve Popülizm*, https://www.academia.edu/9404205/Demokrat_Parti_ve_Pop%C3%BClizm (Erişim Tarihi: 14.11.2022.

Taggart, P. (2004). *Popülizm*, Yıldırım, B. (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Taşkın, Y. (2007). *Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (2005). *Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları,* Güncel Çağdaş Türkiye Tarihi Seminerleri 2005-2006.

Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm 1908- 1923,* İstanbul: Doğan Kitap.

Van Het Hof, S. D. (2008). Popüler Kültür ve Siyaset. *Medya, Popüler Kültür ve İdeoloji*. Yaylagül L. ve Korkmaz N. (Der.), Ankara: Dipnot Yayınları.

Waisbord, S., & Amado, A. (2017). Populist Communication By Digital Means: Presidential Twitter In Latin America. *Information, Communication & Society*, *20*(9), 1330-1346.

Walicki, A. (1969). *The Controversy Over Capitalism: Studies In The Social Philosophy Of The Russian Populists*. Oxford: Clarendon.

Yetkin, B. (2010). Bir Siyasal İletişim Tarzı Olarak Popülizm: Turgut Özal'ın İcraatın İçinden ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Ulusa Sesleniş Konuşmalarının Karşılaştırmalı İncelemesi, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yücebaş, M. (2013). Türkiye Siyasetinde Popülist Söylem: Son Dönem Türk Basınında Popülist Siyasal Söylem Üzerine Bir İnceleme, *Dicle Üniversitesi: Siyasal İletişim Sempozyumu,* Cilt 2.

Bölüm 16

ENERJİ TÜKETİMİNİN HİSSE SENEDİ FİYATLARINA ETKİSİ; OECD ÜLKELERİ İÇİN PANEL EŞBÜTÜNLEŞME VE PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ

Şahin BULUT [1]

1 Doç. Dr. Şahin BULUT, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, sbulut@adu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3462-6381, Bu çalışma "5th International CEO and Social Sciences Congress (CEOSSC) 09-11 Dec 2022" kongresinde özet olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Enerji yalnızca son dönemlerin değil insanlığın varlığında itibaren önemli bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı dönemlerde farklı şekillerde kendini göstermektedir. Günümüz dünyasında gelinen noktada ülkelerin varlığını sürdürebilmesi enerjiye ulaşım, enerjiyi elde etme, enerjiler arası dönüşüm ve tabi ki enerjiyi çok önemli bir girdi olarak kullanarak ne üretebileceğine bağlı hale gelmiştir. Enerji kaynaklarına sahip Orta Doğu ülkeleri gibi birçok ülkenin bu bileşenden yeterince faydalanamadığı bilinen bir gerçektir. Oysa bazı ülkelerin bunlar Avrupa ülkeleri gibi yeterince enerji kaynakları olmamakla birlikte enerjiden son derece verimli faydalandıkları görülmektedir. Ayrıca gelişen teknolojiyle birlikte enerji form değiştirebilmektedir. Mesela güneşin var olan enerjisinden güneş panelleriyle elektrik üretilebilmekteyiz. Atom parçalanarak nükleer enerji elde edebilir haldeyiz. Petrolden, doğalgazdan, nehirlerden, okyanuslarda ki dalgalanmalardan hatta sokaklarda yürüyen insanların yaptıkları baskılardan[1] dahi enerji üretebilecek bir teknoloji devrindeyiz.

İngiltere'de Bird Caddesi'nde belli bir yola döşenen özel elektrik üreten malzemeler sayesinde atılan her bir adımla (5-Watt) elektrik enerjisi üretimi yapılmaktadır. Üretilen bu elektrikle o caddede bulunan, kablosuz vericilere enerji aktarılarak sokak lambaları aydınlatılmaktadır. Ayrıca elektrik üretilen yollarda çeşitli uygulamalarla telefonlar üzerinden sağlıkla ilgili çeşitli bilgilere erişim imkânı sağlanmaktadır (Şahin, 2017).

Çalışmada özellikle elektrik kullanımı tercih edilmiştir. Çünkü literatür çalışmalarına genel olarak bakıldığında enerji olarak petrol fiyatları ve doğalgaz olarak ele alındığı görülmüştür. Burada elektrik tüketimi değişkeninin modelde kullanımıyla birlikte literatüre çok önemli katkı yapılacağı düşünülmektedir.

1. ENERJİ KAYNAKLARI VE ELEKTRİK ENERJİSİ

Enerji kavramsal olarak, bir iş yapabilme yeteneği ve kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Bir nesneye transfer edilmesi durumunda çıktı olarak iş veya ısı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı enerji kelimesi bazen, "iş" veya "performans" anlamıyla da kullanılmaktadır (Lüdeke-Freund ve Opel, 2014: 432).

Enerji kaynakları insanlığın devamı için ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan çeşitli enerji türlerinin üretilmesi için hammadde niteliğinde olup eşitli formlara dönüştürülerek kullanılmakta veya depolanmaktadırlar. Dünya genelinde enerji kaynakları temelde

1 Piezoelektrik: Piezo kelimesi Yunanca da "basınç" demek olup, uygulanan basınçla bazı malzemeler bu mekanik basınç sonucunda malzemenin + ve – şeklinde elektrik potansiyeli üretme yeteneğidir (Şahin, 2017).

iki başlıkta toplanmaktadır. Bunlardan ilki güneş, su, rüzgâr, jeotermal, biyomas olup bu tür enerjiler yenilenebilir enerji kaynakları olarak adlandırılmaktadır. İkinci olarak kömür, petrol, doğal gaz, nükleer enerji olup bu tür enerjiler ise yenilenebilir olmayan yani fosil kökenli enerji kaynakları olarak adlandırılmaktadır. Enerji formları olarak: Isı, ışık, mekanik, elektrik, kimyasal ve nükleer enerji olarak bilinmektedir. Bir başka yönden enerji, potansiyel ve hareket enerjisi olmak üzere iki tipi bulunmaktadır. Yenilenebilir enerjiler kaynakları doğada bulunan çeşitli doğa olaylarından faydalanılarak elde edilmektedir. Yenilenemeyen enerji kaynakları ise sürekli üretilmesi gereken enerjiler olup tüketildiğinde çok kısa zamanda yeniden üretilmesi kolay olmayan enerjilerdir. Solar enerji güneşten, rüzgâr ve jeotermal enerjisi yerkürenin kendisinden, biyomas enerjisi bitkilerden ve hidro gücü, sudan elde edilen yenilenebilir birer enerji kaynağı olup bu enerjiler çeşitli şekillerde ısı ve elektrik enerjisine çevrilerek kullanılmaktadır. Günümüze kadar kullanılan enerji çoğunlukla kömür, petrol, doğal gaz olup bunlar fosil kaynaklardan elde edilmektedir. Fosil yakıtların milyonlarca yıl yeraltında, kaya ve toprak altında kalmış, ısı ve basınç altında fosilleşmiş bitki ve hayvanlardan dönüşerek oluştuğu bilinmektedir. Atomun parçalanmasıyla ısı ve bunun sonucunda elektrik elde edilen uranyum elementi de yenilenemeyen enerji türlerindendir. Tüm bu enerji kaynakları günlük hayatımızın her aşamasında ve her yerinde ihtiyaç duyduğumuz elektriği üretmek için kullanılmaktadır. Çünkü günümüz teknolojisiyle üretmek için ve üretilmesi sonrasında kullanmış olduğumuz birçok cihaz, alet, makine vb. çalıştırmak için elektrik gücünden faydalanmaktayız (cevreonline.com, 2022).

1.1. Elektrik Enerjisi

Enerjinin bir çeşidi olan elektrik aslında elektrik gücünün akışıdır. Evrende yaratılmış olan her şeyin atomdan yapıldığı bilinmektedir. Peki atom nasıl bir maddedir? Bir atomun merkezinde çekirdek ve çekirdeğin içinde ise protonlar (+) ve yüksüz nötronlar bulunmaktadır. Elektronlar (-) ise atom çekirdeğinin etrafında dönmektedirler. Elektronlar ile protonlar birbirine eşit sayıda bulunmakta ve bir elektronda bulunan yük aynı zamanda bir protonun yüküne eşdeğer durumdadır. Eğer bu atoma dışarıdan bir kuvvet uygulanmasıyla atomda bulunan iki zıt yük elektron ve proton arasındaki denge bozularak o atom bu sırada bir elektrik yükü kaybetmekte veya kazanmaktadır. İşte bir elektrik akımı o atomdan elektrik yükünün kaybolması veya kazanmasıyla, atomun etrafında bulunan negatif yükler yani elektronlar serbest hale gelir ve bu elektronların serbest hareketiyle madde içinde oluşmaktadır. Elektrik aslında doğal yapının bir parçası olan atomlardan elde edilen ve günümüz dünyasında en çok kullanılan enerji formudur. Günümüzde elektriği üretmek için, tüm

bilinen enerji kaynakları olan fosil enerji kaynakları ve yenilene bilinir enerji kaynaklarını kullanmakta ve onların vasıtasıyla elde etmekteyiz. Benjamin Franklin, ABD'nin Philadelphia şehrinde fırtınalı bir akşamda deneyimlemiş olduğu şemsiye deneyi ile elektriğin keşfi başlamış ve Thomas Edison ise elektrik lambası yaparak bu zamana kadar aydınlatma aracı olan gazyağı ve mumlara bir son vererek bu süreci başlatmışlardır. 1800'lü yılların sonlarına gelindiğinde ise Nikola Tesla, alternatif akımı (AC) icat ederek elektriğin daha ucuz ve daha etkili iletim ve kullanımının yolunu açmıştır. Tesla'dan önce elektrik doğru akım (DC) elektriği şeklinde kullanılmaktaydı. Tesla icatlarıyla, günümüz dünyasının ihtiyacı olan elektriği her yerde ve her şekilde kullanmaya imkân sunmuştur (cevreonline.com, 2022).

Şekil 1. *Türkiye Elektrik Üretimi (1970-2021, TWs))*

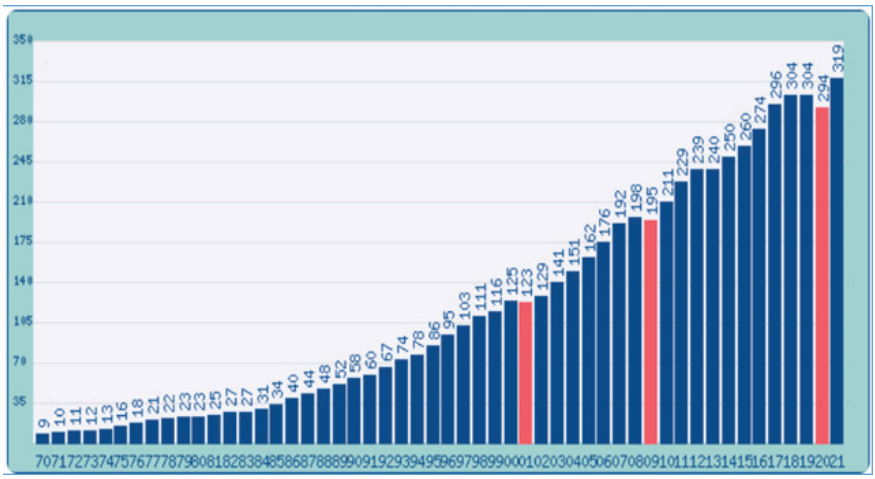

Kaynak: *https://www.enerjiatlasi.com (ET: 20.12.2022).*

Şekil 1'de Türkiye'nin 1970-2021 yılları arasındaki elektrik üretimleri görülmektedir. 2001 Türkiye krizi, 2009 küresel 2008 krizinin etkisi ve 2020 Covid-19 küresel salgın krizleri haricinde elektrik üretiminde bir düşüş görülmemektedir. Nüfus artışıyla birlikte doğal olarak ihtiyaçların artmasıyla birlikte, bu nüfusun ihtiyacı olan ürünlerin üretimlerinin sağlanması için gerekli olan elektrik ihtiyacını karşılamak için yıllar itibariyle elektrik üretiminin arttığı görülmektedir.

Şekil 2. *Elektrik üretiminde yenilenebilir kaynakların dağılımı (2020)*

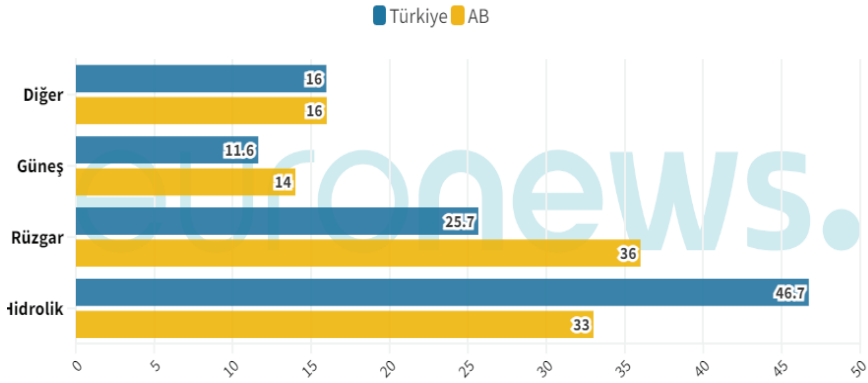

Kaynak: *https://tr.euronews.com/2022*

Şekil 2'de yenilenebilir enerji kaynakların dağılımının 2020 yılı itibariyle görünümünde Türkiye'nin elektrik üretiminde kullandığı yenilenebilir kaynakların AB'ye yakın bir seviyede olduğu görülmektedir. Gelişmeye devam eden ve dinamik bir ekonomisi olan Türkiye'nin üretimlerinin bu değerlere yaklaşarak geçeceği düşünülmektedir. Çünkü Türkiye'de enerjiye ve özellikle de yenilenebilir enerjiye yatırım yapan teknoloji ve diğer şirketlerin yatırımları dikkate alındığında belki de yakın bir tarihte AB'nin çok üzerine çıkılacaktır. Bunun işaretleri yıllara göre bakıldığında Şekil 3'de görüleceği üzere güneşten üretilen elektrik için kurulu güç sayısında ki artışlar ciddi şekilde devam etmektedir.

Şekil 3. *Elektrik kurulu güç sayısı: Güneş enerjisi (Türkiye)*

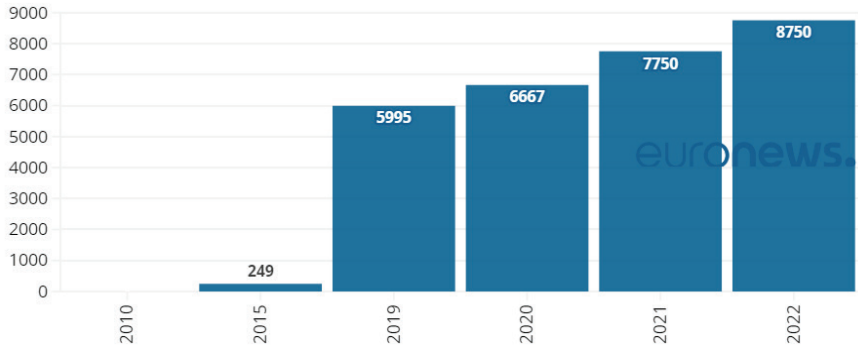

Kaynak: *https://tr.euronews.com (2022).*

Şekil 4'de 2020 Ocak-2022 Mayıs dönemi için Türkiye'de üretilen elektriğin üretildiği formlar gösterilmektedir. Bu periyodun başı ve sonu karşılaştırılırsa termik santrallerden üretilen elektrik payının azaldığı buna karşılık diğer kaynaklardan üretilen elektrik miktarında ise artışlar olduğunu görmekteyiz. Bu da bize Türkiye'nin elektrik üretiminde, kaynakları ithale dayanan fosil yakıt yerine yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru kaydırdığını göstermektedir.

Şekil 4. *Türkiye'de Kaynak Bazlı Elektrik Üretimi (GWs, 2020-2022)*

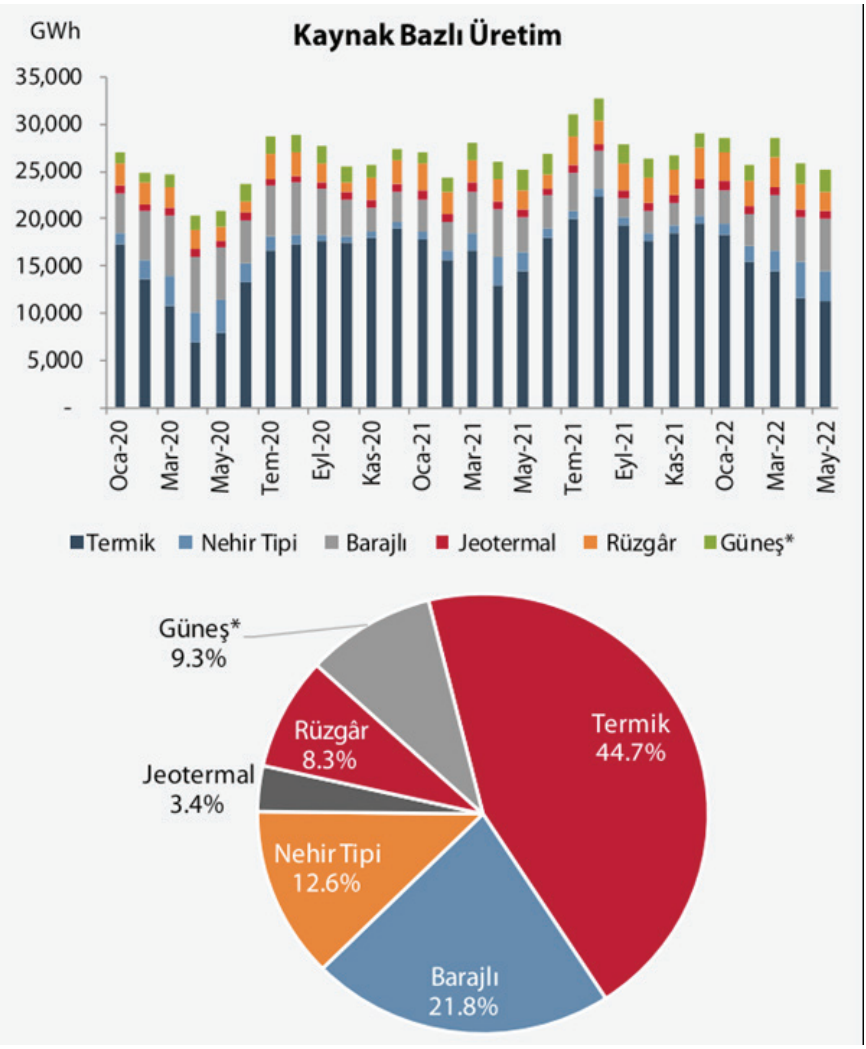

Kaynak: *https://tr.euronews.com (2022).*

Şekil 5. *Ülkeler Bazında Elektrik Üretiminde Yenilenebilir Kaynakların Oranı (2020)*

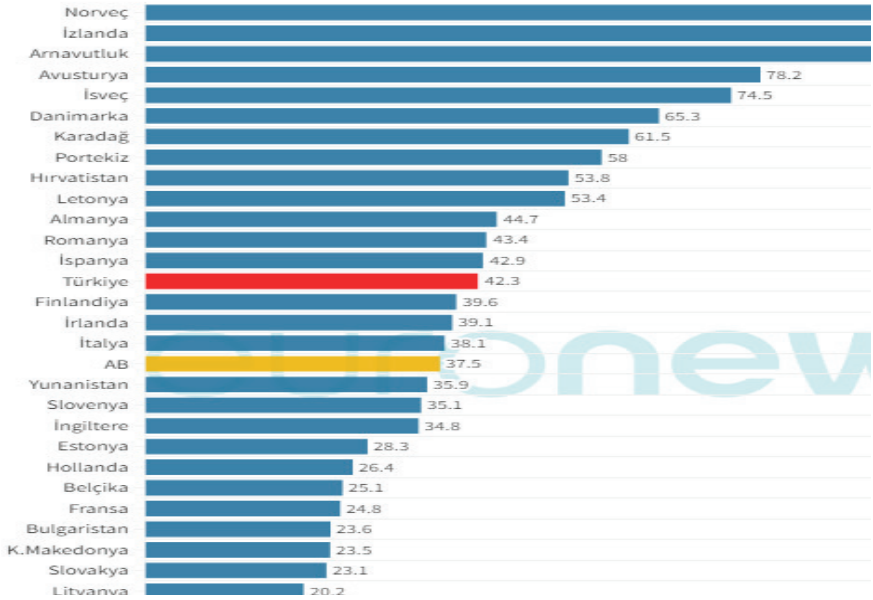

Kaynak: *https://tr.euronews.com (2022).*

Yukarıda verilen Şekil 5'de ise ülkelerin yenilenebilir enerji kullanım durumlarına 2020 yılı itibariyle bakılırsa Norveç, İzlanda ve Arnavutluk'un elektrik ihtiyacının tamamını yenilenebilir enerjilerden sağladığını ve Türkiye'nin %42,3 ile birçok önemli ülkeyi geride bırakmış hatta AB ortalamasının üzerine çıktığını göstermektedir.

Enerji yaşamın farklı yerlerinde farklı şekillerde kullanılmaktadır. Her sektörde enerjinin farklı bir kullanımı ihtiyacı karşılamaktadır. Günümüzde kullanılan elektrik de enerjinin en çok kullanılan formlarından olup farklı kaynaklardan üretilebilmektedir.

2. LİTERATÜR

Literatür incelemesinde görülmüştür ki enerji değişkeni olarak oldukça çeşitli değişkenler kullanılmıştır: bunlardan bir kısmı petrol fiyatları, doğalgaz fiyatları, elektrik tüketimi ve yenilenebilir enerjilere dayalı olanlar başta gelmektedir. Aşağıda bu enerji kaynakları ile yapılmış olan çalışmalardan yalnızca bir kısmına yer verilebilmiştir.

Sağlam Bezgin ve Güngör (2022), yeni finansal ürünlerden sayılan kripto para piyasasında işlem gören Bitcoin için Bitcoin enerji, Bitcoin fiyat, Bitcoin hacim verilerini kullanarak ABD, Çin, Kazakistan, Rusya

ve Kanada'ya ait pay piyasası endekslerini 2011-2022 (aylık verileri) dönemlerinde nasıl etkilediğini belirlemek için Diebold ve Yılmaz (DB-2012) yayılım endeksini ve zamanla değişen parametreli VAR (TVPVAR) yöntemlerini kullanarak araştırmışlar ve Bitcoinin fiyatının Bitcoin enerjiden %3.5 etkilendiğini, ayrıca hisse senedi endekslerinin Bitcoin öncü göstergelerinden benzer şekilde etkilendiğini ve bu etkinin, en yüksek Bitcoin fiyatından SP500 endeksine doğru olduğunu ifade etmişlerdir. Öte yandan DB net yayılım endeksini %4.54 olarak tespit etmişlerdir.

Altıntaş ve Kassouri, (2021) Türkiye'de 2002-20018 dönemi (aylık veriler) için küresel piyasalarda işlem gören petrolün fiyatında meydana gelen arz şoklarının, Merkez Bankası para arzı ve reel döviz kurunun pay piyasalarında hisse senedi fiyatları üzerindeki asimetrik etkisini, asimetrik NARDL yöntemi yardımıyla araştırmışlar ve ilgili seriler arasında anlamlı kısa ve uzun dönemde asimetrik etkilerin görüldüğünü ifade etmişlerdir. Ayrıca hisse senedi fiyatlarının küresel piyasada meydana gelen küresel petrol fiyatı arzı şokundan, para arzı şokundan ve reel döviz kurlarında meydana gelen olası artışlardan NARDL modellemesi çerçevesinde negatif etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Kılıç, Gürsoy ve Ergüney (2021), 22.05.2017-10.02.2021 tarihleri (haftalık) için, Cambridge Bitcoin Elektrik Tüketim Endeksi (CBECI) ile S&P 500, MOEX ve SSE enerji endekslerinin kullanıldığı çalışmada, CCC-GARCH yöntemlerinin kullanılması sonucunda elde edilen bulgularda, CBECI endeksi ile MOEX enerji endeksi arasında ki volatilite ilişkisinin çift yönlü olduğu, S&P500 ile SSE enerji endeksleri ile arasında ki volatilite ilişkisinin ise tek yönlü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Rusya ve Çin'in enerji şirketi değerlemeleri Bitcoin elektrik tüketimini etkilerken, ABD ve Rusya'nın enerji şirketi değerlemelerinin ise Bitcoin elektrik tüketimini etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Yıldırım, Bayar ve Kaya (2014), 1991:01-2013:11 uluslararası piyasalarda işlem gören doğalgaz fiyatları ile yine uluslararası piyasalarda işlem gören ham petrol fiyatlarının Türkiye ekonomisi için Borsa İstanbul'da pay piyasasında işlem görmekte olan sanayi şirketlerine ait hisse senedi fiyatları üzerinde ki etkisinin incelendiği çalışmada küresel ham petrol fiyatları ve doğalgaz fiyatları ile Borsa İstanbul sınai endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Nedensellik analizi sonucunda ise ham petrol fiyat endeksinden sanayi şirketlerinin işlem gördüğü sanayi endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Son olarak regresyon analizi sonucunda da hisse senedi fiyatlarının ham petrol ve doğalgaz fiyatlarından pozitif etkilendiğini ifade etmişlerdir.

Asteriou ve Bashmakova (2013), 1999:10-2007:08 dönemleri arasında on tane Orta ve Doğu Avrupa ülkesinin içinde bulunduğu ekonomiler

için petrolün fiyatında bulunan riskin hisse senedi piyasasında gerçekleşen getiriler üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında sonuç olarak, petrol fiyatı için hesaplanan beta katsayısının işaretinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu tespit etmişlerdir. Yani petrol fiyatlarının borsalarda işlem gören hisse senedi getirilerini belirlemede önemli bir faktör olabileceğini ifade etmişlerdir.

Petrol fiyatlarındaki artış ile hisse senedi fiyatları arasındaki etkileşimin negatif olduğu yönündeki çalışmalardan olan; Bernanke, Gertler, Watson, Sims ve Friedman (1997) küresel piyasalrda işlem gören petrolün fiyatında meydana gelen bir artış hem tüketiciler hem de üreticiler için birçok üretimin temel girdisi olmasından dolayı enflasyon vergisi şeklinde etki yaptığını ifade etmişlerdir. Enflasyon etkisi ise harcanabilir gelirin düşmesiyle, diğer mal ve hizmetlerin tüketilmesi için ayrılan payları azaltmaktadır. Petrolün üretildiği ve satıldığı ülkelerde yer alan sektörlerdeki firmalar dışında kalan firmaların maliyetlerinin yükselmesi sonucunda bu maliyetler tüketiciye yansıtılamaz ise hisse senedi fiyatları için belirleyici olan firma kârlarının ve kâr paylarının azalmasına yol açabileceği için artan petrol fiyatlarının hisse senedi fiyatlarını olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir.

Bir başka çalışma da ise Mork, (1989) petrol fiyatlarındaki ortaya çıkan şokların piyasada belirsizlikleri arttıracağı için doğrudan veya dolaylı neredeyse her türlü sektörü olumsuz etkilemesinin daha muhtemel olduğundan hisse senedi fiyatları veya firmalar da bu olumsuz etkiden doğrudan veya dolaylı şekilde etkileneceği için firmaların yatırımlarını azaltmasıyla sonuçlanması ihtimalinden dolayı toplumun refahını da olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Çünkü bu durumdan hem istihdamın hem de üretimlerin negatif şekilde etkilenmesi beklenmektedir.

Negatif sonuç olduğunu ifade eden bir başka çalışma da ise Bittlingmayer (2006), savaş riskinin yüksek olduğu dönemlerde küresel piyasalarda işlem gören petrol fiyatlarında ki olası yükselişlerin, hisse senedi piyasalarında da olumsuzluk algısını daha da yüksek algılanmasına ve böylece hisse senedi fiyatlarında ve piyasalarında önemli ölçüde düşüşlere sebep olacağı ifade edilmiştir. Diğer yandan hazine bonosu getirilerinde ise bu olumsuzluk algısının, getirilerin daha yüksek bir artışa sebep olduğu ifade edilmiştir.

Acaravcı, Özgür ve Kandir (2012) 1990:01- 2008:01 dönemleri arasında AB-15 ülkeleri piyasalarında işlem gören doğalgaz fiyatları ile bu ülkelere ait sermaye piyasalarında işlem gören hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi uzun dönem olarak analiz etmişler ve Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Almanya ve Lüksemburg için bu ülkelere göre enerji piyasası doğalgaz fiyatları, sanayi üretimi ve hisse senedi fiyatları arasın-

da ki ilişkinin uzun dönemli olduğunu ve bu değişkenler arasında araştırılan nedensellik analizi sonucunda da dolaylı bir Granger nedensellik olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Ergun ve İbrahim (2013), 2005-2011 arası dönem için dünya enerji piyasalarında işlem gören küresel ham petrol ve yine bu piyasalarda işlem gören doğalgaz fiyatlarının Türkiye borsası olan BİST-100 pay piyasasında işlem gören enerji şirketlerinden Aygaz ve Tüpraş'a ait hisse senetlerinin fiyat hareketleri üzerindeki olası etkisini araştırdıkları çalışma da küresel ham petrol fiyatları ile doğalgaz fiyatlarının Türkiye'de ki ekonomik istikrarın sürdüğü dönem ve koşulları çerçevesinde olası etkilerin enerji şirketlerinin hisse senedi fiyatları üzerinde ki etkilerinin önemli sayılmayacak kadar sınırlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Öztürk Gümüş, Taşkın ve Çağlı, (2013) çalışmalarında 1997:01-2009:12 arası dönem için küresel piyasalarda işlem gören petrol ve yine bu piyasalarda işlem gören doğalgaz fiyatlarının İMKB'de işlem gören bazı sektörlere (imalat sektörü ve kimya-petrol-plastik sektörü) ait endeksler üzerindeki etkisini tespit etmek yaptıkları incelemelerde, veri setlerine yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi uygulamışlar ve elde ettikleri bulgulara göre küresel piyasalarda işlem gören petrol fiyatları ile İMKB imalat sektörü ve kimya-petrol-plastik sektörüne ait endeksler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu yani veri setinde bulunan değişkenlerin aralarında eşbütünleşik olduğunu tespit etmişlerdir.

Acaravcı ve Reyhanoğlu (2013), küresel piyasalarda işlem gören enerji fiyatları (bunlar: petrol fiyatları, doğal gaz fiyatları) ile Türkiye ekonomisine ait sanayi üretim endeksi ve Türkiye Sermaye Piyasası'nda bulunan İMKB-100 endeksi arasındaki uzun dönem ilişkiyi 2001:01-2010:12 dönemlerini kapsayacak şekilde aylık verileri kullanarak oluşturdukları veri seti için araştırmışlar ve yaptıkları analizler sonucunda ki bulgularında, İMKB-100 endeksi, petrol fiyatları, doğal gaz fiyatları ve sanayi üretim endeksi değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu yani bu ilişkinin uzun dönemli ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca veri seti için VAR analizine dayanan etki-tepki analizi sonuçlarında, petrol fiyatlarına gelen bir şokun, İMKB-100 endeksini ve sanayi üretim endeksine olan etkisi negatif yönde iken, doğal gaz fiyatlarında meydana gelen bir şokun, İMKB-100 endeksine olan etkisinin ise pozitif yönlü olduğunu tespit etmişlerdir.

Güler ve Nalın (2013), 3 Şubat 1997 - 30 Kasım 2012 dönemlerini kapsayacak şekilde küresel piyasalarda işlem gören petrol fiyatlarında meydana gelen değişimlerin, Borsa İstanbul pay piyasasında işlem gören BİST-100, BİST-Sınai ve BİST-Kimya, Petrol ve Plastik endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemişler ve yaptıkları analizlere ait bul-

gularda küresel piyasalarda işlem gören petrol fiyatları ile ilgili endekslerin uzun dönemli bir ilişkisinin bulunduğunu yani bu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini tespit etmişler, ancak bu değişkenler arasındaki nedensellik analizini araştırdıkları çalışmanın sonucunda ise petrol fiyatları ile ilgili endeksler arasında Granger anlamında bir nedensellik bulgusuna rastlanmadığını ifade etmişlerdir.

3. METODOLOJİ VE BULGULAR

Çalışmada kullanılan veriler OECD veri bankasından elde edilmiş olup çalışma kapsamında seçilmiş olan OECD ülkeleri Avustralya, Çekya, Macaristan, Avusturya, Belçika, Almanya, İzlanda, İrlanda, Japonya, Güney Kore, Norveç, Lüksemburg, Meksika, Yeni Zelenda, Slovakya, İspanya, Danimarka, Kanada, Finlandiya, Fransa, Birleşik Krallık, Polonya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, İsveç, İsviçre, Şili, Estonya, İsrail, Slovenya, Letonya, Portekiz, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Elde edilen verilerin logaritmaları alınmış ve analizde bu şekilde kullanılmıştır. Çalışma dönem olarak 2000-2020 dönemi ve yıllık veriler kullanılarak 35 tane OECD ülkesi için panel veri oluşturulmuş ve bu şekliyle analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler için enerji tüketimi olarak elektrik tüketimi alınmış olup, *ELT*: Elektrik Tüketimini, *HSF*: Hisse senedi fiyatlarını temsil etmektedir. Bu değişkenler yardımıyla matematiksel fonksiyonel model ve ekonometrik model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

$$HSF = f(ELT)$$

$$HSFit = \beta 1 + \beta 2ELTit + \varepsilon it$$

Çalışmada kullanılan ve veri setini oluşturan *ELT* ve *HSF* değişkenlerinin değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı (YKB) içerip içermediklerine bakılmış ve sonrasında heterojenlikleri araştırılmıştır. Bu aşamadan sonra değişkenlerin birim kök durumları analiz edilmiş ve ardından panel eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Son olarak çalışma panel nedensellik kullanılarak elde edilen bulgular ışığında bu bulgulara ait değerlendirmelerle çalışma sonlandırılmıştır.

Değişkenlerin YKB testi bulguları, olasılık değerleri > 0,05 olduğu için boş hipotez "H_0: YKB yoktur" kabul edilmiştir. Dolayısıyla paneli oluşturan yatay kesitler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur. Yani paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin oluştuğu ülkeler birbirleriyle ilişkili değildir. Heterojenite testi sonuçlarına bakıldığında Delta test değerlerinin olasılık değerleri < 0,05 olduğundan boş hipotez "H_0: paneli oluşturan seriler slope homojendir" kabul edilmeyerek paneli oluşturan serilerin heterojen olduğunu ifade eden Ha alternatif hipotezi kabul edilmiştir. Kısa-

ca, Paneli oluşturan yatay kesitteki her ülke için alfa ve beta katsayılarının aynı olmadığı ve farklı olduğu elde edilmiştir.

Tablo 1. *Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenite Sonuçları*

Değişkenler	YKB Test	Test.İst.	p-Olasılık	Pesaran and Yamagata (2008) Testi (Model)		
ELT	**Pesaran (2004) CD**	0,531	0.298	**Test Adı**	**Test İst.**	P Olasılık
	Pesaran-Ullah-Yamagata	0,132	0.447			
HSF	**Pesaran (2004) CD**	-1,196	0.064	**Delta tilde**	10.687	0.00
	Pesaran-Ullah-Yamagata	0,549	0.267	**Delta tilde adj**	11.500	0.00

Yatay kesit bağımlılığı için T (21) < N (35) olduğu için özellikle Pesaran (2004) CD testine bakılması yeterlidir. Yem YKB testi hem de Pesaran-Yamagata (2008: 56-57) homojenite testi analizi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre, veri setinin YKB testinin yapılması ve serilerin YKB'na sahip olmaması sonucunda serilerin birim kök testlerinin yapılması hatta 1. Nesil birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. Bunun için heterojeniteyi dikkate alan Im-Pesaran-Shin Testi (2003) ve Maddala-Wu Testi (1999) veri setine uygulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. *Birim Kök Testi Sonuçları*

Değişkenler	Im, Pesaran and Shin Testi	Maddala-Wu Testi
HSF	-1.00127 (0.1583)	106.848(0.080)
ELT	-1.240 (0.107)	83.3716 (0.1312)
ΔHSF	-12.91 (0.000)	268.304(0.0000)
ΔELT	-17.80 (0.000)	381.555 (0.0000)

Tablo2'den de görüldüğü gibi seriler düzey değerlerinde birim kök içerdikleri ve düzeyde durağan olmadıkları ancak birinci farkları alındığında ise serilerin fark durağan oldukları görülmektedir. Yani paneli oluşturan *HSF* ve *ELT* serileri I(1)'dir.

Serilerin birim kök testleri yapıldıktan sonra ve durağanlık dereceleri tespit edildikten sonraki aşama da serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini araştırmak için heterojenliği dikkate alan Pedroni (1999) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testinden faydalanılmış-

tır (Asteriou ve Hall, 2007: 373). Pedroni eşbütünleşme analizinden elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir. Group rho istatistik değeri dışında ki diğer tüm test sonuçlarında boş hipotez olan "Ho: eşbütünleşme yoktur" hipotezi reddedilmiştir. Yani paneli oluşturan serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucu elde edilmiştir.

Tablo 3. *Pedroni Eşbütünleşme Testi Sonuçları*

Gurup İçi Yaklaşım	İstatistik Değeri	**Olasılık Değeri**
Panel v-İstatistik	4.2531	0.000
Panel rho- İstatistik	-3.1745	0.000
Panel PP- İstatistik	-5.0060	0.000
Panel ADF- İstatistik	-8.5406	0.000
Guruplararası Yaklaşım		
Grup rho- İstatistik	-0.5609	0.287
Grup PP- İstatistik	-2.6275	0.004
Grup ADF- İstatistik	-4.8060	0.000

Serilerin eşbütünleşme analizi için ayrıca Westerlund Panel Cusum Cointegration (2005) Testi yapılmıştır. Bu test, değişen varyansı ve içsellik sorununu dikkate almasından dolayı analize dahil edilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur. Buna göre, Westerlund Panel Cusum Cointegration Testi sonucunda elde edilen bulguya göre, boş hipotez olan "*Ho*: eşbütünleşme" hipotezi kabul edilmiştir. Yani paneli oluşturan serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri sonucu elde edilmiştir.

Tablo 4. *Westerlund Panel Cusum Eşbütünleşme Testi Sonuçları*

Cusum İstatistik Değeri	1.089
p-Olasılık Değeri	0.138

Son olarak çalışmada kullanılan *HSF* ve *ELT* serileri arasındaki nedensellik araştırması için Panel Nedensellik (Panel Vector Error Correction-PVECM) Testinden faydalanılmıştır. Bu testin veri setine uygulanması sonucunda elde edilen bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. *Panel Nedensellik (PVECM) Testi Sonuçları*

	Bağımsız Değişkenler			
Bağımlı Değişkenler	Kısa Dönem Nedensellik			Uzun Dönem Nedensellik
		HSF	***ELT***	***ECT* (-1)**
	***HSF* (-1)**	0.364 [10.210]	16.357 [0.674]	-4.769 [-0.434]
	***ELT* (-1)**	-4.69E-05 [-0.793]	-0.202 [-5.047]	-310.567 [-0.041]

Buna göre, PVECM testi sonucunda *HSF*'den *ELT*'ye doğru ve *ELT*'den *HSF*'ye doğru uzun dönemde Granger anlamında nedensellik olmadığı görülmektedir. Ancak kısa dönemde değişkenlerin kendilerinin nedeni olduğu görülmektedir. Yani *HSF*'den *HSF*'ye ve *ELT*'den *ELT*'ye doğru kısa dönemde Granger anlamında nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Yapılan çalışmada kullanılan elektrik tüketimi ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin araştırıldığı 2000-2020 dönemi ve yıllık veriler kullanılarak 35 tane OECD ülkesi çerçevesinde elektrik tüketimi ile hisse senedi fiyatları arasında ki uzun dönemli ilişki Panel eşbütünleşme testiyle araştırılmıştır. Panel nedensellik analizi ile de kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisi araştırılmıştır.

Panel Eşbütünleşme analizi sonucunda elektrik enerjisi tüketimi ile hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani bu değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin olması ise bu değişkenlerin kısa dönemde olasılıksal uyumsuzluklar gösterebilecekleri ancak uzun dönemde hep bir denge ilişkisine dönecekleri anlamına gelmektedir.

Panel nedensellik analizi sonucunda ise değişkenler arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür. Ancak kısa dönem nedensellik analizi bulgusunda ise değişkenlerin kendilerinin Granger anlamında nedeni olduğu tespit edilmiştir. Yani elektrik tüketimi elektrik tüketiminin, hisse senedi fiyatları ise hisse senedi fiyatlarının kısa dönemde Granger anlamında nedenidir. Nedensellik, değişkenlerden birisinin diğerinin öncüsü olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Çünkü neden her zaman sonuçtan önce gelmektedir.

Çalışmanın literatüre önemli katkı yapması beklenmektedir. Çünkü, elektrik enerjisi ile hisse senedi fiyatları arasında çok az sayıda çalışma olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

Acaravci, A., Ozturk, I. & Kandir, S.Y. (2012). "Natural Gas Prices and Stock Prices: Evidence from EU-15 Countries", **Economic Modelling**, 29, 1646-1654.

Acaravcı, S. K. & Reyhanoğlu, İ. (2013). "Enerji Fiyatları ve Hisse Senedi Getirileri: Türkiye Ekonomisi İçin Bir Uygulama", **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 3(1). 94-110.

Altıntaş, H. & Kassourı, Y. (2021). Petrol fiyatları, parasal ve döviz kuru şoklarının hisse senedi fiyatlarına asimetrik etkisi: Türkiye için NARDL. **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14 (4) , 1388-1410 . DOI: 10.25287/ohuiibf.877384

Yaşar Akçalı, B., Mollaahmetoğlu, E. & Altay, E. (2019). Borsa İstanbul ve Küresel Piyasa Göstergeleri Arasındaki Volatilite Etkileşiminin DCC-GARCH Yöntemi ile Analizi. **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 14 (3) , 597-614 . DOI: 10.17153/oguiibf.472731

Asteriou, D. & Bashmakova, Y. (2013). "Assessing the Impact of Oil Returns on Emerging Stock Markets: A Panel Data Approach for ten Central and Eastern European Countries", **Energy Economics**, 38, 204-211.

Asteriou, Dimitrios & S.G. Hall (2007), Applied Econometrics: A Modern Approach Using Eviews and Microfit Revisited Edition, Palgrave Macmillan, Newyork.

Bernanke, S. B., Gertler, M., Watson, & M., Sims, C. A. ve Friedman, B. M. (1997). "Systematic Monetary Policy and the Effects of Oil Price Shocks". **Brookings Papers on Economic Activity**,1, 91-157.

Bittlingmayer, G. (2006). **Oil and Stocks: Is it War Risk?** http://www.aeaweb.org/annual_mtg_papers/2006/0108_1300_1204.pdf (ET: 10.12.2022).

Cevreonline.com (2022). **Enerji Kaynakları ve Elektrik Enerjisi**. https://cevreonline.com/enerji-kaynaklari-ve-elektrik-enerjisi/ (ET: 20.12.2022).

Enerjiatlasi.com (2022). **Türkiye Elektrik Üretimi**. https://www.enerjiatlasi.com/elektrik-uretimi/ (ET: 20.12.2022).

Ergun, U. & Ibrahim, A. (2013). "Global Energy Prices and the Behavior of Energy Stock Price Fluctuations", **Asian Economic and Financial Review**, 3(11), 1460- 1465.

Güler, S. & Temel-Nalın, H. (2013). Petrol Fiyatlarının İMKB Endeksleri Üzerindeki Etkisi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(2), 79-97

Im, K.S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (2003). "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", **Journal of Econometrics**, 115, 53–74.

Kılıç, E., Gürsoy, S. & Ergüney, E. B. (2021). Bitcoin Elektrik Tüketimi ile Enerji Piyasaları Arasında Volatilite Yayılımı: Seçili Ülkelerden Kanıtlar.

Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 16 (64), 1592-1604 . DOI: 10.19168/jyasar.945644

Lüdeke-Freund, Florian & Opel, Oliver (2014). Energie, Nachhaltigkeitswissenschaften, 1, (11), 429-453

Maddala, G.S. & Wu, S. (1999). "Comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and a New Simple Test", **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Special Issue, 61,631-652.

Mork, K. A. (1989). "Oil and the Macroeconomy when Prices Go Up and Down: An Extension of Hamilton's Results". **The Journal of Political Economy**, 97(3), 740-744.

Öztürk, M.B., Gümüş, G.K., Taşkın, F.D. & Çağlı, E.Ç. (2013). "Petrol ve Doğalgaz Fiyatları ile İmalat ve Kimya-Petrol-Plastik Sektörlerinin Endeksleri arasındaki İlişki", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, 6(2), 64-74.

Pedroni, P. (1999). "Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors", **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 61, 653-678.

Pesaran, M. H. (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", **Cambridge Working Papers in Economics**, 435.

Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T., (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence", **Econometrics Journal** 11, 105-127.

Sağlam Bezgin, M. & Güngör, S. (2022). Bitcoin Enerji Tüketimi Özelinde Bitcoin Öncü Göstergeleri ve Hisse Senedi Piyasaları Ortak Hareket Ediyor Mu? Bitcoin Üreticisi Ülkelerden Kanıtlar. **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13 (3) , 1323-1342 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/en/pub/gumus/issue/73042/1164266

Şahin, Y. E. (2017). **Elektrik enerjisi üretmenin en kolay yolu: Yürümek!**. https://www.gzt.com/jurnalist/elektrik-enerjisi-uretmenin-en-kolay-yolu-yurumek-2754020

https://tr.euronews.com (2022). **Elektrik üretiminde yenilenebilir enerjinin oranı: Türkiye, AB ortalamasının üstünde.** https://tr.euronews.com/2022/02/23/elektrik-uretiminde-yenilenebilir-kaynaklar-n-oran-turkiye-ab-ortalamas-n-n-ustunde (ET: 15.12.2022).

Westerlund, J. (2005). "A panel CUSUM test of the null of cointegration". **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, 67(2), 231-262. https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2004.00118.x

Yıldırım, M., Bayar, Y. & Kaya, A. (2014). "Enerji Fiyatlarının Sanayi Sektörü Hisse Senedi Fiyatları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Sanayi Sektörü Şirketleri". **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, (62), 93-108. DOI: 10.25095/mufad.396460

Bölüm 17

YENİ MEDYANIN ÖTEKİ YÜZÜ: SOSYAL MEDYADA ETİK SORUNLAR

Aziz COŞKUN[1]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-8486-8266

GİRİŞ

Duygu, düşünce ve haberlerin kaynaktan alıcıya aktarılmasında kullanılan gazete, radyo, televizyon, internet vb. kitle iletişim araçları medya olarak tanımlanır. Medya, genel olarak toplumu bilgilendirme ve haber verme işlevlerini yerine getirmeyi amaç edinir. Bu işlevlerin yanında kitleleri eğlendirme, eğitme, etkileme gibi görevler de üstlenir. Medya ya da kitle iletişim araçları, toplumsal yaşamın vazgeçilmez ana unsurlarıdır. Son dönemlerde internet ve sosyal medyanın toplumsal hayatta merkezi konumda yer alması, iletişim biçimlerinde değişikliklerin yaşanmasına neden olmaktadır. Modern ilişkilerin bu şekilde oluşturulmaya başlanması bazı etik ihlalleri beraberinde getirmektedir. Bu durum kitle iletişim araçları konusunda belirli etik kuralları ilgilendiren etiğin ayrı bir bölümlerini doğurmaktadır. Gerçekte burada söz edilen değişimler, yaşadığımız iletişim çağında köklü ve hızlı biçimde dönüşen yaşam pratikleridir. Yeni medya ortamları hem bu pratiklerin teknolojik tezahürleri hem de paradoksal biçimde kaynağı konumunda olduklarından dikkat çekmektedirler. Çalışmada bu ortamlardaki üretimler ve kullanımın kültürel sonuçları gözetilerek ilk olarak yeni medya mefhumu hakkında bilgiler verilmiştir. Yeni medya hakkındaki bilgiler belli bir düzen gözetilerek iletişim olgusunun tarihinden başlanarak dijital dönüşümle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Böylece yeni medya olgusunun ortaya çıkış süreci hakkında literatürde herhangi bir boşluk bırakılmaması amaçlanmıştır. Bilindiği gibi yeni medyanın en dikkat çekici ortamlarından olan sosyal medya da bireylerin yaşam tarzlarına doğrudan etki etmektedir. Bu yüzden sosyal medya hakkında da detaylı bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda sosyal medya hakkındaki bilgiler ilgili literatürün yol göstericiliğinden hareketle elde edilmiştir. Sonrasında etik kavramı alışılagelen açıklamaların ötesinde farklı olarak ele alınıp irdelenmiştir. Bu adımla genel olarak etik konusunun daha geniş bir yelpazede anlamlandırılmasına katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son aşamasında internet ve web 2.0 teknolojisiyle hayatımıza giren sosyal medya kavramı ile etik arasındaki ilişki irdelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda sosyal medyada önem arz ettiği düşünülen; özel yaşamın ihlali, dijital gözetim olgusu, nefret söylemi, sahte hesap ve kimlik oluşturma, telif/patent haklarının göz ardı edilmesi, üretilen içeriğin doğruluğunu teyit etmeden paylaşma, dil, veri madenciliği, trol olgusunun görülmesi, içeriğin asıl kaynağının gösterilmemesi etik problemleri ele alınmıştır. Sonuç olarak "İletişimin Dijital Dönüşümünde Yeni Medya", "Yeni Medya Ortamı Olarak Sosyal Medya", "Etik Kavramı Üzerine Düşünmek" ve "Sosyal Medyada Etik Sorunlar" başlıklarıyla tamamlanan çalışmanın bu haliyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. İLETİŞİMİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜNDE YENİ MEDYA

İletişim olgusunu en basit biçimde "bir kişinin anlamı üzerinde toplumsal olarak anlaşmaya varılmış bir dil göstergesinden faydalanarak başka bir kişide anlam dizisi yaratmaya çalışması" (Güz, 2012: 125) olarak tanımlayabiliriz. İnsanın başkasıyla etkileşim halinde olması, yeni iletişim aletlerinin icat edilmesine, var olanların ise yenilenmesine yol açmıştır. Böylece iletişimde kullanılan aletler, dünden bugüne gelişim ve dönüşüm göstermiştir (Çelebi, 2018: 145). Yaşanan gelişmelerin tümünün arkasında insanların birbirleriyle iletişim kurma isteği vardır. Çünkü tarih boyunca insanlar, diğerleriyle iletişim kurmak için farklı yollar denemişlerdir. Örneğin; ilkel insanların tüm gereksinimlerinde kullandıkları yöntemler, mağara duvarlarına çizdikleri resimler, Afrika yerlilerinin tam-tam sesleri ile yapmak istedikleri, insanların birbirileriyle iletişim kurma isteklerinin tezahürleridir (Aziz, 2013: 23). Benzer şekilde tekerleğin icadı; mesafelerin kısalmasına, insanların gidecekleri yerlere daha kısa sürede ulaşabilmelerine, mesafe kavramının yeniden tanımlanmasına (Kapır, 2021: 59) ve insanlar arasındaki iletişimin hızlanmasına olanak sağlamıştır. İnsanların meyveleri, balığı, etiği yiyecek olarak kullanması, insan yaşamına ateşin önemli bir araç olarak katılması, toplayıcılık, avcılık araçlarının gelişmesi de insanların iletişim şekillerinin gelişmesine neden olmuştur. Avlanma aletleri olarak ok ve yayın geliştirilmesi, akarsuların takip edilerek yerleşik ya da göçebe grupların ortaya çıkması, hayvanların evcilleştirilmesi ve güneşte kurutulmuş briketlerin ve taşların ev yapımında kullanılması yerleşik yaşamı toprağa daha çok bağlamıştır. Bu yeni üretim şekilleri insanların kendilerini anlatma isteklerini daha da güçlendirmiştir (Erdoğan, 1999: 6). Görüldüğü üzere iletişim, insanın varoluşunun bir parçası olarak tarihin her evresinde dönemin koşullarına uygun olarak şekil almaktadır.

İnsanların birbirleriyle konuşmaya başlaması, iletişim olgusunun daha geniş boyutlar kazanmasını sağlamıştır. Konuşma evrimi ile insanlık kültürü de hızla gelişme göstermeye başlamıştır. Hatta değişik topluluklara mensup insanlar, konuşma sayesinde kurdukları iletişimle birbirlerinin kültürlerinden etkilenmeye ya da o kültürleri benimsemeye başlamışlardır. Bu gelişmeler, insanların yaşam kalitesinin artmasına neden olmuştur. Sümerler tarafından M.Ö. 3500 yıllarında yazının bulunması ise iletişimin toplumsal yaşamda daha da önem kazanmasını sağlamıştır (Gönenç, 2012: 94). Yazının icadıyla birlikte toplumsal yaşamda iletişimin rolü daha da artmıştır. İletişim araçlarının yaygınlaşması ve ticaretin genişlemesi farklı kültürlerden insanların iletişim kurmasına imkân sağlamıştır. Böylece insanlar yazı sayesinde yaşamı kayıt altına alınmaya başlamışlardır. Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere iletişim; toplumsal

yaşamdaki sosyal, ekonomik ve siyasal yapıdan ayrı olarak düşünülemez. Bu bağlamda sosyal, ekonomik ve siyasal alanda görülen değişikliklerin iletişim alanındaki gelişmeleri beslediğini belirtmek gerekir.

İletişim tarihi açısından bir diğer önemli keşif matbaanın icadıdır. Matbaa ile birlikle kişisel düşüncelerin dolaşımı artık yüz yüze iletişimin sözcük değiş, tokuş, bağlam ve boyutundan çıkmaya başlamıştır. İnsanların başından geçen olaylar dizisinin kapasitesi şimdi ve burada olmanın ötesine taşınmıştır. Böylece bütün ideolojik, kültürel ve siyasal bir dizi toplumsal sorunun ayak izlerini takip eden yeni bir dönem başlamıştır (Aymaz, 2018: 128). Başlıca iletişim araçlarının gelişimini bilmek iletişimin tarihsel süreçteki değişim ve dönüşümünü anlamak için önem arz etmektedir. Bu hususta Tablo 1'de verilen bilgileri incelemekte fayda vardır.

Tablo 1. *Başlıca İletişim Araçlarının Tarihsel Gelişimi*

İletişim Aracı	**Tarih**
İlk insanların haberleşme şekli tamtam	M.Ö. 200.000'li yıllar
Mağara duvarlarına çizilen resimler, dumanla haberleşme	Taş devri
Posta güvercinler	M.Ö. 1200
Mektup	M.Ö. 3200
Yazı	M.Ö. 3500
Matbaa	1454
Periyodik yayın	1605
Gazete	1618
Telgraf	1832
Ahizeli Telefon	1875
Fonograf/Ses kaydı	1877
Sinema	1895
Radyo	1920
Televizyon	1936
İnternet	1965

Massimo Baldini (2000: 5) iletişim araçlarının gelişimini kısaca çirografik, tipografik ve elektronik olmak üzere üç temel devrimle açıklamıştır. Buna göre; çirografik devrim, yazıyla birlikte bilginin sistematik bir biçimde kayıt altına alınmasını ifade etmektedir. Tipografik devrim,

matbaanın icat edilmesiyle düşüncelerin biçimlenmesine ve yaygınlaşabilmesine karşılık kullanılmaktadır. Elektronik devrim ise elektrikli telgrafın bulunuşundan sonra ortaya çıkan teknolojik ilerlemeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Elektronik devrimle birlikte iletişim ortamlarının gelişimi ve insanlar arasındaki etkileşim hızlanmaya devam etmiştir. Kitle iletişimini mümkün hale getiren bu devrim, elektronik ve uydu sistemlerinin imkanları, kontrol edilebilme ve yer küreyi sarması sayesinde global ekonomik altyapının üzerine yeni bir sistemin tasarlanmasını sağlamıştır. Söz konusu yeni sistem medya odaklı "inşa sistematiği" olarak bilinmektedir. Bu bakımdan kurumsal ve işlevsel anlamda faal olarak oluşturulan yeni düzende, medyatik değişim ve dönüşümler, bilişim ve iletişim teknolojilerinin ekseni içinde yeni medya uygulamalarını somutlaştırmıştır. Sonuç olarak geleneksel kitle iletişim araçlarının yerini almaya başlayan yeni medya ortamları, düşünce, yönetim ve siyaset kaynaklarını şekillendirmeye başlamıştır (Paçacı, 2014: 26-27).

Geleneksel olarak tarif edilen kitle iletişim araçlarının başlangıç noktası Britinya'da başlayan Sanayi Devrimi ile yakından ilişkilidir. Modernleşme olarak da bilinen bu dönemde üretim biçimlerinde yaşanan değişimler bireylerin, toplumların ve devletlerin ekonomik, siyasal ve kültürel düzlemde birçok yenilikle tanışmasını sağlamıştır. Dolayısıyla geleneksel yüz yüze kurulan iletişim şekillerinin yerini kitle basınına bırakmaya başladığını, kitle toplumunun ortaya çıktığını belirtmek gerekir (Sadakaoğlu ve Korkmaz, 2020: 29-30). Yaygın adıyla medya, modernleşme döneminden bu yana toplumsal yaşamı şekillendirmede büyük öneme sahiptir. Çünkü insanlar bilme ve öğrenme isteklerini genel olarak medya araçlarından karşılamaktadırlar. Medya araçları, "toplum içinde düzenli olarak yayınlanan dolayısıyla hedef kitleye sunulan haber ve bilgi unsurlarının düşünce ya da konuların somutlaştırılmış biçimi" (Büyükbaykal, 2012: 72) olarak tanımlanmaktadır. Medya/kitle iletişim araçları; toplumların herhangi bir konuda bilgilenmesi, etkilenmesi ve yönlendirilmesinde büyük etkiye sahiptir. Toplumsal hayat içerisinde sahip olduğu bu güçlü durumu çok uzun yıllardır korumaktadır. Medya söz konusu süreç içinde etkin rolünü korumak amacıyla farklı araçlar kullanmıştır. Gazete ile başladığı bilinen süreç, zaman içerisinde radyo ve televizyon ile devam etmiştir. Medya farklı araçlar ile toplumu bilgilendirme, etkileme ve yönlendirme işlevlerini sürekli hale getirmiştir. Farklı araçların ortaya çıkmasının ana nedeni hem teknolojinin bir gereği hem de medya işlevlerinin etkisinin arttırılması amacıyla olduğu gözlemlenmiştir (Tokatlı, 2016: 878).

Günümüze gelindiğinde artık bireyler ve toplumlar teknolojinin sunduğu nimetlerden faydalanmaktadırlar. Çünkü teknoloji artarak ve yenilenerek günlük yaşamda etkisini arttırmış, dijital kültürün doğuşuna neden olmuştur. Dijitalleşen günlük insan hayatı ve teknolojik yeniliklerin kitle

iletişim araçlarındaki gözlemlenen değişimi, toplum içinde daha fazla bireyin etkileşimini sağlamıştır. İletişim araçlarının çeşitlenerek artması ve internet ile birleşmesi toplumların ilgini çekmiştir. Kitle iletişim araçları ile internet arasındaki yakınlık toplumsal yaşamda birçok kolaylığı da beraberinde getirmiştir. Kitle iletişimi açısından sağlanan büyük yenilikler, teknik anlamda köklü dönüşümlerin önünü açmıştır. Gözlemlenen değişim ve dönüşümler "yeni medya" kavramını gündeme getirmiştir (Özcan ve Tugen, 2014: 260). 20. yüzyıla damga vuran, bireysel ilişkilerimizin şekillenmesinde büyük öneme sahip yeni medya kavramının çok geniş bir kapsama alanı vardır. Bu yüzden kavrama yönelik birçok tanım yapılmıştır. Nurcan Törenli (2005: 87) yeni medyayı, iki yönlü olma özelliğine binaen "melez" bir medya olarak tarif etmektedir. Birinci yönde yeni medya bilgisayarlara özgü bilgi-işlem yapılarını barındırır. İkinci yönde ise geleneksel iletişim araçlarına özgü haberleşme/telekomünikasyon ve yayıncılık yapılarını da sahiptir. Buna karşın yeni medya kavramının daha çok günümüze özgü olan elektronik özellikleri taşıdığını belirtmek gerekir.

Yeni medya denildiğinde dijital ortamlarda güncel teknolojilerin kullanılmasını tasavvur etmemiz gerekir. İnternet, harici bellek, bilgisayar oyunları, 3 boyutlu yazıcılar ve sanal gerçeklik yeni medyanın akla gelen ilk ortamlarıdır. Yeni medya ortamlarında en dikkat çekici özellik yeni olarak tarif edilen ortamların bile güncelliğini çok kısa sürede kaybetmesidir (Muşkara, 2017: 91). Bunun yanında yeni medyanın işlevsel olması kendine özgü özellikleri ile açıklanabilir. Bu özellikler şunlardır (Altunay, 2011: 143):

1. Eşzamanlı ya da eş zamansız olarak bilgi ve haberleri sunabilmesi ve sunulan her bilgiyi büyük kapasitede arşivleyebilmesi.
2. Kişilerarası iletişimi zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın sürekli sağlayabilmesi.
3. Her kullanıcıya kendilerini ifade edebilmesi için farklı paylaşım olanakları sunması.
4. Geleneksel medyaya özgü görüntü, metin, ses gibi içerik özellikleri hem işleyebilme hem de tekrar üretebilmesi.
5. Geleneksel medyanın yetersiz kaldığı yerlerde farklı çözüm pratikleri ile gerçeklik olgusunu tekrar üretebilmesi ya da yaşatabilmesi.
6. Birbirinden farklı sektörler için profesyonel çareler sunabilmesi.

Yukarıda sayılan özelliklerin dışında farklı kuramcılar tarafından bazı özellikler önce çıkarılmakta ve diğerlerinden daha ayrıcalıklı bir konuma

yerleştirilmektedir. Bu durumun oluşmasındaki temel etken, yeni medyanın geleneksel medyaya kıyasla yerleşik bir yapılanmaya henüz geçmemiş olmasıdır. Kuramcıların medya ve toplum arasındaki var olan ilişki biçimlerini sınıflandırmada yukarıda sıralanan özellikleri yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir (Altunay, 2015: 412-413). Yine de tüm özellikler yeni medyanın toplumsal yaşam üzerindeki yapılandırma biçimlerini anlamada birçok ipucu vermektedir. Dolayısıyla yeni medya kavramına ait diğer özellikleri belirtmekte de fayda vardır. Bu hususta Lev Manovich'nin (2001: 27-48) belirttiği özelliklere (sayısallık, modülerlik, otomasyon, değişkenlik ve kod çevrimi) bakmak gerekmektedir. Bu özeliklerin tamamı, yeni medyanın karakteristik özeliklerini göstermesi ve geleneksel medyadan farklılıklar içermesi bakımından önemlidirler.

1. **Sayısallık**: Yeni medya ortamlarının sayısal kodlardan, matematik simgelerden oluşmasını ifade etmektedir. Sayısal teknoloji; ses, müzik, veri, metin, fotoğraf, görüntü biçimindeki her türlü bilginin "bit"lere ya da bilgisayar diline dönüştürülmesidir (Törenli, 2005: 98).
2. **Modülerlik**: Bu özellik yeni medyanın ortaya konuluş biçimleri ile doğrudan bir ilişkiye sahiptir. Örneğin bir web sayfası, görüntüler, sesler, yazı gibi elemanları ayrı ayrı barındırmaktadır. Bunların bir araya gelerek bir bütünlük oluşturduğu herhangi bir web sayfasında bir değişiklik yapılmak istendiğinde her bileşen üzerinde ayrı ayrı işlemler yapılması gerekmektedir (Dilmen, 2014: 114).
3. **Otomasyon**: Yeni medya ortamlarında pek çok özelliğin otomatik olarak gerçekleştirilmesini ifade eden özelliktir.
4. **Değişkenlik**: Yeni medya ortamlarında sayısal temsil ve modülerliğin bir uzantısını ifade eden özelliktir. Bu özellik, yeni medyadaki nesnelerin birden çok farklı şekilde karşımıza çıkmasını mümkün kılmaktadır (Dilmen, 2014: 114-115).
5. **Kod Çevrimi**: Kod dönüştürme ya da trans kodlama olarak da bilinen kod çevrimini Manovich, ortam nesnesinin farklı ortamlarda gösterilmek için uygun format dönüştürülmesi olarak tanımlamaktadır (Batu ve Yanık, 2020: 43).

Yeni medyanın bileşenlerinden en önemlisi internettir. İnternet, kullanıcılarına sınırları net çizilemeyen özgürlük alanı sağlamaktadır. Ortaya çıktığı ilk dönemde de ilgi odağı olan internet, özelikle 1990'lı yıllardan sonra kullanıcı sayısını düzenli bir şekilde arttırmıştır. 2000'li yıllara

gelindiğinde sosyal medyanın da işlerlik kazanması internetin kullanıcı sayısı açısından zirve yapmasını sağlamıştır. Özellikle içerik üretimini ve yönetimini sağlayan kullanım açısından ucuz ve kolay donanımların yaygınlaşarak gelişme göstermesi yeni medya ortamlarının doğuşunu sağlamıştır. Teknolojik gelişmelerin yanı sıra kullanıcıların içerik üretiminde ve paylaşımında aktif rol almasını sağlayan uygulamaların artması yeni medya kavramının bilinirliğini arttırmıştır (Geray ve Aydoğan, 2010: 307-308). Bu bağlamda; yeni medya ortamlarının bireylerin görüş ve düşüncelerini paylaşmaya olanak sağlayan bir yapıda olduğunu söylemek gerekmektedir. Yeni medya kullanıcıları bu sayede tartışma platformlarına, paylaşım ağlarına ve anında mesajlaşmaya olanak sağlayan "sosyal medyayı" rahatlıkla kullanabilmektedirler.

2. YENİ MEDYA ORTAMI OLARAK SOSYAL MEDYA

Günümüz 21. yüzyılda yeni iletişim ortamlarının en dikkat çekici, en popüler olanı hiç kuşku yok ki sosyal medyadır. Sosyal medya hem dünyada hem de ülkemizde kullanıcıların en fazla zaman harcadığı, eskiden yüz yüze iletişim kurulan mekânların yerini almaya başlayan yeni medya ortamlarıdır. Sosyal medya, kullanıcıların yeni iletişim tekniklerini kullanarak zaman ve mekân sınırı olmaksızın içerik paylaşımına (fotoğraf, video, metin vb.) olanak sağlayan her türlü platformlardır.

Sosyal medya, kullanıcıların birbirleriyle çevrim içi etkileşime girmesine olanak sağlayan ve bununla önem kazanan web sitelerine ve sosyal platformların bütününe verilen addır. Bir web sitesinin ya da uygulamasının sosyal medya olarak tanımlanabilmesi için yayıncısı haricinde kullanıcının da olması, fotoğraf, video, ses, blog gibi paylaşımlara izin vermesi aynı zaman kullanıcıları arasında iletişimin aktif olması gerekmektedir (Tanker, 2011: 170-171). Sosyal medya, geleneksel iletişim şekillerinin (kâğıt, papirüs, gazete, kitap, radyo, sinema vb.) dışında kalan kendine ekonomik ve tarihsel koşullara sahip bir gerçekliğe işaret eder. Sosyal medyada kullanıcılar, kendi inşa ettikleri, toplumsal ilişkilerin doğurduğu her türden bilgiyi iletmekte, depolamakta dolayısıyla medyanın tek yönlü akışına kıyasla kullanıcılar arasında etkileşime, basitliğe ve doğrudanlığa odaklanmaktadırlar (Özdemir ve Tellan, 2020:387). Sosyal medyada kullanıcılar duygu, düşünce ve tepkilerini özgür bir biçimde interaktif şekilde karşı tarafa iletebilmektedirler. Sosyal medyayı bu haliyle modern demokrasinin en önemli unsuru olarak gösterebiliriz. Örneğin geçen yüzyılda bireyler demokratik haklarını telefon, telgraf, mektup, dilekçe vb. araçlarla kısmen kullanabilmişlerdir. Günümüzde ise bilgisayar ve internet marifetiyle çok boyutlu iletişime olanak sağlayan sosyal medya, demokratik katılımı olağanüstü biçimde arttırmıştır (Babacan, 2017: 88).

Sosyal medya günümüzde sosyal ortam kullanıcıları tarafından alışkanlık haline gelmesinin ötesinde her kültürden her kesimden geniş kitlelerin ilgisini çekmekte, sosyal taleplerine cevap olmaktadır. Buna karşın bu ortamı ziyadesiyle eleştirenlerin de olduğu bilinmektedir. Sosyal medya ortamlarının her geçen gün gelişmesi, her kesimden bilgi iletişim teknolojilerine olan ilginin artması, bu kavramın önemini arttırmak, yeni boyutlar kazanmasını sağlamaktadır. Sosyal medyanın sürekli güncellenebilir olması, çoklu ortam ve sanal paylaşıma olanak sağlaması vb. özellikleri açısından kullanıcılar için de en ideal ortamlar olarak dikkat çekerler. Kullanıcılar sosyal medya ortamlarında günlük düşünlerini yazmakta, düşünceler üzerinden tartışabilmek ve yeni fikirler ortaya çıkarabilmektedirler. Ayıra kişisel bilgilerinin yanında çeşitli fotoğraflar, videolar paylaşabilmekte kısacası sosyal yaşamda gerçekleştirebildiği birçok aktiviteyi sanal ortama taşıyabilmektedirler (Vural ve Bat, 2010: 349). Sosyal medya denildiğinde insanların aklına ilk olarak her ne kadar Facebook, Twitter gibi ortamlar gelse de kavram daha geniş muhtevalar içermektedir. Forumlar, sözlükler, bloglar, mikro-bloglar kısaca fikir alışverişinin olduğu her alan sosyal medyaya dâhildir. Buna göre genel olarak sosyal medya türlerini aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz (Tuncer, 2013: 15-16):

1. Bloglar,
2. Twitter gibi mikrobloglar,
3. Google grupları gibi internet forumları,
4. Yelp gibi değerlendirme yapabilme siteleri,
5. Digg, Pinterest gibi etkileşim siteleri,
6. Facebook, Linkedln, Google+ gibi sosyal ağ kurma siteleri,
7. YouTube, Flickr, Slideshare gibi medya paylaşım siteleri,
8. Second Life gibi sanal dünyalar.

Yukarıdaki gruplandırmadan da anlaşıldığı üzere sosyal medya; metin, ses, görüntü, video vb. birçok paylaşıma olanak sağlamaktadır. Sosyal medyanın kullanıcılara bu imkânları sunması, kullanıcı/okuyucu kimliğinin değişimine neden olmuştur. Kullanıcılar sosyal medya sayesinde pasif konumdan aktif aktörlere evrilmiştir. Kullanıcıların sosyal medyada aktif olması birtakım özellikler ile açıklanabilir. Sosyal medyanın özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020: 53-55):

1. Sosyal medya; eğlence, sosyalleşme veya haber alma mecrası olmanın ötesinde büyük bir endüstridir.
2. Sosyal medya kullanılarak hızlı bir şekilde kamuoyu oluşturulabilir.
3. Sosyal medyada amacı kötülük olan kullanıcılar kötü imajlar yaratabilirler. Buna karşın bilgi kirliliğini ya da kötülüğü denetleyecek ya da engelleyecek sistemler ise sınırlıdır.
4. Siyaset yapıcılar da sosyal medyayı önemli görmektedir.
5. Markalar ve firmalar da sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanarak itibar kazanmaya çalışırlar.
6. Sosyal medyada kaynağı belli olmayan paylaşımlara karşı temkinli olmak gerekir. Çünkü sanal alemde yapılan paylaşımların arkasında farklı amaçlar olabilir.
7. Sosyal medyanın şeffaflığı sahiplik ilişki göz önünde bulundurulduğunda tartışılması gereken bir konudur.
8. Sosyal medya ilk bakışta ücretsiz görünmekle birlikte dijital dünya düzeni düşünüldüğünde kişisel verilerin gizliği ve güvenliği ihlalini beraberinde getiren reklam amaçlı faaliyetlerin bu alanda gerçekleştirilebildiği gözlemlenmektedir.
9. Sosyal medyada düşünce ve ifade özgürlüğünün kontrolü ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

Sosyal medya ortamlarının kullanıcılarına sunduğu olanaklar doğrultusunda markalar hem diğer kişiler hem de kurumlarla 7/24 iletişim kurabilmektedirler. Böylelikle toplumsal pratikler, iş modelleri, kişisel ilişki biçimleri sosyal medyada toplanmaya, yeni ilişki biçimleri ortaya çıkmaya başlamaktadır. Teknolojik gelişmelerin her geçen gün gelişmesi, farklı teknolojik aletlerin çevrim içi modlarının bulunması sosyal medya kullanıcılarının bir veya birden fazla, tek ya da büyük bir ağın parçası olmasını zorunlu kılmaktadır (Dilmen ve Öğüt, 2010: 239). Sonuç olarak teknolojik gelişmeler ilerledikçe Manuel Castells'in ifade ettiği "ağ toplumu" ve Marshall McLuhan'ın "küresel köy" kavramları daha da önem kazanmaktadır.

3. ETİK KAVRAMI ÜZERİNE DÜŞÜNMEK

İlgili literatürde etik konusunda birbirine benzer birçok tanım vardır. Yapılan tanımlardan anlaşıldığı üzere etik ve ahlak arasında girift bir ilişki söz konusudur. Buna karşın ahlak ve etik sözcüklerini birbirinden ayırmak konusunda belirli bir ölçütten söz etmek gerekir. Ahlak, tarihsel bir bakış-

la olgusal olarak gerçekleşen bir kavramdır. Etik ise ahlak olgusuna yönelen felsefi disiplinin adıdır. Bu yüzdendir ki gün içinde ahlaki sorunlardan bahsedildiğinde bunu etiğe ait problem olarak kavramak gerekir. Buna karşın köken olarak değerlendirildiğinde her iki sözcük de töre, gelenek, alışkanlık gibi anlamlar muhteva ederler. Bu neden ahlak çoğunluğu, etik ise tekliğe karşılık gelir (Delius, 1990: 313-314). Hulk sözcüğünün çoğulu olarak Ahlak kavramı, Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Arapçada hulk, bir kişinin günlük yaşamında gerçekleştirdiği davranışların tamamı, huy, adet, alışkanlık anlamlarında kullanılır. Ahlak kısaca toplumsal yaşam içinde bireylerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları ile iyi ve güzel huylara karşılık gelir. Etik ise bireysel davranışların ahlakilik kuralları içinde araştıran ahlak bilimini anlamındadır (Uzun, 2007: 11). Felsefenin bir dalı olarak etik, ahlak felsefesidir ya da ahlaki sorunlar ve yargılar hakkında felsefi düşünmedir (Frankena, 2007: 20). Etik, insanın ahlaki eylemleri olarak adlandırılan davranış alanıyla ilgili kavramları analiz eder, iyi ve kötünün anlamlarını açıklama çabası içinde olarak bir eylemi iyi ya da kötü yapan ölçütlerin neler olduğunu belirler (Kesgin, 2009: 152).

Annemarie Pieper (1999: 22-23) de etik kavramının felsefenin bir disiplini olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda etik, ahlaki bir eylem bilimi olarak insan pratiğini var olan uygun koşullara göre araştırmaktadır. Ahlakilik ise herhangi bir eylemin ahlaki açıdan değerlendirilmesi neticesinde iyi bir eylem olarak tanımlanmasıdır. Etik konusunda düşünmek etik uzmanlarına, ahlak filozoflarına ya da seçkinlere has bir durum değildir. Toplumun her kesimden insanlar az ya da çok etik üzerine düşünce üretmektedir. Kişiler daha çok belirli sorunlar ya da çelişkiler üzerinde durarak bunlar ortadan kalktığında etik de gündemden çıkar. Diğer yandan insan yaşamının her evresinde etik tartışmalar görülmekte ve genellikle bunlardan bir çözüm üretilememektedir (akt. Mahmutoğlu, 2009: 229).

Immanuel Kant ise etik kavramı hakkındaki düşüncelerini iyiyle temellendirmiştir. Kant'ın iyiyle ilgili düşünceleri, iyiliğin göreliğine işaret etmesinden dolayı etik tarihinde bir dönüm noktası olarak görülür. Onun etik anlayışı genellikle yapılması istenen, iyinin ne olduğunu söyleyip kişinin hareketlerini ya da başka değer yargıları için norm veya ölçü ortaya koymaktır. Fakat o, iyiyle normlar arasındaki bağlantıyı tersine çevirip hareketler için a priori [1] bir yasa ortaya koyduktan sonra hangi eylemin iyi, hangisinin kötü olduğunun anlaşılabileceğini ifade eder. Bu a priori yasa, ahlak yasası ya da kesin bir buyruktur. Bu yüzden iyi kavramı bu yasa tarafından belirlenen istençtir, bunun dışında kalan her şey ona uygun olarak iyi veya kötü biçiminde ortaya çıkmaktadır (Kuçuradi, 1971: 25-26).

1 Genel anlamda felsefe ve deneyden önce gelen bilgi anlamında kullanılan bir terim.

Etik, insanın toplumsal düzeyde gerçekleştirdiği ve sonuçları ile başkasını etkileyen davranışlar olarak bunları biçimlendiren tüm düşünce süreçleri ile ilişki içinde olan kavramdır. Var olan ilişki süreci neticesinde etiğin somut olarak üç farklı türde ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: (Yıldırım ve Kadıoğlu, 2007: 76).

1. Etik felsefenin bir dalıdır ve kişisel eylemler bağlamında iyinin tanımını vermekle birlikte kişinin en ideal davranışlarına karşılık gelir.
2. Etik toplumsal yaşamda bireylerin sosyal ilişkilerinde hangi davranışları yapıp hangilerinden sakınmaları gerektiğini kapsar.
3. Herhangi bir alanda etkinlik arz eden, kişilerin uymaları gereken kuralların belirlendiği ve o alana özgü uygulamalarda beklenen davranış tarzlarının eleştirisi konusu edildiği mesleki etikleri.

Etik kelimesi farklı dillerde de anlamlar içermektedir. Örneğin Yunancada iyi bir var oluşsal sancı, bilgece bir eylem yolu arayışına karşılık gelir. Etik, kişisel eylemlerin temsil edilebilir niyetlerinin evrensel yasa kurallarına uygun olarak nasıl bir ilişki içinde olduğunu da kavramaya çalışır. Zira bugün özelinde etik, olup bitenlerle nasıl bir ilişki kuruduğumuzu belirmenin yanında tarihsel, teknik-bilimsel, toplumsal ve medya durumlarıyla da ilgilenmektedir (Badiou, 2013: 17-18). Diğer felsefe disiplinlerinde olduğu etiğin de kendine has terim ve kavramları vardır. Bu kavramlar İlk Çağ felsefesinden beri tanımlanmaya çalışılmaktadır. İyi, erdem, sorumluluk, özgürlük ve vicdan bu bağlamda burada da tanımlanmaya muhtaç kavramlardır (Gökalp, 2010: 21-22).

1. **İyi**: Bu kavram kendi başına var olan bir değerdir. Etik açısından ahlaki eylemlerin ulaşmak istediği hedef olarak tanımlanır. Sonuçta her ahlaki eylemin nihai hedefi iyiye ulaşmaktır.
2. **Erdem**: Bu kavram felsefeye Sokrates tarafından kazandırılmıştır. Erdem, kişinin ahlaki açıdan sürekli iyi olma durumu olarak tanımlanır. Kişinin ahlaki gelişmişliğinin ve olgunluğunun bir yansıması olarak da kabul edilir.
3. **Sorumluluk**: Bir kişinin gerçekleştirdiği eylemlerinin sonuçlarını bilinçli bir şekilde kabul etmedir. Ahlaki açıdan bir kişinin sorumluluk sahibi olduğundan bahsedebilmek için kişinin akıl sağlığının yerinde olması, eylemin özgür ortamda gerçekleşmesi

ve kişinin ahlaki eylemin amacı olan iyinin ne olduğunu bilmesi olmak üzere üç niteliğe sahip olması gerekir.

4. **Özgürlük**: Ahlaki bakımdan kişinin seçme eyleminde bulunurken herhangi bir sınıra, baskıya bağlı kalmadan seçim yapması durumudur. Özgür ortamın oluşabilmesi için hem bireyin kendi koşulları hem de onun dışında var olan şartlar önem arz eder.
5. **Vicdan**: Bireyin davranışlarını ahlaki açıdan değerlendiren bir çeşit iç muhakeme yetisidir. Sorumluluk gibi ahlaki ödevlerimizle ilgili bir duygu olmanın ötesinde ahlaki eylemlerin yerine getirilmesi sonucu hissedilen bir huzurdur.

4. SOSYAL MEDYADA ETİK SORUNLAR

İletişim konusunda da değişim ve dönüşümler 21. yüzyılda diğer alanlarda olduğu gibi hız kesmeden devam etmektedir. Özellikle internet teknolojilerindeki gelişmeler, toplumsal ve kültürel ölçekte ilişkilerin değişimini ve dönüşümünü beraberinde getirmektedir. Böylelikle yüz yüze kurulan iletişim şekilleri, yerini kitlesel iletişime bırakmaktadır. Günden güne önemini arttıran kitle iletişiminin belki de en bilinen ortamları ise sosyal medya mecralarıdır. Toplumsal yaşamda sosyal medyada kullanıcılar birbirileriyle sanal iletişim kurarak birçok farklı eylemlerde bulunmaktadırlar. Kişisel sayfalarından ilgilerini ortaya koymak, diğer kullanıcılarla iletişim kurmak, bilgi elde etmek, yeni arkadaşlar edinmek, kişilerin iletişim bilgilerine ulaşmak, fotoğraf ve videolarını başkası ile paylaşmaktır (Balcı, Gölcü ve Gölcü, 2019: 173). Kitle iletişiminin sosyal medya aracılığıyla yayılması, gerçekliğin bulanıklaşmasına ve birçok etik dışı sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sosyal medya iletişimi ile birey ve toplumlar arasındaki sınırların iletişimsel anlamda ortadan kalktığına şahitlik etmekteyiz. Sosyal medya nedeniyle toplumların duyguları benzeşmekte, mahremiyet algıları değişmekte, yalan yanlış içerikler, manipüle edici nitelikteki bilgiler rahatlıkla dolaşıma sokulabilmektedir. Yaşanan bu durumlar medya etiği ve sosyal medya etiğini gündem getirmektedir.

Medya etiği, etiğin bir alt kategorisidir; medya emekçilerinin mesleklerini icra ederken uymak zorunda oldukları kurallardır. Fakat medya etiği dediğimizde aklıma medya organlarının kendisinin uymak zorunda olduğu kurallar gelmemelidir. Burada kastedilen şey medya çalışanlarının davranışlarının etik ya da etik dışı olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir. Bunun yanında medya etiğinden söz ederken Immanuel Kant'ın "görevci etik anlayışı" ve John Stuart Mill'in "yararcı etik anlayışı" düşüncelerinden faydalanmak da yarar vardır. Görevci etik anlayışı, ihlal edilmesi

hiçbir koşulda geçerli olmayan evrensel geçerliliği olan kurallar ve hiçbir etik-dışı aracın haklılaştırılamayacağını savunan dolayısıyla yapılan eylemin sonucundan çok yapılma amacına odaklanan düşüncedir. Yararcı etik anlayışı ise birey olarak yapılan eylemlerin amacından çok sonuçlarına odaklanmamız gerektiğini savunan düşüncedir (İrvan, 2005: 62-63).

Medya pratiklerine baktığımızda etikle ilgili önde gelen birçok sorunla karşılaşırız. Bunlar şu şekilde sıralanabilirler: "Doğruluk, nesnellik, yansızlık, denge, doğru temsil, gündem saptırma, gerçeklik, kaynakların dürüstlüğü, geçerliliği ve uygunluğu, aynı görüntüyü tekrar tekrar sunma, biraz sonra gibi oltalarla kandırma, ortak ve olası çıkar bağı olan güçlerle iyi ilişkiler kurup onları iyi temsil etmek, yasal ve kişisel haklara uymamak gelmektedir" (Erdoğan, 2006: 23). Görüldüğü üzere sayılan medya pratiklerinin tamamının ortak özelliği bireylerin "pasif" olarak kabul edilmesidir. Bireylerin pasiflikten aktifliği geçişi sosyal medya sayesinde olmuştur. Geleneksel medyada içerik üzerinde herhangi bir etkisi olmayan bireyler, sosyal medyada tüketici durumdan ziyade hem üreten hem de tüketen niteliği kazanmışlardır. Daha da özele indiğimizde geleneksel medya mecralarının monolog, yeni medya ve sosyal medya ortamlarının ise diyalog temelli olduğunu belirtebiliriz.

Modern insanlar başkası ile diyalog kurma isteklerini 21. yüzyılda genellikle sosyal medya ortamlarında gerçekleştirmektedirler. Bu sayede kişisel bloglarını, değerlerini, kültürel tercihlerini, cinsiyet kimliklerini, kişiliklerini, kendi ilişki ve deneyimlerini kitlelere ifade edebilmektedirler. Bu ifade biçimlerinin doğru olması gerekmektedir. Çünkü sözü edilen her durum etik bir sorun teşkil edebilmektedir. Bu yüzden her yaştan sosyal medya kullanıcısı kendisinde olmayan fakat toplum tarafından üst ahlakilik skalasında yer bulan toplumsal değerleri kendilerinde varmış gibi davranmaları gerekmektedir (Çelebi, 2015: 275). Diğer taraftan sosyal medya kullanıcıları kendi yaşamlarıyla ilgili bilgileri; resim, yazı, fotoğraf, video şeklinde açık olarak paylaşmaktadır. Bu paylaşımların diğer kullanıcılar tarafından beğeni alması, insanların toplum tarafından kabul edilme güdüsünü beslemektedir. Kullanıcılar yaptıkları paylaşımlar yoluyla açık günlükler tutmakta, özel hayatın gizliliğini ortadan kaldırmaktadırlar. Gizli kalması gereken bilgilerin görünür olması, her geçen gün sosyal medyanın yaygınlaşmasına bağlı olarak olağan hâle gelmektedir. Zaten kullanıcıların sosyal medya kullanma çabalarının altında yatan temel güdü, insanların çoğunluğunun ne yaptığını görmek ve anlamak istediğidir (Bayram, 2020: 132).

Sosyal medya ile aktif bir role bürünen bireyler, hız ve kapsam bakımından da geleneksel medyanın önüne geçen birçok imkâna sahip olmuşlardır. Böylece düzeyi ve etkinliği sözlü iletişimden farklı olarak istenen bilginin seçilebildiği, adreslenebildiği, paylaşılabildiği ve geri bildirim

anında sağlanabildiği yeni imkânlar sağlanmıştır (Çapcıoğlu, 2019: 658). Bu durum birtakım etik ihlalleri beraberinde getirmiştir. Kullanıcılar sosyal medya araçları sayesinde resim, video, yorum ya da bunların hepsinin bir arada bulunduğu iletileri anında alabilmekte ya da paylaşabilmektedirler. Anında paylaşım yapabilme özgürlüğü; ileti, video ve fotoğrafların paylaşırken doğru olmayan bilgilerin de gerçekmiş gibi yayılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla sosyal medya üzerinden paylaşım yaparken bilginin doğruluğunun teyit edilmesi önem arz etmektedir. Bu durum bilgi özelinde güvenliği sağlamakla birlikte kişinin güvenirliğini de yakından ilgilendiren bir husustur (Mısırlı, 2016: 17). Sosyal medyanın bireylere sunduğu bu etkileşimsel nitelik bir taraftan imkân, diğer taraftan çeşitli etik sorunları beraberinde getirmiştir.

Sosyal medyada ortaya çıkan etik sorunların odağında, sosyal medya içeriklerinin belirsiz olması yer almaktadır. Kaynağı belirsiz bir şekilde dolaşıma sokulan içerikler, informel bir karaktere sahip olmakla birlikte sosyal medya kullanıcıları arasında bir dedikodu zincirine dönüşebilmektedir. Üstelik söz konusu içeriklerin her yaş, ilgi ve ihtiyaç grubundan muhataba ulaşması; bilgi kirliliğinin boyutunu ve kargaşayı genişletmekle kalmayıp etkisini arttırmaktadır. Bu bağlamda informmellik ve anonimliğin sosyal medya içeriklerinde karşılaşılan önemli sorunlar olduğunu belirtmek gerekir. İçeriklerin informel olması kadar anonim olması, etik sorunlara zemin oluşturmaktadır. Çünkü medyada içerik üretici olan gazeteciler, yayıncılar ve programcılar gibi yapımcılar, sadece formatı belli içerikleri üretmekle kalmayıp aynı zamanda izleyicilerin nazarında bir rol model işlevi de görürler (Çapcıoğlu, 2019: 663-664). Sosyal medya ortamlarında ortaya çıkan bazı etik dışı davranışlar genel olarak; özel yaşamın ihlali, dijital gözetim olgusu, nefret söylemi, sahte hesap ve kimlik oluşturma, telif/patent haklarının göz ardı edilmesi, üretilen içeriğin doğruluğunu teyit etmeden paylaşma, dil, veri madenciliği, trol olgusunun görülmesi, içeriğin asıl kaynağının gösterilmemesi şeklinde sıralanabilir (Mavnacıoğlu, 2009:64-65; Öztürk, 2015: 299-304; Binark ve Bayraktutan, 2013:39).

4.1. Özel Yaşamın İhlali

İnternet teknolojilerinde hız kesmeden devam eden gelişmeler yeni medyanın ve sosyal ağların önünü açmaktadır. İnternetin mobil cihazlara girmesi, bilgi paylaşımını son derece hızlandırmış; kitlelerin günlük hayatlarında eylemleri, akıllarında geçenleri paylaşmalarını ve onları tüketmelerini teşvik etmektedir. Sosyal medya kullanılarak bilginin hızlı bir şekilde dolaşıma sokulabilmesi dikkate alındığında bu platformların kullanıcılar için hem fırsat hem de tehdit unsuru olabileceği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya ortamlarında özellikle özensiz bir hızlıca ya-

pılan paylaşımlar, mahremiyet konusunda yeni sorunları ortaya çıkarmaktadır (Utma, 2018: 1199). Mahremiyet olgusu zamana ve topluma göre değişkenlik göstermektedir. Belki de bu yüzden mahremiyet hakkında genel bir geçer bir tanım yapmak zordur. Buna karşın mahremiyet kavramının; yalnız kalma, gizli olma ya da söylenmek istenmeyen durumları muhteva ettiği açıktır. Mahremiyeti bu şekilde ele aldığımızda bireyin kendi hayatına dair birçok konunun bu kavram içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bireyin arkadaş, iş, aile ilişkileri, söz konusu ilişkilerin yaşandığı mekânlar ve burada yaşanılanlarla ilgili bilgiler mahremiyeti başka tabirle özel yaşamın gizliliğini ifade etmektedir.

Özel hayat, kişinin başkalarını önünde cereyan etmeyen, gözü önünde gerçekleşmeyen, yani kamuya kapalı olan, herkesten gizlediği hayat manasına gelir. Hangi şekilde olursa olsun kişinin gizlisine girilmesi özel hayatın ihlali demektir ve bu bir suçtur. Örneğin; anahtar deliğinden ya da kurduğu bir düzenek ile bir evi, bir kişiyi, bir hizmetçiyi soyunurken seyretmek; birinin bahçesindeki ağaca tırmanarak kişinin evini gözetlemek, çalışma arkadaşının iş yerindeki masasının gözüne bakmak; bir kişinin çantasının karıştırılması vb. daha birçok durum özel yaşamın gizliliğini ihmal etmektir (Hafızoğulları ve Özen, 2009: 17). Sosyal medyada özel yaşamın ihlali; başkasına ait fotoğrafların izinsiz paylaşılması, etiketleme kullanarak konum bilgisinin ve kiminle oldukları bilgisinin verilmesi gibi farklı insanlarla paylaşmanın da ötesinde kendisi dışındaki üçüncü bir şahsın erişilebilirliği konusunda da etik ihlal yapmaktadır. Ayrıca sosyal medyada kurulan gruplarda paylaşılan iletiler ya da kişilerin birbirlerine yazdıkları yorumların başka gruplarda fotoğraf olarak paylaşılması yine sıklıkla rastlanan özel yaşamın gizliliğine dair etik sorunlardır (Mısırlı, 2016: 15-16). Modern dünyada mahremiyetin ifşası ya da özel yaşamın ihlali, bizleri çok da fazla korkutmuyor hatta tersine çıkış kanallarının kapanmasından çekiniyoruz. Mahremiyet alanı gittikçe daralarak bir hapsedilme alanına dönüşürken özel yaşamın sahibi birey kendi suyunda kaynamaya mahkûm bir haldedir. Sosyal medyanın kullanıcı kitlesi; sırlarını bulundukları mahremiyet duvarlarının arkasından söküp çıkarmaya, kamusal alanda görünür olmaya o kadar hevesli ki o sırlar kamusal alanda ortak mal olan ve herkesin paylaşmak isteyeceği bir durumdadır. Özel yaşamın mahremiyeti o kadar tahrip edildi ki sohbet programları, magazin gazetesi manşetleri ve parlak dergi kapakları okuyucuların dikkatlerini çekme yarışında egolarımızı şişirmeye yarayan sırlarımızı ifşa etmekten çekinmemektedirler. Özetle sosyal paylaşımın temelinde yatan kişisel bilgilerin değiş-tokuşu, kişisel yaşamların özel detaylarının ifşası sorunsuz bir şekilde paylaşılmaya devam edilmektedir (Bauman ve Lyon, 2013: 41-42).

4.2. Dijital Gözetim Olgusu

Gözetim olgusu insanoğlunun var olduğu ilk zamanlardan beri bir denetim unsuru olarak kullanılmaktadır. Denetleyen, denetlenen ikileminde yönetilenler, kendilerine hükmedenler tarafından sürekli gözlenmektedirler. Gelişen teknolojik gelişmeler, gözetim konusunda da birtakım değişikliklere neden olmaktadır. İlk zamanlar ilkel yöntemlerle sınırlı şekilde yapılan gözetim, modern çağla birlikte hem daha geniş boyutta hem de elektronik bir şekle evrilmektedir. Çünkü modernleşme süreci her çağda toplumların süreklilik arz eden bir dönüşüm içinde olmasını gerektirmektedir. Bu durum gözetim olgusunun da yaşanılan çağa göre şekil almasını, dönüşmesini gerektirmektedir.

Özellikle 1980'li yıllarda beşerî ve teknik koşullar neticesinde bilgisayarların gözetim amaçlı kullanılması bu olgunu zirve yapmasını neden olmuştur. Sanayi devriminden beri kurumların ve toplumların daha etkin bir gözetleme amacına hizmet eden bilgisayar, şimdilerde mikro-elektronik teknolojilerin yardımıyla gözetim kapasitesinin genişlemesine olanak sağlamaktadır. Bu sayede gözetim olgusunun hedefleri de genişlemektedir. Bunlara ek olarak teknolojik gelişmelerin güçlenmesi ve belli bir ölçüde de yönlendirilmiş olması, gözetim olgusunun hem küresel hem de entegre bir hal almasını sağlamıştır. Böylece ticari ve devlet bağlantılı veriler uluslararası sınırları aşarak meta değeri kazanmıştır. Bu aynı zamanda küresel pazarlama, dünyanın değişik yerlerindeki tüketim alışkanlıklarının analiz edilmesinde büyük verilerin elde edilmesine olana sağlamıştır (Güven, 2016: 18). Günümüzde büyük verilerin elde edilmesinde en büyük başvuru adresi sosyal medyadır. Sosyal medya teknolojilerini kullanan her kesimden insanın, internet ortamında sergiledikleri her hareketi, onlar fark etmeden elektronik ifade ve temsillere dönüştürülmektedir. İnternet ortamında elde edilen her elektronik bilginin veri olarak saklanabilmesi gözetim olgusunun kalıcı olmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte verilen nicel artışı istenilen ya da gerekli olan verilen elde edilmesinde "veri yönetimi paradoksunu" ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu bu süreç, hakkında veri toplanan olgunun ya da kişinin onu sadece niteleyen özellikleri art arda sıralayan malumatları sağlamaktan öteye geçemeyerek gözetimi "salt gösterene" dönüştürmektedir. Gözetim böylece yaşamın kılcal damarlarına nüfuz etme konusunda ona maruz kalan ve onun besleyicisi konumundaki bireyi, ikilikte mücadele etmeden tek başına bırakır (Ergur, 2016: 7-9).

4.3. Nefret Söylemi

Bireylerin düşünce ve kanaatlerini özgürce dile getirdiği hatta aynı ya da benzer düşüncede olduğu kişilerle sanal topluluklar oluşturabildiği ağ olarak sosyal medyada farklı düşünce ve kimlikler, çok sert söylemle-

re maruz kalabilmektedir. Bu durum sosyal medyada kurulan iletişimin yerine göre sorunlu olabildiğini göstermesi açısından önemlidir. Kişi ya da kişilerin farklı düşüncelerinden ya da özelliklerinden (Dil, din, ırk, cinsiyet vb.) dolayı sosyal medyada maruz kaldığı istenmeyen durumlardan biri nefret söylemidir. Nefret söylemine değinmeden önce kısaca önce nefret sonra da söylem kavramlarına bakmakta fayda vardır. TDK sözlüğüne (www.sozluk.gov.tr, 08.08.2022) göre nefret; bir kişinin mutluluğunu hazzetmeme, kötülüğünü istemeye yönelik duygu; tiksinme, tiksinti anlamlarına gelmektedir. Söylem ise bir ya da birden fazla cümleden oluşan sonu belirgin olmayan bildiri, tez; söyleyiş, söyleniş ya da telaffuz şeklinde kalıplamış sözcük tanımlanmaktadır. Nefret söyleminin evrensel olarak kabul gören bir tanımı olmamakla birlikte literatürde referans olarak en çok başvuru yapılan tanım Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin (AKBK) tarafından yapılmıştır. AKBK'e göre nefret söylemi birçok ötekileştirici ifadeyi barındırmaktadır. Yabancı, azınlık, göçmen karşıtı ifadeler, ırkçılık, dinsel hoşgörüsüzlük vb. nefret türlerini yayan, kışkırtan, destekleyen ya da meşrulaştıran her türlü ifade biçimi olarak tanımlanmıştır (Demirbaş, 2017: 2695). Nefret söylemi kavramı kapsam olarak çok geniş manalara gelmektedir. Anne Weber nefret söyleminin kapsamını üç başlıkta incelemektedir. Buna göre; birincisinde ırkçı nefretin ya da başka bir ifadeyle kişilere veya gruplara yönelik nefretin belirli bir ırka ait olmaları nedeniyle kışkırtılması şeklinde karşımıza çıkan nefret söylemi; ikincisinde dinsel inanışlara yönelik nefreti kapsamaktadır. Üçüncü kapsamı milliyetçilik ve ırkçılık şeklinde ifade bulan hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret türlerinin kışkırtılması dayanmaktadır (2009: 3-4). Mutlu Binark ve Tuğrul Çomu (2012) ise nefret söyleminin altı ana başlık altında incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

1. **Siyasal Nefret Söylemi**: Siyasal bir düşünceyi ya da düşünceyi savunanları hedef alan nefret suçudur.
2. **Kadınlara Yönelik Nefret Söylemi**: aşağılayıcı bir ifade olarak kadının konumun toplumsal yaşamda ikincilleştirildiği bir nefret söylemidir.
3. **Yabancılara ve Göçmenlere Yönelik Nefret Söylemi**: Yabancı ve göçmenlerin ya da diğer etnik grupların sırf sahip oldukları farklı kimliklerinden dolayı maruz kaldıkları nefret söylem
4. **Cinsel Kimlik Temelli Nefret Söylemi**: Kişi ya da kişilerin cinsel tercihlerinden (geyleri, lezbiyenleri, biseksüelleri, travesti ve transseksüelleri) kaynaklı olarak "sapkın" ve "iğrenç" gibi nefret suçlarına maruz kalmalarıdır.

5. **İnanç ve Mezhep Temelli Nefret Söylemi**: Farklı din ya da mezhep inanışlarından dolayı kişi ya da gruplara yönelik kullanılan ayrımcı ifadelerdir.
6. **Engellilere ve Çeşitli Hastalıklara Yönelik Nefret Söylemi**: fiziksel anlamda bazı hastalıklara sahip bireylere yönelik üretilen nefret söylemleridir.

Yeni medya ortamlarında nefret söyleminin yayılımı; nefret siteleri, haber siteleri, okur yorumları, elektronik nefret postaları, tarayıcı ve dijital oyunlar ve çeşitli diğer sosyal ağ uygulamaları aracıyla yapılmaktadır. Özellikle sosyal medya ortamlarında ortaya çıkan nefret söylemleri hem rahatsız edici hem de yıkıcı etkiye sahip olabilmektedir. Şiddet imgeleri ve sözleri içeren sosyal ağ siteleri, kullanıcıları etkilemek daha olduğundan onları hedef alarak nefret söylemlerini artırmaktadır. Bu yolla oluşturulan nefret söylemleri, ırkçı iletiler kadar hızlı yayılabilmektedir (Taş, 2017: 61).

4.4. Sahte Hesap ve Kimlik Oluşturma

Bilindiği üzere sosyal medya günümüzde en popüler haberleşme ve iletişim ortamlarından biridir. İçerik üretebildiğimiz, bilgi paylaşımı yaptığımız ve başkalarıyla iletişim kurduğumuz sosyal medya ortamlarında kim olduğumuz açık olmalıdır. Sosyal medyada sahte hesap oluşturma, kişilerin kimliklerini belirtmeden sosyal ağlarda dolaşmalarına ve paylaşım yapmalarına imkân vermesi demektir. Sosyal ağlarda kim olduğunuz içerik sağlayıcılar açısından pek önemli değildir, onlar için önemli olan husus o alanda bulunmanızdır. Kullanıcılar da bu gerçekliğin bilincinde olduklarından bazen bu durumdan faydalanarak gerçek kimliklerini sosyal ağdaki hesaplarından soyutlama yoluna gitmektedirler. Bu durumun bir diğer adımı ise başkasını taklit ederek diğer kişileri kandırmaktır. Bu durumlar, sahte hesap kavramının sosyal ağlar için kullanılmasına neden olmuştur (Uzun, 2016: 9). İngilizce "fake account" olarak bilinen sahte hesaplar sayesinde kişiler sosyal medya platformlarında rahatlıkla başka kimliklere bürünmektedirler. Zaman ve mekân kavramlarının sınırlarının belirleşmesi bu durumun ortaya çıkmasındaki ana etmenlerden biridir. Kişiler gerçek dünyada tecrübe edemediği ilişki ağlarını sosyal medyada sahte hesaplar kullanarak rahatlıkla gerçekleştirmektedirler. Sosyal medya sayesinde geleneksel kitle iletişim araçlarının tek yönlü iletişimi ortadan kalmıştır. Bu durum; evrensel bir niteliğe kavuşan yeni iletişim sistemini, kültürün üretim ve dağıtımını bütünleşik bir hale getirmiştir. Dolayısıyla yeni iletişim biçimleri hem hayatı şekillendirmekte hem de hayat tarafından biçimlendirmektedir. Bu köklü dönüşümde anlam arayı-

şında ikilimde kalan insanoğlu, atfedilmiş ya da yeni inşa edilmiş sahte kimliklerin peşinde düşmektedir (Castells, 2008: 2-3).

4.5. Telif/Patent Haklarının Göz Ardı Edilmesi

Sosyal medya, daha önce ağırlıklı olarak tüketici konumda olan kullanıcıları aktif bir rol almalarını sağlamıştır. Sosyal medya bu sayede kişilerin kişilerle ya da gruplarla ve grupların da gruplar ve kişilerle daha fazla etkileşim kurmasına olanak sağlamıştır. Bu paylaşım kültürü etkileşim ile tartışma kültürünün doğuşuna ön ayaklık etmiştir. Bu hususta paylaşım yapan kullanıcıların uyması gereken etik kurallar söz konusudur. Bu etik kural telif/patent hakkı olarak bilinmektedir.

Telif hakkı eser üzerindeki hakkı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. İngilizce "copyright" olarak bilinen terim, belli bir eserden, paylaşımdan çoğaltma yapma hakkını ve başkalarını, eser sahibinden izinsiz, söz konusu eseri kopyalamaktan alıkoyma yetkisidir. Daha anlaşılır biçimde telif hakkı hem orijinal eseri kopyalama hem de kopyalanmış nüshalara sahip olma hem de başkalarını eseri kopya etmekten alıkoyma haklarını içerir (Yüksel, 2001: 90-91). Sosyal medya özelinde telif hakkını ilgilendiren eylem ve davranış şekilleri üç kategori altında toplanmaktadır. Bahsi edilen üç kategorinin ortak noktası, kullanıcıların bireysel eylem ve davranışlarında vuku bulan temelde telif hakları hukukunun göz ardı edilmesidir. Bu haliyle sosyal medya kullanıcıları; (1) kendilerine ait fikri ürünlerini, (2) başka bir kullanıcının eserinden yararlanarak kendine ait bir eser yaratarak, son olarak (3) başkasına ait bir eseri doğrudan paylaşabilirler. Sosyal medya siteleri kullanılarak günlük yaşamamızda çoğunlukla düşüncesizce yapılan bu eylemler, telif hakları hukuku yönünden çeşitli problemlere yol açabilmektedir (Kaynak ve Koç, 2015: 390).

4.6. Üretilen İçeriğin Doğruluğunu Teyit Etmeden Paylaşma

İnternet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ve gündelik hayatın vazgeçilmez rutin alışkanlıklarından biri olması, olumlu (hızlı iletişim, zaman-mekân kısıtlarının ortadan kalkmaya başlaması, enformasyona kolay erişim vb.) birçok tartışmayı doğurmuştur. Buna karşın özellikle sosyal medyada sahte haberlerin hızlı bir şekilde yayılması gibi olumsuz bir sonucu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri de sosyal medya ortamlarında dolaşıma sokulan bilgilerin doğruluk ve güvenirliğinin sağlanmamasıdır. Zira sosyal medyada kişisel kanaatlerin, inançların ve duyguların objektif gerçekliğin yerini almaya başladığı sıklıkla tartışılan konuların başında gelmektedir (Çömlekçi, 2019: 1550). Sosyal medyada üretilen içeriklerin doğruluğunun teyit edilmeden paylaşıma sokulması, manipülatif haberlerle mücadele ve bu mücadelenin nasıl yapılacağı ko-

nusunun önemini arttırmıştır. Bu bağlamda özellikle sosyal medya paylaşımlarına yönelik şüpheli haberler için teyit hizmeti sunan ve ülkemizde de çeşitli türlerinin uygulamaya geçirildiği teyit/doğrulama platformları önem taşımaktadır. Bu platformların, yeni medyanın olanaklarını kullanarak bir tür içeriden mücadele örneğini oluşturmaları söz konusu organizasyonları daha da değerli kılmaktadır (Kavaklı, 2019: 666).

4.7. Dil

Umberto Eco'nun deyimiyle yapay bir olgu olarak dil; gözü uyaran foton demeti gibi doğal uyaranların oluşturduğu bir örgenlik değil, insanın gerçekleştirmiş olduğu bir uyaranlar örgenliğidir. Yine benzer şekilde, dil bilimcilerin tabiriyle dil; öbürleri arasında bir iletişim aracı değildir. Buna karşın her türlü iletişim eylemini mümkün kılan şeydir. Dahası dil, gerçekten kültürün temelidir; tüm öbür simge dizgeleri dil yanında, türemiş ve ikinci dereceden önemlidir (Eco, 1992: 43-44). Toplumların olmazsa olmazlarından olan dil, kültürün önemli öğelerinden biridir. İnsanlar dil vasıtasıyla başkası iletişim kurabilmektedir. İletişim ise insan varlığının ve sosyalleşmenin en büyük göstergesidir. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak insanlar farklı dil ve kültürdekilerle, sosyal medya aracılığıyla aynı anda yazılı ya da görsel iletişim kurduğu düşünüldüğünde bu platformlarda oluşturulan dil kurallarının bilinmesi önem arz etmektedir. Sosyal medyada paylaşılan ya da tartışılan ilgili ifadeler kalıcı olmayan, o anki duygular olarak değerlendirilmektedir. Fakat iletişimin sosyal medyadaki hızı, standart dillerden farklı bir haldedir. Buna bağlı olarak; dijital ekran, konuşma dilini ekran üzerinden yeni bir yazı diline dönüştürmektedir. Böylelikle hem gerçek dünyada kullanılan dil hem de sanaldaki dil birbirini etkilemektedir. Karakterler, tarzlar, yeni kimlikler toplum alanından sanal mekânlara, diyalog ve yaşamın diğer alanlarına göre farklılık göstermektedir. Bu yüzden entelektüel dilden halk diline, araştırma sorgulama dilinden eğlence diline bir dil kümlerinin oluştuğunu ifade etmek gerekir (Kara, 2016: 3323-3324). Her kesimden kullanıcının sosyal medya ortamlarında bulunması, dilin kullanımı konusunda sıkıntı yaratmaktadır. Dil kullanıcısı olarak bireyler sosyal medyada anlamsız kısaltmalar, yabancı terimlerle iletişim sağlamaktadırlar. Bu durum dilin yapısının bozulmasına neden olmaktadır. İçerik oluşturmada başrolde yer alan kullanıcıların paylaştığı içerikler, dil açısından denetimden geçmedikleri için yanlışlar zamanla doğru olarak kabul edilmektedir (Öztürk, 2015:305).

4.8. Veri Madenciliği

Dijital platformların günlük hayatımızda daha fazla kullanılmaya başlanması ve giderek kökleşmesi bu ortamlarda yapılan işlemlerin kayıt altına alınmasını da gerektirmektedir. Yeni medya ortamlarında yapılan işlemlerin elde edilmesinde kullanılan yöntem veri madenciliğidir. Veri madenciliği daha geniş tanımıyla; çok büyük miktarda verilerin içinden geleceği tahmin amacıyla anlamlı ve yararlı olacağı düşünülen bağlantı ve kuralların bilgisayar programları aracılığıyla sosyal medya kullanıcıları hesaplarından aranması ve analiz edilmesidir. Bu teknikle, çok büyük miktardaki verileri çekmenin haricinde o veriler arasındaki ilişkileri de inceleyerek aralarındaki bağlantıyı da kurmaya yardımcı olmaktadır. Bu sayede veriler arasında gizli kalmış bilgilerine çekilmesini de sağlanmaktadır (Savaş, Topaloğlu ve Yılmaz, 2012: 2). Veri madenciliği günümüzde pazarlama, perakendecilik, biyoloji, tıp, sigortacılık, sanayi vb. birçok farklı alanda uygulanmaktadır. Veri madenciliğinde dikkat edilmesi gereken husus, elde edilen verilerin temizlenmesi ve verilerin yeniden yapılandırılması gerekliliğidir. Veri madenciliğinde genel olarak iki model var: tahminleyici ve tanımlayıcı. Tahminleyici model; tahmin etme, öngörme, veri tabanındaki temel unsurlar arasında benzerliklerden hareketle bunları isimlendirme ve sınıflandırma adımlarına dayanır. Tanımlayıcı model veriler arasındaki gizli kalmış ilişkileri ortaya çıkarmakta kullanılan veri madenciliğidir (Pehlivanoğlu ve Duru, 2015: 510). Sosyal medya da verilerin sürekli güncellenebilmesi, çoklu ortamlara açık olması sanal paylaşıma olanak sağlaması vb. imkânlardan dolayı bireysel kullanıma çok açıktır. Bu yüzden bireyler, sosyal medyada günlük deneyimlerini paylaşmaktan, düşünceler üzerinde tartışmaktan ya da yeni fikirler üretmekten geri durmazlar. Sosyal medyanın bu çekiciliği kullanıcıların kişisel bilgilerinin yanında fotoğraflar, videolar paylaşmalarına, iş aramalarına ve hatta bulabilmelerine yani kısaca gerçek dünya pratiklerini sanala taşımalarına olanak sağlamaktadır (Vural ve Bat, 2010: 3349). Dolayısıyla bu mecralarda bireylerin yaptığı tüm eylemler, veri sağlaması ve veriye ulaşım ile ilgili kolaylıklar sağlaması açısından büyük öneme sahiptir. Sosyal medya platformları kullanılarak veri madenciliğinin kurum ve kuruluşlar ya da insanlar tarafından büyük ölçüde fayda sağlamaktadır.

4.9. Trol Olgusunun Görülmesi

Trol olgusu, İskandinav mitolojisinden doğaüstü güçlere sahip cüce ya da dev şeklindeki yaratıklar için kullanılan bir terimdir. Bu cüceler, genellikle köprü altında gizlenen ve insanları aldatmak ya da onlara saldırmak için fırsat kollarlar. Trol hikâyeleri günümüzde animasyon filmlerine, çocuk hikâyelerine ve masallarına konu olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte internet ortamlarında masumluğunu tamamen yitiren in-

sanlar için de kullanılmaktadır. Bu haliyle köprünün altında gizlenerek harekete geçmeyi bekleyen troller ile dijital dünyaya çevrim içi katılan ve en uygun fırsatı kollayan sosyal medya kullanıcıları arasında ilişki kurulabilir (Doğan, Cinar ve Seferoğlu, 2017: 890). Henry Jenkins'e göre çoklu medya ortamlarında yürütülen tek şey eğlence içerikli paylaşımlar değildir; kullanıcı hayatları, ilişkileri, anıları, fantezi ve istekleri de medya kanallarında üzerinden her gün düzenli bir şekilde akmaya devam etmektedir. Sosyal medya ortamlarında trol hesaplar; bazen sevgili, bazen anne, bazen öğretmen olabilmektedirler. Burada dikkat edilmesi gereken husus, sosyal medya kullanan bireylerin eylemlerinin hem son derece yararlı hem de olumsuzluk sonuçlar doğurabileceğidir. Bu nedenle bazı kullanıcılar, medyanın kontrolden çıktığı kaygısını güderken bazıları aşırı kontrol edildiğini düşünmektedir (Binark, Karataş, Çomu ve Koca, 2016: 91). Sosyal medyanın düzen bozucu aktörleri olarak troller, yerine ve durumuna göre bazen güldürü bezense kızdırıcı rollere bürünmektedirler. Yeni medyanın hayatımıza girmesiyle sıradan insanların bile bu ortamlarda var olması, trol kavramının gündelik hayatta daha görünür olmasını sağlamıştır. Sosyal medyada sahte kimliklere bürünen kullanıcılar arasında dikkat çeken trol kavramı, çevrim içi yaşantımızın ana unsurlarındandır. Troller tam olarak girdikleri yerdeki sıradan hayat akışını bozan ve ona yeni bir yön veren kullanıcılardır. Troller, yeni medyada gündem oluşturan ünlüler, gazeteciler, siyasiler ve benzeri aktörler kadar bilgi akışı üzerinden önemli rollere sahiptirler. Öyle ki troller, potansiyel kurbanlarına öncelikle ufak bir yem atarak onların ilgisini çekmekte, ardından yemi yutmasıyla trolleme eylemi vuku bulmaktadır (Cesur, 2019: 275-277).

4.10. İçeriğin Asıl Kaynağının Gösterilmemesi

Bilindiği üzere yeni medya ortamlarında bilginin yayılım hızı geleneksel medya araçlarından daha hızlı olmaktadır. Daha fazla kişiye ulaşma kaygısında olan kişiler ya da kurumlar daha hızlı olmak amacıyla hareket ederken bazen içeriğin asıl kaynağını bilinçli ya da bilinçsiz olarak vermemektedirler. Yeni medya ortamlarında kullanıcılarına hızlı bir şekilde farklı konularda bilgiye ulaşabilmesi; alıntılama, kopyala-yapıştır içeriklerin sayısını arttırmaktadır. Kopyala-yapıştır dinamiği yeni medya içeriklerinin, türlerinin ve sayılarının artmasıyla birlikte tüm alanlarda görülmektedir. Şüphesiz yeni medyanın imkânlarından faydalanan her site başka bir sitedeki bilgiyi daha çok ilgi toplamak amacıyla paylaşabilir. Fakat söz konusu bilginin alıntılanmasında özgün kaynağın gösterilmesi gerekmektedir. Zira kaynak gösterilmeden yapılan her türlü alıntı intihal suçudur (Binark ve Bayraktutan, 2013: 67). Hubb Evers de bu durumun bir etik sorun olduğunu belirterek bu durumun çevrim içi içeriğin çok hızlı bir şekilde yayınlanma çabasından kaynakladığını doğrulamaktadır. Ona

göre, hızın egemen olduğu internet ortamında gerçeğe uygun ve tam paylaşım yapma ilkesine; adil, doğru ve önyargısız çalışma anlayışına zarar vermektedir. Çünkü kullanıcılar yapılan paylaşımların eksiksiz bir haber mi yoksa basitçe işlenmiş bir bilgi olduğundan haberleri yoktur. Zaten bir tıkla tüm dünyaya ulaştığımız internet ortamlarında bütün olguların doğruluğu tartışılması gereken bir husustur. Çünkü mevcut enformasyonunun asıl kaynağını göstererek paylaşımda bulunmak çok güçtür. Zira zamana karşı hızın tercih edildiği yeni medya ortamlarında etraflıca düşünmek, tekrar gözden geçirmek ya da bilgiyi daha iyi inşa etmek için vakit yok denecek kadar azdır (Erdoğan, 2013: 260).

5. SONUÇ

Bu çalışmada giriş başlığında da anlatıldığı üzere, yeni medya ortamlarından olan sosyal medyadaki etik sorunlar ele alınmıştır. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde tartışıldığı üzere genelde yeni medya, özelde ise sosyal medyadaki sorunların kullanıcılar üzerinde birden çok etkisi olduğu açıktır. Bahsi edilen sorunlar kullanıcı kitlesinin bir taraftan sosyal ağlara bağımlılığını arttırmakta, diğer yandan belki de geri dönüşü olmayan sorunlara neden olmaktadır. Bu hususta sosyal medya kullanıcılarına bu çalışma özelinde bazı önerilerde bulunmak elzemdir. Bu öneriler şu şekilde sıralanabilir:

1. Sosyal medya kullanıcı kişilere yeni medya/sosyal medya okuryazarlığına yönelik etkin bir eğitim verilmelidir.
2. İlk, orta, lise, yüksek öğrenimde öğrencilerin eleştirel bilincini arttırmak amacıyla yeni medya/sosyal medyada etik konulu seminerler düzenlenmelidir.
3. Sosyal medya kullanıcıları şiddet ve pornografi içeren paylaşımlar yapmaktan sakınmalıdırlar.
4. Sosyal medya kullanıcıları paylaşımlarında özgürce hareket etme serbestine sahip olmakla birlikte yapılan paylaşımlar ile başkalarının haklarını ihlal etmemesine özen göstermelidirler.
5. Sosyal medyada sahte hesap oluşturulmasının önüne geçmek amacıyla yapıcı eylemler hayata geçirilmelidir.
6. Kullanıcılar tarafından sosyal medya üçüncü kişiler hakkında yapılan paylaşımlar kişinin kendisi bilgilendirilmeden yapılmamalıdır.
7. Sosyal medyada ortaya çıkan etik ihlaller karşısında içerik sağlayıcı ve denetim kurulları sorumluklarını yerine getirmeleri gerekmektedir.

Yukarıda maddelerden de anlaşıldığı üzere medya etiği konusunda farkındalık oluşturulabilmesi için hem kullanıcıları hem içerik sağlayıcılarına hem de medya profesyonellerine görev düşmektedir. Medya etiği konusu her geçen gün önem kazanırken yeni medya/sosyal medya konusunda paydaşlar arasında herhangi bir kafa karıştırıcı, huzuru bozucu detay bırakmamak adına bahsi edilen maddelere önem gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca medya kullanımı konusunda teknik donamının yanında etik ihlallerin gözetilmesi gerektiği de aşikardır. Sonuç olarak yeni medya/sosyal medyada kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikler var olduğu sürece etik konusunun önemini koruyacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Altunay, A. (2011). Çağımızın Görsel İletişim Ortamı Olarak Yeni Medya. Bodur F. (Dü.). *Hareketli Görüntünün Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 138-167

Altunay, A. (2015). Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Yeni Medya. *Selçuk İletişim*, *91*, 410-428.

Aymaz, G. (2018). İletişim Araçlarının Toplumsal Tarihi İçin Bir Giriş. *Global Media Journal TR Edition*, *8*(6), 124-139.

Aziz, A. (2013). *Televizyon ve Radyo Yayıncılığı*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Babacan, M. E. (2017). *Sosyal Medya ve Gençlik*. Ankara: Bir Yayıncılık.

Badiou, A. (2013). Etik Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme. Birkan T. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Balcı, Ş., Gölcü, A. ve Gölcü, A. A. (2019). Sosyal Medya Kullanımı İle Kendini Gizleme ve Yaşam Doyumu Arasında Bir Bağlantı Var Mı? *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(1), 173-190.

Baldini, M. (2000). İletişim Tarihi. Batuş, G. (Çev.). İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

Batu, M. ve Yanık, A. (2020). Yeni Medyanın Dijital Toplumu, Sosyal Medya&Ödüllü Kampanyalar. Ankara: İKSAD Yayınevi.

Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayram, V. (2020). Sosyal Medyada Etik Sorunlar: Bir Literatür Taraması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(9), 125-139.

Binark, M. ve Bayraktutan, G. (2013). *Ayın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Binark, M. ve Çomu, T. (2012). *Sosyal Medyanın Nefret Söylemi İçin Kullanılması İfade Özgürlüğü Değildir!* 08 Ağustos 2022 tarihinde https://yenimedya.wordpress.com/2012/01/20/sosyal-medyanin-nefret-soylemi-icin-kullanilmasi-ifade-ozgurlugu-degildir/#:~:text=Nefret%20s%C3%B6yleminin%20soka%C4%9Fa%20ta%C5%9F%C4%B1nmas%C4%B1%2C%20%E2%80%9Cnefret,i%C3%A7in%20kullan%C4%B1lmas%C4%B1%20ifade adresinden erişildi.

Binark, M., Karataş, Ş., Çomu, T. ve Koca, E. (2016). Twitter'de Eğlence Trolleri ve Yeni Medya Okuryazarlığı: "Trolleri Beslemeyin". Durur, E. K. (Ed.). *Medya Okuryazarlığı*, Ankara: Siyasal, 91-109.

Büyükbaykal, C. I. (2012). Kitle İletişim Araçları ve Toplumsal Yaşam. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *0*(21), 71-75.

Castells, M. (2008). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi. Kılıç E. (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cesur, A. A. (2019). Dijital Karnavalın Aktörleri Olan Trolleri İncelemenin "Asıl Amacı". *İlef Dergisi*, *6*(2), 275-306.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020). *Sosyal Medya Kullanım Kılavuzu*. 07 Mayıs 2022 tarihinde chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.iletisim.gov.tr/uploads/docs/SosyalMedyaKullanimKilavuzu.pdf adresinden erişildi.

Çapcıoğlu, İ. (2019). *Sosyal Medya, 'Yeni İnsan Tipi' ve Etik Sorunlar*. II. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, 04-06 Ekim, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Balıkesir, ss. 658-668.

Çelebi, E. (2015). Sosyal medyada failin davranış kodları üzerine: ahlakın kaynağı bağlamında felsefi bir soruşturma. *İş Ahlâkı Dergisi*, *8*(2), 263-288.

Çelebi, G. Ö. (2018). Tarih Öncesi Dönemlerde İletişim. *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, (2), 142-156.

Çömlekçi, M. F. (2019). Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Haber Doğrulama Platformlarının Pratikleri. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER)*, *7*, 1549-1563.

Delius, H. (1990). Etik (Ahlak Felsefesi). Özlem D. (Çev.). *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, Ankara: İnkılap Kitapevi, 331-335.

Demirbaş, T. (2017). Nefret Söylemi ve Nefret Suçları. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, *19*, 2693-2701.

Dilmen, N. E. (2014). Yeni Medya Kavramı Çerçevesinde İnternet Günlükleri-Bloglar ve Gazeteciliğe Yansımaları. *Marmara İletişim Dergisi*, *12*(12), 113-122.

Dilmen, N. E. ve Öğüt (2010). *Sosyalleşmenin Yeni Yüzü: Sosyal Paylaşım Ağları*. 2. Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı, 28-30 Nisan, Marmara Üniversitesi, İstanbul, ss. 237-242).

Doğan, D., Cinar, M. ve Seferoğlu S. (2017). Sosyal Medyanın Karanlık Yüzleri Trollerle İlgili Bir İnceleme. Akkoyunlu B., İşman A. ve Odabaşı H. F. (Ed.). *Eğitim Teknolojileri Okumaları*, Ankara: Pegem Akademi, 887-915.

Eco, U. (1992). *Açık Yapıt*. Şahan, Y. (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Erdoğan, İ. (1999). İlk Çağlardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Kültür ve İletişim*, *2*(2), 15-47.

Erdoğan, İ. (2006). Medya ve Etik: Eleştirel Bir Giriş. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,* (23), 1-26.

Erdoğan, İ. (2013). Yeni Medya Gazeteciliğinde Etik Bir Paradigma Belirlemenin Kapsamı ve Sınırları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (36), 254-272.

Ergur, A. (2016). Finans Kapitalizminin İçselleştirilmiş Mantığı Olarak Gözetim. Çoban B., ve Ataman B. (Der.). *Gözetim Toplumu*, İstanbul: Ege Basım, 5-15.

Frankena, W. (2007). *Etik*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

Geray, H. ve Aydoğan, A. (2010). Yeni İletişim Teknolojileri ve Etik. Çaplı B., ve Tuncel H., (Der.). *Televizyon Haberciliğinde Etik*, Ankara: Fersa Matbaacılık, 305-321.

Gökalp, N. (2010). *Duygu ve Etik*. Ankara: Ebabil Yayınları.

Gönenç, E. (2012). İletişimin Tarihsel Süreci. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *0*(28), 87-102.

Güven:K. (2016). Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti. Çoban B., ve Ataman B., (Der.). *Gözetim Toplumu*, İstanbul: Ege Basım, 15-33.

Güz, N. (2012). İletişim Süreci ve Temel Öğeler. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, *0*(7), 121-142.

Hafızoğulları, Z. ve Özen, M. (2009). Özel Hayata ve Hayatın Gizli Alanına Karşı Suçlar. *Ankara Barosu Dergisi*, *67*(4), 9-22.

İrvan, S. (2005). Medya ve Etik. Alankuş S., (Der.). *Medya, Etik ve Hukuk*, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, 61-91.

Kapır, B. (2021). Yapay Zekâ Eksenli Gelişen Algoritmik Toplum. Zengin F., ve Kapır B. (Düz.). *Yapay Zekâ ve Medya*, İstanbul: Doruk Yayınları, 59-102.

Kara:(2016). *Toplum Dil Bilim Açısından Sosyal Medya Dili*. I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, 13-15 Ekim, Fırat Üniversitesi, Elâzığ, ss. 3323-3328.

Kavaklı, N. (2019). Yalan Haberle Mücadele ve İnternet Teyit/Doğrulama Platformları. *Erciyes İletişim Dergisi*, *6*(1), 663-682.

Kaynak:ve Koç:(2015). Telif Hakları Hukuku'nun Yeni Macerası: Sosyal Medya. *Folklor/Edebiyat*, *21*(83), 389-410.

Kesgin, A. (2009). Etik Üstüne. *Dini Araştırmalar*, 12, 143-160.

Kuçuradi, İ. (1971). *İnsan ve değerleri*. İstanbul: Yankı Yayınları.

Mahmutoğlu, A. (2009). Etik ve Ahlak, Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler. *Türk İdare Dergisi*, 81, 225-249.

Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. London: Massachusetts lnstitute of Technology.

Mavnacıoğlu, K. (2009). *İnternette Kullanıcıların Oluşturduğu ve Dağıttığı İçeriklerin Etik Açıdan İncelenmesi: Sosyal Medya Örnekleri*. Medya ve Etik Sempozyumu, 07-09 Ekim, Fırat Üniversitesi, Elâzığ, ss. 63-73.

Mısırlı, Ö. (2016). *Öğretmen Adayların Sosyal Medyadaki Etik Davranışlara İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Muşkara, Ü. (2017). Yeni Medyanın Kültürel Miras Konulu. *Erdem*, *0*(73), 89-110.

Özcan, A. ve Tugen, B. (2014). *Geleneksel Medya Olarak Gazete ve Radyoda Yeni İletişim Uygulamaları*. III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi, 15-18 Mayıs, İlmi Etüdler Derneği ve Sakarya Üniversitesi, Sakarya, ss. 259-270.

Özdemir, Ö. ve Tellan, T. (2020). Yeni/Dijital/Sosyal Medya: Teorik Belirsizliği Gidermek. Babacan H., (Dü.). *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar*, Ankara: Gece Kitaplığı, 378-396.

Öztürk, Ş. (2015). Sosyal Medyada Etik Sorunlar. *Selçuk İletişim*, *9*(1), 287-311.

Paçacı, İ. (2014). Elektronik İletişim Çağı ve Oluş(turul)makta Olan Yeni(!) Toplum Düzeni Üzerinde Küresel Toplum Mühendisliği Etkisi. *Marmara İletişim Dergisi*, 19-56, 19-56.

Pehlivanoğlu, M. K. ve Duru, N. (2015). Veri Madenciliği Teknikleri Kullanılarak Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Ağ Kullanım Analizi: Kocaeli İli Örneği. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, *3*(2), 508-517.

Sadakaoğlu, M. C. ve Korkmaz, Ö. E. (2020). Geleneksel ve Dijital Kitle İletişim Araçları Bakımından 1952 Ve 2008 ABD Başkanlık Seçimleri. *İnsan&İnsan*, *7*(25), 29-45.

Savaş, S., Topaloğlu, N. ve Yılmaz, M. (2012). Veri madenciliği ve Türkiye'deki Uygulamaları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, *11*(21), 1-23.

Tanker, Ç. (2011). *Sosyal Medya Stratejileri*. XVI. Türkiye'de İnternet Konferansı, 30 Kasım- 2 Aralık, Ege Üniversitesi, İzmir, ss. 169-176.

Taş, E. (2017). Yeni Medya Nefret Söylemi. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, *1*(1), 60-71.

Tokatlı, M. (2016). Yeni Medya'nın Geleneksel Medya ve Halkla İlişkiler Meslek Alanı Üzerine Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *9*(45), 877-886.

Törenli, N. (2005). *Bilişim Teknolojileri Temelinde Haber Medyasının Yeniden Biçimlenişi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tuncer, A. S. (2013). Sosyal Medyanın Gelişimi. Özata F., Z (Dü.) *Sosyal Medya*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 3-24.

Utma:(2018). Mahremiyet Olgusu ve Sosyal Medyada Mahremiyetin Serüveni. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *11*(59), 1193-1204.

Uzun, H. (2016). Sosyal Medyanın Bilgi Kalitesine Etkisi: Sahte Hesaplar. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 1-31.

Uzun, R. (2007). İletişim Etiği Sorunlar ve Sorumluluklar. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.

Vural, B. A. ve Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, *20*(5), 3348-3382.

Weber, A. (2009). *Nefret Söylemi El Kitabı*. Strazburg Cedex: Council of Europe Publishing.

www.sozluk.gov.tr. (2022). 08 Ağustos 2022 tarihinde https://sozluk.gov.tr/ adresinden erişildi.

Yıldırım, G. ve Kadıoğlu:(2007). Etik ve Tıp Etiği Temel Kavramları. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, *29*(2), 75-84.

Yüksel, M. (2001). Fikri Mülkiyete İlişkin Felsefi Tartışınalar. *Kültür ve İletişim*, *4*(1), 87-108.

Bölüm 18

GÜLEZ YÖNTEMİNE GÖRE ORDU VE GİRESUN KENTLERİNDE KIYI VE SAHİL ŞERİDİNİN REKREASYON POTANSİYELİ DEĞERİ BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Eren ŞENOL[1]

1. Doç. Dr. Eren ŞENOL Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü eren.senol@giresun.edu.tr Orcid No:0000-0003-2510-8491

Giriş

Rekreasyon terimi yenilenme, yeniden yapılanma anlamına gelen Latince recreare kelimesinden türetilmiştir (Aylan ve Yetiş, 2021: 1281). Aynı terim Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğünde "insanların boş zamanlarında eğlence ve spor amacı ile gönüllü olarak katıldıkları etkinlikler" olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). "Rekreasyonel faaliyet" olarak da nitelenen bu etkinlikler gün geçtikte çeşitlenmekte; kapalı ve açık mekânlarda yapılan bu etkinliklere sahne olan alanlara yenileri eklenmektedir (Şenol, 2021:1). Bu amaçla kullanılan yerlerden biri de akarsu, göl, gölet ve deniz kıyıları ile sahil şeritleridir.

3621 sayılı kıyı kanununa göre deniz, göl, gölet ve akarsularda taşkın durumları dışında suyun karaya değdiği noktaların birleşmesinden oluşan çizgi *kıyı çizgisi*; kıyı çizgisinden sonra kara yönünde su hareketlerinin oluşturduğu kumluk, çakıllık, kayalık, taşlık, sazlık, bataklık ve benzeri alanların doğal sınırı *kıyı kenar çizgisi;* kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasındaki alan *kıyı*; kıyı kenar çizgisinden itibaren kara yönünde yatay olarak en az 100 metre genişliğindeki alan ise *sahil şeridi* olarak tanımlanır (Resmi Gazete, 1990: 7121-7122). Türkiye'nin denizel kıyı uzunluğunun 8333 km olduğu kabul edilir (Doğanay, 2014:142). Sucul ve karasal ekosistemler arasında geçiş özelliği gösteren bu önemli habitatlardan tarihi süreçte balıkçılık, tuz eldesi, maden çıkarımı, ulaşım, atık depolama – uzaklaştırma vb. gibi amaçlarla faydalanılmıştır (Avcı, 2017: 118-119). Son dönemlerde ise turizm amaçlı kullanım yaygınlaşmıştır. Özellikle yerleşim alanları içinde kalan kısımlarda kıyı ve sahil şeridi farklı rekreaktif faaliyetlere cevap verecek şekilde düzenlenmekte; bu düzenlemelerde işlevsellik kadar estetiğe de önem verilmekte, mekanı markalaştıracak donatılar eklenmekte, rekreasyon potansiyeli artırılmaktadır.

Ordu ile Giresun, birbirine yakın iki kıyı kentidir. Kıyı boyunca uzanan, hemen hemen aynı iklim, bitki örtüsü, nüfus miktarı ve kültüre sahip olan bu kentlerde kıyının rekreasyonel faaliyetler bakımından düzenlenme ve kullanımında belirgin farklar gözlenmiş; konu bu yönü ile araştırılmaya değer bulunmuştur.

Araştırma Sahasının Yeri, Sınırları

Hem Ordu hem de Giresun kenti Karadeniz Bölgesi'nde, Karadeniz kıyısında yer alır. Orta ve Doğu Karadeniz Bölümlerini birbirinden ayırdığı kabul edilen Melet Çayı'nın ağız kısmı, Ordu kent sınırları içinde kalmakta; bu sebeple kentin her iki coğrafi bölümde de toprakları bulunmaktadır. Hal böyle olmakla birlikte kentin nüvesi, merkezi iş alanı, ana yerleşme dokusu ve bu çalışmada rekreasyon potansiyeli değeri araştırılan kıyı kuşağı Orta Karadeniz Bölümü'nde kalmaktadır. Bu kentin 40 km

kadar doğusunda olan Giresun kenti ise tümüyle Doğu Karadeniz Bölümü içinde yer alır.

Ordu kentinde; Boztepe eteklerinden Soya Fabrikasına kadar olan kıyı ve sahil şeridi Rüsumat, Atatürk, Tayfun Gürsoy ve Akyazı Parkı adları verilerek kesintisiz bir şekilde düzenlenmiş; kent sakinlerinin ve kente gelen ziyaretçilerin kullanımına sunulmuştur. Giresun kentinde kıyı, sahil yolu projesi ile tahrip edilmiştir. Sonrasına yol ile kıyı çizgisi arasında kalan kısımlarda yer yer dolgu yapılarak denizden alan kazanılmış, rekreaktif faaliyetlere imkân sağlayacak şekilde parça parça düzenlenen bu alanlar Gençlik Merkezi, Cumhuriyet Parkı, 15 Temmuz Spor Kompleksi (Lunapark Bölgesi) ve Botanik Parkı (Millet Bahçesi) adı verilerek kent sakinlerinin hizmetine sunulmuştur. Kentin batı yarısında, kıyının Büyük Güre ile Küçük Güre Dereleri arasında kalan kısmına, dalgaların sahil yoluna zarar vermesini engellemek amacı ile kıyı çizgisinden denize doğru "T" şekilli mahmuzlar inşa edilmiştir. Bu mahmuzlar plajın yeniden oluşmasına imkân vermiştir (Apaydın ve Durmaz, 2020: 164). Doğal yollarla oluşan bu alanda 2021 yılında Giresun Belediyesi tarafından plaj düzenlemesi başlatılmış, bu alan da Haziran 2022 itibari ile de kullanıma açılmıştır.

Şekil 1. *Araştırma sahasının yeri.*

(Ordu:1-Rusumat Parkı, 2-Atatürk Parkı, 3-Tayfun Gürsoy Parkı, 4-Akyazı Parkı; Giresun:1-Güre Plajlar Bölgesi, 2-Gençlik Merkezi, 3-Cumhuriyet Parkı, 4-15 Temmuz Spor Kompleksi-Lunapark Bölgesi, 5-Botanik Parkı)

Amaç, Yöntem, Veri

Kıyılar rekreaktif faaliyetler için kullanılabilecek alanlardır. Ancak her kıyı plaj kalitesi ve iklim konforu başta olmak üzere değişik nedenlerle rekreaktif faaliyetler için aynı derecede önem arz etmez. Bu çalışmada Ordu ve Giresun kentlerinin kıyı ve sahil şeritlerinin rekreasyon potansiyeli değerini tespit etmek, birbirlerine göre üstün ve zayıf yanlarını belirlemek amaçlanmıştır. Coğrafya ilminde insan mekân etkileşimine odaklanılır. Ana hatları ile iklim, bitki örtüsü, nüfus miktarı ve kültürel açıdan benzer özelliklere sahip iki komşu kentte kıyının rekreasyon amaçlı düzenlenmesindeki farklılıklarının nedenlerini tespit etmek bu çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Özgüç; kıyıların rekreasyonel faaliyetler için kullanımında plaj yapısının, dalga büyüklüğünün ve gelgit genliğinin etkili olduğunu belirtmiştir (Özgüç, 2007: 58-61). Güçlü ise aynı konuda iklim konforunun önemine dikkat çekmiş, geliştirilen bazı endeksleri esas alarak Ordu, Trabzon, Rize ve Hopa kentlerini bu kapsamda karşılaştırmış; en konforlu kentin Turizm İklim İndeksine göre Trabzon, Sıcaklık – Nemlilik İndeksine göre Ordu olduğunu tespit etmiştir (Güçlü, 2010: 133). Rekreasyon amaçlı kullanılan alanların rekreaktif faaliyetlere uygunluk ve rekreasyon potansiyeli değerini tespit amacı ile farklı ölçekler ve yöntemler geliştirilmiştir Clawson (1959), Altan (1976), Gülez (1979, 1990), Mieczkowski (1985), Priskin (2001) yöntemleri bunlardan bazılarıdır. Bu çalışmada sahanın rekreasyon potansiyeli Gülez yöntemine göre belirlenmiştir. Gülez yönteminde rekreasyon açısından önem arz eden sahalar; 35 puanı peyzaj değeri (P), 25 puanı iklim (İ), 20 puanı ulaşılabilirlik (U), 20 puanı rekreaktif kolaylık (RK) ve -10 puanı da olumsuz etkenler (OSE) olmak üzere 100 üzerinden puanlanmakta; toplam puan değeri 30'un altında olan yerler "çok düşük", 30-45 arasındakiler "düşük", 46-60 arasındakiler "orta", 61-75 arasındakiler "yüksek", 75 üzerindekiler ise "çok yüksek" potansiyelli alanlar olarak sınıflandırılmaktadır (Gülez, 1979: 341; Gülez, 1990: 139) (Şekil 2).

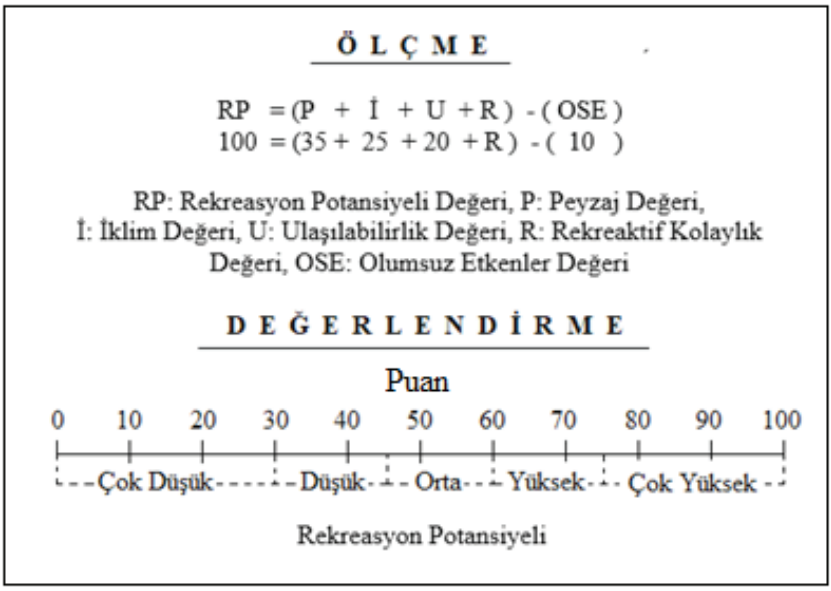

Şekil 2. *Ana hatları ile Gülez yönteminde ölçme ve değerlendirme.*

Gülez yönteminde bazı kriterlerde verilecek puan araştırmacının inisiyatifine bırakılmıştır. Bu durumda puan öznelleşmekte, araştırmacının algısına, bilgi birikimine bağlı olarak değişebilmekte; neticede farklı araştırmacılar tarafından puanlanan yerlerin karşılaştırılması güçleşmektedir. Ayrıca zamana bağlı iyi ve kötü değişimler puanı etkileyeceği için farklı yıllarda puanlanan yerlerin karşılaştırılması da yanlış çıkarımlara yol açabilmektedir. Dolayısı ile farklı yerlerin aynı araştırmacı tarafından eş zamanlı olarak puanlanması amaca daha uygun görünmektedir. Bu düşünce ile eldeki çalışmada Ordu ve Giresun kentlerinde kıyı ve sahil şeritlerinin rekreasyonel potansiyel değerleri bakımından ayrı ayrı değil de birbirleri ile karşılaştırılarak puanlanması tercih edilmiştir.

İhtiyaç duyulan verilerin bir kısmı literatürden derlenmiş; peyzaj değeri için Harita Genel Müdürlüğü (HGM) tarafından üretilen F39c4, G39b1, G39b2, G40b1 ve G40b2 topografya paftalarından yararlanılmıştır. Sahanın iklim durumuna ilişkin analizler yapmak için gerekli veriler Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden; kıyı kuşağının geçmişten günümüze değişimi ile ilgili değerlendirmeler yapmak için önem arz eden imar planları ise Ordu Büyükşehir Belediyesi ile Giresun Belediyesi'nden temin edilmiştir. Sahayı ulaşılabilirlik, rekreaktif kolaylık ve olumsuz etkenler açısından değerlendirebilmek için de arazi gözlemleri yapılmıştır.

Bulgular

1. Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ve Sahil Şeridinin Rekreasyon Amaçlı Olarak Kullanımında Etkili Olan Faktörler

Hem Ordu hem de Giresun kentleri kıyıda yer almaktadır. Nüfusun artması mekânın metalaşmasına, bu da geniş ve avlulu evlerin yerini çok katlı binalara, apartman dairelerine bırakmasına yol açmış; kişi başına düşen mekân azalmıştır. Hem bu gelişmeler hem de iş yoğunluğu, yorgunluk, stres vb. gibi nedenler rekreasyonel faaliyetlere, bu faaliyetler için alanlara ihtiyacı artırmıştır Şekil 3). Gelirin ve eğitim seviyesinin yükselmesi, görgünün artması bu faaliyetler için düzenlenecek alanlarda kalite arayışını da beraberinde getirmiştir. Değişen koşullar mekâna yansımıştır. Kapalı rekreasyon alanlarının sayısı artmış ve niteliği pozitif yönde değişmiştir. Açık rekreasyon alanı tercihi ise civar köylere, yaylalara, kente yakın yüksek yerlere (Ordu'da Boztepe, Giresun'da Kale) ve kıyıya doğru nüfus haraketliliğinde yoğunlaşmaya sebep olmuştur.

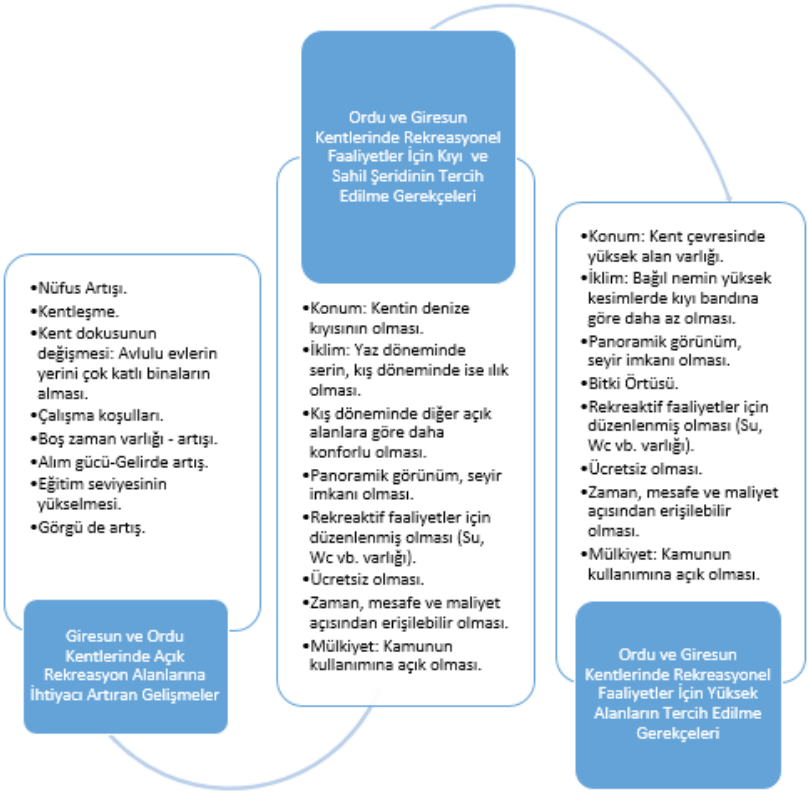

Şekil 3. *Ordu ve Giresun kentlerinde rekreasyon alanlarına olan ihtiyacı artıran gelişmeler ve bu amaçla kıyıların tercih edilmesinde etkili olan faktörler (Şenol, 2021: 171'den revize edilerek)*

2. Gülez Yöntemine Göre Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin Rekreasyon Potansiyeli

2. 1. Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin Peyzaj Değeri

Gülez yönteminde rekreasyonel potansiyeli değeri hesaplanan yerin peyzaj değerini tespit için alanın büyüklüğü, bitki örtüsü, yer şekli, görsel kalite ve diğer özellikler esas alınmaktadır. Rekreasyon potansiyeli değerinin belirlenmesindeki en önemli alt başlık bu olup; değeri 100 üzerinden 35 (%35) puandır **(Tablo 1).**

Tablo 1. Gülez Yöntemine Göre Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin Peyzaj Değeri.

Ana Kriter	Alt Kriterler	Max. Puan	Ordu	Giresun
Alanın Büyüklüğü	10 ha'dan büyük	4	4	2
	5 – 10 ha.	3		
	1 – 5 ha	2		
	0,5 – 1 ha.	1		
Bitki Örtüsü	Ağaçlık, Çalılık, Çayırlık	7-8	7	2
	Yalnız ağaçlık ve çalılık	6,7		
	Çalı, çayır, seyrek ağaç	5-6		
	Çayırlık ve seyrek ağaçlık	4-5		
	Yalnız çalılık ve çayırlık	3-4		
	Çalılık, seyrek ağaçlık	2-3		
	Yalnız çayırlık	1-3		
Konum	Deniz Kıyısı	7-8	7	7
	Göl Kıyısı	6-7		
	Akarsu Kıyısı	4-5		
	Dere Kıyısı	1-4		
Yüzeysel Durum	Düz alan	5	5	5
	Hafif dalgalı	4		
	Az meyilli, yer yer düzlük	3		
	Az engebeli	2		
	Orta engebeli	1		
Görsel Kalite	Panoramik görünümler	3-4	4	3
	Güzel görüş ve vistalar	2-3		
	Alanın genel görsel, estetik değeri	1-3		
Diğer Özellikler	Örneğin anıt ağaç, çağlayan, mağara, tarihsel ve kültürel değer, yaban hayvanları, kuşlar vb.	1-6	3	0
Toplam		35	30	19

Her iki kentte de kıyı uzunluğu 10 km'nin üzerindedir. Ordu kentinde rekreasyonel faaliyetler için kıyının 5 km'lik kısmı kesintisiz olarak düzenlenmiştir. Burası, iç kesimlere doğru 50 ila 100 metre kadar sokulmakta; neticede toplam alan 25 hektarın üzerine çıkmaktadır. Giresun kentinde ise kıyıda yer yer bazı noktalar düzenlenmiş olup bunların toplam alanı 5 ha'dan azdır. Gülez yönteminde alan büyüklüğü kriteri kapsamında rekreasyon alanı 1-5 ha arasındaki yerler için 2 puan önerildiğinden Giresun kenti kıyı ve sahil şeridine 2; 10 hektarı geçen rekreasyon alanları için 4

puan önerildiğinden Ordu kenti kıyı ve sahil şeridine ise "4" puan verilmiştir.

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridi çeşitli ot, çalı ve ağaç türleri ile bitkilendirilmiştir. Mevsimine göre çiçekli otsu türler dikilmekte, dört mevsim boyunca sahanın estetik değeri yüksek tutulmaktadır. Zakkum, ortanca gibi türler sahadaki başlıca çalı türleri olarak dikkati çekmektedir. Çınar, palmiye, atkestanesi, dişbudak, erguvan, mavi ladin, lale ağacı, zeytin, oya ağacı, manolya, mabet ağacı, salkım söğüt, fıstık çamları sahadaki başlıca ağaç türleridir. Bu türlerin altına yer yer bilgilendirme levhaları konulmuş, sahadan faydalananların bitki türlerini tanımalarına imkân sağlanmıştır (Fotoğraf 1). Hem otsu, hem çalı hem de ağaç türleri beli bir düzen içinde sıralanarak ve ayrıca sürekli bakımları yapılarak takdir edilecek bir görünüm oluşturulmuştur. Bu düzenleme ve bakım özelliklerinden dolayı Ordu kenti kıyı ve sahil şeridine bitki örtüsü kriteri kapsamında "7" puan verilmiştir. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridi ise tek sıra halinde çınar ağaçları ile donatılmıştır. Güre, Gençlik Merkezi, Cumhuriyet Parkı, 15 Temmuz Spor Kompleksi ve Botanik Parkı'nda yer yer bitkilendirme yapılmıştır; ancak bunlar tür çeşitliği, ağaç sayısı, mevcut ağaçların büyüklüğü ve heybeti ile çayır kaplı alan miktarı bakımından Ordu kentinin oldukça gerisindedir. Bu sebeplerle Giresun kenti kıyı ve sahil şeridine bitki örtüsü kriteri kapsamında "seyrek ağaçlık" varlığı göz önünde bulundurularak "2" puan verilmiştir.

Fotoğraf 1. *Ordu kenti kıyı ve sahil şeridi ot, çalı ve ağaç türleri ile süslenmiştir.*

Gülez yönteminde konum özellikleri kapsamında kıyılar dere, akarsu, göl ve deniz kıyıları olarak kategorize edilmiş; en yüksek puan deniz kıyıları için uygun görülmüştür. Çalışmaya konu olan her iki yerde Karadeniz kıyısında yer almaktadır. Konum başlığı altında ayrım yapılmaksızın her iki saha için de 7 puan uygun görülmüştür.

Gülez yönteminde sahanın eğim değeri dikkate alınmaktadır. Çalışmaya konu olan her iki yerde de eğim değerleri düşük olduğu için en üst limitten puanlama yapılmış ve 5 puan uygun görülmüştür.

Gülez yönteminde herhangi bir kıyı şeridinin rekreasyon değeri tespit edilirken ölçekte görsel kalitenin ağırlığı 4 puan olarak belirlenmiştir. Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde hem kıyıdan deniz yönünde hem de kıyıdan kara yönünde panoramik görüntüler alınabilmektedir. Bunlarla ilgili yapay düzenlemeler yapılmış, fotoğraf çekmek için nirengi noktaları da oluşturulmuştur (Fotoğraf 2). Hem panoramik görünüm sunması, hem de bu amaçla düzenlenen mekânların varlığı dikkate alınarak görsel kalite kapsamında puanı "4" olarak değerlendirilmiştir. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridi deniz, ada ve kale arka planlı fotoğraf çekimlerine imkân sunmaktadır. Ordu kentindeki gibi ek düzenlemeler yapılmamış olması nedeni ile görsel kalite puanı 1 puan düşük tutulmuş; "3" olarak değerlendirilmiştir.

Fotoğraf 2. *Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde fotoğraf çekimi için nirengi noktaları oluşturulmuştur.*

Gülez yönteminde herhangi bir kıyı şeridinin rekreasyon potansiyeli değeri tespit edilirken diğer özeliklerin ağırlığı 6 puan olarak belirlenmiştir. Hem Ordu hem de Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinde özel önem arz eden anıt ağaç, çağlayan, mağara, tarihsel ve kültürel değer, yaban hayvanları, kuşlar bulunmamaktadır. Ancak Ordu'da bu alan heykeller, Türk büyüklerinin büstleri, güneş saati, ters ev, sahil cami vb. ile donatılmıştır (Fotoğraf 3). Bunlar göz önünde tutularak diğer özellikler kapsamında

Giresun kenti kıyı ve sahil şeridine puan verilmezken, aynı kriter kapsamında Ordu kenti kıyı ve sahil şeridine “3” puan verilmiştir.

Fotoğraf 3. *Ordu kenti kıyı ve sahil şeridi ilgi çekecek donatılarla süslenmiştir.*

Gülez yönteminde herhangi bir yerin peyzaj değeri kapsamında alabileceği toplam puan 35’dir. Yukarıdaki açıklamalar kapsamında Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinin peyzaj değeri puanı “30”; Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinin peyzaj değeri ise onun çok daha gerisinde, “19” olarak hesaplanmıştır.

2. 2. Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin İklim Değeri

Gülez yönteminde rekreasyonel potansiyeli değeri hesaplanan alanın iklim değerini tespit için daha çok yaz döneminde kullanılıyor olmalarından hareketle yaz mevsimine ilişkin sıcaklık, yağış, rüzgâr ve bulutluluk değerleri dikkate alınmıştır. Ölçekteki ağırlığı 100 üzerinden 25 puandır (Tablo 2).

Tablo 2. *Gülez Yöntemine Göre Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin İklim Değeri.*

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Max. Puan	Ordu	Giresun
Sıcaklık (Yaz ayları sıcaklık ortalaması)	25,0 -25,9 ^{0}C	10	8	7
	24,0-24,9 ve 26,0-26,9 ^{0}C	9		
	23,0-23,9 ve 27,0-27,9 ^{0}C	8		
	22,0-22,9 ve 28,0-28,9 ^{0}C	7		
	21,0-21,9 ve 29,0-29,9 ^{0}C	6		
	20,0-20,9 ve 30,0-30,9 ^{0}C	5		
	19,0-19,9 ve 31,0-31,9 ^{0}C	4		
	18,0-18,9 ve 32,0-32,9 ^{0}C	3		
	17,0-17,9 ve 33,0-33,9 ^{0}C	2		
	16,0-16,9 ve 34,0-34,9 ^{0}C	1		
Yağış (Yaz ayları toplamı)	50 mm'den az.	8	5	3
	50 – 100 mm	7		
	100 – 150 mm	6		
	150 – 200 mm	5		
	200 – 250 mm	4		
	250 – 300 mm	3		
	300 – 350 mm	2		
	350 – 400 mm	1		
Güneşlenme (Yaz ayları bulutluluk ortalaması)	0 - 2	5	3	3
	2 - 4	4		
	4 - 6	3		
	6 - 8	2		
	8 - 9	1		
Rüzgarlılık (Yaz ayları ortalama rüzgar hızı)	1 m/sec'dan az	2	1	1
	1-3 m/sec arası	1		
Toplam		25	17	14

Ordu Meteoroloji İstasyonu, sahil şeridi içinde yer almaktadır. Bu istasyonun 1991-2020 arası 30 yıllık verilerinin ortalamalarına göre yılın en soğuk ayı Şubat (7,2 ^{0}C), en sıcak ayı ise Ağustos'tur. Sıcaklık ortalaması Haziran'da 21,0 ^{0}C, Temmuz'da 23,9 ^{0}C, Ağustos'ta 24,5 ^{0}C'dir. Yıllık ortalama sıcaklığın 15,0 ^{0}C olduğu yörede yaz ayları sıcaklık ortalaması 23,1 ^{0}C'dir. Bu veriler kapsamında Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinin sıcaklık başlığı altında alabileceği puan "8" dir. Giresun Meteoroloji İstasyonu, Giresun Kalesi'nin bulunduğu yarımadanın kuzey yamacında, denize nazır konumdadır. Bu istasyonun verilerine göre sıcaklık ortalaması Haziran'da 20,2 ^{0}C, Temmuz'da 23,1 ^{0}C, Ağustos'ta 23,4 ^{0}C'dir. Yıllık ortalama sıcaklığın 14,5 ^{0}C olduğu yörede yaz ayları sıcaklık ortalaması 22,2 ^{0}C'dir. Bu veriler kapsamında Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinin sıcaklık başlığı altında alabileceği puan "7" dir.

Ordu kenti 1066 mm'lik, Giresun ise 1278 mm'lik yıllık yağış ortalaması ile ülkemizin çok yağış alan yörelerinden ikisidir. Yaz mevsimi yağış toplamı Ordu'da 200 mm.'nin (Haziran: 70,3, Temmuz: 58,5, Ağustos: 67,9 mm) biraz altındadır. Bu veriler kapsamında Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinin yağış başlığı altında alabileceği puan "5" dir. Giresun'da ise yaz yağış ortalaması daha fazla olup, 250 mm'nin de üstündedir (Haziran:84 mm, Temmuz:81 mm, Ağustos:86 mm) . Bu veriler kapsamında Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinin yağış başlığı altında alabileceği puan daha azdır: "3" tür.

Yörede genel olarak enlem ve denizelliğin etkisi ile güneşlenme az, bulutluluk yüksektir. 2000-2022 verilerine göre ortalama bulutluluk Giresun'da Haziranda 4,12, Temmuz 4,15 ve Ağustos'ta 4,48 olup, yaz mevsimi ortalaması 4,25'dir. Aynı dönemde Ordu kentinde ise Haziranda 4,05, Temmuz'da 4,10 ve Ağustos'ta 4,26 olup, yaz ortalaması 4,1 saattir. Bu veriler kapsamında her iki yerin de bulutluluk başlığı altında alabileceği puan olup "3"-tür.

Hem Ordu hem de Giresun kentinde ortalama rüzgâr hızı yaz aylarında 1 m /sn'den fazladır. Bu sebeple rüzgarlılık kriteri kapsamında her iki yere de 1 puan verilmiştir.

Gülez yönteminde herhangi bir yerin iklim değeri kapsamında alabileceği toplam puan 25'dir. Yukarıdaki açıklamalar kapsamında Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinin iklim değeri puanı "17"; Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinin puanı ise 14 olarak hesaplanmıştır.

2. 3. Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin Ulaşılabilirlik Değeri

Gülez yönteminde rekreasyonel potansiyeli değeri hesaplanan yerin ulaşılabilirlik değerini tespit için bulunduğu bölgenin turistik önemi, en az 100.000 nüfuslu yerleşmeye uzaklık, en az 5.000 nüfuslu yerleşmeden sahaya ulaşım süresi, düzenli seferlerle sahaya erişebilme imkânı ve özel ulaşım sistemleri ile desteklenme durumu esas alınmaktadır. Endeksteki ağırlığı 100 üzerinden 20 puandır (Tablo 3).

Tablo 3. *Gülez Yöntemine Göre Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin Ulaşılabilirlik Değeri.*

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Max. Puan	Ordu	Giresun
Bulunduğu Bölgenin Turistik Önemi	Akdeniz, Ege, Marmara Kıyı Bandı	3-4	3	3
	Karadeniz Kıyı Bandı	2-3		
	Onemli Karayolu Güzergahları	1-3		
	Turizmde Öncelikli Yöreler	1-3		
Bulunduğu Bölgede En Az 100.000 nüfuslu Kent Olması	20 km'ye kadar uzaklık	4-5	5	5
	20- 50 km'ye kadar uzaklık	3-4		
	50 -100 km'ye kadar uzaklık	2-3		
	100 – 200 km'ye kadar uzaklık	1-2		
Ulaşım Zaman Süresi (Yakınındaki en az 5.000 nüfuslu yerden)	Taşıtla 0 – ½ saat	4	4	4
	Taşıtla ½ - 1 saat	3		
	Taşıtla 1 -2 saat	2		
	Taşıtla 2 – 3 saat	1		
Ulaşım (Taksi ve özel oto dışında)	Yürüyerek gidebilme yada her an taşıt bulabilme	3-4	4	4
	Belirli saatlerde taşıt bulabilme	1-3		
Ulaşımda Diğer Kolaylıklar	Örneğin teleferik olması, denizden ulaşabilme vb…	3	3	1
Toplam		20	19	17

Gülez yönteminde bulunduğu bölgenin turistik önemi kapsamında Akdeniz, Ege ve Marmara kıyı bandı için 3-4; Karadeniz kıyı bandı için 2-3, önemli karayolu güzergâhı üzerinde bulunma durumu için ise 1-3 puan önerilmiştir. Hem "Ordu" hem de "Giresun" kenti kıyıda ve de önemli karayolu güzergâhı üzerindedir. Bu nedenle "bulunduğu bölgenin turistik önemi" kapsamında üst limitten değerlendirme yapılmış, her iki alan için de "3" puan uygun görülmüştür.

Gülez yönteminde rekreasyon potansiyeli ile nüfus arasındaki ilişkiye yer verilmiş; 100.000 nüfuslu yerleşmeye yakınlık zaman mesafesi açısından derecelendirilmiş ve buna göre puan önerileri sunulmuştur. Her iki kentin de nüfusu 100.000'in üzerinde olduğu için bu ölçüt kapsamında puanları üst limitten "5" olarak değerlendirilmiştir.

Hem Ordu hem de Giresun kentinde, kıyı ve sahil şeridine taşıt ve süre kısıtlaması olmadan ulaşmak mümkündür. Bu nedenle her iki yere de "ulaşım zaman süresi (Yakınındaki en az 5.000 nüfuslu yerden)" ve ulaşım (taksi ve özel oto dışında ulaşım)" ölçütleri kapsamında üst limit olan "4" puan verilmiştir.

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridi boyunca bisiklet yolu bulunmaktadır. Burası teleferik ile ulaşımda başlangıç, yamaç paraşütünde bitiş noktası özelliğindedir. Yine tekne ile kıyı boyu turlama imkânı vardır. Tekneler, kayıklar ve deniz bisikletleri ile denizde; nostaljik tramvay ile de sahil şeridi boyunca gezinti imkânı sunulmaktadır. ATV turları mümkündür. Bu ve benzeri alternatifler dikkate alınarak "ulaşımda diğer kolaylıklar" kapsamında üst limitten puanlama yapılmış; 3 puan uygun görülmüştür. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinde sadece bisiklet ile hareket imkânı vardır. O da konfor açısından Ordu'nun gerisindedir. Zira Ordu'da bisiklet parkları bulunmakta, belli ücret dâhilinde bu park alanlarından kiralanan bisikletlerle, yine bisikletliler için düzenlenmiş, renklendirilmiş koridorlarda sürüş keyfi yapmak mümkündür (Fotoğraf 4). İki alan arasında bu bağlamda büyük farklılıklar olduğu görülmüş; dolayısı ile Giresun kenti kıyı ve sahil şeridine "ulaşımda diğer kolaylıklar" ölçütü kapsamında 1 puan verilmiştir.

Fotoğraf 4. *Ordu kenti kıyı ve sahil şeridini kullananların ulaşımda farklı alternatifleri bulunmaktadır.*

Yukarıdaki açıklamalar kapsamında Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinin ulaşılabilirlik değeri puanı "19" olarak hesaplanmış; alabileceği puanın neredeyse tümünü toplamıştır. Bu durum sahanın oldukça erişilebilir pozisyonda olduğunu göstermektedir. Aynı kategoride Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinin toplam puanı da oldukça yüksektir: 17'dir. Ordu'nun gerisinde kalması, orada tüm kriterlerin tamamlanmış olmasıyla ilgilidir.

2. 4. Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin Rekreaktif Kolaylık Değeri

Gülez yönteminde rekreasyonel potansiyeli değeri hesaplanan alanın rekreaktif kolaylık değerini tespit için sahadaki piknik tesisleri, su durumu, kır gazinosu, büfe, WC, otopark, güvenlik görevlisi-bekçi varlığı, geceleme imkânı gibi hususlar dikkate alınmaktadır. Endeksteki ağırlığı 100 üzerinden 20 (%20) puandır (Tablo 4).

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde, rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda banklar, kamelya tarzı oturma üniteleri bulunmaktadır. Kent sakinlerinin kendi hazırladıkları ürünleri bakımlı sokak mobilyaları üzerinde tüketebilme imkânları olması nedeni ile puanı 3 olarak değerlendirilmiştir. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinde de benzer donatılar vardır. Ancak hem sayıları azdır, hem de daha bakımsız durumdadırlar. Bu nedenle piknik tesisleri maddesi kapsamında puanı 1 olarak uygun görülmüştür.

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde, rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda belli aralıklarla çeşmeler bulunmaktadır. Bunlar içme ve kullanma

suyu ihtiyacına cevap verecek nitelikte olduğundan su durumu kapsamında puanı “3” olarak değerlendirilmiştir. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinde ise çeşme çok daha azdır. Bu nedenle puanı “1” olarak uygun görülmüştür.

Tablo 4. *Gülez Yöntemine Göre Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin Rekreaktif Kolaylık Değeri.*

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Max. Puan	Ordu	Giresun
Piknik tesisleri	Sabit piknik masa, ocak vb. Niteliklerine göre	4	3	1
Su Durumu	İçme ve kullanma suyu olanakları (Niteliklerine göre)	3	3	1
Geceleme Tesisleri	Sabit geceleme tesisleri Çadırlı veya çadırsız kamp kurabilme olanakları	2 1-2	2	1
WC’ler	WC varlığı (Niteliklerine göre)	1-2	2	1
Otopark	Otopark varlığı (Niteliklerine göre)	1-2	2	1
Kır Gazinosu, Satış Büfesi	Varlığı (Niteliklerine Göre)	1-2	2	1
Bekçi ve görevliler	Sürekli Bekçi – Görevli varlığı Sadece hafta sonlarında bekçi görevli varlığı	2 1	2	1
Diğer Kolaylıklar	Örneğin plaj, kabin, duş tesisleri, kiralık sandal olanakları, top, oyun alanları, tesisleri vb (Niteliklerine göre)	3	3	3
Toplam		20	20	10

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde, rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda belli aralıklarla ücretli WC’ler bulunmaktadır. Ayrıca çevredeki kafe ve restoranlarda bu anlamda donanımlı olduğundan WC varlığı kapsamında puanı “2” olarak değerlendirilmiştir. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinde WC’ler yetersizdir. Bu nedenle puanı “1” olarak uygun görülmüştür.

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde, rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda geniş otopark alanları vardır. Puanı “2” olarak değerlendirilmiştir. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinde ise otopark alanları olmakla birlikte yetersizdir. Bu nedenle puanı 1 olarak uygun görülmüştür.

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde, rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda büfe, kafe, restoran ve çay bahçesi bulunmaktadır (Fotoğraf 5). Seçenek çokluğu da dikkate alınarak kır gazinosu, büfe varlığı kapsamında puanı “2” olarak değerlendirilmiştir. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinde ki büfe, kafe ve restoranlar Ordu’nun gerisindedir. Bu nedenle puanı 1 olarak uygun görülmüştür.

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridi, güvenli bir yerdir. Işıklandırma, özel güvenlik görevlisi varlığı, emniyet mensupları tarafından zaman zaman yapılan devriyeler, 24 saat boyunca kayıtta olan güvenlik kameraları dikkate alınarak “bekçi ve görevliler” kapsamında puanı en üst limitten değerlendirilmiştir. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridi ışıklandırma konusunda Ordu’nun gerisindedir. Ayrıca sahilin düzenlenmemiş alanları ak-

şam-gece karanlığında yöre sakinlerinin kullanmakta çekindiği alanlara dönüşmektedir. Bu nedenle puanı 1 olarak uygun görülmüştür.

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde rekreasyonel faaliyetler için ayrılan alanda gece konaklama imkanı bulunmaktadır. Çocuk parkları, voleybol, basketbol sahaları, egzersiz alanları, su sporları eğitim merkezi bulunmaktadır (Fotoğraf 6). Akyazı plajı ve çevresinde duş kabinleri, şezlonglar talep edenlere sunulmaktadır. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridi içinde benzer ifadeleri kullanmak mümkündür. Bu nedenle her iki alana da "geceleme" ve "diğer kolaylıklar" kapsamında "3" puan uygun görülmüştür.

Fotoğraf 5. *Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde kullanıcıların ihtiyacını karşılamak üzere çok sayıda restoran, cafe, büfe, kamelya, bank, çeşme bulunmaktadır.*

Fotoğraf 6. *Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde kullanıcıların ihtiyacını karşılamak üzere çok sayıda spor alanı bulunmaktadır.*

Gülez yönteminde herhangi bir yerin "rekreaktif kolaylık" değeri kapsamında alabileceği toplam puan 20'dir. Yukarıdaki açıklamalar kapsamında Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinin "rekreaktif kolaylık" puanı "20" olarak hesaplanmış, alabileceği tüm puanı almıştır. Giresun kenti kıyı ve sahil şeridi ise bu kategoride oldukça geride kalmıştır.

2. 5. Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridindeki Olumsuzluklar

Gülez yönteminde ziyaretçiyi rahatsız edecek gelişmelerin insanları sahadan uzaklaştırma olasılığı dikkate alınarak güvenlik, hava, su, gürültü kirliliği, bakımsızlık ve diğer olumsuz etkenler puanlanmıştır. Bu olumsuzluklar kapsamında toplam puandan azami 10 puan çıkarılması önerilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. *Gülez Yöntemine Göre Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin Olumsuz Etkenler Değeri.*

Ana Kriterler	Alt Kriterler	Max. Puan	Ordu	Giresun
Güvenceli Olmaması	Güvence durumuna göre	-2	0	-1
Hava kirliliği	Kirlilik derecesine göre	-3	0	0
Su kirliliği	Deniz, göl ve akarsular için	-1	0	-1
Gürültü kirliliği	Trafik, kalabalık vb. gürültüler	-1	-1	-1
Bakımsızlık	Alanda yeterli bakımın yapılmaması	-1	0	-1
Diğer olumsuz etkenler	Örneğin taş, çakıl ocağı, inşaat ve fabrika kalıntıları vb.	-2	0	0
Toplam		-10	-1	-4

Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinde yaz döneminde rekreasyonel faaliyetlerde bulunanlara rahatsızlık verecek önemli sorun gözlenmemektedir. Kameralarla gün boyu kayıt alınması ve polis ekiplerinin devriyeleri sahayı güvenli kılmaktadır. Belediye görevlilerinin sokak mobilyalarına, sahanın peyzajına ve temizliğine önem verdiği, özen gösterdiği gözlenmektedir. Yöre insanının da duyarlı olması sorunların minimum düzeyde kalmasını sağlamaktadır. Zaman zaman nüfus yoğunluğundan ve trafikten kaynaklanan gürültü olmaktadır. Bu dikkate alınarak "olumsuz etkenler" toplamda -1 olarak puanlandırılmıştır.

Giresun kenti kıyı ve sahil şeridi şehirlerarası otoyola komşudur. Bu nedenle gürültü kirliliği daha belirgin olarak hissedilmektedir. Yine sahil yolunun varlığına bağlı olarak kıyıya geçiş asansörsüz üst geçitler veya dar, ışıklandırması yetersiz alt geçitler üzerinden sağlanmaktadır. Her ikisi de yaşlılar, bebekli-bebek arabalı ebeveynlerin geçişini kısıtlamaktadır. Ayrıca katı atık birikimi, su kirliği ve bakımsızlık dikkat çeken diğer olumsuzluklardır. Bunlar dikkate alınarak "olumsuz etkenler" toplamda -4 puan olarak hesaplanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Gülez yönteminde herhangi bir sahanın rekreasyon potansiyeli değeri peyzaj, iklim, ulaşılabilirlik ve rekreaktif kolaylık değerlerinin toplamından, olumsuz etkenler değerinin çıkarılması ile bulunmaktadır. Bu değerlendirme kapsamında Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinin rekreasyon potansiyeli değeri "85" puan olarak ölçülmüş; "çok yüksek" rekreasyon potansiyeline sahip olduğu belirlenmiştir. Aynı yöntemde Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinin toplam puanı ise "55" olarak hesaplanmış olup, "orta" düzeyde rekreasyon potansiyeli olduğu; bu konuda Ordu kenti kıyı ve sahil şeridinin oldukça gerisinde kaldığı tespit edilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. *Gülez Yöntemine Göre Ordu ve Giresun Kentlerinde Kıyı ile Sahil Şeridinin Rekreasyon Potansiyeli.*

Özellikler	Max. Puan	Ordu	Giresun
Peyzaj Değeri	35	30	20
İklim Değeri	25	17	14
Ulaşılabilirlik Değeri	20	19	16
Rekreaktif Kolaylık Değeri	20	20	9
Olumsuz Etkenler	-10	-1	-4
Toplam	100	85	55

Gülez yöntemi; basit, kolay anlaşılır, kolay hesaplanabilir olma, sahanın güçlü ve zayıf yanları hakkında fikir sunma, mevcut durumu ve yapılacak iyileştirmelerle ulaşılabilecek noktayı gösterme gibi avantajlara sahiptir. Ancak yer yer öznel puanlama yapılmasına imkân vermesi farklı araştırmacılar tarafından farklı alanlar için yapılan değerlendirmelerin karşılaştırılmasını güçleştirmektedir. Ayrıca zaman içerisinde negatif veya pozitif yönde olan değişimler de potansiyel değerin değişimine sebep olabilir. Bilinen bu kısıtlılıklara rağmen Ordu ve Giresun kentlerinin kıyı ve sahil şeridi, araştırılan diğer kıyı ve sahil şeritleri ile karşılaştırılmıştır. Neticede Ordu kıyı ve sahil şeridinin ülkedeki en önemli rekreasyon alanlarından biri olduğu; Giresun kenti kıyı ve sahil şeridinin ise oldukça geride kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7. *Gülez Yöntemine Göre Rekreasyon Potansiyeli Belirlenen Yerlerden Bazıları.*

Yer	P	İ	U	RK	OSE	RP	Değerlendirme	Kaynak
Samsun	25	19	19	19	-4	78	Çok Yüksek	Gül ve Yılmaz (2019)
Hamsilos	30	19	9	11	-1	68	Yüksek	Altunöz vd. (2014)
Tekirdağ	26	22	19	6	-8	65	Yüksek	Şimşek ve Korkut (2009)
Trabzon	28	15	15	8	-5	61	Yüksek	Bayramoğlu ve Yurdakul (2020)
Ordu	30	17	19	20	-1	85	Çok Yüksek	*
Giresun	20	14	16	9	-4	55	Orta	*

Ordu ve Giresun arasında iklim, bitki örtüsü, nüfus miktarı, kültür hemen hemen aynı iken, farkın bu kadar belirgin olmasının başlıca sebepleri şunlardır:

a. Yerşekli: Ordu kenti Boztepe eteklerinde kurulmuştur. 1950 sonrasında ise doğuya, Civil Deresi ve Melet Çayı tarafından oluşturulan delta sahasına doğru gelişmiştir (Aktaş, 2022: 102-103). Sahil gerisinde eğimin daha az olması kıyıdaki yerleşme baskısını azaltmış; kıyının rekreasyon faaliyetleri için kullanımına fırsat sunmuştur. Giresun'da ise yükselti kıyıdan itibaren artmaktadır. Bu durum başta yerleşim alanları ve ulaşım hatları olmak üzere kıyı üzerindeki baskıyı artırmış, kıyının rekreasyonel faaliyetler için rehabilite edilme maliyetini artırmıştır.

b. Sahil Yolu: Doğu Karadeniz Bölümü'nü ülkenin batısına bağlamak için sahil yolu yapılmış; bu yol Ordu'da çevre yolu yapılarak kentin güneyinden geçirilirken, Giresun'da ise deniz doldurularak kıyıdan geçirilmiştir. Bu, Ordu kentinde kıyıda geniş bir alanın rekreasyonel faaliyetler için düzenlenmesini mümkün kılarken, Giresun'da ise düzenlenebilecek alanı oldukça daraltmıştır.

c. Siyasi faktörler: Ordu, özellikle büyükşehir statüsüne kavuştuktan sonra merkezi yönetimden daha fazla destek görmüştür. Belediye yönetimlerinin de vizyoner olması kentin gelişmesine katkı sunmuştur. Giresun için ise aynı ifadeleri kullanmak güçtür.

Ordu kentinde kıyı ve sahil şeridinin rekreasyonel faaliyetler için düzenlenmesi kent markasına, imajına olumlu katkı yapmaktadır. Rekreasyonel faaliyetler için Giresun'dan Ordu yönüne doğru nüfus hareketliliğini artırmaktadır. Bu, kent ekonomisini de olumlu etkilemektedir.

Kısa ve orta vadede hedef; Ordu kentinde mevcut durumu koruma, var olan alanlara yenilerini ekleme; Giresun'da ise eksikleri giderme, iyileştirme olmalıdır. Giresun'da kıyı ve sahil şeridinde mevcut puanı düzenlenen alanı genişleterek 2, bitkilendirilerek 5, ilginç yapılarla bezeyerek 3, ulaşımı çeşitlendirerek 2, rekreaktif kolaylık kapsamındaki eksikleri tamamlayarak 10, olumsuz etkenleri azaltarak 4; toplamda 26 puan artırmak dolayısı ile genel puanı 81'e taşımak, sahayı rekreasyon potansiyeli değeri bakımından "çok yüksek" seviyesine ulaştırmak mümkündür.

Ordu; hem Giresun hem de kıyıdaki diğer şehirler için iyi bir örnek pozisyonundadır. Ordu kentinin kazanımları örnek alınmalı, ancak kıyının benzer donatılarla süslenmesinden, başka bir ifade ile aynılaşmaktan kaçınılmalı; diğer kıyı kentleri içinde fark edilmeyi, markalaşmayı sağlayacak, kent kimliğine uygun özgün bir model geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Aktaş, C. (2022). *Çamburnu (Ordu) ile Gülburnu (Giresun) Arasının Kıyı Jeomorfolojisi ve Arazi Kullanımı,* Ondokuzmayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Altan, T. (1976). *Doğal Peyzaj Elemanlarının Rekreasyona Uygunluğunun Saptanması İçin Matematiksel Bir Değerlendirme Yönteminin Araştırılması ve Güney Kıyı Bölgesine Uygulanması.* (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). Çukurova Üniversitesi. Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Adana.

Apaydın, A. ve Korkmaz, M. (2020). Giresun-Piraziz Arasında Karadeniz Sahil Yoluna Bağlı Kıyı Çizgisi Değişimi ve Güncel Plaj Oluşumları, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi,* 9(1), 150 – 166.

Avcı, S. (2017). Kıyı Alanlarının Kullanımında Beşeri Faktörler. *Yasal ve Bilimsel Boyutlarıyla Kıyı,* (Editör: Turoğlu, H., Yiğitbaşıoğlu, H. 117-146) İstanbul: Jeomorfoloji Derneği.

Aylan, K. F. Ve Ardıç Yetiş, Ş. (2021). Açık Alan Rekreasyon Faaliyetlerinin Destinasyon Kıyaslaması Bağlamında İncelenmesi: Nevşehir ve Konya İllerinin Karşılaştırılması, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 20(79): 1279-1297.

Bayramoğlu, E. Ve Yurdakul, N. M. (2020). Trabzon 100.Yıl Parkı ve Çevresinin Rekreasyon Potansiyelinin Saptanması, *Bartın Orman Fakültesi Dergisi,* 22(1):38-46.

Clawson, M. (1959). Methods for Measuring the Demand for Outdoor Recreation. *Resources for the Future,* USA.

Doğanay, H.(2014). *Türkiye Beşeri Coğrafyası,* Ankara: Pegem Akademi.

Güçlü, Y. (2010). Doğu Karadeniz Bölümü Kıyı Kuşağında İklim Konforu Şartlarının Kıyı Turizmi Yönünden İncelenmesi, *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 8 (2), 111-136.

Gül, S. ve Yılmaz, A. (2019). Samsun Şehri Kıyı Şeridinin Rekreasyon Potansiyelinin Gülez'in Açık Hava Rekreasyon Potansiyelinin Değerlendirilmesi Yöntemi ile Belirlenmesi, *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 17(2), 318-344.

Gülez, S. (1979). Aktüel Açıkhava Rekreasyon Potansiyelinin Saptanması İçin Geliştirilen Bir Değerlendirme Yöntemi, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 2(2), 334-352.

Gülez, S. (1990). Ormaniçi Rekreasyon Alanının Saptanması İçin Geliştirilen Bir Değerlendirme Yöntemi, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,* 40(2), 132-147.

Kaptan Ayhan, Ç. (2019): Ayazma Pınarı Tabiat Parkı'nın (Bayramiç, Çanakkale) Rekreasyonel Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,* 7 (1): 219-228.

Mieczkowski, Z. (1985) The Tourism Climatic Index: A Method of Evaluating World Climates for Tourism, *The Canadian Geographer / Le Géographe Canadien,* 29(3), 220-233.

Özgüç, N. (2007). *Turizm Coğrafyası,* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Priskin, J. (2001). Assessment of Natural Resources for Nature-Based Tourism: The Case of The Central Coast Region of Western Australia. *Tourism Management,* 22(6), 637-648.

Resmi Gazete (1990): *Kıyı Kanunu.*

Şimşek, D. S. Ve Korkut A. B. (2009). Kıyı Şeridi Rekreasyon Potansiyelinin Belirlenmesinde Bir Yöntem Uygulaması: Tekirdağ Merkez İlçe Örneği, *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi,* 6(3), 315-327.

Şenol, E. (2021). "Kent Çevresindeki Yüksek Alanların Rekreasyon Amaçlı Kullanımı: Giresun Kalesi Örneği", *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler III* (Editör: Emre Aydemir, Sema Sağlık, 165-184), Ankara: Gece Kitaplığı.

Türk Dil Kurumu (2022). *Rekreasyon,* www.tdk.gov.tr, 12.11.2022.

Bölüm 19

ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİNDE ÜRETİMDE TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞUNUN BÜYÜMEYE KATKISI VE TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN ORTA TEKNOLOJİ TUZAĞI RİSKİ[1]

Joshgun ABDULLAYEV[2]

Murat AYKIRI[3]

1 Bu çalışma, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Joshgun ABDULLAYEV tarafından Doç. Dr. Murat AYKRI danışmanlığında tamamlanan, "Endüstri 4.0 Sürecinde Türkiye Ekonomisi İçin Orta Teknoloji Tuzağı Riski" adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

2 Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dicle/Sur, abdullayevjoshgun@yahoo.com., Orcid id: 0000-0001-7108-8642

3 Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-Ticaret ve Yönetim Bölümü, Kars/Merkez, maykiri36@gmail.com., Orcid id: 0000-0002-0108-8839

1. GİRİŞ

18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de ortaya çıkan ve sonrasında başta batı Avrupa, kuzey Amerika ve Japonya olmak üzere bütün dünyaya hızla yayılan buhar gücüyle çalışan makinelerin öncülük ettiği teknolojik gelişme süreci, günümüzde dijital teknolojilerin öncülük ettiği yeni bir teknolojik gelişim sürecinin başlamasına vesile olmuştur. 1970'li yıllardan sonra elektronik ve bilgi teknolojilerinin üretimde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla devam eden bu gelişim süreci özellikle sanayide otomasyon sistemlerinin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla farklı bir boyuta evirilmeye başlamıştır. Endüstri 4.0 bir diğer ifadeyle 4. Sanayi devrimi olarak ifade edilen bu yeni süreç, siber-fiziksel sistemler ve dinamik veri işleme ile değer zincirlerinin uçtan uca bağlandığı ve birbiriyle entegre olduğu bir dönemi içermektedir.

Endüstri 4.0, kabul görmüş internet standartlarını temel alan, ortak bir dijital ağa entegre edilmiş akıllı bileşenlerin ve makinelerin vizyonu olmakla birlikte, makinelerin ve ürünlerin insan kontrolü olmadan birbirleriyle etkileşime geçtiği akıllı bir üretim ağı konseptini temsil etmekte olan sistemdir. Tüm bunlar teknolojik değişimin uzun vadeli eğilimlerini anlamak için etkili inovasyon, endüstriyel ve çevresel politikaların formülasyonu hakkında bir ön koşuldur. 2008 yılında ortaya çıkan küresel krizin ardından özellikle gelişmiş ekonomiler, sarsılan ekonomilerini tekrardan canlandırmak maksadıyla mevcut üretim dizaynları üzerinden, teknolojik açıdan düzeltmeler yaparak bu süreçleri bilişim teknolojilerinin uygulamalarına kanalize etmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda da sanayiler rekabetçi pazarlarda kısalmış ürün yaşam döngülerinin, yükselen işçi maliyetlerinin ve değişen müşteri ihtiyaçlarının üstesinden gelmek için çok yönlü üretim yöntemleri ve modernleşme girişiminde bulunmuşlardır. Tüm bu arayışlar sürece henüz ulaşmadan etkisini üretim üzerinde göstermiştir. Aynı zamanda üretim yapısında tüm teknolojik değişimler yaşanırken tedarikçilerin, firmaların ve müşterilerin kullandıkları teknolojilerle, gelişen teknolojileri karşılaştırarak yeni yapılandırmalara nasıl yol açabileceği sürekli değerlendirilmektedir ve rekabetçi ortamın birçok sektörü şimdiden etkilediği görülmektedir.

Ülke ekonomileri için Endüstri 4.0, getirdiği teknolojik yenilikler ve sahip olduğu geniş veri tabanı itibariyle önemli bir fırsattır. Gelişen ve gelişmekte olan ülkeler bazında düşündüğümüzde bu fırsatın avantaj veya dezavantaja dönüşmesi eski ya da yeni tip teknolojiden hangisinin kullanıldığına göre değişmektedir. Endüstri 4.0 ile birlikte gelişen teknolojiyi üretime uyumlu hale getiren ülke ekonomilerinin büyüme rakamlarında gözle görülür bir iyileşme gözlemlenirken, eski tip teknoloji ile üretimini sürdüren gelişmekte olan ülkeler için sonucun işsizlik, gelir dağılımında bozulma ve düşük büyüme rakamları olarak ortaya çıktığını gözlem-

lenmektedir. Gelişen ülkeler ileri teknolojinin kullanıcısı konumundadır ve bu teknolojilerin gelişmekte olan ülkelere transferi yok denecek kadar azdır. Bu durumda Endüstri 4.0 ile birlikte asıl sorulması gereken bu devrimin hangi ülkelerin faydasına olacağıdır. Bu süreçte Türkiye'nin de küresel rekabete ayak uydurabilmesi, Endüstri 4.0'ın uygulayıcı öncü ekonomileri arasında yer alabilmesi bakımından küresel düzeydeki gelişim ve değişim sürecini iyi takip etmesi, yeni düzene uygun politika ve reformları hayata geçirmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye ekonomisi açısından yüksek büyüme oranlarının yakalanabilmesi ve devamlılığı bakımından Endüstri 4.0 ile gelen bu yeni dönemde üretim yapısının, ileri teknoloji yoğunluğuna ve yüksek katma değere sahip ürünleri içerecek şekilde dönüştürülmesi, buna zemin hazırlayacak özellikle Ar-Ge ve beşeri sermaye alanlarında isabetli ve ciddi politikaların uygulanması gerekmektedir.

Uzun yıllardan beridir "Orta Gelir Tuzağı" ile mücadele eden ve henüz yüksek gelirli ülkeler arasına katılma başarısı gösterememiş olan Türkiye ekonomisinin bu süreçteki en önemli sorunlarından birisi üretimin büyük oranda düşük ve orta teknoloji yoğunluklu bir yapıya sahip olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye ekonomisinin, kişi başına gelir düzeyini yüksek gelirli ülkeler seviyesine bir türlü çıkaramama (orta gelir tuzağı) sorununa benzer bir şekilde üretim yapısını da düşük-orta teknoloji yoğunluğundan ileri teknoloji yoğunluğuna taşıyamama (orta teknoloji tuzağı) sorunu ile karşı karşıya olduğu söylenebilir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın amacı:

Türkiye, uzun yıllardan beri "Orta Gelir Tuzağı" olarak tarif edilen yüksek gelirli ülkeler arasına katılamama sorunuyla karşı karşıyadır. Akademik literatür kişi başına gelir düzeyinin artmasını sağlayan en önemli faktörler arasında "katma değeri yüksek ileri teknoloji yoğunluğuna sahip ürün üretimini" saymakta ve bunun önemine dikkat çekmektedir. Kaldı ki, içinde bulunduğumuz Endüstri 4.0 süreci de bunu bir noktada gerekli ve zorunlu kılmaktadır. Bu vesileyle Türkiye ekonomisi olarak bir taraftan orta gelir tuzağından kurtulmak diğer taraftan Endüstri 4.0 sürecinin öncü ekonomileri arasında yer almak noktasında üretimini düşük ve orta teknoloji yoğunluğundan ileri teknoloji yoğunluğuna taşımak mecburiyeti ve bu mecburiyet nedeniyle yeni ekonomik strateji ve politika geliştirmek zorunluluğu vardır. Yaptığımız bu çalışmanın bu noktada politika yapıcılara ve ilgi duyan çevrelere katkı sunacağı kanaatindeyiz.

2.2. Araştırmanın önemi:

"Orta Teknoloji Tuzağı" kavramı son zamanlarda bazı çevreler tarafından dillendirilmişse de konu ile alakalı geniş bir literatür mevcut değildir. Diğer taraftan Endüstri 4.0 kavramı yakın zamanda dillendirilmeye başlayan ve akademik çalışmalara sıklıkla konu edilen bir kavramdır. Endüstri 4.0 sürecine dahil olabilmenin en önemli gereklerinden birisi, mevcut teknolojik seviyeyi ileriye taşımaktan geçmektedir. Bu yönüyle üretimde teknoloji yoğunluğunun ileriye taşınamaması durumu olarak ifade edebileceğimiz "Orta Teknoloji Tuzağı" olgusu bu çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

2.3. Literatür Taraması

Küreselleşme süreci ile birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla artan önemi, küresel sistemdeki değişim ve dönüşüme uyum sağlamak ve artan küresel rekabetin gerisinde kalmamak gibi zorunlu nedenlerle ülkelerin bu alanlara daha fazla kaynak ayırmalarına neden olmaya başlamıştır. AR-GE ve inovasyon ekonomik büyüme ve kalkınma açısından oldukça büyük bir öneme sahip olması özelliklede gelişmiş ülke standartlarını hızla yakalama amacı doğrultusunda olan gelişmekte olan ülke ekonomilerinin politik tercihlerini bu alana kaydırmalarına vesile olmaya başlamıştır. Zira uluslararası istatistikler ve yapılan çalışmalar AR-GE yoğunluğu yüksek ülkelerin uluslararası rekabet gücünün diğer ülkelere göre çok daha yüksek olduğunu kanıtlar niteliktedir (Dam, M. M. ve Yıldız, B. (2016), Erdil, T. S., Bakır, N. O. ve Ayar, B. (2017), Soyu, E., Altınok, S., & Fırat, E. (2016), Ayar, B. ve Erdil, T. S. (2018)). Öte yandan İçsel büyüme teorisi, ülkeler arasındaki büyüme farklılıklarını uygulanan ekonomi politikalarının bir sonucu olarak görmekte ve bu politikaların fiziki ve beşeri sermaye birikimi ve teknolojik gelişme gibi alanları ilgilendirdiğine, ekonomik büyüme performansının iradi kamu politikaları ile etkilenebileceğine vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede özelikle de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından bu modeller yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Aşağıda bu konuda yapılan bazı çalışmalara yer verilmeye çalışılmıştır.

Demir ve Üzümcü (2003), beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olan katkısını 1963-2001 dönemine ait veriler yardımıyla ampirik olarak analiz etmeye çalışmışlardır. Türkiye ekonomisi özelinde İçsel büyümenin kaynaklarını araştırmayı amaç edine bu çalışmanın ampirik sonuçları; içsel büyüme kaynaklarının ve beşeri sermayenin ekonomik büyümeye pozitif yönde katkı sağladığı yönündedir. Bir başka çalışmada Aykırı (2017), orta gelir tuzağına yakalanmadan yüksek gelirli ülkeler arasına katılma başarısı bir grup yüksek gelirli ülke ile orta gelir tuzağına yakalanmış ya da bu riskle karşı karşıya olan bir grup üst-orta gelirli gelişmekte olan

ülkenin sağlık, eğitim ve kişi başına GSMH değişkenlerine ait 2010-2014 dönemi verilerini Panel Veri Analizi Tekniğini kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonuçları; zamanla beşeri sermayede görülen iyileşmelerin büyüme ve büyümenin sürdürülebilirliği üzerinde olumlu etki oluşturduğunu, özellikle beşeri sermayenin büyüme üzerindeki etkisinin yüksek gelirli ülkelerde çok daha belirgin olduğunu göstermiştir.

Altın ve Kaya (2009), Türkiye ekonomisi özelinde Ar-Ge harcamaları ile büyüme oranları arasındaki nedensel ilişkiyi VEC (Vector Error Correction) modeli yardımıyla 1990-2005 dönemi için ampirik olarak incelemeye çalışmışlardır. İlgili çalışmanın sonuçları; kısa dönemde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensel ilişkiye rastlanmamış ancak uzun dönemde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları Bozkurt tarafından 2015 yılında yapılan başka bir çalışmayla da örtüşmektedir. Bu iki çalışmanın sonuçlarından farklı olarak Korkmaz (2010) tarafından yapılan ve 1990-2008 dönemini kapsayan bir başka çalışmada ise Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiş ve kısa dönemde Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeyi belirleyen faktörlerden birisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer sonuçlar aynı yıl Yaylalı, Akan ve Işık tarafından yapılan bir başka çalışmada da elde edilmiştir. İnal vd. (2016) tarafında yapılan ve 1990-2013 dönemini kapsayan bir başka ampirik çalışmada ise Türkiye'de ilgili dönemde kişi başına GSYH' den Ar-Ge' ye doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Duman ve Aydın (2018) tarafından yapılan ve 1998-2015 dönemini kapsayan ampirik çalışmanın sonuçları ise tam tersine ilgili dönemde Türkiye ekonomisinde Ar-Ge harcamalarından gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

Işık (2014), Türkiye ekonomisi özelinde patent harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemeye çalışmış, 1990-2010 dönemini kapsayan çalışmanın sonuçları; patent harcamaları ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisini olduğunu göstermiştir. Benzer bir çalışma Sungur vd. (2016) tarafından yapılmış ve benzer sonuçlar elde edilmiştir. Yakışık ve Çetin (2014), Türkiye'nin 1980-2012 dönemi verileri ile patent başvuru sayısı, eğitim ve sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemişlerdir. ilgili çalışmanın ampirik sonuçlarına göre; patent, ortalama yaşam süresi ve orta öğretim okullaşma oranının ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği, yükseköğretimdeki okullaşma oranının ise büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Bürken (2014), Türkiye ekonomisi açısından büyük öneme sahip olan otomotiv sektöründeki gelişmeleri bu alandaki mevcut Ar-Ge projesi faaliyetlerini

inceleyerek araştırmaya çalışmıştır. Yapılan araştırmanın sonuçları; Türkiye'nin genel olarak daha geleneksel otomotiv teknolojilerinde Ar-Ge faaliyetleri yürüttüğünü, telematik, elektronik kontrol sistemleri, motor ve yakıt sistemleri, gömülü yazılımlar gibi çağın gerektirdiği ve katma-değeri yüksek teknoloji alanlarında birkaç örnek dışında varlık gösteremediğini ortaya koymuştur. Yazar, genelde çok uluslu şirketlerle ortak girişime dayalı üretim yapan yerli firmaların, ulusal sanayinin gelişimine katkı sunsalar da, karar alma süreçlerinde ana firmaya olan bağımlılıklarından ötürü Ar-Ge'de sıçrama yapamadıklarını, bu durumun "orta-teknoloji tuzağı" olarak isimlendirilen bir sorunun içine düşülmesine sebep olduğunu ifade etmektedir. Yazar son olarak çalışmasında, orta teknoloji tuzağından kurtulmak için ise Ar-Ge yoğun tedarikçilerin desteklenmesi gerektiğine ve bu noktada mevcut destek programlarının tekrar gözden geçirilerek bu süreçte devletin daha aktif rol alması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Algan vd. (2017) tarafından yapılan ve 1996-2015 dönemini kapsayan ampirik çalışmanın sonuçları ise; Türkiye ekonomisinde kısa dönemde yüksek teknoloji ihracatından ve Ar-Ge harcamalarından ekonomik büyümeye doğru ve ekonomik büyümeden de patent başvuru sayılarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan ilgili çalışmanın ampirik sonuçları uzun dönemde Ar- Ge harcamalarının ve patent başvuru sayılarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini, yüksek teknoloji ihracatının ise ekonomik büyümeye negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Aynı değişkenlerin kullanıldığı ve 1990-2015 dönemini kapsayan bir başka ampirik çalışmada ise Alper (2017); yüksek teknolojili ürün ihracatı, Ar-Ge harcamaları ve patent başvuru sayılarının negatif ve pozitif bileşenlerinden ekonomik büyümenin negatif ve pozitif bileşenlerine doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğu, bununla birlikte, ekonomik büyümeden de Ar-Ge harcamalarına ve yüksek teknolojili ürün ihracatına doğru yalnızca pozitif bileşenler kapsamında bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye'de teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar incelendiğinde, genel olarak Türkiye'de teknolojik gelişme göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında, çalışmanın kapsadığı dönem ve uygulanan ekonometrik yöntem farklılıklarına da bağlı olarak farklı sonuçlar elde edilse de ilgili değişkenler arasında önemli ve olumlu ilişkilerin bulunduğu gözlemlenmektedir. Son yıllarda Türkiye'de gerek Ar-Ge faaliyetleri gerekse teknoloji alanında gerçekleştirmiş olduğu önemli yatırımların bu ilişkinin daha belirgin ve güçlü hale gelmesine neden olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla yapılan ampirik çalışmaların genel sonuçları içsel büyüme modellerinde de vurgulandığı üzere teknolojik ilerlemelerin ve bu ilerlemeye zemin yaratacak alanlara

yapılacak yatırımların ekonomik büyümenin itici gücü olduğunu kanıtlar niteliktedir.

2.4. Uygulama

2.4.1. Veri Seti

Çalışmada TCMB tarafından yayınlanan 2010 yılının birinci çeyreğinden başlayarak 2020 yılı dördüncü çeyrek de dahil olmak üzere yıllık veriler kullanılmıştır. Ancak incelenen dönemde yaşanan COVID-19 salgının olumsuz etkilerinin verilere yansıması ve sapmalı sonuçlara etki etmesinin önüne geçilmesi amacıyla 2021 dönemi ve sonrasına ilişkin veriler gözlem dışında bırakılmıştır.

Çalışmada; teknoloji endekslerine ilişkin dört değişkenin büyüme oranları üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Kullanılan değişkenler ve parantez içinde değişkenlere ilişkin kısaltmalar;

- Düşük Teknoloji Sanayi Üretim Endeksi (DT)
- Orta Düşük Teknoloji Sanayi Üretim Endeksi (ODT)
- Orta Yüksek Teknoloji Sanayi Üretim Endeksi (OYT)
- Yüksek Teknoloji Sanayi Üretim Endeksi (YT)
- Gayri Safi Yurtiçi Milli Hasıla Büyüme Hızı(GSYİH) şeklinde özetlenebilir.

2.4.2. Yöntem

Bu çalışmada ele alınan 2010 – 2020 dönemine ilişkin bir ülkenin zamanla değişen finansal verileri kullanıldığı için analizlerin "zaman serisi analizi" yöntemi ile yapılması uygun görülmüştür.

2.4.3. Betimsel İstatistikler

Çalışmada kullanılan değişkenlerden ilki olan Düşük Teknolojili Sanayi Üretim Endeksinin grafiği şekil 1'de verilmektedir. Grafik detaylı olarak incelendiğinde düşük teknolojili sanayi üretim endeksinin mevsimsel etkileri barındırdığı önsel olarak söylenebiliyor olsa da öncelikle değişkenlere ilişkin mevsimsel testler gerçekleştirilmeden bunları söylemek bilimsel olarak doğru olmamaktadır.

Değişkenin sürekli olarak artış eğiliminde olduğu izlenmektedir. Burada son dönemdeki en yüksek artışın 2017 yılının üçüncü çeyreğinde olduğu gözlemlenmektedir.

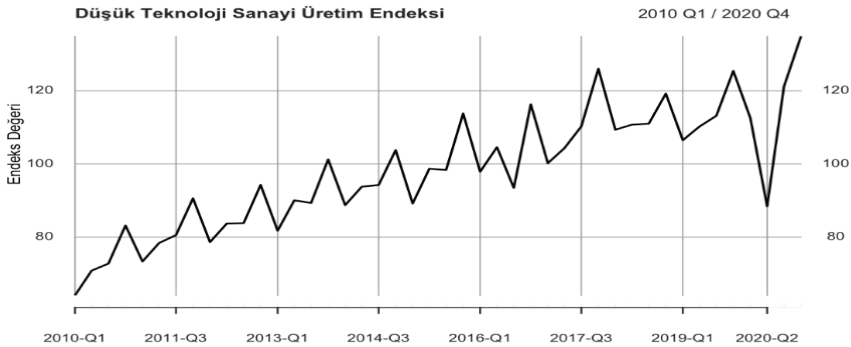

Şekil - 1: *Düşük Teknolojili Sanayi Üretim Endeksi*

Çalışmada kullanılan diğer bir değişken olan orta düşük teknolojili sanayi üretim endeksi değişkeni ise şekil 2'de verilmektedir. Buradan gözlenebileceği üzere, önsel olarak benzer şekilde bu değişkende de mevsimsel etkilerin olduğu izlenmektedir. Serinin grafiği izlendiğinde ise en yüksek gözlem değerini yine 2017 yılının üçüncü çeyreğinde elde ettiği izlenmektedir.

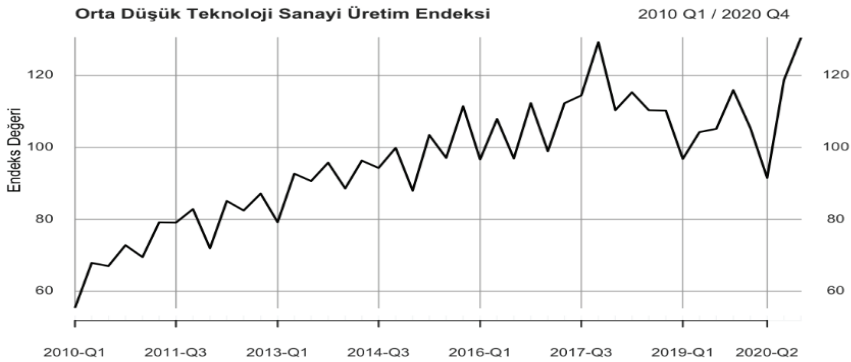

Şekil - 2: *Orta Düşük Teknolojili Sanayi Üretim Endeksi*

Orta yüksek teknolojili sanayi üretim endeksi incelendiğinde de endeks değerinin sürekli olarak atış trendine sahip olduğu şekil 3'ten izlenmektedir. Diğer serilerde olduğu gibi bu seride de en yüksek değer yine 2017 yılının üçüncü çeyreğinde elde edilmiştir. Bu seride de önsel olarak mevsimsel etkilerin olduğu gözlenebilmektedir.

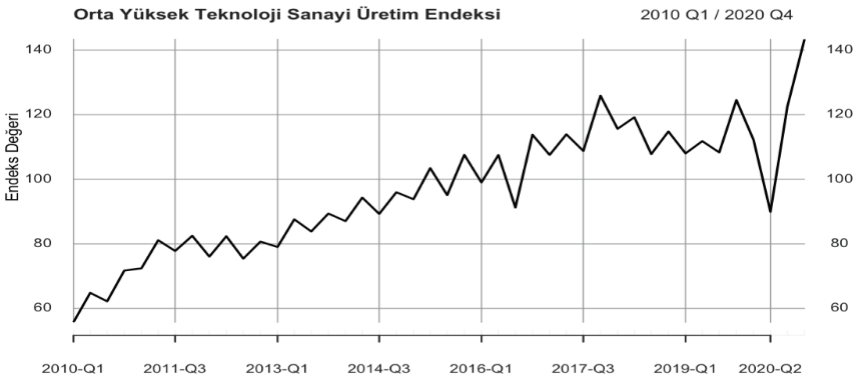

Şekil - 3: *Orta Yüksek Teknolojili Sanayi Üretim Endeksi*

Son sanayi üretim endeks verilerinden biri olan yüksek teknolojili üretim endeksi değerlerinin zaman serisi grafiği şekil 4 üzerinden incelenebilir.

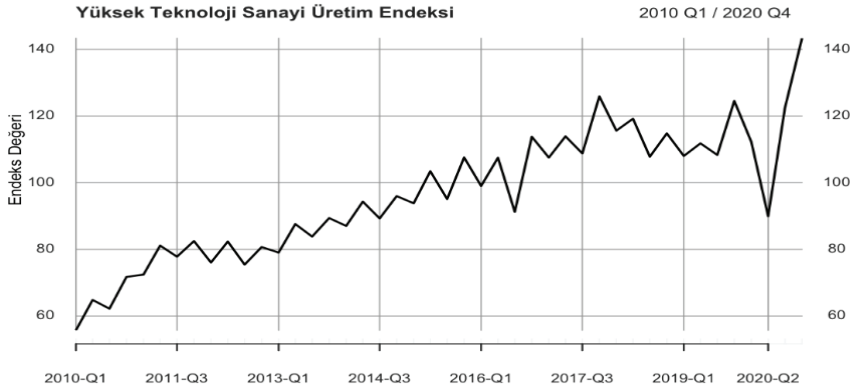

Şekil - 4: *Yüksek Teknolojili Sanayi Üretim Endeksi*

Diğer endeks serilerinde olduğu gibi bu endeks serisinin de hem trend hem de mevsimsel etkilere sahip olduğu önsel olarak izlenmekte ve en yüksek değerini yine 2017 yılının üçüncü çeyreğinde elde etmiştir.

Çalışmada kullanılan zaman serisi değişkeni olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenine ilişkin grafik ise şekil 5'te verilmektedir.

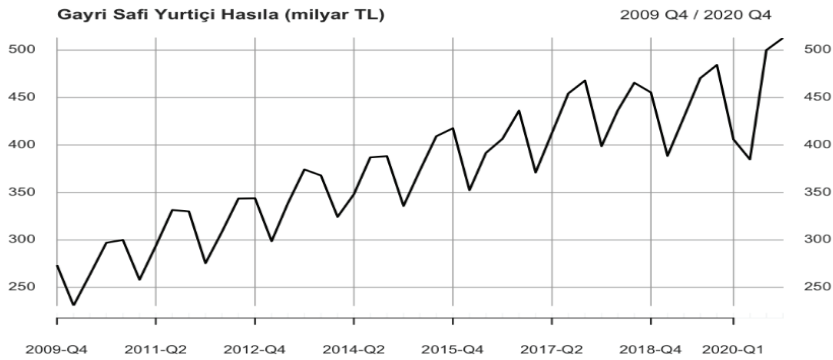

Şekil - 5: *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (milyar TL)*

Şekil 5'e göre serinin yine önsel olarak mevsimsel etki altında olduğu izlenmektedir.

2.4.4. Zaman Serisi Bileşenleri

Eğer zaman serisi bileşenlerini toplamsal olarak gösterecek olursak,

$$Y_t = S_t + T_t + R_t \tag{1}$$

olarak ifade edilir. Burada *t* zaman serisi bileşeni olduklarını ifade etmek üzere, Y zaman serisi değişkenini, S, mevsimsel bileşeni, T trend bileşenini ve R ise düzensiz bileşeni ifade etmektedir.

Mevsimsellik, bir zaman serisinde tekrarlayan ve dönemsel değişimler olarak kendini gösterir. Çoğu durumda, keşifsel veri analizi mevsimselliğin varlığını ortaya çıkarır. Mevsimsel dalgalanmaların büyüklüğü veya trend döngüsü etrafındaki varyasyon, zaman serisinin düzeyine göre değişmiyorsa, eklemeli ayrıştırma en uygundur. Mevsimsel modeldeki varyasyon veya trend döngüsü etrafındaki varyasyon, zaman serilerinin seviyesiyle orantılı göründüğünde, çarpımsal ayrıştırma daha uygundur. Çarpımsal ayrıştırmalar, ekonomik zaman serilerinde yaygındır.

$$Y_t = S_t + T_t + R_t \tag{2}$$

Hem trend hem de mevsimsel bileşenlerin olduğu zaman serisi değişkenleri ile yapılan analizler gerçek ilişkileri gösterememektedir. Bu nedenle eğer zaman serisi bileşeni mevsimsel bileşene sahip ise bunun arındırılmasından sonra analize geçilmesi gerekmektedir (Rob J Hyndman, 2018, s. 124).

2.4.5. Mevsimsel Grafikler ve Mevsimselliğin Testi

Mevsimsellik öncelikle mevsimsel grafikler ile incelenip daha sonra Webel ve Ollech tarafından geliştirilen istatistik ile test edilmektedir. Mevsimsel grafiklerde ilgili zaman serisi değişkeni dönemlerinin ortalamalarına göre ayrı ayrı ayrıştırılarak çizilir ve her bir dönemin ortalamasının birbirine eşit olması mevsimselliğin olmadığı anlamına gelmektedir. Düşük teknoloji sanayi üretim endeksi değişkeninin mevsimsel grafiği incelendiğinde en düşük ortalamanın birinci çeyrek döneminde, ikinci en yüksek ortalamanın ikinci dönemde, üçüncü en yüksek ortalamanın üçüncü dönemde ve son olarak da en yüksek ortalamanın dördüncü dönemde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Dördüncü dönemde izlenen ortalama değerin diğer dönemlerden belirgin bir şekilde yüksek olduğu şekil 6'dan izlenebilir. Bu kadar yüksek mevsimsel bileşenin grafiksel olarak izlenebilmesine karşın mevsimsel etkiler bir kez de istatistiksel olarak desteklenmelidir.

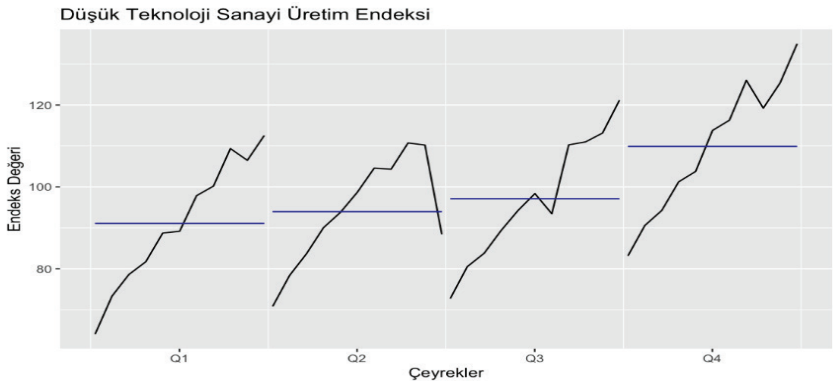

Şekil - 6: *Düşük Teknolojili Sanayi Üretim Endeksi (Mevsimsel Grafik)*

Orta düşük teknoloji sanayi endeksine ilişkin mevsimsel grafik ise şekil 7'da verilmektedir. Bu grafikte elde edilen Sonuçlara göre birinci dönem ortalamaların en düşük olduğu, ikinci ve üçüncü dönem ortalamaların birbirine eşit olduğu ve en yüksek ortalamanın ise dördüncü döneme ait olduğu izlenmektedir.

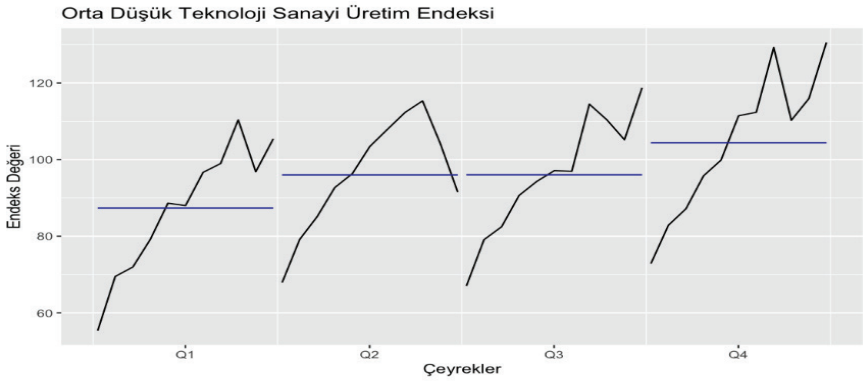

Şekil - 7: *Orta Düşük Teknolojili Sanayi Üretim Endeksi (Mevsimsel Grafik)*

Orta yüksek teknolojili sanayi üretim endeksi mevsimsel grafikten elde edilen sonuçlara göre birinci ile üçüncü dönem ortalamaların yaklaşık birbirine aynı olduğu ancak ikinci dönem ortalamanın nispeten bahsedilen iki ortalamadan yüksek olduğu ve son dönem ortalamanın ise en yüksek olduğu şekil 8'den tespit edilmiştir. Buradan da görülmektedir ki mevsimler arası ortalamalar birbirinden farklıdır.

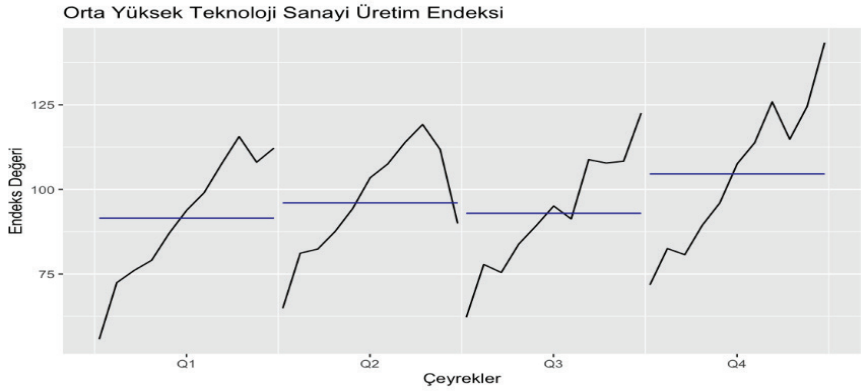

Şekil - 8: *Orta Yüksek Teknolojili Sanayi Üretim Endeksi (Mevsimsel Grafik)*

Şekil 9 incelendiğinde yüksek teknoloji sanayi üretimi endeksinin grafiğine göre birinci ve üçüncü dönem ortalamalar birbiri ile yaklaşık aynı iken ikinci dönem ortalamanın nispeten diğerlerinden yüksek olduğu ve en yüksek ortalamanın ise yine son dönem olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre de ortalamalar arası farklılık olduğu tespit edilmiştir.

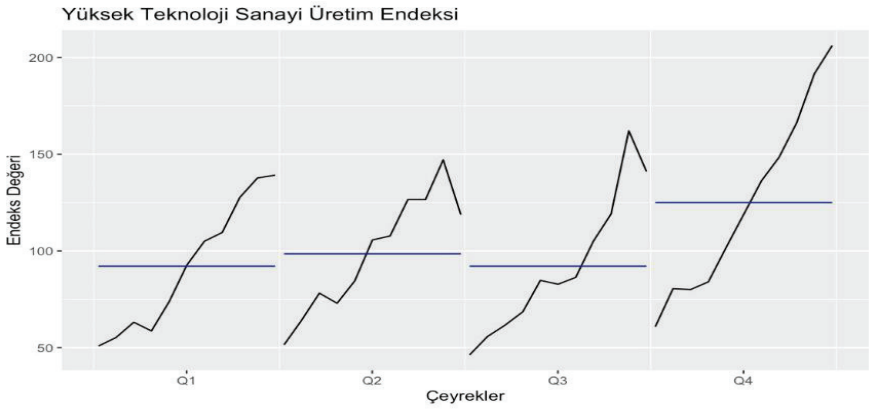

Şekil - 9: *Yüksek Teknolojili Sanayi Üretim Endeksi (Mevsimsel Grafik)*

Şekil 10'da Gayrisafi Yurtiçi Hasıla değişkenin mevsimsel çeyreklik-lere göre grafikleri verilmektedir. Buna göre en yüksek ortalamanın üçüncü çeyrek ve dördüncü çeyrek olduğu izlenmektedir. İkinci ve üçüncü dönem ortalamaları nispeten birbirlerine yakın olsalar da ikinci ortalamanın üçüncü ortalamadan daha düşük olduğu gözlenmektedir. Bu değişkende de yine aynı şekilde mevsimsel çeyreklere göre ortalamalar arasında farklılık olduğu açıkça gözlenmektedir.

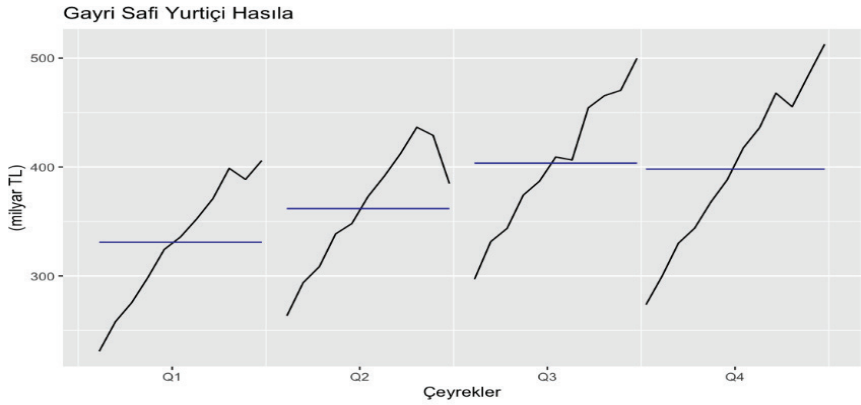

Şekil - 10: *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Mevsimsel Grafik)*

Buradan hareketle tüm değişkenlere ilişkin Webel ve Ollech 2018 çalışmalarında ortalamalara ilişkin kukla değişkenlere dayanan test istatistiğinin 1 ve 0 değerlerini kapsadığı test istatistiği mevsimsellik testleri gerçekleştirilmiş ve sonuçlar tablo 4.1'de verilmiştir. Varsayılan olarak, Webel Ollech (WO) testi, her ikisi de mevsimlik olmayan otomatik bir

ARIMA modelinin artıkları üzerinde hesaplanan QS testi ve kwman testinin sonuçlarını birleştirir. QS testinin p değeri 0,01'in altındaysa veya kwman testinin p değeri 0,002'nin altındaysa, WO testi karşılık gelen zaman serilerini mevsimsel olarak sınıflandırır.

Tablo 1: *Mevsimsellik Test Sonuçları*

Değişken	**Test İstatistiği**	**QS p-değeri**	**QS-R p-değeri**	**KW-R p-değeri**
OT	1	0.00000003273665	0.00000094811588	0.00000094811588
ODT	1	0.00000002034242	0.00055663004452	0.00025297046114
OYT	1	0.0001069377	0.0163931423	0.0001851727
YT	1	0.00000000036439	0.00000023028007	0.00000619907524
GSYİH	1	0.0000000001591	0.00000000004132	0.00000038406568903

Burada mevsimselliğe ilişkin kurulan hipotezler;

H_0: Değişken mevsimsel etkiler barındırmamaktadır.

H_1: Değişken mevsimsel etkiler barındırmaktadır.

Şeklindedir. Buradan elde edilen p-değerlerinin tamamı anlamlılık düzeyi olan %5'ten küçük olduğu için sıfır hipotezi reddedilir ve alternatif hipotez olan değişkenler mevsimsel etkiler barındırmamaktadır hipotezi kabul edilir.

2.4.6. Durağanlık Kavramı

Merkezi eğilim, dağılım, çarpıklık ve basıklık gibi verilerin özelliklerine örneklem istatistikleri denir. Ortalama ve varyans, en yaygın kullanılan örneklem istatistiklerinden ikisidir. Herhangi bir analizde veriler, daha büyük popülasyonun bir örneğinden bilgi toplanarak toplanır. Ortalama, varyans ve diğer özellikler daha sonra örnek verilere göre tahmin edilir. Dolayısıyla bunlara örneklem istatistikler denir. İstatistiksel tahmin teorisindeki önemli bir varsayım, örneklem istatistiklerinin güvenilir olması için popülasyonun, örneklemdeki bireyler üzerinde veya verilerin toplandığı süre boyunca herhangi bir temel veya sistemik kaymaya maruz kalmamasıdır. Bu varsayım, örneklem istatistiklerinin değişmemesini ve tahminlerinde kullanılan örneklemin dışındaki varlıklar için geçerli olmasını sağlar. Bu varsayım, zaman serileri analizi için de geçerlidir, böylece basitten tahmin edilen ortalama, varyans ve otokorelasyon, gelecekteki olaylar için makul bir tahmin olarak kullanılabilir. Zaman serisi analizinde, bu varsayım, serinin iç yapılarının zamanla değişmemesini gerekti-

ren durağanlık olarak bilinir. Bu nedenle durağanlık, ortalama, varyans ve otokorelasyonun gerçek gözlem zamanına göre değişmez olmasını gerektirir. Durağanlığı anlamanın bir başka yolu da dizinin herhangi bir öngörülebilir ve tekrarlayan kalıp olmadan sabit bir ortalamaya ve sabit varyansa sahip olmasıdır. Sabit bir zaman serisinin popüler bir örneği, sıfır ortalamalı normal bir dağılımdan üretilen örneklerin bir koleksiyonu olan sıfır ortalamalı seridir. Sıfır ortalamalı seri, sıfır ortalama ve birim varyansın normal dağılımından örneklenen noktalardan üretilen aşağıdaki şekilde gösterilmektedir. Noktalar normal dağılımdan sıralı olarak örneklenip bir zaman serisi olarak çizilmesine rağmen, bireysel gözlemler bağımsızdır ve aynı şekilde dağıtılmıştır (iid). Sıfır ortalamalı seriler, eğilim, mevsimsellik ve otomatik korelasyon gibi zamansal kalıplar göstermez. Bununla birlikte, gerçek hayattaki zaman serilerinin çoğu durağan değildir. Durağan olmama, çoğunlukla zamanın farklı noktalarında ortalama, varyans ve otokorelasyonu etkileyen eğilim ve mevsimselliğin varlığından kaynaklanmaktadır. Ancak durağanlığı tanımlarken döngüsel dalgalanmaları dahil etmemiş olmamız dikkat çekicidir. Bunun nedeni, döngüsel değişikliklerden kaynaklanan tepe ve çukurların sabit aralıklarla meydana gelmemesi ve bu nedenle yalnızca dışsal değişkenlerle açıklanabilmesidir. Genel olarak, uzun vadede öngörülebilir örüntüleri olmayan bir zaman serileri durağandır. Zaman serisi analizinde çok önemli bir adım, durağanlığı istatistiksel olarak doğrulamak ve özel matematiksel işlemler yoluyla durağan olmayan bir zaman serisini durağanlaştırmakdır. Bu amaçla, durağanlık tespiti için kullanılan yöntemlerden birisi Augmented Dickey-Fuller (ADF) testidir. Durağan olmayan zaman serilerini durağanlaştırmak için fark alma yöntemini kullanılabilir. Farklılık, trend ve mevsimsel bileşenleri ortadan kaldırabilir (Pal & Prakash, 2017: 56-57).

2.4.7. Bir Zaman Serisi Değişkenin Bütünleşme Derecesinin Belirlenmesi

Rastgele veya stokastik bir süreç, zaman içinde sıralanan rastgele değişkenlerin bir koleksiyonudur. Y'nin rastgele bir değişkeni göstermesine izin verirsek ve sürekli ise, onu Y(t) olarak belirtiriz, ancak ayrıksa, Y_t olarak belirtiriz. Birincisinin bir örneği bir elektrokardiyogramdır ve ikincisinin bir örneği de GDP, PDI, vb. ekonomik verilerin çoğu zaman içinde farklı noktalarda toplandığından, burada hedeflenen amaç için Y(t) yerine Yt gösterimini kulllanılacaktır. Y'nin GSYİH'yi temsil etmesine izin verirsek, verilerimiz için Y_1, Y_2, Y_3, olur. . . , Y_{86}, Y_{87}, Y_N, burada 1. alt simge ilk gözlemi (yani, verinin ilk çeyreği için GSYİH) ve alt simge 88 son gözlemi (yani son yılın dördüncü çeyreği için GSYİH) gösterir. Bu Y'lerin her birinin rastgele bir değişken olduğu unutulmamalıdır. Zaman

serisi analistleri tarafından büyük ilgi ve kesinlik kazanan bir tür stokastik süreç, durağan stokastik süreçtir. Genel olarak, bir stokastik sürecin, ortalama ve varyansı zaman içinde sabitse ve iki zaman periyodu arasındaki kovaryansın değeri yalnızca iki zaman periyodu arasındaki mesafeye, aralığa veya gecikmeye bağlıysa ve ortalaması ile varyansı kovaryansın hesaplandığı gerçek zamana bağlı değilse stokastik bir sürecin durağan olduğu söylenir. Zaman serisi literatüründe, böyle bir stokastik süreç, zayıf bir şekilde durağan veya kovaryans durağan veya ikinci dereceden durağan veya geniş anlamda stokastik süreç olarak bilinir.

Ortalama:	$E(Y_t) = \mu$	(3)
Varyans:	$var(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$	(4)
Kovaryans:	$\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)]$	(5)

Zayıf durağanlığı açıklamak için, Y_t özelliklerle stokastik bir zaman serisi olsun. Burada γk, k gecikmesindeki kovaryans (veya otokovaryans), Y_t ve Y_{t+k} değerleri arasındaki, yani iki Y değeri k periyodu arasındaki kovaryanstır. Eğer k = 0 ise, γ_0 elde ederiz, bu da Y'nin varyansıdır. Y'nin kökenini Y_t'den Y_{t+m}'ye kaydırdığımızı varsayalım (GSYİH için birinci yılın ilk çeyreğinden bir sonraki yılın ilk çeyreğine). Şimdi, Y_t durağan olacaksa, Y_t + m'nin ortalaması, varyansı ve otomatik olarak değişkenleri Y_t'ninkilerle aynı olmalıdır. Kısacası, eğer bir zaman serisi durağansa, ortalaması, varyansı ve otokovaryansı (çeşitli gecikmelerde), onları hangi noktada ölçersek ölçelim aynı kalır; yani, zamanla değişmezler. Böyle bir zaman serisi, ortalamasına (ortalama geri dönüş olarak adlandırılır) dönme eğiliminde olacaktır ve bu ortalama etrafındaki dalgalanmalar (varyansı ile ölçülür) geniş ölçüde sabit bir genişliğe sahip olacaktır. Bir zaman serisi, tanımlandığı anlamda durağan değilse, buna durağan olmayan zaman serisi denir (sadece zayıf durağanlık anlamında). Diğer bir deyişle, durağan olmayan bir zaman serisi, zamanla değişen bir ortalamaya veya zamanla değişen bir varyansa veya her ikisine sahip olacaktır.

Durağan zaman serilerinin neden bu kadar önemli olduğunun yanıtı ise; bir zaman serisi durağan değilse, onun davranışını sadece dikkate alınan zaman aralığı için incelenebilir. Bu nedenle, her bir zaman serisi verileri kümesi belirli bir bölüm için olacaktır. Sonuç olarak, onu diğer zaman dilimlerine genellemek mümkün değildir. Bu nedenle, tahmin amacıyla, bu tür (durağan olmayan) zaman serilerinin çok az pratik değeri olabilir. Bu nedenle serilerin durağan olup olmadıkları birim kök testleri ile sınanmalıdır (Gujarati, 2004: 877-878).

2.4.8. Durağanlık Testleri

2.4.8.1.Dickey Fuller Birim Kök Testi

Bir zaman serisini durağan hale getirmek için fark almanın gerekli olup olmadığını objektif olarak belirlemeye yönelik istatistiksel testler, birim kök testleri olarak bilinir. ADF testinin orijinal zaman serilerinde durağanlığı doğrulamak için en yaygın olarak kullanılan birim kök testlerinden biridir. Dickey ve Fuller (1979, 1981) durağan olmamayı test etmek için resmi bir prosedür geliştirmişlerdir. Testlerinin temel kavrayışı, durağanlık testinin bir birim kökün varlığını test etmeye eşdeğer olmasıdır. Dolayısıyla, açık test, formun basit AR (1) modeline dayanan şekli denklem (6)'da verilmiştir.

$$y_t = \phi y_{t-1} + \mu_t \tag{6}$$

Burada incelenmesi gereken, φ'nin 1'e eşit olup olmadığıdır (birlik ve dolayısıyla 'birim kök'). Açıktır ki, sıfır hipotezi H_0: φ = 1 ve alternatif hipotez H_1: φ <1. Testin farklı (daha uygun) bir versiyonu, Denklemin (6)'nın her iki tarafından y_{t-1} çıkarılarak elde edilebilir:

$$y_t - y_{t-1} = \phi y_{t-1} - y_{t-1} + \mu_t$$

$$y_t - y_{t-1} = (\phi - 1)y_{t-1} + \mu_t \quad \Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \mu_t \tag{7}$$

Burada γ = (φ – 1). Bu sayede hipotezi H_0: γ = 0 ve alternatif hipotez H_a: γ <0, burada γ = 0 ise y_t saf bir rastgele yürüyüş modelini takip eder. Dickey ve Fuller (1979) ayrıca bir birim kökün varlığını test etmek için kullanılabilecek iki alternatif regresyon denklemi önermiştir. İlki, aşağıdaki denklemde olduğu gibi, rastgele yürüyüş sürecinde bir sabit içerir:

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \mu_t \tag{8}$$

Bu son derece önemli bir durumdur, çünkü bu tür süreçler serilerde γ = 0 olduğunda makroekonomik değişkenler için genellikle geçerli olan kesin bir eğilim sergiler.İkinci durum, aynı zamanda, modelde stokastik olmayan bir zaman eğiliminin elde edilmesine izin vermektir:

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_2 t + \gamma y_{t-1} + \mu_t \tag{9}$$

Durağanlık için Dickey Fuller testi, üç modelden birinden (Denklemler (3), (4) veya (5) gecikmeli bağımlı değişken y_{t-1} katsayısı üzerindeki normal *t* testidir. Bununla birlikte, bu testin geleneksel bir *t* dağılımı yok-

tur ve bu nedenle, orijinal olarak Dickey ve Fuller tarafından hesaplanan özel kritik değerler kullanılmalıdır.

Her durumda test, $\gamma = 0$ olup olmadığına odaklanır. DF test istatistiği, gecikmeli bağımlı değişken için t-istatistiğidir. DF istatistiksel değeri kritik değerden küçükse, birim kökün boş hipotezi reddedilir ve şu sonuca varılır. Y_t, durağan bir süreçtir.

2.4.8.2 Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Hata terimi beyaz gürültülü olma ihtimali olmadığından, Dickey ve Fuller test prosedürünü, otokorelasyonu ortadan kaldırmak için bağımlı değişkenin fazladan gecikmeli terimlerini içeren genişletilmiş bir versiyon önererek genişletmiştir (Dickey & Fuller, 1981, s. 1070). Bu ekstra şartlardaki gecikme uzunluğu ya Akaike bilgi kriteri (AIC) ya da Schwartz Bayesian kriteri (SBC) ya da daha yararlı bir şekilde kalıntıları beyaz gürültü sürecine uygun hale getirmek için gerekli olan gecikme uzunluğu ile belirlenir (yani her durumdan sonra kalıntıların olup olmadığını kontrol edilir. ADF regresyonunun % 50'si otokorelasyonludur veya DW testi yerine LM testleri yoluyla değildir).

ADF testinin üç olası formu ;

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \sum_{i_1}^{p} \beta_i \Delta y_{t-i} + \mu_t \tag{10}$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \sum_{i_1}^{p} \beta_i \Delta y_{t-i} + \gamma y_{t-1} + \mu_t \tag{11}$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \alpha_2 t + \sum_{i_1}^{p} \beta_i \Delta y_{t-i} + \gamma y_{t-1} + \mu_t \tag{12}$$

şeklinde ifade edilir. Burada denklemler birincisi yalın model, ikincisi sabit terimli ve üçüncü ise sabit terimli trendli olarak ifade edilir. Buradan hareketle değişkenlerin düzey değerlerine ilişkin durağanlık testleri tablo 2'de verilmektedir. Tablo içerisinde yalın olan model 1, sabitli olan model 2 ve trendli olan model 3 olarak verilmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tamamı mevsimsellikten arındırılmış olanlardır. Ayıca incelenilmek istenen etki büyüme üzerine diğer değişkenlerin etkisi olduğu için milli gelir değişkeninin büyümesi hesaplanarak çalışmaya devam edilmiştir.

Tablo 2: *Değişkenlerin Düzey Değerleri için ADF Testi Sonuçları*

Değişken	Model	Test İstatistiği	Kritik Değerler			Sonuç
			% 1	% 5	% 10	
DT	Model 3	-3.0696	-4.15	-3.50	-3.18	Durağan değil.
ODT	Model 3	-3.0351	-4.15	-3.50	-3.18	Durağan değil.
OYT	Model 3	-2.574	-4.15	-3.50	-3.18	Durağan değil.
YT	Model 3	-3.0313	-4.15	-3.50	-3.18	Durağan değil.
GSYİH	Model 3	-3.7342	-4.15	-3.50	-3.18	Durağan

Burada kullanılan hipotezler;

H_0: Serinin birim kökü vardır.

H_1: Serinin birim kökü yoktur.

Çalışmada kullanılan milli gelir büyümesi hariç değişkenlerin tümünün anlamlılık düzeyi olan %10'daki kritik değerlerden büyük olmaları nedeni ile sıfır hipotezi reddedilememiştir. Bu durumda sanayi endeksi değişkenlerinin durağan olmadığı tablo 2'ye göre tespit edilmiştir.

Yapılmak istenen analizlerin gerçekleştirilebilmesi için değişkenlerin durağan olmaları gerekmektedir. Bu nedenle durağan olmayan değişkenlerin birinci sıra farkları alınarak durağan olup olmadıkları tespit edilecektir.

Tablo 3: *Değişkenlerin Farkı Alınmış Değerleri için ADF Testi Sonuçları*

Değişken	Model	Test İstatistiği	Kritik Değerler			Sonuç
			% 1	% 5	% 10	
DT	Model 2	-4.4979	-3.58	-2.93	-2.60	Fark Durağan
ODT	Model 3	-4.535	-3.58	-2.93	-2.60	Fark Durağan
OYT	Model 3	-4.4339	-3.58	-2.93	-2.60	Fark Durağan
YT	Model 3	-5.3507	-3.58	-2.93	-2.60	Durağan

Değişkenlerin tamamı anlamlılık düzeyi olan %5'ten küçük olduğu için değişkenlerin durağan olmadığına ilişkin yokluk hipotezi reddedilir ve alternatif hipotez olan değişkenlerin durağan olduğu hipotezi kabul edilir. Bu durumda değişkenler;

DT→ I(1)

ODT→ I(1)

OYT→ I(1)

YT→ I(1)

GSYİH→ I(0)

olarak ifade edilir.

2.4.9. VAR Analizi

Bir değişkenin aslında dışsal olduğundan emin olmadığımızda, transfer fonksiyonu analizinin doğal bir uzantısı her bir değişkeni simetrik olarak ele almaktır. İki değişkenli durumda, $\{y_t\}$ dizisinin zaman yolunun $\{z_t\}$ dizisinin şimdiki ve geçmiş gerçekleşmelerinden etkilenmesine ve $\{z_t\}$ dizisinin zaman yolunun, {zt} dizisinin {yt} dizisinin şimdiki ve geçmiş gerçekleşmelerinden etkilenmesine izin verilmektedir. Basit iki değişkenli sistem bir sistem

$$\begin{aligned} y_t &= b_{10} - b_{12}z_t + \gamma_{11}y_{t-1} + \gamma_{12}z_{t-1} + \varepsilon_{yt} \\ z_t &= b_{20} - b_{21}y_t + \gamma_{21}y_{t-1} + \gamma_{22}z_{t-1} + \varepsilon_{zt} \end{aligned} \tag{13}$$

Burada

- hem y_t hem de z_t'nin durağan olduğu varsayılır;
- yt ve εzt, sırasıyla σ_y ve σ_z standart sapmaları olan beyaz gürültü bozukluklarıdır; ve
- $\{\varepsilon_{yt}\}$ ve $\{\varepsilon_{zt}\}$, ilişkisiz beyaz gürültü bozukluklarıdır.

13 denklemleri birinci dereceden bir vektör otoregresyonunu (VAR) oluşturur, burada en uzun gecikme uzunluğu birdir. Bu basit iki değişkenli birinci derece VAR, çok değişkenli yüksek dereceli sistemleri göstermek için kullanılmaktadır. y_t ve z_t'nin birbirini etkilemesine izin verildiğinden, sistemin yapısı geri bildirim içerir. Örneğin, $-b_{12}$, z_t'deki bir birim değişikliğin y_t üzerindeki eşzamanlı etkisidir ve ε12, z_{t-1}'deki bir birim değişikliğin y_t üzerindeki etkisidir. ε_{yt} ve ε_{zt} terimlerinin sırasıyla y_t ve z_t'deki saf yenilikler (veya şoklar) olduğuna dikkat etmek gerekir. Diğer dikkat edilmesi gereken, eğer b_{21} sıfıra eşit değilse, ε_{yt}, z_t üzerinde dolaylı bir eşzamanlı etkiye sahiptir ve eğer b_{12} sıfıra eşit değilse, ε_{zt}, y_t üzerinde

dolaylı bir eşzamanlı etkiye sahiptir. Böyle bir sistem, geri besleme etkilerini yakalamak için kullanılabilir.

13 denklemleri en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilemez çünkü hem y_t, z_t üzerinde eşzamanlı bir etkiye sahiptir ve hem de z_t, y_t üzerinde eşzamanlı bir etkiye sahiptir. En küçük kareler tahminleri, tahminciler ve hata terimleri ilintili olacağından, eşzamanlı denklem yanlılığına neden olacaktır. Bu nedenle, denklem sistemini daha kullanışlı bir forma dönüştürmek gerekir. Matris cebirini kullanarak sistem kompakt biçimde yazılabilir.

$$\begin{bmatrix} 1 & b_{12} \\ b_{21} & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_{10} \\ b_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \gamma_{11} & \gamma_{12} \\ \gamma_{21} & \gamma_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt} \\ \varepsilon_{zt} \end{bmatrix} \tag{14}$$

ya da daha kısa bir biçimde

$$Bx_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 x_{t-1} + \varepsilon_t \tag{15}$$

Burada

$$B = \begin{bmatrix} 1 & b_{12} \\ b_{21} & 1 \end{bmatrix}, x_t = \begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix}, \Gamma_0 = \begin{bmatrix} b_{10} \\ b_{20} \end{bmatrix}$$
$$\Gamma_1 = \begin{bmatrix} \gamma_{11} & \gamma_{12} \\ \gamma_{21} & \gamma_{22} \end{bmatrix}, \varepsilon_t = \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt} \\ \varepsilon_{zt} \end{bmatrix} \tag{16}$$

B^{-1} ile çarpma, VAR modelinin standart biçimde elde edilmesini sağlar:

$$x_t = A_0 + A_1 x_{t-1} + e_t \tag{17}$$

Burada $A_0 = B^{-1}\Gamma_0, A_1 = B^{-1}\Gamma_1$, ve $e_t = B^{-1}\varepsilon_t$ şeklinde ifade edilir. Burada, 13 ile 15 ve 16 ile temsil edilen sistemler arasında ayrım yapmak için, birincisine yapısal VAR veya birincil sistem ve ikincisine standart biçimde VAR denir. Hata terimlerinin (yani, e_{1t} ve e_{2t}), ε_{yt} ve ε_{zt} iki şokunun bileşikleri olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. $e_t = B^{-1}\varepsilon_t$ olduğundan, e_{1t} ve e_{2t};

$$e_{1t} = (\varepsilon_{yt} - b_{12}\varepsilon_{zt})/(1 - b_{12}b_{21})$$
$$e_{2t} = (\varepsilon_{zt} - b_{21}\varepsilon_{yt})/(1 - b_{12}b_{21}) \tag{18}$$

ε_{yt} ve ε_{zt} beyaz gürültü süreçleri olduğundan, hem e_{1t} hem de e_{2t} sıfır ortalamaya ve sabit varyansa sahiptir ve bireysel olarak seri olarak ilişkisizdir. $\{e_{1t}\}$'nin özelliklerini bulmak için önce 15'in beklenen değerinin alınması gerekir.

Ancak VAR analizi tablosu sonuçları elde edildikten sonra araç olarak kullanıldığında buradan hareketle etki tepki fonksiyonlarının ya da varyans ayrıştırmasının tahmin edilmesi gerekir (Enders, 2015: 285).

2.4.19.1. VAR Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Öncelikle gecikme uzunluğunun belirlenmesi için VAR modeli gecikme için tahmin edilir ve uygun gecikme uzunluğunun belirleneceği en uzun gecikme için model tahmin edilir. Buradan elde edilen tahminler gecikme uzunlukları artırılarak gecikme uzunluklarına ilişkin bilgi kriterleri kaydedilir. En küçük gecikmenin olduğu bilgi kriterine göre VAR modeli tahmin edilir. Burada en yüksek gecikme uzunluğu serbestlik derecesini kaybetmemek için 6 olarak alınmıştır.

Tablo 4: *VAR Modeli Gecikme Uzunlukları*

Gecikme Uzunluğu	AIC(n)	HQ(n)	SC(n)	FPE(n)
1	0.07863777	0.5391167	-1.884787	1.09755031
2	0.89581017	1.7400215	-3.290418	2.68682329
3	0.33875694	1.5667008	3.821823	1.90271154
4	-0.4724304	1.1392459	4.099093	1.33798587
5	-2.5948758	-0.5994671	3.065106	0.40831939
6	-8.6767862	-6.2976451	-1.928346	0.00732528

Burada gecikme uzunlukları sırası ile AIC, HQ, SC ve FPE olarak kısaltılmıştır. Bunlar sırası ile Akaike Bilgi Kriteri, Hannan Quin Bilgi Kriteri, Schwarz Bilgi Kriteri ve En Küçük Öngörü Hatası Bilgi kriterini ifade etmektedir. Burada en düşük bilgi kriteri değeri Schwarz Bilgi Kriteri Değeri olarak hesaplanmıştır. Gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

2.4.10. Etki Tepki Fonksiyonları

Etki tepki fonksiyonlarına göre büyüme değişkeninin dört teknoloji sanayi üretim endeksine verdiği tepkiler grafik şekil 16'da verilmektedir. Buna göre sırası ile Düşük teknoloji sanayi üretim endeksinde meydana gelecek bir standart sapmalık bir artış etkisi ilk önce büyüme değişkeninde büyük bir oranda pozitif iken bu etki ilk iki dönem pozitif iken sonra iki dönem negatif etki gösterirken zamanla azalış göstermekte ve 6.dönem sonra dengeye gelmektedir.

Orta yüksek teknoloji sanayi üretim endeksi ise etkisi sürekli pozitif olmaktadır. Bu değişkende meydana gelecek bir standart sapmalık bir değişiklik büyüme değişkeninde pozitif etkiye neden olmakta ve etkisi çok

uzun süre devam etmekte ve yaklaşık 13 dönem sonunda etkisi kaybolmaktadır. Etkisinin dengeye geldiği en uzun süren değişken olduğu göze çarpmaktadır.

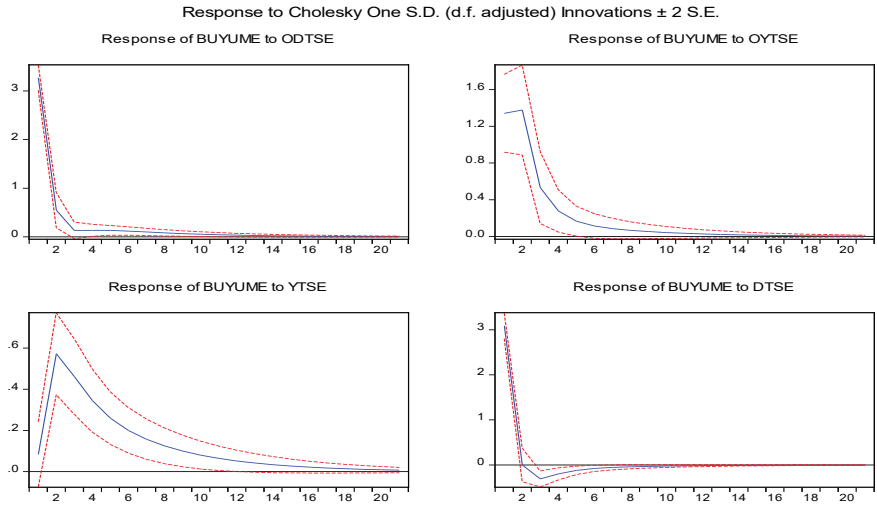

Şekil - 11: *Etki Tepki Fonksiyonları*

Orta Düşük Sanayi Üretim Endeksi ise orta yüksek sanayi üretim endeksine benzer sonuçlar göstermektedir. Bu değişkende meydana gelen bir standart sapmalık bir artış ise yine ilk dönem büyümede büyük bir artışa sebep olurken etkisi yine orta yüksek sanayi üretimindeki gibi uzun devam etmektedir.

Son olarak yüksek teknolojili üretim endeksinde meydana gelen bir standart sapmalık artış önce büyük bir artışa neden olurken daha sonra etkisinin azaldığı izlenmektedir.

Buradan hareketle varyans ayrıştırması analizi yapılacaktır.

2.4.11 Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırma, çok değişkenli analizde, büyük bir değişken kümesindeki basitleştirici yapıları ortaya çıkarmak için kullanılan klasik bir istatistiksel yöntemdir Örneğin, faktör analizi veya temel bileşenler yaygın olarak kullanılan araçlardır. Faktör analitik yöntemleri, örneğin, ekonomik tahminlerde yaygın bir şekilde kullanılmıştır (bkz. Örneğin, Forni ve diğerleri 2000; Stock & Watson, 2002). Makroekonomik analizde "varyans ayrıştırması" veya daha kesin olarak "tahmin hatası varyans ayrıştırması" terimi daha dar anlamda vektör otoregresif (VAR) modelleri tarafından tanımlanan değişkenler arasındaki ilişkileri yorumlamak için belirli bir araç için kullanılır. Bu modeller Sims (1980) tarafından çok-

ça kullanılmıştır ve o zamandan beri birçok ekonomist ve ekonometrist tarafından klasik eşzamanlı denklem modellerine alternatif olarak kullanılmıştır. Sims, ikinci modellerin belirlenme şekline eleştiri getirmiş ve özellikle eşzamanlı denklem modellemesinde yaygın olan dışsallık varsayımlarını modele dahil etmiştir.

Varyans ayrıştırması bir değişkende meydana gelen değişmelerin kaynaklarının araştırılması için kullanılan bir yöntemdir. Varyans ayrıştırması ile her bir değişkendeki değişimin ne kadarının kendisinden, ne kadarının diğer değişkenlerde meydana gelen değişimlerden kaynaklandığını yüzde olarak ifade edilebilmektedir (Keating, 1992: 41; Enders, 1995: 311).

Varyans ayrıştırması, içsel değişkenlerden birisindeki değişimi, tüm içsel değişkenleri etkileyen ayrı ayrı şoklar olarak ayırır. Bu anlamda varyans ayrıştırması, sistemin dinamik yapısı hakkında bilgi verir. Varyans ayrıştırmasının amacı, her bir rassal şokun, gelecek dönemler için öngörünün hata varyansına olan etkisini ortaya çıkarmaktır (Özgen & Güloğlu, 2004: 9).

Eğer Z_{t+1}'i öngörmek için eşitlik (16) kullanılırsa öngörü hatası $\Phi_0 e_{t+1}$ olur. Bunu genelleştirirsek;

$$z_{t+n} = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t+n-i} \tag{19}$$

Öngörü hatasının, gerçek değerle öngörülen değer arasındaki fark olduğu dikkate alındığında, n dönem öngörü hatası şu şekilde ifade edilir:

$$z_{t+n} - Ez_{t+n} = \mu + \sum_{i=0}^{n-1} \Phi_i \varepsilon_{t+n-i} \tag{20}$$

Örneğin x_t serisi için, n dönem sonrası tahmin hatası,

$$\begin{aligned} X_{t+n} - Ex_{t+n} = {} & \phi_{11}(0)\varepsilon_{x_{t+n}} + \phi_{11}(1)\varepsilon_{x_{t+n+1}} + \ldots + \phi_{11}(n-1)\varepsilon_{x_{t+1}} \\ & + \phi_{12}(0)\varepsilon_{y_{t+n}} + \phi_{12}(1)\varepsilon_{y_{t+n+1}} + \ldots + \phi_{12}(n-1)\varepsilon_{y_{t+1}} \end{aligned} \tag{21}$$

şeklinde olur.

x_{t+n}'nin n dönem sonraki öngörü hata varyansı $s_x^2(n)^2$ olursa,

$$\sigma_x^2(n) = \sigma_x^2.\left[\Phi_{11}(0)^2 + \Phi_{11}(1)^2 + ... + \Phi_{11}(n-1)^2\right]$$
$$+ \sigma_y^2.\left[\Phi_{12}(0)^2 + \Phi_{12}(1)^2 + ... + \Phi_{12}(n-1)^2\right] \quad (22)$$

denklemi elde edilir.

Öngörü dönemi (n) arttıkça öngörü hatasının varyansı da artacaktır. ε_{yt} ve ε_{yt} serilerindeki şokların s_x^2 $(n)^2$ varyansındaki payları sırasıyla (23) ve (24) nolu eşitliklerde gösterilmiştir:

$$\frac{\sigma_x^2\left[\Phi_{11}(0)^2 + \Phi_{11}(1)^2 + ... + \Phi_{11}(n-1)^2\right]}{\sigma_x^2(n)^2} \quad (23)$$

$$\frac{\sigma_y^2\left[\Phi_{12}(0)^2 + \Phi_{12}(1)^2 + ... + \Phi_{12}(n-1)^2\right]}{\sigma_x^2(n)^2} \quad (24)$$

Öngörü hatasının varyans ayrıştırması, bir serideki değişimlerin, hangi oranda kendi şokları ve hangi oranda diğer değişkenler sebebiyle meydana geldiğini analiz etmekte kullanılır. ε_y şokları, tüm öngörü dönemleri için x_t serisinin öngörü hata varyansının hiçbirini açıklamıyorsa serinin dışsal olduğu söylenebilir. Bu durumda x_t serisi, ε_y şoklarından ve y_t serisinden bağımsızdır. Tersi durumda ise, ε_y şokları, tüm öngörü dönemleri için x_t serisinin öngörü hata veryansının tamamını açıklıyorsa serinin tamamıyla içsel olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, öngörü hatasının varyans ayrıştırması, sistem içerisindeki herhangi bir değişken üzerinde diğer değişkenlerin etkisini ölçmekte kullanılan bir araçtır (Kasapoğlu, 2007: 49).

Buradan hareketle büyüme değişkenine ilişkin VAR analizinden elde edilen varyans ayrıştırması sonuçları tablo 3.4'te verilmektedir.

Tablo 5: *Var Analizinden Elde Edilen Varyans Ayrıştırması*

Dönem	Büyüme	DT	ODT	OYT	YT
[1,]	1.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000
[2,]	0.93973	0.00012	0.03089	0.02893	0.00032
[3,]	0.84351	0.05722	0.04713	0.04063	0.00152
[4,]	0.82354	0.04742	0.05111	0.03111	0.02300
[5,]	0.81868	0.04711	0.05165	0.03165	0.02496
[6,]	0.81804	0.04715	0.05221	0.03221	0.02495
[7,]	0.81701	0.04710	0.05299	0.03299	0.02517
[8,]	0.81662	0.04718	0.05302	0.03302	0.02538
[9,]	0.81634	0.04720	0.05302	0.03302	0.02559
[10,]	0.81630	0.04720	0.05302	0.03302	0.02560
[11,]	0.81628	0.04719	0.05304	0.03304	0.02560
[12,]	0.81627	0.04719	0.05305	0.03305	0.02560

Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre büyüme değişkeninde meydana gelen değişimin %100'ü birinci dönemde kendisi tarafından açıklanırken ikinci dönemde en yüksek etkinin orta düşük teknolojili sanayi üretim endeksinden ve ikinci sırada ise orta yüksek teknolojili sanayi üretim endeksinden kaynaklandığı izlenmektedir. İzlenen tüm dönemler boyunca yüksek teknolojili sanayi üretim endeksi ve düşük teknolojili sanayi üretim endeksi değişkenlerinin büyüme üzerindeki etkisi orta düşük ve orta yüksek teknolojili sanayi üretim endeksi kadar etkisi olmamıştır.

SONUÇ

Yapılan bu çalışmanın ampirik sonuçları; ilgili dönemde Türkiye'nin büyüme değişkeninde meydana gelen değişimin büyük oranda orta-düşük ve orta-yüksek yoğunluklu sanayi üretimi tarafından açıklandığını, düşük ve ileri teknoloji yoğunluklu sanayi üretiminin etkisinin ise nispeten düşük düzeyde kaldığını göstermektedir. Bu durum Türkiye ekonomisinde sanayi üretiminin büyük oranda orta teknoloji yoğunluklu bir yapıya sahip olmasının bir sonucu olarak ifade edilebilir. Diğer taraftan tüm dönemler dikkate alındığında her ne kadar orta-düşük ve orta-yüksek teknoloji yoğunluklu sanayi üretiminin ekonomik büyümeye olan katkısı düşük ve ileri teknoloji yoğunluklu üretime göre fazla olsa da yaklaşık % 6 ve % 8 aralığında görece düşük bir seviyede kalmıştır.

1970'li yıllardan sonra elektronik ve bilgi teknolojilerinin üretimde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla birlikte özelliklede sanayi alanında üretim artık farklı bir boyuta doğru evrilmeye başlamıştır. Endüstri 4.0 olarak ifade bu yeni dönemde, üretimde hız, esneklik, kalite ve yüksek verimlilik artışları, yeni teknolojiler ve sistemler ve ülkeler arasındaki küresel rekabet önem kazanmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin küresel düzeydeki bu gelişim ve değişim sürecini iyi takip etmesi gerekmektedir. Bu noktada Türkiye'nin gelecek perspektifte, büyümeyi yüksek ve istikrarlı kılacak başta Ar-Ge, eğitim ve beşeri sermaye oluşumu olmak üzere hangi öncelikli alanlara ve ne tür stratejik yatırımların yapılması gerektiği, sadece daha akılcı değil aynı zamanda daha kapsayıcı ve daha sürdürülebilir bir büyümenin yolunun nasıl açılacağı konusunda kafa yorması ve hatta devletin "ilk başvurulacak yatırımcı" olma konusundaki potansiyel kapasitesini kullanarak özel sektörün riskli gördüğü (örneğin; Ar-Ge) alanlarda girişimcilik özelliğini tekrar hayata geçirmesi gerekmektedir.

Üzerinde durulması gereken bir başka konu ise çalışmanın ana temalarından birisini oluşturan Türkiye ekonomisi için "Orta Teknoloji Tuzağı" riski durumudur. Tuzak kelimesi kabaca bir ülke ekonomisinin gelişmişlik seviyesini gösteren bazı ekonomik göstergelerde (örneğin kişi başına düşen gelir gibi) uzun süre durgunluk yaşaması diğer bir ifadeyle belirli bir seviyede takılı kalması durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde; Türkiye ekonomisinde üretimde teknoloji yoğunluğunun uzun zamandır orta-düşük ve orta-yüksek teknoloji yoğunluklu olduğu, yüksek teknoloji yoğunluğunun ise yüzde 2 ile yüzde 4 aralığında sıkışıp kaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum Türkiye ekonomisinin orta teknoloji tuzağı riskiyle karşı karşıya olduğuna işaret etmektedir. Gelişmişlik ve yüksek refah düzeyi hedefi doğrultusunda Türkiye ekonomisinin öncelikle yüksek ve aynı zamanda sürdürülebilir bir büyüme patikasına girmesi ve uluslararası rekabet gücü yüksek bir ekonomik yapıyı inşa etmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Algan, N., Manga, M. & Tekeoğlu, M. (2017). Teknolojik Gelişme Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği [Bildiri]. *International Conference on Eurasian Economies*. İstanbul, Türkiye, 332- 338.

Alper, A. E. (2017). Türkiye'de Patent, Ar-Ge Harcamaları, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bayer-Hanck Eş Bütünleşme Analizi. *3. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*. 17-26.

Altın, O. & Kaya, A. A. (2009). Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi. *Ege Akademik Bakış*. 9(1): 251-259.

Ayar, B., & Erdil, T. S. (2018). İnovasyon ve Ar-Ge Faaliyetlerinin İhracat Performansına Etkisi: Türk İşletmeleri Üzerine Algısal Bir Araştırma. *Journal of Marmara University Social Sciences Institute/Öneri*, *13*(49).

Aykırı, M. (2017). Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği ve Orta Gelir Tuzağından Çıkışta Beşeri Sermayenin Önemi: Yüksek ve Üst-Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *3*(4), 683-706.

Bozkurt, C. (2015). R&D Expenditures and Economic Growth Relationship in Turkey. *International Journal of Economics and Financial*. 5(1): 188-198.

Bürken, S. (2014). *Technology Development İn Turkish Automotive Industry: a Case of Middle Technology Trap*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Dam, M. M., & Yıldız, B. (2016). BRICS-TM ülkelerinde AR-GE ve İnovasyonun Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Akdeniz İİBF Dergisi*, *16*(33), 220-236.

Das, P.(2019). *Econometrics in Theory and Practice*. Kalkota, India: Springer Nature India

Demir, O. & Üzümcü, A. (2003). İçsel Büyümenin Kaynakları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 17(3-4): 17-38.

Dickey, D. A.,& Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 1057-1072.

Duman, K. & Aydın, K. (2018). Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları ile GSYİH İlişkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(1), 49-66.

Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New York: lowa State University.

Enders, W. (2015) *Applied Econometric Time Series*. Alabama, USA: Wiley.

Erdil, T. S., Bakır, N. O., & Ayar, B. (2017). İnovasyon, Ar-Ge ve Tasarım Faaliyetlerinin İşletmelerin Birleşik Rekabet Gücü Üzerine Etkisi: Türk İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. 22. *Pazarlama kongresi*, 1112-1132.

Forni, M., Hallin, M., Lippi, M., & Reichlin, L. (2000). The generalized dynamic-factor model: Identification and estimation. *Review of Economics and statistics*, 82(4), 540-554.

Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*. California : Th McGraw Hill Companies.

Işık, C. (2014). Patent Harcamaları ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Sosyoekonomi*. 21(21): 69-86.

İnal, V., Altıntaş, N. & Çalışkan, M. (2016). Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Özelinde Nedensellik Analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*. 5(1): 34-47.

Kasapoğlu, Ö. (2007). *Parasal Aktarım Mekanizmaları: Türkiye İçin Uygulama*, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Keating, J. W. (1992). Structural Approaches to Vector Autoregressions. *Federal Reserve Bank ofSaint Louis Rewiev*. 74: 37-57.

Korkmaz. B. (2010). Türkiye'de Ar-Ge Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Var Modeli İle Analizi. *Journal of Yasar University*. 20(5): (3320-3330).

Özgen, F. B., & Güloglu, B. (2004). Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. 31(1): 93-114.

Pal, A., & Gray, H. L., & Elliott, A. C. (2017). *Applied Time Series with R*. London: CRC Press Group.

Rob J Hyndman, G. A. (2018). *Forecasting: Principles and Practice*. Australlia: Monash University.

Sarafidis, V., & Wansbeek, T. (2010). Cross-Sectional Dependence in Panel Data Analysis. *Munich Personal RePEc Archive*, 1-43.

Soyu, E., Altınok, S., & Fırat, E. (2016). Yükselen Piyasalarda Ar-Ge ve İnovasyonun Kalkınma Üzerindeki Etkisi Influence of R&D and Innovation on Development in Emerging Markets. In *Internatıonal Conference on Eurasıan Economıes 2016* (pp. 839-846).

Stock, J. H., & Watson, M. W. (2002). Forecasting using principal components from a large number of predictors. *Journal of the American statistical association*, *97*(460), 1167-1179.

Sungur, O., Aydın, H. İ. & Eren, M. V. (2016). Türkiye'de Ar-Ge, İnovasyon, İhracat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(1): 173-192.

Şenses, F. (1996). Structural adjustment policies and employment in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, *15*, 65-93.

Webel, K., & Ollech, D. (2018). An overall seasonality test based on recursive feature elimination in conditional random forests. In *Proceedings of the 5th International Conference on Time Series and Forecasting* (pp. 20-31).

Woodward, W. A., Gray, H. L.,& Elliott, A. C. (2017). *Applied Time Series with R* . London: CRC Press Group.

Yakışık, H. & Çetin, A. (2014). Eğitim, Sağlık ve Teknoloji Düzeyinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Test Yaklaşımı. *Sosyoekonomi*. 21(21): 169-186.

Yaylalı, M., Akan, Y. & Işık, C. (2010). Türkiye'de AR-GE Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1990-2009. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*. 5(2): 13-26.

Bölüm 20

AFETLERDE TOPLUMSAL DAYANIŞMA-ÇATIŞMA BİÇİMİ VE TOPLUMSAL HAREKETLER İLE SİYASAL PARTİLERİN ROLÜ

Celal İNCE[1]

1 Doç. Dr, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, celalince548@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6081-4100

Giriş

Toplumsal düzeni derinden sarsan afetler P. A. Sorokin ve I. L. Horowitz'e (2010) göre insan varlığının her anını etkilemektedir. Zihniyeti, davranışları, sosyal yaşamı ve kültürel süreçleri... Afetler, insanlar tarafından gerçekleştirilen her eyleme gölgelerini düşürürler, toplumsal örgütlenmeyi, kültürel ve sosyal yaşamı değiştirme eğilimindedir. Afetler, yerleşik ilişkileri alt üst ederek bu ilişkilerin yeniden kurgulanmasına neden olabilmektedir. Doğa kaynaklı afetler de insan-doğa ilişkisinin yeniden düzenlenmesini sağlayarak toplumsal bir boyut kazanmaktadır. İnsan-doğa ilişkisinin bozulmasına bağlı olarak artan doğa kaynaklı afetlerin azalması için özellikle çevreci hareketler gibi yeni toplumsal hareketler siyasi iktidarı temsil eden siyasal partilere yönelik protesto eylemleri düzenleyerek çeşitli faaliyetler göstermektedir.

Sosyal bir varlık olan insan, hayat sürecinde daima hemcinslerinin dayanışmasına, yardımına, desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç, tarih boyunca insanların bir arada yaşamasının temel nedeni olmuştur. İhtiyaçların içeriği değişse de ihtiyacın zorunluluğu değişmemektedir. İnsan ihtiyacının en çok ortaya çıktığı dönemler ise en savunmasız ve çaresiz olduğu anlar olmuştur. Şüphesiz bu anlardan biri de afetlerdir. Çünkü afetler can ve mal kaybının ortaya çıktığı, sosyal düzenin bozulduğu, bireylerin sosyal sorunlarının üstesinden gelemediği dönemlerdir. Can ve mal kaybına uğrayan afetzedeler, birçok açıdan sosyal dayanışma ihtiyacını hissetmektedir. Modern toplumlarda bu tür dönemlerde hissedilen ihtiyaç devlet ve önceden kayıt yapılan özel sigorta şirketleri tarafından karşılansa da özellikle büyük yıkımların olduğu afetlerde afetzedeler için diğer bireylerin, toplumsal hareketlerin özel desteği önemli hale gelmekte ve toplumsal dayanışma afet sonrası iyileştirici bir misyon yüklenmektedir. Afet çalışmalarında önemli bir yeri olan toplumsal dayanışma, koruyucu ve iyileştirici yönüyle topluluk bireylerine hizmet etmektedir (Hong, 2018). Mishra ve Rath (2020) afet gibi olağanüstü toplumsal koşullar dönemindeki toplumsal dayanışma düzeyini toplumsal dayanıklılığın temeli olarak tarif etmektedir.

Afetlerin sosyal dayanışmayı güçlendirdiğine dair çalışmalar bulunmakla birlikte sosyal eşitsizliği derinleştirdiğine ve sosyal çatışmayı artırdığına dair veriler de bulunmaktadır (De Juan, 2020). Afet dönemlerinde yaşamsal kaynaklara erişimin kısıtlanması afetzedeler arasında ya da gerekli önlemlerin alınmaması düşüncesi afetzede savunuculuğu yapan toplumsal hareketler ile siyasal sistemin savunuculuğu yapan siyasal partiler arasında bir çatışmaya dönüşebilmektedir. Bu bağlamda afetler, toplumsal dayanışmanın güçlenmesine neden olabildiği gibi orta ve uzun vadede toplumsal çatışmaya da neden olabilmektedir (Xu vd., 2016). Afetler, tıpkı toplumsal dayanışma gibi toplumsal yapıya gömülü olan eşitsizliklerin daha görünür olduğu bir olguya dönüşebilmektedir.

Sosyolojideki temel kuramlardan biri olan yapısal-işlevselci yaklaşım, toplumların doğasında düzen, uyum ve dolayasıyla dayanışma olduğunu vurgulayıp bu unsurların toplumların en kalıcı yönü ve dikkat çeken özelliği olduğunu belirtmektedir. Çatışmacı yaklaşım ise yapısal-işlevselci yaklaşımın aksine toplumların esasında çatışmalı bir yapıya sahip olduğunu, çatışmanın toplumun her tarafına yayıldığını, çatışmanın sosyal yaşamın temel dokusunun bir parçası olduğunu iddia etmektedir. Çatışmacı yaklaşıma göre, toplumlar toplumsal bölünmelerle, mücadelelerle ve gerilimlerle doludur (Giddens ve Sutton, 2016). Bu çalışmada da söz konusu iki kuramın öne sürdüğü tezlerin afetlerde nasıl somutlaştığını, toplumsal dayanışma ve çatışma olgularının nasıl daha görünür hale geldiğini, sivil toplumu temsil eden toplumsal hareketlerin ve siyasal iktidarı temsil eden siyasal partilerin bu süreçte nasıl bir rol aldığını ilgili literatür analiz edilerek sorgulanmaktadır. Bu bağlamda, çalışma afet dönemlerinde toplumsal dayanışma ve çatışma süreçlerinde etkili olan sosyolojik dinamikleri analiz etmeye çalışmaktadır.

1. Toplumsal Dayanışma ve Çatışma

Toplumda sosyal dayanışmanın olduğunu varsayan yapısal-işlevselci yaklaşım; sistem, denge, işlevsizlik, iş bölümü gibi kavramlardan yararlanmaktadır. Bu yaklaşımın temel varsayımı; toplumun birbirine bağımlı parçalardan oluşan ve dengede bulunan bir sisteme sahip olduğudur. Birbirine bağımlı her bir parça, toplumsal sistemin farklı ihtiyaçlarını yerine getirmektedir. Birbirinin ihtiyacını karşılamakla sosyal dayanışma, uzlaşı sağlanmakta ortak değerler sistemi inşa edilmektedir (Neuman, 2016). Sosyolojideki yapısal-işlevselci yaklaşımın öncülerinden biri olan E. Durkheim'e göre toplum, birbiriyle karşılıklı bağımlı kurumlardan oluşan bir dizisidir. Toplumda sosyal çatışma yerine sosyal dayanışma ve bütünleşme hakimdir (Giddens ve Sutton, 2016). Durkheim (1960) sosyolojik analizinde önemli yer tutan toplumsal dayanışmayı da benzerliğe dayalı mekanik dayanışma ve işbölümüne dayalı organik dayanışma olmak üzere iki kategoriye ayırarak açıklamaya çalışmaktadır. Durkheim'a göre mekanik dayanışma, topluluk bireyleri arasında birçok ortak duygu, düşünce ve yaşam tarzı benzerliğinin olduğu geleneksel toplumlarda bulunmaktadır. Organik dayanışma ise işbölümüne dayalı farklılaşmanın, toplumsal heterojenliğin olduğu modern toplumlarda rastlanılmaktadır. Organik dayanışma, modern toplumlardaki bireylerin işbölümü üzerinden sağlanan karşılıklı bağımlılığını tarif etmektedir. Geleneksel toplumlarda işbirliği benzerlikler üzerinden sağlanırken modern toplumlarda dayanışma uzmanlaşmaya dayalı işbölümü üzerinden gerçekleşmektedir.

Sosyal dayanışma biçimlerinden biri olan mekanik dayanışma, insanların benzer özellikleri üzerine inşa edilirken organik dayanışma bireylerarası farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Mekanik dayanışma, toplumsal gerçeklikler hakkındaki ortak inancın ve ortak bir ahlakın olduğu ortak davranış standartlarının paylaşılmasına bağlı olmaktadır. Ortak inancın ve

ortak davranış standartlarının karışımı, bilinç ve vicdan arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Bu ilişki "kolektif vicdan" denilen unsuru oluşturmaktadır. Toplum üyeleri tarafından içselleştirilen ortak inanç ve standartlar, belli bir süre sonra onların kişiliği haline gelmektedir (Hart, 1967). Dayanışma hem geleneksel toplumlarda hem modern toplumlarda toplumsal bütünleşmeyi, düzeni sağlayan, topluluk bireylerini bir arada tutan ve onları birbirine kenetleyen bir olgu olduğu düşünülmektedir. Dayanışma, bireysel bir eylemden ziyade kolektif bir eyleme işaret etmektedir. Kolektif eylem, ortak bir amaç için çalışan bir grubun veya topluluğun sergilemiş olduğu davranış ve eylemler olarak tanımlanmaktadır (Douwes vd., 2018). Kolektif bir eylemin gerçekleşmesi için kolektif bir bilincin olması gerekmektedir. Kolektif bilinç ise topluluk bireylerinin ortak duygu, değer, norm ve inançlarına karşılık gelmektedir. İnsanlık tarihine uzanan toplumsal dayanışmanın anlaşılması ve yorumlanması ampirik olarak bu şekilde anlaşılmaya çalışılmaktadır. Sosyal eylemler ve uyuma dayalı sosyal düzen, toplumsal dayanışmanın ana bileşenlerini oluşturduğu düşünülmektedir (Kumar ve Srivastava, 2021).

Mekanik dayanışmacı bir toplumda, topluluğun her bir ferdi diğer bireyler tarafından koşulsuz bir biçimde desteklenmektedir. Bu desteklenmenin temelinde akrabalık ilişkileri, yakın ilişkiler, yüz yüze ilişkiler, birbirine benzeme, kan bağı, ortak değer, biz duygusu, inancın yüceliği gibi unsurlar gelmektedir. Bu unsurlar üzerine inşa edilen yaşam alanı bireylerarası dayanışmayı zorunlu kılmaktadır. Çünkü topluluk bireylerinin benzer bir yaşam deneyimine sahip olması ve uzun süre devam eden yaşam birlikteliği, empati yapmayı ve sosyal dayanışmayı kolaylaştırırken dayanışma yüceltilen bir değer haline gelmektedir (Taburoğlu, 2018). Toplumsal dayanışma, bireyleri birbirine kenetlenmesini sağlayan bir bağ iken Durkheim mekanik dayanışmanın yokluğunda başta suç, intihar olmak üzere birçok sosyal sorunun ortaya çıktığını ifade etmektedir (Douwes vd., 2018). Dayanışma kavramı Durkheim'dan sonra da sosyal bilimler alanında birçok akademik tartışmanın konusu olmaya devam etmektedir. Bu tartışmalarda dayanışmanın tanım ve bilişsel arka planı gibi farklı boyutlarına odaklanılırken dayanışmanın mikro, mezo ve makro düzeyleri ön plana çıkmaktadır. Dayanışmanın bu düzeyleri birbirini dışsallaştırmak yerine birbirini destekleyebilmektedir. Bu düzeyler arasında, örneğin mikro dayanışmadan makro dayanışmaya sorunsuz bir geçiş sağlanabildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda dayanışmanın analiz birimi mikro ilişkilerdeki dayanışma ilişkileri olabileceği gibi makro düzeydeki dayanışma pratikleri de olabilmektedir (Sasse-Zeltner, 2021). Dayanışmanın kavramsallaştırılması ile ilgili birtakım farklı düşünceler bulunsa da kavramsallaştırmanın ortak noktası grup veya toplumu daha uyumlu hale getiren fenomenlerden oluştuğudur (Prainsack, 2020).

Yapısal-işlevselci teori, toplumlarda ortak norm ve değerlerin olduğunu, bu norm ve değerlerin toplumun temelini oluşturduğunu iddia etmekteydi. Toplumda örtük bir anlaşmanın olduğu ve toplumsal düzenin bu şekilde sağlandığı

düşünülmekteydi. Sosyal dayanışmanın da bu unsurlar üzerinden gerçekleştiği öne sürmekteydi. Ancak yapısal-işlevselci yaklaşıma bir tepki ve tartışılan eleştirilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan çatışmacı teoriye göre bazı toplumsal gruplar diğer grupların denetimine tabidir. Dolayısıyla bu gruplar arasında bir dayanışma değil bir çatışma söz konusudur. Bu çatışma toplumsal alanın birçok farklı alanında rastlanılabilmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2014). İktidar, sömürü, mücadele, eşitsizlik ve mücadele gibi kavramlardan sık yararlanan çatışma kuramının temel varsayımı; grupların birbiri üzerine baskı kurduğu, gruplar arasında güç elde etme mücadelesinin yaşandığı, insan ilişkilerinin geçmişten gelen temel özelliğinin çatışmalı bir yapıya sahip olduğudur. Bu yaklaşıma göre, gücü elinde bulunduran egemen sınıf çeşitli araçlara başvurarak iktidarını muhafaza etmeye çalmaktadır (Neuman, 2016).

Toplumlarda, sosyal dayanışma ve bütünleşmenin olduğunu savunan Durkheim'ın aksine çatışma yaklaşımının öncülerinden biri olan K. Marx'ın sınıf çatışması kuramı, toplumun eşit olmayan kaynaklara ve çıkarlara sahip sınıflardan oluştuğunu ve çatışmanın bu sınıflar arasında gerçekleştiğini vurgulamaktaydı. Bu düşünceden etkilenen başka düşünürler de çatışmanın sadece sınıflar arasında gerçeklemediğini, toplumdaki birçok farklılığın çatışma kaynağını oluşturduğunu belirtmektedir (Giddens ve Sutton, 2016). Peters ve arkadaşları (2019) da çatışmanın bütün toplumların yapısında var olduğunu, toplumsal sürekliliğin bir parçasını teşkil ettiğini, bu anlamda çatışmanın toplumlar için faydalı bir olgu olduğunu belirtmektedir. Çünkü çatışma şiddetin ortaya çıkmasına neden olduğu gibi çatışmanın "yapıcı, yeniliği davet ve teşvik edici gibi bir özelliği" de bulunduğu ifade edilmektedir (Şentürk, 2020). Çatışmacı teoriye göre farklı bireyler ve grupların sahip olduğu ihtiyaç ve çıkarlar ile kaynaklar arasında bir çelişki bulunmaktadır. Toplumun sahip olduğu kıt kaynaklar, toplumda eşit bir biçimde dağılmamıştır. Kaynaklara sahip olan kesim aynı zamanda bir gücü temsil etmektedir. Bu bağlamda ihtiyaç ve çıkar ile kıt kaynaklar, uyumsuz ve çelişkili bir yapı sergilemektedir. Bireyler arasında ortak bazı çıkarlar olmasına rağmen sahip olduğu kıt kaynaklar, dolayısıyla sahip olduğu güç birbirinden farklıdır. Toplumdaki bu kıt kaynakların, gücün eşitsiz dağılımı çatışmacı kurama göre sosyal çatışmanın temel nedenini oluşturmaktadır. Bu açıdan sosyal çatışma sosyal yaşamın temel gerçekliğini oluşturduğu düşünülmektedir (Koca, 2021).

2. Afetlerde Toplumsal Dayanışma ve Çatışma

Afetler; bireylerin ve grupların anlam ve ilişkilerini yeniden kurguladıkları sosyal yaşam deneyimleridir. Bu deneyimlerden biri de geliştirilen dayanışma pratikleridir. Bu süreçte dayanışmanın bireysel ve toplumsal önemi ön plana çıkmaktadır (Gökalp Yılmaz, 2021). Afetler meydana geldiği toplumda ekonomik, sosyal ve psikolojik yönüyle büyük hasarlara neden olurken gömülü olan sosyal dayanışmanın ortaya çıkmasını sağlayan bir fenomene dönüşmektedir. Bu dayanışma, afetin boyutuna bağlı olarak bazen yerel bazen

de ulusal sınırları aşarak küresel bir hüviyet kazanabilmektedir (Bozkurt, 1999 akt. Fırat, 2020). Afetlerde ortaya çıkan hasarın telafi edilmesi için toplumsal dayanışma önemli bir mekanizma olarak ön plana çıkmaktadır. Bazen zincirleme ortaya çıkan afetler bazen de geniş çaplı kayıplara neden olan afetler uyuyan dayanışma duygusunu uyandırarak afetzedelerin hayat mücadelesinde yer almasını sağlamaktadır.

Afetlerde dayanışma sivil bileşenler arasında gerçekleştiği gibi siyasal sistem ile afetzedeler arasında ya da siyasal partiler arasında gerçekleşebilmektedir. Bu bağlamda afetlerde dayanışma siyasal partiler açısından incelendiğinde farklı gruplar arasında ortaya çıkan farklı ilişki biçimlerinden söz edilebilmektedir. Öncellikle siyasal iktidarı temsil eden siyasal parti ya da partiler belli bir ideolojiyi yansıtmaktadır. Bu ideoloji ekonomi, kültür, güvenlik, sağlık, eğitim başta olmak üzere bütün toplumsal alanları dönüştürdüğü gibi afetlerde yerel dayanışmayı ya da afetzede ile hükümet arasındaki dayanışmayı da teşvik edebilmekte ya da engelleyebilmektedir. Bununla birlikte siyasal partiler ile sivil halk arasında doğrudan bir ilişki olsa da afetlerde bu temas biraz daha güçlü hale gelmektedir. Afetlerde sadece iktidarı temsil eden siyasal parti değil diğer siyasal partiler de afet yerine giderek afetzedelerle dayanışma pratikleri sergileyebilmektedir. Hükümeti temsil eden siyasal parti ya da partiler afetzedelere yeterli destek sunmadığı düşünüldüğünde iktidarda olmayan siyasal partiler, siyasi ve toplumsal baskıya öncülük ederek dayanışmanın geliştirilmesine öncülük edebilmektedir. Ayrıca özellikle terör olaylarından sonra oluşan afet sürecinde siyasal partiler kendi aralarında bir dayanışma pratiği geliştirerek topluma örnek teşkil edebilmektedir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında ortaya çıkan birçok afette sosyal dayanışmanın arttığı görülmektedir (Kumar ve Srivastava, 2021; Barbera, 2018; Hawdon vd., 2012). Toplum vicdanını rahatsız eden suçlar, afetler ve kitlesel trajediler toplumsal dayanışmayı teşvik eden temel olgular arasında yer almaktadır (Hawdon vd., 2011). Durkheimcı bir tarzda yazan Freud da afetleri sosyal dayanışmanın ortaya çıktığı ve bir özgecilik ruhunun insan davranışını etkilediği durumlar olarak görmektedir (Furedi, 2007). Bu bağlamda Durkheim'ın sosyal dayanışma kavramı, toplumların afetlere karşı dayanıklılığı ile ilişkili olan önemli sosyolojik bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır (Hong vd., 2018). Sosyal dayanışma ve işbirliğinin oluşturduğu atmosfer, afetlere neden olan olay anı ve sonrasındaki davranışsal süreçleri karakterize etmektedir. Özellikle afete birebir şahitlik edenler, afetzedelerle dayanışarak onlara yardım etmeye daha istekli olmaktadır. Afetlerle ilgili bazı veriler, gönüllü faaliyetlerin afet etkisi altında artış eğiliminde olduğu ve acil durum zamanlarında yaygınlaştığını göstermektedir (Poteveya vd., 2007). Olay sonrasında ortaya çıkan arama kurtarma faaliyetleri, daha sonra afetzedelerin sosyal durumlarını iyileştirmeye yönelik toplumsal bütünleşme davranışlarıyla devam edebilmektedir (Şentürk, 2020). Olağanüstü ve karmaşık bir durumun ortaya çıkmasına neden olan afet zamanlarında kolekti-

vite sosyal dayanışmayı teşvik etmektedir. Afetlerde ortaya çıkan dayanışma, Durkheim'ın da belirttiği üzere kritik dönemde bireyleri birbirine bağlayan bir çimentolama gücüne dönüşmektedir (Kumar ve Srivastava, 2021). Afet zamanlarında, afetzedeler toplum tarafından desteklenmekte ve afetzedelerle derin dayanışma eylemlerine girişilmektedir (Barbera, 2018). Afet dönemlerinde ortaya çıkan sosyal dayanışmayı Rebecca Solnit kitabına ismini verdiği "Cehennemde İnşa Edilen Cennet: Afetlerde Ortaya Çıkan Olağanüstü Topluluklar" (2010) söylemiyle dile getirirken, benzer bir biçimde Jacop A. C. Remes "Afet Vatandaşlığı: İlerleyen Çağda Hayatta Kalanlar, Dayanışma ve Güç" (2015) söylemiyle tartışmaktadır.

Dayanışma, gündelik hayatın farklı alanlarında rastlanan bir olgu olsa da olağanüstü dönemlerde birçok kesim tarafından daha sık tekrarlanan bir söylem haline gelmekte ve dayanışma üzerinde bir zaman baskısı oluşmaktadır. Bu bağlamda, acil durumlarda ihtiyaca binaen bireysel aktörler, sivil toplum örgütleri ve devlet kurumları özel dayanışma pratikleri sergileyebilmektedir. Bu bağlamda afetlerde farklılaşan zamansal yapı, farklı düzeydeki dayanışma pratiklerinin daha aktif bir biçimde harekete geçmesine neden olmaktadır. Zamansal baskı gibi afet biçimleri ve afet koşulları da dayanışmanın boyutu üzerinde etkili olmaktadır (Sasse-Zeltner, 2021). Özellikle deprem, sel, çığ gibi olayın meydana geldiği ilk anda zaman baskısı oluşarak arama kurtarma faaliyetleri toplumun tüm bileşenlerini ilgilendiren topyekûn bir mücadeleye dönüşmektedir. Afete neden olan olayın ilk anında, toplumsal dayanışma en üst düzeye çıkabilmekte, gündelik hayat içindeki sosyal etkileşimin çok daha fazlası yaşanarak sosyal etkileşim en üst seviyeye çıkabilmektedir (Gökalp Yılmaz, 2021).

Alfirdaus ve arkadaşlarına (2015) göre, birçok afette sosyal dayanışma pratiklerine rastlanılsa da bu tür dönemlerde sosyal dayanışmanın mutlaka artacağına dair genel geçer bir kaide bulunmamaktadır. Toplumlar sosyolojik, antropolojik ve politik koşullar nedeniyle karmaşık bir yapıya sahip olduğundan sosyal dayanışma; açma/kapama düğmesi gibi çalışan bir mekanizma değil toplumların iç dinamiklerine bağlı olarak şekil alabilen bir yapıya bürünmektedir. Dolayısıyla aynı afet türü farklı toplumlarda ya da farklı zamanlarda farklı sosyal dayanışma pratiklerinin sergilenmesine neden olabilmektedir. Ortaya çıkan dayanışma düzeyi ve modeli farklı olsa da toplumsal dayanışma olay sonrası iyileşme süreci üzerinde belirleyici olmaktadır. Afetlerde merkezi hükümetin gücüne ihtiyaç duyulmakla birlikte toplumsal dayanışmanın gücü de ihmal edilmeyecek nitelikte olmaktadır. Bu süreçte sadece topluluk bireyleri değil siyasal partiler ve diğer kuruluşlar da dayanışmanın gücünden yararlanabilmektedir (Hong vd., 2018). Yerel ve lokal düzeyde var olan dayanışma pratikleri devlet yapısında kurumsallaşarak bir sosyal politikaya dönüşebilmektedir (Sasse-Zeltner, 2021). Afetlerin giderek gündelik hayatın bir parçası haline gelmesi kurumsal dayanışmanın önemini daha fazla ön plana çıkarmaktadır (Prainsack, 2020). Gönüllülüğe dayalı çalışan sivil toplum örgütlerinin afet dönemlerindeki varlığı ve çalışmaları

da sivil dayanışma girişimi açısından önem arz etmektedir. Örneğin büyük bir yıkımın olduğu 1999 Marmara Depreminde Türkiye'de halk tarafından başlatılan yardım seferberliği ve sivil toplum örgütlerinin afetzedelere yönelik etkinliği önemli bir dayanışma örneğini oluşturmuştur (Çalışkan ve Kaya, 2021). Bu bağlamda toplumun birçok bileşeni arasında gerçekleşen dayanışma pratiği sadece afetzedelerin temel ihtiyaçlarını karşılamamakta olayın neden olduğu psikolojik travmanın da en az hasarla atlatmalarında etkili olmaktadır (Fırat, 2020).

Durkheim, modern toplumlarda benzerliğe dayalı mekanik dayanışmanın yerini işbölümüne dayalı organik dayanışmaya bırakacağını öne sürse de modern toplumlarda afet dönemlerinde mekanik dayanışma pratiklerine de rastlanılmaktır (Kumar ve Srivastava, 2021). Bu pratikler belki de en çok görünür olduğu yer afetler olmaktır. Modern toplumlarda mekanik dayanışma geleneksel toplumlardaki kadar güçlü olma da afet zamanlarında birbirini tanımayan insanların bile bir dayanışma içine girmesi mekanik dayanışmanın devam ettiğini göstermektedir. Başka bir ifade ile mekanik dayanışma, geleneksel toplumların baskın dayanışma biçimi olsa da ve modern toplumlarda önemi azalsa da birleştirici bir dayanışma biçimi olarak hiçbir zaman tamamen ortadan kalkacağı düşünülmemektedir (Hart, 1967). Örneğin Ukrayna savaşında ülkesini terk etmek zorunda kalan göçmenlere birçok Batı Avrupa ülkesinin kapılarını açması ve yerel halkın da zorunlu göçmenlere destek olmaya çalışması organik dayanışmanın yanında mekanik dayanışmanın varlığını devam ettirdiğini göstermektedir. Diğer taraftan Covid-19 sürecinde modern toplumlarda bile dayanışma kavramının çok daha sık kullanılmaya başlanması kriz dönemlerinde dayanışma olgusunun ne kadar işlevsel olduğunu göstermektedir (Sasse-Zeltner, 2021).

Dayanışma, afetlerde ve olağanüstü zamanlarda daha çok ilgi duyulan bir olgu olmasına rağmen bu olgunun toplumsal yapıdan, toplumun arka planından, ekonomik ve siyasal sistemden, ülkeyi temsil eden siyasal partilerin ideolojisinden bağımsız ele alınabileceği düşünülmemektedir. Başka bir ifade ile afetler ve toplumsal dayanışma arasında gelişen otomatik bir ilişki bulunmamaktadır. Dayanışma ve afet olgusu arasındaki ilişkinin güçlü olması ya da zayıf kalması insanlara ekonomik ve zihinsel gelişim sağlayan kurumların varlığı da dahil olmak üzere birçok değişkeni bulunmaktadır (Prainsack, 2020). Özellikle toplumların geçmişten gelen ve dayanışmayı teşvik eden bir kültüre sahip olması afet zamanlarında sosyal dayanışmanın çok güçlü bir biçimde ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Fırat, 2020). Afetlerde farklı düzeyde gerçekleşen sosyal dayanışmanın beslendiği sosyolojik kaynaklarının yanında mikro düzeydeki sosyal dayanışma pratiklerinde psikolojik süreçler de etkili olmaktadır. Aynı topluluğun bireyleri arasında benzerliğe dayalı sosyal kimliğin inşa edilmesinde etkili olan 'biz' duygusu afet dönemlerinde canlılık kazanmaktadır. 'Biz' retoriği ve ortak kader duygusuna sahip olan grup üyeleri, sadece kendi durumuyla ilgilenmemekte

afetlerde hayatta kalan ve zor durumda olan grubun diğer üyeleriyle de ilgilenmek zorunda olduğunu hissetmektedir. 2010 yılında Şili'de meydana gelen deprem sonrasında ortaya çıkan dayanışmanın sosyo-psikolojik süreciyle ilgili ampirik bir çalışma yapan Drury ve arkadaşları (2015) biz duygusu, kader ortaklığı gibi paylaşılan sosyal kimliğin ve dayanışma pratikleri gözlemlemenin dayanışma üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Afetlerde mikro düzeydeki sosyal dayanışmanın yanında makro düzeyde dayanışma pratiklerine de rastlanabilmektedir. Bu dayanışma örneği çoğu zaman ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Birbiriyle sorunlu politik ilişkilere sahip ülkeler arasında bile afet zamanlarında iş birliğinin ortaya çıktığı görülebilmektedir. 11 Mart 2011 tarihinde Japonya'da gerçekleşen deprem ve tsunamiden sonra Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurtarma faaliyetlerine destek vermek üzere 15 kişilik bir ekibi Japonya'ya göndermesi bu dayanışma tipine örnek verilebilmektedir (Streich ve Mislan, 2013). Benzer bir biçimde geçmişten beri Türkiye ve Yunanistan, Ege'deki adalar ve Kıbrıs başta olmak üzere birçok konuda birbiriyle siyasi sorun yaşasa da 1999 yılında hem Marmara Depreminde hem Atina ve Girit Depremlerinde iki ülkenin afet konusunda birbiriyle dayanışma içinde olduğu, ülkeyi temsil eden siyasal partilerin birbiriyle daha yakın temas kurabildiği görülmektedir (Fırat, 2020). Dolayısıyla afetlerin yerel düzeyde olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de temas kurmanın, dayanışmanın bir aracı haline gelebildiği izlenmektedir. Ancak Ilan Kelman "afet diplomasisi" adlı çalışmasında (2011) birbiriyle sorun yaşayan iki ülke arasında afet zamanlarında işbirliği ve dayanışma sağlansa da bu dayanışmanın kısa süreli olduğu ve iki ülke arasındaki çatışmaların çözümünde afetlerin önemli bir faktör olabileceğine dair uzun vadeli bir kanıt bulunmadığını ifade etmektedir. Uluslararası dayanışma afet türüne göre de değişebilmektedir. Örneğin bir ülkede meydana gelen yıkıcı deprem sonrasında birçok ülke afet ülkesine yardım eli uzatırken zorunlu kitlesel nüfus hareketlerinde aynı dayanışma pratiği sergilenmediği gibi bu konu ülkeler arasında bir çatışmaya dönüşebilmektedir. Nitekim Suriye Göçünü Birleşmiş Milletler'in göçün başladığı dönemdeki genel sekreteri olan Ban Ki Moon, dünyanın devam etmekte olan bir mülteci krizine şahitlik ettiğini ve bu krizin bir dayanışma krizi olduğunu ifade etmişti (BMMYK, 2015).

İnsanlığın başlangıcından bugüne sosyal dayanışma gibi sosyal çatışma da insanlık tarihine eşlik etmiş ve belli zamanlarda daha görünür hale gelmiştir. Sosyal çatışmanın daha görünür hale geldiği zamanlardan biri de afetler olmuştur. Afetlerde farklı toplumsal birimler arasında sosyal dayanışma pratikleri sergilendiği gibi bir sosyal çatışma ortamı da oluşabilmektedir. Afetle ilgili literatür incelendiğinde öncü çalışmaların önemli bir kısmının afetlerde ortaya çıkan dayanışma boyutuna odaklanırken P. A. Sorokin afetlerin kutuplaştırıcı etkilerinin olabileceğini belirttiği görülmektedir (Sorokin, 1946 akt. Xu vd, 2016). Bu kutuplaşma, zaman zaman bir toplumsal harekete de dönüşebilmektedir. Örneğin Sorokin'in sözünü ettiği afetlerin kutuplaştırıcı özel-

liği bir toplumsal harekete dönüşen Covid-19 sürecinde oluşan aşı karşıtlığı üzerinden gözlemlemek mümkündür. Öyle ki aşı karşıtlığı toplumsal hareketi bir ülkeyle sınırlı kalmamış ulusal sınırları aşan bir olguya dönüşmüştür. Birçok ülkede iktidarı temsil eden siyasal partiler, afete yol açan Covid-19'u kontrol altına almak üzere bir dizi uygulamaya gitmişti. Bu uygulamaların başında eve kapanma ve ardından gelen aşı çalışmaları gelmekteydi.

Biyolojik bir afet olan Covid-19 sürecinde farklı ülkelerde hükümetlerin aldığı kamusal kararlara, resmi bilgilendirmelerine, tıbbi müdahalelerine karşı çıkan bir kesim oldu. Kamusal önlemlere karşı çıkan bu kesim zamanla daha görünür oldu ve salgın tartışmalarının ilgi odağı haline geldi. Aşı karşıtları ve savunucuları kutuplaşarak çatışmaya neden oldu ve aşı karşıtları kolektif bir tutum sergileyerek toplumsal bir harekete dönüştü. Aşı karşıtları toplumsal hareketliliği, sadece sokak eylemlerine başvurmadı aynı zamanda sosyal medyayı da çok etkin kullandı. Aşı karşıtları sosyal medya üzerinden kendi aralarında bir ağ kurarak dayanışma pratiğini sergiledi (Sala, 2022). Duman ve Ünür'e (2022) göre Covid-19 sürecinde ortaya çıkan toplumsal hareketler farklı odak noktaları tespit etti. Bu odak noktalardan birisi, ulusal ve küresel kapanmalara yönelikti. Kapanmalara karşı gerçekleşen birçok protesto eylemi birinci toplumsal hareketi oluşturmaktaydı. Kapanmayı protesto eden toplumsal hareketten sonra gelişen toplumsal hareket ise aşı kampanyasına yönelikti.

Afetlerde çatışma, insan-doğa ve insan-insan çatışması biçiminde kendini gösterebilmektedir. Afetlerin önemli bir kısmı doğa nedenli olaylardan kaynaklanmaktadır. Bu süreçte afetlere neden olan doğanın yenilenmesi ve insanın doğaya müdahalesi iki yönlü bir çatışma ilişkisinin şekillenmesine neden olmaktadır. Mükemmel bir denge üzerine kurulu olan doğada meydana gelen depremler, volkanik patlamalar, nehirlerin şekil değiştirmesi, yıldırım düşmesi gibi olaylar başta doğanın dengesinin devam edilmesi olmak üzere birçok amaca hizmet etmektedir. Ancak bu değişimler ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle yeryüzünde yaşayan insanların yaşamlarını değiştirmesine neden olan bir çatışma zemini hazırlamaktadır. Diğer taraftan insanların "kontrolsüz, hoyrat ve acımasız" bir biçimde doğaya müdahalesi de çeşitli afetlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. "Karşı taraf hakkında bilinçlenme veya onu tanıma çoğu kez onunla karşılaşma ve çatışma durumunda mümkün" olduğu için hem doğanın yenilenmesine bağlı olarak hem de insanın doğaya müdahalesi sonucunda ortaya çıkan afetler, çatışmanın öğreticiliği açısından insanın doğayı kavramasını sağlarken (Şentürk, 2020) yeni bazı çevreci toplumsal hareketlerin doğuşuna yol açtı.

Aydınlanma ile birlikte insanın doğaya hakim olma istediğinin artması, doğaya her durumda hüküm edebileceğini düşünmesi, insan-doğa ilişkisinin bozulması, doğanın nesnelleştirilmesi ekolojik dengeye büyük zarar verdi. Aynı zamanda ekolojik dengenin bozulması birçok afetin ortaya çıkmasına yol açtı. Ekolojik dengenin bozulmasının afetler üzerinden hissedilmesine bağlı olarak yerel düzeyde başlayan bazı tepkiler toplumsal bir boyut kazanarak

çevre hareketlerine dönüştü. Bu bağlamda çevre hareketleri, doğaya müdahale etmek isteyen siyasal iktidar partileri ve küresel aktörlerle çatışarak afetlere neden olan çevre müdahalelerine engel olmaya çalışmaktadır (Sofuoğlu Kılıç, 2020). Çünkü toplumsal bazı çevre hareketler doğa kaynaklı bazı riskleri bile imal edilmiş riskler kapsamında değerlendirebilmekte ve bunu siyasal partilere yönelik bir eleştiri kaynağı olarak görebilmektedir. Covid-19 aşı karşıtlığı toplumsal hareketi buna bir örnek teşkil edebilmektedir (Sala, 2022).

Başka çalışmalar da afetlerdeki çatışmayı dile getirerek afet ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Örneğin R. E. Luft yaptığı çalışmada (2009) ABD'deki Katrina Kasırga'sının New Orleans'ta sosyal adalet ve yeniden bir yapılanmayı talep eden bir toplumsal örgütlenmeye neden olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, bu örgütlenme farklı dalgalardan oluşan toplumsal hareketlerin doğuşunu sağladı. Kasırgadan hemen sonra ortaya çıkan ilk toplumsal hareketin talepleri kasırgayla birlikte ortaya çıkan acil koşulların iyileştirmesine ve kasırga sonrası iktidarı temsil eden siyasal partinin politikalarına yönelikti. Daha sonra ortaya çıkan toplumsal hareket ise kasırganın afete dönüşmesinde belirleyici olan daha geniş toplumsal sorunlara karşıydı. Yazarın sözünü ettiği afete neden olan kasırga sonucunda ortaya çıkan toplumsal hareketler afetzedeler ile dayanışma içerinde olduğunu gösterirken hükümetle çatışma halinde olduğu ve değişmeyi talep ettiği görülmektedir. O Yanitsky (2011) de yaptığı çalışmada Avrupa'da yakın zamanda ortaya çıkan orman yangınları gibi doğa kaynaklı afetlerin toplumsal hareketlerin artışına ve sivil bir uyanışa sebep olduğunu belirtmektedir.

Afetler, mikro ve mezo düzeyde sosyal çatışmaya zemin hazırlayacak bireysel ve sosyal birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Fırat'a (20209 göre afet nedeniyle insanların alışıla geldiği rutin hayatı değişmektedir. Sosyal düzeninin bozulması sosyal çözülmelerin artışında etkili olmaktadır. Sosyal düzenin yeniden düzenlenme ihtiyacı çeşitli güç çatışmalarını beraberinde getirmektedir. Afetlerin maddi ve sosyal kayıplara neden olması, bu süreçte dayanışma mekanizmalarının çökmesi bireyin psikolojini olumsuz etkilemektedir. Afetlerde ortaya çıkan sosyal eşitsizlikler, toplumsal bütünleşmeye zarar vermektedir. Afetlerden aile kurumu da olumsuz etkilenebilmektedir. Afetlerle birlikte aile bireyleri arasında şiddet, geçimsizlik ve boşanma olgusu yaygınlaşabilmektedir. Afet zamanlarında yaşamsal kaynaklara ulaşım zorlaştığında "fırsatçılık" da önemli bir sorun haline gelebilmektedir. Afetin türüne göre ulaşılması zor hale gelen ürünler, çok daha pahalı satılabilmektedir. Örneğin, salgın zamanında maske, kolonya gibi ürünlerin fiyatları aşırı biçimde artarken bir depremden sonra konut fiyatlarında ve kiralarında aşırı bir artış görülebilmektedir. Fernandez'e (2021) göre afetlerde sosyal çatışmanın ortaya çıkması temel olarak ekonomik modelleri ve üretim biçimlerinden, toplumdaki eşitsiz göç dağılımından ve toplumsal katılımın farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Sosyo-ekonomik durum, hanehalkı profili, gelir, eğitim ve diğer sosyoekonomik ve demografik değişkenler, farklı insan grupları için

afetlere karşı farklı düzeylerde savunmasızlık oluşturmaktadır (Brown, 2019). Bu unsurlar açısından dezavantajlı olan kesimler afetlere karşı en savunmasız grubu teşkil etmektedir. Bu kesimin afetlerde de sınırlı yaşamsal kaynaklara erişmesi var olan sosyal eşitsizliğin sosyal çatışmaya dönüşmesinde belirleyici olmaktadır. Örneğin afetlerde farklı kurum ve kuruluşlar tarafından afetzedelere yapılan yardımlar normal şartlar altında doğrudan bir sosyal çatışmaya yol açmasa da mevcut sosyal çatışmamaları yoğunlaştırma ve odak haline getirme mekanizması olarak işleyebilmektedir (De Juan vd., 2020). Bu bağlamda afetle ile ilgili bazı çalışmalar, afetzedelere yapılan yardımların sosyal çatışmaları şiddetlendirdiğini öne sürmektedir (Billon ve Waizenegger, 2007).

Afetlerde sadece sosyal dayanışmaya odaklanarak sosyal çatışmayı, eşitsizlikleri ve toplumsal gerilimleri göz ardı etmek önemli sistematik ve yapısal birtakım sorunların göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu açıdan sosyal dayanışmanın kalıcı, istikrarlı ve dayanışmacı kurumların güçlendirilmesi için çatışmanın ve sosyal eşitsizliklere neden olan unsurların analiz edilip azaltılması gerekmemektedir (Prainsack, 2020). Bu bağlamda sosyal çatışma görünürde olumsuz bir anlam yüklemesine rağmen sosyal değişim ve daha adil bir düzenin sağlanması için işlevsel bir mekanizmaya dönüşebilmekte ve toplumsal hareketler bu süreçte aktif rol alabilmektedir. Çatışmaların nedenlerinin analiz edilmesi, afetzedelerin dinlenilmesi, toplumsal kırılganlıkları oluşturan unsurların tespit edilmesi, afet yöneticilerinin afet koşullarının iyileşmesine yardımcı olabilmekledir (Fernandez, 2021).

Afetler ekonomik, fiziksel ve diğer kaynakların kaybına neden olduğu için sosyal yaşam için gerekli olan kaynak kıtlığına yol açabilmekte ve dolaylı bir biçimde sosyal sorunları ve çatışmaları beraberinde getirebilmektedir. Jeofizik, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik ve biyolojik gibi her bir afet türü farklı sosyal çatışmalara neden olabilmektedir (Xu vd., 2016). Bazı afet türlerinde sosyal uyum ve dayanışma bazı afet türlerinde sosyal çatışma ön plana çıkarken bazen ise aynı afette paradoksal bir biçimde hem dayanışma hem sosyal çatışma pratiklerini bir arada bulmak mümkün olabilmektedir. Dahası afetlerin birbiriyle ilişkili boyutlarının dayanışma ve çatışma açısından zıt etkilere sahip olabileceği düşünülmektedir. Örneğin Nepal'de 2015 yılında meydana gelen depremin neden olduğu fiziksel yıkım toplumsal uyum ve dayanışmayı teşvik ettiği gibi sosyal çatışmaya da yol açtığı görülmüştür. Depremden sonra devlet tarafından afetzedelere dağıtılan yardımlar, haneler arasında bir rekabete ve gerilime neden olduğu izlenmiştir. Bu bağlamda afet sonrasında çoğu zaman bazı bireyler afetten dolayı aldığı yardımı sahip olduğu yapısal avantajdan dolayı üst düzeye çıkarırken bu durum toplumsal tabakalar arasında çatışmaya neden olabilmektedir (De Juan vd., 2020). Benzer bir biçimde Sari ve Handayani de sosyal eşitsizlikler ve afet arasındaki ilişkiye odaklandığı çalışmada (2022) toplumsal sınıfların afetlerden sonra devlet kurumlarından alınan yardımlar üzerinde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Yazarlar, toplumsal üst kesimde bulunan bireylerin hükümetin dağıtmış olduğu yardımlara

daha fazla erişme imkanının olduğunu belirtmektedir. Afet yardımı yolsuzluğu olarak nitelendirilen bu durum, alt kesimin adaletsizlik duyguna kapılmasına neden olmakta ve sınıflar arası bir sosyal çatışmaya yol açabilmektedir. Diğer taraftan afet yardımı yolsuzluğu ülke koşullarına göre de değişebilmektedir. Bazı ülkelerde afet yolsuzluğu daha sık rastlanan bir durumken bazı ülkelerde afet yolsuzluğuyla daha az karşılaşılabilmektedir. Hükümetler, afet zamanlarındaki bu sosyal eşitsizliğin giderilmesi için önemli bir çaba sarf etmediğinde sosyal toplumsal tabakalar arasındaki çatışma derinleşmekte ve toplumun afet koşullarından kurtulması engellenebilmektedir.

Afet ve sosyal çatışma arasındaki ilişkiyi birçok farklı ülkede gerçekleşen çalışma üzerinden analiz eden Peters ve arkadaşları (2019) afetler ile çatışma asrında oldukça karmaşık bir yapı bulunduğunu vurgulamaktadır. Afetlerin zorunlu olarak doğrudan şiddet içerikli çatışmaya yol açmasa da dolaylı bir biçimde çatışmayı beslediği düşünülmektedir. De Juan ise çalışmasında (2020) afetler ile sosyal dayanışma ve çatışma arasındaki ilişkinin afete neden olan olaydan sonra farklı aşamalarda farklı formlar aldığını belirtmektedir. Ağır hasarın ortaya çıktığı afetin ilk anı, doğrudan dayanışmayı ve daha önce sosyal çatışma varsa da azalmasını teşvik etmektedir. Ancak yeniden yapılanma sürecinde ve afetten dolayı sunulan kaynakların paylaşım aşamasında afetin dolaylı bir biçimde sosyal çatışmaları artırma eğilimi taşıdığı ifade edilmektedir. Afetlerde ortaya çıkan sosyal çatışma afetzedeler arasında olabileceği gibi afetzedeler, toplumsal hareketler ile afet yöneticileri, siyasal partiler arasında çıkma olasılığı yüksek olmaktadır. Toplumlar modernleştikçe, teknoloji ilerledikçe, dünya nüfusu kentlere yoğunlaştıkça, insanlar doğaya müdahale ettikçe toplumsal hayatı tehdit eden yeni riskler ve yeni afet türleri ortaya çıkmaktır (İnce, 2019). Risklerin ve afetlerin artışı, afetlerin yapısal değişimi, siyasal partilerin çıkarları ya da öncelikleri, afetlere yönelik hazırlığın kuramsallaşamaması, afetlere yönelik bilinç, yöneticilerin halkı afetlere karşı korumayı giderek zorlaştırmaktadır. "Hatalı hazırlanmış yapı projeleri, projelere uygun biçimde yapılmamış yapılar, eksik, bozuk ya da kalitesiz malzeme kullanımı uygun olmayan arazi üzerinde yapılan yapı ve konutlar, yönetmeliklere uygun kontrol edilememesi yanı sıra bunları kişisel ve sistemsel olarak ihmal edilmesi, görmezden gelinmesi afetleri toplumsal" kılarken bu sorunlar sosyal çatışmanın konusunu da oluşturmaktadır (Şentürk, 2020). Bu bağlamda afetler ortaya çıktığında afetzedeler genellikle yöneticileri afete karşı gerekli hazırlıkları ve önlemleri almamakla suçlamakta ve çoğu zaman kötü gidişin asıl faili olarak yöneticileri görmektedir. Olaydan sonra yöneticiler, afetzedelere kısıtlı bir yardım politikası başlatsa da bu politika afetzede ile yöneticiler arasındaki çatışmanın engellenmesi için yeterli olamamaktadır.

Afetzedeler ile afet yöneticileri arasında yaşanan sosyal çatışmanın en tipik örneklerinden birini 1999 Marmara depremi oluşturmaktadır. Depremde can kaybının oldukça fazla olması, birçok konutun hasar görmesi, devlet kurumların afetzedelere sunduğu desteği oldukça geç ve eksik sunması, depre-

min oluşturduğu enkazın uzun bir süre kaldırılamaması ve alt yapının çökmesi çoğu devlet kurumun dolayısıyla merkezi hükümetin eleştirmesine neden olmuştur. 1939 yılında meydana gelen ve önemli kayıplara neden olan Erzincan Depreminden 60 yıl sonra gerçekleşmesine rağmen 1999 Marmara depremine yönelik önemli iktidarı temsil eden siyasal partiler tarafından önemli bir hazırlığın olmaması afetzedeler ve afetzede savunucuları ile hükümet yetkiler arasında sosyal çatışma zeminini oluşmuştur (Çalışkan ve Kaya, 2021). Sosyal çatışma afet yöneticilerinin paydaşları arasında da olabilmektedir. Afet yöneticileri olan merkezi idareciler, yerel yöneticiler, teknisyenler, bölge planlamacıları ve yerel toplulukların her biri afet koşullarını iyileştirme sürecinin farklı bir basamağında yer almakta, afete farklı ölçekte ve düzeyde müdahil olmaktadır. Afet yönetiminin aktörleri olan bu bileşenler arasında sosyal bir çatışma çıkabilmektedir. Aktörler arasındaki bu çatışma afet sonrası daha iyi bir sosyal rehabilitasyonun keşfi konusunda bir imkân sunarken her bir aktörün kendi sorun algısına ve belirli bir çıkara sahip olması nedeniyle afetlerdeki sosyal iyileşme sürecini geciktirebilmektedir (Fernandez, 2021).

Afet zamanlarından ortaya çıkan temel huzursuzluklardan bir tanesi de yağmalama olaylarıdır. Van Brown'a (2019) göre afetle ilgilenen birçok akademisyen afetlerde yağmalamanın çok nadir karşılaşılan bir durum olduğunu, yağmalama bir çatışma durumunu teşkil ettiği için sadece iç karışıklıklarda ortaya çıkabildiğini ve afetlerde insanlar toplum yanlısı davranarak birbirine yardım ettiği için böyle bir davranışsal sapmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Ancak yazar, sosyal eşitsizlik ve sorunlara bağlı olarak afetlerde yağmalamanın daha sık rastlanan bir olay haline gelemeye başladığını, iç karışıklıklar ve doğa kaynaklı afetlerde ortaya çıkan yağmalamanın arkasında aynı motivasyonun olduğunu mevcut sosyal yapı ve sosyal sistemlerin yağmalamayı teşvik ettiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda afetlerden sonra başta yağmalama olmak üzere bazı suçlarda bir artış görülebilmektedir. Marmara Depreminden sonra da yıkılan konutlarda kıymetli eşyaların yağmalandığına dair birçok habere rastlanmıştır (Fırat, 2020).

Afetler birçok alanı dönüştürdüğü gibi sosyo-politik değişimlere de neden olmaktadır. Bu açıdan afetler mekânsal dinamikler ve politik koşullara bağlı olarak ikili bir yapı barındırmaktadır. Daha önce var olan şiddete dayalı yerel çatışmaları yoğunlaştırdığı gibi mevcut çatışmaların afetten sonra sona erdiği de görülebilmektedir. Örneğin; 1975 yılında meydana gelen deprem hükümetin devrilmesinde etkili olurken Açe'yi vuran tsunami barış sürecini güçlendiren bir olguya dönüştüğü izlenmiştir (Hilhorst, 2013). Konuyu tsunaminin vurduğu Sri Lanka ve Açe özelinde karşılaştırmalı bir analizle değerlendiren Billon ve Waizenegger (2009) afeti takip eden bir yıl içinde Sri Lanka'da şiddete dayalı çatışmanın yoğunlaştığını, Açe'de ise beklenmedik bir biçimde çatışmaların sona erdiğini vurgulamaktadır. Yazarların bu çalışmasında, tsunaminin ardından yönetilebilir alanların yeniden şekillendirilmesine odaklanarak Açe ve Sri Lanka'daki farklılaşan siyasi sonuçları açıklamada mekânsal boyutların

önemine işaret ettiği görülmektedir. Dolayısıyla afetlerde siyasal partilerin halka yönelik sergilemiş olduğu dayanışma pratiği onların konumlarını tahkim eden bir mekanizmaya dönüşebilmekle birlikte Covid-19 salgın afeti sürecinde gözlemlendiği gibi bazı siyasal partilerin gücünün zayıflamasına da neden olabilmektedir (İnce, 2019). Bu açıdan afetler, çatışan tarafların ya da birbiriyle aykırı ideolojilere sahip siyasal yapılanmaların meşruiyet ve destek kazanmalarına olanak tanıyan bir sürece de dönüşebilmektedir (Hilhorst, 2013).

Sonuç

Sosyolojik bazı kuramlar toplumun yapısında düzen, dayanışma, istikrar egemen olduğunu savunurken bazı kuramlar da toplumlarda güç kaynaklarının eşitsiz bir biçimde dağıldığını ve dolaysıyla toplumların çatışmalı bir doğaya sahip olduğunu öne sürmektedir. Yeni bazı sosyolojik yaklaşımlar ise toplumların yapısında hem dayanışma hem çatışmanın var olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal yapıya gömülü olan farklı ilişki biçimlerinin daha görünür hale geldiği alanlardan bir tanesi afetlerdir. Dolayısıyla sosyolojik kuramların öne sürdüğü sosyal dayanışma ve çatışma pratiklerini afetler üzerinden okumanın ilgili literatür incelendiğinde mümkün olduğu görülmektedir. Özellikle afetlerin ilk anlarında sosyal dayanışma zirve yaptığı gibi afetten önce var olan sosyal eşitsizlikler afetlerle birlikte bir sosyal çatışmaya dönüşebilmektedir. Afetlerdeki hem dayanışma pratiklerinde hem çatışma süreçlerinde sivil halkı temsil eden toplumsal hareketlerin ve siyasal iktidarı temsil eden siyasal partilerin yaklaşımının etkili olduğu görülmektedir. Özellikle topumdaki eşitsiz güç dağılımı, insan-doğa ilişkisinin bozulması afetlerle birlikte toplumsal hareketler tarafından daha yoğun bir biçimde işlenmekte iktidarı temsil eden siyasal partilere yönelik protestolara dönüşebilmektedir. Bu bağlamda toplumsal hareketler, afetzedelerle dayanışma pratiği sergilerken siyasal partilerle çatışarak yeni bir yapılanmayı talep edebilmektedir.

Afetlerdeki sosyal dayanışma ve çatışma farklı düzlemlerde gerçekleşebilmektedir. Mikro düzeyde bireyler arasında dayanışma ve çatışma yaşandığı gibi mezo düzeyde aile içinde ya da gruplar arasında da gerçekleşebilmektedir. Afetler uluslararası ilişkilerde de dayanışma ve çatışmanın kaynağını oluşturabilmektedir. Deprem gibi doğa kaynaklı afetler uluslararası dayanışmayı artırırken zorunlu kitlesel göç hareketleri gibi bazı olağanüstü durumlar uluslararası düzlemde bir dayanışma krizine yol açabilmektedir. Bu bağlamda afetlerin dayanışmaya mı yol açtığı sosyal çatışmaya mı zemin hazırladığı ilgili literatür incelendiğinde bağlama, mekâna, daha önce var olan sosyal ilişkilere, gücün konumlanma biçimine, toplumsal yapıya, afet türüne, afet yönetimine göre değiştiği izlenmektedir.

KAYNAKÇA

Alfirdaus, L. K., Hiariej, E., & Adeney-Risakotta, F. (2015). Theories Of Social Solidarity in The Situations of (Natural) Disasters. *Politika*, *6*(1), 26.

Barbera, R. A. (2018). Solidarity in Times of Disaster: The Case of Chile. In *The Routledge Handbook of Green Social Work* (pp. 99-109). Routledge.

Billon, P. L., & Waizenegger, A. (2007). Peace In the Wake of Disaster? Secessionist Conflicts and the 2004 Indian Ocean Tsunami. *Transactions of the Institute of British Geographers*, *32*(3), 411-427.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK). (2015). Global Trends Forced Displacement İn 2015. Http://Www.Unhcr.Org/ (Erişim tarihi: 20.12.2022).

Çalışkan, A., & Kaya, G. (2021). Deprem Sonrasındaki Toplumsal Dayanışma Pratiklerinin Sosyolojik Görünümü: İzmir Depremi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *12*(32), 1052-1077.

De Juan, A., Pierskalla, J., & Schwarz, E. (2020). Natural Disasters, Aid Distribution, And Social Conflict–Micro-Level Evidence from the 2015 Earthquake in Nepal. *World development*, *126*, 104715.

Doğanyılmaz Duman, D., & Ünür, E. (2022). Özne ve Söylem Bağlamında Aşı Karşıtı Protestoların Toplumsal Hareketler Sosyolojisi Kapsamında İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, *10*(1), 98-127.

Douwes, R., Stuttaford, M., & London, L. (2018). Social Solidarity, Human Rights, And Collective Action: Considerations in The Implementation of The National Health Insurance In South Africa. *Health and Human Rights*, *20*(2), 185.

Drury, J., Brown, R., González, R., & Miranda, D. (2015). Emergent Social Identity and Observing Social Support Predict Social Support Provided by Survivors in A Disaster: Solidarity in the 2010 Chile Earthquake. *European Journal of Social Psychology*, *46*(2), 209-223.

Durkheim, É. (1960). The Division of Labor in Society (Translated G. Simpson). The Free Press of Glencoe, Illınoıs.

Fernandez, M. (2021). Risk Perceptions and Management Strategies in A Post-Disaster Landscape of Guatemala: Social Conflict as An Opportunity to Understand Disaster. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *57*, 102153.

Fırat, M. (2020). Doğal Ve Toplumsal Bir Afet Olarak Deprem. İ. Can (Ed.), *Afet Sosyolojisi* içinde (ss.167-188). Konya: Çizgi Kitapevi.

Furedi, F. (2007). The Changing Meaning of Disaster. *Area*, *39*(4), 482-489.

Giddens, A. & P. W. Sutton (2016). Sosyoloji. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gökalp Yılmaz, G. (2021). Afetlere Sosyolojik Bakış ve Türkiye'de Afet Yazınına Kuramsal Bir Yaklaşım. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *9*(1), 195-204.

Hart, H. L. (1967). Social Solidarity and the Enforcement of Morality. *University of Chicago Law Review, 35*(1), 1–13.

Hawdon, J., Räsänen, P., Oksanen, A., & Ryan, J. (2012). Social Solidarity and Wellbeing After Critical Incidents: Three Cases of Mass Shootings. *Journal of Critical Incident Analysis*, *3*(1), 2-25.

Hawdon, J., Ryan, J., & Tech, V. (2011). Social Relations That Generate and Sustain Solidarity After a Mass Tragedy. *Social Forces*, *89*(4), 1363-1384.

Hilhorst, D. (2013). Disaster, Conflict and Society**:** Everyday Politics of Crisis Response. D. Hilhorst (Ed.), In *Disaster, Conflict and Society in Crises: Everyday Politics of Crisis Response* (pp.1-15). Routledge.

Hong, J. Y. J., Kim, N., Lee, S., & Kim, J. H. (2018). Community Disaster Resilience and Social Solidarity on Social Media: A Semantic Network Analysis of the Sewol Ferry Disaster. *Information Research: An International Electronic Journal*, *23*(3), n3.

İnce, C. (2020). Afetler Çağı, Afetlerin Yapısal Dönüşümü ve COVID-19. *Electronic Turkish Studies*, *15*(4).

Kelman, I. 2011. Disaster Diplomacy: How Disasters Affect Peace and Conflict. 1st ed. Milton Park, Abingdon, Oxon. England; New York: Routledge.

Koca, M. (2021). Sosyoloji Biliminin Gelişimi ve Modern Sosyoloji Teorileri. M. Y. Alptekin (Ed.), *Dünden Bugüne Sosyoloji* İçinde (Dördüncü Bölüm). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kumar, S. & Srivastava, J. (2021). Concretizing Social Solidarity During the Covid-19 Pandemic: An Exploration for Durkheimian Mechanical Solidarity. *International Journal of Multidisciplinary Educational Research*, *10*(7).

Luft, R. E. (2009). Beyond Disaster Exceptionalism: Social Movement Developments İn New Orleans After Hurricane Katrina. *American Quarterly*, *61*(3), 499-527.

Mishra, C., & Rath, N. (2020). Social Solidarity During a Pandemic: Through and Beyond Durkheimian Lens. *Social Sciences & Humanities Open*, *2*(1), 100079.

Neuman, W. L. (2016). Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicelik Yaklaşımlar (Çev. S. Özge). Ankara: Yayın Odası Yayınları.

Peters, K., Holloway, K., & Peters, L. E. (2019). Disaster Risk Reduction in Conflict Contexts: The State of The Evidence. Working paper 556. https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2019-05/apo-nid235271.pdf

Poteyeva, M., Denver, M., Barsky, L. E., & Aguirre, B. E. (2007). Search And Rescue Activities in Disasters. In *Handbook of Disaster Research* (pp. 200-216). Springer, New York, NY.

Prainsack, B. (2020). Solidarity in Pandemics. *Democratic Theory*, *7*(2), Winter 2020, 124–133. Retrieved from: https://doi.org/10.3167/dt.2020.070215

Remes, J. A. (2015). Disaster Citizenship: Survivors, Solidarity, and Power in The Progressive Era. University of Illinois Press.

Rıtzer, G., & Stepnısky, J. (2014). Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri. (Çev. H. Hülür). Ankara: De Ki Yayınları.

Sala, B. (2022). COVID-19 Pandemisinde Aşı Karşıtı Hareketlerin Sosyolojik Bağlamı ve Siyasallaşma Dinamiği. *Liberal Düşünce Dergisi*, (106), 59-76.

Sari, E. D., & Handayani, B. L. (2022). Social Inequality and Disaster: A Sociological Analysis of The Impact of Social Class-Based Disasters. *Hasanuddin Journal of Sociology*, 9-21.

Sasse-Zeltner, U. (2021). The Revival of Solidarity in Disasters -A Theoretical Approach. *Culture*, *6*(1), 158-178.

Sofuoğlu Kılıç, N. (2020). COVİD-19 Küresel Salgınına Eko-Dini Tepkiler: Çevre Hareketleri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *3*(1), 116-127.

Solnit, R. (2010). A Paradise Built in Hell: The Extraordinary Communities That Arise In Disaster. Penguin.

Sorokin, P. A., & Horowitz, I. L. (2017). Man and Society In Calamity. Routledge.

Streich, P. A., & Mislan, D. B. (2014). What Follows the Storm? Research On the Effect Of Disasters On Conflict And Cooperation. *Global Change, Peace & Security*, *26*(1), 55-70.

Şentürk, Ü. (2020). Bir Çatışma Kaynağı Olarak Afetlerin Değişmeye Etkisi. İ. Can (Ed.), *Afet Sosyolojisi* içinde (ss. 111-121). Konya: Çizgi Kitabevi.

Taburoğlu, Ö. (2018). Toplumsal Dayanışma, İşbölümü ve Dilencilik Olgusu Arasındaki İlişkiler: Almanya ve Türkiye Karşılaştırması. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Van Brown, B. L. (2019). Conflict Or Consensus? Re-Examining Crime and Disaster. *Jàmbá: Journal of Disaster Risk Studies*, *11*(1), 1-4.

Xu, J., Wang, Z., Shen, F., Ouyang, C., & Tu, Y. (2016). Natural Disasters and Social Conflict: A Systematic Literature Review. *International journal of disaster risk reduction*, *17*, 38-48.

Yanitsky, O. (2011). A Mobilizing Role of Disaster: Social Movements, Networks and Democracy. *Centre for the Study of Politics and Society-Working Paper Series*, *1*(3).

Bölüm 21

SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN KÜRESELLEŞME KAVRAMINA İLİŞKİN ALGILARI ÜZERİNE METAFORİK BİR ARAŞTIRMA

Coşkun DİKBIYIK[1]

1 Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, cdikbiyik@nku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2006-4787

Giriş

Küreselleşme günümüzde en çok üzerinde konuşulan, tartışılan, lehinde ve aleyhinde görüşler serdedilen güncel bir konudur. Belli bir tarihsel arka planıyla halen devam eden bir süreç olan küreselleşme pek çok sosyal bilim yanında sosyolojinin de ilgilendiği ve konuları arasında yer verdiği bir olgudur.

Küreselleşme sürecinin başlangıcı 16. Yüzyıla kadar gitmekle beraber, akademik çevrelerde küreselleşme kavramı ilk olarak 1980'lerde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sonucunda işletme ve finans dallarında kullanıldığı görülmektedir. 1990'lardan itibaren ise başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlere ait birçok disiplin içinde bu kavram kendine yer bulmuştur (Çelik 2012). Diğer yandan küreselleşmenin güncel bir sorun olarak ortaya konmasının nedeni özellikle son dönemlerde iletişim teknolojisinde meydana gelen ilerleme ve yaygınlaşmalarla ilişkilidir. Bu bağlamda küreselleşmeyle birlikte fikirler, ürünler ve her türlü metanın toplumlar ve ülkeler arasında hızlı bir biçimde ve çok yönlü olarak yayıldığı görülmektedir (Kaymakçı, 2007a: 4).

Çok boyutlu yönleri bulunan küreselleşmeyi tanımlamak oldukça güçtür. Bununla birlikte çeşitli tanımlama çabaları vardır. Yapılan tanımlamalar genel olarak küreselleşmenin belli yönlerine işaret etmekle birlikte bazı kapsamlı tanımlama çabaları da bulunmaktadır. Bunlardan Şahin (2007: 38) küreselleşmeyi "teknolojik gelişmeler ve serbest ticaret anlayışının ulusal sınırları engel olmaktan giderek çıkarmasıyla toplumlar arası ilişkilerde ve ekonomik bağımlılıkta görülen artıştan kaynaklanan, sosyal, ekonomik ve siyasi yapıları görülmemiş düzeyde değişime zorlayan bir süreçler bütünü" olarak tanımlamaktadır. Geniş kapsamlı tanımlamalar küreselleşmenin çok yönlü olarak tanınmasına imkân verirken bu yönde oluşacak algıların da çerçevesini genişletebilmektedir.

Küreselleşmeyi önceki dönemlerden farklı kılan bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlar söyle sıralanabilir: Bilgi ve teknolojinin bir güç kaynağı olarak öne çıkması, iletişim ve ulaşım araçlarındaki gelişmeye bağlı olarak mesafe kavramının ortadan kalkması, toplumlar arası ilişkilerde yakınlaşma ve yoğunlaşma, tüm dünyada serbest ticaretin yaygınlaşması, ülkelere arasında ekonomik, sosyal ve kültürel benzeşmenin artmasıdır. Ayrıca bunlara ek olarak toplumlarının birbirine olan bağımlılığının artması, uluslararası sistemde ulus devletin yanına uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarının eklemlenmesi gibi unlarlar sayılabilir (Şahin, 2010: 29).

Ekonomi başta olmak üzere teknolojik siyasi, sosyal, kültürel ve çevresel boyutları bulunan küreselleşmenin (Çelik, 2012) etkileri de farklılık gösterebilmektedir. Özellikle İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlik-

te toplumlar arasında sınır ötesi yoğun ve hızlı veri akışı ekonomik siyasi sosyal ve kültürel faaliyetleri sınır ötesine taşımakta ve bunları küreselleştirmektedir. Bu yönüyle dünya bütün bu faaliyetlerin yapıldığı bir arena görümündedir. İletişimin boyutlarının ışık hızına ulaşması dünyayı doğu ve batının bir araya geldiği global bir köy haline getirmiştir (Luchan ve Power, 2020). Bu anlamda dünya her türlü malın alınıp satıldığı serbest bir pazar görünümündedir. Bu pazarda rekabet koşulları içinde bir mücadele verilmektedir. Burada güçlüler kazanmak, zayıflar kaybetmek durumundadır. Bu nedenle küreselleşmenin getirdiği bir takım olumlu yönler bulunsa da belli tröstler küreselleşemeden önemli ölçüde pay alıp zenginleşirken bundan zarar gören ve yoksullaşan toplumlar da bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle "günümüzde ortaya çıkan entegrasyon biçimleri özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ulus devletlerin güç ve etkinliğini azaltmıştır. Ulus devletlerin gücünün zayıflaması ise çok uluslu şirketlerin gücünü ulusal ve uluslararası arenada artırmıştır" denilebilir (Kaymakçı 2007b: 453). Burada Türkiye örneği üzerinden yapılan bir araştırmada doğrudan yabancı yatırım ve sosyal küreselleşmenin yoksulluğu azaltıcı bir etkisi bulunmakla birlikte politik küreselleşmenin anlamlı bir etki yapmadığı daha çok ekonomik küreselleşmenin yoksulluğu artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır (Ersoy ve Karşıyakalı, 2022).

Küreselleşme çeşitli ülke veya bölgelerde farklı etkiler bırakmakta ve buna bağlı olarak farklı yaklaşımlar ve tutumlar sergilenmesine yol açmaktadır. Bu kapsamda küreselleşmeye dair başlıca üç yaklaşımın bulunduğu konuya ilişkin her yazında sıkça yer almaktadır. Bunlar radikal ya da aşırı küreselleşmeci, şüpheci ya da karşıt yaklaşım ve dönüşümcü yaklaşım olarak başlıca üç kategoride incelenmektedir (Çımrın, 2020; Şahin, 2013).

Küreselleşmeye dair bu yaklaşımlar kısaca gözden geçirildiğinde bazı hususların ön plana çıktığı görülmektedir. Küreselleşmeci ekol olarak da adlandırılan birinci grup *liberal, aşırı ve ekonomik küreselciler* olarak farklı adlandırılsalar da temelde benzer fikirlere sahiptirler. Belli başlı temsilcileri Kenichi Ohmae, Françis Fukuyama, Arjun Appadurai, Peter Drucker ve Walter Wriston gibi düşünürlerdir. Bunlar küreselleşmeyi kendiliğinden gelişen, doğal ve karşı konulmaz bir süreç olarak görmektedirler. Kapitalizmin geçirdiği dönüşüm sürecinin olumlu yönlerine odaklanmayı fazlasıyla tercih ederler bu nedenle de küreselleşmeye karşı iyimser bir bakış açısına sahiptirler. Onlara göre küreselleşme insanlığa refah ve mutluluk getirecek bir tarihsel kırılma anıdır. Bu nedenle toplumlar küreselleşmenin getirdiği serbest ticaret ve rekabet ortamından faydalanmaya çalışmalıdırlar. Bu ortamda ulus devletler giderek yerlerini ulus ötesi kurumlara bırakacak ulus, ulusal kimlik ve hatta ulusal çıkar gibi kavramlar da zamanla tarihe karışacaktır. Bunlar arasında bir dünya toplumu ve

bir dünya hükümetine doğru bir yönelim olduğunu söyleyenlerin yanında Avrupa Birliği tarzında bölgesel yapılanmaların ulus devlet siteminin yerini alacağını dile getirenler de bulunmaktadır. *Şüpheci düşünürlere* göre küreselleşme söylemi dünyadaki hegamonik güçlerin ve büyük ulus ötesi firmalardan oluşan kapitalist bir bloğun kendi çıkarlarını sürdürebilmek için geliştirdikleri ideolojik bir kurgudur. Başlıca temsilcileri olarak Paul Hirst, GrahameThompson, Noam Chomsky, Samir Amin, Richard Falk, İmmanual Wallerstain'den bahsedilebilir. Ekonomik küreselleşmeden çok, belli merkezler üzerinde odaklaşan bir kurumsallaşma söz konudur. Bununla bağlantılı olarak şüpheci ekol esasen bir küreselleşme olup olmadığını da sorgulamaktadırlar. Onlara göre dünyada radikal analizlerde önemli bir yer tutan tek dünya ekonomisi söylemi de bir aldatmacadan ibarettir. Ekonomik küreselleşmede işgücü piyasaları açısından kazanç sağlayanlar ile kaybedenler arasındaki fark giderek derinleşmektedir. Şüpheciler küreselleşmeyi yeni bir emperyalizm düzeni olarak görmektedirler. *Dönüşümcü yaklaşımcılar* birbirinden farklı bazı yönelimleri olan Anthony Giddens, Jurgen Habermas, Bop Jessop, Anthoy Smith, Thomas Friedman ve David Held'dir. Öncelikle onlar insanlığın önemli bir tarihsel kırılma yaşadığını dolayısıyla bir küreselleşme sürecinin var olduğunu kabul etmektedirler. Onlara göre modern döneme ait yapı ve kurumların çoğu küresel bağımlılık ve etkileşim ortamı içinde dönüşerek varlığını sürdürecektir. Bunların başında yok olmayacak ama dönüşecek kurum olan ulus devlet gelmektedir. Yine dönüşümcüler ulus-devleti yeni oluşan çevresel şartlara adapte olma yeteneği yüksek olan bir siyasal model olarak da görmektedirler. Ayrıca dönüşümcülere göre giderek önem kazanan piyasa kurumları ve sivil toplum örgütleriyle hükümetler arasındaki eş güdümü de ulus devlet sağlayabilir. Kapitalist sistem, tarihsel sınırlarına ulaşmadığı sürece dönüştürülebilir bir özelliğe de sahiptir. Bunlar alternatif ve reformist müdahalelerle yararlı hale getirilebilir. O halde göre küreselleşmeye karşı çıkmak yerine sağladığı avantajlardan yararlanmak gerekir (Çımrın, 2020; Şahin, 2013).

Küreselleşme süreci, yoksulluğu artırıp artırmadığı, ulus devletin geleceği, küresel kitle kültürünün etki düzeyi, küreselleşme sürecinde demokrasinin güç kazanıp kazanmadığı şeklinde bazı tartışma alanlarını da beraberinde getirmiştir (Şahin, 2013: 354-357). Küreselleşme kimi ülkelerde zenginlik ve refah getirirken bundan olumsuz şekilde etkilenen pazarda yeteri kadar pay alamayan ve yoksullaşan ülkelerde bazı tepkiler sergilenebilmektedir. Dünyada ve ülkemizde benzer tepkiler görülebilmektedir (Çetin, 2008; Beşirli 2004; Çetin, 2010). Bu tepkiler küreselleşmenin doğurduğu olumsuz sonuçlar kadar küreselleşme algısının da olumsuz olarak biçimlenmesinde etkili olabilmektedir. Dolayısıyla küre-

selleşmenin kendisinden çok, toplum kesimleri tarafından nasıl algılandığı da önem taşımaktadır.

Küreselleşmenin çeşitli boyutlarıyla ilgili olarak farklı toplum kesimleri üzerindeki oluşturduğu etki ve bu kapsamda oluşan algıya ilişkin bazı çalışmalar yapılmakla birlikte üniversite öğrencilerine ilişkin olarak bu konudaki çalışmalar ise sınırlı kalmaktadır. Doğrudan küreselleşme yerine daha çok küresel ısınma, iklim, küresel köy gibi konular üzerinde bazı metaforik çalışmalar görülmektedir (Arslan ve Zengin, 2016; Ateş ve Karatepe 2013; Ezer ve Aksüt; 2021; Kaya, 2014).

Bu çalışmada ise Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin küreselleşmeye ilişkin algıları metafor yoluyla ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Zira yapılan inceleme sonucunda bu kapsamda doğrudan küreselleşme algısını ölçmeye yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ateş ve Karatepe'nin (2013) ayni üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları çalışma ise küresel ısınma ile sınırlıdır. Çalışma alanı olarak Namık Kemal Üniversitesi Sosyoloji bölümünün tercihinde ise öğrencilerin ülkemizin farklı yörelerinden gelmeleri nedeniyle elde edilecek sonuçlarının belli ölçüde genellenebilir bir nitelik taşıması ve uygulama alanı olarak kolay erişilebilirlik etkili olmuştur. Böylelikle bir taraftan küreselleşmeye ilişkin algının ölçülmesi ile sosyoloji eğitimine ve bu kapsamdaki literatüre katkı sağlanmış, diğer taraftan da bu çerçevede ortaya çıkan sorunlar irdelenmiş olacaktır.

Yöntem

Bu çalışmada öğrencilerin küreselleşme kavramına ilişkin algılarını ölçmek için, nitel araştırma desenlerinden olgubilim deseni ve metafor tekniği uygulanmıştır. Olgubilim tam olarak kavranamayan bir olgu veya kavramın derinliğine analiz edilmesine imkân veren bir araştırma desenidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 69). Böylelikle bireylerin herhangi bir olguya ilişkin algıları ortaya çıkarılmaya çalışılır (Çilesiz, 2011: 498). Ulaşılan bilgilerin açık ve anlaşılır hale getirilmesinde metaforlar elverişli gözükmektedir (Schmitt, 2005: 360). Nitekim metaforlar birbirinden farklı kavram veya olgular arasında bağlantı kuran sözel anlatımlar ve bilişsel yapılardır (Angus ve Rennie, 1989). Bu nedenle anlaşılmak istenen kavram veya olgunun faklı yönlerinin anlaşılmasına imkân veren süreçler olarak işlev görmektedirler (Taylor, 1984: 103). Diğer yandan metaforlar gerek bilgi ve gerekse zihinsel imgelem olarak ölçebilir bir özelliğe sahiptirler (Kovecses, 2010). Bu yönüyle metaforlar bireylerin zihinsel dünyalarındaki etiketleri dış dünyaya aktardıkları birer "sondaj aracı" olmaktadırlar. (Eraslan 2011: 3). Ayrıca Metaforik çalışmalar bilimi yüzeysellikten kurtarmakta, kuşatıcılığın artırmakta ve yoğunlaştığı konuları zenginleştirmektedir (Keskin, 2019). Bu bakımdan çalışmada da

bu yönleri göz önüne alınarak metafor tekniği tercih edilmiştir. Ayrıca alanda gözlemler ve öğrencilerle sohbet tarzı serbest görüşmeler yapılarak metaforik verilerin sonuçları sınanmıştır.

Araştırma Grubu ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 Eğitim ve Öğretim yılında öğrenim gören Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Bahar döneminin sonunda okula devam eden 230 öğrenci tespit edilmiş, bunların içinden her sınıf seviyesinden seçilen toplam 100 öğrenci üzerinde uygulama yapılmıştır. Buna göre 1.sınıftan 29, 2. Sınıftan 26. 3.sınıftan 24 , 4. Sınıftan 21 öğrenci örneklem olarak alınmıştır.

Uygulama her sınıf seviyesinde yüz yüze yapılmıştır. Öğrenciler yapacakları işlem hakkında bilgilendirilmiş, ardından kendilerine "küreselleşme…gibidir." "Çünkü…" ifadesinin bulunduğu bir form verilmiş, bu formu akıllarına ilk gelen metaforu ve açıklamasını ilgili boşluğa yazmaları suretiyle doldurmaları istenmiştir. Burada amaç bilgiyi değil öncelikle algıyı ölçmek olduğu için süre en fazla 10 dakikayı aşmayacak şekilde kısa tutulmuştur. Doldurulan bu formlar araştırmada veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. İçerik analizi verilerin tasnif edilmesi, sayısal değerlere dönüştürülmesi ve kategorize edilmesine imkân vermektedir. (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 22 Moser, 2000).). Araştırmada öğrenciler tarafından doldurulan formlar incelenmiş, boş bırakılan, konuyla ilişkili olmayan ya da metaforik özelliği bulunmayan 16 form listeden çıkarılmış, toplam 100 formdan kabul edilebilir 84 form çalışmaya dahil edilmiştir. Bunların sınıflara göre dağılımı şu şekildedir: 1.sınıf 23, 2.sınıf 21, 3.sınıf 20 ve 4.sınıf 20. Öğrencilerin ürettikleri metaforların kategorize edilmesinde iki akademisyenden yardım alınmış onların önerileri de dikkate alınarak gerekli değişiklikler yapılmıştır. Çalışmada Excel programından yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırmada önce öğrencilerin ürettiği tüm geçerli metaforlar alfabetik sıraya göre frekans ve yüzdeleriyle birlikte tablo halinde verilmiş, sonra da oluşturulan kategoriler altında metafor ve açıklamaları tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1 *Öğrencilerin Metaforlarına Ait Frekans ve Yüzdeler*

Sıra No	Metafor	*f*	%	Sıra No	Metafor	*f*	%
1	Ansiklopedi	1	1,19	34	Kaçınılmaz son	1	1,19
2	Arama motoru	1	1,19	35	Kan	1	1,19
3	Arı kovanı	1	1,19	36	Karışık salata	1	1,19
4	Ateş	2	2,38	37	Kartopu	1	1,19
5	Ateş topu	2	2,38	38	Kelebek etkisi	1	1,19
6	Bal	1	1,19	39	Koyun sürüsü	1	1,19
7	Bataklık	1	1,19	40	Köprü	1	1,19
8	Bilgisayar	1	1,19	41	Köy	1	1,19
9	Bremen mızıkacıları	1	1,19	42	Köyden kente göç	1	1,19
10	Bulaş	1	1,19	43	Kültür	1	1,19
11	Bütünleşme	3	3,57	44	Kültürel gelişme	1	1,19
12	Bütünlük	1	1,19	45	Kültürleşme	1	1,19
13	Bütünselleşme	1	1,19	46	Küresel felaket	1	1,19
14	Cep telefonu	1	1,19	47	Maskeli balo	1	1,19
15	Çağdaşlaşma	1	1,19	48	Mecburi istikamet	1	1,19
16	Çamur	1	1,19	49	Meyve tabağı	1	1,19
17	Deniz	1	1,19	50	Moda	1	1,19
18	Deprem	1	1,19	51	Robot	1	1,19
19	Doğa	1	1,19	52	Robotlaşma	1	1,19
20	Dünya	3	1,19	53	Semt pazarı	1	1,19
21	Elektrik lambası	1	1,19	54	Sosyal medya	1	1,19
22	Evrenselleşme	2	2,38	55	Sözlük	1	1,19
23	Evrensellik	1	1,19	56	Şemsiye	1	1,19
24	Gazete bayi	1	1,19	57	Tehlike işareti	1	1,19
25	Göç	1	1,19	58	Tek devlet	1	1,19
26	Gök kuşağı	1	1,19	59	Tek tipleşme	9	10,71
27	Gökyüzü	1	1,19	60	Tekdüzeleşmek	2	2,38
28	Haber ağı	1	1,19	61	Tsunami	1	1,19
29	Heyelan	1	1,19	62	Vampir	1	1,19
30	İlerleme	1	1,19	63	Veba	1	1,19
31	İnternet ağı	2	2,38	64	Virüs	2	2,38
32	Jet	2	2,38	65	Volkan	1	1,19
33	Kâbus	1	1,19		Toplam	84	100

Tablo 1'e bakıldığında küreselleşme ile ilgili olarak geçerli metafor üreten 84 öğrencinin 65 farklı metafor ürettiği görülmektedir. Bunların arasında *tek tipleşme* (9) en çok frekansa sahip görünmektedir. Bunu takiben *bütünleşme*,3 *dünya* 3, *ateş, ateş topu, evrenselleşme, internet ağı Jet, tekdüzeleşmek, virüs* 2'şer, diğerleri ise 1'er kere kullanılmıştır. Burada birbirine yakın anlamlara gelen farklı metaforların da kullanıldığı görülmektedir. Tek tipleşme (9) ile tekdüzeleşmek (2), bütünleşme (3) ile bütünselleşme (1) ve bütünlük (1) gibi.

Küreselleşme kavramıyla ilgili metaforlar açıklama yönüne bağlı olarak: *1) tehlike ve tehdit, 2) tek tipleşme-standartlaşma, 3) hızlı iletişim ve yayılma, 4) birleşme bütünleşme, 5) çeşitlilik, 6) gereklilik- zorunluluk* başlıkları altında kategorize edilmiştir. Kategoriler sayısal olarak en büyükten en küçüğe doğru olacak şekilde geçerli tüm metaforları kapsayacak biçimde metafor adı, açıklama ve yüzdeleriyle birlikte tablolar halinde aşağıda ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tablo 2 1. *Tehlike ve Tehdit*

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	%
1	Arı kovanı	Gireni çıkanı belli değildir. İçine elini sokarsan başına gelecekleri bilemezsin.	
2	Ateş	Ateş sadece düştüğü yeri yakmıyor söndürülmedikçe her tarafa yayılıyor.	
3	Ateş	Dünyanın ortasına atılmıştır. Gerekli önlemler alınmazsa her tarafı yakar.	
4	Ateş topu	Dünyanın kucağına atılmıştır. Tutmaya çalışsan elin yanar, tutmasan dünya yanar.	
5	Ateş topu	Işık kümesine benzer ama tutuşmaya başlarsa hızla etrafı sarar yok eder.	
6	Bataklık	İçine düşersen seni içine çeker, debelendikçe batarsın.	
7	Bulaş	İletişim olanaklarıyla hızlı bir şekilde yayılır ve herkesi hasta eder.	
8	Çamur	Uzak durmaya çalışmalısın. Üstüne basarsan elbisen berbat olur.	26,19
9	Deniz	Ucu bucağı belli değildir. İçine düşersen yılana sarılırsın.	
10	Deprem	Bir yerde olduğu zaman etrafını da sarsar ve ocakları söndürür.	

11	Göç	İnsanları yaşadıkları yerin dışında başlarına ne geleceğini bilmedikleri farklı yerlerde yaşamaya zorlar.
12	Heyelan	Meydana geldiği yerde önüne gelen her şeyi silip götürür. Ülkeleri sefalete sürükler.
13	Kâbus	Görünce çok korkarsın. Bir an önce uyanmak istersin.
14	Küresel felaket	Eninde sonunda zarar verdiğimiz doğanın eko sistemi gün gelip de bizden intikam alır.
15	Maskeli balo	Herkes gerçek kimliğini birbirinden gizler yapay ve sahte bir kimliğe bürünür. Kimin ne yaptığı bilinmez.
16	Tehlike işareti	Uzak durup oraya girmemek gerekir, yoksa sonunun ne olacağını bilemezsin kendini koruman gerekir.
17	Tsunami	Geldiği zaman önünde durulamaz, maddi ve manevi büyük zararlara yol açar.
18	Vampir	Kurbanlarını seçer onların kanından beslenir. Acıması da yoktur.
19	Veba	Bir yerde başladı mı her tarafa yayılır canları yakar.
20	Virüs	Vücudu tahrip eder. Beyine girdiği bilinç kaybına neden olur.
21	Virüs	Tüm dünyaya yayılır ve çoğu sistemi bozar yaşamı tehdit eder.
22	Volkan	Patlayınca içindeki hazineyi dışarı atar ama etrafındaki yaşamı söndürür.

Öğrencilerin %26'sı küreselleşmeyi tehlike ve tehdit içeren metaforlarla ilişkilendirmişlerdir. Bu yönüyle küreselleşme birey ve toplumlar için yakıcı, kavurucu, tahrip edici, felakete sürükleyen, risk içeren ve düzen bozucu bir unsur olarak algılanıyor. Burada öğrencilerle yapılan sohbet tarzı görüşmeler yapılarak konuya ilişkin yaklaşımları daha somut bir biçimde açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Öğrenciler ağırlıklı olarak küresel güçlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek adına dünyayı ateşe verdikleri, doğayı tahrip ettikleri ve dünyanın geleceğinden kaygı duyduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca onlara göre bu durum kültürümüzü yozlaşmaya kimliğimizi bozulmaya ve inançlarımızı da zayıflamaya maruz bırakmaktadır.

Tablo 3 2. *Tek Tipleşme-Standartlaşma*

Sıra No	Metafor	Açıklama	%
1	Koyun sürüsü	Başında çoban bulunur, nereye sürerse oraya gidersin.	
2	Köy	Herkes birbirini tanır ve birbirine benzer aykırılıklar hoş görülmez.	
3	Robot	Nasıl komut verirsen öyle hareket eder. İstenen de budur zaten.	
4	Robotlaşma	İradesi elinden alınmış belli güçlerin elindeki oyuncağa dönersin.	
5	Tek devlet	Her yerde aynı kuralları dayatır. Herkes ona uymak zorundadır.	
6	Tek tipleşme	Toplumları baskılayarak özgün bir fikir ve yaşamın imkansızlaştırır.	
7	Tek tipleşme	Farklılıkları ortadan kaldırır insanları benzeştirir.	
8	Tek tipleşme	Herkesi bir kalıba sokar, farklılıkları ortadan kaldırır.	
9	Tek tipleşme	Herkes birbirine benzemeye başlar özgünlük kaybolur.	
10	Tek tipleşme	Dünya küreselleştikçe aynı kıyafetler, yemekler vs. görünmeye başlandı.	19,04
11	Tek tipleşme	Herkes aynılaşma çabası içinde bırakılır.	
12	Tek tipleşme	İnsanları ve kurumları aynı kalıba sokuyor.	
13	Tek tipleşme	Çeşitliliği ortadan kaldırır. Her şeyi herkesi kendisine benzemeye zorlar.	
14	Tek tipleşme	Diğer ülkeleri ilerleme çizgisinde yer alan batılı ülkelere benzetmeye çalışarak tek bir model yaratır.	
15	Tek düzeleşmek	Herkesin aynı zevkleri olduğu her bireyin birbirine benzediği bir dünya tasarlar.	
16	Tek düzeleşmek	İnsanların aynı davranması, giyinmesi, aynı hukuka sahip olması, eşit olmasıdır.	

Öğrencilerin %19'unda ise küreselleşme tek tipleşme kavramı üzerinden açıklanıyor ve çoğunlukla küresel güçlerin ortaya koyduğu bir yönüyle de dayattığı tekil insan modeli, yadsınıyor. Tabloya bakıldığında 2.sıradaki köy, 7 ve 10.sıradaki tek tipleşme 15 ve 16. sıradaki tekdüzeleşme kavramlarının açıklamalarında daha betimleyici ve nesnel bir tutum göze çarpmaktadır. Bu da %6'ya denk gelmektedir. Diğerlerinde ise olumsuz bakış açısı bulunmaktadır. Burada sınırlı ölçüde betimleme görülse de ağırlıklı olarak tek tip insan modeline karşı tepkiler görülüyor. Bu konuda görüştüğümüz öğrencilerin yaklaşımlarından birkaç örnek şöyledir:

"Ben neden herkes gibi olmak zorundayım, kendi tarzımı kendim oluşturmalıyım."

"Mümkünse herkesten farklı ve özgün olmak isterim."

"Bizim farklı tarihimiz ve farklı kültürel özelliklerimiz var. Küreselleşme ile bunlar yok ediliyor.

"Küreselleşme Amerikan emperyalizminin dayatılarak toplumumuzu Amerikanlılaştırma çabalarıdır."

"Bazı sorunlara neden olsa da küreselleşme ile eşitlik ve eşit haklara sahip olma bilinci kazanıyoruz."

Tablo 4 3. *Hızlı İletişim ve Yayılma*

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	%
1	Arama motoru	Onunla İstediğimiz anada istediğimiz bilgiye ulaşabiliriz.	
2	Kelebek etkisi	Bir yerde olan bir şey dalga dalga yayılır, her tarafa ulaşır.	
3	Moda	Ne kadar reklamı yapılırsa o kadar yayılır ve herkesi özendirir.	
4	Sosyal medya	İstenilen içeriği üretip kolayca ve hızlıca paylaşma ortamı sağlar.	
5	Bilgisayar	Birkaç tuşla isteğin bilgiye ve kişiye kolayca ulaşabilirsin.	
6	Elektrik lambası	Butona dokunduğunda her taraf aydınlanır.	
7	Cep telefonu	Sana özeldir. İstediğin kişilere konuşur, istediğin siteye hemen kolayca girebilirsin.	16,66
8	İnternet ağı	Bütün dünyayı birbirine bağlar. Anında iletişim kurulur.	

9	İnternet ağı	İstediğimiz her bilgiye hemen ulaşabiliyoruz.
10	Haber ağı	Dünyanın dört bir yanında hızlıca yayılır ve bilinir.
11	Jet	Kısa bir anda hızla bir mekândan başka bir mekâna bizi ulaştırır.
12	Jet	İstediğin yere ve istediğin bilgiye jet hızıyla ulaşabilirsin.
13	Kan	Bedende çok hızlı yayılır en ücra noktalara kadar gider.
14	Kartopu	Katlanarak çoğalır kısa sürede yayılır.

Öğrencilerin %16,66'sı ise küreselleşmenin iletişim ve yayılma hızına vurgu yaparak daha nesnel ve betimleyici bir tutum sergiliyorlar. Bunun yanında burada hedef açıklamalara baktığımızda ağırlıklı olarak küreselleşmeye karşı faydacı bir tutum öne çıkarılıyor. Bu tutumda genç neslin iletişim araçlarını daha sık kullanma ve bilgiye ulaşmadaki hız ve kolay erişim etkili olmaktadır. Yapılan görüşmelerde öğrenciler bu kategorideki açıklamalara benzer ifadeler kullanmışlardır.

Tablo 5 4. *Birleşme-Bütünleşme*

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	%
1	Bütünselleşme	Farklılıklar bir potada erir, yeni bir dünya kurulur.	
2	Gökyüzü	Herkesi ve her şeyi kapsar, herkesi etkiler.	
3	Evrensellik	Dünyaya açılma ve dünya ile birleşmeyi sağlar.	
4	Köprü	Farklı yakaları birleştirir. Birinde diğerine kolayca geçersin	
5	Kültür	Paylaşıldıkça yakınlaştırır, benzeştirir ve bütünleştirir.	
6	Bütünleşme	İnsanları ortak sorunların çözümünde bir araya getirir.	
7	Bütünleşme	Farklı ırktan renkten insanlar birbirine yakınlaşır.	14,28
8	Bütünleşme	Farklı ulusları bir arada tutar İnsanlığın ortak sorunlarının çözümünde birliktelik sağlar.	
9	Bütünlük	Farklılıkların bir armonisini oluşturur.	
10	Dünya	Etrafımızı sarar. Aynı atmosferi solumamızı sağlar.	
11	Dünya	Tüm bireyler aynı dünyaya gözlerini açarlar.	
12	Dünya	Bizi sarar çepeçevre kuşatır. Ortak dünyada yaşadığımız bilinci verir.	

Burada %14 oranında dünya ekseninde birlik ve bütünlükten yana bir algı ortaya konuyor. Dolayısıyla küreselleşme dünya ile entegre olma birlikte hareket etme ortak bir gelecek kurma ortak sorunlara birlikte çözüm bulma şeklinde algılanıyor. Burada da küreselleşmenin olumlu işlevsel yönüyle öne çıkarıldığı görülmektedir.

Tablo 6 5. *Çeşitlilik*

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	%
1	Ansiklopedi	Aradığın bilgiler elinin altındadır. Sadece ne aradığını bilmelisin.	
2	Bal	Farklı çiçeklerden alınır, farklı türlerde faydalı bir besin yapılır.	
3	Bremen mızıkacıları	Herkesten farklı bir ses çıkar ama bu sesler kendi içinde bir armoni oluşturur.	
4	Doğa	Her çeşit renk ve desen bir aradadır.	
5	Gazete bayi	Her türlü gazeteyi bulabilirsin. Ne okumak istediğine karar vermelisin.	
6	Gök kuşağı	Çeşitli renkler bir araya gelerek bir cümbüş oluşturur.	
7	Karışık salata	Her türlü sebze bir tabağın içinde toplanır. Hepsinden bir parça yiyebilirsin.	13,09
8	Kültürleşme	Farklı kültürler bir araya gelerek birbirinden etkilenip yeni kültürler oluşturur.	
9	Meyve tabağı	Farklı türde lezzette meyveleri bir arada görebilir ve tadabilirsin.	
10	Semt pazarı	Almak istediğin her şeyden iyi kötü birer parça bulabilirsin.	
11	Sözlük	Her çeşit kelimeyi bir arada bulmak mümkündür.	

Öğrencilerin %13'ü ise küreselleşmeyi çeşitli kültürlerin bir arada bulunduğu ve bunlardan yararlanma olanaklarına sahip olma fırsatı olarak değerlendirmektedir. Küreselleşme sosyo-kültürel yönleriyle faydalanılması gereken bir olgu olarak algılanıyor. Nitekim yapılan görüşmelerde öğrenciler benzer ifadelerle bu algıyı teyit etmişlerdir.

Tablo 7 6. *Gereklilik-Zorunluluk*

Sıra No	Metafor adı	Açıklama	%
1	Çağdaşlaşma	Çağa uygun yaşamalıyız. Çağın gerektirdiği gibi yaşamazsak geri kalırız.	
2	Evrenselleşme	Evrensel değerler insanlığın değerleridir. İnsanlık nereye gelmişse biz de orada olmalıyız.	
3	Evrenselleşme	Haklarımızı evrensel değerlere sahip çıkarak koruyabiliriz	
4	İlerleme	Geri kalmışlıktan kurtulmanın tek yoludur.	
5	Kaçınılmaz son	Dünya ister istemez bunu yaşayacaktır. Karşı çıkmak yerine yararlanmak gerekir.	10,71
6	Mecburi istikamet	Geri dönülmesi mümkün olmayan yoldur. Çarkı geri döndüremezsin.	
7	Köyden kente göç	Değişim kaçınılmazdır, köyde kalırsan gelişemezsin. Kente gelen insan yenileşir ve uzmanlaşır.	
8	Kültürel gelişme	Kültürler karşılıklı ilişkilerin yoğunlaştığı ortamlarda gelişir ve zenginleşir.	
9	Şemsiye	Altına girmezsek yağmurda ıslanırız.	

Öğrencilerin %10,71'i küreselleşmeyi çağı yakalamanın, ilerlemenin ve gelişmenin zorunlu bir yolu olarak görüyor. Yapılan görüşmelerde öğrencilerin. konuya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda verilmiştir:

"Dünyanın gittiği yolunda dışında başak bir dünya yok."

"Teknoloji hayatımızı yeniden biçimlendirdiği için yeni gelişen teknolojin dışında farklı bir dünya ancak ilkelliğe geri dönmek olacaktır. Bu da mümkün değildir."

"Gelişmek ve ilerlemek için küreselleşmenin getirilerinden yararlanmak zorundayız."

Sonuç

Bu çalışmada Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencilerinin küreselleşme kavramına ilişkin algıları metafor yoluyla incelenmiştir. Öğrencilerin ülkemizin farklı yörelerden gelmesi bu çalışmayı önemli ölçüde üniversite öğrencileri ve sosyoloji bölümü öğrencileri açısından genellenebilir kılmaktadır. Yapılan değerlendirmede seçilen 100 öğrenciden 84'ünün geçerli ve 65 adet farklı

metafor ürettiği görülmüştür. Öğrencilerin metafor üretme ve gerekçelendirmede kendilerine verilen 10 dakikalık sınırlı süre göz önüne alınırsa oldukça başarılı oldukları söylenebilir. Bu metaforlar benzetme yönü dikkate alınarak t*ehlike ve tehdit, tek tipleşme-standartlaşma, hızlı iletişim ve yayılma, birleşme- bütünleşme, çeşitlilik, gereklilik-zorunluluk* başlıkları altında kategorilendirilerek incelenmiştir. Burada öğrencilerin küreselleşmeye ilişkin farklı algılara sahip olduğu görülmüştür.

En belirgin ve yüzde olarak en çok göze çarpan nokta öğrencilerin önemli bir kesimi küreselleşmeyi bir tehdit ve tehlike olarak algılamasıdır. Burada küreselleşmenin belli kesimlerin lehine ve çıkarına gerçekleşmesi, dünyanın bir kesimi zenginleşirken diğer kesimlerdeki yoksullaşma baş göstermesi veya refah düzeyinin azalması, küreselleşmenin nimetlerinden yeterince yararlanamama gibi etkenlerin yanında kar uğruna doğanın ve çevrenin tahrip edilmesi ve bu çerçevede dünyanın geleceği ile ilgili kaygılar yer almaktadır. Ayrıca küreselleşmenin inanç, kimlik ve değerlerimizi tehdit ettiğine vurgu yapılmaktadır.

Küreselleşme üzerinde en çok yapılan eleştirilerden biri de çeşitlilikleri yok ettiği, insan ve toplumları tekdüzeleştirdiği standart insan tipi yaratmaya çalıştığı şeklindedir. Bu algının öğrenciler üzerinde önemli ölçüde etki bıraktığı görülmektedir. Burada belli ölçüde bir betimleme varsa da önemli ölçüde yadsıma görülmektedir.

Küreselleşmenin önemli taşıyıcılarından biri de teknolojik gelişmelerdeki ilerlemeye bağlı olarak iletişimde meydana gelen hızlı ve yaygın iletişimdir. Özellikle genç neslin bu iletişim araçlarının iyi kullanıyor ve bunlardan yararlanıyor olması küreselleşme algınının bu mecrada algılanmasına sebep olmaktadır. Bu algının uygulama yaptığımız öğrencilere üzerine de yansıdığını görmektedir. Yaklaşık öğrencilerin%17'si küreselleşmeyi hızlı ve yaygın iletişim kapsamında değerlendirmekte ve yararlı bulmaktadır.

Yine küreselleşmenin dünyadaki ulusları bir araya getirme ortak çıkarlarda birleştirme ya da ortaya çılan sorunlara küresel bazda çözüm bulma gibi hedefleri doğrultusunda yaygınlaşan bir anlam kazanmakta ve böyle bir algı oluşturmaktadır. Bu algının da öğrenciler üzerinde %15 civarında etkili olduğu görülmektedir. Bu daha çok öğrenilmiş bir tanımlamadan kaynaklı bir algı olarak kendisini gösteriyor. Burada küreselleşmedeki birlik ve bütünleme kavramlarına vurgu yapılıyor.

Bu birlik ve bütünleşme bir çeşitliliği de beraberinde getirmektedir. Bir araya gelen uluslar ya da toplum kesimleri birbirlerinden alışverişler yaparak kültürel, sosyal ve ekonomik faydayı sağlayacaktır. Dolayısıyla küreselleşme yoluyla bir araya gelen topluluklar bir zenginlik ve çeşitlilik de ortaya koymuş olacaklardır. Bu algının öğrenciler üzerindeki

yansıması %13'e karşılık gelmektedir. Ancak %19 civarındaki öğrencinin küreselleşmeyi tek tipleşme olarak algıladığı (%6'sı betimleyici olmak üzere) dikkate alınırsa çeşitlilikle tekdüzeliğin bir aradalığı söz konusu olmaktadır. Bu da küreselleşmenin çelişkilerinden biri olarak kendisini göstermektedir. Burada da küreselleşmenin sunduğu alternatiflerden ve nimetlerinden yararlanma itkisi öne çıkmaktadır.

Küreselleşmenin dünyanın geldiği son ve kaçınılmaz nokta olduğu vurgusu da kimi küreselciler tarafından ifade edilmektedir. Dolayısıyla ilerlemek ve çağdaş dünyaya ile bütünleşmekten başka çaremiz yoktur yaklaşımı öne çıkarılmaktadır. Küreselleşme de buna imkân veren zemini yaratmaktadır. Öğrencilerin %11'i de küreselleşmeyi bu çerçevede algılamaktadır.

Öğrencilerin küreselleşme algıları taraftar olan, karşı olan ve gelişmeci ya da dönüşümcü olan dünyadaki yaygın tutumla önemli ölçüde örtüşüyor. Araştırmada öğrencilerin küreselleşmenin ekonomik ve siyasi boyutlarına doğrudan vurgu yapmadıkları görülüyor. Burada daha çok doğrudan kendileriyle ilişkili olduğunu düşündükleri yönlerine dair tavır belirledikleri ve algı oluşturdukları görülmektedir. Küreselleşme olgusunun tehlike ve tehdit kategorisi (%26) ve tek tipleşme-standartlaşma (%19) içerisindeki %6'lık betimleyici açıklamaları çıkardığımızda öğrenciler üzerine yaklaşık %40 civarında olumsuz bir algı bıraktığı görülüyor. Küreselleşmeyi gerekli ve zorunlu olarak görenlerin sayısı ise %11 civarındadır. Diğer kategorilere baktığımızda ise öğrencilerin, keskin bir taraf belirtmemekle birlikte yerine göre betimleyici ve faydacı bir algıya sahip oldukları gözükmektedirler.

Sonuç olarak sosyoloji bölümü öğrencilerinin önemli ölçüde küreselleşmeye dair olumsuz metaforlar kurmakla birlikte bunun yanında olumlayıcı, betimleyici, faydacı olmak üzere çeşitli metaforlara sahip oldukları görülmüştür. Bu durum, sosyoloji biliminin gereği olarak sosyoloji öğretiminden belli bir nesnellik beklense bile henüz öğrenimini tamamlamayan öğrencilerin doğrudan taraf olduğu ya da etkilendiği konularda nesnel tutum sergilemenin güçlüğünü göstermesi bakımımdan anlamlıdır.

KAYNAKÇA

Afat, E. (2010). *Karşı küreselleşme hareketi: küreselleşmeyi hedef alan küresel muhalefet*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul.

Arslan, A. ve Zengin, R. (2016). Fen bilgisi öğretmen adaylarının küresel ısınma kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies,* 44, 453-466.

Ateş, M. ve Karatepe, A. (2013). Üniversite öğrencilerinin "küresel ısınma" kavramına ilişkin algılarının metaforlar yardımıyla analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27, 221-241.

Beşirli, H. (2004). Küreselleşme karşıtları ya da aşağıdan küreselleşmeciler, kimler? ne istiyorlar? *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 1, 123-134.

Çelik, M. Y. (2012). Boyutları ve farklı algılarıyla küreselleşme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 32, 57-74.

Çetin, B. N. (2008). *Küreselleşme olgusunun farklı boyutlarıyla toplumsal yansıması: Küreselleşme karşıtı hareketler (Türkiye örneği,)* (Yayınlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.

Çilesiz, Ş. (2011). A phenomenological approach to experiences with technology: current state, promise, and future directions for research. *Educational Technology Research and Development,* 59(4), 487-510.

Eraslan, L. (2011). Sosyolojik metaforlar. *Akademik Bakış Dergisi*, 27, 1-21.

Ersoy, G. ve Karşıyakalı, B. (2022). Küreselleşmenin yoksulluk üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 23 (2): 502-517, 2022 DOI: https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1031789

Ezer, F. Ve Aksüt, S. (2021). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının küresel köy kavramına ilişkin metaforik algıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2). 667 – 686. https://doi.org/10.18069/firatsbed.785610

Kaya, M. F. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının "küresel ısınma" kavramına yönelik metafor algıları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18 (29). 117-134.

Kaymakçı, O. (2007a). Kavramsal, kuramsal ve tarihsel açıdan küreselleşmeye giriş, *Küreselleşme Üzerine Notlar*. Ed. Oğuz Kaymakçı. (3-47). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kaymakçı, O. (2007b). Küreselleşme ve zengin-fakir ayırımı. *Küreselleşme Üzerine Notlar.* Ed. Oğuz Kaymakçı. (445-455). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Keskin, U. (2019). Bilimsel Çalışma Süreçlerine İlişkin Metaforlar Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,* 1 (2), 91-112. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/777496.

Kovecses, Z. (2010). *Metaphor: a practical introduction.* Second Edition. Nev York: Oxford Unıversıty Press.

Kökalan Çımrın, F. (2020). Küreselleşme teorileri: söylem ve iddialar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 22 (3), 1205-1219.

Mc Luchan M. & R. Power, B. (2020). *Global Köy 21. Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler.* İstanbul: Scala yayıncılık.

Moser, K. S. (2000). Metaphor Analysis in Psychology-Method, Theory, and Fields of Application. *Forum: Qualitative Research* 1(2). https://openresearch.lsbu.ac.uk/item/88v83

Schmitt, R. (2005). Systematic Metaphor Analysis as a Method of Qualitative Research. *The Qualitative Report,* 10(2), 358-394. https://nsuworks.nova.edu/tqr/vol10/iss2/10

Şahin, K (2007). *Küreselleşme tartışmaları ışığında ulus devlet*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Şahin, K (2013). Küreselleşme*, Sosyolojiye Giriş*, Ed. İhsan Çapçıoğlu, Hayati Beşirli, (331-354). Ankara: Grafiker Yayınları.

Şahin, K. (2010). Küreselleşme ve yeniden yapılanana ulus devlet. *Küreselleşme ve Türkiye'ye Etkileri içinde*. Ed. Murat Mercan. (27-38) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Tavşancıl, E. Aslan, A. E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bölüm 22

TÜRKİYE İLE ROMANYA ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER (1923-1950)

Serdar GÖKTAŞ[1]

1 Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID Number: 0000-0001-7120-0948, serdargoktas@bayburt.edu.tr.

Giriş

Romanya, Doğu Avrupa'da kuzey ve kuzeydoğusunda Ukrayna ve Moldavya, kuzeybatısında Macaristan, batı ve güneybatısında Sırbistan, güneyinde Bulgaristan ve doğuda Karadeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Karadeniz ve Avrupa ülkeleri için önemli bir ticari köprü vazifesi gören Romanya, sahip olduğu alan itibarıyla stratejik bir konuma sahiptir. Ülke sınırları içerisinde büyük alana yayılan Tuna Nehri ve kolları üzerindeki tarım havzalarının yanı sıra nehrin kıyısındaki büyük ticaret limanları, ülke ekonomisi için önemli bir yer tutmaktadır. En büyük limanlarından birisi olan Köstence Limanı haricinde birçok limanı bulunan Romanya, tarihsel ticari yolların merkezi olagelmiştir (Avcı, 2008: 168-169).

Tarih boyunca batıya yönelen Türklerin önemli uğrak noktalarından birisi olan Romanya coğrafyası muhtelif dönemlerde Türk hakimiyetinde kalmıştır. XVI. Yüzyılla birlikte bölgede başlayan Osmanlı hakimiyeti uzun yüzyıllar sürmüştür. Karlofça Antlaşması ile Romen coğrafyasının bir kısmı Osmanlı elinden çıkmış olsa da, Eflak ve Boğdan bölgeleri XIX. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Macar, Leh, Rus ve Avusturya saldırılarına karşı Osmanlı koruyuculuğunda olan Romen halkı, kültürel varlıklarını bu sayede muhafaza etme fırsatını elde etmişlerdir. Kuzeyden gelen askeri tehditlere tampon niteliği taşıyan bu bölgenin, Osmanlı ekonomisi için de özel bir yeri vardı. Özellikle başkentin iaşesi için büyük öneme sahip olan Eflak ve Boğdan prenslikleri verimli tarım arazileri ve hayvancılık kollarıyla *"İstanbul'un yiyecek ambarı"* olarak nitelendirilmekteydiler (Metin, 2011: 16-19a).

Fransız İhtilali ile başlayan ve Balkan coğrafyasını da etkisi altına alan Milliyetçilik akımı diğer uluslar gibi Romenler üzerinde de büyük etki bırakmıştır. Bu doğrultuda XIX. Yüzyılın ilk yarısında Eflak ve Boğdan'da İpsilanti'nin organize ettiği isyan Romenler arasında pek kabul görmemiştir. Ancak bu durum Romenlerin ulusal bir devlet kurma emellerinin olmamasından değil, Rumların bu isyanı organize etmesinden kaynaklanmaktaydı (Uçarol, 1995: 140). Rumlarla bir kader birliğinden uzak duran Romenler arasında da ihtilal fikirleri yeni yüzyıl başlarından itibaren gelişmekteydi. Özellikle Fransa ve İtalya'da öğrenim gören Romen gençleri, vatandaşlarının Milliyetçilik fikri etrafında birleşmelerine öncülük ediyorlardı. 1848 İhtilalleri ile Eflak ve Boğdan'ın birleşmesi ve 5 Şubat 1862 tarihinde Bükreş'te ortak meclisin toplanması, Romanya siyasal birliğinin temelini atan önemli olaylar olmuştur (Karal, 2007: 42-61).

Dört asra yakın Osmanlı hakimiyetinde kalan Romanya, son döneme doğru özerk bir yapı halinde olan siyasal dönüşümünü 1878'te bağımsızlığını elde ederek tamamlamıştır. Ancak Osmanlı topraklarından ayrılmış olan Romanya ile temaslar hiç kesilmemiş, ikili ilişkiler geliş-

tirilerek devam etmiştir. Balkan Savaşları'nda Bulgaristan karşısında Osmanlı ile aynı hedef doğrultusunda hareket eden Romanya, I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri yanında Osmanlı karşısında yer almıştır. Romanya'nın savaşa dahil olması ile açılan cephede Osmanlı Devleti de 6. Kolordu ile müttefiklerinin yanında yer almıştır (Karal, 1999: 499. Savaş sona erdiğinde İtilaf Devletleri tarafında bulunan Romanya galip olarak Paris Barış Konferansı'nda imzalanan Sevr Antlaşması'nın imzalayıcısı olmuşlardır. Milli Mücadele sonrasında Lozan Barış Konferansı'nda da yine İtilaf Devletleri tarafında yer almışlardır. Lozan Barış Antlaşması ile Romanya Krallığı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki ilk resmi belge imzalanmış oluyordu. Bir süre sonra Ankara ve Bükreş'te elçiliklerin açılması ikili ilişkileri yeni bir boyuta taşımıştır (Ural ve Kılınç, 2015: 180-181). İkili ilişkilerin hızlı bir şekilde ilerlemesiyle Haziran 1924'te Georger İonescu İstanbul Genel Konsolosu olarak tayin edilirken, İzmir'e de Temmuz 1924 tarihinde Charlton Giraud, İzmir Fahri Konsolosu olarak atanmıştır (Bozkurt, 2019: 41). Böylelikle Romanya Türkiye'nin büyük kentlerinde temsilciler bulundurarak ikili ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Romanya, elde ettiği toprak kazanımlarıyla tarihinin en geniş sınırlarına ulaşmış ve hatta "Büyük Romanya" tabiri ile ifade edilmiştir. Bu kazanımların sonucunda, Romanya elde ettiği toprakları korumak adına yeni politikalar geliştirmiştir. Statükocu bir yaklaşım perspektifi ile belirlenen dış politikasındaki ikili ilişkiler daha çok bu politikaya bağlı olan devletlerle geliştirilmiştir (Değerli, 2008: 117). Bu anlamda "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" anlayışı ile hareket eden Türkiye, Romanya için iyi bir müttefik adayıydı. Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konum, dış politikadaki temel hedefleri Romanya'nın dış politikası ile son derece uyumluydu. Temel dış politikalarında uyumlu olan taraflar Lozan'da çözümlenmesi gereken problemlere eğilerek ikili ilişkilerini sağlam çerçeveye oturmaya çalışmışlardır. I. Dünya Savaşı'nda Romanya'dan Osmanlı askerleri tarafından getirilen malların iadesi için Muhtelit Hakem Mahkemeleri kurularak sürecin sağlıklı bir şekilde işletilmesi düşünülmüştür. Diğer bir sorun olan mezarlıklar meselesinde ise taraflar diğer devletin tebaasına ait kabirleri belirli şehirlere toplayarak buralardaki alanları birbirlerine devretmeyi kabul etmişlerdir. Böylelikle Lozan Barış Konferansı'ndan sonra kalan problemlerin sağduyulu bir halde çözümlenmesi Türkiye ve Romanya'nın ikili ilişkilerini iyi bir seviyeye getirmiştir (Bozkurt, 2019: 41-48).

Türkiye ve Romanya'nın öncülüğünde teşkil edilecek olan Balkan Birliği düşüncesi iki devletin dış politikalarının önemli bir sonucuydu. Kısa sürede diğer Balkan ülkeleri tarafından da benimsenen bu fikir Balkan Paktı'na dönüşmüştür. Bu paktın kurulabilmesi adına Türkiye, Yu-

nanistan ve Romanya'nın öncülüğünde 5 Ekim 1930'da Atina'da düzenlenen konferansı 1931, 1932 ve 1933 yılındaki iki toplantı dahil olmak üzere Balkan Konferansları takip etmiştir. Bu görüşmeler neticesinde Balkan tarihi için önemli bir yere sahip olan Balkan Paktı'nın temeli atılmış, son olarak Cenevre'de bir araya gelen taraflar 4-9 Şubat 1934'te Balkan Paktı'nı imzalamışlardır. Ek protokoller dahil olmak üzere Balkan Paktı Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılımı ile imzalanmıştır (Değerli, 2008: 115-134). Böylelikle yeni dünya düzeninde Türkiye ve Romanya'nın içerisinde bulunduğu Balkan devletleri yeni bir politik zeminde yayılmacı politikalara karşı müttefiklik kurmuşlardır.

Dış politikadaki ikili gelişmeler siyasi ilişkilerin yanı sıra iktisadi faaliyetleri çerçevesinde de ilerlemekteydi. Romanya-Türkiye ticari faaliyetleri ilk yıllarda Lozan'da imzalanan ek ticaret mukavelesi üzerinden düzenlenmekteydi. 11 Haziran 1929 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin imzalanması ile bundan sonraki ekonomik ilişkiler buna göre düzenlenmiştir. Türk-Romen ekonomik ilişkilerinin temel metni haline gelecek bu antlaşma değiştirilmeden, daha sonrasında ilaveler yoluyla tedavülde kalmaya devam etmiştir. Değişen dünya ekonomik sistemi içerisinde taraflar arasında da meydana gelen ekonomik değişimler ara antlaşmalar ile uygulamaya koyulmuştur.

Bu çalışmadaki temel hedef kuruluş aşamasındaki Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Balkan coğrafyasında önemli bir konuma sahip olan Romanya ile Türkiye'nin ticari faaliyetlerinin incelenmesidir. 1923-1950 yılları arasındaki süreci kapsayan bu çalışma ile tarafların hangi hedefler doğrultusunda ticari ilişkiler kurdukları ve gelişim süreci ortaya çıkarılmaya çalışmıştır.

1. Ticari İlişkilerin Kurulması ve Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin İmzalanması (11 Haziran 1929)

Türkiye ile Romanya dış politikalarındaki uyumlu bakış açısını ekonomik alanda da ilerletme çabasında bulunmuşlardır. Bu doğrultuda Lozan Antlaşması'nın imzalandığı tarihte taraflar arasında imzalanan 19 maddelik Ticaret Sözleşmesi'ndeki 18. madde doğrudan Türkiye ile Romanya'nın ekonomik işbirliğini ilgilendirmekteydi. Bu maddeye göre; "*...Sözleşme beş yıllık bir süre için yapılmıştır. Birinci kesime ilişkin olarak, bir yandan Türkiye ve öte yandan Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ticaret alışverişleri için daha kısa bir süre içinde yeni bir statü kurmak zorunluluğunu kabul ettiklerinden, işbu Sözleşmeyi otuz aylık ilk dönemin bitiminden sonra her an sona erdirmek hakkını karşılıklı*

olarak tanımakta görüş birliğine varmışlardır. İşbu Sözleşme, sona erdirilişinin bildirilmesinden altı ay sonra hükümsüz olacaktır. Bir yandan Türkiye ve öte yandan öteki bağıtlı Devletlerden her biri, Sözleşmenin uygulanması konusunda yukarıda belirtilen süreler içinde her an vekillerine bu yoldan bir başvurma olunca, yeni ticaret antlaşmaları yapılması amacıyla, bu sürelerin sona erişinden önce sonuçlandırmak için çaba gösterecekleri görüşmelere girişmeği yükümlenirler. Sözü geçen görüşmeler yukarıda belirtilen süreler içinde sonuçlandırılamazsa Bağıtlı Yüksek Taraflardan her biri davranış özgürlüğünü yeniden elde etmiş olacaktır…" (Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, 2001: 80-81). Böylelikle Balkan devletleri ile yeniden temas kurulmasını sağlayan bu sözleşme, beş yıllık bir süreyi kapsarken, otuz aylık bir müddetten sonra ise taraflar ekonomik ilişkileri sürdürebilir ya da tamamen bu bağlantıyı rafa da kaldırabilirlerdi. Bu sözleşmede dikkati çeken temel amaç; çatışmalar sonucunda taraflar arasında zedelenmiş olan ekonomik ilişkilerin yeniden tesis edilmesiydi. İkili ilişkilerin geliştirilmesi için yeni bir fırsat gibi duran Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin, belirli bir süre sonra bağlayıcılığı ortadan kalkıyordu. Bu ise taraflara dış ticari ilişkilerini özgürce belirleme hakkını tanıyordu.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en başından beri olumlu yönde kullandığı Lozan Ticari Sözleşmesi, Balkanlar ile kurulacak olumlu bağlantıların anahtarı haline gelmiştir. Özellikle mezkur sözleşme, Türkiye-Romanya arasında Lozan'dan kalan sorunların ortaya çıkardığı gerginliklerin arka plana itilmesine hizmet ettiğini de söylemek mümkündür. Mezarlıklar ve malların iadesi için yapılan görüşmelerde yükselen tansiyona rağmen tarafların ekonomik işbirliğini sürdürmekteki kararlılığı sorunların daha fazla büyümeden çözülmesine hizmet etmekteydi. Bu sebeple tedavül süresi tamamlanacak olan Lozan Ticaret Sözleşmesi için Ticaret Bakanlığı'nın, Başbakanlığa sunmuş olduğu raporda, Romanya ile ticari ilişkilerin sürdürülmesinin gerekliliği vurgulanıyordu. Bu görüşün yerinde olduğu kanaatine varan İcra Vekilleri Heyeti tarafından Romanya nezdinde temaslar kurulması için Dışişleri Bakanlığı'na gerekli talimat verilmiştir (BCA., 30.18.1.1., 23.8.1., 13 Şubat 1927) .

Bu talimat doğrultusunda harekete geçen Dışişleri Bakanlığı 15 Haziran 1927'de Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin yerine yeni bir antlaşmanın imzalanmasını Romanya'ya önermiştir. Romanya bu teklifine olumlu yaklaşmakla birlikte yeni gümrük tarifesinin yürürlüğe gireceği vakte kadar bu isteğe cevap vermemiştir. Romanya'nın bu yaklaşımı karşısında memnun kalmayan Türk Hükümeti 3 Temmuz 1927 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile uygulanacak olan gümrük vergilerinin azami bir halde kalması kaydıyla Lozan Ticaret Sözleşmesi'ni feshetmiştir (BCA., 30.18.1.1., 24.41.2, 03 Temmuz 1927). Bu iptalde Romanya ile kurulan

temasların karşılıksız kalmış olması temel gerekçeydi. Ancak bu kararnamede ticari ilişkiler tamamıyla askıya alınmıyor, bunun yerine mevcut gümrük tarifelerinde sağlanacak ödeme kolaylıklarıyla sürecin ilerletilmesi düşünülmüştür. Böyle bir adımın atılmasında Romanya'nın tutumu belirleyici olsa da Türkiye iyi niyetli tavrını ortaya koyarak ekonomik ilişkilerin zarar görmemesi adına hareket etmiştir.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Romanya İstanbul Konsolosu Anastasiu ile yapmış olduğu görüşmede sözleşmenin iptal edilme sebebi olarak "iletişimsizlikten" yakınmaktaydı. Duca sonrasında Romanya ile gerekli temasların yeterince sağlanamaması, ilişkilerin aksadığını ve yeni sözleşme için herhangi bir cevap alınamamasının sorun teşkil ettiği Tevfik Bey tarafından dile getirilmiştir. Tevfik Bey, altı ay içerisinde sözleşmenin imzalanmaması halinde, Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin 11 Şubat 1928 tarihinde sona ereceğini bildirmesi üzerine Elçi, böyle bir yenileme için erken olduğu kanaatindeydi. Çünkü kendi ülkesinde hali hazırda çalışmaları devam eden bir gümrük yasası vardı ve bunun 11 Şubat 1928 tarihine yetişmesi mümkün değildi. Bu sebeple Elçi, görüşmeler için yasanın yürürlüğe gireceği tarihe kadar beklenilmesini Türk tarafından rica ediyordu. Ne var ki Tevfik Bey'in bu konudaki ısrarları, tarafların süreci hızlandırması yönünde olmakla birlikte, Romanya'nın kesin şekilde masaya oturmasını sağlamaya yönelikti. Bu doğrultuda Tevfik Bey, Romen mazeretlerinin önüne geçebilmek adına karşı tarafa alternatif yollar sunmaktaydı. Tevfik Bey'e göre yeni bir sözleşme yapılması sorun olmaktan çıkmalıydı, çünkü yapılması planlanan gümrük yasasının bu antlaşmaya ek olarak dahil edilmesi, bu problemi ortadan kaldırabilirdi. Aksi taktirde Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin geçersiz kalacağı için tarafların ticari ilişkileri duracaktı. Bunun önlenebilmesi için diğer bir yol olarak en azından taraflar arasında mevcut ticaret sözleşmesi yenisi yapılana kadar altı aylık periyotlarla uzatılmalıydı (Metin, 2011: 115-117). Tevfik Bey, sürecin yeni bir antlaşma etrafında devam etmesi gerekliliği konusundaki ısrarını sürdürmüş olsa da bu konuda karşı tarafında durumuna binaen yeni bir formül geliştirmiştir. Gelinen nokta itibarıyla geçici bir süre daha Lozan Ticaret Mukavelenamesi'ne ekonomik faaliyetler devam ettirilecekti.

Romanya'da bu tutum karşısında olası sıkıntıların oluşmaması için Tevfik Bey'in getirmiş olduğu ikinci öneriyi kabul etmiştir. Romanya'da sürdürülen gümrük yasası çalışmaları tamamlanana kadar mevcut sözleşme Modus Vivendi bağlamında belirli periyotlarla yenilenerek devam etmesi Romanya tarafından şifahi olarak Türk tarafına bildirmiştir (BCA., 30.18.1.1., 27.79.10., 02 Şubat 1928). Böylelikle yeni gümrük yasasına kadar Türkiye, Romanya'nın mazeretini kabul ederek bu konuda olumlu bir tavır sergilemiştir. Türkiye ile Romanya arasındaki Lozan Ticaret Söz-

leşmesi üç kez altışar ay daha uzatılmıştır (BCA., 30.18.1.1., 29.47.15., 29 Temmuz 1928).

Romanya yeni bir ticaret antlaşmasının yapılması için bir heyet göndermeyi kabul etmiştir. Başkanlığını Ankara Büyükelçisi Filality'nin yapmış olduğu bu heyette Romanya Ticaret Bakanlığı'ndan Dimitrescu ve N. Manescu yer almaktaydı. İlgili görüşmeleri yürütmek ve imzalamak için Türk tarafını Zekai Bey, Burdur Mebusu Şeref Bey ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan Rıfat Bey temsil etmişlerdir. Ankara'daki müzakereler neticesinde 11 Haziran1929 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Arasında İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi imzalanmıştır. Bu antlaşma ile taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin yanı sıra vatandaşların ikameti ve deniz ulaşımı hakkındaki konular da belirlenmiş oluyordu. Bu sebeple kapsamı geniş olan bu antlaşma 34 madde ve eklerinden oluşmaktaydı (T.C. Resmi Gazete, 21 Haziran 1930, sayı 1525). Antlaşmanın henüz imzalandığı tarihte Romanya'da gümrük yasası sonuca bağlanmadığı için Türkiye yapılacak yeni yasanın antlaşmaya dahil olacağını kabul ediyordu (Metin, 2011: 122a).

Bu antlaşma ile Türkiye ile Romanya arasında sorun teşkil edecek önemli bir engel ortadan kalkmış oluyor, tarafların ekonomik ilişkileri kalıcı bir antlaşmaya bağlanmış oluyordu. Daha sonrasında yapılacak olan ticaret ve tediye antlaşmalarında 11 Haziran 1929 tarihli bu antlaşmaya bolca atıflar yapılmıştır. Ayrıca yapılan yeni antlaşmalarda mezkur antlaşmanın mevcut kalması hususunda maddeler yer almıştır. Dolayısıyla bu antlaşma 1923-1950 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti ve Romanya Krallığı arasındaki ticari faaliyetleri düzenleyen temel antlaşma olmuştur.

2. Yeni Ekonomik Düzende Türkiye-Romanya Arasındaki Ticari İlişkiler

1929 Ekonomik Buhranı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ve Romanya üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Dünya ekonomik krizinin getirmiş olduğu tedbirler neticesinde taraflar ekonomik politikalarını buna göre şekillendirmişlerdir. Bu sebeple Türkiye'de de korumacı bir ekonomi politikası gelişirken devlet ileri gelenleri, ithalatı azaltarak dışa bağımlılığı minimuma indirmeyi temel hedef haline getirmişlerdir. Bu önlemlerden biri olarak Türkiye'nin gümrük vergilerinde arttırıma gitmesi üzerine Romanya, Türk tarafına yeni bir sözleşme önerisinde bulunmuştur. Türkiye tarafından 5 Mart 1933'te kabul edilen bu öneri ile 17 Haziran 1933 tarihinde ek bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre 11 Haziran 1929 tarihli antlaşma mevcut halini korurken, yeni antlaşma 18 Eylül 1933'te Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (BCA., 30.18.1.1., 39.70.2., 19 Eylül 1933).

Türkiye yeni dönemde sıkı tedbirler neticesinde Clearing(Kiliring/ Kliring) antlaşmalarıyla ticarette mütekabiliyet esasına dayalı bir ticari anlayış benimsemiştir. İhraç ettiği kadar almayı taahhüt eden, bir nevi takasa dayanan bu sistemde ekonomik açığın en aza indirilmesi temel hedefti. Türkiye ithalata karşı geliştirmiş olduğu kısıtlamalar dahilinde ihtiyaç duyduğu malların tamamına yakınını sadece Clearing Sözleşmesi yaptığı ülkelerden sağlamaktaydı. Romanya'nın ilk dönemlerde kayıtsız kaldığı bu sözleşme nedeniyle Türk-Romen ekonomik ilişkileri büyük oranda etkilenmiştir. Bu sebeple Türkiye-Romanya ticari hacminde dramatik bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Örneğin Romanya 1934 yılında, Türkiye'nin ithal ettiği gaz yağının %60'nı tek başına karşılarken, Türkiye 1935 yılında bu ürünü Clearing Sözleşmesi yaptığı diğer ülkelerden tedarik etmiştir. Bu durum sadece gaz yağında değil petrol ve tarım ürünlerinde de görülmüş, Romanya özellikle bu durumdan büyük zarar görmüştür. Olumsuz durumun giderilmesi adına taraflar arasında 4 Ekim 1935 tarihinde Türkiye ile Romanya Arasında Ticaret Mukavelesi imzalanmış ve Clearing Antlaşması da buna ilave edilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 23 Ekim 1935, sayı 3139). Böylelikle taraflar arasında yapılan bu antlaşma metni ve ekleriyle çıkmaza giren Türk-Romen ekonomik ilişkileri yeniden eski canlılığına kavuşacaktı.

Yeni ticaret mukavelesi 11 Haziran 1929 tarihli antlaşmayı etkilememesi koşuluyla tarafların ithalat ve ihracat ürünleri kontenjanlar dahilinde belirlenmiştir. Antlaşmaya ek iki numaralı listeye göre Türkiye, Romanya'ya başlıca; balık ürünleri, kömür, ham pamuk ve birçok tarım ürünü ihraç edecekti. Romanya ise buna karşılık olarak petrol, gaz yağı, elektrikli araçlar başta olmak üzere birçok sanayi ve tarım ürününü Türkiye'ye ihraç edecekti. Belirlenen kontenjanların dışında Türkiye'nin ihraç etmek istediği ürünlere herhangi bir kısıtlama getirilmezken, bu konuda uygulanacak olan vergilendirme ve ürün listesi ilgili mukaveleye eklenmiştir (T.C. Resmi Gazete, 23 Ekim 1935, sayı 3139).

4 Ekim 1935 tarihli Türkiye-Romanya Ticaret Antlaşması, 3654 sayılı Kararname ile I sayılı listedeki ürünlerin miktarları tashih edilerek ve yeni ilavelerin yapılması kararlaştırılmıştır (BCA., 30.18.1.2., 60.92.20., 06 Aralık 1935; T.C. Resmi Gazete, 21 Aralık 1935, sayı 3188) . Bir müddet sonra mezkur kararnameye ek olarak Türkiye-Romanya Ticaret Anlaşmasına bağlı 2 numaralı listedeki "275 a pozisyonuna giren balıkyağı kontenjanın Romen Gümrük Tarifesinin 274 pozisyonuna" geçirilmesi ve bu kontenjanın "50 tondan 400 tona" çıkarılması kabul edilmiştir (BCA., 30.18.1.2., 65.44.6., 27 Mayıs 1936; T.C. Resmi Gazete, 6 Temmuz 1936, sayı 3348).

Türkiye-Romanya Ticaret Antlaşması'nın Clearing Sözleşmesi ile desteklenmesi, Türkiye lehinde bir durumu beraberinde getirmekteydi.

Çünkü Romanya'dan katma değeri yüksek ve kullanım süresi daha uzun ürünler ithal edilmekte, buna karşılık mal değişiminde Türkiye tarafından çoğunluk tarım ürünleri ihraç edilmekteydi. Bu sebeple Romanya'nın aleyhinde gelişen bu durumdan Romenler çok geçmeden rahatsızlıklarını açığa vurmuşlardır. Bu durumun yaratmış olduğu memnuniyetsiz ortamda Türkiye'nin Bükreş Elçiliği Romanya Merkez Bankası'na bir mektup göndererek, Romanya'nın bu konudaki rahatsızlığının Türk Hükümeti tarafından anlayış çerçevesinde karşılanacağı bildirilmiştir. Romanya Dışişleri Bakanlığı tarafından bu olumlu tavır karşısında Türkiye ile belirli bir mecraya girmiş ticari faaliyetlerin etkilenmemesi için gerekli adımların atılması hususunda Romanya'nın her zaman hazır olduğunu belirtilmiştir. Bakanlık özellikle ithalat ve ihracat dengesinin göz önünde tutularak, sorunun çözümlenmesinin taraflar için en iyi yol olduğu Türk tarafına iletmekteydi. Dolayısıyla Romanya için antlaşmanın iptali söz konusu değilken, mal değişiminde bir düzenleme yapılması şimdilik yeterli olabilirdi.

5 Şubat 1937'de Romanya Dışişleri Bakanlığı bu konuya dair sorunların çözümü hakkında bir rapor dahi hazırlamıştır. Bu rapordaki temel endişeler, Ankara'daki Romen Büyükelçisi Telamaque tarafından Tevfik Rüştü Aras ve Numan Menemencioğlu'na iletilmiştir. Telamaque, hükümetinin benzin ihracatlarının değişim usulünün dışında bırakılmasını ve buna dair ödemenin döviz yoluyla yapılması hususundaki talebini iletmiştir. Bu tavrında ısrarcı bir tutum sergilemiş olsa da Roman Elçi istediğini alamamıştır. Çünkü Türkiye'nin böyle bir düzenleme için herhangi bir düşüncesi olmadığı yetkililer tarafından Romen Elçiye bildirilmiştir. Bu durumdan memnun kalmayan Telamaque, en azından bu problemin çözümü hakkında Türk tarafından temsilcilerin Bükreş'e gönderilmesini talep etmiştir. Ancak buradaki görüşmeler sayesinde sorunların çözümlenmesi kolaylaşabilirdi. Türk hükümeti temsilcileri Romanya'dan mevcut sözleşmede herhangi bir değişim olmaması noktasında bir garanti almak koşuluyla Bükreş'e gidilebileceğini karşı tarafa iletmişlerdir. 12 Şubat 1937 tarihli diğer bir raporda da benzer kaygılar dile getirilmiş, Türkiye ile ekonomik işbirliği hakkındaki riskler ve zararlar dile getirilmiştir. Bu rapora göre Türkiye'de olası bir devalüasyonda Romanya'nın büyük zararlar görmesi muhtemeldi. Dolayısıyla daha garantili bir sözleşmeyle bu sorun ortadan kaldırılmalıydı. Ayrıca Clearing Sözleşmesi sadece Türkiye lehinde işleyen bir metindi ve bunun kaldırılması bile Romanya için bir kazanım olabilirdi. Sanayi Bakanlığı'nın görüşüne göre bu durum en başından beri önlem alınması gereken önemli bir durumdu. (Metin, 2012: 390-392b) Dolayısı ile bu konu acil olarak çözümlenmesi gereken bir problemi teşkil etmektedir.

Tablo 1. *1930-1938 Yılları arasında Türkiye ile Romanya arasındaki ticaret hacmi.*

İthalat-İhracat Yılları	Türkiye'nin Romanya'ya İhracatı	Türkiye'nin Romanya'dan İthalatı	Toplam Hacim
1930	1.220.824	2.492.491	3.713.315
1931	1.082.986	1.447.260	2.530.246
1932	815.048	914.920	1.729.968
1933	926.844	1.239.635	2.166.479
1934	538.805	1.584.585	2.123.390
1935	296.949	1.967.131	2.264.080
1936	519.723	1.507.101	2.026.824
1937	1.024.901	1.575.825	2.600.726
1938	3.292.894	1.720.395	5.013.289

*(***Kaynak:** *BCA., 30.10.0.0., 162.134.9., 20 Temmuz 1938)*

Tablo 1 incelendiğinde Türkiye ile Romanya arasındaki ticaret hacminin Dünya Ekonomik Buhranı'nın ardından giderek düştüğü ve 1932 yılında toplam ekonomik hacmin yarıya düştüğü, ertesi yıl ise hacmin iki milyonun üzerine çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin ihracatı 1937 yılında iki katına, 1938 yılında ise neredeyse üç katına kadar çıkmıştır. Buradaki artışın arka planında deri ve pamuk ihracatının olduğu görülmektedir. Özellikte 1938 yılında Romanya'ya 2.168.716 milyonluk bir ihracatın verilere yansıdığı görülmektedir (BCA., 30.10.0.0., 162.134.9., 20 Temmuz 1938; Metin, 2011: 161-162).

Romanya'nın bu sorununa daha fazla kayıtsız kalmak istemeyen Türkiye problemlerin çözümlenmesi ve yeni bir antlaşmanın yapılması için Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver başkanlığında bir heyeti görevlendirmiştir. Muhtelif tarihlerde Bükreş'te Romen temsilcilerle müzakere eden Türk temsilcileri en uygun yolu bulma çabasında olmuşlardır (BCA., 30.18.1.2., 80.92.9., 11 Kasım 1937). Bükreş'te yürütülen müzakerelerde her iki ülkenin delegeleri, Türkiye ile Romanya arasındaki ihracat-ithalat dengesini yeniden gözden geçirecekler ve her iki tarafı sıkıntıya düşüren maddeler üzerinde orta bir yol bulmaya çalışacaklardır. Mevcut antlaşma maddelerinin tadili üzerinden yürütülen bu müzakerelerde Köstence hattı da gündeme gelmiş, Türk tarafından buraya daha fazla limanın entegre edilmesi gündeme getirilmiştir. Bu doğrultuda sayısı arttırılacak limanlar sayesinde Köstence Limanı'na daha fazla ürünün getirilerek Avrupa'ya sevki kolaylaşabilirdi. Ayrıca önemli bir hinterlanda sahip olan Trabzon

Limanı'nın da buraya entegre edilmesi doğudan gelen ürünlerin Avrupa'ya naklini kolaylaştıran bir yol olacaktı. Bu sayede Romanya ve Türkiye sadece kendi ürettikleri mallardan değil, transit ticaret vasıtasıyla da daha fazla kazanç elde edebileceklerdi (Metin, 2012: 392-393b).

Bükreş'te yapılan görüşmeler sonucunda taraflar arasında 10 Haziran 1929 tarihli Ticaret Antlaşması'nda değişiklik yapılmaksızın yeni bir Ticaret ve Tediye Antlaşması imzalanmıştır. 12 Ocak 1938 tarihinden itibaren yürürlüğe girecek olan bu antlaşma ile Türkiye ile Romanya arasındaki değişim sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Bir sene müddetle geçerli olacak antlaşma için tarafların iptal hakkı saklı tutulmuştur (T.C. Resmi Gazete, 31 Ocak 1938, sayı 3822). 5 Ocak 1938 tarihinde iki ülke arasında ticari mübadelelerden kaynaklanan alacakların teminini kolaylaştırmak için ayrıca 13 maddeden oluşan bir Ticaret ve Tediye Antlaşması yapılmıştır. Antlaşmanın birinci maddesinde Türkiye ve Romanya arasındaki ticari alacaklarının Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ile Romanya Milli Bankası aracılığıyla temin edileceği ifade edilerek, diğer maddelerde de bu konu hakkında teknik detaylara yer verilmiştir. (BCA., 30.18.1.2., 82.7.10., 19 Ocak 1938; Metin, 2012: 393b). İmzalanan anlaşma ile ayrıca yedi aydır kredisi açılmayan pamuk ticaretine yeni bir düzenleme getiriyordu. Yaklaşık 16 milyon Romanya leyi hacmine pamuk ticareti için Merkez Bankası'nda bir hesap açılarak ithalat-ihracat işlemlerinin bunun üzerinden yürütülmesine karar verildi. Türk hükümeti bu ticaret kapsamında Milli Banka'da bloke edilen hesabın 200.000 liraya tekabül eden kısmının Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından 16 Mayıs 1938 tarihli kereste mukavelesi hükümleri dairesinde kullanılmasını uygun buldu (BCA., 30.10.0.0., 162.134.9., 19 Temmuz 1938).

Anlaşma uyarınca Türkiye; sazan, deri, balıkyağı, nohut, susam, zeytinyağı, fındık, portakal, kestane, badem, fıstık, üzüm, incir, zeytin, pamuk ve kömür gibi daha önceden tespit edilen ürünleri belirlenen kontenjanlar miktarınca ihraç ederken Romanya ise iki numaralı liste mucibince peynir, tutkal, deri, keçe şapka, nebatat, kibrit imalatında kullanılmak üzere kereste, parke tahtası, kontrplak, ağaç fıçı, kürdan, kibrit, fırça, kâğıt, mukavva, iplik ve elyaf gibi mallar satacaktı. Anlaşmaya ekli 3 numaralı listede yer alan cam, elbise, lamba, zincir, radyatör, buhar kazanları, motor, pil, akü, petrol, vazelin ve karpit gibi ürünler gümrük vergisi indiriminden faydalanacaktı (Ural ve Kılınç, 2015: 189).

Bu tarihten itibaren Türkiye ile Romanya arasındaki ticari faaliyetler II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla etkilenmiştir. Ana antlaşmalar etrafında geçici süreleri kapsayan 9 Kasım 1939, 26 Eylül 1940, 12 Aralık 1941, 2 Şubat 1943 ve 11 Eylül 1944 tarihlerinde yeni Ticaret ve Tediye Antlaşmaları yapılarak Clearing Sözleşmesi'nde belirtilen malların isimleri ve kontenjanları güncellenmiştir. Bu antlaşmalar 11 Haziran 1929 Antlaşma-

sını ve 5 Ocak 1938 tarihli antlaşmayı etkilememekle birlikte bir çoğuna ek yapılmak suretiyle imzalanmıştır. 9 Kasım 1939 tarihli Türkiye-Romanya Ticaret ve Tediye Antlaşması ile ekleri geçici olarak yürürlüğe konulurken, daha sonra 26 Eylül 1940 tarihli Ticaret ve Tediye Antlaşması buradaki eklerin yerine imzalanmıştır. Bu antlaşmalara dair dikkati çeken en önemli noktalardan birisi geçici mahiyete sahip olmalarıdır. Bu sebeple zamanı dolan antlaşmalar yeni kararlar çerçevesinde belirli periyotlarla uzatılıyordu (BCA.; T.C. Resmi Gazete).

Tablo 2. *1938-1950 Yılları arasında Türkiye'nin İthalat-İhracat Hacmi*

Yıllar	İhracat Hacmi (Dolar)	İthalat Hacmi (Dolar)
1938	2.613.000	1.365.000
1939	1.400.000	1.834.000
1940	8.702.000	7.845.000
1941	6.082.000	6.436.000
1942	752.000	764.000
1943	2.926.000	1.495.000
1944	968.000	5.909.000
1945	500.000	129.000
1946	860.000	714.000
1947	1.739.000	501.000
1948	1.244.000	3.616.000
1949	1.134.000	2.748.000
1950	339.000	152.000

*(***Kaynak:** *TUİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, Ankara, 2014.)*

Tablo 2'de görüldüğü üzere ticaret hacmi kısa aralıklarla değişkenlik göstermiştir. 1940 ve 1941 yıllarında rekor seviyeye ulaşan ticaret hacmi 1950 yılına kadar en yüksek seviyeye ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı'nın büyük etkisi olan bu keskin düşüş ve çıkışlar ile değişimlerin yeni antlaşmalar neticesinde Clearing Sözleşmesine uydurulması gerekiyordu. Bu sebeple yukarıda tarihleri verilen antlaşma ve ek protokollerin kısa sürede yenilenmesini zorunlu kılmıştır.

II. Dünya Savaşı sürecinde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ile Romanya'nın da ikili ilişkileri etkilenmiş, ticaret durma noktasına gelmiştir. Savaşın Balkan coğrafyasına yayılmasıyla Romanya Sovyet Rusya'ya savaş ilan ederek Almanya'nın yanında yer almıştır. Bu sebeple Köstence Limanı hariç diğer limanlar mayınlandığı için buralara giriş-çıkış yapılamıyordu. II. Dünya Savaşı ile Romanya'nın SSBC işgaline uğramasıyla Türkiye ile olan ilişkilerini etkilemiştir. Soğuk Savaş Dönemi'nde farklı müttefik ağı içerisinde olan Türkiye ve Romanya'nın ilişkileri uzun süre en alt seviyede devam etmiştir. İhracat seviyesinde yaşanan düşüşe rağmen bazı ürünler üzerinden ticaretin devam ettiği görülmektedir. 1948 yılında ihracat-ithalat dengesinde ortaya çıkan gerginlik devamında iki arasındaki ekonomik ilişkileri derinden etkilemiştir. Türkiye'nin Romanya'ya satmak üzere temin ettiği tiftik keçisinin ihracı gerçekleşmemiştir. Bu sebeple Türkiye buradan doğan zararını Romanya'dan ithal edilen petrol için ayrılan ödenekten kesinti yaparak karşılamaya çalışmıştır. Bu takip eden yıllarda farklı siyasal ve dış politikalar takip eden iki ülkenin ilişkileri kısıtlı bir hal almıştır.

Sonuç

Romanya Osmanlı topraklarından ayrılmasından sonra kısa sayılacak bir süre zarfında Balkan coğrafyası için önemli bir güç haline gelmiştir. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonucunda sınırlarını genişleten Romanya tarihteki en geniş sınırlarına ulaşarak "Büyük Romanya" unvanını almıştır. Bu kazanımlar ile revize edilen Romen dış politikası, statükocu bir yaklaşım çerçevesinde inşa edilmiştir. Türkiye ile Romanya ilişkilerinin ilk kez Lozan Konferansı sağlanmasıyla ikili ilişkiler mütekabiliyet çerçevesinde ilerletilmiştir. Statüleri korumak isteyen Romanya ve Türkiye ekonomik alanda da işbirliği içerisinde ilişkilerini geliştirmişlerdir. Geçici Lozan Ticaret Mukavelesi ile kurulan ikili ticari ilişkiler 11 Haziran 1929 tarihinde imzalanan yeni bir ticaret anlaşması ile düzenlenmiştir. İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi Türk-Romen ekonomik ilişkilerinin düzenlenmesi ve sürdürülmesi için büyük önem arz etmekteydi.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile ortaya çıkan yeni dünya düzeninde devletler ekonomik politikalarını korumacı bir strateji etrafında kurgulamışlardır. Bu sebeple Türkiye ve Romanya arasında mal değişimine yönelik kontenjanlar dahilinde ticari ilişkiler sürdürülmeye çalışılmıştır. 1930'lu yılların temel ticari sorunu olan mal değişimi antlaşması bir süre Türkiye lehinde işlemiş, Romanya için ise zıttı bir istikamette ilerlemiştir. Katma değeri yüksek ürünleri ihraç eden Romanya'nın bunları düşük katma değerli ürünler ile değişimde kullanması sonucunda zarar ettiği görülmüştür. Bunun üzerine bir dizi antlaşma ile ikili ticari ilişkiler mümkün

mertebe eşitlik kavramı çerçevesine oturtulmaya çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı'na giden süreçte ve savaş esnasında hızlı değişen ekonomik koşullar nedeniyle taraflar arasındaki mal değişimine yönelik güncelleme ve düzenlemeler artmıştır.

II. Dünya Savaşı ile durağanlaşan ekonomik sistem Türkiye-Romanya ilişkilerine de yansımıştır. Savaş koşullarında değişimlere karşı teyakkuzda duran taraflar ekonomik zarar görmemek adına kalıcı antlaşmalar haricinde geçici antlaşmalar ile sürecin aksamaması için çaba göstermişlerdir. Romanya'nın işgale uğraması ve rejim değişikliği sonucunda Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkilerin durağan bir hale geldiği görülmüştür. Ayrıca Türkiye ve Romanya'nın yeni düzende karşı müttefik ağında bulunmaları da ikili ilişkileri derinden etkilemiştir.

Genel olarak ikili ticari ilişkilerde ithalat-ihracat ürünlerinin neler olduğuna bakıldığında Romanya'dan petrol ve petrol ürünleri, madeni yağ, gaz yağı, orman ürünleri, hububat, selüloz ve deniz ürünleri alınırken, Türkiye'den ise daha çok tarım ürünleri, deniz ürünleri ve orman ürünleri ihraç edilmekteydi. İki ülke arasındaki ihracat-ithalat payı en yüksek ürünler Türkiye'den pamuk, kömür ve demir sanayiine aitken, Romanya'dan petrol, gaz yağı ve makineler ekonomik değeri yüksek mallardı.

KAYNAKÇA

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA., 30.18.1.1., 23.8.1., 13 Şubat 1927.

BCA., 30.18.1.1., 24.41.2, 03 Temmuz 1927.

BCA., 30.18.1.1., 27.79.10., 02 Şubat 1928.

BCA., 30.18.1.1., 29.47.15., 29 Temmuz 1928.

BCA., 30.18.1.1., 39.70.2., 19 Eylül 1933.

BCA., 30.18.1.2., 60.92.20., 06 Aralık 1935.

BCA., 30.18.1.2., 80.92.9., 11 Kasım 1937.

BCA., 30.18.1.2., 82.7.10., 19 Ocak 1938.

BCA., 30.10.0.0., 162.134.9., 20 Temmuz 1938

BCA., 30.18.1.2., 65.44.6., 27 Mayıs 1936.

2. Resmi Yayınlar

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler. (2001). çev. Seha L. Meray, 2/2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (2001).

TUİK. (2014). *İstatistik göstergeler 1923-2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

T.C. Resmi Gazete, 21 Aralık 1935, sayı 3188.

T.C. Resmi Gazete, 21 Haziran 1930, sayı 1525.

T.C. Resmi Gazete, 23 Ekim 1935, sayı 3139.

T.C. Resmi Gazete, 23 Ekim 1935, sayı 3139.

T.C. Resmi Gazete, 31 Ocak 1938, sayı 3822.

T.C. Resmi Gazete, 6 Temmuz 1936, sayı 3348.

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Avcı, S. (2008). Romanya. *TDV İslam ansiklopedisi*, 35, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bozkurt, M. (2019). *Türkiye ile Romanya arasındaki siyasi ilişkilerin kurulması (1920-1930)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Can, A. (2022). Türkiye-Romanya ilişkileri, *Geçmişten günümüze Türkiye Balkan ülkeleri ilişkileri*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Değerli, S. E. (2008). Türkiye'nin Balkan ülkelerine yakınlaşma çalışmaları: Balkan Paktı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *IX*(2), Eskişehir.

Karal, Z.E. (1999). *Osmanlı tarihi*, 9. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karal, Z.E. (2007). *Osmanlı tarihi*, 6. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Metin, Ö. (2011). *Atatürk dönemi Türkiye-Romanya ilişkileri (1923-1938),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Uçarol, R. (1995). *Siyasi tarih.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ural, S. ve Kılınç S. (2015). Türkiye-Romanya ilişkileri (1923-1950). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, VI/(*11). Kars.

Bölüm 23

DİYARBAKIR İÇKALE ARTUKLU SARAYI KAZISI 2021 YILI ÇALIŞMALARI

İrfan YILDIZ[1]

1 Prof. Dr. Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, irfanyildiz21@gmail.com, Orcid No: 0000-0002-1647-8012.

Giriş:

Bu çalışma kapsamında İçkale Artuklu Sarayı Kazısı kapsamında 2021 yılında yapılan çalışmalar anlatılmaya çalışılmıştır. Makale çalışması kazı sonuç raporlarından yararlanarak hazırlanmıştır. Kazı sonuç raporunun sadeleştirilmiş halidir. 2021 yılında hem saray kısmında hem de höyük ile sur arasında ve sur dibinde kazı çalışmaları yapılmış olmasına rağmen bu çalışmada sadece saray kısmında yapılan çalışmalar anlatılmıştır. Diğer alanlarda yapılan çalışmalar özet halinde verilmiştir. Bu çalışma daha önce yayınlanan *Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları* ve *İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2019 Yılı Çalışmaları* adlı yayınların bir devamı niteliğindedir. Bundan dolayı çalışmanın giriş kısmında şehir ve Artuklu Sarayı hakkında verilen genel bilgileri değiştirecek yeni veriler ortaya çıkmadığından bu bilgiler aynen korunmuştur. Bu bilgiler bir önceki çalışmaların birer tekrarı niteliğindedir.

Kazı alanı Diyarbakır il merkezinde Sur ilçesi Cevatpaşa Mahallesi'ndedir (**Fotoğraf:1-2**). Amida yerleşimi ilk çağlarda *Amidi*, *Amēdi v*eya *Amīdu olarak* adlandırılmıştır. Yerleşim yerinin Roma dönemindeki adı, Amida, İslami dönemindeki adı ise Amid'dir. Höyük, Roma dönemindeki adı olan Amida ismiyle tescillendiğinden, Amida Höyük olarak adlandırılmakta ve son zamanlardaki kaynaklarda bu ad ile zikredilmektedir. Bundan dolayı yaptığımız çalışmalarda ve yayınlarda Amida Höyük adını kullanmayı tercih ettik. Prof. Dr. İrfan YILDIZ başkanlığında beş yıldır (2018-2022 yılları arasında) yapılan kazı çalışmalarında bölgede yaşayan medeniyetlere ait yeni verilere ulaşılmıştır. Yapılan kazılarda ele geçen buluntulardan Amida Höyük'te ilk yerleşimin 9000 yıl önce M.Ö. 7000 (Orta Neolitik) tarihinde başlamış olduğu ve kesintisiz devam ettiği tespit edilmiştir. Devam edilecek olan kazı çalışmalarında muhtemelen ilk yerleşim tarihi daha da geriye gidecektir. Amida Höyük, ilkçağdan günümüze kadar yerleşimin kesintisiz olarak devam ettiği dünyanın ender şehirlerindendir. M.Ö 7000 yıllarında yerleşimin başladığı Amidi yerleşiminin o dönemdeki adı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şehrin adına ilk kez Hurriler döneminde (M.Ö. 3500-1550) rastlanılmaktadır. Hurriler tarafından şehir *Amidi*, *Amēdi v*eya *Amīdu* adlarıyla zikr edilmiştir. *Bit-Zamani Krallığı (M.Ö. 900-825)* zamanında da şehir için yine aynı adlar kullanılmaktadır. Bu isimler Asur kaynaklarında sık sık geçmektedir. Şehir Asur egemenliğine geçtikten sonra kent merkezi için Amid ismi, eyalet için Amedi ismi kullanılmıştır. Romalılar döneminde şehir için Amida ismi tercih edilmiştir. İslami dönemde ise kent merkezi Amid, bölge ise Diyarbekir olarak adlandırılmıştır. Şehri çevreleyen surların yapımına Hurriler döneminde başlandığı tahmin edilmektedir (Beysanoğlu, 1996: 53; Yıldız, 2021-b: 218-219). Kazı çalışmalarından ve kaynaklardaki bilgi ve belgelerden Hurriler, Hurri-Mitaniler, Bitzamani

Krallığı, Asurlular, Romalılar, Bizanslılar, Nisanoğulları, Eyubbiler, Artuklular, Akkoyunlular ve Osmanlılar gibi bir çok devletin Amida Höyüğü'nü (Amidi, Amedi, Amida, Amid, Kara Amid şehrini) yönetim merkezi olarak seçtikleri anlaşılmaktadır.

Yerleşim yerinin adına ilk kez Asur döneminde rastlanmaktadır. Asur kaynaklarında ve belgelerinde kentin ismi *Amidi*, *Amēdi, Amīdu olarak* geçmektedir (Yıldırım, 2012: 3). Kent I. Salmanassar döneminde (M.Ö. 1263- 1233) Orta Asur egemenliğine girmiş ve Asur hükümdarı Asur-belkala'nın (M.Ö. 1073-1056) M.Ö. 1056 tarihinde bölgeden çekilmesine kadar Asur egemenliğinde kalmıştır. Hükümdarlığının son yıllarında Diyarbakır bölgesine saldıran Orta Asur Kralı I. Adad Nirari'ye (M.Ö. 1307-1275) ait kılıç kabzasında kentin adı *Amidi, Amīdu* veya *Amēdi* olarak yazılmıştır. Orta Asur kaynaklarına göre *Amidi*, *Bit-Zamani Krallığı'nın (M.Ö. 900-825)* surlu kentinin merkezidir. II. Asurnasirpal M.Ö. 866 yılında etrafı surlarla çevrili olan *Amidi, Amēdi* şehrini kuşatmış, kenti ele geçiremeyince meyve bahçelerini yakıp yıkmış ve yağmalamıştır. Kent III. Salmanassar *(M.Ö. 858-824)* döneminde Amidi adıyla anılmış ve Asur İmparatorluğunun *Amēdi* eyaletinin merkezi olmuştur (Yıldırım, 2012: 3-5). II. Sargon *(M.Ö. 722-705)* dönemi metinlerinde, krala bağlı kaleler arasında *Amidi* adı da geçmektedir. Dönemin *Amidi* valisi, Asur Kralı II. Sargon'a *(M.Ö. 722-705)* yazdığı bir mektupta Amidi şehrinde kendisinin adına bir kral sarayı inşa ettiğini ve saraya kralın (II. Sargon'un) heykelini koydurduğunu belirtmiştir (Köse, 2015: 62; Yıldız, 2021-b: 218-219).

Petersburg Akademisi Kaiserlichen Museum'da sergilenen Roma İmparator Markus Aurelius Severus Alexander'a (222-235) ait bir sikkede kent "Mezopotamya Metropolisi'nin Amida Kolonisi" olarak geçmektedir (Beysanoğlu, 1996: 233; Yıldız, 2021-b: 219). Yine Roma dönemine ait kaynaklarda kentin adı Amida olarak zikr edilmektedir. Kaynaklarda Romalılar döneminde İmparator Konstantin, tarafından 330-349 tarihleri arasında *Amida* kentinin etrafının surlarla çevirdiği belirtilmektedir. Ancak yapılan kazılardan çıkan verilerden ve Asur dönemi kaynaklardaki bilgilerden kentin etrafını çevreleyen surların Roma döneminden önce muhtemelen Hurriler döneminde yapıldığı, Roma döneminde kapsamlı bir şekilde elden geçirilerek, Geç Roma döneminde son şekli verildiği, İslami dönemde de surlara çeşitli eklemeler yapılarak yükseltildiği ve onarımlarla güçlendirildiği anlaşılmaktadır (Beysanoğlu, 1996: 233; Yıldız, 2021-b:219).

Amida Höyük'te bulunan Artuklu Sarayı, Roma döneminde inşa edilmiş olup Artuklular döneminde kapsamlı bir şekilde onarılmış ve bazı mekanları yeniden inşa edilmiştir. Romalılar tarafından inşa edildiği dönemden Osmanlı dönemine kadar kesintisiz olarak kullanılan saray birçok onarım geçirmiştir. Osmanlı döneminde 18. yüzyılda terk edilen yapı,

daha sonra yıkılmıştır. Sarayın, hangi Artuklu Sultanı tarafından inşa edildiğine veya onarıldığına dair net bir veri bulunmamaktadır. Ancak el-Cezerî tarafından yapılan Artuklu Sarayı kapısındaki kitabede Nureddin Muhammed'in (1167-1185) ismi geçmektedir (El Cezeri, 2002: 229; Yıldız, 2021-a: 59). 1961-62 yıllarında yapılan kazılarda sarayın divanhanesindeki selsebilin su kanallarında bulunan ve günümüzde Diyarbakır Arkeoloji Müzesinde sergilenen çinili kitabede bin Sökman ibaresi geçmektedir. Ayrıca bu kazılarda bulunan ve yine günümüzde arkeoloji müzesinde sergilenen çift başlı kartal motifi de Artuklu dönemine aittir. Yapılan kazılarda tespit edilen verilerden ve kaynaklardaki bilgi ve belgelerden sarayın Roma döneminde inşa edildiğini ve daha sonraki dönemlerde de kullanıldığını söyleyebiliriz. Eserin, Amid (Hasankeyf) Artuklu sultanları Nureddin Muhammed (1167-1185) ve El-Salîh Nâsîrüddîn Ebû'l-Feth Mahmûd bin Muhammed (1200-1222) döneminde onarıldığı tahmin edilmektedir. 1961-62 yıllarında yapılan kazı çalışmalarında ağırlıklı olarak Artuklu dönemine ait verilere rastlandığından eser, Prof. Dr. Oktay ASLANAPA tarafından Artuklu Sarayı olarak adlandırılmış ve literatüre bu şekilde geçirilmiştir (Aslanapa, 1968: 10-18; Aslanapa, 1991: 142-144; Aslanapa, 1993: 192; Altun, 1998: 40). Artuklu Sarayı şehirde ve bölgede hüküm süren devletler tarafından kullanılmıştır. Osmanlılar döneminde de kullanılan saray Beyan-i Menazil-i Sefer-i Irakeyn kitabındaki Kara Amid Minyatür'üne konu olmuştur. 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman ile birlikte Amid şehrine gelen Matrakçı Nasuh'un çizdiği Kara Amid Minyatürü'nden sarayın çok katlı olduğu ve sarayın iki yanında birer kule olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin Amid şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi sarayı sağlam bir şekilde görmüş ve sarayın planı, mimarisi ve süslemeleri hakkında bilgi vermiştir. Saray Osmanlı döneminde 18. Yüzyılda terk edilmiş ve daha sonra yıkılmıştır (Yıldız, 2019: 547; Yıldız, 2021-a: 21,26; Yıldız, 2021-b: 220).

İlk kez 1961-62 yıllarında arkeolojik kazı çalışmalarına başlanan Artuklu Sarayı Kazısı Diyarbakır il sınırlarında yapılan ilk arkeolojik kazıdır. Prof. Dr. Oktay ASLANAPA başkanlığında yapılan kazılar iki yıl sürmüştür (Aslanapa, 1968: 10-18; Aslanapa, 1991: 142-144; Aslanapa, 1993: 192; Altun, 1998: 40). Daha sonra ara verilen Artuklu Sarayı Kazısına 2018 yılında Diyarbakır Müze Müdürlüğü Başkanlığında Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İrfan YILDIZ'ın Bilimsel Danışmanlığında tekrar başlanmıştır. İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2019 yılında Cumhurbaşkanlığı kararıyla yürütülen kazılar statüsüne alınmıştır. 2018 yılından beri sürdürülen kazı çalışmalarına 2021 yılında da devam edilmiştir.

Amida Höyük'teki Artuklu Sarayı'nda, 2021 yılı kazı ve belgeleme çalışmalarına, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 05.02.2021 tarih ve E-94949537-160.01.01-

1104981 sayılı olurlarıyla Prof. Dr. İrfan YILDIZ'ın başkanlığında bir ekip tarafından 9 Şubat 2021 tarihinde başlanılmıştır (**Çizim:1**, **Fotoğraf:3)**. Kazı çalışmalarına kazı ekip listesinde bulunan farklı branşlardaki öğretim üyeleri ile 4 arkeolog, 3 sanat tarihçi, 2 restoratör, 1 mimar, 25 gönüllü arkeolog, sanat tarihçi, restoratör, mimar ve 30 işçi katılmıştır. 2021 sezonu kazı çalışmaları 31 Aralık 2021 tarihinde tamamlanmıştır. Kazı çalışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu Başkanlığının maddi destekleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı ile Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü'nün işçi desteğiyle yapılmıştır.

1961-62 yıllarında yapılan kazılarda sarayın avlulu, dört eyvanlı ve çini süslemeli havuzlu divanhanesi ile hamamı ortaya çıkarılmıştır (Altun, 1978: 216-218; Altun, 2011: 130). 2018 yılında yapılan kazı çalışmalarında Amida Höyük'ün içinde binlerce yıldır akan su kaynağı ve bu kaynağa açılan bir kaçış tüneli tespit edilmiştir. 2019 yılı kazılarında sarayın divanhanesi, kabul salonu ve odaları açığa çıkarılmıştır. 2020 yılı kazı çalışlarında ısıtma sistemi (kalorifer sistemi), Roma dönemine ait temiz atık su kanaları, Geç Roma dönemine ait mezarlar tespit edilmiştir. 2020 yılında yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları kapsamında Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nın verdiği destekle alanın korunmasına yönelik restorasyon ve konservasyon çalışmaları, çatı, kazı alanının tanıtımına yönelik tabelalandırma çalışmaları ile kazıda ortaya çıkan kalıntıların lazer taraması yapılmıştır. Ayrıca kazı alanının rölöve ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır. 2021 kazı sezonunda sur dibinde yapılan kazı çalışmalarında yaklaşık olarak 2.80 m lik dolgu toprak alınarak sur duvarları tamamıyla ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalar kapsamında Amida Höyük ile surlar arasında bulunan Kral Yolu'nun büyük bir kısmı ortaya çıkarılmıştır.

2021 yılı kazı çalışmaları özellikle Amida Höyüğü'nün batı eteği sit sınırı ile 2. Etap sur onarımı kısımlarında yapılacak çevre düzenleme ve restorasyon çalışmalarının etkileşim alanı içerisinde kalan sur dibinde yapılmıştır. Söz konusu alanlarda kültür dolgusunun tespiti ve stratigrafisinin oluşturulması amacıyla höyüğün batı eteği ile içkale batı surları arasında kalan kısmında 09.02.2021 tarihinde sondaj çalışmalarına başlanmıştır. Alanda gerekli temizlik ve belgeleme çalışmaları yapıldıktan sonra alan 5x5 m ölçülerinde plan karelere bölünerek karelaj sistemine uygun olarak belirlenen alanlarda sondaj kazılarına başlanmıştır. Yapılan sondaj kazısı çalışmaları kapsamında yoğun bir şekilde kültür katmanları ve mimari öğelere rastlandığından sondaj açmalarından vazgeçilerek klasik arkeolojik kazı çalışmalarına geçilmiştir. Bu kısımdaki çalışmalar15.10.2021 tarihinde tamamlanmıştır. Yaklaşık olarak 9 ay süren çalışmalarda 5X5 m ölçülerindeki 72 açmada kazı çalışmaları yapılmıştır **(Çizim:2-3, Fotoğraf:4)**. Sur diplerinde sürdürülen çalışmalarla daha önce toprak altında kalmış olan 4 adet burç kapısı tamamen ortaya çıkarılmıştır. Bu alanda

burç kapılarının yanı sıra, sur üstüne çıkışı sağlayan 5 merdivenin 1.05 x1.05 m ölçülerindeki sahanlıkları toprak dolgusundan arındırılarak tamamıyla açığa çıkarılmıştır. Sur dibindeki toprak dolgunun kaldırılması esnasında surların temel seviyesinde 0.40 m yüksekliğinde, 0.25 m genişliğinde ve 4.50 m derinlikte 3 adet su tahliye kanalı tespit edilmiştir. Daha önce en yüksek yeri 7.70 m olarak ölçülen sur duvarlarının en yüksek noktası dolgu toprağın kaldırılmasıyla 10.50 m olarak güncellenmiştir. Bu sur duvarlarının genişliği ise 4.50 m olarak ölçülmüştür.

Yapılan çalışmalarda Kral Yolu olduğu düşünülen ve 2 hat şeklinde kuzey-güney yönünde uzanan 80 m uzunluğunda, 8 m genişliğinde bir yol ortaya çıkarılmıştır. Saray Kapıdan başlayıp, alay meydanında son bulan yolun 80 m lik kısmı ortaya çıkarılmıştır. Daha sonraki sezonlarda yapılacak kazılarla geriye kalan kısmı da açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Amida'daki İpek Yolu'nun başlangıç noktası olan bu yol, aynı zamanda orduların sefere çıkarken ve sefer dönüşünde kullandıkları yoldur. Bu yolun bir koluyla aynı zamanda güney tarafta saraya çıkılmaktadır. Sarayda ikamet eden sultanlar ordularının başında sefere çıkarken, seferde dönerken ve İslami dönemde Cuma namazı için Ulu Camisi'ne giderken bu yolu kullanmışlardır. Yolun birinci hattının en geniş yeri 5 m, ikinci hattının ise 3 m olarak ölçülmüştür. Hatlar arasındaki yükseklik yer yer döşeme ile aynı seviyedeyken yer yer 0,40 m yüksekliktedir. Yolun orta kısmında iki hattı sınırlandıran, bordür taşları bulunmaktadır. Kral Yolu'nun yapımında dere taşları ve bazalt taşlar kullanılmıştır. Yolun yapımı veya daha sonraki onarımlarda devşirme malzeme de kullanılmıştır (**Fotoğraf:4-5**).

Fotoğraf-1: *Amida Höyük Artuklu Sarayının Kazı Başlamadan Önceki Durumu.*

Fotoğraf-2: *Amida Höyük Artuklu Sarayının Kazı Başladıktan Sonraki Durumu.*

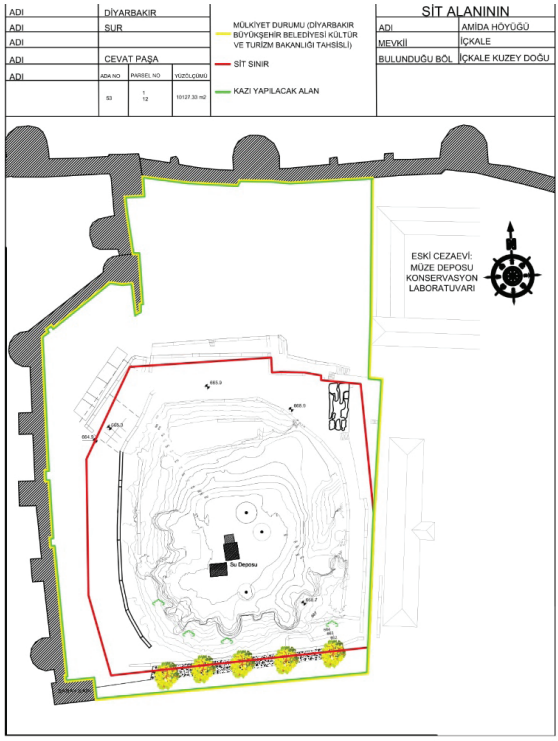

Çizim:1- *İçkale Artuklu Sarayı Kazısı'nın Topoğrafik Planı ve Sit Sınırı.*

Fotoğraf-3: *Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2021 Sezonu Kazı Başlamadan Önceki Hali.*

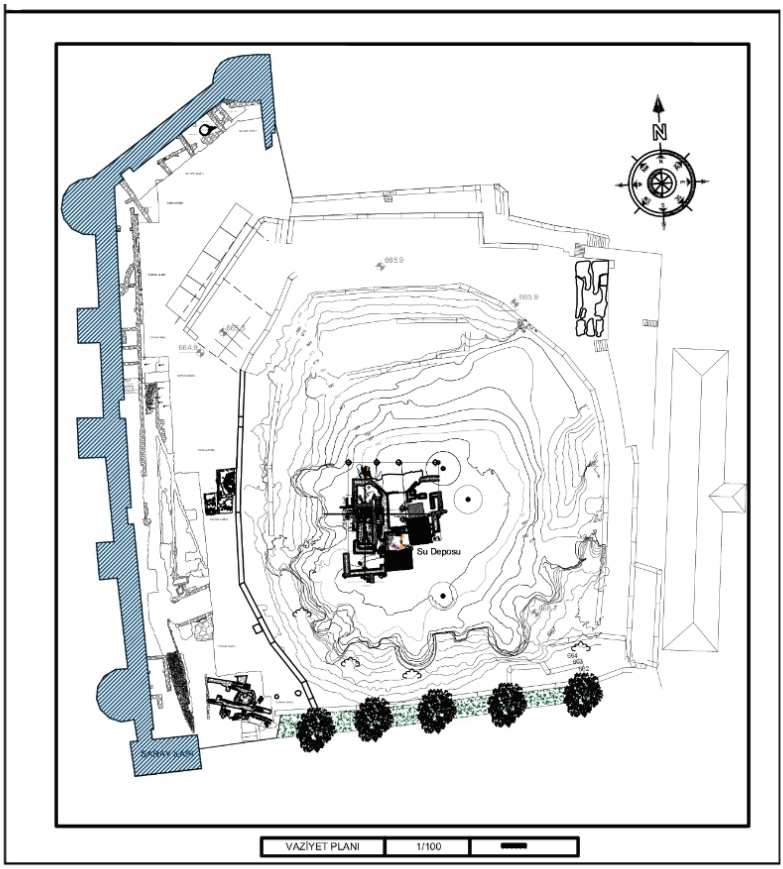

Çizim:2- *2021 Yılında Kazısı Yapılan Alanlar.*

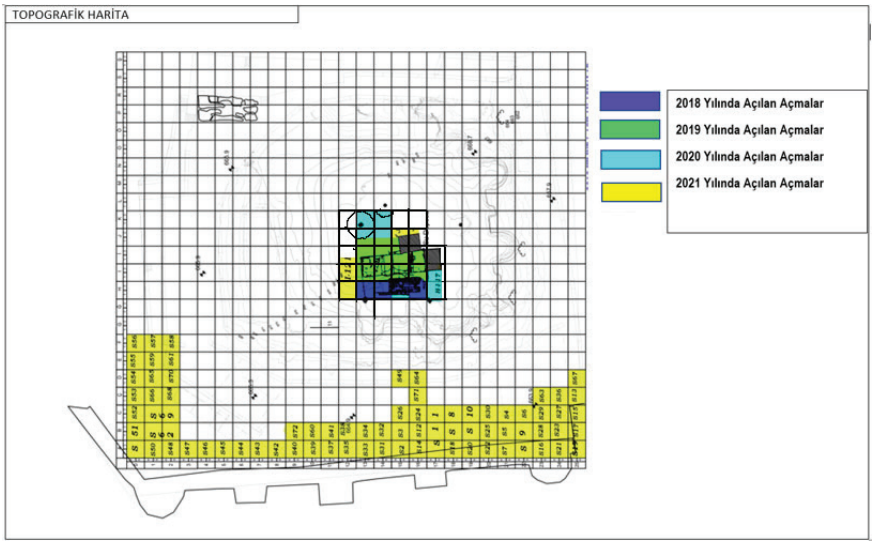

Çizim:3- *İçkale Artuklu Sarayı Kazısı Kapsamında 2018-2021 Yılları Arasında Kazısı Yapılan Alanlar.*

Fotoğraf-4: *Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2021 Sezonu Çalışmaları Tamamlandıktan Sonundaki Durumu.*

Fotoğraf-5: *Amida Höyük'ün Batısındaki Kral Yolu.*

2021 yılı kazı sezonunda saray kısmında yapılan çalışmalar kapsamında 5X5 m ölçülerinde toplam 6 adet açmada çalışma yapılmıştır. Saray kısmında bugüne kadar yapılan kazı çalışmalarında 5 mekân gün yüzüne çıkarılmıştır. Alan içerisindeki mekanlar 1 Nolu Mekân (Divanhane), 2 Nolu Mekân, 3 Nolu Mekân (Kabul Salonu), 4 Nolu Mekan ve 5 Nolu Mekan olarak adlandırılmıştır. 2021 yılında saray kısmında yapılan kazı çalışmaları kapsamında 3 Nolu Mekân (Kabul Salonu), 4 Nolu Mekan ve 5 Nolu Mekan da kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Daha önceki sezonlarda da kazı çalışmaları yapılan bu alanlar dışında yeni açmalarda da kazı çalışmalarına devam edilmiştir **(Çizim:3, Fotoğraf:4)**.

I-17 Açmasındaki 2021 Yılı Çalışmaları

I-17 açmasındaki çalışmalara B/1-2 karelajında başlanmıştır. Açmada yapılan temizlik ve belgeleme çalışmaları sonrasında 682.11 m derinliğinde seviye inme çalışmalarına başlanılmıştır (**Fotoğraf:6)**. B1 karelajı askıya alınıp daha önceden kazısı yapılan B2 karelajında 680.43 m derinliğinde seviye indirme çalışmaları yapılmıştır. Güneydoğu yönünde uzanan 2 adet sıralı düzgün kesme taşların duvar olduğu tahmin edildiğinden çalışmalara devam edilmiştir. Seviye indirme çalışmaları devam edildiğinden açmanın batı ve kuzey yönündeki duvarlar daha da belirginleşmiştir. Yapılan seviye indirme çalışmalarında kırık tegula parçaları ve moloz taşlar ortaya çıkarılmıştır. Açma genelinde yoğun olarak mermer,

seramik, cam, metal, midye kabuğu ve çini parçaları bulunmuştur. Çalışmalarda harçlı zemine ulaşıldığından B2 karelajında 679.78 m seviyelerinde çalışmalar tamamlanmıştır (**Fotoğraf:6)**.

Fotoğraf:6- *I:17 Açmasının Kazı Öncesi ve Kazı Sonrası Görünüşü.*

H-I:17 Açmasındaki 2021 Yılı Çalışmaları

H-I:17 açmasındaki (5 Nolu Mekandaki) çalışmalara B/1-2 karelajında başlanılmıştır. Daha önceki sezonda kazı çalışmaları yapılan açmada temizlik ve belgeleme çalışmaları yapıldıktan sonra Açmanın (5 Nolu Mekânın) güney duvar kısmında 682.30 m kotunda seviye indirme çalışmalarına başlanılmıştır (**Fotoğraf:7)**. Yapılan seviye indirme çalışmalarında 680.31 m kotunda B/1-2 karelajında 5 Nolu Mekânın güney duvarına bitişik tuğla ile örülmüş ocak ve su akıtma sistemi olduğu tahmin edilen 1.73 m uzunluğunda, 0.56 m genişliğinde bir mimari öğe tespit edilmiştir **(Çizim:4**, **Fotoğraf:7)**. Bu mimari öğenin batı kısmında çapı 0.31x0.31m olan kare biçiminde bir açıklık, doğu kısmında ise kısmen tahrip olmuş ağız kısmının çapı 0.27x0.27m ölçülerinde olan dikey bir künk mevcuttur. Duvarın içinde ise sıvalı su deposu bulunmaktadır (**Fotoğraf:8)**. Duvarın kuzey yüzünde ise zemin seviyesinin alt kodunda zemini ve yan duvarları tuğladan yapılıp sıvanan ve üstü sal taşları ile kapatılan bir sıcak su kanalı bulunmaktadır. Sal taşlarının aralarındaki boşluklar harç ile sıvanarak ısı kaybı önlenmeye çalışılmıştır (**Çizim:5-6**, **Fotoğraf:9)**. Mimari öğenin batı tarafında bulunan açıklığın üstünde bir ocak olduğu bu ocağın üzerine el-Cezerî'nin yaptığı otomotik ibriğin konulduğu, ocakta kaynayan suyun ibrikten dikey su künkünün içine döküldükten sonra depoya dolduğu ve kanallarla mekanlara dağıtılarak mekanların yerden ısıtıldığı tahmin edilmektedir. Bu sistem sarayda yaşayan el-Cezerî'nin tasarladığı bir ısıtma (kalorifer) sistemi olduğu tahmin edilmektedir. B1 karelajında 679.75m derinliğinde yapılan çalışmalarda sütun altlığına rastlanmıştır. Sütun kaidesinin görünen yüksekliği 0.37 m'dir. H-I:17 açmasında kazı çalışmaları 679.95 m seviyelerinde tamamlanmıştır. Yapılan çalışmalarda sırlı-sırsız seramik parçaları tespit edilmiştir.

Fotoğraf:7- H-I:17 Açmasının Kazı Öncesi ve Kazı Sonrası Görünüşü.

Fotoğraf:8- H-I:17 Açmasında Tespit Edilen Dikey Künk ve Duvar İçindeki Su Deposu.

Çizim:4- H-I:17 Açmasında Tespit Edilen Mimari Öğenin Üç Boyutlu Görünümü.

Fotoğraf:9- H-I:17 Açmasındaki (5 Nolu Mekandaki) Sıcak Su Kanalı.

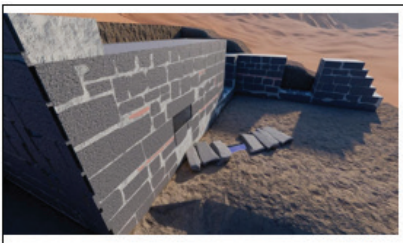

Çizim:5- H-I:17 Açmasındaki (5 Nolu Mekandaki) Sıcak Su Kanalının Üç Boyutlu Görünümü.

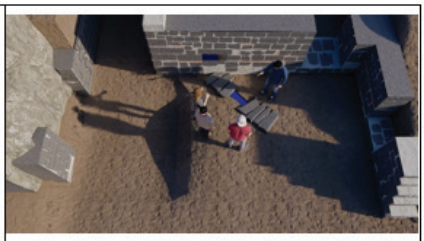

Çizim:6- H-I:17 Açmasındaki (5 Nolu Mekandaki) Sıcak Su Kanalının Üç Boyutlu Görünümü.

İ-12 Açmasındaki 2021 Yılı Çalışmaları

Saray kısmında yapılan 2021 yılı çalışmaları kapsamında İ-12 açmasının B/1-2 karelajında çalışmalara başlanmıştır. Kazı çalışmaları öncesinde açmada temizlik, belgeleme çalışmaları yapılmıştır (**Fotoğraf:10)**. Daha sonra kazı öncesi fotoğraflama işlemleri yapıldıktan sonra A2 karelajında 683.04 m kodunda seviye inme çalışmalarına başlanılmıştır. A2 karelajında 681.51 m derinliğinde sütun kaidesi bulunmuştur. Sütun kaidesinin yüksekliği 0.65 m, genişliği 0.78 m', çapı ise 0.55x0.55 m olarak ölçülmüştür (**Fotoğraf:10)**. A2 karelajında kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra A1 karelajında seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. A1 karelajında açmanın doğu kesiminde 2 adet düzgün bazalt taş sırası gözlemlenmiştir. Açmanın kuzeydoğu yönünde kısmi olarak ortaya çıkarılan 2 adet kesme taşın yüzey kısmının sıvalı olduğu tespit edilmiştir. Bu taşların duvardan düşen taşlar olduğu kanısına varılmıştır. Yapılan seviye indirme çalışmalarında moloz taşlar ve tegula parçaları tespit edilmiştir. Açmadaki çalışmalarda; sırlı, sırsız seramik parçaları, çini ve obsidyen parçaları bulunmuştur. Yapılan kazı çalışmalarında mekanın zemin döşemesine ulaşıldığında 680.59 m kotunda kazı çalışmaları sonlandırılmıştır.

Fotoğraf:25- *İ-12 Açmasının Kazı Öncesi ve Kazı Sonrası Görünüşü.*

I-12 Açmasındaki 2021 Yılı Çalışmaları

I-12 numaralı açmanın sınırları 5x5 m ölçülerinde belirlenmiştir. Sarayın kabul salonunun kuzey kısmında bulunan I-12 Açmasında kazı öncesi temizlik ve belgeleme çalışmaları yapıldıktan sonra kazı öncesi fotoğraflama işlemleri yapılmıştır (**Fotoğraf:11)**. Belgeleme çalışmalarından sonra açmada kazı çalışmalarına 15.11.2021 tarihinde başlanmıştır. Bu açmada yapılan çalışmalarla sarayın kabul salonunun geri kalan kısmını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Açmadaki eğimden ötürü açma sınırı kuzey kesitte 1 metre içeri alınmış ve kuzey-güney yönünde 4.00 m lik sınır belirlenmiştir. Açmanın doğusuyla batısı arasında eğimden ötürü kot farkı bulunmaktadır. Açmanın batı kısmında 681.22 m, doğu kısmın-

da ise 682.15 m kotunda kazı çalışmalarına başlanmıştır. Açmada A1 ve A2 karelajlarında kazı çalışmaları yapılmıştır. Açmanın batı kesitinde yer alan A2 karelajında 680.73 m kotunda açmanın güney kısmıyla aynı seviye kotuna ulaşıldığından kazı çalışmaları askıya alınmıştır. A1 karelajında ise 681.29 m kodunda kazı çalışmaları tamamlanmıştır (**Fotoğraf:11)**.

Fotoğraf:11- *I-12 Açmasının Kazı Öncesi ve Kazı Sonrası Görünüşü.*

J:14-15 Açmasındaki 2021 Yılı Çalışmaları

J:14-15 açmasının 4 No'lu Mekânın iç kısmına denk gelen bölümde kazı çalışmalarına başlanmıştır. Daha önceki çalışma sezonunda kazı çalışmaları yapılan bu alanın kazı öncesi temizlik ve belgeleme çalışmalarından sonra mekanın kazı öncesi fotoğraflama işlemleri yapılmıştır (**Fotoğraf:12)**. 4 No'lu Mekân 1.15X3.00 m ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Açmadaki kazı çalışmalarına 680.04 m kodunda başlanmıştır. Devam eden çalışmalarda açmanın kuzeybatı köşesinde 679.87 m kodunda tegulalara rastlanılmıştır. 4 No'lu Mekânın kuzeydoğu köşesinde 679.58 m seviyelerinde tuğlalara rastlanmıştır. Yapılan çalışmalarda tuğlaların daha alt kotta bulunan mekanı örten beşik tonozun sırt kısmına ait tuğlalar olduğu anlaşılmıştır. Alt kotta bulunan mekanın tonozunda bulunan açıklıktan mekanın doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı olduğu ve içten beşik tonoz örtülü olduğu anlaşılmıştır. Tonozlu mekânın girişi kapısı tespit edilemediğinden burada herhangi bir çalışma yapılamamıştır. Açmadaki çalışmalar 679.31m seviyelerinde sonlandırılmıştır (**Fotoğraf:12)**.

Fotoğraf:25- *J-14-15 Açmasının Kazı Öncesi ve Kazı Sonrası Görünüşü.*

J:15-16 Açmasındaki 2021 Yılı Çalışmaları:

Sarayın kabul salonun doğu tarafında bulunan J:15-16 açmasının A, B, C/1 karelajında kazı çalışmaları yapılmasına karar verilmiştir. Açmada kazı öncesi temizlik, belgeleme ve fotoğraflama işlemleri yapıldıktan sonra 02.11.2021 tarihinde kazı çalışmalarına başlanmıştır (**Fotoğraf:13)**. Kazı çalışmalarına A, B/1 karelajında 682.87m kotunda başlanılmıştır. Yapılan seviye indirme çalışmalarında özellikle A, B/1 karelajlarında 682,60 m kotunda dağınık halde moloz taşları tespit edilmiştir. Dağınık haldeki moloz taşlar herhangi bir mimari öğe oluşturmadığında belgelenip kaldırılmıştır. J/15 açmasında tespit edilen 4 Nolu Mekân duvarının J:15-16 açmasının A-B/1 karelajında da devam ettiği görülmüştür. A, B/1 karelajında 682,11m kodunda sıkıştırılmış toprak arasında moloz taşlara rastlanılmış bu taşlar askıya alınarak seviye indirme çalışmalarına devam edilmiştir. Etraftaki sıkıştırılmış toprak alınarak alt kısmında bulunan moloz taşlar açığa çıkartılmıştır. Yapılan çalışmalarda J:14-15 açmasında kapı eşiği taşı tespit edilmiştir. J:14-15 açmasında tespit edilen 4 Nolu Mekânın iç duvarının J:15-16 açmasının A-B/1 karelajında da devam ettiği tespit edilmiştir. Bu duvara 1nolu duvar numarası verilmiştir. Güneye devam eden 1 nolu duvarın 3,18 m yüksekliğinde, 1,08 m genişliğinde ve 3,98 m uzunluğunda olduğu tespit edilmiştir. Yakın dönemde höyükte yapılan su depolarının inşası esnasında duvarın tahrip edildiği görülmüştür. Açmanın zemin kısmında düzgün bazalt taşlara ulaşılmıştır. Yapılan seviye indirme çalışmaları 679.93 m kodunda tamamlanmıştır (**Fotoğraf:13)**. Açma genelinde yapılan seviye indirme çalışmalarında sırlı, sırsız seramik, çini ve obsidyen parçaları bulunmuştur (**Fotoğraf:14-15)**.

Fotoğraf:13- *J:15-16 Kazı Öncesi ve Kazı Sonrası Görünüşü.*

Fotoğraf:14- *İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2021 Yılı Çalışmalarında Bulunan Seramik Parçaları.*

Fotoğraf:15- *İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2021 Yılı Çalışmalarında Bulunan Obsidiyen ve Taş Objeler.*

Fotoğraf:16- *İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2021 Yılı Çalışmalarında Bulunan Mermer Parçaları.*

2021 yılı çalışmaları kapsamında saray kısmında 5X5 m ölçülerinde toplam 6 adet açmada çalışmalara devam edilmiştir. Açmalarda yapılan sistematik çalışmalarda genel olarak, kalorifer sistemi, su deposu, 2 adet sütun kaidesi, döşeme taşları, kapı eşik taşları, sırlı-sırsız seramikler (**Fotoğraf:14-15)**. Sarayın süslemelerinde kullanılan mermer parçaları tespit edilmiştir (**Fotoğraf:16)**.

Kazı sezonunun tamamlanmasından dolayı 2021 yılı kazı çalışmalarında bulunan envanterlik ve etütlük eserlerin fotoğraflama ve belgeleme çalışmaları yapıldıktan sonra fişleri hazırlanarak Diyarbakır Arkeoloji Müzesi Müdürlüğüne teslim edilmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak yaklaşık 11 ay devam eden 2021 yılı kazı çalışmalarında toplamda 78 açmada kazı çalışmaları yapılmıştır. Kazı çalışmalarının dördüncü yılı olan 2021 yılında Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın işçi desteğinden dolayı ilk kez çok geniş bir alanda kazı çalışmaları yapılmıştır. Özellikle höyüğün batı kısmında Kral Yolu'nun tespit edildiği alanda yapılan çalışmalarda Amida Höyüğün Ortaçağ'da yoğun bir şekilde tahrip edildiği ve höyüğün bazı yerlerinde kalkolitik, bazı yerlerinde ise neolitik çağa kadar olan katmanlarının tahrip edildiği anlaşılmıştır. Yine Cumhuriyet döneminde burası İl Jandarma komutanlığı ve cezaevini koruyan jandarma karakolu tarafından kullanıldığından alanda ihtiyaca binaen mekanlar yapıldığından ve düzenlemelere gidildiğinden alanda tahribatlar yapılmıştır. Amid Höyüğün üzerinde Artuklu Sarayı'nın içine 1946-47 yıllarında yapılan su depolarının temel kazısı esnasında alanda yaklaşık olarak 4.00 m derinliğine kadar kazı yapıldığı hem sarayın hem de höyüğün katmanlarının tahrip edildiği ve katmanların birbirine karışmasına sebep olunduğu görülmüştür.

Amida Höyük üzerindeki Artuklu Sarayı kısmında ve höyüğün batı tarafında yapılan kazılarda yoğun bir şekilde İslami döneme ait verilere rastlanmıştır. Bu verilerden Amida Höyük'ün aynı zamanda İslam medeniyetine ait önemli bir yerleşim merkezi olduğu ve bu dönemde birçok

devlete başkentlik yaptığı anlaşılmaktadır. Höyüğün batı tarafında Kral Yolu'nun bulunduğu alanda yapılan çalışmalarda bu yolun yapımı sırasında tahrip edilen Halaf dönemi izlerine rastlanılmıştır. Halaf dönemine ait tolos yapıların büyük oranda tahrip edildiği ve temellerinin sadece bir kısmının sağlam kaldığı anlaşılmıştır. Höyüğün batı tarafını çevreleyen eski istinat duvarının temellerini tespit etmek ve yeni yapılacak istinat duvarının oturacağı zeminin durumunu tespit etmek amacıyla yapılan kazılarda üç farklı katmanda ve seviyede yanık katmanları ile karşılaşılmıştır. Çıkan verilerde şehrin M.Ö. 6500 ile 5000 yılları arasında üç kez yakıldığı anlaşılmaktadır. TUBİTAK'ta kömürleşmiş ahşap üzerinde karbon 14 yöntemi ile yapılan analizde orta katmandaki yanık izlerinin M.Ö. 5627-M.Ö. 5518 yıllarına ait olduğu tespit edilmiştir. Bundan bir alt seviyede bulunan yanık kemiğin yaşı M.Ö. 5721- M.Ö. 5626 olarak belirlenmiştir. Saraykapı'nın önünde doğu tarafta yapılacak olan istinat duvarının temel kazısı için yapılan çalışmada ise Orta Neolitik dönemine ait seramiklere ve bu döneme ait katmanla karşılaşılmıştır.

Amida Höyük'teki Artuklu Saray'ında yapılan kazı çalışmalarında höyüğün her dönem kullanılmasından ve aktif kullanımdan dolayı katmanların tahrip edildiği ve birbirine karıştığı tespit edilmiştir. Saray kısmında yapılan çalışmalarda sarayın mekanlarına ait kalıntılar ortaya çıkarılmaya devam edilmiştir. 5 nolu Mekanın güney duvarında tespit edilen Artuklu dönemine ait ısıtma (kalorifer) sistemi dönemi açısından önemli bir sistemdir. Günümüzdeki kalorifer sisteminin proto tipi olan bu ısıtma sistemi saraylarda bulunan en erken tarihli ısıtma sistemlerindendir. Yine 2021 yılı kazı çalışmalarında bulunan ve sarayın süslemesinde kullanıldığı anlaşılan mermer parçaları önemli buluntulardır. Kare, dikdörtgen ve çokgen formda kesilen bu mermer parçaları günümüzde bölgede çıkarılan bütün mermer çeşitlerinin örneklerini yansıtmaktadır. Mermer parçaları arasında; kırmızı, vişne, beyaz, bej, siyah renkte mermerler bulunmaktadır. Artuklu Sarayı'nın süslemelerinde o dönemde bölgede bulunan bütün mermer çeşitlerinin kullanıldığını söyleyebiliriz.

2018 yılında beri devam eden Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı'nın 2021 yılı çalışmalarına, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığının proje desteği ile Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ve Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın işçi desteğiyle devam edilmiştir. Çalışmalar kapsamında 2021 kazı sezonunda ortaya çıkarılan kalıntıların rölöve ve restorasyon projeleri çıkarılmıştır. Ayrıca alanın korunmasına yönelik restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Bölgenin ve ilin tarihi ve turizmi açısından önem arzeden ve Diyarbakır il merkezinde yapılan tek kazı olan Amida Höyük üzerindeki İçkale Artuklu Sarayı Kazı çalışmaları önümüzdeki yıllarda da yapılmaya devam edilecektir.

KAYNAKÇA:

Aslanapa, O. (1962), "Diyarbakır Sarayı Kazısından İlk Rapor", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XI-2, 10-18.

Aslanapa, O. (1991), *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Aslanapa, O. (1991), *Türk Sanatı,* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Altun, A. (1978), *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Altun, A. (1998), Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Altun, A. (2011), "Diyarbakır İç Kale Artuklu Sarayı", *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi (Ed. İrfan YILDIZ),* Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Yayını, 123-139.

Bedî'ûz-Zamân Ebû'l-'İzz İsma'il bin er-Razzâz El-Cezerî (2002), *El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Ameli'n-Nâfî fî Sınaâti'l-Hiyel,* (Çev. S. Tekkeli, M. Dosay, Y. Unat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Beysanoğlu, Ş. (1996), Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Köse, T. (2015), "Diyarbakır Kentinin En Eski Yerleşimi: İçkale'deki Amida Höyük*", Olba XXIII*, 62.

Yıldırım, N. (2012), "Yeni Asurca Belgelerde Adı Geçen Amedi Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Dergisi*, c. 52/ S. 2, 3.

Yıldız, İ. (2019), "El Cezeri'nin Yaşadığı Artuklu Sarayı'nın Bilim Tarihi Açısından Önemi", *Keşfî Kadîmden Vaz'ı Cedîde İslâm Bilim Tarihi ve Felsefesi* (Ed. İ. Özcoşar Vd.), İstanbul: Divan Kitap Yayınları, 545-556.

Yıldız, İ. (2021-a), "Diyarbakır Artuklu Sarayı", *Selçuklu Dönemi Saraylar ve Köşkler* (Ed. M. A. Hacıgökmen Vd.) Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları,

Yıldız, İ. (2021-b), "Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı Kazısı 2018 Yılı Çalışmaları", **Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler – III,** (Ed. E. Aydemir – S. Sağlık), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 217-236.

Bölüm 24

SİVAS'TA İBTİDAİ MEKTEPLERE MUALLİM YETİŞTİRİLMESİ VE SİVAS DARÜLMUALLİMİN MEKTEBİ'NİN AÇILMASI (1884-1908)

Ayşe YANARDAĞ[1]

1 Doç. Dr. Ayşe YANARDAĞ, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-5636-3500

Giriş

İnsanlık var olduğundan beri eğitim meselesi bu gün anladığımız şekilde olmasa da hep var olmuştur. En ilkel toplumlardan en gelişmiş toplumlara kadar her toplumun kendi bilgi, inanç, kültür gibi birikimlerini bir sonraki kuşağa aktarmak, toplumun devamlılığını sağlamak çabası ister istemez bir eğitim meselesi ortaya çıkarmıştır. Bu eğitimin şekli, felsefesi toplumdan topluma, çağdan çağa, coğrafyadan coğrafyaya, kültürden kültüre değişse de insanlık devam ettikçe bu mesele de devam edecektir. Türk toplumunun da bir eğitim meselesi günümüze kadar var ola gelmiştir. Gittiği coğrafya, dönemin insan, toplum anlayışı, din, teknik, bilimsel, ekonomik gelişmeler Türk toplumunun eğitim anlayışını şekillendirmiştir. Bununla birlikte eğitim meselesi ister istemez bir de eğitimci meselesini ortaya çıkarmıştır. Aslında eğitim meselesi eğitimci meselesinden ayrı düşünülemez. Kimin eğitimci olacağı, eğitimcinin nasıl yetiştirileceği, neyi, neden, nasıl öğreteceği eğitimciyi bu meselede odak noktası haline getirmektedir. Her ne kadar günümüzde öğrenciyi merkeze alan eğitim akımları (2010: 86) ortaya çıkmışsa da eğitimcinin neyi, neden, nasıl öğreteceği meselesi eğitimcinin önemini azaltmamış belki daha çok arttırmıştır. Zira yeni yaklaşımları uygulayabilecek bilgi ve beceriyle donanmış eğitimci yetiştirmek günümüz toplumlarında önemini kaybetmemiştir. Özellikle insanın ve toplumun hayatını idame ettirmesinde çok önemli olan temel eğitim modern çağlarla gündeme daha çok gelmeye başlamıştır. Değişen siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik şartlar küçük yaşta verilecek temel eğitimin nasıl olacağı sorusuyla birlikte temel eğitimi verecek eğitimcinin de nasıl yetiştirileceği meselesini ortaya çıkarmıştır.

Tarihsel bir bakışla Osmanlı Devleti'nin de bir eğitim ve eğitimci meselesi var olmuştur. Osmanlı kurulduğu tarihten itibaren kendinden önceki Türk ve Müslüman devletlerden devraldığı geleneksel eğitim yapısını korumuştur. Halk eğitimine ait olan medreseler ve sıbyan mektepleri bu yapının temel parçaları olup bu kurumlar devletin yıkılışına kadar varlıklarını korumuşlardır. Medreselerde Fatih ve Kanuni döneminde bazı düzenlemeler yapılsa da kuruluştaki Sünni ideolojiyi Şiiliğe karşı koruma anlayışı değişmemiştir (Eyice: 1-118). Benzer şekilde 6-10 yaşındaki çocukların gittiği sıbyan mektepleri de dinsel amaçlı basit dini bilgilerin verildiği, Kuranı Kerimin anlamadan okutulduğu, genellikle sadece okumanın öğretildiği kurumlar olarak kalmıştır (Ergin, 1977: 82-96). Bu kurumlar dinsel amaçlı eğitim vermiş ve din dışı derslere pek yer verilmemiştir. Geleneksel dinsel eğitim dışında modern çağın bilimsel gelişmelerini öğrenip öğretecek kurumlar olarak dönüşmeyi başaramamışlar ve yeni usûller geliştirememişlerdir.

Ancak Osmanlı'nın geleneksel yapısının yanında yeni bir eğitim ve eğitimci anlayışına yönelmesi 19. yüzyılda başlamıştır. Osmanlı artık da-

ğılma dönemine girmiş ve devleti kurtarmak için çare arayışları ve uygulamaları söz konusu olmuştur. Devleti kurtarmak için her alanda olduğu gibi eğitim alanında da yenilikler yapılmıştır. Osmanlı geleneksel sıbyan mekteplerinin yetersizliğinin farkında olarak bu mekteplerde ıslahat yapmak isteğini yazışmalara yansıtmıştır (Mahmut Cevat, 2001: 7-21). Ancak eğitimde yeniliklere başladığında önce ilköğretimin üst kısmı veya orta öğrenimin alt kısmı sayılabilecek sıbyan üzerine gidilen rüştiye mekteplerini açmıştır (Başbakanlık Devlet Arşivleri, 2014: 13). Bu mektepler dönüştüremediği geleneksel eğitim kurumlarından farklı olarak ders programı, içeriği, anlayışı bakımından usûl-ı cedit/yeni usûl üzere kurulmuştur. Ardından rüştiyeler için yeni anlayışta çağdaş bilimsel gelişmeleri öğrenip öğretecek muallim/öğretmen yetiştirmek üzere Darülmuallimin açılmıştır (Akyüz, 2006: 17-58). Ancak düzensizlik ve yetersizliği basına da yansıyan sıbyan mekteplerinde (2018: 284) ıslahatlara rüştiyeler açıldıktan çok sonra başlanılmıştır. Sıbyan seviyesinde usûl-ı cedit arayış ve uygulamaları ortaya çıkmış, İstanbul'da açılan örnek sıbyan mekteplerinden olumlu sonuçlar alınınca, yeni açılan sıbyan mekteplerine ibtidai mektebi adı verilmiştir (1977: 465). Usûl-ı cedit üzere kurulan ibtidai mekteplere muallim yetiştirmek üzere 1868'de Darülmuallimin-i Sıbyan Mektebi açılmış, mektep 1872'de lağv edilmiş tekrar açılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Şura-yı Devlet (BOA, İ.ŞD.), 10-484). İstanbul'da açılan yeni mektepler zamanla taşrada da yaygınlaştırılmıştır.

Bu bağlamda çalışmada Osmanlı Devleti'nin genel anlamda eğitim meselesinin alt başlığı olan temel eğitim kurumları için öğretmen yetiştirme meselesinin Sivas'a yansıması ele alınmıştır. Sivas'ta usûl-ı cedit üzere kurulan ibtidai mekteplere muallim yetiştirmek üzere açılan Darülmuallimin-i Sıbyan Mektebi incelenmiştir. Çalışma genellikle arşiv belgelerine dayalı olarak yapılmış olup mektebin açılışından II. Meşrutiyet dönemine kadar olan gelişmeler sebep sonuç ilişkisi içinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Ayrıca çeşitli telif eserler ve Sivas salnameleri kullanılmıştır.

Osmanlı taşrada usûl-ı cedit üzere mektepler açarken İstanbul'daki sıralamanın benzerini uygulamıştır. Mesela Adana'da önce rüştiye ve ibtidailer sonra darülmuallimin-i sıbyan açılmıştır (Yanardağ, 2022: 64). Nitekim Sivas'ta da önce 1854'te rüştiye mektebi açılmıştır (Birol, 2004: 222). Sonra açılan ibtidai mekteplerine muallim yetiştirmek üzere Sivas Darülmuallimin-i Sıbyan Mektebi açılmıştır. Bu tarihsel gelişime göre önce Sivas'ta ibtidai mekteplerinin açılışı ve muallim ihtiyacı hakkında bilgi verilmiştir.

Sivas'ta İbtidai Mekteplerinin Kurulması ve Muallim Meselesi

Osmanlı eğitim tarihinde çok önemli bir aşama olan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi usûl-ı cedit üzere eğitimde yenileşmeyi ifade eder. Nitekim bu nizamnamede medreseler yer almamış olup eğitim ilk, orta, yükseköğretim olarak sınıflanmış ve teşkilatlanma bakımından da medreselerden farklı olarak Maarif Nezaretine bağlanmıştır. İlköğretimi ilgilendiren maddeler 3-17. maddeler olup erkek ve kız sıbyan mekteplerini düzenlemiştir. Genel olarak bu maddelerde sıbyan mekteplerinin kuruluşu, malî konular, usûl-ı cedit üzere dersleri, kayıt, kabul konuları, çocuklarını mektebe kayıt etmeyen ebeveynler hakkındaki uygulamalar yer almıştır (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1292/1875: 184-201).

Osmanlı Maarif-i Umumiye Nizamnamesini uygulamak ve usûl-ı cedide üzere ibtidai mektepleri taşrada yaymak üzere harekete geçmiştir. Bu mektepleri yaymak üzere gerekli malî kaynak aranıp bulunmuş, ilk kez 1874 yılında münderis vakıflar yani zaman içinde kuruluş amaçları ortadan kalkmış, yararlananları kaybolmuş vakıfların gelirlerinin bulundukları yerin eğitim işlerine ayrılması sadaret tezkiresine yansımıştır. Evkaf-ı Münderis Talimatı 1882'de çıksa da bu yönde uygulama daha erken başlamıştır (Karataş, 2016: 1842). Nitekim Şubat 1880'de yapılan yazışmalara göre Sivas'ta açılacak on adet ibtidai mektebi için toplanan yardım yetersiz kalmış, münderis vakıflar gelirlerinden karşılanmak üzere şimdilik gerekli meblağın vilayet belediye meclisinden karşılanması hakkında hükümetin izin vermesi istenilmiştir (BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), 1783-54). Münderis vakıf gelirlerinin fazla olması halinde uygun yerlerde hamam, dükkân gibi kira geliri getirecek binalar satın alınması emredilmiştir (BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.), 189-90). Ancak ibtidai mekteplerin özellikle köylerde kurulması konusunda zorluklar ortaya çıkmıştır. Sivas valisinin 1880 yılında hazırladığı bir layihaya göre Sivas ve kazalarında eğitimi yaygınlaştırmak için ibtidai mektep inşaatına başlanmıştır. Ancak köylerde bunun sağlanamadığından ve nasihatlerin kâğıt üstünde kaldığından bunu sağlayacak "vasıtaların" yokluğundan ve köylünün eğitimin faydalarını henüz layıkıyla takdir edememesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir (BOA, Yıldız Umumi (Y. PRK.UM), 3-51-1). Bu zorluklara rağmen Sivas'ın köylerinde eğitimi yaymak amacıyla zamanla usûl-ı cedide üzere ibtidai mektepler açılmaya devam edilmiştir (MF.MKT. 247-66; 258-24).

Sivas'ta ibtidai mekteplerin kurulmasına önem verilmiş, Haziran 1880'de iki adet ibtidai mektep açıldığı için merkezden bu hizmeti yapanlara teşekkür edilmiştir (BOA, Tedrisat-ı İbtidaiye (MF.İBT), 15-52). Eylül 1880'de ibtidai ve rüştiye mekteplerinin idaresinin, kurulması ka-

rarlaştırılan ve cemaat meclisi adı verilen meclislere havale edildiği hatırlatılmıştır (MF.İBT. 14-12). Devlet Sivas'ta açılan ibtidai mektepleri takip etmeye çalışmış, öğrenci sayıları, muallimlerinin maaşları ve bilgi seviyeleri hakkında bilgi istemiştir (MF.MKT. 235-10).

İbtidai mekteplerin muallim ihtiyacını karşılamak üzere kısa bir süre sonra Sivas'ta 1884'te Darülmuallimin de açılmıştır. Mektep bir yandan muallim yetiştirmeye çalışırken bir yandan da mevcut sıbyan mektebi hocalarına usûl-ı cedit üzere eğitim vermiştir. Nisan 1895'te Sivas maarif müdürünün bildirdiğine göre ibtidai mektebi olmayan köylerde usûl-ı cedit üzere mektepler açılmış ve sayıları çoğaltılmaya çalışılmıştır. Köylerde sıbyan mektebi hocaları olan imamlar hükümet gücüyle Darülmuallimin'e getirtilerek bir süre eğitim gördükten sonra köydeki görevlerine dönmüşlerdir (MF.MKT. 260-14). Sıbyan mektebi hocaları bu şekilde eğitilerek sıbyan mektepleri ibtidai mekteplere dönüştürülmek istenilmiştir. Ayrıca yeni açılan ibtidailerin padişahın adı ile isimlendirilmesi emredilmiştir (BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 682-39).

Sivas valisi Haziran 1896'da Sivas merkez ve özellikle köylerdeki eğitim hakkında bilgi vermiştir. Yeterli zirai bilgiye sahip olmadıklarından devlete olan vergilerini ödeyemedikleri, eğitimle görevlendirilmiş köy imamlarının ihtiyarlar heyeti tarafından seçildiği ve cahil oldukları, çocukların gece gündüz hayvan bakımına gönderildiklerini anlatmış ve Sivas genelinde eğitimin yükseltilmesi ile ilgili görüşlerini sıralamıştır. Görüşlerinden bazısı muallimler ile ilgilidir. Sivas ve çevresinde muallim ihtiyacını karşılamak üzere her kazada bir darülmuallimin-i ibtidai açılmasını ve köy mektep muallimlerinin vilayet maarif komisyonları tarafından darülmuallimin mezunları arasından seçilip tayin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mevcut muallimler darülmuallimin mezunu olmadıklarından son derece cahildirler. Darülmuallimin mezunlarının köy mekteplerine rağbet etmeleri için köylülerin minnetleri altında kalmamaları gerektiği görüşü savunulmuştur. Bunun için köy mektep muallimlerine bir miktar aidat verilmesi malî kaynak olarak kurban derilerinin maarif komisyonları tarafından toplanarak mektep muallimlerine ayrılması tavsiye edilmiştir (BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), 131-26).

Kasım 1896'da Sivas'ta kurulacak olan nahiye merkezlerinde Müslüman çocukları için ibtidai mektepler açılması ve öncelikle kaç adet ve nerede nahiyeler oluşturulabileceği, kurulacak bu nahiye merkezlerinde ibtidai mektepler olup olmadığı, varsa muallimlerin usûl-ı cedideye muktedir olup olmadıkları hakkında bilgi istenilmiştir (MF.MKT. 302-15-26). Cevap gelmeyince Aralık 1896'da tekrar bilgi istenilmiştir (MF.MKT. 302-15-32). 1897 yılı yazışmalarına göre hükümetin emri gereğince nahiyelerde açılan ibtidai mektepleri için usûl-ı cedideye muktedir mual-

lim bulunamamış bu nedenle köy imamları ya da sıbyan mektebi hocaları merkez nahiyelerde rüştiye mektebi muallimleri vasıtasıyla usûl-ı cedide üzere 40-50 gün talime tabi tutulmuş, imtihanda başarılı olanlara birer şahadetname verilmiştir. Böylece çocuklar daha çabuk okuma yazma öğrenmişlerdir (MF.MKT. 302-15-76). Bu usûl muallim yetersizliği ve bütçe sıkıntıları sebebiyle diğer vilayetlere de tebliğ edilmiştir (MF.MKT. 302-15-82). Aynı yıl Haziran 1897'de Sivas valisi Dâhiliye Nezaretine köy çocuklarının usûl-ı cedide bilen muallimler tarafından eğitilmesine öteden beri dikkat edildiğini yazmıştır. Nezaretten yapılan tebliğat üzerine daha çok önem verilerek köy imamları zabıta aracılığıyla getirtilip rüştiyelere devam ettirilmiş, ehliyetini ispat edenlere itimatname verilmiştir. Ayrıca merkez vilayette kurulan Darülmuallimin ve ibtidaiyeler de bu şekilde hareket etmiş ve tedrisat-ı cedideye uygun muallimler yetiştirilmeye çalışıldığı bildirilmiştir. Hatta henüz hazırlanmamış olan nahiye teşkilatının bitmesinin beklenmediği, köy çocuklarının eğitiminin usûl-ı cedideye uygun şekilde yapıldığı, bu güzel usûl sayesinde teşkilatın tamamlanmasına kadar nahiye mekteplerinin ihtiyacı olan muallimlerin fazlasıyla yetiştirileceği ilave edilmiştir (BOA, Dahiliye Nezareti Islahat (DH.TMIK.S.), 11-38-01; 11-15). 1897 yılında müfettiş Şakir Paşa Sivas'tan merkeze yazdığı telgrafta da malî bir konuya değinilmiştir. Az maaş verilen ibtidai mektebi hocalıkları için Nezaretin vilayetlerden tahsil ettiği gelirlerden biraz fedakârlık yaparsa iktidarlı hocalar bulunacağı görüşünü bildirmiştir (DH.TMIK.S.), 11-14).

Köy imamları ve sıbyan mektebi hocalarının bir kısmı Sivas Darülmuallimin Mektebinde değil nahiyelerin rüştiye mektepleri muallimleri vasıtasıyla usûl-ı cedide üzere eğitilmişlerdir. Muhtemelen ulaşım ve ekonomik sıkıntılar buna sebep olmuştur. Çünkü Mart 1898'de vali nahiyelerin oluşturulduğunu ve Darülmuallimin'de usûl-ı cedideye muktedir muallimler bulunduğunu bildirmiştir (MF.MKT. 302-15-72). Sivas Darülmuallimin'den mezun çıktıkça mezunların tayinleri bu yeni ibtidai mekteplere yapılmıştır (MF.MKT. 565-40; 1056-9). Ancak Darülmuallimin'den yeterli sayıda mezun çıkmadığı için 1899'da Sivas'ta eğitimi geliştirmeye çalışan maarif müdürü Ahmet Hulusi Bey köylerdeki imamların kaza merkezlerine getirilip usûl-ı cedide üzere eğitim verilmesi ve itimatname almaları uygulamasının devam ettiğini bildirmiştir (MF.MKT. 466-17). Aynı sene hükümetin emri üzerine dersler tatil olduğunda maarif memur ve muallimleri aracılığıyla Sivas'a bağlı kaza ve nahiyelerde teftiş yaptırılmış, bunlar yeni ders yılı başlayana kadar görevli oldukları yerlerde maarif komisyonlarıyla birlikte ibtidaileri ıslah etmeye ve sayılarını arttırmaya çalışmışlardır (MF.MKT. 442-39). Hükümet tarafından verilen emirler üzerine 1899-1900 yılında kaza ve köylerde ibtidai mektepler halkın da yardımıyla açılmaya devam etmiştir. Binaları, muallimle-

ri, maaşları, tayinleri ve öğrencileri hakkında çeşitli bilgiler yazışmalara yansımış, devlet tarafından bu mektepler takip edilmeye çalışılmıştır (MF. MKT. 488-15; 493-26; 494-52; 502-43; 544-7).

Sivas ibtidai mektepleri ile ilgili bazı malî konular da belgelere yansımıştır. Açılan ibtidai mektepler için tahsil edilen ve bakiye kalan para nemalandırılmak üzere Osmanlı Bankasına konulmuş, Sivas maarif müdürü bu paranın bazı ibtidai mektep muallimlerinin maaşlarının yükseltilmesi için kullanılmasını teklif etmiştir. Nezaret bu teklifi kabul etmiş ve kalan paranın bir yere sarf edilmeyerek tutulmasını emretmiştir (MF.MKT. 606-10). Kasım 1901'de Sivas maarif müdürlüğü ibtidai mektepler için tahsil edilen paranın nemalandırılması için emlak sahibi birisine yüzde dokuz faizle verilmesini tavsiye etmişse de Nezaretten Osmanlı Bankasından başka yerde nemalandırılamayacağı bildirilmiştir (MF.MKT. 595-38). İbtidai karşılığı olarak Osmanlı Bankasında değerlendirilen paraların "daha sağlam irad ve akara tebdili" yani daha sağlam ve sürekli gelir getirecek yerlerde değerlendirilmesi istenilmiştir (MF.MKT. 598-32-1). Buna rağmen 1904 yılında maarif hissesinden bakiye kalan paraların ne şekilde harcanacağı Sivas ve çevresinden maarif müdürüne sorulmuş, müdür Nezarete durumu yazmıştır. Nezaret bakiye paraların bankada değerlendirilerek sürekli gelir getirecek bir akar için yeterli dereceye geldikten sonra nizamnameye göre verilecek izin ile sarf edileceğini ve sarfiyattan ilgili kişilerin mesul olacağını bildirmiştir (MF.MKT. 808-48). Nitekim bazı belgelerde maarif adına gazino, kuyumcu dükkânı gibi taşınmazlar satın alındığı görülmüştür (MF.MKT. 570-46). İbtidai mektepler için ihtiyaç duyulan muallimlerin ehliyetname ve şahadetnameleri Mart 1905'te damga vergisinden muaf tutularak bir başka malî destek sağlanmıştır (MF. MKT. 804-42-5).

Devlet Sivas'ta ibtidai mektepleri yaygınlaştırmak için Ocak 1903'te piyango düzenlemek yoluyla yine malî kaynak oluşturmaya devam etmiştir (MF.MKT. 691-2). İbtidai mekteplerin yararına düzenlenen piyango geliri ile ibtidai mektep muallimlerinin maaşlarına zam yapılmıştır (MF. MKT. 817-63-01). İbtidai mektepleri yaygınlaştırmak için bir başka malî destek öğrenciler için yapılmıştır. Sivas ve çevresinde açılmış ibtidai mekteplerde okutulmak üzere hazırlanan kitap ve risaleler fakir öğrencilere ücretsiz olarak dağıtılmıştır (MF.MKT. 600-41).

Köy ve kazalarda ibtidai mekteplerin açılmasına 1903 yılında devam edilmiştir. Hafik kazası ile yapılan yazışmalardan anlaşıldığı üzere 1903 yılında köylerde hala eski usûl üzere eğitim yapan muallimler vardır (MF. MKT. 735-65). Nezaretin isteği üzerine Şubat 1904 itibariyle Sivas kaza ve köylerinde 76 adet ibtidai mektepte 7233 öğrencinin eğitim gördüğünü gösteren cetveller hazırlanmıştır (DH.TMIK.S. 51-3). Mayıs 1904'te Sivas'ın da içinde olduğu Erzurum, Elazığ, Ankara vilayetlerine ibtidai

mekteplerin ıslahı ve sayısının arttırılması için kendi mahalline bırakılan münderis vakıf gelirlerinin maarif idareleri tarafından teftişi sırasında vakıf memurlarının çıkardığı zorluklar nedeniyle şikâyetler olduğu bildirilmiştir. Bu nedenle evkaf-ı münderise gelirlerinden hakkıyla istifade edilememiş, maarif idarelerinin bütçelerinde açıklar ortaya çıkmıştır. Hâlbuki yukarıda bahsedilen talimat gereğince bu vakıfların gelirleri o yerin eğitim işlerine bırakılmıştı. Bu zorlukların ortadan kaldırılması ve bu gelirlerin ibtidai mekteplerin sayısının arttırılması ve ıslahı için harcanılması emri tekrar edilmiştir (DH.MKT. 856-55). 1907-1908 yıllarına gelindiğinde yeni açılan mekteplere darülmuallimin mezunu şahadetnameli muallim bulmakta zorluklar devam etmiş, darülmuallimin mezunu olmayanlar imtihandan geçirilip ehliyetname verilerek tayinleri yapılmıştır (MF.MKT. 984-44; 1083-17-1).

Sivas ibtidai mektepleri ile ilgili başka dikkat çekici yazışmalara rastlanmıştır. Sivas askerî rüştiyesi idaresi Sivas ibtidai mekteplerinden mezun olup askeri rüştiyeye gelen öğrencilerin Türkçe okuyup yazamayacak derecede olduklarını bu nedenle daha önce mevcut olan sonradan kaldırılan askerî ibtidai sınıflarının tekrar kurulmasını istemiştir. Bu iddiaları Sivas maarif müdürü yalanlamış, ibtidai mektebi bitirmemiş ve şahadetname almamış öğrencilerin askerî rüştiyeye kabul edilmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bunun üzerine devlet askerî ibtidai sınıfları açmak yerine mevcut mülkî ibtidaileri usûl-ı cedide üzere ıslah etmek gerektiğini belirterek ibtidai şahadetname almamış çocukların askerî rüştiyelere kabul edilmemesini emrini vermiştir (MF.MKT. 611-21).

Sivas ve çevresinde ibtidai muallimleriyle ilgili başka sorunlar da ortaya çıkmıştır. Şubat 1899'da maarif müdürü hamidiye ibtidai muallimliklerine müracaat edenlerin çoğunun memuriyetlerinin asaleten tasdikine kadar elli kuruş maaş alacak olmaları sebebiyle göreve yanaşmadıklarını ve dilekçelerinden vaz geçtiklerini, yerel teşkilat tarafından tayin edilen ve üç yüz kuruşa kadar olan düşük maaşlı memur ve muallimlerin işe başlamalarından itibaren tam maaş verilmesine dair bir görüş bildirmiştir. Ancak Nezaret kuralın bozulmasına izin vermemiş, kabul etmemiştir (MF.MKT. 442-40).

Temmuz 1904'te Divriği kazasında hamidiye ibtidaisi muallimi yerli olması ve başka işle meşgul olması sebebiyle muallimlik görevini aksatmış, maarif müdürü tarafından görevden alınmış, yerine Darülmuallimin mezunu Ali Efendi'yi tayin etmiştir (MF.MKT. 821-27). Sivas'ta temel eğitim için muallim yetiştirmeye çalışan devlet muallimlerin eğitim dışı işlerle uğraşmasına engel olmaya çalışmıştır. Şüphesiz tüm bu uygulamalar usûl-ı ceditin bir parçası olarak görülmelidir.

1907 yılına gelindiğinde maarif müdürü Sivas'ta ibtidai mekteplerin sayısının arttığını, köy imamlarından şahadetname ve ehliyetname sahibi olanların tayin edildiğini, her taraftan muallim talep edildiğini ancak Sivas Darülmuallimin mezunlarının son derece ehliyetsiz olduklarını bu nedenle çabaların sonuçsuz kaldığını, ümitsizliğe düşüldüğünü yazmış, bu konuda Darülmuallimin muallimi Rasih Efendi'yi suçlamıştır (MF.MKT. 1043-64-01;02). II. Meşrutiyet'in hemen öncesi Sivas'ta ibtidai mektepler sayısal olarak artmışsa da muallim bulmak konusunda sıkıntılar devam etmiştir. 1907 (MK.MKT. 1049-56-1) ve 1908 (MF.MKT. 1056-9-2) yıllarında Darülmuallimin mezunu aday bulundukça Sivas'a bağlı yerlerdeki ibtidai mekteplere tayinler yapılmıştır.

Sivas Darülmuallimin-i İbtidai Mektebi'nin Kuruluşu ve Muallimleri

Sivas'ta ibtidai mektepler açıldıktan kısa bir süre sonra Darülmuallimin-i Sıbyan Mektebi açılmıştır. Ancak Darülmuallimin'in açılması Sivas'ta yerel maarif teşkilatının kurulmasından sonra gerçekleşmiştir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde eğitimin merkez ve taşra teşkilatına dair maddeler yer almıştır. Bu nizamnamenin 131-142. maddeleri eğitimin merkez teşkilatını, 143-152. maddeler taşra teşkilatlarını yani vilayetlerde kurulacak maarif meclislerini düzenlemiştir (Özalp, 1982: 188-190). Bu meclisler Maarif Nezaretinden alacakları emir ve talimatları yerine getireceklerinden eğitimi taşrada geliştirmek isteyen devlet politikasının uygulayıcısı olacaklardır. Bu politika merkezde yeni açtığı mektepleri taşrada da yaymak olup önce bu işi yapacak taşra teşkilatı oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim Sivas'ta da Darülmuallimin kurulmadan önce maarif meclisi kurulması gerekmiştir. Vilayet eğitim meclisi de denilebilecek taşra teşkilatlarıyla ilgili Ocak 1882 tarihli bir belgede vilayet merkezlerinde birer maarif meclisi, liva ve kazalarda ise şubeleri kurulması, maarif müdürlerinin başkanlık yapması, müfettiş vesaire bulundurulması Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin gereği olduğu ifade edilmiştir. Devamında şimdiki halde vilayetlerde maarif meclisi adına birer heyet bulunduğu ancak bunların kanuna göre seçilip görevlendirilmediği gibi bunların hatt-ı hareketlerini tayin ve tahdid eden yani nasıl davranacaklarını belirleyen bir talimatları dahi olmadığı vurgulanmıştır. Merkezin bu heyetlerle haberleşme ve muamelelerde bulunması pek nadir olduğundan taşranın eğitimine dair durumundan merkezin haberdar olmadığı ifade edilmiştir. Bu ifadelerden bazı vilayetlerde merkez hükümetin bilgisi dışında bazı eğitim meclisleri kurulduğu ancak hükümetle pek ilişkisi olmadığı anlaşılmıştır. Yazışmada nizamname gereğince maarif meclisleri ve şubelerinin ülkede yaygınlaştırılması isteniyorsa da malî durumun da göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca

tüm vilayet ve livaların hepsinde birden istenen niteliklere sahip memur bulmak zor olduğundan bu teşkilatlar ileride yavaş yavaş kurulmalı, hazinenin rahatlamasıyla bu memurların maaşları da bir nizamnameye göre belirlenmelidir. Ayrıca bu maarif meclisleri aracılığıyla darülmuallimin-i sıbyanların kurulacağı ifade edilmiştir. Taşra maarif meclislerinin hepsi birden oluşturulamadığı için öncelikle "Anadolu'nun cihet-i saireye nisbeten maarifce geri kalmış mahallerinden bu senelik" Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum ve Van vilayetlerinde kurulması uygun bulunmuştur. Başkentten tayin edilecek müdürlere bölgenin durumuna göre 1200-1500; müfettişlere 800-1000; kendi bulundukları yerden seçilecek kâtiplere 250-500 kuruş arası maaş verilmesi ve bu meclislerin çeşitli masrafları için 1200 kuruş ayrılması kararlaştırılmıştır (BOA, Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 14-48). Şubat 1882'de aynı gerekçe ve açıklamalarla maarif meclislerinin kurulması emredilmiştir (BOA, İrade Dahiliye (İ.DH.), 846-67930). Nitekim söz konusu maaş ve masraflar için bütçeye tahsisat ilave edilmiş (MF.MKT. 73-119). Sivas Darülmuallimin Mektebini kuracak olan maarif meclisi oluşturulmuştur. 1883 yılında Sivas maarif meclisi başkanı Atıf Bey olup meclis üyeleri şöyledir; Mehmet Ali Efendi, Şemseddin Efendi, İhramcizade Süleyman Efendi, Hatibzade Süleyman Efendi, Katib Ömer Hilmi Efendi, Şahinyan Akub Efendi, Manuk Efendi, Dirbabyan Ohan Efendi (Sivas Salnamesi, 1300/1883: 70).

Maarif meclisi kurulmakla birlikte Sivas Darülmuallimin-i Sıbyan Mektebi hakkında 1883 tarihli Sivas Salnamesinde mektebin kurulduğuna dair herhangi bir bilgi yer almamıştır. Ancak bir yıl sonraki salnamede 1884 tarihinde muallim Mehmet Rasih Efendi ile bevvab Hüseyin Ağa'nın isimleri yer almış olup Sivas Darülmuallimin-i Sıbyan Mektebi'nin 1884 senesinde kurulduğu anlaşılmıştır (Sivas Salnamesi, 1301/1884: 71). Nitekim Sivas Darülmuallimin-i Sıbyan mektebi ile ilgili bulunabilen ilk arşiv belgesi 1884 tarihine ait olup öğrencilere ait devam cetvelidir (MF. İBT.18-16). Maarif müdürü olarak tayin edilen Atıf Bey memuriyetinin ilk gününden itibaren eğitimin yaygınlaşması ve mekteplerin çoğalması için önemli hizmetlerde bulunmuş ve Sivas'ta açılan Darülmuallimin mektebinin öğrenci sayısının çoğalmasını sağlamıştır. Bu sebeplerle maarif müdürü terfi ettirilmiştir (İ.DH. 921-73076).

1885 yılı salnamesinde yine muallim Mehmet Rasih Efendi ve bevvab Hüseyin Ağa'nın isimleri vardır (Sivas Salnamesi, 1302/1885: 358). Münderis vakıf gelirlerinin maarif işlerine dolayısıyla yeni açılan Darülmuallimin Mektebi masraflarına da sarf edilmesi talimatına rağmen bazı zorluklar çıkmıştır. Çünkü 4 Mayıs 1886 tarihli tezkerede Sivas'ta yeni açılmış olan dört ibtidai mektebi ile Darülmuallimin'e tayin olunan muallimlerin maaş ve masrafları senelik kırk bin kuruşa ulaştığı için bunların bir kısmının münderis vakıf gelirlerinden ve eğitime ait aşar ve diğer

vergilerden karşılanması emri tekrarlanmıştır (MF.İBT. 18-115). 7 Eylül 1893 tarihinde Sivas maarif müdürü Nezarete yeni program gereğince Sivas Darülmuallimin'de bir adet hüsnü hat muallimine ihtiyaç duyulduğunu anlatan bir yazı yazmıştır. Sivas Darülmuallimin'den şahadetname ile mezun ve bir süredir karşılıksız Allah rızası için hüsnü hat dersini veren ve iyi ahlak sahibi olan Tahir Efendi'nin hüsnü hat dersi muallimliğine tayin edilmesi isteği Sivas Darülmuallimin muallimi tarafından tezkere ile bildirilmiş olup tayini için gereğinin yapılması arz edilmiştir (MF.İBT. 189-109). Ancak yeni program gereğince hat muallimlerinin ücretleri için darülmualliminlerde karşılık ve benzeri bir durum olup olmadığı araştırılmış ve bulunmadığı görülmüştür. Bunun üzerine mahalli maarif komisyon üyelerinden, idadi mektebi talim heyetinden veya mahalli hükümetten herhangi birinin bu muallimliği fahri olarak yapması için teşvik edilmesi istenilmiştir (MF.MKT. 189-94).

1887 (Sivas Salnamesi, 1304/1887: 74), 1889 (Sivas Salnamesi, 1306/1889: 126), 1891 (Sivas Salnamesi, 1308/1891: 113) salnamelerinde yine muallim Mehmet Rasih Efendi ile bevvab Hüseyin Ağa'nın isimleri yer almıştır. 1892 Nizamnamesi ile darülmuallimin-i sıbyanların adı darülmuallimin-i ibtidai olarak değiştirilmişse de (Özalp, 1982, s.372-373) 1903 (Sivas Salnamesi, 1321/1903: 59), 1907 (Sivas Salnamesi, 1325/1907: 61) salnamelerinde sadece Darülmuallimin olarak yer almıştır. Ayrıca müdür olarak Adil Bey tayin edilmiştir. Adil Bey müdür olarak tayin edildikten sonra vilayet bütçesinde maaş karşılığı bulunamadığından Maliye Nezareti'nin düzenlediği genel bütçenin maarif tahsisatına eklenmesine karar verilmiştir. Bu belgeden anlaşıldığına göre Adil Bey Aralık 1899'da Sivas Darülmuallimin müdürlüğüne tayin edilmiştir. Hatta maaşının karşılığı bütçede olmadığından hazineden verilmesi emredilmiştir (BOA, İrade Maarif, (İ.MF.), 5-95-2; Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 1432-107375). Adil Bey yanına besleme olarak aldığı biri Müslüman diğeri Musevi iki kız çocuğuyla iki polis incelemesinden sonra İstanbul'dan özel idarenin Kaplan isimli gemisi ile yola çıkmıştır (BOA, Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı, (Y.PRK.ZB.), 23-102-1). Sivas Darülmuallimin-i İbtidaisi'ne tayin edilen Adil Bey 22 Mayıs 1901'de bir dilekçe ile harcırah nizamnamesine göre verilmesi gereken harcırahın verilmediğini ve mağdur olduğunu ifade ederek kendisine harcırah verilmesini istemiştir. Ancak Adil Bey Zabtiye Nezareti aracılığıyla gönderildiği, bu gibi kimselere ayrıca harcırah verilmediği Nezaret tarafından kendisine bildirilmiştir (MF.MKT. 567-1). Bu belgelerden Adil Bey'in Sivas Darülmuallimini'ne sürgün olarak gönderildiği ve Sivas Darülmuallimin Mektebi'nin ilk müdürü olduğu anlaşılmıştır.

Nisan 1902'de Sivas Darülmuallimin muallimi Rasih Efendi hasta olduğu gerekçesiyle iki ay hava değişimi için izin almıştır (MF.MKT. 560-

28). Mart 1907'de Sivas valiliği Maarif Nezaretinden Rasih Efendi'nin hastalandığını acilen tedavi edilmek için başkente gitmesine izin verilmesini istemiştir (MF.MKT. 995-54). Sivas'ta muayene olmuş durumu hakkında hazırlanan raporda Sivas'ın havasının sağlığına iyi gelmediği belirtilmiştir. Rasih Efendi rapor ve dilekçesiyle izin verilmesi için yaptığı müracaat sırasında ilgili yerlerle yapılan yazışmalarda yirmi beş yıldır görevi başından ayrılmadığı belirtilmiş, yerine atanacak vekile ve kendisine yarı maaş verilmesi tatil döneminde ise Rasih Efendi'ye maaşın tam olarak ödenmesi gerektiği bildirilmiştir (MF.MKT. 1002-17-1;2) . 1908 yılında iki yıllık olan okulun her sınıfına aynı saatte üçer ders konulduğundan Sivas vilayet meclis idaresi seyyar muallimler görevlendirilmesine karar vermişse de seyyar muallim ile idare etmek zor olduğu için bir muallim-i sani ve muavin tayin edilmesi isteği devam ve vukuat cetvellerine yansımıştır (MF.İBT. 224-85).

Sivas Darülmuallimin-i İbtidai Mektebi'nin Öğrencileri

Sivas Darülmuallimin-i Sıbyan Mektebi'nin açıldığı yıl olan 1884 salnamesinde öğrenci sayısı 80 olarak yer almıştır (Sivas Salnamesi, 1300/1883: 71). 1885, 1887, 1889, 1891 salnamelerinde 60 öğrenci öğrenim görmüştür (Sivas Salnamesi, 1302/1885:358; 1304/1887: 74: 1306/1889: 126; 1308/1891: 113). 1903, 1907 yılı salnamelerinde ise öğrenci sayısı verilmemiştir (Sivas Salnamesi, 1321/1903: 59; 1325/1907: 61).

Araştırma sırasında Sivas Darülmuallimin öğrencilerinin devam cetvellerinin bir kısmına ulaşılmıştır. Elde edilen devam cetvelleri kronolojik olarak düzenlenmiş olup Sivas Darülmuallimin'in öğrenci durumu şöyledir; ilk devam cetveli 1300/1884 senesi Ağustos başından Teşrinievvel sonuna kadardır. Okulun Ağustos'ta 73, Eylül'de 66, Teşrinievvel'de 57 öğrencisi vardır (MF.İBT. 18-16). 1300 Teşrinisani başından Kanunusani sonuna kadar olan devam cetvelinde Teşrinisani'de 61, Kanunuevvel'de 60, Kanunusani'de 57 öğrenci vardır (MF.İBT. 18-68). Bir sonraki devam cetveli 1300 senesi Şubat başından 1301/1885 senesi Mayıs sonuna kadar olup Şubat ayında 58, Mart ayında 57, Nisan ayında 56, Mayıs ayıda 56 öğrencisi vardır (MF.İBT. 19-28). 1301 senesi Teşrinisani başından Şubat sonuna kadar 4 aylık devam cetvelinde Teşrinisani'de 53, Kanunuevvel'de 50, Kanunusani'de 50, Şubat'ta 49 öğrenci vardır (MF.İBT. 20-52). 1302/1886 senesi Kanunuevvel başından Şubat sonuna kadar olan devam cetvelinde Kanunuevvel'de 64, Kanunusani'de 64, Şubat'ta 63 öğrenci devam etmiştir (MF.İBT. 20-120). 1303/1887 senesi Mart başından Haziran sonuna kadar olan devam cetveline göre Mart'ta 63, Nisan'da 59, Mayıs'ta 57, Haziran'da 57 öğrenci devam etmiştir (MF.İBT. 21-35). Öğ-

rencilerin bazıları çeşitli sebeplerle mektebi terk ettikleri için sayılarında aylar içinde küçük farklılıklar olmuştur.

1317/1901 senesi Haziran başından Ağustos sonuna kadar olan devam cetveline göre bu üç ayda mektebe yeni başlayan ve terk eden öğrenci olmayıp 27 öğrenci vardır. Ayrıca herhangi bir vukuata rastlanmamıştır (MF.İBT. 104-143). Bu cetvel Nezarete gönderilmiştir (MF.İBT. 106-71). Bu tarihten itibaren hazırlanan cetvellerde herhangi bir vukuat olup olmadığı ifade edilmeye başlamıştır. Kânunuevvel 1317/1901'den Şubat 1317/1902 sonuna kadar olan devam ve vukuat cetveli de Nezarete sunulmuştur (MF.İBT. 118-53). Ancak bu cetvele de rastlanmamıştır. 1318/1902 Mart başından Mayıs sonuna kadar olan devam cetvelinde Mart ve Nisan aylarında 21 öğrenci Mayıs ayında 20 öğrenci olup herhangi bir vukuat olmadığı bildirilmiştir (MF.İBT. 121-88; 121-126). Aynı yılın Haziran başından Ağustos sonuna kadar olan cetvelin de gönderildiği bildirilmiş olup cetvel bulunamamıştır (MF.İBT. 126-109). 1320/1904 Eylül başından Teşrinisani sonuna kadar olan devam ve vukuat cetvelinde 12 öğrenci olduğu ve herhangi bir vukuat olmadığı bildirilmiştir (MF.İBT. 155-11; BOA, MF.İBT. 155-44). Cetvellerde çeşitli sebeplerle okuldan ayrılanlar olduğu görülmüştür. 30 Mayıs 1895 tarihinde Nezaret verdiği genel bir emirde Sivas Darülmuallimin'in kurulduğu günden beri talebe miktarı, kaç kişiye şahadetname ve ehliyetname verdiğinin bildirilmesi istenmiştir (MF.MKT. 267-01-01). Şimdilik söz konusu emre verilen cevap bulunamamıştır. 1324/1908 senesi Eylül başından Teşrinisani sonuna kadar olan devam ve vukuat cetvellerinde Eylül'de 27, Teşrinievvel'de 28, Teşrinisani'de 28 öğrenci mektebe devam etmiştir. Bu cetvelde mektebe yeni başlayanlar olduğu gibi çeşitli sebeplerle ayrılanlar olmuş ancak mevcut çok fazla değişmemiştir (MF.İBT. 224-85).

Sivas Darülmuallimin Mektebi öğrencileriyle ilgili az sayıda imtihan cetvellerine ulaşılmıştır. 1885 (MF.İBT.19-19) ve 1887 (MF.İBT. 21-38) senesinde düzenlenen imtihan cetvellerinde en yüksek not alan öğrencilerin mükâfatlandırıldığı ifade edilmiştir. 4 Mayıs 1896'da Sivas Darülmuallimin'i genel sınavlarının sonuçları bir cetvel halinde düzenlenerek Nezarete bildirilmiştir (MF.İBT. 54-68). 1316-1317/1900-1901 senesi Darülmuallimin imtihanlarına ait cetvelin Nezarete takdim edildiği bildirilmişse de belgelerin arasında cetvele rastlanmamıştır (MF.İBT. 112-80). Benzer bir durum 1317-1318/1901-1902 imtihan cetvelleri için de geçerlidir (MF.İBT.131-61). 1320-1321/1904-1905 senesi imtihan cetvelleri maarif müdürü tarafından Nezarete bildirilmiş ancak bazı öğrencilerin puanları yazılmamış, eksik olduğu için bu eksiğin tamamlanması istenilmiştir. Bu öğrencilerin bazısı soruyu cevaplayamamış bazısı da sınava girmemiş öğrenciler olduğu bildirilmiştir (MF.MKT.909-56). 1323-

1324/1907-1908 senesi derslerine ait imtihan cetvelleri Nezarete gönderilmişse de cetveller bulunamamıştır (MF.İBT.223-58).

Osmanlı arşiv belgelerinde mektebin kayıt, kabul ve mezuniyet işleriyle ilgili künye defterleri ve diploma gibi kırtasiye konuları yer almıştır. Temmuz 1893'te darülmuallimin-i sıbyanlar talimatnamesinin sekizinci maddesi gereğince hazırlanan künye defteri örnekleri birçok vilayetten talep edildiği için Sivas'a da bir örnek gönderilmiştir (MF.MKT. 174-94). Örnek ifadesinden bu örneğe göre künye defterlerinin Sivas'ta hazırlandığı anlaşılmıştır. Kırtasiye ile ilgili bir başka konu diploma anlamına gelen şahadetname konusudur. Kasım 1896'da Sivas maarif müdürü Nezaretten Darülmuallimin'den mezun olan talebelere verilmek üzere düzenlenen matbu şahadetnamelerden kalmadığını 50 tane gönderilmesini istemiştir. Bu sırada kalmamış olan şahadetnameler Nezaret tarafından 500 adet bastırılmış, ihtiyaç olan yerlere ve Sivas'a gönderilmiştir (MF.MKT. 349-63). Künye defterleri örnek olarak gönderilip o bölgede hazırlanırken şahadetnameler ise Nezaret tarafından hazırlanıp mezun öğrenci sayısınca gönderilmiş, diploma verilmesi işi sıkı tutulmuştur.

Ele geçen bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla okulun öğrenci kayıt zamanlarına dikkat edilmeye çalışılmış, mevcut düzenlemelere uyulmuştur. 3 Mayıs 1894 tarihinde Sivas müftüsünün oğlu Hüseyin Efendi Darülmuallimin'e kayd olmak için müracaatta bulunmuştur (DH.MKT. 232-26-01). Ancak kayıt kabul zamanı geçmiş olduğu için kabul edilmeyen Hüseyin Efendi giriş sınavlarının başlaması üzerine Şubat 1898'de tekrar müracaatta bulunmuştur (BEO.1083-81209-01;02). Nezaret gereğinin yapılması emrini vermiştir (BEO. 1087-81457-01).

Kayıtlarla ilgili olarak Nisan 1906'da Sivas maarif müdürü idadi, rüşdi mekteplerde veya özel eğitim gören bazı kişilerin Sivas Darülmuallimin'in ikinci senesine kayd olmak için müracaat ettiğini, talimatta bu gibiler hakkında açık bir hüküm olmadığını belirterek ne tür bir muamele yapılacağını sormuştur. Nezaret darülmualliminlere imtihansız girenlerin birinci sınıftan itibaren başlamalarının usulden olduğunu ifade etmiştir. Ancak birinci senenin imtihanını giriş imtihanıyla birlikte vererek ikinci seneye öğrenci kabulünün emsali olmamakla birlikte özel eğitim görenler hariç olarak idadi ve rüştiyeden şahadetname ile mezun olarak birinci sene dersleri ve giriş imtihanında başarılı olanların ikinci sınıfa kayd ve kabulleri maslahata uygun görmüştür. Ayrıca yazılan derkenarda birinci ve ikinci sene imtihanlarını da verip şahadetname isteyenlerin ise kabul edilmeyip bir sene devama mecbur tutulmaları emredilmiştir (MF.İBT. 1004-44-1).

Öğrencilerle ilgili bir başka mesele askerlikten muafiyet meselesidir. Darülmuallimin mezunlarının da medrese mezunları gibi askerlikle ilgi-

li muafiyet imtiyazından yararlanabilmeleri için Mayıs 1900'de bir yazı yazılmıştır. Darülmuallimin şahadetnamelerinin Nezaret tarafından tasdik edilmesi gerektiğinden Sivas Darülmuallimin'den mezun olup fiilen Sivas'taki ibtidai mekteplerde göreve başlamış olan muallimlerin askerî emirname gereğince Sivas askerî komisyonu tarafından askere alındıkları, bu nedenle Sivas ibtidai mekteplerinin muallimsiz kaldığı ifade edildikten sonra bu kişilerin şahadetnamelerinin acilen tasdik edilmesi istenilmiştir. Bu yazıya istinaden 18 kişinin diploması tasdik edilmiş olup yazışmada bu 18 kişinin adı ve muallimlik yaptıkları mekteplerin ismi de verilmiştir. Ancak bu şahadetnamelerden bir tanesi numune olup sadece Darülmuallimin muallimi tarafından tasdik edilmiş, tasdik işleminin tamamlanması istenilmiştir (MF.MKT.509-37).

Sivas Darülmuallimin Mektebi öğrenci sayısına gelince, tamamına ulaşılmasa da yukarıda belirtilen cetvellerden anlaşıldığına göre 1887 yılına kadar mektebin öğrenci sayısı ellinin altına düşmemiştir. 1900 sonrası cetvellerde genellikle yirmili rakamlar görülmüştür. Bu öğrenci mevcutları o günün şartlarında Adana Darülmuallimin ile kıyaslandığında oldukça fazladır (Yanardağ, 65). Buna rağmen 1896 yılına gelindiğinde Sivas valisi Sivas'ta muallim açığının son derece fazla olduğunu yazmıştır (BOA, Yıldız Esas Evrak (Y.EE.) 131-26).

Bina Meselesi

27 Kasım 1893 tarihli bir yazışmaya göre Sivas rüştiye mektebi öğrencileri idadi mektebine nakledilince Sivas maarif müdürlüğü binanın başka bir amaçla kullanılacağı gerekçesiyle Sivas askerî rüştiye heyeti istemesine rağmen binayı vermemiştir. Askerî rüştiye heyeti ile maarif müdürü arasında anlaşmazlık çıkınca sorun Maarif Nezaretine bildirilmiştir. Sivas maarif müdürü binayı askerî rüştiyeye terk edemeyeceğini başka bir amaçla kullanılacağını yazmıştır. Maarif Nezareti bu binanın şimdiye kadar ne amaçla kullanıldığını sormuş, ayrıca Sivas Darülmuallimin'in bulunduğu binanın yeterli gelip gelmediği ve söz konusu binanın Darülmuallimin'e ilavesinin gerekli olup olmadığı hakkında bilgi istemiştir (MF.MKT.187-176; 190-32-01). Askerî rüştiye heyeti ile maarif müdürü arasında binanın kullanımı konusunda çıkan anlaşmazlık ayrıntılı olmasa da yazışmalara yansımıştır. Sivas maarif müdürü binayı ilhak sevdasına düşen askerî rüştiye heyetinin kendisini bir kaç defa rahatsız ettiğini yazmıştır. Merkezden binanın Sivas Darülmuallimin'e verilip verilmemesine dair olan soruya maarif müdürü Darülmuallimin öğrencisinin sayısı artsa bile binasının yeterli olduğu ve söz konusu binanın Darülmuallimin'e ilavesine gerek olmadığı cevabını vermiştir. Maarif müdürü binanın kız mektebi olması, hana çevrilmesi ya da duyun-u umumiye ve reji gibi

resmi bir daireye dönüştürülmesinin daha uygun olduğunu savunmuştur (MF.MKT. 190-32-02) .

Maarif müdürü ile askerî rüştiye heyeti arasında çıkan anlaşmazlık bazı yazışmalardan anlaşıldığına göre binanın Darülmuallimin Mektebi'ne verilmesi ile çözülmüştür. Üç yıl kadar sonra 4 Ağustos 1896'da Sivas maarif müdürlüğü kız rüştiyesi ile Darülmuallimin ve maarife terk edilen askerî rüştiye binalarının harap hale geldiği için yardım toplayarak tamir edildiği bildirilmiştir. 5 Ekim 1896'da Nezaret, Sivas kız mektebiyle Darülmuallimin binasının aslında maarife ait olduğunu ancak bir aralık askerî rüşdiye haline getirildiğini ancak tekrar maarife terkedildiğini vurgulayarak yapılan tamir hizmetinden memnun olduğu belirtilmiştir (MF.MKT. 337-60-01;02). Bu ifadelerden tamir edilen binanın üç yıl önce anlaşmazlığa sebep olan bina olduğu ve Sivas Darülmuallimin'e verildiği tahmin edilmiştir.

Sivas Darülmuallimin-i İbtidai Mektebi'nde Ortaya Çıkan Diğer Sorunlar

Sivas Darülmuallimin Mektebi'nde bir takım sorunlar arşiv belgelerine yansımıştır. Bu sorunların bir kısmı malî meselelerdir. Yukarıda bahsedilen hüsnü hat muallimi için bütçede karşılık olmaması sebebiyle bu dersin fahri olarak yaptırılması istenilmiştir (MF.MKT. 189-94). Bir başka örnek 23 Eylül 1894 tarihinde Sivas Darülmuallimin muallimi Rasih Efendi Nezarete yazdığı dilekçede 13 Aralık 1889 tarihinden 2 Aralık 1891 tarihine kadar yaklaşık iki senelik sürede münderis vakıflarda tahsilat bulunmadığı için maaş alamadığını, geçim sıkıntısı çektiğini ifade ederek o sırada maarif sandığında söz konusu vakıflardan olan kervansaray arsası bedeli ile dükkân kiraları nedeniyle hayli para biriktiğini ve ödenmemiş olan maaşlarının bu biriken paradan ödenmesini istemiştir (MF. MKT.237-50-1). Mesele araştırılırken önce okulun o tarihlerde lağv edildiği zannedilmiş (MF.MKT. 189-94) ancak lağvedilenin Amasya Darülmuallimin'i olduğu anlaşılmış ve hem muallim Rasih Efendi'nin hem de bevvab Hüseyin Ağa'nın biriken maaşlarının söz konusu evkaftan ödenmesi emir edilmiştir (MF.MKT. 237-50-3;4). Sivas Darülmuallimin muallimlerinin maaşlarının ödenmesinde sıkıntı yaşanmıştır. Hâlbuki 1882 yılında Evkaf-ı Münderise Talimatı çıkmış ve bu vakıfların gelirleri o yerin eğitimine sarf edilmesi zorunlu tutulmuştur. Bu sıkıntılar yukarıda geçtiği üzere bazen vakıf memurlarından kaynaklanmıştır (DH.MKT. 856-55).

Ekonomik sıkıntılar dışında mektebin muallimi Rasih Efendi hakkında ciddi şikâyetler yapılmıştır. 27 Aralık 1894'te Vehbizade imzalı bir dilekçede Darülmuallimin muallimi Rasih Efendi hakkında şikâyette bulunulmuştur. On dört ve on beş mevcutlu Sivas Darülmuallimin Mektebi muallimi Rasih Efendi'nin Darülmuallimin'den beklenen muallim-

leri yetiştirmediği, emekliymiş gibi beş altı yüz kuruş maaş aldığı halde birde idadi mektebinden iki muallimin derslerini de almıştır. İlaveten idare meclisindeki müftü sayesinde Gök medresede müderris olan kayınbiraderi Hüseyin Efendi ile Abdullah Efendilerin yerine vekâleten tayin edilmiştir. Sabahtan öğleye kadar müderrislik, öğleden ikindiye kadar idadi, ikindiden akşama kadar medrese dersleriyle meşgul olacağından Darülmuallimin derslerini gece vereceği şikâyetleri yapılmıştır. Şaşkınlık veren bu durumun Rasih Efendi'nin ilmi iktidarının yüz derece üstünde olduğu gibi her gelen maarif müdürünü kendine bağladığı, kendi üstleri tarafından gayri mesul tutulduğu, hatta tam tersine maarif heyetinin Rasih Efendi tarafından mesul tutulduğu iddia edilmiştir. Buna en açık delilin idadi mektebi Farsça muallimliği için yazdığı dilekçesine Maarif Nezareti tarafından verilen cevaptır. Cevaba göre darülmuallimin muallimlerinin mekteplerinden bir an bile ayrılmalarının uygun olmayacağı, bu gibi hizmetlere tayin edilemeyecekleri bildirildiği halde maarif müdürü Rasih Efendi'yi bahsedilen müderrislik ve ders vekâletlerine tayin etmiş ve Darülmuallimin'i ıssız bırakmıştır. Rasih Efendi fesat kişilerden olan Hacı Ziya Efendi ile birlikte maarif müdürünü etkisi altına alarak idadi muallimliklerini değişikliğe uğratmış, boş kalan muallimlikleri aralarında kendi isteklerine göre paylaşmışlardır. Güya idadide verilen altı dersi kendilerinden başka verecek ehil kimse yokmuş gibi müdür muavini Tevfik Efendi'ye vakit bulamayacak derecede coğrafya dersi, diğer muavin Abdurrahman Efendi'ye yeteneğinin üstünde üç dört görevden başka kavaid-i Türki dersi verilerek dersleri kendi aralarında paylaşmışlardır. Böylece aylık maaşları bin beş yüzden aşağı kalmamıştır. Hem muallimliklerin aralarında paylaşılmasından hem de başka sebeplerden dolayı birbirlerinden nefret eden ya da muhabbet eden maarif ve idadi heyeti içine bu şekilde fesat tohumu ekerek ortaya çıkan durumdan kendilerine fayda çıkardıkları iddia edilmiştir. Bu tür fesatların her hatasını doğru gören ve hiçbir şekilde muhalefet edemeyen maarif müdürü ve birbirleriyle uğraşmaktan vakit bulamayan maarif heyeti tarafından maarif gelişse ancak Sivas'ın mevcut maarifi kadar gelişebilir sözleriyle bu durumun Sivas eğitimine zarar verdiği, mektebin çocuk oyununa döndüğü suçlamalarını yapmıştır. Nezaret iddiaların araştırılmasını istemiştir (MF.MKT. 238-25-2). Nezaretten her memurun kendi göreviyle uğraşmaya mecbur tutulması, talimat ve nizamnamelerin hakkıyla uygulanması ve bu durumun düzeltilmesi emir edilmiştir (MF.MKT. 238-25-1). Sivas valiliğinin araştırması neticesinde hazırladığı raporun bir kısmı yırtık ve eksik olmakla beraber idadi müdür muavinleri Tevfik ve Abdurrahman Efendilerin Nezaret tarafından tasdik edilen dışında dersleri olmadığı, Darülmuallimin muallimi Rasih Efendi'nin idadide dersi olmamakla birlikte Gök medresede vekâleten ders verdiği tespit edilmiştir. Rasih Efendi'nin medresedeki derslerinin Darülmuallimin'deki görevini engelleyeceği belirtilerek asıl göreviyle

meşgul olması istenilmiştir. Maarif müdürü ise görevini yerine getirmek düşüncesinde olup kendisine görevini iyi yapması yönünde uyarıda bulunulmuş ve iddiaların bir kısmı asılsız bulunmuştur (MF.MKT. 238-25-3). Rasih Efendi'nin görevi dışında başka yerlerde ders verdiği suçlaması kısmen doğru çıkmıştır.

28 Aralık 1907'de Sivas maarif müdürlüğünden Nezarete yazılan yazıda yine Rasih Efendi'ye dönük eleştiriler yer almıştır. İbtidai mekteplerin çoğaldığı, özellikle köy imamlarından şahadetname veya ehliyetname sahibi olanların belli bir ücret ile tayin edildiği, her taraftan muallim talep edildiği ancak Sivas Darülmuallimin mezunlarının son derece ehliyetsiz olduklarının anlaşıldığı, bu nedenle çabaların sonuçsuz kaldığı, Sivas ve çevresinde işini iyi yapan memurların ümitsizliğe kapıldığı ifade edilmiştir. İdadi mektebindeki dersleri yirmi saate ulaşan Darülmuallimin muallimi Rasih Efendi'nin gayretli olduğu kabul edilse bile dersten vakit bulup ta Darülmuallimin'e ait iki sınıfın derslerini okutmasına maddeten imkân olmadığı vurgulanmıştır. Bu zamana kadar bazı şevkli vilayet memurları ya da başka kişiler fahri olarak Darülmuallimin'de muallimlik yapmışlardır. Rasih Efendi'nin asli vazifesine iadesinin zorunlu olduğu ve fahri muallimliklerin devamında düzen olmadığından bir muallim muavini istihdam edilmesi de istenilmiştir. Vilayet bütçesinden uygun bir karşılık sağlanarak muallim muavini tayinine izin verilmiştir (MF.MKT. 1043-64-1;2). Yukarıdaki iddialardaki gibi Rasih Efendi'nin Darülmuallim dersleri dışında başka mekteplerde ders verdiği, asıl işi olan muallim yetiştirme işini ihmal ettiği suçlaması maarif müdürü tarafından da ifade edilmiştir.

Sivas Darülmuallimin müdürü Adil Bey hakkında da bazı belgeler elde edilmiştir. 6 Mayıs 1902 tarihli bir kararnameye göre Adil Bey yanında getirdiği 13 yaşındaki kızın saçlarını kesip darp ve tecavüz ettiği suçlamasından dolayı yapılan soruşturma neticesinde üzerine atılı suçun gerçek olduğu anlaşılmıştır. Doktor raporu ile suç sabit olmuş, daha önce diğer hizmetçi tarafından yapılan şikâyetin yeteri kadar araştırılmadığı anlaşılmış, bu defa derinliğine araştırılmış ve ceza kanunun ilgili maddesine göre cezalandırılması istenilmiştir. Mahkeme masrafları talep edildiği gibi görevden alınması ile ilgi evrakın ilgili makama gönderilmesine karar verilmiştir (MF.MKT. 742-46-1). Mahkeme kararı Sivas vilayetine bildirilerek müdürün işten el çektirilerek muhakemesinin tamamlanması istenilmiştir (MF.MKT.742-46-2). Bu yazışmanın devamına dair bir belge bulunamamakla beraber Adil Bey'in işten el çektirilmediği anlaşılmıştır. Çünkü 1908'de Sivas valisi, hastalanmış olan Adil Bey'in ailesiyle aynı maaşla Konya, Halep, Harput gibi başka bir yere gönderilmesine izin verilmesini Nezaretten istemiştir (MF.MKT. 1075-81-1). Nitekim ağır hasta olan Sivas Darülmuallimin müdürü Adil Bey II. Meşrutiyet'in ilanıyla Sivas'tan ayrılmış ancak iki buçuk aylık maaşını alamadığına dair ailesi bir

dilekçe ile sadarete müracaat etmiştir. Bunun üzerine yapılan yazışmalarda Adil Bey'in Sivas'tan ayrılınca maaşının kesildiği, ayrıca Nezaretten yevmiye veya maaş tahsis edilip edilmediği sorulmuş, herhangi bir maaş ve yevmiye tahsis edilmediği anlaşılmıştır (DH.MKT. 2615-66-01;2;3;4). Açıkta kalan memurlar ile sürgünden dönenlere verilecek maaş hakkındaki karara göre maaş verilmesi bildirilmiştir (BEO, 3493-261920; 3413-255955; DH.MKT. 2625-68-1;2). İhtiyacı sebebiyle Adil Bey'e atiyye-i seniyye yani padişahlar tarafından nakit olarak verilen hediye tertibinden iki yüz kuruş verilmiştir (BEO, 3408-255529-01;02). Bunların dışında ne için olduğu belirtilmemiş bir belgeye göre Adil Bey mahkûmiyeti dolayısıyla para cezası ödemiştir (BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 1370-30).

Sonuç

Osmanlı Devleti yıkılışı engellemek için yaptığı genel eğitim ıslahatlarının bir alt başlığı olan usûl-ı cedit üzere açtığı ibtidai mekteplere muallim yetiştirmek istemiştir. Bunun için Darülmuallimin-i Sıbyan Mektebi'ni önce İstanbul'da açmıştır. Daha sonra bu uygulamayı taşraya yaymak istemiştir. Taşrada İstanbul'daki sıralamanın benzeri olarak önce ibtidai mektepler ardından darülmualliminler açılmıştır. Ancak malî koşullar ve usûl-ı cedide üzere yetişmiş muallim yetersizliği sebebiyle bu uygulama bütün vilayetlerde aynı anda başlatılamamıştır. Bu nedenle bazı vilayetlere öncelik vermiştir. Osmanlı ibtidai mektepleri taşrada açarken bir yandan da yerel eğitim teşkilatlarını kurmuştur. Maarif meclisi adı verilen bu teşkilatlar açılacak ibtidai mekteplere muallim yetiştirmek üzere darülmuallimin mekteplerini kurmak ve mevcut sıbyan mektepleri hocalarının usûl-ı cedit üzere eğitilmelerini sağlamak ile görevlendirilmişlerdir. Taşrada maarif meclisleri teşkilatının ve darülmualliminlerin kurulmasında öncelik eğitim bakımından en geride kalmış vilayetlere verilmiştir. Bu nedenle ilk önce Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum ve Van vilayetlerinde yerel maarif meclisleri ve darülmualliminleri kurulmuştur. Bu şekilde taşradaki maarif meclisleri aracılığıyla mevcut olan ve ilerde kurulacak olan bütün mektepleri denetlemeye ve usûl-ı cedit üzere temel eğitimi yaygınlaştırmaya çalışmıştır.

Sivas'ta ibtidai mektepler yaygınlaştırılmaya çalışılırken birçok zorlukla karşılaşılmıştır. Bu zorlukların bir kısmı malî niteliktedir. Münderis vakıf gelirlerinin talimat gereğince eğitim işlerine harcanması yazışmalarda birçok kez ifade edilmiştir. Bu vakıflarda tahsilat sırasında bazen vakıf memurları zorluklar çıkarmış, Osmanlı gerekli emirleri vermiştir. Bunun dışında mevcut kaynaklardan elde edilen gelirlerin çoğaltılması için bankada nemalandırılması, düzenli gelir sağlayacak emlak ve akar satın alınması emredilmiştir. Bazen de piyango yoluyla gelir sağlanarak

öğretmen maaşları ve diğer masraflar karşılanmaya çalışılmıştır. İbtidai mekteplerde fakir öğrencilere ücretsiz olarak dağıtılan kitap ve risaleler de bu mekteplere rağbeti arttırmak için bir başka malî destek olmuştur. Yine benzer şekilde ibtidai mektep muallimleri için verilen maaşın yetersiz olduğu da belgelere yansımış, zaman zaman muallim maaşlarına zam yapılmıştır.

Malî konular dışında usûl-ı cedide üzere mevcut sıbyan mektebi hocalarının eğitilmesi ve yeni açılan ibtidai mektepler için usûl-ı cedit bilen muallim bulunması ciddi sıkıntıdır. 1884 yılında bu ihtiyacı karşılamak üzere kurulan Sivas Darülmuallimin Mektebi bu konuda yetersiz kalmıştır. Bu mektep Adana Darülmuallimin Mektebi'nden daha önce açılmasına ve öğrenci sayısı Adana Darülmuallimin'ine göre daha fazla olmasına rağmen Sivas'ta 1908 yılına kadar sürekli muallim yetersizliği yazışmalara yansımıştır. Belgelerde vurgulanan eğitim bakımından ülkenin en geri kalmış vilayetlerine öncelik verildiği ifadesi temel alınırsa bölgenin eğitimdeki bu derece geri kalmış olması bu açığın kapatılmasını oldukça zorlaştırmıştır denilebilir. Bir başka neden Sivas vilayetine bağlı bölgenin genişliği olabilir. Eğitimin kısa vadede sonuç alınan bir konu olmaması da bu açığın hızlı bir şekilde kapanmasını engellemiştir. Muallim açığını kapatmak için mevcut sıbyan mektebi hocaları ve imamlar devlet gücüyle usûl-ı cedit öğretmek üzere kısa süreli eğitimden geçirilmiştir. Şüphesiz bu yöntem kısa vadede muallim eksiğini kapatmaya yetmemiştir.

Sivas Darülmuallimin Mektebi'nde ders verecek usûl-ı cedit bilen muallim olmaması uzun süre tek muallim ile ya da fahri muallimler ile ders verilmesi mezun olan muallimlerin niteliğini etkilemiş, bu konuda şikâyetler yapılmıştır. Nitekim mektebin muallimi Rasih Efendi hakkında birçok şikâyetler olmuş ve bunların doğru olduğu görülmüştür. Rasih Efendi'nin hem niteliği hem de görevi dışında başka mekteplerde ders vermesi hakkında şikâyetler belgelere yansımıştır. Netice olarak Osmanlı'nın Sivas'ta temel eğitimi geliştirmek üzere açtığı Darülmuallimin Mektebi 1908 yılına kadar hem sayısal hem de nitelik bakımından yeteri kadar muallim yetiştirememiştir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Y. (2006). Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmuallimin'in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış. OTAM, Sayı 20, 17-58.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme. (2014). İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Birol, N. (2016). XIX Yüzyıl Sonunda Sivas Vilayeti'nde Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32863.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası. 1432-107375.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası. 1083-81209-01;02.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası. 1087-81457-01.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası. 3493-261920.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası. 3413-255955.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası. 3408-255529-01;02.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Islahat. 11-38-01; 11-15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Islahat. 11-14.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Islahat. 51-3.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi. 856-55.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi. 232-26-01.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi. 2615-66-01;2;3;4.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi. 2625-68-1;2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dahiliye. 921-73076.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dahiliye. 846-67930.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Maarif. 5-95-2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Şura-yı Devlet. 10-484.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 189-90.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 247-66.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 258-24.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 302-15-72.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 267-1-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 984-44.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1083-17-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 235-10.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 337-60-01;02.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 260-14.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 349-63.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 174-94.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 565-40.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1056-9.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 302-15-26;32;76;82.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 466-17.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 442-39.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 237-50-1;3;4.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 189-94.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 488-15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 493-26.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 494-52.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 502-43.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 544-7.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 606-10.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 595-38.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 598-32-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 808-48.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 570-46.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 804-42-5.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 817-63-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 600-41.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 735-65.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 742-46-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 611-21.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 509-37.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 442-40.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 821-27.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1043-64-01;02.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1049-56-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1056-9-2.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 73-119.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1002-17-1;2.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 1075-81-1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 567-1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 560-28.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 995-54.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 187-176.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 190-32-1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 238-25-1;2;3.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi. 909-56.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 15-52.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 224-85.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 21-35.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 14-12.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 18-16.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 18-68.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 19-28.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 21-38.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 19-19.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 20-120.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 126-109.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 18-115.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 54-68.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 104-143.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 118-53.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 112-80.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 189-109.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 106-71.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 1004-44-1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 223-58.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 121-88.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 121-126.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye. 20-52.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisatı İbtidaiye. 131-61.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisatı İbtidaiye. 155-11.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisatı İbtidaiye. 155-44.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Tedrisatı İbtidaiye. 224-85.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı. 682-39.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet. 1783-54.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı. 1370-30.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrak. 131-26.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı. 131-26.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Resmi Maruzat. 14-48.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Umumi. 3-51-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Zabtiye Nezareti Maruzatı. 23-102-1.

Ergin, O. (1977). Türk Maarif Tarihi, cilt 1,2. İstanbul: Eser Matbaası.

Hayta, N. (2018). Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkar Gazetesi (1278/1862-1286/1869). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Karataş, Y. (2016). Sultan II.Abdülhamid'in Eğitim Politikalarının Mali Bir Veçhesi: Evkaf-ı Münderisenin Maarife Terki. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/224339.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1292/1875). Düstur, cilt 2, s.184-201, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Kayaoğlu, T. (Haz.). (2001). Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı-XIX Asır Osmanlı Maarif Tarihi. Ankara: Yeni Türkiye.

Özalp, R. (1982). Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Semavi, E. (1997). Mescit. İslam Ansiklopedisi (s. 1-118). Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı.

Temizkan, M. (2010). Öğrenci Merkezli Öğrenme Yaklaşımına Göre Düzenlenen Türk Dili Dersinin Konuşma Becerisine Yönelik Tutumlarına Etkisi. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/442728.

Sivas Salnamesi. (1300/1883).

Sivas Salnamesi. (1302/1885).

Sivas Salnamesi. (1301/1884).

Sivas Salnamesi. (1304/1887).

Sivas Salnamesi. (1306/1889)

Sivas Salnamesi. (1308/1891).

Sivas Salnamesi. (1321/1903).

Sivas Salnamesi. (1325/1907).

Yanardağ, A. (2022). Osmanlı'da Taşra Darülmuallimin-i Sıbyanların Kuruluşu: Adana Darülmuallimin-i Sıbyan (1892-1908). Erişim tarihi: https://dergi-park.org.tr/tr/download/article-file/2052997.